

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ

Підвищення кваліфікації слідчих

Рамкова програма співробітництва
для Вірменії, Азербайджану, Грузії, Республіки Молдова, України й Білорусі

Programmatic Cooperation Framework for
Armenia, Azerbaijan, Georgia, Republic of Moldova, Ukraine and Belarus

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

Спільний проект Європейського Союзу та Ради Європи
«Посилення імплементації європейських стандартів прав людини
в Україні»

Зміст

Права людини. Верховенство права. Конституціоналізм	5
Тема 1. Поняття та розвиток прав людини. Міжнародні стандарти в галузі прав людини. Заборона катування, жорстокого, нелюдського та такого поводження, що принижує гідність особи	6
Тема 2. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність	18
Толерантність та недискримінація в роботі поліцейського	29
Тема 1. «Поняття кримінальних правопорушень, які вчиняються на ґрунті нетерпимості їх види та предмет доказування»	30
Тема 2. «Особливості тактики та методики здійснення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень на ґрунті нетерпимості»	46
Ефективна комунікація	57
Тема 1. Офіційне спілкування та його складові. Ділове спілкування	58
Тема 2. Діалог	67
Тема 3. Техніки вирішення конфліктів та боротьби із маніпуляціями	74
Стресостійкість	83
Тема 1. Стрес та форми його опанування	84
Тема 2. Психологічна допомога в роботі слідчого. Загальні рекомендації	90
Протидія торгівлі людьми	99
Тема 1. Особливості кримінально-правової кваліфікації торгівлі людьми (ст. 149 КК). Розмежування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми від інших злочинів проти волі, честі та гідності особи, моральності та злочинів проти здоров'я особи	100
Попередження насильства в сім'ї	124
Тема 1. Масштаби проблеми та стереотипи. Поняття гендерного насильства, насильства в сім'ї, його види, форми, причини та прояви. Національне та міжнародне законодавство з попередження насильства в сім'ї. Індикатори виявлення насильства в сім'ї та особливості ідентифікації жертв. Діти як група ризику	125
Тема 2. Наслідки насильства в сім'ї. Державні органи та соціальні установи як суб'єкт протидії насильству в сім'ї. Поняття заходів з попередження насильства в сім'ї та підстави і порядок їх застосування. Форми і методи діяльності працівників поліції щодо попередження, виявлення, припинення та документування насильства в сім'ї. Механізм взаємодії дільничних офіцерів поліції та інспекторів ювенальної превенції зі слідчими підрозділами під час вжиття заходів реагування відносно осіб причетних до вчинення насильства в сім'ї та проведення з останніми профілактичної роботи	143

Взаємодія поліції та суспільства	160
Тема 1. «Взаємодія поліції та суспільства. Вимоги до письмової заяви про вчинення злочину. Розгляд слідчим звернень учасників кримінального провадження. Надання слідчим повідомлень у кримінальному провадженні»	161
Професійна етика.....	172
Тема 1. Кодекс професійної етики поліцейського. Основи професійної етики працівників поліції.....	173
Антикорупційне законодавство	182
Тема 1. Корупція: поняття, запобігання та відповідальність. Закони України: «Про запобігання корупції», «Про національне антикорупційне бюро України»	183
Тема 2. Корупційні правопорушення	197
Організація службової діяльності слідчого.....	209
Тема 1. Організація виїзду та прибуття слідчо-оперативної групи на місце вчинення кримінальних правопорушень	210
Тема 2. Організація виїзду та прибуття слідчо-оперативної групи на місце вчинення кримінальних правопорушень	223
Криміналістична реєстрація.....	235
Тема 1. Робота слідчого з криміналістичними обліками та даними Інтегрованої інформаційно-пошукової системи Національної поліції України	236
Тема 2. Довідково-інформаційні бази даних вільного доступу (державні реєстри), необхідні слідчим під час досудового розслідування кримінальних проваджень.....	263
Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами	291
Тема 1. Організація взаємодії слідчих з оперативними підрозділами на початковому етапі розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів та під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.....	292
Затримання особи	309
Тема 1. Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб.....	310
Тема 2. Затримання та тримання під вартою неповнолітнього	317
Негласні слідчі (розшукові) дії.....	323
Тема 1. Організація проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні	324
Тема 2. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	338
Правові основи використання криміналістичної техніки.....	353
Тема 1. Порядок та методика пошуку, фіксації, вилучення та направлення на експертне дослідження слідів, виявлених під час огляду місця події. Особливості фіксації біологічних слідів на місці вчинення злочину	354

Тема 2. Допустимість використання як доказів фото- та відеоматеріалів, розміщених у відкритій мережі Інтернет, під час розкриття злочинів ..	389
Речові докази і документи	401
Тема 1. Порядок визначення предметів та документів речовими доказами	402
Тема 2. Особливості визнання речовими доказами результатів негласних слідчих (розшукових) дій. Порядок передачі на зберігання тимчасово вилучених під час кримінального провадження документів, які посвідчують користування спеціальним правом. Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним. Загальні вимоги до здійснення переробки, утилізації, знищення або подальшого використання вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції.....	412
Особливості використання спеціальних знань під час досудового розслідування	425
Тема 1. Актуальні проблеми призначення експертиз у кримінальному провадженні. Молекулярно-генетична експертиза, види та її можливості. Особливості дослідження мікрооб'єктів. Особливості призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи.....	426
Тема 2. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності. Основні види судових експертиз, які призначаються в ході досудового розслідування злочинів у сферах господарської та службової діяльності. Призначення комплексних експертиз у кримінальному провадженні. Типові помилки, які допускаються при призначенні зазначених експертиз у кримінальному провадженні	445
Особливості використання спеціальних знань під час досудового розслідування.....	479
Тема 1. Актуальні проблеми призначення експертиз у кримінальному провадженні. Молекулярно-генетична експертиза, види та її можливості. Особливості дослідження мікрооб'єктів. Особливості призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи.....	480
Тема 2. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності. Основні види судових експертиз, які призначаються в ході досудового розслідування злочинів у сферах господарської та службової діяльності. Призначення комплексних експертиз у кримінальному провадженні. Типові помилки, які допускаються при призначенні зазначених експертиз у кримінальному провадженні	499
Слідчий експеримент	533
Тема 1. Організація та проведення слідчого експерименту.....	534

Тема 2. Перевірка під час слідчого експерименту показів підозрюваного щодо наявності чи відсутності співучасників, попередньої змови та перевірка показів учасників кримінального провадження стосовно їх можливостей бачити, чути, відчувати запахи, учиняти певні дії	549
Здійснення арешту	559
Тема 1. Порядок вилучення та накладання арешту на майно, в тому числі тимчасове затримання та зберігання транспортних засобів на спеціальних майданчиках і стоянках.	560
Тема 2. Вимоги кримінального процесуального законодавства до вилучення, накладання арешту, забезпечення зберігання транспортних засобів, а також їх повернення	565
Тимчасовий доступ до речей і документів.....	571
Тема 1. Особливості здійснення тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку	572
Тема 2. Особливості здійснення тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку	576
Розслідування дорожньо-транспортних пригод	579
Тема 1. Тактика проведення огляду місця події, допитів учасників та свідків ДТП, а також слідчих експериментів за їх результатами	580
Тема 2. Призначення автотехнічних, транспортно-трасологічних, медико-криміналістичних, судово-медичних експертиз, підстави призначення комплексних експертиз	601
Загальні засади міжнародного співробітництва	607
Тема 1. Загальні засади міжнародного співробітництва	608
Тема 2. Міжнародно-правова допомога при проведенні процесуальних дій. Порядок підготовки та передачі матеріалів міжнародних запитів (доручень) до компетентних органів іноземних держав, у яких запитується про необхідність проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій.....	614
Особливі порядки кримінальних проваджень на підставі угод у формі приватного обвинувачення	621
Тема 1. Особливі порядки кримінальних проваджень на підставі угод та у формі приватного обвинувачення	622
Основи кримінального аналізу	631
Тема 1. Кримінальний аналіз: складові процесу (збір, оцінка, упорядкування даних, логічне обґрунтування)	632
Тема 2. Формування й оцінка висновків: логічна, дедуктивна й індуктивна матриці; практичний підхід до формування висновків	648
Тема 3. Алгоритм складання схем подій, дій, телефонних дзвінків	659

Права людини. Верховенство права. Конституціоналізм

Мета: Слухачі повинні знати міжнародні стандарти в сфері прав людини, а також знати межі своєї поведінки, аби не порушувати прав громадян

Тема 1. **Поняття та розвиток прав людини. Міжнародні стандарти в галузі прав людини. Заборона катування, жорстокого, нелюдського та такого поводження, що принижує гідність особи**

Права людини невід'ємні від суспільних відносин. Саме вони визначають спосіб буття індивіда. Права забезпечують нормативне закріплення умов життєдіяльності індивіда, що об'єктивно необхідні для нормального функціонування суспільства і держави.

Права людини – складне, багатоаспектне явище, пов'язане з генезою правових норм, які формулюють ці права.

Становлення та розвиток прав людини має тривалу історію і супроводжується боротьбою доктрин та традицій, що характерні для певної країни.

У результаті наукової систематизації прав людини в історичному огляді з'явилася **теорія трьох поколінь прав людини**. Нині відбувається становлення четвертого покоління прав людини

Перше покоління прав людини – невідчужувані особисті (громадянські) і політичні права. Це – право громадянина на свободу думки, совісті та релігії, на участь у здійсненні державних справ, на рівність перед законом, право на життя, свободу і безпеку особи, право на свободу від довільного арешту, затримання або вигнання, право на гласний розгляд справи незалежним і неупередженим судом та ін. Особисті і політичні права набули юридичної форми спочатку в актах конституційного національного права, а незабаром і в актах міжнародного права.

Перше покоління прав людини є основою індивідуальної свободи і кваліфікується як система **негативних прав**, що зобов'язують державу утримуватися від втручання в сфери, врегульовані цими правами. Перші акти англійського конституціоналізму, що закріплюють права людини, – Петиція про права (1628), Habeas Corpus Act (Закон про недоторканність особи) (1679) і Білль про права (1689). До першого покоління прав людини належать також американські декларації, а саме: Декларація прав Вірджинії (1776), Декларація незалежності США (1776), Конституція США (1787), Білль про права (1791), а також французька Декларація прав людини і громадянина (1789) та ін

Відлік першого покоління прав людини можна вести з періоду встановлення юридичної рівності, коли зруйнувалися станові рамки середньовічного суспільства. На цей період припадають розвиток буржуазних відношень і утвердження буржуазного суспільства з його законодавчими актами.

Друге покоління прав людини – поглиблення особистих (громадянських) і розвиток соціально-економічних і культурних прав (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу та ін.) – сформувалося в процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного становища та підвищення культурного статусу. Ці вимоги виникли після Першої світової війни, а вплинули на демократизацію і соціалізацію конституційного права країн світу та міжнародне право після Другої світової війни, коли завдяки бурхливому розвитку виробництва склалися реальні передумови для задоволення соціальних потреб громадян.

Друге покоління прав людини називають ще системою **позитивних прав**. Вони не можуть реалізуватися без організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави, спрямованих на їх забезпечення. Каталог природних і громадянських прав і свобод людини поповнився соціально-економічними і соціально-культурними правами і свободами в ряді конституцій ХХ ст. (Мексиканські Сполучені штати, 5 лютого 1917 р.; Італійська Республіка, 2 грудня 1947 р. та ін.), у внесених доповненнях і поправках у старих конституціях. Соціальні, економічні та культурні права знайшли нормативне вираження у Загальній декларації прав людини 1948 р. і особливо Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966р.

Третє покоління прав людини можна назвати солідарними (колективними), тобто правами всього людства – правами людини і правами народів. Це право на мир, безпеку, незалежність, на здорове навколишнє середовище, на соціальний і економічний розвиток як людини, так і людства у цілому. Йдеться про ті права особи, які не пов'язані з її особистим статусом, а диктуються належністю до якоїсь спільності (асоціації), тобто є солідарними (колективними), у яких правам особи відведене головне місце (право на солідарність, право на міжнародне спілкування та ін.).

Останні призвели до інтернаціоналізації юридичних формулювань прав людини, створення міжнародних (або континентальних) пактів про права людини, законодавчого співробітництва країн у питаннях про права людини, надбання наднаціонального характеру законодавствами (особливо конституційними) тих держав, що підписали міжнародні пакти про права людини.

У ХХІ столітті можна говорити про становлення *четвертого покоління прав людини*. (право на інформаційний простір світу, на надання різноманітних послуг – глобальна мережа “Інтернет”; права людини пов'язані з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетики тощо.)

Основні права людини – гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток та закріплена у вигляді міжнародного

стандарту як загальна і рівна для усіх людей і гарантовані законами держави як невідчужувані.

Ознаки основних прав людини:

1) можливості що мають *соціальний характер*, оскільки залежать від характеру рівня соціально-економічного розвитку суспільства, членом якого є людина; 2) можливості, що мають *правовий характер*, тобто, будучі соціальними, вони одночасно є своєрідними правовими благами, але не безмежними, а такими, які існують у певних межах як міра свободи особи;

3) можливості, що обумовлені *біосоціальною сутністю людини*, належать їй від народження і не потребують «дозволу» з боку кого, у тому числі держави. Вони не обмежені територією держави і національністю людини: належать їй в силу того, що вона є людиною;

4) можливості що мають *невідчужуваний характер*: вони не можуть бути «відібрані» за свавіллям владою держави, оскільки не «дані» нею. Це природні невідчужувані права;

5) можливості, що *спрямовані на задоволення основних потреб*, без яких людина неспроможна нормально існувати і розвиватися (достатнє харчування, одяг і житло, винагорода за працю, право на пенсію та ін).

6) можливості, що повинні бути *загальними і рівними для всіх людей*, тобто даватися в однакових «дозах» усім людям незалежно від національності, статі, релігії, політичних переконань, службового становища та ін.

7) можливості, що *гарантуються законами держави міжнародно-правовими актами*. Визнання, додержання, охорона і захист державами основних прав людини, закріпленних у міжнародних актах, – показник того, що вони не тільки стали об'єктом міжнародного регулювання, але й є міжнародними стандартами, яких повинні дотримуватись усі країни.

Таким чином, права людини стали об'єктом регулювання не лише окремої держави, а й міжнародного співтовариства. Обсяг прав і свобод людини в сучасному суспільстві визначається не лише особливостями певного співтовариства людей, а й розвитком людської цивілізації в цілому, рівнем інтегрованості міжнародного співтовариства.

Міжнародні стандарти прав людини – це зафіксовані в юридичних актах і документах міжнародних організацій (або їх органів) принципи і норми про зміст і обсяг прав людини, що є обов'язковими або рекомендаційними настановами для внутрішньодержавної юридичної практики.

Створення ООН та прийняття її Статуту поклали початок якісно новому етапу міждержавних відносин у сфері прав людини. Положення про права людини, що відображені в статтях Статуту ООН(1945), стали основою становлення **нового інституту права – міжнародного захисту прав людини**

і основоположних свобод. Статут ООН покладає на держави обов'язок дотримуватися основних прав і свобод людини, не допускаючи при цьому будь-якої дискримінації.

10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла розроблену Комісією ООН з прав людини Загальну декларацію прав людини. Саме цей день щорічно відзначається у всьому світі як День прав людини.

Загальна декларація вперше закріпила перелік політичних, соціально-економічних та культурних прав людини. Оскільки цей документ мав форму резолюції Генеральної Асамблеї ООН, він мав рекомендаційний характер і не міг визнаватися як юридично обов'язковий. Саме тому Генеральна Асамблея доручила одночасно Комісії з прав людини через Економічну та Соціальну Раду розробити єдиний пакт про права людини, що охоплював би широкий перелік основних прав і свобод. У 1966 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Пакт про громадянські та політичні права і Пакт про економічні, соціальні та культурні права, які набрали юридичної сили у 1976 р. Загальна декларація прав людини та міжнародні пакти складають **Міжнародний білль прав людини (чи Хартію прав людини)**, що покладає на держави обов'язок забезпечити здійснення закріплених у цих документах прав всіма необхідними засобами, у тому числі й правовими.

Прийняття **Міжнародного білля про права людини**, внесло характерні зміни у правосуб'єктність людини, що стала суб'єктом не лише внутрішньодержавного, а й міжнародного права. Держави, що приєдналися до пактів, зобов'язані привести своє національне законодавство у відповідність з їх вимогами. Таким чином, міжнародно-правові акти мають верховенство над внутрішнім законодавством.

Міжнародне право прав людини – сукупність норм і принципів, що визначають єдині для міжнародного співтовариства права і свободи людини і встановлюють зобов'язання держав по закріпленню і гарантуванню тих з них, що ними визнаються. Компетентні органи кожної держави, насамперед суди, під час розгляду і вирішення справ у зв'язку з потребами правового (у тому числі судового) захисту використовують міжнародно-правові норми (безпосередньо чи разом з національно правовими). Застосування міжнародно-правових норм припадає найбільше на Конституційний суд держави (перевірка конституційності закону, що застосовується або підлягає застосуванню в конкретній справі – за скаргами на порушення конституційних прав і свобод громадян). Якщо громадянин, політичні чи громадянські права якого порушені, вичерпав можливості захисту, надані національним законодавством, він може звернутися за захистом безпосередньо до Комітету з прав людини при ООН.

Міжнародно-правові документи визначили той *універсальний* комплекс основних прав та свобод, який у єдності з конституційними правами повинен забезпечити нормальну життєдіяльність індивіда. Якщо певне право людини не отримало конституційного закріплення з боку держави, воно визнається таким на основі міжнародних актів, оскільки пріоритет міжнародного права щодо внутрішньодержавного у сфері прав людини є загальною визначеною принципом міжнародного співтовариства.

Міжнародні акти (стандарт) про права людини можна поділити на два види: **загальнолюдські** (всесвітні, універсальні) та **регіонально-континентальні** (що поширюються на населення певного континенту як регіону світу).

Загальнолюдські міжнародні акти про права людини:

1. *Міжнародний білль про права людини (Хартія прав людини)*, що проголошує невід'ємні права і основні свободи;

2. *Угоди, спрямовані на запобігання та покарання злочинів, що призводять до грубих, масових порушень прав людини* (Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів проти людства від 26 жовтня 1968 р.; Конвенція про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього від 09. 12. 1948 р.);

3. *Конвенції, націлені на захист груп населення, які потребують особливого піклування з боку держави* (Конвенція про права дитини 1989 р.; Конвенція про охорону материнства 1952 р.; Конвенція про статус осіб без громадянства 1954 р. та ін.);

4. *Конвенції, спрямовані на захист індивіда від зловживань з боку органів держави та посадових осіб* (Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року; Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни).

Регіонально – континентальні міжнародні акти з прав людини:

Європейський континент – Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.), Європейська соціальна Хартія, Хартія Європейського союзу про основні права та інш.

Європейські міжнародні органи: Європейський суд з прав людини; Комісар Ради Європи з прав людини

Американський континент – Американська декларація прав і обов'язків людини, Американська конвенція про права людини (1969 р.)

Американські міжнародні органи: Міжамериканська комісія з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини.

Африканський континент – Африканська Хартія прав людини і народів (1981 р.)

Африканські міжнародні органи: Африканська комісія з прав людини і народів.

Кожна країна світу, що взяла на себе забор'язання виконувати міжнародні конвенції, у тому числі з прав людини, повинна керуватися засадами і нормами цих угод у своєму внутрішньому законодавстві, створювати умови для здійснення і захисту прав кожної особи.

Україна визнала права і свободи людини, проголосивши їх у положеннях Конституції та інших законодавчих актах. Більш того, їх розвиток і поглиблення окреслено як зміст, орієнтир, обов'язок державної діяльності. Україна є стороною практично всіх багатобічних конвенцій ООН в галузі прав людини. Але в зв'язку нинішнім рівнем соціально – економічного розвитку вона не спроможна забезпечити виконання ряду міжнародних норм.

Наразі, держава покликана служити своєму народові і забезпечувати рівність прав, тобто можливостей для кожного громадянина та створювати для цього належні правові та інфраструктурні засади безпеки людини та засади для реалізації всіх задекларованих державою прав та свобод людини і громадянина. При цьому існує ряд виключень та обмежень щодо реалізації таких прав, які пов'язані з необхідністю балансування прав та інтересів всіх людей, що проживають в державі, а також деякі права можуть обмежуватися в період військового та надзвичайного стану.

Права людини і права громадянина тісно взаємозалежні, проте не є тотожними поняттями. **Громадянин** – людина, що законом визнається юридично приналежною даній державі.

Відмінності між правами людини і правами громадянина:

Права людини	Права громадянина
<i>позатериторіальні</i> – існують незалежно від державного визнання, закріплення в законі і поза зв'язком їх носія з конкретною державою; – <i>належать людині по факту народження як природні, невідчужувані права</i> (наприклад, «апатриди», біженці не мають статусу громадянства, але користуються правами людини); не існують поза межами права;	<i>Територіальні (національні)</i> – передбачають наявність громадянства, тобто правовий зв'язок людини і держави; – <i>закріплюються в законодавстві, нормативно-правових договорах, судових прецедентах і перебувають під захистом держави, громадянином якої є дана особа;</i> – <i>залежать від виконання обов'язків, якими наділені громадяни держави;</i>

Права людини	Права громадянина
– не залежать від виконання будь-яких обов'язків. Зобов'язаною стороною виступає сама держава, її органи, посадові особи; – первинно закріплені в міжнародних актах, і їх реалізація здійснюється в сфері будь-якого громадянського суспільства, де б не знаходилася людина	– первинно закріплені в конституції певної держави, і їх реалізація охоплює сферу відносин індивіда з даною державою

Важливим аспектом забезпечення конституційних прав людини і громадянина є положення Конституції України про те, що її норми є нормами прямої дії, тобто позивач у суді може посилатися безпосередньо на норми Конституції.

Розділ II Конституції України закріплює основні права і свободи людини і громадянина, в цілому їх можна поділити на наступні: а) особисті (громадянські) права – це можливості людини, надані для забезпечення її фізичної та морально-психологічної індивідуальності. Вони слугують гарантією індивідуальної автономності і свободи, засобом захисту суб'єктів від свавілля з боку держави та інших людей. Серед них – право на життя; повага до гідності кожного; свобода та особиста недоторканність; недоторканність житла; таємниця листування і телефонних розмов; свобода пересування та вільний вибір місця проживання (статті 29—31, 35, 51—55 Конституції України), їх призначенням є гарантування можливостей фізичного існування та духовного розвитку людини.

Це – природні права людини, що визнаються та закріплюються державою, гарантують їй певний рівень свободи і забезпечують фактичну можливість вільно розпоряджатися собою, гарантують невтручання в індивідуальне життя.

Громадянські права і свободи виникають від народження та існують довічно. Вони є невідчужуваними, тобто не можуть бути обмеженими чи скасованими органами влади; не можуть бути передані або подаровані іншим суб'єктам; особа не може відмовитись від цих прав.

Саме щодо зазначеної групи прав у Конституції України встановлені вимоги, відповідно до яких не повинні прийматися закони, які скасовували чи змінювали б громадянські права. **Це є важливою гарантією непорушності гідності та свободи людини;**

б) **політичні права** – можливості громадянина на участь у процесі прийняття та реалізації політичних рішень, діяльності елементів політичної

системи, формування представницьких органів влади. Саме до цієї групи прав належать права на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації, на участь в управлінні державними справами; на збори, мітинги, походи, демонстрації; на звернення до органів державної влади та самоврядування; право кожного на свободу думки і слова; право на вільний вираз поглядів та переконань (статті 34—40 Конституції України).

в) **економічні** права – це можливості розпоряджатися предметами матеріального характеру та здобувати засоби для існування і розвитку. Такими є право приватної власності, право на підприємницьку діяльність, право на користування об'єктами права власності українського народу, державної та комунальної власності. Таким чином, призначенням цієї групи прав є сприяння розвитку ініціативи у реалізації здібностей людини, здобуванні засобів існування шляхом вільного вибору роботи та участі у виробництві матеріальних благ. (статті 41—44 Конституції України)

г) **соціальні** права – можливості громадянина бути повноцінним суб'єктом суспільних відносин і забезпечення йому необхідних для розвитку та існування умов. До цієї групи належать права: на працю, на страйк, на відпочинок, соціальний захист, на житло, достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування; право на безпечне навколишнє середовище. Саме названі права визначають обов'язки держави забезпечити кожному мінімум засобів до існування, соціальної забезпеченості та екологічної безпеки. (статті 45—52 Конституції України)

д) **культурні** права – це можливості збереження і розвитку національної самобутності людини, її духовного збагачення. Серед них – право на освіту; свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; право на результати інтелектуальної діяльності; право на свободу думки і слова; право на інформацію; право на свободу світогляду та віросповідань (статті 53—54 Конституції України).

Тому, варто пам'ятати, що будь-яка класифікація прав та свобод є умовною, головним є дотримання прав та свобод людини.

Без гарантій права і свободи людини і громадянина перетворюються на своєрідні «заяви про наміри», що не мають ніякої цінності ні для особи, ні для суспільства. Гарантії прав і свобод людини можна класифікувати на міжнародні і внутрішньодержавні (національні).

Національні (внутрішньодержавні) гарантії прав і свобод людини і громадянина -система загальносоціальних і юридичних засобів та інститутів, що створюють умови, необхідні й достатні для їх (прав і свобод) реалізації, охорони і надійного захисту. (*Економічні, політичні, конституційні, адміністративно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові та ін.*)

Міжнародні гарантії прав людини: Загальнолюдські (всесвітні) – гарантії, що закріплені в міжнародних актах (конвенціях, пактах, договорах, угодах тощо).

Європейська система захисту прав людини має таку організаційну структуру:

Європейський Суд з прав людини – постійно діючий суд у Страсбурзі, створений державами-учасниками підписання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Україна ратифікувала Конвенцію і Протоколи до неї законом від 17.07.1997 р. Суддя від України представлений у Європейському суді з прав людини. Європейська система захисту прав людини включає дві можливості (два права): право особи подавати індивідуальні петиції (скарги); право держав – учасниць Європейської системи захисту прав людини ініціювати судочинство зі справ про порушення прав будь-яких людей, включаючи іноземців.

Обов'язковість виконання рішень Європейського суду з прав людини передбачена ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 17.04.2006 р.

Розглядаючи питання про громадянські і політичні права і свободи, треба мати на увазі, що ці права і свободи нерозривно пов'язані з гідністю людини – адже їх реалізація без урахування права на повагу до гідності людини означатиме чисто формальний, бюрократизований підхід до здійснення цих прав і свобод. Саме через повагу до гідності людини громадянські і політичні права набувають сучасних цивілізаційних виміру та змісту. Реалізація будь-якого політичного чи громадянського права або свободи так чи інакше спирається саме в гідність людини, і тому, якщо порушується вищезазначене політичне (або громадянське) право (чи свобода), **має місце посягання саме на гідність людини.**

Гідність людини захищається як найвища соціальна цінність, яка зумовлює конституційні обов'язки держави (ст.3). Конституція (**ст. 28**) встановлює неприпустимість катування, жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання, тобто сформульований абсолютний імператив щодо неприпустимості вчинення будь-яких дій, які посягають на гідність людини. Однак виникає питання щодо мірила гідності людини, оскільки така оцінка тісно пов'язана з особистістю, поріг гідності якої є суто індивідуальним. Тому зростає роль суду, який має дати таку оцінку. Разом з тим, суд не може відступати від загальних стандартів убезпечення прав людини від посягань на її гідність.

Існують міжнародні механізми попередження катувань і нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження або покарання. До них насамперед

належать Комітет по правам людини, Комітет по забороні катувань, Комітет по попередженню катувань тощо.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод прийнятою Радою Європи 04.11.1950 року, містить пряму імперативну норму про заборону катування, що є прямим обов'язком держави в контексті забезпечення права на повагу гідності людини. Зокрема, ст. 3 наголошує, що **нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.**

На відміну від інших норм Конвенції, які допускають можливість втручання держави, ст. 3 Конвенції не передбачає жодних винятків, і в цьому сенсі вона закріплює одну із основних цінностей демократичних суспільств, що входять до Ради Європи. Згідно з тлумаченням її положень Судом, вона гарантує захист від спричинення фізичного та/чи психічного страждання.

Абсолютний характер гарантій, передбачених ст. 3 Конвенції, означає, що стосовно цього права не може бути жодних винятків і не може існувати жодних підстав для відступу держави від своїх зобов'язань за ст. 3 Конвенції під час війни або іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації. Такий характер цієї заборони підкріплюється тим фактом, що дії, які ставляться у провину потерпілому, якими б неприйнятними чи небезпечними вони не були, жодним чином не можуть виправдати будь-яке посягання на гідність, свободу та фізичну недоторканність людини.

Для того, аби жорстоке поводження становило порушення ст. 3 Конвенції, воно повинно досягнути **мінімального рівня жорстокості**. У рішенні у справі «Ireland v. the United Kingdom» від 18.01.1978 Суд зазначив, що «оцінка мінімального рівня жорстокості має відносний характер; вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість даного поводження, його фізичні та психічні наслідки, а в деяких випадках – стать, вік, стан здоров'я потерпілого та інші обставини». Суд виробив певні принципи оцінки рівня жорстокості, які він застосовує у кожній конкретній справі.

По-перше, практика Суду виокремила три види поводження, заборонені ст. 3 Конвенції:

- а) таке поводження чи покарання, що принижує гідність;
- б) нелюдське поводження чи покарання;
- в) катування.

По-друге, Суд враховує при оцінці жорстокості поводження індивідуальні характеристики потерпілого – його вік, стать, а також його зв'язок з тим, хто завдає йому страждань (зокрема, співвідносність фізичної сили потерпілого з фізичною силою особи, яка здійснює арешт). Відтак саме принцип мінімального рівня жорстокості і визначає нижню межу страждань, зазнавши

яких, людина вважається такою, що її піддали поводженню, забороненому ст. 3 Конвенції. Верхньою ж межею страждань, яких зазнає людина внаслідок порушення ст. 3 Конвенції, є такий вид жорстокого поводження, як катування.

Поводження чи покарання, що принижують людську гідність, є, умовно кажучи, «найменш жорстоким» видом поводження, забороненого ст. 3 Конвенції. Згідно з позицією Суду, яка була висловлена у 1978 р., поводження чи покарання, що принижують людську гідність, «спричиняє у потерпілого почуття страху, болісні страждання й почуття неповноцінності, спроможні принизити його гідність і навіть зламати його фізичний і моральний опір» (рішення Суду у справі «Ireland V. the United Kingdom» від 18.01.1978). Це було підтверджено й у 2000 р. у рішенні Суду у справі «Kudla v. Poland» (рішення від 26.10.2000): таким, що принижує гідність, Суд назвав поводження, яке «мало на меті викликати у потерпілих почуття страху, страждань і меншовартості, а відтак принизити та зневажити їх».

Нелюдське поводження чи покарання може виявлятися як у свідомому застосуванні фізичного чи психічного насильства щодо особи, так і в результаті невжиття певних заходів. На відміну від катування, кваліфікація дій чи бездіяльності державних органів як нелюдського поводження не вимагає наявності мети. У вже згаданій справі «Kudla V. Poland» (рішення від 26.10.2000) **Суд провів розмежування «нелюдського» і такого, «що принижує гідність», поводження, вказавши, що нелюдське поводження має місце, «якщо, крім іншого, воно було умисним, застосовувалося впродовж кількох годин поспіль і призводило або до справжніх тілесних ушкоджень, або до гострих фізичних чи душевних страждань».**

Катування досить часто розглядається Судом у сенсі, що міститься у ст. 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність віддів поводження та покарання, більше відома під назвою Конвенція ООН проти катувань — це міжнародний інструмент захисту прав людини, що прийнятий ООН в 1984 році та набув чинності в 1987 році. Конвенція забороняє катування при будь-яких обставинах, забороняє видачу осіб у країни, де для них існує серйозна загроза катувань, та встановлює обов'язковість кримінального переслідування за катування. Станом на вересень 2015 року в Конвенції беруть участь 156 держав.

Для цілей цієї Конвенції термін **“катування”** означає *будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або*

третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. Цей термін не охоплює біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

З огляду на те, що для кваліфікації поводження з особою як катування, необхідно встановити такі ознаки поводження, як умисність, наявність мети та особливий ступінь жорстокості, тягар їх доказування покладається на заявника. (Рішення у справі «Bursuc v. Romania» від 12.10.2004 р.)

Тема. 2 Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність

Конституційне право на свободу та особисту недоторканність – це **особисте суб'єктивне право українських громадян, яке гарантує їх свободу від протиправних посягань на життя, здоров'я, індивідуальну безпеку з боку кого б то не було, не допускає незаконних і безпідставних дій посадових осіб державних органів і громадських організацій щодо особистої недоторканності при виконанні ними своїх обов'язків і надає можливість відновлення порушеного права.**

Фактично право на свободу і право на особисту недоторканність – це два окремих права людини, що мають самостійні сфери регулювання і механізми реалізації. Але вони настільки тісно доповнюють одне одного, що і в конституційній практиці і в міжнародно-правових документах досить часто закріплюються в єдиній правовій формулі. Наслідуючи цій традиції, Конституція теж об'єднала їх в одному положенні, проголосивши, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. **Юридична природа цього права** ґрунтується на розумінні, що кожна людина народжується вільною, що вона має право вільно обирати для себе характер і спосіб спілкування з зовнішнім для неї світом, з будь-якими людьми та природою, що вона має право за власним розумінням будувати той світ, який її безпосередньо оточує, світ близьких для неї думок, почуттів, людей та речей, що людина вправі без обмежень та примусу здійснювати на свій розсуд будь-які дії, узгоджені з вимогами закону, що вона вправі вимагати від інших людей та держави поважного ставлення до неї та невтручання в її справи і життєві обставини. Право людини на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним, його юридичні межі обумовлюються необхідністю узгодження як з правами і свободами інших людей, так і з суспільними інтересами.

Що ж стосується похідного від них **права на приватність**, то як юридична категорія воно складається із ряду прав. Передусім йдеться про надання громадянину право перебувати поза службою у стані деякої уособлення від держави, суспільства, колективу. **Право на приватне життя означає надану людині та гарантовану державою можливість контролювати інформацію про самого себе, не припускати розголошення відомостей інтимного характеру.** Із права на приватне життя випливає недопустимість спостереження за людиною, прослуховування та запису особистих розмов, що

ведуться дома або в громадських місцях, в тому числі телефонних розмов, за виключенням випадків передбачених законом.

Як і право на життя права людини на свободу та особисту недоторканність регулюється на трьох рівнях:

- міжнародному;
- регіональному (європейському);
- національному.

Так, у ст. 9 **Міжнародного пакту про громадянські і політичні права ООН** зазначається, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою. Нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, які встановлено законом. Кожному заарештованому повідомляються при арешті причини його арешту і в терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення. Кожна заарештована або затримана за кримінальним обвинуваченням особа в терміновому порядку доставляється до судді чи до іншої службової особи, якій належить за законом право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення. **При цьому ст. 10** зазначає, що всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі. А **ст. 11** виключає можливість позбавлення волі на тій лише підставі, що не в змозі виконати якесь договірне зобов'язання.

Що ж стосується європейського регулювання права особи на свободу та особисту недоторканність, то Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод в ст. 5 чітко закріплює, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність. А також визначає виключні випадки позбавлення волі:

- законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- законний арешт або затримання особи, здійснене з метою до провадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення;
- затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою до провадження його до компетентного органу;

- законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
- законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції

2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судове засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.

Суд у своїй практиці неодноразово підкреслював основоположний характер гарантій прав людини, що містяться в ст. 5 Конвенції, оскільки вони призначені для зведення до мінімуму ризику свавілля та гарантування верховенства права.

Стаття 5 Конвенції гарантує право на свободу та особисту недоторканність, яке передбачає особисту свободу у її класичному розумінні, тобто фізичну свободу. **Сферою дії цього права** є «кожен», тобто це право стосується будь-якої фізичної особи, незалежно від того, перебуває вона на волі чи у в'язниці. **Метою** ст. 5 Конвенції є захист особи від свавільного арешту і тримання під вартою, захист публічного порядку, який вимагає забезпечення покарання осіб, що вчинили злочин. Для того, аби звести до мінімуму ризик свавілля у діях державних органів, ст. 5 Конвенції передбачає комплекс прав, які встановлюють, що позбавлення свободи повинно знаходитися під незалежним судовим контролем і супроводжуватися відповідальністю органів влади за свої дії.

Захист, передбачений ст. 5 Конвенції, є суттєвим з огляду на те, що ця стаття дає вичерпний перелік випадків правомірного позбавлення

свободи, які не можуть бути піддані поширювальному тлумаченню, та визначає чіткі рамки дій держави для того, аби захистити людину від свавільного взяття під варту. Інакше кажучи, взяття під варту відповідає Конвенції тоді і тільки тоді, коли цей захід вживають в одному з шести випадків, передбачених ст. 5 Конвенції.

В рішенні у справі «Amuur v. France» від 25.06.1996 Суд вказав, що для визначення того, чи була особа позбавлена свободи **у сенсі ст. 5 Конвенції, слід враховувати такі критерії: вид, тривалість, наслідки і умови виконання заходу з позбавлення волі.**

Щодо сфери дії ст. 5 Конвенції слід зазначити, що крім класичного випадку арешту чи ув'язнення позбавлення свободи може набувати різних форм: поміщення осіб до психіатричних чи соціальних установ, тримання у транзитних зонах аеропортів, допиту в поліцейському відділку, затримання і обшуку поліцією, протидії масовим безладам поліцією з підстав публічного порядку, домашнього арешту.

Зі змісту права на свободу та особисту недоторканність випливає низка обов'язків держави у разі втручання її органів у свободу та особисту недоторканність осіб. До них належать, зокрема, *позитивні* – знати про місце знаходження особи, якщо вона була взята під варту органами влади; надати інформацію стосовно місця знаходження цієї особи (рішення Суду у справі «Cyprus v. Turkey» від 10.05.2001), вжити ефективних заходів для гарантованого запобігання ризику зникнення людей; та *процесуальні* – без зволікань провести ефективне розслідування за наявності скарги на те, що конкретна особа була заарештована, після чого зникла (рішення Суду у справі «Kurt v. Turkey» від 25.05.1998).

Гарантуючи право на свободу та особисту недоторканність, ст. 5 Конвенції встановлює вимоги до позбавлення свободи, зокрема, умови правомірності та законності позбавлення особи свободи.

Законність позбавлення свободи означає таку законність з позиції внутрішнього права. Критерій «законності», з погляду Суду, вимагає, щоб право, як писане, так і неписане, було достатньо чітким для того, аби дозволити громадянину, отримавши за необхідності юридичну консультацію у справі, передбачити з розумним для певних обставин ступенем визначеності, ті наслідки, які може потягнути за собою конкретна дія (рішення Суду у справі «Steel and Others v. the United Kingdom» від 23.09.1998). Затримані чи взяті під варту особи мають право на перевірку дотримання процесуальних і матеріальних вимог, необхідних для «законності» позбавлення їх свободи (рішення Суду у справі «Nikolova v. Bulgaria» від 25.03.1999).

Таким чином, на національні судові органи покладається обов'язок тлумачити внутрішнє право у цій сфері. Це право має відповідати Конвенції, оскільки повинні бути дотримані закладені у ній принципи. Зокрема, внутрішній процес повинен бути справедливим і належним.

Правомірність позбавлення свободи означає відсутність свавільності такого позбавлення свободи та його відповідність меті, передбаченій одним із випадків вичерпного переліку ч. 1 ст. 5 Конвенції. При цьому, у багатьох своїх рішеннях Суд вказав, що національне законодавство, яке регламентує позбавлення свободи людини, повинне відповідати Конвенції, інакше позбавлення волі буде законним, але не правомірним, тобто «свавільним» з точки зору Конвенції.

Конституційні гарантії особистої недоторканності пройшли складний шлях свого становлення та еволюції в Україні. Насамперед необхідно зазначити, що положення про порядок затримання особи набули чинності лише на п'ятий рік чинності Конституції України. За часи перебування у складі СРСР Україна накопичила занадто негативний досвід у цій сфері відносин між індивідом і державою, «соціалістична спадщина» ще відчувається і сьогодні у стереотипній поведінці правоохоронних органів.

Конституція (ст 29) встановлює критерії правомірності обмеження недоторканності особи:

- підстави та порядок, які встановлюються законом;
- вчинення затримання компетентним і належним органом влади;
- затримання на основі вмотивованого рішення суду або у разі нагальної необхідності;
- тримання під вартою як тимчасовий запобіжний захід;
- встановлення підстав затримання особи судом протягом 72 годин з моменту затримання;
- гарантії невідкладного повідомлення затриманого про мотиви арешту або затримання;
- гарантій для затриманого знати про зміст своїх прав та правову допомогу захисника.

Таким чином, Конституція встановлює стандарти, відповідно до яких особу можна тримати під вартою на підставі судового рішення. А на випадок необхідності невідкладного затримання особи під час вчинення правопорушення чи безпосередньо після його вчинення, встановлена конституційна гарантія судової перевірки наявності юридичних підстав тримання особи під вартою. **У такому контексті ЕСПЛ визначає правомірність втручання у приватне життя.**

Чинним законодавством України встановлено підстави для затримання особи. КПК передбачено взяття під варту ст 183 КПК як запобіжний захід, що застосовується до підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного. При цьому 72% затриманих осіб у результаті соціологічного опитування зазначали, що під час перебування під вартою вони піддавалися катуванню з боку працівників органів внутрішніх справ. Взяття під варту як запобіжний захід застосовується невиправдано широко, що призводить до зловживань з боку органів внутрішніх справ і опосередковано свідчить про звинувачувальний ухил у судовій практиці. В якості кримінального покарання законодавство встановлює такі види обмеження свободи: арешт, обмеження волі, позбавлення волі. Практика свідчить, що Україна є одним із лідерів у світі по чисельності та відсотку осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі.

Право на недоторканність житла та іншого володіння особи (ст. 30 Конституції України). За правилом, *my House is my Castle*, проникнення у житло особи є неправомірним, всяка особа зобов'язана ухилятися від незаконного проникнення у чуже володіння. **Конституція встановлює критерії правомірності обмеження недоторканності житла та іншого володіння особи:**

- проникнення на основі вмотивованого рішення суду;
- проникнення з метою проведення огляду або обшуку; проникнення на основі закону;
- наявність невідкладних випадків;
- необхідність безпосереднього переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

Неприпустимість свавільного втручання у житло та інше володіння особи. Втручання у здійснення цього права має ґрунтуватися на суспільній необхідності у демократичному суспільстві. Як правило, втручання можливе у формі обшуку приватних приміщень з метою виявлення інформації, предметів і певних осіб. Суспільною необхідністю у даному випадку є невідкладне попередження, розслідування та розкриття певного злочину. Конституція передбачає, що у даному випадку процесуальними діями є **огляд та обшук.**

Необхідною умовою для проведення обшуку є: *судове рішення, на підставі якого компетентні органи можуть здійснювати проникнення в житло та інше володіння особи.* Таке проникнення можливе лише з метою проведення огляду та обшуку. Конституційна вимога вмотивованості такого рішення є: гарантією належної правової процедури, оскільки суд зобов'язаний перевірити всі законні підстави для проведення цих процесуальних дій зважаючи на цілі ст. 30 Конституції.

Втручання у невідкладних випадках. Легитимним є також втручання, пов'язане із забезпеченням захисту суспільних інтересів. У невідкладних випадках існує необхідність негайного проникнення, оскільки від нього залежить ефективність відвернення загрози життю, здоров'ю та майну інших осіб або негайне затримання осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому разі особа, у житло чи інше володіння якої мало місце проникнення, може оскаржити такі дії державних органів у судовому порядку.

Державні органи можуть здійснювати проникнення у житло з метою проведення санітарно-епідеміологічної перевірки, перевірки техніки пожежної безпеки, звірення показників лічильників тощо. Якщо особа не дозволяє проникнути, то до неї можна застосувати заходи адміністративного впливу (відключення постачання газу, води тощо).

Право на таємницю листування, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України). Приватні засоби зв'язку та обміну інформацією є важливою складовою особистого життя людини. **Згідно з Конституцією виділяються два режими такого обміну:** шляхом листування та за допомогою технічних засобів – телефонні розмови, телеграфна та інша кореспонденція, електронна пошта, інші електронні засоби зв'язку. Функціональним призначенням режиму обміну інформацією між приватними особами є забезпечення їх конфіденційного, приватного характеру, щоб такого роду інформація не стала надбанням невизначеного кола осіб, а також зловживань з боку органів публічної влади.

Зміст конституційного захисту. Під конституційний захист підпадають конфіденційність режиму обміну інформацією, яка може передаватися як усно, так і письмово чи за допомогою технічних засобів. Сюди також необхідно віднести системи знаків іншого роду, які мають інформаційну значущість для особи. Це – передача інформації через електронний зв'язок (Інтернет), поштою, телефоном, телефаксом, телеграфом та іншими подібними способами. Вимоги конституційного захисту поширюються також на операторів, провайдерів, які зобов'язані забезпечити режим конфіденційності шляхом вжиття технічних та організаційних заходів для захисту телекомунікаційних мереж, засобів телекомунікацій, інформації з обмеженим доступом тощо (ст. 9 Закону про зв'язок).

Під конституційний захист не підпадає інформація, яка передається на Інтернет-форум або отримала широкий розголос через засоби масової інформації за волею однієї із заінтересованих осіб.

Винятки із сфери конституційного захисту можуть, стосуватися інтересів кримінальної юстиції. Вони встановлюються законом з метою запобігти злочину чи з'ясувати істину при розслідуванні кримінальної справи. Втручання

є обґрунтованим лише у тому випадку, коли вичерпано всі інші засоби одержання інформації. Із конституційного положення випливає, що закон не може встановлювати довільний режим таких обмежень конфіденційності. Можливе отримання на основі закону лише інформації, яка безпосередньо стосується розслідування кримінальної справи і має істотне значення для з'ясування істини. Конституція вимагає, щоб при цьому була додержана судова процедура впровадження таких законних обмежень, на яку автоматично поширюється вимога вмотивованості судового рішення відповідно до критеріїв, встановлених ст. 30 Конституції.

Право на недоторканність особистого і сімейного життя особи (ст. 32 Конституції України). Конституційна гарантія поширюється на можливість вільного вибору особою особистого життя, формування кола спілкування та соціальних зв'язків, визначення роду професійних занять. Конституційний захист надається сімейному життю, оскільки сім'я є найважливішим середовищем і необхідною умовою нормальної життєдіяльності людини.

Право на захист від втручання в особисте життя можна розуміти як недоторканність середовища життя людини, захист його від свавільного втручання державних органів і будь-яких сторонніх осіб, у тому числі і членів сім'ї, в його спосіб життя взагалі. Згідно зі ст. 301 ЦК України поняття «**особисте життя**» охоплює поведінку фізичних осіб поза межами виконання різноманітних суспільних обов'язків, тобто життєдіяльність людини у сфері сімейних, побутових, особистих, інтимних та інших стосунків. З цього приводу ЄСПЛ у справі «*Niemietz vs. Germany*» зазначив таке:

«29. Суд не вважає, що можливо чи необхідно дати вичерпне визначення поняття «особисте життя». Було б занадто суворим обмеженням його інтимною сферою, де кожний може жити своїм власним особистим життям як він бажає, і тим самим цілком виключити зовнішній світ з неї. Повага особистого життя має також включати до деякої міри право встановлювати і розвивати відносини з іншими людьми.

Більше того, видається, немає принципових підстав, щоб поняття «особисте життя» виключало професійну діяльність і діяльність ділового характеру; саме у своїй роботі більшість людей має велику можливість розвивати відносини із зовнішнім світом.»

У справі «*X проти Нідерландів*» (1986) ЄСПЛ визначив **особисте життя як «поняття, що охоплює фізичну і моральну недоторканність особи, включаючи її статеве життя»**, Було встановлено, що дане визначення поширюється на питання сексу, сексуальності та сексуальної орієнтації, а також особистого життя у сфері професійної діяльності. Крім того, дане

визначення застосовується в роботі правоохоронних органів і служб безпеки (встановлення спостереження і прослуховування телефонів), а також в аспекті застосування тілесних покарань, насильницьких фізичних дій, медичного обслуговування й екологічних питань.

Стаття 301 ЦК України передбачає такі елементи права на особисте життя: а) можливість фізичної особи бути носієм даного особистого блага; б) право визначати своє особисте життя; в) повноваження на ознайомлення з обставинами особистого життя.

Це означає, що особа самостійно визначає коло осіб, які можуть володіти інформацією про її особисте життя. Фізична особа може дати дозвіл на поширення цієї інформації іншим особам у визначених нею межах. **Однак у випадках, коли це прямо передбачено в законі, в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини, таке особисте немайнове право може бути обмежено;** г) право зберігати у таємниці обставини свого особистого життя. Це означає, що фізична особа має можливість не розголошувати обставини свого особистого життя, а також вимагати такого нерозголошення від інших осіб, які володіють такою інформацією; д) вимагати захисту права на особисте життя.

Законодавство України дає також визначення поняття «сім'я», яким охоплюються особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (ст. 3 Сімейного кодексу України). Відповідно до **ч. 3 ст. 16 ЗДПЛ сім'я є природним та основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави.** **Стаття 291 ЦК України гарантує фізичній особі право на сім'ю, що включає такі елементи:** а) право на створення сім'ї), б) право на вибір осіб для утворення сім'ї, право батьків обирати народжувати їм дітей чи всиновлювати і яку кількість, а також інші повноваження; в) право на перебування в сім'ї; право на повагу до сімейного життя; право на підтримання зв'язків із членами своєї сім'ї.

КСУ зазначив (Рішення КСУ у справі щодо офіційного тлумачення терміна «член сім'ї» NQ 5-рп/99 від 3 червня 1999 року), що розуміння поняття «член сім'ї» слід диференціювати залежно від галузі законодавства. Зокрема, КСУ під членом сім'ї військовослужбовця, працівника поліції розуміє осіб, які відповідають таким критеріям: а) кровні (родинні) зв'язки або шлюбні відносини; постійне проживання з цими особами; ведення з ними спільного господарства.

Тому до категорії членів сім'ї належать: дружина (чоловік); батьки, діти незалежно від того, чи є ці діти будь-кого з подружжя, спільні чи усиновлені, народжені у шлюбі або позашлюбі; близькі родичі та інші родичі, які не перебувають у безпосередніх родинних зв'язках; утриманці.

ЕСПЛ під поняттям «сімейного життя» розуміє кровні зв'язки між близькими родичами, наприклад між дідусем і онуками («Маркс проти Бельгії» (1979–80)). Воно також поширюється на осіб, які спільно проживають за наявності між ними близьких взаємин і фінансової залежності (справа «Х проти Швейцарії»), а також на цивільні шлюби (А, Б, і В проти Великої Британії).

У справі «Кроон проти Нідерландів» ЕСПЛ зазначив: «У будь-якому разі Суд враховує, що поняття «сімейне життя», як воно визначено у ст. 8, поширюється не тільки на шлюбні взаємини, а може охоплювати інші фактичні «сімейні узи», коли партнери проживають разом поза шлюбом. Як правило, спільне проживання є обов'язковою умовою для таких взаємин, інші особливі обставини можуть також слугувати показником того, що відносини мають досить постійний характер для створення фактичних «сімейних уз».

Втручання можливе тільки на підставі Конституції і має відповідати критеріям легітимності, пропорційності, забезпечення суспільних інтересів, передбачених статтями 23, 29–32, 34, 35, 37, 41, 43, 44, 50–52, 54, 55 Основного Закону України (національної безпеки, територіальної цілісності, авторитету і неупередженості правосуддя, прав і свобод інших людей, здоров'я і моральності населення). Легітимність втручання означає, що воно здійснюється на основі закону і на підставі вмотивованого рішення суду. У випадку невідкладної необхідності, у разі переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, допускається негайне втручання в особисте і сімейне життя, правомірність якого має бути перевірена судом у розумні строки.

Захист конфіденційної інформації про особу. Особа має право на збереження в таємниці будь-якої конфіденційної інформації, що стосується її особистого і сімейного життя. **До такої інформації належать** лікарська таємниця, таємниця усиновлення, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, адвокатська таємниця, таємниця вчинюваних нотаріальних дій, банківська таємниця, державна таємниця. Така інформація може збиратися, зберігатися, використовуватися та поширюватися лише на основі закону в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Право на інформацію. Доступ до інформації про персональні дані особи гарантується ч. 3 ст. 32 Конституції України і поширюється на інформацію, яка не підпадає під охорону, визначену законом як державна чи як інформація з обмеженим доступом. Особа має право звертатися із запитом щодо ознайомлення з відомостями про себе, якими володіють компетентні органи

влади, та надання офіційного документа, який стосується її особисто. Згідно з правом на інформацію особа може робити запити на одержання інформації, яка міститься у досьє спецслужб. Особа вправі вимагати внесення змін або виправлень до інформації, якщо вона, на її думку, є не точною або помилковою.

КСУ (Рішення КСУ у справі К. Г. Устименка N 5-зп від 30 жовтня 1997 року) пов'язує право особи на інформацію з правом знайомитися з відомостями про себе в органах публічної влади, установах і організаціях публічного права, якщо ці відомості не є державною або іншою захищеною законом таємницею, Зокрема, медична інформація з обмеженим доступом (свідчення про стан здоров'я людини, історія її хвороби, мета запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання) може бути видана лікарем на вимогу пацієнта, членів його сім'ї або законних представників повністю і в доступній формі. Разом з тим, лікар може обмежити надання пацієнтові такої інформації у повному обсязі, якщо повна інформація може зашкодити пацієнтові; таку інформацію лікар може надати членам сім'ї або законним представникам пацієнта.

ЕСПЛ визнає(справа «Клаас проти Німеччини»), що може мати місце легітимне втручання у приватне життя у формі стеження за особою, що може бути виправданим з мотивів суспільної необхідності зважаючи на «технічні досягнення засобів шпівонажу і, відповідно, засобів спостереження» і «розвиток тероризму в Європі за останні роки». Тому можливо, що «діяльність або небезпека, проти якої спрямована низка заходів спостереження, можуть тривати роками, навіть десятиліттями після зупинення цих заходів».

Подальше повідомлення особи про заходи стеження «може у значному ступені поставити під загрозу дострокову мету, яка першопочатково вважалася причиною ведення спостереження» “.

Право на спростування відомостей. Особа має право на спростування недостовірної інформації про себе і членів сім'ї та право вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням і поширенням такої недостовірної інформації. Зазначене є абсолютним правом особи; відповідно, на суди поширюється конституційна вимога неприпустимості відмови у конституційному захисті. Щодо політиків і державних діячів, то на них поширюється положення про ширшу сферу допустимої критики, і щодо опублікування інформації про них і членів їхньої сім'ї, тому обсяг конституційного захисту є вужчим, ніж у приватних осіб”. (Рішення ЄСПЛ у справі «Лінгенс проти Австрії).

Толерантність та недискримінація в роботі поліцейського

Мета: Формування культури поваги до різноманітності і дотримання принципу недискримінації у щоденній роботі поліцейських. Підвищення компетентності поліцейських для реагування на випадки злочинів на ґрунті ненависті

Тема 1. «Поняття кримінальних правопорушень, які вчиняються на ґрунті нетерпимості їх види та предмет доказування»

Кримінальний кодекс України містить низку положень, що так чи інакше стосуються злочинів, які вчиняються на ґрунті певної нетерпимості.

У більшості з них йдеться про вчинення злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Зокрема, розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті є конструктивною ознакою основного складу злочину, передбаченого статтею **161** (Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками) КК України.

Так, вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є кваліфікуючою ознакою в таких складах злочинів, як умисне вбивство (пункт 14 частини другої статті **115** КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження (частина друга статті **121** КК України), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (частина друга статті **122** КК України), побой і мордування (частина друга статті **126** КК України), катування (частина друга статті **127** КК України), погроза вбивством (частина друга статті **129** КК України).

Крім того, різновидами вчинення злочинів з мотивів нетерпимості можуть бути такі склади злочинів, як стаття **258** (Терористичний акт) КК України, метою якого виступає привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), стаття **442** (Геноцид) КК України, тобто повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи, стаття **300** (Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію) КК України.

Ще в одному складі злочину, передбаченому частиною другою статті **110** (Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України) КК України, кваліфікуючою ознакою є такий спосіб вчинення цих дій, як дії, поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі.

Мотиви нетерпимості охоплені і в статтях **178** (Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків), **179** (Незаконне утримування, осквернення

або знищення релігійних святинь), **180** (Перешкоджання здійсненню релігійного обряду) КК України.

У зв'язку з тим, що сам факт вчинення будь-якого злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату виступає обставиною, яка обтяжує покарання (п. 3 ч. 1 ст. **67** КК України), можна зробити висновок, що будь-який злочин теоретично може бути вчинений з указаних вище мотивів.

Отже, правова класифікація злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості може проводитись за такими критеріями:

1. За кримінально-правовим значенням:

- злочини, де «ґрунт нетерпимості» є обставиною, що обтяжує покарання (впливає на призначення покарання);
- злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою складу злочину (впливає на кваліфікацію діяння).

2. За місцем цієї ознаки серед ознак складу злочину:

- злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою основного складу (статті 161, 258, 300, 442 КК України);
- злочини, де «ґрунт нетерпимості» є кваліфікуючою ознакою або ознакою кваліфікованого складу злочину (ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України).

Слід зауважити, що наведений вище перелік злочинів містить лише ті насильницькі злочини, які мають кваліфікуючу ознаку - вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. У разі кваліфікації дії підозрюваних за частиною другою будь-якої з вказаних вище статей або за п. 14 ч. 1 ст. 115 КК України додаткова кваліфікація за ст. 161 КК України не потрібна.

3. За елементами складу злочину:

- злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою об'єктивної сторони складу злочину (ч. 2 ст. 110 КК України – спосіб, ст. 161 КК України – суспільно-небезпечне діяння, ст. 300 КК України – предмет, ст. 442 КК України – суспільно-небезпечне діяння);
- злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою суб'єктивної сторони складу злочину (ч.2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України – мотив, ст. 258 КК України – мета).

Окрему групу утворюють злочини, де наявність такого мотиву не є обов'язковою ознакою складу злочину.

Так, стаття 170 (Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій) КК України встановлює відповідальність за умисне перешкоджання законній діяльності професійних

спілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів. Відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян», громадські організації можуть створюватись з різною метою для забезпечення реалізації функцій та завдань, тому до них можуть відноситися і релігійні організації, і організації, що утворюються для захисту інтересів національних меншин тощо.

До цієї групи відноситься і ряд злочинів розділу XII (Злочини проти громадського порядку та моральності) КК України.

Так, стаття 294 (Масові заворушення) КК України встановлює відповідальність за організацію масових заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також активна участь у масових заворушеннях.

Також, стаття 295 (Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку) КК України передбачає відповідальність за публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту. Як свідчить історія, такі дії можуть мати мотиви націоналістичного характеру чи релігійних переконань.

Так само, стаття 296 (Хуліганство) КК України передбачає відповідальність за хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Цей злочин також може виявлятися у вандалізмі, охоплювати різні протиправні дії, що вчинюються з мотивів расової, національної чи релігійної ворожнечі. З аналізу практики застосування статті 296 КК України випливає, що суди кваліфікують на підставі вказаної статті випадки публічних образ, закликів, побоїв між представниками різних конфесій, національних груп тощо. Також практика свідчить, що переважна більшість насильницьких дій у відношенні представників «видимих меншин», кваліфікувалися саме як хуліганство.

Злочин на ґрунті ненависті – це будь-яке діяння, що заборонене кримінальним законом «основне правопорушення» вчинене з мотивів упередженого ставлення, що ґрунтується на специфічних ознаках жертви «з мотивів упередження».

Основне правопорушення може бути спрямоване проти однієї чи декількох осіб або проти майна.

Мотиви нетерпимості означають упереджене ставлення правопорушника до жертви через специфічну ознаку, яка уособлює глибоку та

фундаментальну частину спільної ідентичності певної групи (наприклад, расу, мову, релігію, етнічну приналежність, національність, стать тощо).

Насамперед, актуальною характеристикою особи потерпілого є його не приналежність до національності України (як показує практика, частіше за все це євреї, національності народів Кавказу тощо). Варто зазначити, що в інших регіонах ситуація може змінюватися в залежності від того, яка національність (чи більшість населення) є корінною.

Потерпілою особою може виступати як громадянин України, так і особа без громадянства чи іноземець.

Суттєвою відмінною рисою злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, з точки зору особи потерпілого, є їх трьохсторонній характер – обов'язкова наявність винних, потерпілих, а також тих, кому адресована інформація про ворожнечу або ненависть стосовно тієї чи іншої національності, раси або релігії.

Як потерпілого в таких випадках слід розглядати тих осіб, чий національній чи расовій гідності завдається шкода. При цьому, потерпілим може бути практично будь-який представник тієї національності або раси, стосовно якої є нетерпимість.

Слід зазначити, що характеристика особи потерпілого при вчиненні насильницьких злочинів і характеристика особи потерпілого при вчиненні ненасильницьких злочинів суттєво відрізняються.

Навіть якщо потерпілим стає громадянин України, це не є *підставою уникати кваліфікації злочину за мотивами нетерпимості*, оскільки умисел був направлений саме на спричинення насильства представнику певної раси чи національності.

Поведінка потерпілого, в переважній більшості, не носить провокуючого характеру, попередньо потерпілий і підозрюваний не знайомі і не мають жодних стосунків у минулому.

Характеристика особи потерпілого від злочинів ненасильницького характеру, що вчиняються на ґрунті нетерпимості.

При вчиненні даних злочинів особа потерпілого має значні відмінності в порівнянні зі злочинами насильницького характеру.

По-перше, специфікою даної категорії злочинів є об'єкт злочину, яким виступають права громадян. Це вимагає наявності в конкретного потерпілого конкретних прав, особливо в частині об'єктивної сторони злочину, яка стосується дискримінаційних дій – порушення прав та встановлення привілеїв.

По-друге, у даному випадку найбільш яскраво проявляється специфіка злочинів на ґрунті нетерпимості, яка стосується так званої третьої сторони злочину або другої категорії потерпілих, про що йшлося вище.

Для вирішення питання з потерпілим у таких ситуаціях слід, у першу чергу, керуватися положеннями частини 4 статті 55 КПК України, відповідно до якої «потерпілим *не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства*». Представників певної раси, національності чи релігії можна без застережень вважати представниками певної частини суспільства. Шкода, яка заподіяна певними публікаціями, виступами, зображеннями, надписами носить безперечно моральний характер. Тому в таких випадках злочин, передбачений статтею 161 КК України, має розслідуватися як злочин без потерпілого, тобто злочин проти суспільства, а не проти конкретної особи на кшталт незаконної торгівлі наркотиками, окремих злочинів у сфері службової діяльності тощо.

Потерпілими від злочинів ненасильницького характеру, пов'язаних з руйнуванням або пошкодженням пам'ятників, релігійних споруд, будівель, іншого майна, що належить певній громаді, зокрема релігійній організації, органам місцевого самоврядування, іншим організаціям, можуть визнаватися відповідні організації, як юридичні особи, яким злочином завдано майнової шкоди (ч.1 ст. 55 КПК України).

Надзвичайно важливим у розслідуванні злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості, є робота з потерпілими від таких злочинів.

ВАЖЛИВО ДЛЯ СЛІДЧОГО!!!!

Характеристика особи злочинця у провадженнях про злочини, учинені на ґрунті нетерпимості

Такі злочини вчиняються, як правило, чоловіками віком від 13 до 30 років, які або належать до угруповання, що насаджує націоналістичну чи профашистську ідеологію, або поділяє її. Жінки зазвичай відіграють допоміжні ролі, підбурюють до вчинення злочину, записують напад на камеру чи мобільний телефон або виступають спостерігачами.

Серед осіб, які вчинили злочини проти особистості з мотиву національної ненависті або ворожнечі, можна виділити декілька психологічних типів, що мають особистісні властивості:

- 1) ***завзятий*** (характеризується підвищеною ворожістю до певної нації, раси. Він цілеспрямований, злопам'ятний, має стійку життєву позицію, схильний до прямолінійності, рішучості у вчинках);
- 2) ***демонстративний*** (відрізняється прагненням виділитися, домогтися визнання громадськістю своїх дій, має завищену самооцінку, його

вчинки не обмірковані, а емоції поверхневі, що пояснює відсутність співпереживання жертві);

3) **демонстративно-застрагаючий** (його максимальна орієнтація на зовнішні обставини переплітається зі стійкістю в досягненні цілі, відрізняється надмірним честолюбством, жорстокістю, поведінка часто є демонстративною, він намагається звернути до себе увагу оточуючих, вміє підпорядковувати собі людей та направляти їх поведінку на досягнення своїх цілей).

Суб'єктами злочинів даної групи можуть виступати як окремі особи, так і групи осіб.

Характеристика членів скінхедівського руху.

Скінхеди, *розм.* скіни (*англ.* Skinheads: від skin – шкіра і head – голова) – узагальнена назва представників молодіжної субкультури. Типовий портрет скінхеда – голені або коротко стрижені підлітки у високих шнурованих черевиках і підвернутих джинсах, впевнені, що «очищують країну». Це молодіжний рух, у субкультурі якого важливе місце займають нацистська символіка та расистська ідеологія, а до стилістичних особливостей відноситься агресивна модель поведінки.

Важливою частиною іміджу бритоголових є поширеність татуювань із специфічно скінівською або прямо нацистською символікою. Виголена до дзеркального блиску, «під нуль», голова, плюс інші, суто скінхедівські елементи одягу – це особливість «ортодоксів», тобто найбільш ідейних, якщо так можна висловитися, адептів скін-руху.

Слід розрізняти рухи скінхедів. Традиційні скінхеди (*англ.* Traditional Skinheads) – субкультура, що виникла як реакція на значну мутацію первісної субкультури. Тісно пов'язана з танцювальною музикою реггі і ска та сучасною музикою Oi!.

Характеристика особи, яка вчиняє ненасильницькі злочини суттєво відрізняється від характеристики особи, яка вчиняє насильницькі злочини.

Отже доказування є основним змістом кримінальної процесуальної діяльності. Головним елементом доказування є його предмет.

УВАГА ВАЖЛИВО !!!!

Таким чином, до обставин, що підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях аналізованої групи кримінальних правопорушень, слід віднести наступне.

- 1. Хто, коли і за яких обставин повідомив про вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості.**
- 2. Події, що передували вчиненню кримінального правопорушення.**

Слід мати на увазі, що дослідження подій, які *передували вчиненню злочину* на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, часто дозволяє зрозуміти *сутність конфлікту*, його причини, оцінити, наскільки правильно були визначені учасники конфлікту, їх ролі у вчиненні кримінального правопорушення.
- 3. Жертва протиправних дій.** Багато психофізіологічних якостей потерпілого не мають істотного значення, оскільки неважливі для злочинців, які вчиняють посягання за мотивами расової, національної чи релігійної нетерпимості. Важливим є належність потерпілого до певної групи або до будь-якої групи, крім тієї, до якої належать злочинці.
- 4. Завдана шкода потерпілому: матеріальна, фізична чи моральна.** У зв'язку з заподіянням фізичної шкоди необхідно встановити, чи було заподіяно шкоду здоров'ю потерпілих (коли, де, ким саме, яким способом, з використанням яких знарядь або предметів, який ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю потерпілих (кожного окремо), чи був він небезпечний для життя в момент заподіяння, чи настала смерть когось із потерпілих (коли, де, яка причина смерті)).
- 5. Третя сторона конфлікту.** Тут слід звернути увагу чи мали місце заклики до вчинення інших кримінальних правопорушень (у тому числі і більш тяжких), іншими особами (ким саме) під час учинення кримінального правопорушення, кому були адресовані ці заклики (особам певної національності, раси, релігії, членам партії, учасникам мітингу, демонстрації тощо), чи супроводжувалися ці дії висловлюванням погроз (якщо «так», то яких саме), коли були висловлені (до, під час або після вчинення кримінальних правопорушень), кому були адресовані погрози (представникам певної національності, раси, релігії, соціальної групи або всім, хто не належить до тієї раси, національності, релігії, соціальної групи, до якої належать підозрювані).
- 6. Характер події, що саме сталося, яке саме кримінальне правопорушення вчинено (на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості чи інше).**
- 7. Основні цілі та мотиви дій суб'єктів посягання.**

Уже сама назва «Кримінальні правопорушення на ґрунті нетерпимості» і те, що саме мотив був покладений нами в основу об'єднання досліджуваних кримінальних правопорушень в одну групу, говорять про

те, що саме мета злочинної поведінки і мотив протиправних дій необхідно розглядати в якості однієї із ключових обставин, що *підлягають доказуванню*.

8. Раптовість вчинення кримінального правопорушення для потерпілого або передування погроз.

Якщо погрози мали місце раніше, має бути встановлено який був характер цих погроз, від кого вони виходили і кому були адресовані, чи були в потерпілого підстави побоюватися їх реалізації і чому, чи звертався потерпілий в правоохоронні органи з приводу цих погроз і який результат, чи повідомляв друзям, знайомим, кому саме і що конкретно.

9. Знаряддя, використані підозрюваними.

Під час кримінального провадження при дослідженні такого елемента механізму правопорушення як знаряддя, необхідно встановити чи використовували злочинці зброю (вогнепальну, холодну, вибухові пристрої або вибухові речовини). Якщо використовували, то хто саме, яку зброю (її марка, модель, інші характеристики), яким чином, де, коли і в кого придбана, де знаходиться в даний час, які інші предмети або інструменти використовувалися (мотузки, наручники, палиці, сокири, пилки, труби і т.д.), які транспортні засоби використовувалися (марка, модель, кому належить), яким чином транспортний засіб виявився в розпорядженні підозрюваного, хто керував ним під час учинення кримінального правопорушення і після цього, де знаходиться в даний час.

10. Місце скоєння кримінального правопорушення.

Кримінальні правопорушення досліджуваної групи можуть відбуватися в різних місцях. В залежності від їх характеристик вони поділяються на дві групи: приміщення та ділянки місцевості. При цьому, в першій групі можна виділити дві підгрупи: житлові приміщення та нежитлові приміщення.

11. Що зникло з місця події. З місця події могли зникнути предмети або документи, які повинні були знаходитися в зазначеному місці, з урахуванням особливостей цього місця, характеру предметів і документів, а також їх зв'язків з досліджуваним місцем, предмети або документи, які фактично знаходилися на місці до початку вчинення кримінального правопорушення, предмети або документи, що опинилися на місці до закінчення вчинення злочину чи кримінального проступку і до видалення з цього місця останнього підозрюваного.

12. Що з'явилося в кожному з досліджених місць. У кожному з досліджених місць з'явилися предмети або документи, яких раніше не було, предмети або документи, перебування яких в даному місці не є

традиційним (очікуваним), виходячи з особливостей місця, а також характеру і особливостей виявлених предметів або документів.

13. Час вчинення кримінального правопорушення.

Зазначимо, що окрім часу вчинення самого кримінального правопорушення, необхідно встановити, коли відбувалася підготовка до його вчинення, а також приховування його слідів.

Тут необхідно з'ясувати який проміжок часу (з якого і по який) зайняла підготовка до вчинення кримінального правопорушення (коли придбано зброю, підготовлені інші предмети, коли були придбані папір, витратні матеріали, коли була виготовлена продукція, використана при підготовці і здійсненні протиправних дій), коли вчинено злочинні дії (число, місяць, рік вчинення, у тому числі мали місце висловлювання винних осіб з використанням радіо, телебачення, Інтернету), коли виготовлено і протягом якого часу поширювалася друкowana продукція, аудіо та відеокасети, комп'ютерні програми, настінні написи, малюнки, коли були здійснені інші злочинні дії (час в годинах і хвилинах з максимально можливою точністю), час відносно інших подій, які можуть представляти інтерес для цілей кримінального провадження (будній день або вихідний, якщо святковий, то яке саме свято, з якими подіями в минулому пов'язаний), як часто поширювалися злочинні ідеї та висловлювання, коли саме вжито заходів по приховуванню кримінального правопорушення або його слідів.

14. Наслідки злочинних дій (чи викликали дії підозрюваних негативне ставлення населення до представників групи в залежності від статі, раси або національності, мови, походження, майнового і службового становища, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, приналежності до громадських об'єднань, а також інших обставин; які з них були попередньо спровоковані; чи виникли масові заворушення, чи були вчинені інші (у тому числі і більш тяжкі) кримінальні правопорушення на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості).

15. Спосіб та маршрут прибуття на місце кримінального правопорушення та його залишення кожним із підозрюваних, обвинувачених (яким був спосіб переміщення до місця вчинення правопорушення та від нього (для кожного з учасників), який транспортний засіб використано (якщо використовувався особистий транспорт, то кому належить, у чиєму оперативному управлінні перебував, хто був за кермом).

16. Кількість осіб, що брали участь у вчиненні кримінального правопорушення (у підготовці до вчинення кримінального правопорушення (у тому числі і у виготовленні використаної друкованої, аудіо-,

відео- чи іншої продукції, інших предметів або документів ксенофобського змісту), у вчиненні кожного кримінального правопорушення, у приховуванні події кримінального правопорушення або його слідів).

Жодним чином, не можна допустити:

- 1) недооцінку співробітниками правоохоронних органів реальної небезпеки расистських та націоналістичних проявів;
- 2) небажання вносити відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань про скоєння злочину саме з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, оскільки це, як правило, викликає широкий суспільний резонанс, і, відповідно, підвищену відповідальність за недоліки в розслідуванні таких злочинів;
- 3) розповсюдженість ксенофобських настроїв серед певної частини співробітників правоохоронних органів.

Злочини даної категорії доцільно поділяти на три умовні групи, які за способами вчинення злочину та іншими елементами криміналістичної характеристики суттєво відрізняються, а відповідно і мають суттєві відмінності в організації розслідування та доказування.

У той же час, загальним для цих злочинів є мотив учинення злочину – расова, національна або релігійна нетерпимість.

До загальних особливостей розслідування злочинів на ґрунті нетерпимості відносяться наступні:

- необхідність ґрунтового доказування мотиву злочину;
- необхідність ретельного та глибокого дослідження особи підозрюваного, що безпосередньо пов'язане з доказуванням мотиву злочину;
- необхідність ретельного дослідження фактів, які передували вчиненню злочинів, такі як образ життя підозрюваного, його інтереси, зв'язки за місцем проживання, навчання, участі у неформальних групах, об'єднаннях та організаціях, а також причин та умов формування виникнення мотиву національної, расової або релігійної нетерпимості;
- необхідність ретельного дослідження особи потерпілого, зокрема його раси, національності, віросповідання та інших властивостей, що роблять його вразливою категорією з точки зору дискримінаційних практик та наявності чи відсутності зв'язків між потерпілим та підозрюваним, що безпосередньо впливає на кримінально-правову кваліфікацію діяння;
- необхідність ретельної організації роботи з потерпілим, ураховуючи особливості його особистості, зокрема необхідність забезпечити перекладача; необхідність проведення допиту потерпілого під час

досудового розслідування в судовому засіданні, у тому числі шляхом проведення виїзного судового засідання, якщо цього вимагає стан здоров'я потерпілого, у порядку, установленому статтею 225 КПК України; необхідність ужиття заходів із забезпечення явки потерпілого до суду і давання відповідних показань;

- необхідність застосування спеціальних знань, зокрема залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій та призначення відповідних експертиз, більшість з яких не є традиційними для слідчої практики, наприклад, залучення спеціалістів у галузі соціології, психології, кримінології щодо молодіжної субкультури, політології щодо діяльності політичних партій та рухів, які підтримують діяльність молодіжних угруповань націоналістичного спрямування, релігієзнавства при встановленні причин конфліктів, пов'язаних з релігійною нетерпимістю тощо.

Під час розслідування злочинів указаної категорії необхідно враховувати наступні положення КПК України.

По-перше, КПК України встановлює недопустимість доказів та відомостей на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, які стосуються особи підозрюваного, його характеру або окремих рис характеру. Однак, у даному випадку необхідно керуватися виключенням із цього загального правила, передбаченого в частині другій статті 88 КПК України, де йдеться про те, що докази та відомості, щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого, можуть бути визнані допустимими, якщо вони подаються для доказування того, що підозрюваний, обвинувачений діяв з певним умислом та мотивом.

По-друге, КПК України передбачає проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Слід звернути увагу на те, що такі дії можуть проводитися лише при розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів. Тобто в даному випадку негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитися лише при розслідуванні вмісного вбивства (п. 14 ч. 1 ст. 115 КК України), умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК України), катування

(ч. 2 ст. 127 КК України), учинених з мотивів расової, релігійної та релігійної нетерпимості, а також порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, скоєних організованою групою або які спричинили тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 161 КК України).

По-третє, переважна більшість насильницьких злочинів на ґрунті нетерпимості вчиняється неповнолітніми особами, провадження щодо яких здійснюється в особовому порядку, передбаченому главою 38 КПК України.

Особливості розслідування насильницьких злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості.

Розслідування насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи, які були вчинені з мотивів нетерпимості, здійснюється із застосуванням традиційних методик розслідування злочинів проти особи з обов'язковою необхідністю доказування мотиву злочину.

У першу чергу слід зазначити, що в будь-якому випадку заподіяння шкоди представникам «видимих меншин» в обов'язковому порядку має висуватися і ретельно перевірятися версія про вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

При цьому, реальна національна чи етнічна належність потерпілого, яка вказана в його документах, та його етнічна чи національна само ідентифікація, в даному випадку не відіграють суттєвої ролі і не позбавляють необхідності перевірки версії щодо вчинення злочину з мотивів нетерпимості.

Традиційно в криміналістичній літературі виділяють три типових ситуації:

- інформація про злочинця (злочинців) відсутня, знайдено труп потерпілого або він знаходиться в непритомному стані і не спроможний давати показання;
- злочинця не затримано, однак потерпілий та/або свідки бачили та запам'ятали його (їх), що дає певний обсяг інформації для початку негайного пошуку;
- злочинець (злочинці) затриманий під час вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення.

До невідкладних слідчих (розшукових) дій у першій та другій слідчій ситуації можна віднести наступні:

- огляд місця події з метою пошуку не лише слідів злочинців, а також з метою пошуку ознак, які б свідчили про мотив злочину на ґрунті нетерпимості;
- огляд трупа, одягу потерпілого, предметів, слідів, що знаходяться на місці злочину, освідування живого потерпілого з обов'язковим застосуванням технічних засобів – фотографування, відеозйомки, виготовлення схем, зліпків тощо;
- допит потерпілого щодо обставин події, заподіяної шкоди;
- установлення і допит свідків;

- доручення оперативному підрозділу щодо відпрацювання молодіжних угруповань з метою пошуку підозрюваного та співучасників, а також моніторингу відповідних Інтернет – сторінок, де може з'явитися інформація щодо відповідної проведеної акції;
- підготовка та призначення експертиз, у залежності від наявності слідів: судово-медичної, медико-криміналістичної, молекулярно-біологічної експертизи (дослідження ДНК) та інших.

Третя ситуація є найбільш сприятливою для розслідування, оскільки є особа, яка підозрюється у вчиненні злочину. Основним тактичним завданням даної ситуації є фіксація слідів злочину, які знаходяться на підозрюваному, його одязі, а також при ньому та одержання максимум орієнтуючої інформації щодо мотивів злочину, можливих співучасників злочину, установлення особи підозрюваного. Особливо важливим у даній ситуації є встановлення віку підозрюваного, оскільки велика вірогідність того, що підозрюваний може виявитися неповнолітньою особою.

При цьому необхідно дотримуватися вимог кримінального процесуального закону, негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього (ч. 4 ст. 208 КПК України). Таке повідомлення про підозру здійснюється усно на місці вчинення злочину чи за місцем проведення досудового слідства, якщо особу було затримано безпосередньо після вчинення злочину. Однак слід пам'ятати, що відповідно до частини другої статті 278 КПК України, затриманій особі не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання необхідно вручити письмове повідомлення про підозру, а якщо цього не буде зроблено, то, відповідно до частини третьої цієї ж статті, така особа підлягає негайному звільненню.

Також відразу після затримання підозрюваної особи необхідно провести її обшук з метою виявлення слідів та знаряддя вчинення злочину, ознак, що свідчать про належність до певних молодіжних організацій, рухів тощо.

Слід мати на увазі, що частина третя статті 208 КПК України, у разі затримання уповноваженими органом без ухвали слідчого судді, дозволяє проводити обшук затриманої особи також без ухвали слідчого судді за правилами, встановленими для проведення слідчих дій та виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. Такий обшук має проводитися особою однієї статі і в присутності не менше двох понять тієї ж статі, що й особа, яка підлягає обшуку. Під час проведення такого обшуку бажано застосовувати фотографування або відеозапис, як це передбачено

частиною сьомою статті 236 КПК України, оскільки таким чином можлива фіксація і зовнішнього вигляду затриманого, його одягу, предметів, що будуть у нього знайдені.

Особливості розслідування ненасильницьких злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості

Розслідування злочинів ненасильницького характеру, які вчиняються з мотивів нетерпимості також має свою специфіку. В основному мова йде про злочини, передбачені статтями 161 та 300 КК України.

До цієї ж категорії слід віднести і такі злочини як «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» (стаття 178 КК України), «Незаконне утримання, осквернення або знищення релігійних святинь» (стаття 179 КК України), «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» (стаття 297 КК України), «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» (стаття 180 КК України).

У кримінальних провадженнях указаної категорії одразу після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань *необхідно провести відповідну експертизу на встановлення «мови ворожнечі»*, тобто на наявність у виступах, в текстах ознак розпалювання расової чи національної ворожнечі або ненависті, приниження національної честі і гідності, образу релігійного почуття. В залежності від змісту виступу чи публікації (надпису) це може бути лінгвістична, психолого-лінгвістична, релігієзнавча чи інша експертиза.

До отримання висновків експерта необхідним є проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на дослідження речових доказів, установлення обставин події, зокрема призначення експертиз, спрямованих на дослідження носіїв інформації, де зафіксовані виступи чи надруковані матеріали, допити свідків, установлення місця виготовлення публікацій, інших друкованих видань тощо.

Не рекомендується до одержання висновків експерта щодо наявності «мови ворожнечі» повідомляти особі про підозру і проводити будь-які дії, що обмежують права та свободи громадян, оскільки до одержання висновків експертизи мова йде лише про можливе кримінальне правопорушення. Якщо експерт дійде висновку про відсутність «мови ворожнечі» досудове розслідування має бути закрито у зв'язку з відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України).

Злочини, пов'язані з «мовою ворожнечі», концептуально відрізняються від злочинів на ґрунті нетерпимості, оскільки відсутній перший

елемент визначення злочину на ґрунті нетерпимості – основне правопорушення.

На первинному етапі розслідування кримінальних проваджень указаної категорії до невідкладних слідчих дій додатково до проведення експертизи можна віднести наступні: огляд відповідної друкованої продукції чи аудіо -, відео – матеріалів, творів; огляд місця події (місця виготовлення продукції, місця нанесення відповідних написів або зображень – пам'ятники, паркани, стіни синагог або мечетей, кладовища, інші місця осквернення пам'ятників тощо); допит свідків; призначення відповідних експертиз: відеозвукозапису (з метою перевірки матеріалів на наявність монтажу; обстановки, в якій проводився запис; ототожнення особи за фізичними параметрами голосу; чи є даний запис оригіналом або копією), експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів (пошук і виявлення файлів з відповідним змістом, відновлення видалених файлів тощо); експертизи телекомунікаційних систем та засобів (дослідження пам'яті мобільних телефонів, встановлення Інтернет – сайтів, які найчастіше відвідувалися і відвідувалися останнім часом); почеркознавчої (встановлення виконавця рукописного тексту), авторознавчої (встановлення авторства друкованого тексту, твору); технічної експертизи документів (способи виготовлення друкованої продукції, ідентифікація обладнання тощо); трасологічної (ідентифікація знаряддя, що використовувалося при пошкодженні пам'ятників); лакофарбових матеріалів та покриттів (встановлення групової належності фарби). У залежності від обставин учиненого діяння та особливостей особистості підозрюваного може бути призначена також судово-психіатрична експертиза (наявність психічних захворювань, можливість керувати своїми діями і розуміти їх наслідки, осудність тощо) або комплексна психолого-психіатрична експертиза.

На наступному етапі розслідування проводяться допити підозрюваних, слідчий експеримент та інші слідчі (розшукові) дії, у залежності від обставин провадження.

Таким чином, на первинному етапі розслідування можливо умовно виділити дві типових слідчих ситуації:

- розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, образа релігійних почуттів здійснювалося під час публічних заходів;
- розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, образа релігійних почуттів здійснювалося шляхом публікацій.

Перша ситуація є найбільш сприятливою для розслідування і головним тактичним завданням слідчого в цій ситуації є належна фіксація речових

доказів та документів, показань свідків, дослідження носіїв відповідної інформації. У цій ситуації необхідним є одержання інформації щодо організаторів публічних заходів, інформації про громадські організації, що ініціювали проведення цих заходів, одержання носіїв інформації, що містять записи виступів.

Найбільш оптимальним у даній ситуації для одержання доступу до необхідних речей і документів та їх подальшого дослідження є одержання від слідчого судді ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів, в якому має обґрунтовуватися необхідність вилучення речей і документів, зокрема з метою їх експертного дослідження, що є основною метою одержання доступу до переважної більшості речей та документів.

При складанні клопотання про одержання доступу до речей і документів необхідно мати на увазі, що деякі з них можуть належати до категорії речей і документів, що містять охоронювану законом таємницю, тому в клопотанні необхідно доводити можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів. Важливим для даної ситуації є проведення низки судових експертиз, спрямованих на дослідження джерел інформації та ретельна підготовка до допиту підозрюваного.

У другій слідчій ситуації головним є встановлення підозрюваного та визначення кола осіб, які є співучасниками та свідками кримінального правопорушення. У залежності від того, яким чином здійснено друк та публікацію листівок, газет тощо і їх розповсюдження слідчий визначає перелік та послідовність проведення слідчих (розшукових) дій.

Отже, у випадку публікації статті, яка містить «мову ворожнечі», у періодичному друкованому чи електронному виданні встановлюється головний редактор видання, одержується доступ до його посадових інструкцій, реєстраційних, установчих та інших документів видання, що визначають його організаційно-правовий статус, встановлюється особа журналіста чи іншої особи, яка запропонувала дану статтю чи іншу публікацію, встановлюються обставини, за яких було прийнято рішення про публікацію даної статті у даному виданні, хто приймав рішення, розглядається питання про притягнення до відповідальності головного редактора видання, проводиться його допит.

Тема 2. «Особливості тактики та методики здійснення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень на ґрунті нетерпимості»

Кримінальні провадження щодо вчинення на ґрунті нетерпимості треба розслідувати з особливою увагою тому, що злочини та інші діяння у цій сфері, що тягнуть за собою покарання, несуть загрозу основним громадянським свободам і фундаментальним правам, що гарантуються Конституцією України та міжнародними актами.

Важливо для слідчого!!!

Щоб ефективно проводити досудове розслідування в кримінальних провадженнях за злочинами, учиненими на ґрунті нетерпимості, слідчому на початковому етапі розслідування слід виділити з яким проявом ксенофобії він матиме справу:

1. **Расизм** – переконання в тому, що одна раса за своєю природою краща, ніж інша. Виражається в почуттях неприязні, ворожості, страху, ненависті представників європеїдної раси до негроїдної і, навпаки.
2. **Етнофобія** – нетерпиме ставлення до людей іншої нації, народу. Різновидами етнофобії є:
 3. **Шовінізм** – проголошення однієї нації головнішою над іншими. Проявляється, як правило, у формі неповаги і принизливого ставлення народу однієї держави до народу іншої держави (вважаються більш слабкими, менш розвиненими тощо). Історичним прикладом шовінізму і крайньої форми націоналізму була політика фашизму.
 4. **Антисемітизм** – вороже ставлення до представників єврейського народу і їх культури.
 5. **Геноцид** – крайня форма етнофобії, сутність якої полягає у повному або частковому знищенні окремих груп населення або цілих народів.
 6. **Релігійна нетерпимість** – активна неприязнь до цінностей, поглядів і традицій прибічників інших релігійних вірувань, течій. Проявляється вона може як на рівні особистісному, у формі ворожого ставлення представників один до одного, так і у міжконфесійній боротьбі і протистоянні, появі релігійних, агресивно налаштованих фанатиків.

Прикладом може бути розповсюдження в сучасному суспільстві нетерпимого ставлення мусульман до християн.

7. **Мовна антипатія** – вороже ставлення та неповага до особи, яка не володіє мовою місцевого населення.
8. **Сексизм** – упереджене ставлення чоловіків до жінок, яке засноване на ідеології нерівності прав. Це стереотип домінування осіб однієї статі над іншою.
9. **Нетерпимість за віковою ознакою або станом здоров'я** – принизливе ставлення, неповага і упередженість до осіб похилого віку, інвалідів, ВІЛ - інфікованих, психічнохворих людей тощо.
10. **Гомофобія** – почуття ненависті по відношенню до гомосексуалістів. Часто супроводжується внутрішніми страхами власних сексуальних фантазій та імпульсів.

Проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях за злочинами вказаної категорії має свою специфіку, яка обумовлена, у першу чергу, необхідністю ретельного доказування мотиву злочину, а також особливостями особистості підозрюваного та потерпілого.

З метою забезпечення повного та неупередженого розслідування злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості до основних слідчих (розшукових) дій можна віднести наступні:

- огляд місця події;
- огляд комп'ютерної техніки, огляд відповідної друкованої продукції чи аудіо -, відеоматеріалів, творів;
- огляд трупа;
- допит потерпілих, свідків, підозрюваних;
- призначення експертизи друкованих матеріалів або висловлювань на наявність мови ворожнечі (психолого - лінгвістична);
- експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів (пошук і виявлення файлів з відповідним змістом, відновлення видалених файлів тощо);
- експертизи телекомунікаційних систем та засобів (дослідження пам'яті мобільних телефонів, встановлення Інтернет – сайтів, які найчастіше відвідувалися і відвідувалися останнім часом);
- почеркознавчої (встановлення виконавця рукописного тексту), авторознавчої експертизи (встановлення авторства друкованого тексту, твору);
- трасологічної (ідентифікація знаряддя, що використовувалося при пошкодженні пам'ятників).

У залежності від обставин кримінального правопорушення та особливостей особи підозрюваного може бути призначена також судово-психіатрична

експертиза (наявність психічних захворювань, можливість керувати своїми діями і розуміти їх наслідки, осудність тощо).

Проведення огляду місця події.

Найпершою слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться під час розслідування злочину і від якості та ретельності якої залежить напругу подальше розслідування злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, є огляд місця події. Особливо це стосується злочинів насильницького характеру.

Завданнями огляду місця події є:

- дослідження й фіксація обстановки на місці події;
- виявлення, фіксація слідів і вилучення речових доказів;
- установлення часу, місця і способу вчинення злочину;
- установлення потерпілих від події злочину;
- установлення виду і характеристики знарядь та засобів, якщо такі мали місце;
- установлення всіх можливих свідків та очевидців події злочину;
- виявлення обставин і даних, що можуть бути використані для розшуку злочинців, які зникли з місця події;
- установлення причин і умов, що сприяли скоєнню правопорушень на ґрунті нетерпимості;
- установлення шляхів можливого підходу та відходу злочинців на/з місця вчинення злочину;
- установлення місця розташування, камер відеоспостереження.

При огляді місця події про наявність мотиву нетерпимості в кримінальних правопорушеннях, які стосуються посягання на життя та здоров'я особи, можуть свідчити наступні матеріальні сліди:

- знаряддя вчинення злочину, які містять націоналістичну символіку;
- націоналістичні надписи на предметах обстановки місця події, які принижують національні, релігійні або інші почуття людей окремих груп;
- зображення на предметах місця події (пам'ятники, паркани, стіни синагог або мечетей, кладовища) фашистських чи інших націоналістичних знаків, абрєвіатур;
- комп'ютерна техніка, а саме огляд сторінок, статуси, посилання в соціальних мережах таких, як: Facebook, Twitter, Odnoklassniki, ВКонтакті;

- публікації на Інтернет-сайтах радикальних організацій, які проводили акції «помсти», «зачистки», або коментарях чи записах членів таких організацій, які вчиняли напади;
- на сторінках сайтів радикальних організацій можуть міститися заклики щодо проведення відповідних акцій, а також звіти, хизування тощо;
- відповідна друкована продукція (листівки, плакати, малюнки, записки націоналістичного спрямування чи аудіо -, відео – матеріали);
- націоналістична символіка;
- одяг злочинців (чи її частини), який має специфічний вигляд, характерний для представників націоналістичних угруповань;
- сліди знущання над символами національної чи расової приналежності потерпілих.

При виявленні трупа типовими слідами, які можуть указувати на наявність ксенофобського мотиву, є:

- сліди, які вказують на те, що вбивство вчинено шляхом покарання з розрахунком на подальше виявлення жертви;
- наявність на тілі жертви слідів катувань;
- нанесення на тіло жертви націоналістичної символіки;
- листівки, плакати, малюнки, записки ксенофобського змісту, які залишені злочинцями на тілі жертви чи в її одязі.

При проведенні огляду або обшуку особи злочинця необхідно звертати увагу на:

- наявність на одязі нашивок із нацистською чи націоналістичною символікою;
- наявність в передній частині взуття металічних вставок;
- наявність записок, листівок, програм дій, малюнків, фотографій, які свідчать про сповідування власником поглядів нетерпимості за будь-якими ознаками;
- наявність CD - дисків, флеш-накопичувачів пам'яті.

Слід акцентувати увагу на технічні пристрої, які є при затриманому, мобільні телефони, у яких можуть міститися sms-повідомлення, viber-повідомлення, повідомлення у «Messenger», зміст переписки з абонентами, фотографії, відеозаписи нацистського чи расистського характеру, відеокамери чи MP3-плеєри.

При огляді комп'ютерної техніки для більш ефективного і якісного отримання доказової інформації при проведенні даної слідчої (розшукової) дії, слід дотримуватися наступних рекомендацій:

- 1) після зовнішнього огляду слід підготувати відповідну комп'ютерну техніку, яка буде використовуватися для зчитування та збереження копій окремих жорстких дисків, окремих файлів і папок (крім комп'ютера потрібен кабель та спеціальне програмне забезпечення, яке дозволяє здійснювати копіювання та експрес-аналіз інформації). Для якісного копіювання інформації потрібна відповідність не марок комп'ютерів, а об'ємів використовуваних жорстких дисків. У персонального комп'ютера цей об'єм повинен бути не меншим за об'єм диску комп'ютера, що оглядається). Копіювання системи (інформації або даних), яка досліджується, повинно бути стандартною процедурою, а не рекомендацією і всі дослідження проводити з копією, а не з самим оригіналом. Крім цього, бажано робити декілька копій, адже виникають випадки коли при непрофесійному дослідженні може стиратись інформація;
- 2) відшукати і скопіювати дані знищених файлів, адже більшість користувачів не обізнані у комп'ютерних технологіях і не знають, що дані знищених файлів можна відновити, а в них, зазвичай, міститься цінна інформація;
- 3) перевірка Swar файлів. Дані файли працюють як дискова пам'ять або величезна база даних, фрагменти інформації чи весь текст документу;
- 4) порівняння дублікатів текстових документів. Часто дублі текстових файлів можна знайти на жорсткому або гнучкому магнітному диску. Це можуть бути незначні зміни між версіями одного документу, які можуть мати доказову цінність. Ці розходження можна легко ідентифікувати за допомогою найбільш сучасних текстових редакторів.
- 5) супровід даної слідчої (розшукової) дії фотографуванням та маркуванням. При фотографуванні необхідно виконати детальну фотозйомку передньої і задньої частин комп'ютерної техніки, а також змін зображень на моніторі. Треба підкреслити, що фотографування та маркування елементів комп'ютерної системи, яка вилучається, дає можливість з точністю відтворити стан комп'ютерної техніки у лабораторних умовах дослідження.

Допити. Особливістю отримання інформації про обставини вчиненого злочину на ґрунті нетерпимості є те, що її джерелом виступає людина. Тому отримання такої інформації пов'язане з низкою процесуальних,

психологічних та етичних вимог, які належать до загальних положень проведення допиту.

Обов'язковим елементом отримання повних і достовірних показань є всебічна підготовка до його проведення, що включає в себе:

- вивчення матеріалів кримінального провадження;
- визначення кола осіб, які підлягають допиту та вивчення особи допитуваного;
- визначення послідовності їх допиту;
- збирання відомостей про особу допитуваного;
- визначення часу, місця і режиму проведення допиту;
- вивчення спеціальних знань;
- складання плану допиту;
- залучення спеціалістів;
- вибір способу встановлення мовного контакту;
- підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- визначення необхідних науково-технічних засобів для фіксації допиту та їх підготовка до роботи.

У статті 68 КПК України закріплена вимога в разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів стороною кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача. Це положення є основою забезпечення процесуальної гарантії учасникам процесу, які не володіють мовою судочинства щодо використання законних прав.

Виходячи з того, що спостерігаються різноманітні етнопсихологічні якості представників різних національностей, зокрема етнічні особливості психіки людей, особливості національного побуту, когнітивних процесів, пам'яті, емоцій, виховання, соціалізації тощо, слідчий має використовувати індивідуальний підхід при встановленні психологічного контакту.

Установленню відповідного психологічного контакту сприяють наступні фактори:

- роз'яснення таким потерпілим та свідкам важливості дачі ними показань для розкриття та розслідування злочину;
- впевненість у тому, що слідство буде проведено об'єктивно та неупереджено;
- тісна взаємодія з керівниками осередків іноземців, а також з представниками посольств;

- тісна співпраця з керівниками навчальних закладів, де навчаються потерпілі та свідки іноземці;
- максимальна коректність у поведінці з потерпілими та свідками іноземцями.

Найбільш складною слідчою дією при розслідуванні злочинів на ґрунті нетерпимості є допити потерпілих і підозрюваних осіб.

Увага важливо!!!

Практика показала, що існують труднощі з встановленням особи потерпілого, зокрема осіб корейської чи китайської національності, анкетні дані яких у паспортах указуються у вигляді ієрогліфів і їх переклад на українську мову буває складним. У цьому випадку доцільно виготовляти копії документів, що посвідчують особу і долучати їх до матеріалів кримінального провадження. Хоча така практика є доцільною в усіх кримінальних провадженнях за участю іноземців.

Під час допиту потерпілого рекомендується з'ясувати наступні питання:

- якою мовою володіє, чи може давати свідчення без перекладача;
- які обставини передували злочину (зокрема чи спілкувався він з ким-небудь безпосередньо чи телефоном, якою мовою відбувалося спілкування);
- чи мали місце у відношенні до нього прояви дискримінації чи нетерпимості, пов'язані з його національною, расовою належністю чи віросповіданням;
- чи знайома особа з особою злочинця, якщо так, то з якого часу, при яких обставинах познайомилися, в яких відносинах перебувають?
- дані про особу нападників: специфіка одягу, особливі прикмети, особливості мови, що говорили під час нападу тощо;
- чи вживалися особою потерпілого алкоголь чи наркотичні, або психотропні речовини;
- чи виявлялася раніше до нього ворожнеча, пов'язана з його національною, расовою чи релігійною належністю, якщо так, то в чому проявлялась;
- припущення про належність (за якими ознаками) винних до будь-якої націоналістичної партії, націоналістичних чи молодіжних рухів, субкультур, злочинних угруповань;
- вид та спосіб екстремістської діяльності, спричиненої щодо потерпілого;
- характер та розмір спричиненої шкоди;

- тип, марка, модель, модифікація, номерний знак транспортного засобу, його прикмети (колір, фарбування окремих частин, пошкодження, вантаж тощо), - у тих випадках, коли злочинці зникли з місця події на транспортному засобі;
- напрямок, у якому поїхав транспортний засіб;
- хто ще бачив обставини скоєного кримінального правопорушення.

Допит свідків. Під час допиту свідка рекомендується з'ясовувати наступні питання:

- чи знайомий з потерпілим, якщо так, то з якого часу, при яких обставинах познайомилися, в яких відносинах перебувають;
- чи знайомий з особою злочинця, якщо так, то з якого часу, при яких обставинах познайомилися, в яких відносинах перебуває;
- чи відомо про наявність будь-яких конфліктів між указаними особами в минулому;
- чи відомо про факти вживання алкоголю або наркотичних речовин указаними особами;
- яким чином опинилися на місці вчинення злочину;
- чи відбувався на вказаному місці конфлікт, яким чином розвивався та як завершився;
- якими були дії потерпілого;
- якими були дії підозрюваного;
- чи був ще хтось присутній на вказаному місці.

Допит підозрюваного потребує ретельної підготовки, яка полягає у тому числі вивчення особливостей угруповання (організації), до якого належить підозрюваний, ідеології, яку він сповідує, особливості формування особистості, авторитети тощо. Це допоможе правильно вибрати тактику спілкування з ним. Ураховуючи те, що у провадженнях даної категорії в судовому засіданні підсудні відмовляються від первинних показань, аргументуючи застосуванням до них насильства або незаконних методів слідства, обов'язковим є забезпечення участі захисника під час проведення усіх слідчих дій з підозрюваними.

Під час допиту підозрюваного рекомендується з'ясовувати:

- причини виникнення нетерпимості по відношенню до представників відповідної раси, національності або релігії;
- причини нетерпимості, за яких він допускає застосування насильства (обрання саме злочинного способу власної поведінки та досягнення бажаних результатів);
- причини виникнення конфлікту та хто був його ініціатором;

- причини, час, місце та інші обставини, через які він опинився на місці вчинення правопорушення (окремо з кожним підозрюваним і за кожним епізодом злочинної діяльності);
- час, протягом якого тривала злочинна діяльність;
- чи знав раніше потерпілого і які були між ними відносини, характер дій потерпілого до вчинення правопорушення, причини виникнення конфлікту (якщо такий мав місце);
- чи мала місце образа з боку потерпілого, якщо так, то в чому це полягало;
- коли та з чого почався конфлікт, як продовжувався та як закінчився;
- механізм вчинення правопорушення (підготовка, безпосереднє вчинення та спосіб приховування);
- чи обирались заздалегідь зброя, знаряддя чи засоби нанесення тілесних ушкоджень потерпілому;
- чи були співучасники правопорушення та роль кожного з них;
- чи вживались (до, під час, після скоєння правопорушення) алкоголь, наркотичні засоби чи психотропні речовини.

Щодо встановлення мотиву злочину, причин та умов його формування в підозрюваного необхідно з'ясувати:

- коли та яким чином у нього сформувались погляди нетерпимості, під впливом кого;
- протягом якого часу він підтримує такі погляди та які дії вчиняв для втілення в життя своїх поглядів;
- до якого неформального угруповання належить та яку роль відіграє;
- хто є організатором;
- що його спонукало вчиняти відповідні злочинні дії;
- що стало причиною вчинення конкретного злочину;
- яка мета та ціль учиненого злочину;
- чи заздалегідь сплановано злочин, чи він був вчинений спонтанно;
- кому розповідав про свої погляди, хто його підтримує.

Важливо!!!

Найбільш проблемним на сьогоднішній день для слідчого при розслідуванні даного виду злочинів є визначення виду експертизи та експертної установи або експерта, якому можна доручити проведення експертизи, спрямованої на дослідження «мови ворожнечі». Проблема полягає у тому, що дослідження матеріалів виступів, текстів, публікацій (у тому числі в друкованих та електронних ЗМІ), фільмів, аудіо- чи відеопродукції, змісту плакатів, лозунгів, надписів на релігійних спорудах тощо які, можливо, містять «мову

ненависті» має здійснюватися не одним, а декількома експертами в різних галузях знань – філології, психології, лінгвістики, історії, права, релігії та інших.

Найбільш перспективним, з огляду на наведений вище аналіз, є психолого-лінгвістична експертиза. Властивістю психолого-лінгвістичної експертизи є наявність двох аспектів дослідження, які досліджуються у сукупності, кожен за своїм напрямком.

Лінгвістичне дослідження спрямоване на виявлення наявності в тексті (виступі) закликів до здійснення яких-небудь дій, у тому числі здатних спричинити розпалювання національної або релігійної ворожнечі, функціональну спрямованість текстів та виступів, наявність негативних характеристик представників певної раси, національності чи релігії, а також смислової спрямованості текстових повідомлень.

Психологічне дослідження спрямоване на визначення того, яким чином інформація, що містилася в тексті (виступі), впливала на аудиторію, якій призначалася, і чи вона могла призвести до здійснення будь-яких дій, вияву негативних емоційних реакцій, здатних спрямувати на розпалювання національної або релігійної ворожнечі, принизити національну честь та гідність, образити релігійні почуття.

Відповідно до частини четвертої статті 101 КПК України запитання, які ставляться експертові та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Зокрема, питання про оцінювання наявних закликів не належить до компетенції експертів-лінгвістів, психологів, а вирішується правознавцями, соціологами, політологами тощо, тому слідчий не повинен ставити експерту питання щодо наявності в тексті ознак правопорушень. Тобто експерту не можна ставити пряме питання, наприклад: «Чи розпалюють висловлювання громадянина К. національну, расову або релігійну нетерпимість?», «Чи спрямовані наведені в тексті (виступі) висловлювання на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті або на приниження національної честі та гідності?» або «Чи ображають наведені в тексті (виступі) висловлювання почуття громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями?» тощо.

Слід також пам'ятати, що відповідно до частини першої статті 242 КПК України не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Обережно слід ставитися і до вибору експерта та його компетенції. Доволі поширеними помилками в даній категорії проваджень є призначення експертизи експертам, які не мають відповідного фаху.

Так, до складу експертної комісії з проведення психолого-лінгвістичної експертизи, крім психологів, мають входити психолінгвістик, лінгвісти, філософи, філологи.

Експертне дослідження носіїв інформації, на яких міститься текст, виступ чи інші матеріали, що можуть мати ознаки «мови ненависті».

«Мова ненависті», яка міститься в певних виданнях, публікаціях, виступах, інтерв'ю тощо фізично може знаходитися і потрапляти для експертного дослідження на різних носіях інформації – на папері (листівки, книги, газети, журнали тощо), на CD, DVD дисках, на картах пам'яті різних форматів, на фотографіях тощо. Дані носії інформації також підлягають експертному дослідженню, з метою підтвердження їх автентичності та забезпечення допустимості використання в якості доказів під час судового розгляду кримінального правопорушення.

Експертні судово-психологічні та судово-психіатричні дослідження.

Таким чином, ураховуючи специфіку категорії злочинів, що розглядається, яка полягає в ключовому значенні мотиву для встановлення складу злочину насильницьких злочинів і належної кримінально-правової кваліфікації насильницьких злочинів на ґрунті нетерпимості, особливо важливим є всебічне дослідження особи підозрюваного. З цією метою можуть проводитися судово-психологічні та судово-психіатричні експертизи. При визначенні виду експертизи, яку необхідно призначити, слід враховувати відмінність судово-психологічної експертизи, яка вивчає соціальну складову особи, риси її характеру, виховання і об'єктом якої є психічно здорова особа тощо від судово-психіатричної експертизи, яка встановлює наявність психічних захворювань у особи, їх розвиток та вплив на злочинну поведінку, психічний склад особи, а також встановлює осудність особи. Останнім часом набула розповсюдження комплексна психолого-психіатрична експертиза, яка вивчає особу і з точки зору соціальної і медичної.

Ефективна комунікація

Мета: опанування навичок ефективної комунікації, вміння використовувати мовні й позамовні засоби у службовій діяльності офіцера поліції

Тема 1. Офіційне спілкування та його складові. Ділове спілкування

«Якою б не була причина спілкування з поліцією (ДТП, просто знайомство із мешканцями району) у 95% обидві сторони розходяться з посмішками і хорошим настроєм. (Хоча, дехто і з протоколом)»

Євген Зборовський. Поліція, м. Київ

Спілкування – процес взаємодії між людьми. Завдання спілкування:

- Передача інформації;
- Вплив на поведінку іншого;
- Вираження емоцій.

Ділове спілкування. Мета – досягнення узгодженості у трудовій, професійній сферах, суспільній діяльності. Статуси партнерів чітко визначені. Існують норми поведінки й правила, порушення яких може образити гідність партнера. Ділове спілкування виникає між людьми, які мають лише формальні міжособистісні стосунки (співробітники, керівники, підлеглі, службові особи та громадяни).

Цілі ділового спілкування в діяльності офіцера поліції (ОП):

- Підтримання законності й правопорядку;
- Забезпечення громадської безпеки, прав людини;
- Правове виховання членів суспільства;
- Формування позитивного іміджу правоохоронних органів.

Особливості ділового спілкування в умовах ОП:

- Цілеспрямованість – патрульний розуміє мету спілкування;
- Зумовленість субординацією і статутами;
- Ліміт часу – слідчий має обмежений час на виконання службових завдань;
- Робота поза межами кабінетів;
- Значний обсяг і різноманітність завдань і дій;
- Високий рівень психологічної напруженості.

Комунікативні умови спілкування:

- місце (вулиця, приміщення);
- час (ранок, день, вечір);
- обставини спілкування (звичайні або конфліктні);
- тривалість спілкування.

Правила побудови висловлювань

- пріоритетність цілі повідомлення;
- врахування ситуації;
- вирішення службового і психологічного завдання водночас;
- адаптація мовлення під співрозмовника (дитина, людина у стані стресу тощо);
- дотримання словесного етикету і культури поведінки;
- аргументація кожного висловлювання

Етика в діловій комунікації

- наслідування вимог відомчих наказів;
- відмова від примітивного, авторитарного й маніпулятивного стилів спілкування, застосування жаргонів й інвективи;
- повага, толерантне ставлення до співрозмовника;
- дотримання мовленнєвого етикету;
- розуміння ситуації щодо доречності застосування мобільних телефонів

Етикетні формули у спілкуванні

Ситуація	З керівником, з колегами	З громадянами
Привітання	Здоров'я бажаю	Добрий ранок, добрий день, добрий вечір
Звертання	Товаришу (спеціальне звання)!	Шановний добродію! Громадянин.... (громадянка, громадяни)
Прохання	Дозвольте, приміть...	Дозвольте, будьте ласкаві, будь ласка, будьте люб'язні, перепрошую
Згода	Так точно	Добре, згоден
Вдячність	Висловлюю подяку	Дякую
Вибачення	Пробачте	Прошу пробачення, вибачте, пробачте, даруйте на слові
Прощання	До побачення	До побачення! Бувайте здорові! На все добре!

СТИЛІ СПІЛКУВАННЯ

Діловий стиль. Стиль мовлення, що використовується в офіційному спілкуванні.

Ознаки:

- Позбавлений образності, емоційності;
- Широко вживаються готові ділові словесні формул типу: “відповідно до”, “з метою”, “згідно з” та ін.
- Нейтральна лексика, вживається в прямому значенні;
- Може містити посилання на інструкції, закони, розпорядження;
- Лаконічність, стислість й послідовність викладу фактів.

Позиції у спілкуванні

Я – ОК ТИ – ОК	Позиція ПОВАГИ до себе з ПОВАГОЮ до інших, передбачає настанову на успіх та стратегію «Виграв-Виграв»
Я- ОК ТИ – НЕ ОК	Позиція ПЕРЕВАГИ над іншими, тактика переслідування та агресії, стратегія «Виграв – Програв»
Я – НЕ ОК ТИ- НЕ ОК	Позиція НЕДОВІРИ, тактика ухиляння від взаємодії з іншими, стратегія «Програв – Програв»
Я – НЕ ОК ТИ – ОК	Позиція САМОПРИНИЖЕННЯ з іншими, неадекватна тактика залежності від думки інших, стратегія «Програв – Виграв»

Мовлення

Коли я КАЖУ

За чим слідкуємо?

- 1) Чи передають слова мої думки повністю?
- 2) Чи розуміє мене слухач?
- 3) Як він ставиться до моїх слів?
- 4) Чи узгоджується його реакція з моїми цілями? Чи таку реакцію я хотів отримати.
 - Так. Продовжуємо.
 - Ні. Змінюємо тактику
 - Ні. Перепитуємо у слухача, відносно чого він починає реагувати (напружуватись, боятись, сердитись, радіти)

Коли я СЛУХАЮ

За чим слідкуємо?

- 1) Що каже? (Інформація).
- 2) Як каже? (Невербальний супровід).
- 3) Навіщо каже? (Цілі особи)
- 4) Чи узгоджується його слова з моїми цілями? Чи таку поведінку я хотів отримати.

Структура висловлювання при зверненні до громадян

1. ПРЕДСТАВЛЕННЯ (посада, спеціальне звання, прізвище);
2. ПІДСТАВИ ДЛЯ ЗВЕРНЕННЯ (наприклад: «Ви порушили правила дорожнього руху»);
3. СУТНІСТЬ ЗВЕРНЕННЯ (наприклад: «Пред'явіть, будь ласка, Ваші документи»);
4. ПРОДОВЖЕННЯ ДІАЛОГУ В РАЗІ НЕОБХІДНОСТІ (наприклад: «Просимо Вас надати пояснення щодо...»);
5. ЗАКІНЧЕННЯ ДІАЛОГУ (наприклад: «Дякуємо за порозуміння. Гарного дня!»).

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ

Зони спілкування

- **Інтимна зона** (15 – 46 см) – спілкування з близькими, батьками, родичами;
- **Особиста зона** (46 – 125 см) – відстань спілкування з друзями і однодумцями;
- **Соціальна** (1,2 – 2,5 м) – відстань на переговорах з приятелями і колегами по роботі;
- **Публічна** (більше 2,5 м) – ділові переговори, візити до вищих чиновників.

Загальні поради:

- слід дотримуватись міри у дистанціюванні (не треба надмірно віддалятися і не надто наближатись до партнера);
- дистанція між партнерами повинна відповідати ситуації;
- не варто починати спілкування з відстані більш ніж 4 м. Найбільш прийнятними на такій дистанції може бути посмішка чи кивок головою на знак привітання;

- перші фрази краще говорити на відстані соціальної зони;
- відстань треба долати поступово, а не перескакувати через одну чи дві зони. У такому разі легше досягти згоди, виважено розв'язати проблему;
- не порушати визначену зону, особливо інтимну, в ділових стосунках це є неприйнятним.

ВАЖЛИВО:

- 1) Найбільш красномовними є жести, що не усвідомлюються людиною.
- 2) При розмові на неприємну тему, чуючи неприємне питання, людина буде відхилятися / робити крок назад та навпаки.
- 3) Будь-які жести сприймаються в комплексі. Людина може перехрещувати руки через низьку температуру. Ваші здогадки потрібно перевіряти.
- 4) Жестикуляція може бути зумовлена культурними особливостями людини (звичка, традиції)

СТВОРЕННЯ ДОВІРЛИВИХ ВІДНОСИН ІЗ ГРОМАДЯНИНОМ

Довірливі відносини. В своїй роботі поліцейський повинен реалізувати концепцію Партнерства суспільства та правоохоронних органів. Для цього він повинен створювати довірливі відносини з громадянами. Поліцейський повинен вступати в контакт та постійно поглиблювати його до рівня, необхідного для виконання службових обов'язків.

Загальні відомості

Демонстрація особистих професійних якостей

- Проведення дієвих профілактичних бесід,
- Допомога у вирішенні дрібних проблем громадян (сімейні конфлікти, дрібні сварки).
- Зменшення рівня злочинності на дільниці.

Демонстрація особистих морально-етичних якостей:

- Чесність та порядність
- Готовність допомогти.
- Готовність працювати заради громади
- Відсутність бажання брати участь у корупційних схемах.

Демонстрація переваги від співпраці із правоохоронними органами:

- Участь у різноманітних громадських заходах (відкриті уроки, виховні години тощо).

- Звітування перед громадою у спосіб, передбачений нормативними актами.
- Демонстрація обопільних переваг від співпраці (Ми можемо зменшити злочинність разом)

Створення довірливих відносин при спілкуванні

Невербальна демонстрація

- Щира та відкрита позиція при спілкуванні.
- Відкрита жестикуляція, демонстрація відкритих рук.
- Відсутність невербальних бар'єрів між громадянином та поліцейським
- Впевнена поведінка, тон розмови.
- Демонстрація паритету в комунікації
- Повага до комунікативних зон громадянина.
- Посмішка.

Вербальні техніки

- Уважне вислуховування без переривань.
- Жива зацікавленість у розумінні цілей та способу життя громадянина
- Демонстрація уваги до слів та почуттів громадянина.
- Використання технік емоційної підтримки, коли це доречно.
- Використання технік резюмування, парафразу, та інших технік активного слухання.
- Чіткі та зрозумілі інструкції, прохання та питання при спілкуванні

Використання технік переконання при контактах із громадянином.

- Емоційне переконання. Уявіть себе на місці....
- Емоційне переконання. А ви б хотіли собі таких наслідків?
- Раціональне переконання. Дія – вигода. Що я роблю- Як це допоможе Вам?
- Раціональне переконання. Дія-наслідки. Якщо Ви зробите _____, ви отримаєте наступні наслідки.
- Залучення до співпраці. Мені (поліції, державі) потрібна Ваша допомога....
- Залучення до співпраці. Дайте мені пораду, що б Ви робили на моєму місці?

ТЕХНІКИ АРГУМЕНТАЦІЇ

Техніки аргументації спрямовані на переконання громадянина у правильності, необхідності певних дій:

- **Емоційне переконання** – використання емоційних образів, почуттів, власного досвіду особи.
- **Раціональне переконання** – використання фактів, аргументів для зміни позиції.
- **Залучення до співпраці** – переконання шляхом включення людини у дію на своєму боці.

Емоційне переконання

Сутність технік – у створенні емоційної картини з громадянином у головній ролі. Перебуваючи в цій фантазії, громадянин приміряє на себе відчуття героя, стає на його місце.

Приклад 1

Уявіть себе на місці.... У Вас є дитина? Уявіть собі, що ви з нею пішли у супермаркет, а вона випадково загубилась. Ви намагаєтесь знайти свідків, адміністраторів, камери спостереження. Але всім байдуже. У всіх є свої важливіші справи. Ви відчуваєте повний розпач. В такому самому розпачі виступає зараз Сергій, який загубив сина. Будь-ласка, уявіть себе на його місці. А тепер, будь-ласка, знайдіть 10 хвилин і спробуйте згадати, що ви бачили.

Приклад 2

Негативні наслідки. Я розумію, що ви маєте великий досвід керування автомобілем, а 50 грамів Вам не доза. Якщо я відпущу зараз Вас, я повинен буду відпускати кожного, хто випив 50 грамів. А не всі водії такі вправні як Ви. І буде такий красень їхати і потрапить він у ДТП, зіб'є маленьку дівчинку. Можливо вашу рідну. Ви б собі хотіли такої долі?

Приклад 3

Власний досвід. Скажіть, будь-ласка, у Вас були схожі випадки у житті? Вам доводилось стикатись із порушенням Ваших прав? Ви були в той момент злі чи перелякані? Чи не хотіли б Ви, щоб хтось підтримав Вас в той момент. Так і нам зараз потрібна підтримка, потрібні декілька хвилин....

Раціональне переконання

Сутність технік – наведенні фактів, аргументів, які дозволяють отримати згоду, перевести громадянина на свій бік. Громадянин зважує аргументи та переходить на Ваш бік.

Дія-Вигода. Пояснення зв'язку між діями офіцера поліції та перевагами для громадянина. В кінці повинен міститись заклик – дії, очікувані від опитуваного.

Приклад:

- 1) Я буду записувати нашу розмову. Тоді, якщо я забуду певні деталі, я зможу звернутись до своїх записів, замість того, щоб турбувати Вас.
- 2) Розкриття цього злочину дозволить мені затримати крадія. Тоді Ви зможете безпечно повертатись додому ввечері. Будь-ласка приділіть мені 10 хвилин.

Дія-Наслідки. Пояснення зв'язку між діями громадянина та наслідками, які він отримає.

Приклад:

- 1) Якщо Ви не пред'явите свої документи, я буду змушений Вас затримати і доставити до районного відділу поліції.
- 2) Якщо Ви зараз вдарите дитину, я буду змушений повідомити комітет про порушення умов дострокового звільнення. Тоді Ви ризикуєте повернутись до в'язниці.

Залучення до співпраці

Сутність технік – в ситуації конфлікту, дії, які змусять людину “примірити сорочку” поліцейського. Замість протистояння, громадянин стає союзником поліцейського.

Метод Коломбо. Мені потрібна Ваша порада

Приклад:

- 1) Ви набагато краще від мене знаєте ситуацію в цьому районі. Підкажіть, до кого я можу звернутись з цього питання?
- 2) Ви набагато частіше спілкуєтесь з Вашим чоловіком. Підкажіть, коли краще зайти, щоб Він був тверезий?

Що б Ви робили на моєму місці?

Приклад:

- 1) Ми маємо ДТП з постраждалими. Ви стверджуєте, що винуватий зелений Ланос. Водій Ланосу стверджує, що винуваті Ви. Що б Ви робили на моєму місці в цій ситуації?
- 2) Ми отримали дзвінок зі школи про те, що Ваша дитина побила однокласника. Його батьки хочуть подавати заяву. Я прийшов до Вас аби обговорити це питання. Що ви пропонуєте нам робити?

Тема 2. Діалог

Ділове спілкування

Мета – досягнення узгодженості у трудовій, професійній сферах, суспільній діяльності.

Статуси партнерів чітко визначені. Існують норми поведінки й правила, порушення яких може образити гідність партнера.

Ділове спілкування виникає між людьми, які мають лише формальні міжособистісні стосунки (співробітники, керівники, підлеглі, службові особи та громадяни).

Ознаки

- Позбавлений образності, емоційності.
- Широко вживаються готові ділові словесні формул типу: “відповідно до”, “з метою”, “згідно з” та ін.
- Нейтральна лексика, вживається в прямому значенні.
- Може містити посилання на інструкції, закони, розпорядження.
- Лаконічність, стислість й послідовність викладу фактів.

ПОЗИТИВНА ЛЕКСИКА

Лексика з часткою «НЕ», сприймається як заборона та викликає підсвідому агресію співбесідника

НЕ ХОДІТЬ ПО ГАЗОНАХ	Пішоходам зручніше пересуватись тротуарами
НЕ ПЕРЕВИЩУЙТЕ ШВИДКІСТЬ	Дотримуйтесь швидкісного режиму

Вправа 1. Перетворіть негативні формулювання на позитивні

1. НЕ ПАЛІТЬ
2. НЕ ХОДІТЬ ПО ГАЗОНАХ
3. НЕ КРИЧІТЬ
4. ЦЕ НЕ МОЯ СПРАВА
5. НЕ ЗАВАЖАЙТЕ ВИКОНУВАТИ МОЮ РОБОТУ
6. НЕ ВЗДУМАЙТЕ МЕНІ ПОГРОЖУВАТИ

7. НЕ ВИСЛОВЛЮЙТЕСЬ НЕНОРМАТИВНОЮ ЛЕКСИКОЮ

8. НЕ ВЖИВАЙТЕ АЛКОГОЛЬ В ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ

ДІАЛОГ

Двосторонній обмін інформацією між двома людьми у вигляді питань та відповідей

Види типових діалогів у діяльності оператора

2. Директивний діалог (питання задає лише поліцейський, інша сторона на них тільки відповідає). Коли використовуємо:

- Обмеженість в часі;
- Лояльність співбесідника. (Він добровільно згоден допомагати);
- Необхідність знайти відповіді на конкретні питання (необхідно заповнити протокол).

2. Вільний діалог (репліки-стимули походять від іншої сторони, поліцейський на них відповідає, наприклад: як пройти до....?). Коли використовуємо:

- Наявність вільного часу
- Відсутність конкретної мети у поліцейського (у разі звернення громадянина)
- Необхідність розговорити співбесідника, покращити контакт з ним, отримати інформацію в неформальному спілкуванні.

Мовлення

Коли я КАЖУ

За чим слідкуємо?

- 5) Чи передають слова мої думки повністю?
- 6) Чи розуміє мене слухач?
- 7) Як він ставиться до моїх слів?
- 8) Чи узгоджується його реакція з моїми цілями? Чи таку реакцію я хотів отримати.
 - Так. Продовжуємо.
 - Ні. Змінюємо тактику
 - Ні. Перепитуємо у слухача, відносно чого він починає реагувати (напружуватись, боятись, сердитись, радіти)

Коли я СЛУХАЮ

За чим слідкуємо?

- 5) Що каже? (Інформація).
- 6) Як каже? (Невербальний супровід).
- 7) Навіщо каже? (Цілі особи)
- 8) Чи узгоджується його слова з моїми цілями? Чи таку поведінку я хотів отримати.

ПИТАННЯ В РОБОТІ ОФЦЕРА ПОЛІЦІЇ

Відкриті питання – вимагають розгорнутої відповіді співбесідника.

Починаються зі слів: Що? Де? Коли? Хто? Чому? Як? Тощо

Призначення:

- Захоплення ініціативи. Співбесідник розкриває себе.
- Отримання більш повної інформації по темі.
- Спонування вільному обміну інформацією
- Дізнаєтесь точку зору співбесідника, формуєте у нього довірлива ставлення до Вас
- Підштовхуєте співбесідника до роздумів над питанням.

Приклад: “Яким чином сталось ДТП”, “Що Ви думаєте з приводу?”

Закриті питання – вимагають згоди або короткої відповіді співбесідника.

Приклад: “Якого кольору була автівка? (Відповідь: червоного)”, “Ви бачили правопорушника? (Відповідь: Так)”

Призначення:

- Отримуєте згоду співбесідника. *Ви погоджуєтесь сплатити штраф?*
- Уточнюєте слова співбесідника. *Ви кажете, що саме червона машина першою почала рух?*

Альтернативні питання – дозволяють співбесіднику обрати один із запропонованих варіантів.

Приклад: Ви бачили одного чи двох нападників?

Призначення:

- Надаєте співбесіднику право вибору з запропонованих ВАМИ варіантів. *Ви хотіли би сплатити карткою чи через банк? Ви хочете пройти у відділок чи будете зберігати спокій?*
- Перевіряєте окремий факт. *Ви бачили одного чи двох нападників?*

Помилки при використанні питань

ПОМИЛКА	☐	☒
Відсутність пауз після питань.		<i>Витримувати паузу, протягом якої людина встигне знайти відповідь на Ваше питання</i>
Два питання одночасно. Співбесідник забуває або обирає для відповіді зручне для себе питання	<i>– Скільки Вас було? Хто перший почав бійку? – Нас було вісім чоловік.</i>	<i>– Скільки Вас було? – Нас було вісім чоловік. – Хто перший почав бійку? – Сергій.</i>
Підказка правильної відповіді. Особливо обережність з дітьми. Через підвищену навіюваність вони схильні погоджуватись з думкою дорослого.	<i>– Ви бачили саме джип? – Сексуальні домагання перший почав саме Іван?</i>	<i>Надавайте перевагу відкритим питанням, щоб людина могли самостійно знайти відповідь. Зберігайте нейтральний тон, щоб людина не могла зрозуміти якої саме відповіді ви очікуєте</i>

ПОМИЛКА	☐	☒
Передчасне розуміння відповіді	<i>– Я зрозумів відповідь, можете не продовжувати.</i>	<i>Проявляйте повагу, слухайте співбесідника. Якщо його необхідно перервати через брак часу, робіть це з максимальною повагою</i>
Велика кількість питань, заданих послідовно, одне за одним.	<i>Людина починає почувати себе на допиті, що не завжди є доречним.</i>	<i>Слід “розбавити” питання, своєю мовою: заспокойте співбесідника, поясніть навіщо вам потрібна інформація, розкажіть історію з життя, або жарт</i>

Вправа 2. Перетворіть закриті питання на відкриті та альтернативні

1. У Вас є документи?
2. Вам зручно пройти у відділок и дати свідчення?
3. Ви учасник ДТП?
4. Ви визнаєте правопорушення?
5. Оформлюємо адміністративний протокол?
6. Ви були свідком...?
7. Ви вживали алкоголь?
8. Вам викликати швидку допомогу?

ТИПИ СЛУХАННЯ

- ✓ **Пасивне слухання.** Іноді людині потрібно виговоритися, і в цьому випадку його варто не перебивати, а мовчки слухати, зрідка підтакуючи і демонструючи, що ви його розумієте.
- ✓ **Активне слухання.** У цьому випадку ви концентруєтесь на інформації, уточнюючи і перепитуючи її так, щоб співрозмовник зрозумів, що ви хочете усвідомити для себе все, що він говорить.
- ✓ **Емпатичне слухання.** Цей вид змушує вас подумки стати на місце мовця і постаратися уявити, його почуття, висловивши це словами так, щоб він зрозумів, що ви здатні співпереживати на найглибшому рівні.

Активне слухання

Уміння слухати співрозмовника з правильною зовнішньої і внутрішньої реакцією

Техніки Активного слухання

Техніка «Ехо». Повторення поліцейським основних положень, висловлених громадянином. Повторення висловлювання повинні передувати вступні фрази : «Наскільки я Вас зрозумів ...», «Ви вважаєте, що...»

З.: Я хотів би повідомити про насильство в сім'ї. О.: Насильство? З.: Так, мої сусіди по поверху регулярно б'ють свою дитину. О.: Регулярно?

Техніка «Повторення фрази». Техніка полягає в дослівному повторенні фраз, висловлених громадянином плюс питання.

З.: Ви порушуєте мої права, коли просите мене вийти з машини. О.: Вам здається, що я порушує Ваші права, чому Ви так думаєте?

Техніка «Парафраз». Прийом полягає в поверненні сенсу висловлювання за допомогою інших слів.

З.: Я не хочу повідомляти вам подробиці злочину через поганий досвід спілкування з міліцією. О.: Я правильно зрозумів, що ви мали негативний досвід. І тепер у будь-якому випадку відмовитесь спілкуватись з працівником поліції?

Техніка «Резюме». Техніка полягає у відтворенні суті висловлювань громадянина в стислому і узагальненому вигляді. При цьому можна використовувати такі вступні фрази, як:

Отже, Ви вважаєте... На Вашу думку ...

З. Особенно понравилась фраза полицейского “Не треба нам вказувати що нам робити”. А кто же как не гражданин Украины и содержащий тебя за свои деньги налогоплательщик будет тебе указывать?

О. Я правильно зрозумів, що Ви обурені поведінкою поліцейського?

Техніка «Уточнення». Ви просите уточнити окремі положення висловлювань клієнта. Наприклад, продавець каже клієнту: «Це дуже цікаво. Моги б Ви уточнити». (Дуже важливо: на запитання «Чи не могли б Ви уточнити». Чекайте відповіді «Ні, не міг би»).

З. Давно вже треба поліції перестати цяцькатись з водіями! Кожне правило у ПДР нам не з неба впало і не наснилось, а вистраждане заглибили людьми у ДТП! Вчити водіїв треба тільки гривнею!

О. Який штраф, на Вашу думку варто призначити у цьому випадку?

Техніка «Ага-техніки». Вербальні сигнали того, що ви знаходитесь у контактi, все ще слухаєте заявника. Звучить як слова “ага” “так” “угу”, які звучать кожні 7–10 секунд мовлення заявника. Допомагає утримувати контакт, підтверджує, що Ви чуєте заявника.

Приклад:

З. Я дуже хочу повідомити Вам про випадок, що стався зі мною.

О. Так.

З. Нещодавно я їхав по окружній на швидкості 120 кілометрів.

О. Так.

Тема 3. Техніки вирішення конфліктів та боротьби із маніпуляціями

ТИПИ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Тип поведінки – відносини між особами під час спілкування:

- **Тиск (собака зверху)**
- **Підкорення (собака знизу)**
- **Паритет**

Тиск або Собака зверху

Що: “я начальник, ти – дурень”, “я тут влада”

Як виглядає: зверхнє ставлення, читання моралі, всезнайство, людина у всьому правильна, вичитує іншу, яка нічого не знає.

Типи поведінки: тиск, агресія, впевненість, перебивання, агресивні вигуки, небажання погоджуватись з іншими, зухвала поведінка, образливий тон, загрози.

Невербаліка: нависання, активна “атакуюча” поза, погляд з-під лоба.

Комунікація: наказ без права відмови.

Пристосування або Собака Знизу

Що: Я людина маленька, поведінка маленької дитини перед дорослим.

Як виглядає: я неправий, я поганий, я слабкий.

Типи поведінки: страх, пригніченість, розгубленість, підлабузництво, намагання задобрити старшого, страх перебити іншого.

Невербаліка: захисна поза та жестикуляція, сторбленість, короткі “слабкі рухи”.

Комунікація: ввічливе прохання, із правом відмови.

Паритет

Що: Ми з тобою однієї крові, я такий самий як ти.

Як виглядає: впевненість у собі, повага до іншого та його прав.

Типи поведінки: впевненість, спокій, контрольовані рухи та слова.

Невербаліка: впевнена поза (може бути як атакуюча так і захисна), помірно широка жестикуляція, відкриті жести

Комунікація: можливість спокійно вибирати форми комунікації в залежності від ситуації

СТРУКТУРА ПОВІДОМЛЕННЯ

Кожне повідомлення містить два компонента:

- **Інформаційний (Тема)**
- **Емоційний (Ставлення до співбесідника)**

Вони можуть бути виражені через:

- слова (текст),
- поведінку (тон голосу, жестикуляція, міміка)
- або дії.

Приклад

- **Повідомлення:** Я вам вже третій раз кажу, тут не було місця для паркування.
- **Тема/Інформація:** Тут не було місця для паркування.
- **Емоція/ставлення:** Чому це я повинен тричі Вам щось казати, Ви що, не розумієте?

Приклад

- **Повідомлення:** Ви можете нормально реагувати на мої слова?
- **Тема/Інформація:** Ви можете нормально реагувати на мої слова?
- **Емоція/ставлення:** Моя мова нормальна. Нормальні люди нормально реагують. Ви ненормально реагуєте. Ви ненормальний!

МАНІПУЛЯЦІЇ

Маніпуляція – приховане управління людиною супротив її волі, що приносить ініціатору односторонні переваги.

Прояви маніпуляцій у спілкуванні:

- брехня
- неповна передача інформації
- перекручування фактів
- вживання певних словесних формул, які відволікають увагу іншої сторони

Ознаки маніпуляції:

- Бажання скрити свої цілі від співрозмовника
- Відношення “Мені-нічого, все-вам”, демонстрація повної зацікавленості у вигоді співрозмовника без демонстрації власної вигоди

- Пошук причин, чому щось не було зроблено. В такій ситуації причин, зазвичай, багато.
- Демонстрація відсутності можливості впливу на ситуацію. “Так вишло, я нічого не міг зробити”.
- Неможливість чітко і зрозуміло описати свої дії по вирішенню конкретної проблеми

ПРОТИДІЯ МАНІПУЛЯЦІЯМ

- **Чітке усвідомлення власної мети.** “Які мої цілі в спілкуванні? Якщо я погоджусь із іншою людиною, це співпадає в моїми цілями?”
- **Зламана платівка** – постійне повторення своєї позиції.
 - Пред’явіть будь-ласка документи.
 - Я поспішаю.
 - Пред’явіть будь-ласка документи.
 - Ви що? Не чули?
 - Пред’явіть будь-ласка документи
 - Ви знущаетесь?
 - Ні в якому разі. Пред’явіть будь-ласка документи
 - Ось, ось, задовбали.
- **Посилання на третю особу, закон, ситуацію.** “Згідно з Законом України, пунктом 68.3 Ви повинні...”
- **Відділити мух від котлет. Причину від правопорушення. Тему 1 від теми 2**
 - Ми вітаємо Вас із народженням сину. (причина)
 - Нажаль Ви порушили ПДР. (правопорушення)
 - Я розумію Ваше бажання якнайшвидше вирішити цю справу. (тема 1)
 - Тому пропоную якнайшвидше заповнити протокол і відпустити Вас (тема 2)

МАНІПУЛЯЦІЯ		РЕАКЦІЯ
ДОБРИЙ ПОЛЩЕЙСЬКИЙ	Ви ж не такий, як усі менти....	Дуже дякую за високу оцінку моїх моральних якостей. Ви праві, я дотримуюсь законів та інструкцій. А тому, пропоную повернутись до обговорення Вашого правопорушення.
НІКОЛИ ЗНОВУ	Відпустіть, я більше не буду.....	Ми дуже раді, що ви плануєте дотримуватись ПДД у подальшому. Нажаль ви вчинили правопорушення і ми змушені скласти протокол.
Я ЗНАЮ ЛЮДИНУ	Я зараз подзвоню батькові, а він знаю твого керівника.	Ви розумієте, що Ваші дії можуть бути трактовані як спроба тиску на службову особу? Згідно зі статтею ____, Ви можете отримати штраф/ покарання у вигляді? Наша розмова записується у режимі реального часу. Ваші дії можуть бути трактовані...
Я НЕ ЗНАВ	А що? Я не знав, що заборонено співати пісні о другій годині ночі.	Я Вас добре розумію. Нажаль, не знання законів не може звільнити нас від відповідальності за їх виконання. А тому...
Я ЗАВЖДИ ТАК РОБЛЮ	Я тут вже 20 років паркуюся...	Мені шкода, але тепер Вам доведеться ставити Вашу машину в іншому місці. Керівництвом міста було прийнято рішення про очищення цієї вулиці від незаконного паркування.
ВСІ ТАК РОБЛЯТЬ	Чого Ви мене зупиняєте? Тут всі порушують?	Ми раді, що Ви турбуєтесь про дотримання законності. Зараз ми підійдемо до кожного із порушників і запропонуємо йому переставити машину в інше місце.
А ЩО МЕНІ РОБИТИ?	Де мені паркуватися, якщо всі зупинки зайняті?	Мені шкода. Але Вам доведеться переставити машину. В цьому районі є декілька місць, де можна поставити машину (запропонувати місця).

КОНФЛІКТИ

Конфлікт (лат. *conflictus* – зіткнення, сутичка) – зіткнення протилежних інтересів і поглядів.

Причини:

- **Протилежні інтереси сторін.** Нам обом потрібен мандарин, ми хочемо його з'їсти.
- **Протилежні позиції сторін.** Нам обом потрібен мандарин, але мені потрібна шкірка. А мені потрібен сік.
- **Погана комунікація між сторонами.**
- **Емоційне напруження, яке заважає адекватно сприймати ситуацію.**
- **Різні цінності.** Для мене нормально бити жінку. – Вибачте, це проти-речить закону України.

Типи конфліктів

Відкритий конфлікт:

- Загрозливі слова
- Образи
- Насильство
- Погрози
- Підвищений тон

Прихований конфлікт:

- Інтенсивні маніпуляції, спроби перевести тему розмову.
- Агресивна або закрита поза;
- Невербальні прояви страху, насмішки;
- Відмова від комунікації (людина не розмовляє або намагається ухилитись від розмови, коротко на розмито відповідає на питання);

Стратегії поведінки в конфліктній ситуації за Томасом-Кілменом

- **Пристосування** – людина нехтує своїми інтересами, щоб задовольнити інтереси іншого.
- **Співпраця** – спільна спроба знайти рішення, яке задовольняло б вимоги обох сторін.
- **Уникання** – людина намагається не займатися конфліктом. Шляхом уникання можна відкласти справу на кращий час.

- **Компроміс** – це часткове задоволення обох сторін.
- **Суперництво** – людина намагається задовольнити свої інтереси за рахунок іншого. Суперництво може означати «стати на захист своїх прав», якщо людина переконана, що вона права.

Пристосування

Пристосування – оператор нехтує своїми інтересами, щоб задовольнити інтереси іншого.

Коли використовувати: у випадку помилок в роботі МВС (патруль їде довго, погана робота оператора чи іншого працівника МВС).

Що робити:

- Вибачення за створені незручності
- Описати дії, що будуть вчинені оператором для виправлення ситуації
- Запропонувати декілька варіантів дій (Ви можете поскаржитись на дії працівника за телефоном... або)

Уникання

Уникання – оператор не помічає, не реагує на конфліктну ситуацію.

Коли використовувати:

- при спілкуванні із психічно хворим заявником
- при великому нервовому напруженні заявника
- якщо заявник в цілому відповідає на питання, але іноді видає агресивні реакції

Що робити:

- Чітке розуміння, що агресивні випадки не направлені особисто. Вони спричинені станом особи.
- Пропускати повз вуха, не помічати агресивні випадки
- У випадку кількаразового повторення, без виходу на конструктивні стратегії – перехід до інших форм реакцій.

Боротьба

Боротьба – оператор виграє конфлікт у заявника.

Коли використовувати:

Обмежене коло випадків.

- У випадку дзвінка підлітка із жартом
- Необхідно швидко заспокоїти заявника, що знаходиться в стані стресу та істерики

Що робити:

- Раптово та чітко перервати незв'язне мовлення заявника. Видати йому чіткі і зрозумілі питання, отримати відповіді. При зниженні рівня стресу заявника різко знизити агресивність власних інтонацій. В кінці розмови вибачитись, або підтримати заявника доброзичливими словами.
- Нейтральним тоном повідомити про можливі наслідки дій заявника, якщо він буде продовжувати розмову в агресивному руслі/глузувати над ситуацією.

Компромід

Компромід – ти мені – я тобі, стратегія обміну. Оператор іде на поступки, очікуючи/домовляючись про відповідні поступки з боку заявника.

Коли використовувати:

- Для збереження адекватних відносин із заявником.
- Для зниження рівня емоційності та загальної конфліктності із заявником

Що робити:

- Зробити заявникові пропозицію.
- Пояснити дії, які Ви очікуєте від нього та дії, які згодні вчинити ви для вирішення проблемної ситуації.
- Це одна з стратегій співпраці, тому необхідно зберігати підтримуючі, доброзичливі інтонації

Співпраця

Співпраця – пошук разом із заявником вирішення складної ситуації.

Коли використовувати:

- Складна ситуація, яка потребує швидких рішень
- Бажання заявника знайти вихід із ситуації разом із оператором

Що робити:

- Уважно ознайомитись із ситуацією

- Зробити пропозицію заявнику щодо можливих дій
- Отримати відповідь стосовно рішення заявника

Важливо:

- Стратегія може вимагати неординарних дій, порушення окремих, незначних пунктів інструкції
- Стратегія потребує зацікавленості оператора у вирішенні проблеми
- Стратегія Співпраці є рекомендованим шляхом вирішення конфліктів

6 “табу ” в конфліктній ситуації**1. Оцінювати співрозмовника:**

- Ви правильно вчинили
- Ви що тупий?

2. Приписувати йому негативні наміри:

- Ви що, хочете мене обдурити?
- Ви знущастесь наді мною?
- Вам нічого робити?

3. Демонструвати ознаки власної величі:

- Я ж казав Вам!
- Я сказав слухати мене!

4. Звинувачувати співрозмовника, приписувати вину за ситуацію лише йому:

- Ви самі винуваті.
- Ви зробили так, як я сказав Вам
- Що я сказав робити?

5. Ігнорувати його інтерес

- Будемо робити, як я сказав
- Вам сказали чекати.
- Очікуйте поліцію...

6. Враховувати лише свій інтерес: будемо робити, як я сказав

СЛОВА-КОНФЛІКТОГЕНИ

☐	☒
Повинен	
Навпаки	
Помилка	
Неправильно	
Спірно	
Застарілі дані	
Здрасьте	
Нереально	
Алло	Я Вас слухаю
Кажіть	
Слухаю	
Звертання	
Мужчина	
Жіночко	
Дівчино	
Молодий чоловік	
Дублювання інформації	
Я же вам сказав	Дозвольте я повторю ще раз
Повторюю вам ще раз	
Жодних зменшувально-пестливих форм	
Трубочка	
Звоночек	
Жіночко	
Подождите, пожалуйста, минуточку	Одну хвилину, будь-ласка
Цікавість	
Що ви хочете?	Чим я можу допомогти?
По якому питанню?	Чим я можу бути Вам корисним?
Повідомлення про помилку	
Ви помиляєтесь	Будь-ласка, поясніть, про що йде мова. Певно, вийшло якесь непорозуміння
Я такого не казав	
Відсутність відповіді	
Я не знаю	Одну хвилину, хочу уточнити для вас інформацію

Стресостійкість

Мета: Оволодіння компетенціями діагностики та управління стресом в обставинах підвищеного ризику та критичному інциденті. Опрацювання навичок надання термінової психологічної допомоги та саморегуляції психоемоційних станів.

Тема 1. Стрес та форми його опанування

СТРЕС (англ. *stress* – навантаження, напруга) – стан підвищеної напруги організму.

Види стресу:

1. **Еустрес** – викликаний позитивними подіями, або той, що дозволяє мобілізуватись та ефективно працювати.
2. **Дистрес** – викликаний негативними подіями, або той, що зменшує наші можливості.

-
1. **Реальний стрес** – реальна небезпека для людини (швидка їзда, агресивна поведінка фанатів, робота на висоті та ін.)
 2. **Фантомний стрес** – уявна небезпека (страх перед важливою розмовою, негативне уявлення про своє майбутнє та ін.)

-
1. **Короткостроковий** – повсякденний стрес, викликаний малозначними ситуаціями. Приклади: сварка із керівником, запізнення на роботу, пляма на сорочці, сексуальні відносини, швидка їзда на автомобілі, вечірка із друзями.

Період адаптації: швидкий, середньої тривалості

2. **Критичний** – стрес, викликаний критичними життєвими ситуаціями. Приклади: травма, загибель близького, розлучення, народження дитини, зміна роботи, закінчення навчання, одруження.

Період адаптації: Довгий, може потребувати значних змін в житті.

3. **Хронічний** – довготривалий стрес, що продовжує діяти на людину. Приклади: складна ситуація на роботі, тривалий конфлікт у сім'ї, переживання та спогади травматичних подій.

Період адаптації: Довгий. Потребує значних змін в житті, ставленні до стрес-факторів, допомоги спеціаліста.

Загальні ознаки стресу

Загальні ознаки перебування в стані стресу:

- підвищення артеріального тиску;
- підвищення рівня адреналіну в крові;
- гормональні зміни та розлади сну, уваги, пам'яті, втомлюваність;
- збільшення частоти серцебиття;
- тремор кінцівок, апатія;
- спазми травного тракту;
- підвищене потовиділення.

Зовнішні ознаки стресу:

Емоційний канал

1. Спостерігаються:

- Раптові зміни емоцій;
- Сильні емоційні стани;
- Або повна відсутність емоцій (апатія).

2. Щоб зменшити стрес потрібно:

- Описати свій стан (Я відчуваю смуток через те, що...);
- Вислухати людину, яка розповідає про подію та свої почуття;
- Підтримка в почуттях (Те, що ти відчуваєш – нормально...);
- Позитивні емоції (Сміх, увага до важливих людей);
- Увага до поточної ситуації (Опиши, що ти бачиш / відчуваєш зараз).

Розумовий канал

1. Спостерігаються:

- Погіршення пам'яті (людина не пам'ятає або погано пам'ятає своє ім'я, адресу, обставини події тощо);
- Погіршення можливості планування (людина не може описати шлях до дому, не може описати дії потрібно вчинити в даній ситуації);
- Погіршення уваги та швидкості реакції.

2. Щоб діагностувати ознаки стресу:

- Задати прості питання (Ім'я? Прописка? Сьогоднішнє число? Як тут опинились? Телефони рідних?);
- Спитати про подальші дії (Як Ви плануєте потрапити додому? Де збираєтесь ночувати?);

3. Дати прості арифметичні завдання (Скільки буде 6 помножити на 7? Послідкуйте за рухами ліхтаря (руки), назвіть 3 помаранчевих предмети у вашому полі зору; порахуйте від 483 у зворотньому порядку (483, 482, 481...))

3. Щоб зменшити стрес потрібно:

- Попросити описати навколишнє середовище (опишіть все, що ви бачите навколо).
- Дати навантаження на розумову сферу.
- Задавати прості питання, що активізують роботу розуму.
- Здавати прості питання, що дадуть можливість згадувати та планувати.
- Написати короткий звіт/протокол про події, що відбувались.

Тілесний канал

1. Спостерігаються:

- Тремтіння кінцівок;
- Спазми;
- Почервоніння, збліднення;
- Надмірна напруженість/розслабленість м'язів;
- Надмірна рухова активність (людина постійно рухається, намагається щось робити, постійно оглядається, блукаючий погляд).

2. Щоб діагностувати ознаки стресу:

- Привернути увагу до тіла. Спитати про загальне відчуття (Ви хочете пити? Вам не холодно? Спекотно? Ви спітнілі?);
- Спитати про стан здоров'я (Потрібна медична допомога? Ви маєте пошкодження руки?);
- При наявності дозволу людини, провести обережний догляд відкритих частин тіла на предмет поранень.

3. Щоб зменшити стрес потрібно:

- Напружити / розслабити м'язи (Дивись Вправу М'язова релаксація);
- Зробити легкий масаж напруженої ділянки тіла, похлопати по плечах, сильно стиснути руки;
- Намочити обличчя або потилицю;
- Дати попити води / гарячого чаю, гарячої їжі;
- Попросити людину виконати певну дію, допомогти у виконанні завдання (зробити каву, перенести меблі, виміряти відстань між двома автомобілями тощо).

Вплив алкоголю на організм під час дії стресу

- 1. Навантаження на внутрішні органи.** Замість “перетравлення” гормонів стресу (адреналіну та норадреналіну) організм перетравлює алкоголь.
- 2. Соціальний фактор.** Систематичне використання алкоголю як засобу зняття стресу збільшує ризик насильства в родині (агресії по відношенню до дітей та близьких).
3. За своїм впливом алкоголь діє на нейрони головного мозку, зменшуючи **здатність організму до навчання.**
4. Замість систематичного краще вживати **алкоголь час від часу.** Тоді основний заспокійливий ефект несе не алкоголь, а повноцінний відпочинок із близькими друзями.

Адаптація до стресу

Адаптація – звикання до стресу.

Час адаптації залежить від багатьох факторів: вродженої стресостійкості, готовності до стресу, рівня небезпеки (реальної та фантомної) та ін. При відсутності адаптації до стресу може розвинути апатія та депресія, стрес може перейти у хронічну форму.

Нормований – стрес, до якого ми загалом адаптувались, який не викликає у нас значних переживань.

Понаднормований – стрес, який виходить за межі нашої адаптованості.

Рівень стресостійкості збільшується, при підготовці до специфічного стресу, з яким Ви зустрінетесь. (Отримати досвід на тренуванні, звикнути до виду крові, продумати та пропрацювати план дій тощо). Рівень стресостійкості збільшується із досвідом вирішення подібних ситуацій.

РЕФРЕЙМІНГ – ПЕРЕОЦІНКА ПРОБЛЕМИ

Кожна ситуація має недоліки і переваги. Під час стресу ми звертаємо увагу лише на один бік ситуації, тому не можемо сприймати її повноцінно. Необхідно дозволити собі подивитись на ситуацію з різних боків.

1. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – порівняння ситуації з можливою та ще гіршою. На її фоні поточні проблема може виявитись менш серйозною. Ви розбили автівку, але залишились неушкоджені. Ви могли потрапити до лікарні. Це було б гірше ніж нинішня ситуація.

2. ЗАМІНА ЯРЛИКА – пошук можливих переваг в ситуації. Так, справді, Ви зламали руку. Але тепер у Вас є цілий місяць для відпочинку, спілкуватись із друзями

ЩЕПЛЕННЯ ВІД СТРЕСУ ЗА МЕЙХЕНБАУМОМ

- **Підготовка до зіткнення зі стресом.** Я зможу розробити план, щоб подолати стрес (це легко зробити, пам'ятай про почуття гумору).
- **Реагування під час стресу.** Поки я зберігаю спокій, я контролюю ситуацію(втеча не вирішить питання. Я спокійний).
- **Опанування стресу.** Стан збудження мені заважає сприймати ситуацію(не згадуй труднощі, ці думки тільки руйнують тебе).
- **Відображення досвіду.** Це виявилось не так важко, як я думав

ЛОКАЛІЗАЦІЯ СТРЕСУ

Не можеш вплинути на ситуацію – зміни своє ставлення до неї

не можу вплинути (я не знаю про себе)	можу вплинути (знаю про себе)	
Прийняття себе: – релаксація; – візуалізація; – глибоке дихання; – рефреймінг;	Суб'єктивні вимоги: – перегляд вимог до себе; – позитивне мислення; – правильне прийняття рішень	уявна ситуація (інші не бачать)
Саморегуляція: – аутотренінг; – медитація; – фізичне навантаження; – емоційне розвантаження; – розвиток емоційного інтелекту; – фармакологічна регуляція	Підвищення стресостійкості: – управління часом; – підвищення впевненості в собі; – розвиток пам'яті та уваги; – планування життя; – щеплення від стресу; – опанування спеціальних навичок(перша допомога, робота з великими обсягами інформації, тощо)	реальна ситуація (інші бачать)

Методи психоемоційного розвантаження

Міорелаксація по Джекобсону

- **долоні:** руки на підлокітники (максимально стисніть кулаки);
- **руки:** витягніть вперед, пальці максимально широко розставлені (дотягніться до протилежної стіни);
- **плечі:** дотягніться плечима до вух;
- **груди-спина:** спробуйте перехрестити лопатки;
- **стопи:** дотягніться пальцями стоп до середини гомілки;
- **гомілка-стегно:** носки ніг фіксовані, п'яти піднімаються;

- **верхня третина обличчя:** наморщіть лоба (зробіть здивований вигляд);
- **середня третина обличчя:** до наморщеного лобу додайте скошеність очей;
- **нижня третина обличчя:** «Буратіно» (відведіть куточки рота до вух), «Поцілунок» (зробіть губи хоботком та промовте : «У – ТЮ – ТЮ»)

Тема 2. Психологічна допомога в роботі слідчого. Загальні рекомендації

- **Зміна місця події.** Спостереження за місцем, де сталась травмуюча подія, може погіршувати стан людини. **Необхідно:** вивести в іншу кімнату, завести з вулиці до будинку, посадити у машину, повернути спиною до місця ДТП та ін.
- **Відсторонення глядачів, що не були свідками події.** Наявність сторонніх осіб, що спостерігають за людиною, може погіршувати деякі психоемоційні стани. **Необхідно:** забезпечити достатню дистанцію між сторонніми та потерпілим.
- **Забезпечення водою, їжею, гарячими напоями.** Психоемоційний стан може ускладнюватись через спрагу, відчуття голоду. Навпаки, споживання води та їжі може заспокоїти людину. **Необхідно:** запропонувати води, попросити зварити каву, спитати, коли людина востаннє їла (якщо є підозра про довготривале голодування).
- **Фізичний контакт** дозволяє повернути увагу людини до тілесних почуттів. **Необхідно:** обережно підтримувати безпосередній фізичних контакт, або фізичних контакт через предмет. Рукостискання, масаж, підтримка за плечі, розтирання части тіла, огляд на предмет наявності травм.
- **Психологічна та фізична безпека.** Людина повинна відчувати, що вона знаходиться у безпеці. **Необхідно:** захистити потерпілого від можливої агресії з боку нападників, коротко, чітко та впевнено пояснити, що саме збирається зробити поліцейський заради безпеки громадянина. “Ми залишаємось з Вами. Ми зараз викличемо швидку. Ми зателефонуємо Вашим близьким. Ми сповістимо всі патрулі. Ми запишемо протокол.”
- **Залучення до спільної активності.** Чим більше людина залучена до спільної активності, тим менше у неї можливості до занурення у власні емоційні стани. **Необхідно:** запропонувати спільну активність: переставити меблі, посунути важкі речі, зварити каву (коли немає загрози від людини), заповнити протокол, письмово викласти обставини справи, провести заміри разом із поліцейським.
- **Залучення до активної розмови.** Чим більше людина розмовляє про подію, що сталась, а особливо про свої почуття та переживання, тим менше напруги вона залишає в собі. **Необхідно:** задавати питання про

почуття, про подію, що сталась, спонукати людину до розповіді про те, що відбувалось, підтримувати контакт та розмову із людиною.

СКЛАДНІ ЕМОЦІЙНІ СТАНИ

АПАТІЯ (байдужість) — хворобливий стан, байдуже ставленням до навколишнього, зникненням зовнішніх проявів емоційних реакцій.

Як виглядає? Людина занурена у себе, слабо реагує або не реагує на зовнішні подразники.

Що робити?

- Постійно тримати в полі зору, щоб він не заподіяв собі шкоди.
- Намагатись привернути увагу і змусити взаємодіяти з Вами.
- Задавати прості питання: “Як тебе звати?” “Хочеш їсти?”
- Відвести від місця події, допомогти зручно влаштуватися.
- Утримувати фізичних контакт.
- Якщо немає можливості відпочити (подія на вулиці, в громадському транспорті), то більше розмовляйте з потерпілим, залучайте його до будь-якої спільної діяльності

СТРАХ – внутрішній стан, що обумовлений загрозою реального або передбачуваного лиха.

Що робити?

- Покладіть руку потерпілого собі на зап'ястя для відчуття вашого спокійного пульсу, що є сигналом: «Я зараз поруч, ти не один»! Також можна постійно підтримувати фізичний контакт із людиною.
- Підтримка зорового контакту.
- Пояснення потерпілому чіткого плану дій. “Ми будемо робити наступне”, “Ми знаєм, що робити, не хвилюйтесь ”
- Дихайте глибоко і рівно, спонукайте потерпілого дихати в одному з вами ритмі.
- Якщо потерпілий говорить, слухайте його, виявляйте зацікавленість, розуміння, співчуття.
- Легкий масаж найбільш напружених м'язів тіла.

СТУПОР – стан нечутливості, отупіння, нерухомості в людини, який виникає при психічних захворюваннях, отруєннях, травматичних ушкодженнях мозку і т. ін.

Як виглядає? Людина занурена у себе, слабо реагує або не реагує на зовнішні подразники. Людина може “застрягати” у дивних позах, та зберігати їх тривалий час.

Що робити?

- Долоню вільної руки покладіть на груди потерпілого і керуйте його диханням.
- Людина, знаходячись в ступорі, може чути і бачити. Тому необхідно будь-якими засобами досягти реакції потерпілого, вивести його із заціпеніння, наприклад, говорити йому на вухо тихо, повільно і чітко те, що може викликати сильні емоції (можна негативні).
- Постійно розмовляйте з людиною. Наполягайте на тому, щоб вона виконувала прості дії (стискала вашу долоню, кивала, згинала руки, відповідала на прості питання).
- Легкий масаж плечей, потилиці, стискання рук потерпілого

НЕКОНТРОЛЬОВАНА РУХОВА АКТИВНІСТЬ

Як виглядає? Людина знаходиться у стані крайнього збудження, постійно рухається, може поводитись агресивно.

Що робити?

- Ізолюйте потерпілого від оточення.
- Говоріть спокійним голосом про почуття, які він переживає («Тобі хочеться, щоб це припинилося? Ти хочеш втекти, сховатися від того, що відбувається»?)
- Не сперечайтесь з потерпілим, не ставте питань, у розмові уникайте фраз з часткою «не» («Не біжи», «Не вимахуй руками», «Не кричи»).
- Пам’ятайте, що потерпілий може завдати шкоди собі і іншим.
- Рухове збудження зазвичай триває недовго і може змінитися нервовим тремтінням, плачем, а також агресивною поведінкою.

АГРЕСІЯ – (лат. aggressio — напад) — це фізична або словесна поведінка людини, спрямована на пошкодження або зруйнування.

Що робити?

- Максимально обмежте кількість оточуючих.
- Дайте потерпілому можливість «випустити пару» (виговоритися, розбити непотрібний предмет).
- Доручіть йому роботу, пов’язану з високим фізичним навантаженням.
- Демонструйте доброзичливість. Навіть якщо ви не згодні з потерпілим, не звинувачуйте його самого, а висловлюйтеся з приводу його дій. Інакше агресивна поведінка буде спрямована на вас.

- Намагайтеся розрядити обстановку коментарями або діями.
- Якщо не надати допомогу розлюченій людині, це приведе до небезпечних наслідків: із-за зниження контролю за своїми діями людина здійснюватиме необдумані вчинки, може нанести каліцтва собі і іншим.

ПЛАЧ

Що робити?

- Не залишайте потерпілого наодинці.
- Встановіть фізичний контакт з потерпілим (візьміть за руку, покладіть руку йому на плече або спину, погладьте по голові), дайте відчуття, що ви поруч.
- Застосовуйте прийоми «активного слухання»: періодично вимовляйте «ага», «так», кивайте головою, підтверджуйте, що слухаєте і співчуваєте; повторюйте за потерпілим уривки фраз, в яких він висловлює свої почуття.
- Не намагайтеся заспокоїти потерпілого. Дайте йому можливість виплакати і виговоритися, «виплеснути» з себе горе, страх, образи.
- Не ставте питань, не давайте порад. Ваше завдання – вислухати.
- Запропонуйте потерпілому води.

ІСТЕРИКА – демонстративна поведінка, що виражає активний протест, власні страждання та неможливість адекватної реакції

Як виглядає? Потерпілий кричить, робить слабоконтрольовані рухи, може впасти на землю, або спричинити собі шкоди, розбити голову або долоні

Що робити?

- Видаліть глядачів, створіть спокійну обстановку. Залиштеся з потерпілим наодинці, якщо це не небезпечно для вас.
- Несподівано зробіть дещо, що може сильно здивувати (плеснути в обличчя водою, з гуркотом впустити предмет, різко крикнути на потерпілого).
- Говоріть з потерпілим короткими фразами, упевненим тоном («Випий води», «Вмивайся»).
- Після істерики настає знесилення. Вкладіть потерпілого. До прибуття фахівця спостерігайте за його станом. Не потурайте бажанням потерпілого.
- При загрозі здоров'ю потерпілого можлива фіксація голови та самого потерпілого заради його безпеки.

ЖЕРТВА НАСИЛЬСТВА

Що робити?

- Не кидайтеся відразу обіймати потерпілого. Візьміть його за руку або покладіть свою руку йому на плече. Якщо побачите, що це людині неприємно, уникайте тілесного контакту.
- Не розпитуйте потерпілого про подробиці того, що сталося. Ні в якому разі не звинувачуйте його в тому, що сталося.
- Дайте потерпілому зрозуміти, що він може розраховувати на вашу підтримку.
- Якщо потерпілий починає розповідати про те, що сталося, спонукайте говорити не про конкретні деталі, а про емоції, пов'язані з подією. Домагайтеся, щоб він говорив: «Це не моя провина, винен насильник»; «Було зроблено усе можливе в таких обставинах».
- Спробуйте дізнатись про наявність тілесних ушкоджень, при можливості, надайте першу медичну допомогу.

СИТУАЦІЯ СУЇЦИДУ – фіксація потерпілого на думці про певну, важливу для себе проблему. Потерпілий не бачить шляхів її розв'язання окрім скоєння суїциду.

Основні рекомендації:

- Ваше завдання: зняти загрозу суїциду та передати потерпілого спеціалістам.
- Реальний суїцид рідко буває демонстративним. Поки людина розмовляє з поліцейським, вона залишається живою.
- Намагайтесь підтримувати діалог. Розмовляйте на будь-яку тему, яку потерпілий згоден обговорювати.
- Намагайтесь оминати сильних емоцій та переживань (На слабо, ти ж мужик).
- Обережно шукайте ціннісні для потерпілого теми.
- Вкажіть йому, при можливості про неможливість скоєння суїциду, можливість залишитись інвалідом (60% тих, хто стрибає з цього поверху виживають на залишаються інвалідами на все життя)

ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СИНДРОМ

Посттравматичний синдром (ПТСР) – важкий психічний стан, що виникає в результаті одиничної або повторюваних психотравмуючих ситуацій.

Посттравматичний синдром (ПТСР) – важке, довготривале переживання, що виникло внаслідок сильного стресу.

Які події можуть викликати ПТСР?

- Війна, бойові дії
- Природні катастрофи
- Автомобільні аварії
- Терористичні акти
- Смерть близької людини
- Напад,
- Сексуальне чи фізичне насилля

**Або будь-яка інша подія, що викликає у Вас відчуття
безпорадності та безнадійності****В яких випадках поліцейський можете отримати ПТСР?**

- Напад, фізична агресія з боку іншої людини чи групи людей.
- Необхідність застосовувати зброю.
- Збройний напад на патрульного.
- Патрульний зустрічається із смертю, важкими травмами людей під час чергування.
- Споглядання на сцени важкого насильства.
- Втрата колеги під час чергування.
- Стає свідком важких травм або загибелі дітей.

Ознаки ПТСР:

- Загострена пильність. Ви постійно очікуєте небезпеки, очікуєте нападу, навіть лежачи у ванній.
- Агресивність. Будь-які, навіть незначні проблеми Ви намагаєтесь вирішити з позиції сили. Може проявлятися не тільки на роботі, але й у повсякденному житті.
- Немотивовані напади люті.
- Значна тяга до алкоголю.
- Паніка, тремтіння через голосні звуки.
- Депресія (відчуття відсутності сенсу життя, життя – чорна діра, в якому немає за що триматись).
- Думки про самогубство.
- Провина за те, що ви вижили, а ваші колеги – ні.
- Травмуюча подія переживається знову й знову (flashback).
- Ви намагаєтесь уникати всього, що може бути пов'язане з травмою

- Неспроможність згадати важливі епізоди отримання травми, ситуації, в якій вона була отримана
- Зниження цікавості до тих речей, що колись були цікаві.
- Почуття відсторонення, відчуження від інших, відчуття самотності
- Зниження емоційності
- Постійна роздратованість, лють
- Зниження сексуального бажання
- Постійна м'язова напруга
- Розлади сну

Що робити:

1. Якщо Ви стали учасником або свідком травмуючих подій, спостерігайте за своїми реакціями та думками після події.
2. Якщо Ви переживаєте, маєте симптоматику – це нормально. Близько 80% людей переживали травматичні події. Близько 20% мали після цього стресовий розлад. Близько 5% чоловіків та 10% жінок мали тривалий стресовий розлад.
3. Після події Ви можете звернутись до штатного психолога патрульної поліції за консультаціями відносно пом'якшення симптомів стресового розладу.
4. Якщо симптоми спостерігаються більше 1 місяця –
звертайтеся до психолога

При відсутності адекватного лікування, стан може погіршуватись і потребувати більш тривалого та інтенсивного курсу.

Способи релаксації

- фізичний відпочинок;
- приємна музика, улюблені справи, хобі, візуалізація приємних образів;
- спілкування з друзями за інтересами;
- фізичні вправи, масаж;
- теплі напої, тепла ванна;
- дихальні вправи і аромотерапія;
- прогулянка свіжим повітрям;
- спостереження, аутотренінг і медитація

ВЗАЄМОДІЯ ІЗ БЛИЗЬКИМИ

Будь-яке чергування містить в собі значну кількість потенційно стресових ситуацій. Родина та близькі люди можуть значною мірою впливати на психологічний стан патрульного під час та після чергування. Існують рекомендації, які допомагають зменшити напругу, що виникає у сім'ї, пов'язану із службою у поліції:

Чи розповідати близьким, про ситуації, які відбуваються?

Так, ми радимо розповідати близьким, про те що відбувається на роботі. При цьому:

1. Намагайтесь уникати важливих розмов із родиною перед, під час та після чергування. Складні розмови можуть вплинути на якість прийняття рішення поліцейським під час чергування. Після чергування він може бути надто втомленим аби вирішувати складні проблеми.
2. Намагайтесь бути ненав'язливими. Не розповідайте весь час про свою роботу, навіть, якщо Вас сильно хвилює те, що з Вами відбувається. Якщо Вам дуже потрібно промовити свої почуття або набутий досвід Ви можете: переговорити із напарником, колегою, начальником, штатним психологом, або звернутись в психологічну службу (в тому числі анонімно).
3. Уникайте розповідей про сильні негативні події (ви опинились у край небезпечній ситуації, бачили насильство, змушені були взаємодіяти із безхатченками тощо). Ваші близькі, почувши про такі ситуації, можуть почати ще більше переживати за Вас. Одночасно, ви можете іноді розповідати такі історії, або Ваші близькі розуміли, що Ваша робота може бути складною і небезпечною.
4. Розповідайте про те, що Вас справді турбує. Шукайте ті речі, які зачепили особисто Вас, замість відповіді «Все нормально».
5. Ви можете створити спеціальні умови, за яких Ви можете розповісти близьким про те, що відбувалось: Кожної суботи, з 6 до 7 вечора. Поясніть таку позицію вашим бажанням залишити роботу на роботі замість того, щоб тягнути все додому.
6. Забезпечте жінку адекватною роботою. Якщо Ваша дівчина/жінка або чоловік не працюють, вони будуть особливо прискіпливо допитувати Вас про роботу. І навпаки, якщо вони за день накопичили певну кількість власного досвіду, власних ситуацій, вони із більшим розумінням будуть відноситись до тих речей, що відбуваються із Вами.

Протидія торгівлі людьми

Мета: Отримати базові знання, які необхідні для ефективного виконання завдань з протидії торгівлі людьми у професійній діяльності працівника НП.

Тема 1. Особливості кримінально-правової кваліфікації торгівлі людьми (ст. 149 КК). Розмежування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми від інших злочинів проти волі, честі та гідності особи, моральності та злочинів проти здоров'я особи.

Поняття торгівлі людьми. Міжнародне та національне законодавство з протидії торгівлі людьми.

Торгівля людьми у сучасному світі є одним із найбрутальніших масових порушень прав і свобод людини. Суспільна загроза торгівлі людьми, як надзвичайно небезпечного злочину, полягає в посяганні на невід'ємні права людини – право на повагу, на свободу та особисту недоторканність, свободу пересування і вільний вибір місця проживання, а інколи і право на життя. Торгівля людьми становить значну суспільну небезпеку для жінок, чоловіків і дітей, яких використовують з метою жебракування, сексуальної експлуатації, та залучення до інших незаконних видів діяльності, які принижують честь та гідність людини.

Як зазначає щорічна доповідь Державного департаменту США про торгівлю людьми від 19 червня 2013 року, «Україна є країною походження, транзиту та поступово стає країною призначення для чоловіків, жінок і дітей, яких піддають примусовій праці та сексуальній експлуатації. Українці стають жертвами торгівлі людьми в Україні, а також у Росії, Польщі, Іраку, Іспанії, Туреччині, Кіпрі, в Сейшельській республіці, Португалії, Чеській республіці, Ізраїлі, Італії, Об'єднаних Арабських Еміратах, Чорногорії, Великобританії, Казахстані та Тунісі. Громадяни іноземних країн, включаючи Молдову, Узбекистан, Пакистан, Камерун та Азербайджан, піддавалися в Україні примусовій праці. Найбільш уразливими до торгівлі людьми є українці, які проживають у сільській місцевості з обмеженим доступом до працевлаштування. Вербувальники часто застосовують до них насильство, обман та боргову кабалу. Жертв торгівлі людьми з метою примусової праці експлуатували у сфері будівництва, сільського господарства, промисловості, домашньої роботи, лісозаготівлі, догляду за дітьми та жебрацтві».

За даними Держдепартаменту США, масштаби транснаціональної торгівлі людьми становлять від 600 до 800 тис. осіб на рік.¹ Центр безпеки людини (Ванкувер, Канада) з урахуванням внутрішньої торгівлі людьми в різ-

¹ Victims of Trafficking and Violence Protection Act of 2000: Trafficking in Persons Report, 2005. U.S. Department of State (<http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2005/index.htm>)

них країнах оцінює кількість жертв цього злочину в 4 млн. осіб². Згідно з дослідженнями Міжнародної організації праці (МОП) в будь-який момент часу у світі в сучасному рабстві знаходиться 20,9 млн. осіб³.

На даний час поняття «торгівля людьми» визначено низкою нормативно-правових актів⁴. Базове, міжнародно-узгоджене визначення торгівлі людьми міститься в **Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності** (Палермський протокол). Протокол містить визначення поняття «торгівля людьми» у підпункті (а) ст. 3:

«Торгівля людьми означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою чи її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю становища, шляхом підкупу, у вигляді платежів, вигод для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу.

Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів».

У національному законодавстві поняття торгівлі людьми визначається у **Законі України «Про протидію торгівлі людьми»**.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», **торгівля людьми** розуміється як здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з

2 Human Security Report 2005: War and Peace in the 21st Century. Human Security Centre, University of British Columbia (<http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/2005/text.aspx>)

3 ILO Global Estimate of Forced Labour (http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_norm/declaration/documents/publication/wcms_182004)

4 Основними міжнародними документами з питань протидії торгівлі людьми, які набули чинності в Україні, є:

- Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року (ратифікована Україною 4 лютого 2004 року) та два протоколи до неї: Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї та Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітряю;
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (СЕТС № 201), ратифікована Верховною Радою у листопаді 2007 року;
- Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, ратифікована Україною у жовтні 2010 року;
- Конвенція МОП № 182 Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, ратифікована Україною у травні 2000 року;
- Конвенція МОП № 29 Про примусову чи обов'язкову працю, ратифікована Україною у 1956 році.

використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином.

Ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» Кримінального кодексу України

1. Торговля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

З даного визначення випливає, що ситуацію слід розглядати як торгівлю людьми, якщо відносно особи:

Здійснювалися певні дії:

- вербування
- переміщення
- переховування
- передача
- одержання людини

Використовувалися певні засоби впливу:

обман, шахрайство, шантаж, використання уразливого стану, застосування чи погроза застосування насильства, використання службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи

Ставилася за мету її експлуатація в будь-якому виді:

сексуальна, трудова, використання в порнобізнесі, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусова вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо

Отже, торгівля людьми, як злочин, представляє комбінацію трьох елементів: будь-якої зі злочинних дій, будь-якого із засобів впливу і мети експлуатації.

Згідно з Палермським протоколом, для визнання цього злочину стосовно дітей достатньою вважається комбінація будь-якої з названих злочинних дій та цілі (стаття 3с).

Крім того, статтею 3b встановлено, що згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію не береться до уваги, якщо було використано будь-який із зазначених засобів впливу.

Тлумачення поняття «експлуатація людини» міститься як у статті 1 Палермського протоколу, так і у примітці 1 до **статті 149 Кримінального кодексу України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»**. Під нею слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо. Але цей перелік не є вичерпним.

Крім того, враховуючи те, що найчастіше як засіб впливу на свою жертву торгівці людьми використовують її уразливе становище, законодавець визнав за необхідне розтлумачити і це поняття. Відповідно до примітки 2 до статті 149, про **уразливий стан особи** може свідчити викликана суб'єктивними чи об'єктивними причинами:

1) нездатність особи (часткова або повна):

- усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними;
- приймати за своєю волею самостійні рішення;
- чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, а так само

2) збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Органи досудового слідства і суд на підставі конкретних обставин справи встановлюють, чи був стан особи уразливим. Уразливим стан особи слід визнавати в усіх випадках, коли за обставинами справи її згода на вербування, переміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам.

Український законодавець, на відміну від міжнародних актів, як окрему форму, виділяє власне торгівлю людьми, тобто вчинення актів купівлі-продажу людей без обов'язкової подальшої експлуатації. Здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, передбачає здійснення таких угод,

як дарування, міна, надання у оренду, передача в рахунок погашення боргу тощо.

Також існують інші статті Кримінального кодексу України, які стосуються різних аспектів протидії торгівлі людьми, зокрема:

- Ст. 146** Покарання за незаконне позбавлення волі або викрадення людини.
- Ст. 303** Покарання за примушування до зайняття проституцією чи сутенерство.
- Ст. 304** Покарання за втягнення в злочинну діяльність.
- Ст. 301** Покарання за ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів.
- Ст. 150** Відповідальність за експлуатацію дітей.
- Ст. 150–1** Відповідальність за використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом.
- Ст. 143** Відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини.
- Ст. 144** Відповідальність за насильницьке донорство.
- Ст. 332** Відповідальність за організацію незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

Відмежування ст. 149 КК від інших статей КК, що передбачають відповідальність за злочини проти волі, честі, гідності, здоров'я, моральності.

Відповідно до положень ст. 146 КК кримінальна відповідальність настає за самий факт незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Склад злочину, передбаченого ст. 146 КК – формальний. Це означає, що вчинення одного із вказаних діянь є достатнім для констатації наявності в діях особи складу злочину. Незаконне позбавлення волі полягає в протиправному перешкоджанні людині обирати за своєю волею місце знаходження або виявитися у затриманні потерпілого в тому місці, де він знаходиться не бажає тощо. Подібні дії можуть вчинятися при вчиненні злочину, передбаченого ст. 149 КК – переховування людини. Водночас, необхідно відмітити, що обов'язковим елементом суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 149 КК є наявність мети – експлуатації. Сам факт переховування людини говорить лише про наявність в діях винної особи складу злочину, передбаченого ст. 146 КК. Таким чином, розглядувані злочини відрізняються між собою за суб'єктивною стороною, а саме метою вчинення злочину.

Що стосується відмежування злочину, передбаченого ст. 149 КК від злочину, відповідальність за який передбачено ст. 303 Сутенерство або втягнення

особи в заняття проституцією, то: по-перше, вказані злочини відрізняються між собою об'єктами посягання, в останньому випадку ним виступають основні принципи суспільної моралі у сфері статевих стосунків; по-друге, сутенерство – це дії особи по забезпеченню заняття проституцією іншою особою, торгівля ж являє собою будь-які форми сексуальної експлуатації (використання в порнобізнесі, примусове надання послуг тощо). Способи ж вчинення розглядуваних злочинів співпадають: обман, шантаж, використання уразливого стану потерпілого тощо.

Статтею 304 КК передбачено відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, яка відмежовується від ст. 149 КК за об'єктом посягання, яким виступають в даному випадку суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моралі у сфері належного інтелектуального, морального та фізичного розвитку і виховання неповнолітніх. Об'єктивна сторона ст. 304 КК виражена в наступних діяннях: втягнення в злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартні ігри. Способи втягнення неповнолітніх в злочинну діяльність більш різноманітні (погрози, шантаж, обман, переконання, поради, обіцянки тощо), ніж способи, використані законодавцем при побудові диспозиції ст. 149 КК. Також зазначимо, що втягнення як спосіб вчинення злочину (ст. 304) передбачає собою такий фізичний чи психічний вплив на неповнолітнього, який викликає у нього рішучість взяти участь у вчиненні одного із зазначених в диспозиції діянь. А при вчиненні злочину, передбаченого ст. 149 КК, бажання в особи може мати місце і без вмовлянь. Для наявності в діях винної особи ознак складу злочину, передбаченого ст. 304 КК обов'язкова наявність мети – втягнути підлітка в злочинну або іншу антигромадську діяльність, водночас ст. 149 КК як мету передбачено експлуатацію потерпілого.

Для конститації в діях особи ознак складу злочину, передбаченого ст. 301 КК, яка передбачає відповідальність за ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів необхідно: по-перше, наявність вказаного в диспозиції статті предмета злочину (предмети порнографічного характеру), що не є необхідним для злочину, відповідальність за який передбачено ст. 149 КК, а також мети збуту або розповсюдження предметів розглядуваного злочину як елемента суб'єктивної сторони.

Кримінальна відповідальність за злочини, передбачені ст.ст. 150 Експлуатація дітей, 150-1 Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом КК настає у випадку, коли потерпілою особою у першому випадку виступає лише дитина, яка не досягла віку, з якого законодавцем дозволяється працевлаштування (ст. 188 КЗпП), в іншому випадку – дитина, яка не досягла 14-річного віку. Під експлуатацією в ст. 150 КК розуміється використання

особою дитини для отримання прибутку внаслідок привласнення результатів її праці повністю або в переважній частині. Обов'язковою ознакою виступає спосіб вчинення злочину – експлуатація дитини шляхом використання її праці (тобто будь-якої законної праці). В ст. 150-1 КК законодавцем визначено також і суб'єкта вчинення вказаного злочину. Ним можуть виступати як батьки та інші близькі особи малолітнього, а також й чужі особи. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони розглядуваних злочинів виступає корисливий мотив. Для конституції наявності суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 149 КК корисливий мотив не є обов'язковим.

Відмежування ст. 149 КК від злочинів, передбачених ст. 143 КК Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини та ст. 144 КК Насильницьке донорство полягає у відмінності об'єктів злочинного посягання. Так, в першому випадку, основним об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують особисту волю людини, а додатковим можуть виступати суспільні відносини по охороні здоров'я та інших благ, в ст.ст. 143, 144 КК основним об'єктом посягання виступають відносини по охороні здоров'я, а додатковим – по охороні відносин власності. Обов'язковим для ст.ст. 143, 144 КК також виступає наявність предмета злочину: органів, тканин людини, кров.

Ст. 332 КК передбачено відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон України. Об'єктом розглядуваного злочину на відміну від об'єкта злочину, відповідальність за який передбачено ст. 149 КК, виступають відносини у сфері дотримання недоторканості державних кордонів, додатковим можуть виступати суспільні відносини по охороні життя і здоров'я, відносини власності тощо. Мотив злочину зазвичай корисливий, хоча на кваліфікацію він не впливає, чим і відрізняється суб'єктивні сторони злочинів, передбачених ст.ст. 149 та 332 КК.

Отже, можна констатувати, що розглядувані ст.ст. 143, 144, 150, 150-1, 301 КК виступають як спеціальні по відношенню до ст. 149 КК через вказівку на основний відмінний об'єкт посягання, предмет злочину (ст.ст. 143, 144, 301 КК), спеціального потерпілого, місця вчинення злочину (ст. 332 КК) тощо.

Торгівля людьми у світі постійно видозмінюється залежно від того, які зміни в структурі такого поняття, як «країна походження – транзиту – призначення», викликають економічні, демографічні та інші геополітичні чинники.

Виділяють наступні найголовніші зміни:

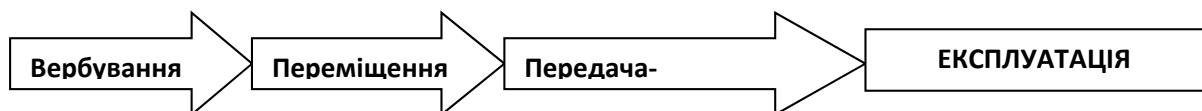
- країни походження (жертв торгівлі людьми) та транзиту (через які перевозять жертв) стають країнами призначення (країни, де здійснюється експлуатація жертв), міграційні потоки змінюються;
- зростає внутрішня торгівля;

- вік постраждалих від злочину різниться, злочинці знаходять «застосування» як для дітей, так і для літніх людей;
- змінюються механізми контролю за жертвами з метою зменшення явних ознак злочинних діянь;
- набувають більшого поширення інші форми торгівлі людьми, не пов'язані із сексуальною експлуатацією, такі як трудова експлуатація, вилучення органів та використання в нелегальній діяльності;
- обсяги та вплив різних форм експлуатації змінюються залежно від ринкового попиту та умов.

Види, форми та етапи торгівлі людьми

Торгівля людьми являє собою складний, багатоетапний процес, кожна стадія якого супроводжується певними діями, спрямованими, насамперед, на поставлення жертви в повну залежність від торгівця людьми і забезпечення досягнення основної мети – експлуатації. Як правило, на кожній стадії задіяні різні групи злочинців.

У класичному варіанті схема діяльності злочинних груп, що займаються торгівлею людьми, виглядає так:

Вербування – це перший етап торгівлі людьми, який нерозривно пов'язаний з наступними та створює сприятливі умови для їхньої реалізації. В контексті торгівлі людьми під вербуванням слід розуміти досягнення домовленості шляхом безпосереднього наймання, тобто запрошування і набору добровольців ніби для участі у певній діяльності.

Особливістю такого вербування є повний або частковий обман майбутньої жертви. Взагалі метод вербування обирається залежно від особистості майбутньої жертви та обставин. У деяких випадках вербувальники можуть використовувати й інші засоби впливу (шантаж, погрози тощо).

Основне завдання злочинців на даному етапі – у будь-який спосіб переконати людину пристати на їхні пропозиції та підштовхнути до дій, які зрештою приведуть її у тенета рабства.

Часто вербувальники пропонують допомогу у оформленні необхідних документів, організації подорожі або грошову позику, намагаючись відразу узяти жертву під свій контроль та втягнути її у боргову кабалу.

Непоодинокими є випадки, коли вербуванням займаються близькі знайомі (колишні однокласники, колеги по роботі тощо) і навіть родичі. Нерідко в якості вербувальників виступають колишні жертви, яких можуть примушувати до цього шляхом погроз або в обмін на свободу. Вербування може здійснюватися також через оголошення про працевлаштування або навчання за кордоном в ЗМІ, в соціальних мережах, туристичних, шлюбних та модельних агенціях, фірмах з працевлаштування за кордоном, через програму AU PAIR, через листування («наречена поштою»), спеціалізовані сайти тощо.

Результати досліджень проблеми торгівлі людьми свідчать також про те, що останнім часом спостерігається переорієнтація вербувальників на роботу в сільській місцевості та невеличких містах, де існують складнощі з працевлаштуванням. Вербувальники почали ширше використовувати особисті знайомства і зв'язки.

Переміщення. Торгівля людьми, як правило, передбачає будь-яке пересування жертви, але не обов'язково з перетинанням міжнародних кордонів. Торгівці переміщують жертв з їхнього середовища, від їхніх сімей та друзів, та тримають в ізоляції, в місцях, де можуть їх контролювати і утримувати в залежності.

У випадках транснаціональної торгівлі людьми, в'їзд до країни призначення може відбуватися відкрито чи таємно, під примусом чи добровільно, легально або нелегально.

Перевезення відбувається найчастіше із супроводом – явним або прихованим. Це робиться, аби унеможливити ситуації, коли жертва може не прибути до місця призначення, наприклад, самотійно змінивши маршрут, або через затримання еміграційними/прикордонними службами. Такий супровід також має на меті зменшення кола контактів жертви з оточенням. Варто зауважити, що на етапі перевезення жертва торгівлі людьми часто ще не усвідомлює, що її ошукали. Проте на етапі перевезення постраждалі можуть вже зазнавати обмеження свободи пересування та спілкування, грубого поводження, фізичного знущання та іншої шкоди.

Нерідко жертв **переховують**, використовуючи при цьому різноманітні засоби: укривають в спеціальних приміщеннях, змінюють персональні дані, документи, зовнішність тощо.

Наступний етап торгівлі людьми – **передача** людини, яка є об'єктом торгівлі, до рук іншого представника злочинного ланцюга. Так само відповідною дією з боку партнера по угоді є **одержання** такої особи. Таким чином, здійснюється акт, в результаті якого жертва переходить під контроль іншої людини.

Експлуатація є кінцевим етапом злочину «торгівля людьми». Відповідно до визначення, наданого в статті 149 Кримінального кодексу України, вона включає всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

Наразі достеменно не відомо, яка кількість постраждалих від торгівлі людьми потрапляє в той чи інший вид експлуатації, однак найбільш поширеними вважають трудову, сексуальну та змішану експлуатацію. Сексуальна експлуатація є найприбутковішою для торговців людьми і при цьому має найважчі фізичні та психічні наслідки для постраждалих осіб через постійне фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яким вони піддаються.

Постраждалих експлуатують у різноманітних місцях: будинках розпусти, вуличній проституції, саунах та масажних салонах, приватних будинках і квартирах або в агентствах дівчат за викликом.

Останніми роками спостерігається стійка тенденція до зростання частки трудової експлуатації, у яку потрапляють як чоловіки і жінки, так і діти. Чоловіків зазвичай використовують на важких роботах. Їх змушують працювати по 16–18 годин на добу, без вихідних, з порушенням техніки безпеки праці. Часто такі особи повністю ізольовані, проживають в антисанітарних умовах, без належного харчування.

Жінок використовують на «більш легких» роботах: як доглядальниць за хворими або літніми людьми, хатніх робітниць, на підприємствах з пошиття одягу тощо.

У процесі трудової експлуатації на початку роботи постраждалим, як правило, обіцяють заробітну плату після виконання певного обсягу або наприкінці певного терміну роботи. Проте коли через певний час вони починають наполягати на виплаті заробітної плати, їм пояснюють, що жодних коштів вони не отримають і мають працювати стільки, скільки хазяїн вважатиме за потрібне. Будь-який спротив жорстоко карається побоями, обмеженням у пересуванні, голодом, залякуваннями.

Досить розповсюдженим видом експлуатації є жебракування. Для цього работоргівці зазвичай використовують тих, для кого формальна зайнятість практично неможлива, – інвалідів, дітей, людей похилого віку.

Злочинні угруповання вже добре освоїли прибутковий ринок незаконної торгівлі органами, який був породжений величезним дефіцитом в донорській

системі. За оцінками експертів ООН, наразі жодна держава не спроможна у повному обсязі задовольнити потреби в людських органах для пересадки.

Групи ризику

Потрапити у ситуацію торгівлі людьми може будь-хто, через що важко створити універсальний портрет постраждалої особи. Серед виявлених жертв є люди різної статі, віку, соціального походження, статку.

У той же час існують певні групи ризику, які об'єднують особливо вразливих людей, стосовно яких існує висока ймовірність, що вони можуть стати об'єктами цього злочину.

Насамперед до цієї категорії можна віднести представників соціально незахищених і неблагополучних верств населення, які знаходяться у складних життєвих обставинах:

- членів багатодітних родин та малозабезпечених сімей;
- одиноких матерів;
- людей з особливими потребами (як у сфері фізичного, так і психічного здоров'я);
- самотніх людей похилого віку;
- жертв насильства в сім'ї;
- сиріт, дітей, що позбавлені опіки та піклування, «дітей вулиці»;
- безробітних працездатного віку (особливо тих, хто тривалий час не може знайти собі роботу);
- безпритульних.

Нова для України група ризику — вимушені переселенці або внутрішньо переміщені особи (ВПО) із зони конфлікту. Через невизначеність щодо перспектив подальшого влаштування, побутові складнощі та брак ресурсів (зокрема, фінансових), такі люди є особливо вразливими та схильними до прийняття сумнівних пропозицій вербувальників. Крім того, деякі переселенці намагаються отримати притулок за кордоном. Але брак знань щодо вимог міжнародного законодавства та внутрішнього законодавства інших країн стосовно статусу біженця або шукача притулку робить їх легкою здобиччю як мінімум шахраїв, а як максимум торгівців людьми.

Високий ризик потрапляння до тенет торгівців людьми мають також:

- трудові мігранти (насамперед, з нерегульованим статусом);
- особи, які незаконно виїжджають за кордон чи перебувають там або незаконно в'їхали чи перебувають на території України;
- особи, які користуються послугами шлюбних агенцій, фірм з посередництва у працевлаштуванні, в т. ч. і за кордоном;
- особи, які займаються модельною діяльністю;

- особи, які працюють у сфері розваг;
- особи, які займаються проституцією;
- особи, які раніше постраждали від торгівлі людьми;
- алко- та наркозалежні особи.

Взаємодія у сфері протидії торгівлі людьми

З 1998 року в системі МВС України існують підрозділи по боротьбі з торгівлею людьми.

Сьогодні цей структурний підрозділ має назву **Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаним з торгівлею людьми, Національної поліції України**, (далі – ДБЗПТЛ). Він є структурним підрозділом Національної поліції України, який функціонує у складі кримінальної поліції та відповідно до законодавства України забезпечує реалізацію державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, запобігання вчиненню, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з нелегальною міграцією, а також правопорушень у сфері суспільної моралі.

З прийняттям Закону України «Про протидію торгівлі людьми» у чинному законодавстві України з'явилися терміни, які відрізняють поняття «потерпіла особа» та «особа, яка постраждала від торгівлі людьми». Поняття «потерпіла особа» використовують правоохоронні органи та суди в контексті визначення, наведеного у ст. 55 КПК України. Поняття «особа, яка постраждала від торгівлі людьми» регулюється Законом України «Про протидію торгівлі людьми» та Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми» за № 417 від 23.05.2012 року.

Не дивлячись на те, що компетенції уповноважених органів та процедури щодо встановлення статусу «потерпіла особа» та «особа, яка постраждала від торгівлі людьми» є дещо різними, в обох випадках заходи спрямовані на захист законних прав та інтересів людей, які потрапили в ситуацію торгівлі людьми. Обидва статуси не є взаємовиключними та можуть доповнювати одне одного у випадку згоди особи на співпрацю з уповноваженими органами.

Варто зазначити, що чимало жертв торгівлі людьми можуть проходити в кримінальних справах як свідки або взагалі відмовитися від подання заяви до поліції через об'єктивні причини, що не виключає їхнього права на захист та соціальну допомогу. Порівняльний аналіз статистики правоохоронних органів та українських громадських організацій за останні 10 років свідчить про те, що далеко не всі особи, які перебували в ситуації торгівлі людьми, стали

учасниками кримінального процесу та мали можливість отримати комплексну соціальну допомогу від держави.

Для отримання такої допомоги Законом України «Про протидію торгівлі людьми» та постановами КМУ передбачено відповідний порядок встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, отримання відповідної довідки та взяття на облік особи з метою надання допомоги відповідно до її потреб, а також здійснення контролю за обсягом та якістю наданих послуг.

Незалежно від того, чи особа дала згоду на співпрацю із правоохоронними органами, необхідно надати їй інформацію про можливість отримання комплексної державної соціальної допомоги шляхом звернення до відповідального структурного підрозділу місцевої державної адміністрації.

Необхідність запровадження Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в Україні була продиктована, насамперед, потребою у створенні ефективної системи надання комплексної допомоги постраждалим і захисту їх прав та інтересів з дотриманням вимог міжнародних та національних стандартів.

Організація такої взаємодії ґрунтується на таких засадах:

- мультидисциплінарний підхід до вирішення питань допомоги постраждалим;
- тісна співпраця державних органів, громадських та міжнародних організацій;
- взаємне інформування сторін з дотриманням принципу конфіденційності;
- чітке розподілення відповідальності та повноважень;
- упорядкованість і узгодженість дій, координація роботи усіх суб'єктів з єдиного центру;
- обмін передовим досвідом.

При цьому в основу діяльності, спрямованої на надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми, покладені такі принципи:

- забезпечення основних прав і свобод людини;
- пріоритетність інтересів постраждалих осіб;
- неприпустимість їх дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;
- повага і неупереджене ставлення до постраждалих;

- гарантія конфіденційності персональної інформації постраждалих осіб;
- добровільність участі постраждалих у програмах допомоги;
- безоплатність допомоги.

Національний механізм взаємодії передбачає співпрацю широкого кола суб'єктів. Статтею 5 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» такими суб'єктами визначені: Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, закордонні дипломатичні установи України та заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми. Загальні повноваження цих суб'єктів передбачені статтями 5-1 – 8.

Крім того, значну допомогу державним структурам надають громадські організації, що мають багаторічний досвід протидії торгівлі людьми в Україні. Вони сприяють місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування у наданні комплексної допомоги постраждалим від торгівлі людьми, безпосередньо надають психологічну, матеріальну, медичну, правову допомогу, сприяють у забезпеченні тимчасового притулку, а також ведуть інформаційно-роз'яснювальну роботу із населенням щодо ризиків торгівлі людьми та забезпечення власної безпеки тощо.

Наприклад:

1. Громадська організація «ЛаСтрада-Україна»: <http://www.la-strada.org.ua/>; гаряча лінія з протидії торгівлі людьми: 0-800-500-22-5
2. **Фундація «Гармонізоване суспільство»**: <http://cfsc.com.org/>; тел.: (044) 383-50-71, 482-49-82 (м. Київ)

РЕАГУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО НА ФАКТ ВИЯВЛЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Виявлення випадків торгівлі людьми, потенційних жертв та потерпілих

Згідно з українським законодавством, виявлення особи, яка постраждала від торгівлі людьми, – це з'ясування інформації, яка дає підстави вважати, що певна фізична особа постраждала від торгівлі людьми.

Щоб зрозуміти, чи існують підстави вважати, що певна особа стала жертвою торгівлі людьми, потрібно врахувати узагальнений багаторічний досвід діяльності правоохоронних органів та громадських організацій, які надають допомогу таким особам.

Характеризуючи особу, яка постраждала від торгівлі людьми, досить важко визначити чіткий та вичерпний перелік ознак для її виявлення. Кожна

людина унікальна та індивідуальна, у кожної свій характер та темперамент, свій попередній досвід спілкування з оточуючими; різні умови проживання, релігійні переконання, моральні цінності, сімейний стан та відносини в сім'ї тощо. І найголовніше – поняття норми у кожного різне. Є сім'ї, де жебракування або використання дитячої праці є нормою.

Існують певні індикатори або ознаки, знаючи та розуміючи які набагато простіше відбувається процес виявлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми. Розрізняють суб'єктивні (непрямі) та об'єктивні (прямі) ознаки торгівлі людьми.

Суб'єктивні (непрямі) ознаки – ті, які пов'язані із загальним описом «середньостатистичної» жертви торгівлі людьми та визначають її вік, стать, місце походження, зовнішній вигляд, психічний та фізичний стани, поведінкові реакції тощо. Вони включають:

- зовнішній вигляд:
 - неохайність;
 - яскравий макіяж;
 - втомлений вигляд;
 - невідповідність одягу (сезону або ситуації);
- фізичний стан:
 - наявність слідів фізичного насильства (синці, опіки, рубці);
 - наявність травм (каліцтв);
 - захворювання статевої системи (в т. ч. інфекції, що передаються статевим шляхом);
 - алкогольна, наркотична, інша залежність;
- психологічний стан:
 - неможливість контролювати свої емоції;
 - відсутність віри в себе;
 - злість, ворожість;
 - агресія;
 - страх;
 - почуття немотивованої тривоги;
 - гнів;
 - відчуття безпорадності;
 - шок;
 - розгубленість;
 - провали в пам'яті;
 - виражене почуття провини;
 - депресія;
 - суїцидальні наміри;

- поведінкові реакції:
 - плач;
 - замкнутість;
 - небажання говорити;
 - уникання погляду;
 - демонстративна поведінка;
 - звинувачення інших або себе в тому, що сталося.

На жаль, відомо багато випадків коли постраждалих б'ють, з них знущаються, на їхньому тілі часто можна побачити опіки від цигарок та рубці від порізів. Експлуататори, завдаючи фізичної шкоди, намагаються морально «зламати» людину, підкорити та примусити виконувати все, що їй накажуть. Примушуючи вживати алкогольні напої та наркотичні речовини, експлуататори таким чином також зменшують опір особи, роблять її залежною від себе. У жінок, які потрапили до сексуальної експлуатації, практично не існує можливості використовувати засоби контрацепції та отримати консультацію лікаря-гінеколога, і, як наслідок, майже у всіх постраждалих є захворювання статевих органів.

Фізичні наслідки експлуатації виявляються легко та досить швидко. Розлади психіки (посттравматичні стресові розлади), які виникають внаслідок тривалого психічного та фізичного насильства в процесі експлуатації, обмеження свободи пересування та зв'язку з рідними, близькими, зовнішнім світом, можна виявити у жертви під час розмови, яка ґрунтується на довірі.

Об'єктивні (прямі) ознаки – ґрунтуються на зіставленні подій, про які стало відомо, з трьома складовими злочину «торгівля людьми»: **дії, способи та мета**. Їхній зміст та характеристика визначені в Законі України «Про протидію торгівлі людьми» та детально розглянуті на попередній лекції.

Важливо виділити таку об'єктивну (пряму) ознаку, як насильство, що є важливою складовою злочину.

Насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, охоплює заподіяння легкого тілесного ушкодження, яке не призвело до короточасного розладу здоров'я або короточасної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (нанесення ударів, побоїв, обмеження чи незаконне позбавлення волі за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння).

Форми і методи діяльності працівників поліції щодо попередження, виявлення та інформування за виявленими фактами торгівлі людьми

При проведенні **профілактичної роботи** слід пам'ятати, що недостатня або викривлена поінформованість населення про причини торгівлі людьми

та про те, яким чином убезпечити себе від потрапляння до тенет торгівців людьми, є одним з важливих чинників поширення цього явища. Шляхом підвищення поінформованості населення про можливі небезпеки та шляхи їх уникнення патрульні можуть суттєво вплинути на зменшення ризиків, наприклад, для тих осіб, які займаються пошуком іншої роботи – навіть якщо для цього вони не планують виїжджати за кордон. Така роз'яснювальна робота може проводитися в індивідуальному порядку під час звернень громадян.

У контексті діяльності правоохоронних органів Законом України «Про протидію торгівлі людьми» визначено поняття боротьби з торгівлею людьми.

Боротьба з торгівлею людьми – система заходів, що здійснюються в рамках протидії торгівлі людьми, спрямованих на виявлення злочину торгівлі людьми, у тому числі незакінченого, осіб, які від цього постраждали, встановлення фізичних/юридичних осіб-торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності.

Боротьба з торгівлею людьми є невід'ємною складовою діяльності органів Національної поліції по боротьбі зі злочинністю, яка, зокрема, здійснюється шляхом реалізації організаційних, оперативно-розшукових, адміністративно-правових, процесуальних, аналітично-дослідницьких, інформаційних та інших заходів.

До завдань у сфері боротьби з торгівлею людьми належать:

- виявлення причин та передумов, що сприяють торгівлі людьми, та вжиття заходів щодо їх усунення;
- забезпечення безпеки осіб, які визнані потерпілими від торгівлі людьми, свідків та інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві у справах про торгівлю людьми;
- виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми;
- притягнення до відповідальності, у тому числі кримінальної, осіб, причетних до торгівлі людьми;
- забезпечення відновлення прав постраждалих від торгівлі людьми;
- інформування суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та громадськості щодо результатів діяльності у сфері боротьби з торгівлею людьми.

Кожен поліцейський повинен використовувати свої можливості, в межах правового поля, щодо отримання інформації про вчинені злочини або такі, що готуються на території обслуговування.

Така робота є ефективною, коли між співробітниками поліції та громадськістю будуються серйозні і продуктивні відносини з метою розвитку довіри до поліції і впевненості в ній громадян.

При досягненні такої довіри люди з більшою готовністю будуть повідомляти про підозрілу діяльність тих чи інших суб'єктів або окремих громадян. Спільнота, сама по собі, є окремим найбільшим джерелом потенційної інформації і не варто недооцінювати його значення. Для того, щоб використовувати інформаційні дані населення для боротьби з торгівлею людьми (або будь-якими іншими злочинами), співробітники поліції спочатку повинні інвестувати час і зусилля в побудову довірливих відносин.

В якості методів виявлення ситуацій торгівлі людьми може використовуватися робота з населенням на території обслуговування (безпосередні звернення громадян, отримання відповідної інформації з інших джерел). До методів виявлення також належать перевірка місць, де можуть використовувати примусову працю або здійснювати сексуальну експлуатацію (систематичне зайняття проституцією), виявлення осіб, які займаються жебрацтвом, зокрема й організаторів такої діяльності, інформація, отримана за допомогою «гарячих ліній», «телефонів довіри» тощо.

В умовах сьогодення особливу увагу слід приділяти відстеженню фактів вербування серед внутрішньо переміщених осіб, зокрема в місцях їх компактного перебування. Вразливим станом таких осіб можуть скористатися як для їх вивозу за кордон, так і для трудової та іншої експлуатації в межах України.

Також ефективній роботі щодо виявлення фактів торгівлі людьми сприяє належна взаємодія поліції з громадськими активістами, керівниками підприємств, навчальних та культурних закладів. Співтовариства, як правило, пильні і помічають підозрілу діяльність новоприбулих, вербування людей з обіцянками робочих місць і т. д. Громада також володіє інформацією про безробітних осіб, які бажають знайти роботу, включаючи випускників навчальних закладів, які шукають першу роботу і є групою найвищого ризику. Розташування місць неформальної зайнятості або об'єктів, де використовують працю незареєстрованих осіб, також не є таємницею для місцевих мешканців. Громада, як правило, обізнана і про спілкування з іноземцями, близькі стосунки та заплановані шлюби з громадянами інших держав. Наявність достатньої інформації про офіційні та неофіційні агентства, які розташовані на території обслуговування, та окремих осіб, які пропонують або організують працевлаштування, теж допоможе у виявленні фактів торгівлі людьми.

Правильно реалізована концепція роботи поліції з населенням за місцем проживання, що включає в себе ефективний обмін інформацією про події в

суспільстві, може допомогти зупинити випадки торгівлі людьми на ранній стадії.

Одним з аспектів проведення роботи з виявлення осіб, ймовірно причетних до торгівлі людьми, є індивідуально-профілактична робота з особами, засудженими до покарання без позбавлення волі. Необхідно брати до уваги ті випадки, коли протизаконні дії засуджених були кваліфіковані як торгівля людьми за статтею 149 Кримінального кодексу України (чи статтею 124-1 Кримінального кодексу України, чинного до вересня 2001 року), або якщо вони були причетні до злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми.

Також слід звертати увагу на осіб, які піддавалися адміністративному стягненню за проживання без паспорту, сприяння незаконному перетину державного кордону, порушення правил перебування або працевлаштування в Україні, провадження посередницької діяльності з працевлаштування за кордоном без відповідної ліцензії, утримання будинків розпусти, примушування до проституції та зайняття жебрацтвом тощо.

Оскільки торгівля людьми належить до тяжких і особливо тяжких злочинів, перевірка заяв і повідомлень про такі факти проводиться працівниками спеціалізованих оперативних підрозділів.

Інформація про можливі факти торгівлі людьми, яка надходить у розпорядження поліцейського, **повинна оперативно надаватися підрозділу по боротьбі з торгівлею людьми.**

Виявлення постраждалих осіб може відбуватися шляхом отримання інформації безпосередньо від жертви, від інших осіб її соціального оточення, які володіють певною інформацією, або під час патрулювання території обслуговування шляхом особистого спостереження.

Для виявлення ймовірних або потенційних жертв торгівлі людьми на території обслуговування працівники поліції повинні звертати увагу на осіб без постійного місця проживання або осіб, які прибули з інших регіонів. Особлива увага повинна приділятися однорідним групам мандрівників, які часто подорожують у супроводі. Зазвичай такі групи складаються з чоловіків середнього віку або молодих жінок. При розмові з такими людьми працівники поліції повинні сконцентруватися на з'ясуванні мети їх прибуття або знаходження в тому чи іншому місці, що може дати підстави для подальшої перевірки.

У ході розмови з такими особами поліцейським слід пам'ятати, що під час їх першого контакту з ймовірними жертвами торгівлі людьми, останні у більшості випадків не бажають йти на мовний контакт. Тому більше уваги варто приділяти місцезнаходженню та аналізу ситуації, а також

невербальним індикаторами (наприклад, страх, нервозність, і спроби приховати негативні ознаки).

Ще однією групою осіб, які потребують посиленої уваги з боку поліції, є трудові мігранти, які повертаються додому без грошей, з боргами, нервовими розладами і депресією, та/ або уникають контакту з родичами і друзями, різко змінили свої звички і поведінку, зловживають алкоголем і т. д.

Для запобігання повторному потраплянню в ситуацію торгівлі людьми необхідно звертати увагу на людей, що звертаються за поновленням документів взамін тих, які, за їх твердженням, були загублені. Деякі з цих людей можуть перебувати в процесі повторного вербування й можуть стати жертвами торгівлі людьми знову.

Своєчасне виявлення вищезазначених категорій осіб та надання їм інформаційних, консультаційних, правових, соціально-психологічних послуг, перенаправлення таких жертв до відповідних служб і надання їм допомоги сприяє громадській безпеці та запобігає повторним випадкам торгівлі цими людьми.

До окремої категорії потенційних або ймовірних жертв торгівлі людьми, які потребують посиленої уваги з боку поліції, відносяться діти з неблагополучних сімей та діти на вулицях.

Нижче наведені методи виявлення потенційних жертв серед дітей групи ризику, які перебувають у різних ситуаціях:

Діти на вулицях

Ознаки дітей групи ризику:

- діти, які живуть у неблагополучних сім'ях;
- діти, які пропускають уроки або кидають навчання у школі;
- діти, які працюють на вулицях: продають товари (сигарети, газети, жувальну гумку, напої, іграшки, квіти), миють скло машин на світлофорах, займаються жебрацтвом (нерідко вони супроводжуються дорослими /батьками, які за ними спостерігають, забезпечують їх товаром для продажу і забирають у них гроші);
- діти, які вживають алкоголь або токсичні речовини;
- діти, які втягнуті у нелегальну діяльність (в т. ч. жебрацтво, крадіжки, розповсюдження наркотиків, зайняття проституцією) або мають контакт з відомими злочинцями;
- зниклі безвісти діти (втікачі, діти, відправлені батьками/опікунами працювати на вулиці, і діти, які були завербовані, викрадені або продані батьками/опікунами торговцям людьми).

Діти у сім'ях

Ознаки дітей групи ризику:

- діти, які живуть у неблагополучних сім'ях;
- діти, які піддавалися жорстокому поводженню;
- діти, близькі родичі яких працюють за кордоном або в інших регіонах країни.

Діти в школі

Ознаки дітей групи ризику:

- невідвідування школи;
- антигромадська конфліктна поведінка по відношенню до вчителів та учнів.

У разі виявлення патрульним поліцейським особи, яка постраждала від торгівлі людьми, або якщо працівнику поліції в результаті його діяльності стало відомо про постраждалу особу, за згодою такої особи або її законного представника поліцейський направляє постраждалу особу до відповідального підрозділу місцевої держадміністрації або громадської організації, яка займається проблемою попередження торгівлі людьми.

У разі, коли постраждала особа не в змозі самотійно пересуватися з будь-якої причини (інвалід, хвора, поранена) або стан особи загрожує її життю чи безпеці оточуючих, працівник поліції зобов'язаний невідкладно забезпечити надання їй першої медичної допомоги та повідомити до відповідного закладу охорони здоров'я.

За зверненням постраждалої особи або її законного представника поліцейський надає інформацію про можливість отримання допомоги, види такої допомоги, умови та порядок їх надання (в тому числі про її права та можливості; медичну, психологічну, правову та іншу допомогу, тимчасове розміщення у закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, безоплатне отримання послуг перекладача; тимчасове перебування в Україні в порядку, встановленому законодавством, можливість звернення до органів Національної поліції щодо захисту прав і свобод, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, вжиття правових заходів для захисту особи, якщо вона виступає свідком; репатріацію або залишення в Україні іноземців та осіб без громадянства, які постраждали від торгівлі людьми).

Особа, яка визнає себе такою, що зазнала по відношенню до себе дій за ознаками злочину «торгівля людьми», може самотійно написати заяву до територіального підрозділу Національної поліції.

У разі, коли постраждала особа не зверталася до органів поліції та не бажає співпрацювати з ними, працівник поліції складає на ім'я керівника рапорт про вчинення злочину з поміткою «про відмову» особи співпрацювати, а також надає інформацію відповідному підрозділу місцевої держадміністрації та, за бажанням особи, до громадської організації, яка займається захистом жертв торгівлі людьми.

У разі відсутності у постраждалої особи документів, що посвідчують особу, поліцейський рекомендує звернутися до територіального органу або підрозділу ДМС, який здійснює заходи щодо відновлення або видачі таких документів.

Робота поліцейського з постраждалим від торгівлі людьми.

Торгівля людьми є грубим порушенням прав людини, закріплених як у міжнародно-правових актах, так і в національному законодавстві України. За пріоритет у своїй роботі з жертвами цього злочину працівники поліції повинні визнати необхідність забезпечити дотримання прав людини по відношенню до таких осіб.

Одними з основних принципів протидії торгівлі людьми є:

- забезпечення прав і свобод людини й громадянина, зокрема права на повагу до гідності, особисте життя, правову допомогу, відшкодування матеріальної та моральної шкоди;
- повага і неупереджене ставлення до осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- конфіденційність інформації про осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- добровільність отримання допомоги особами, які постраждали від торгівлі людьми, та їх недискримінація за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;
- взаємодія органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами досудового слідства та з громадськими і міжнародними організаціями.

Зважаючи на наведені вище чинники, які ускладнюють спілкування постраждалих зі співробітниками правоохоронних органів, пріоритетність допомоги постраждалим стає основним інструментом захисту прав таких осіб.

Слід мати на увазі, що багато з тих, хто став жертвою торгівлі людьми, неготові визнати себе постраждалими або через брак розуміння цього

явища, або через страх, сором чи зневіру в можливість отримання допомоги. Це ускладнює виявлення таких осіб, тому працівникам правоохоронних органів надзвичайно важливо вміти визначити фактори, які можуть вказувати на ситуацію торгівлі людьми, а у разі виявлення ймовірних жертв торгівлі людьми, мати достатні навички у спілкуванні з ними.

У спілкуванні з такими особами необхідно дотримуватись морально-етичних принципів, з тим щоб викликати довіру у ймовірної жертви торгівлі людьми до працівника поліції та максимально використати можливість надати такій особі допомогу.

Морально-етичні принципи роботи з постраждалими

Професійний підхід. Під час бесіди в жодному разі не засуджувати дії постраждалого, не застосовувати стилю допиту. Намагатися встановити контакт, який свідчить про те, що ви поважаєте постраждалого, вірите в те, що він говорить. Одночасно співробітник поліції повинен розповісти ймовірному постраждалому про можливість отримання допомоги від держави, а також можливості звернення до громадських організацій. Надання контактної інформації особи, відповідальної за встановлення статусу постраждалого, працівників підрозділу БЗПТЛ, а також громадських організацій є обов'язковим при спілкуванні з ймовірними постраждалими.

Конфіденційність. Постраждалі зазвичай соромляться того, що з ними трапилось, вони бояться осуду, зневаги суспільства, соціальної ізоляції. З іншого боку, вони володіють інформацією про кримінальний світ, що робить їх украй вразливими, адже вербувальники/торгівці багато знають про жертв. Ось чому постраждалі мають бути абсолютно впевнені, що все розказане ними залишиться у повній таємниці.

Розголошення відомостей про особисте життя постраждалих від торгівлі людьми не допускається. Службові особи, винні у використанні і поширенні такої інформації без згоди на те самих постраждалих, несуть відповідальність згідно із законодавством України.

Добровільність участі постраждалих у програмах допомоги. Працівник поліції має надати ймовірній жертві торгівлі людьми повний обсяг інформації про її права та можливості. При цьому жертви вільні приймати допомогу або відмовлятися від послуг, що надаються.

Пріоритетність інтересів постраждалих. Постраждалий є найбільш компетентною особою у власній ситуації, тому треба поважати й приймати усі його рішення. Не слід робити якісь кроки, якщо на це немає його згоди.

Неупереджене ставлення. До постраждалого потрібно відноситися з повагою, визнаючи його людську гідність. Чим би не займалися постраждалі,

ніколи не треба їх засуджувати, оскільки вони діяли під впливом обману та насильства і не винні в тому, що з ними трапилося.

Довіра. Під час бесіди з працівником поліції ймовірна жертва має переконатися, що їй вірять, інакше відчуття провини у неї підсиляться, і вона «закриється». Іноді постраждалі свідомо чи несвідомо приховують деякі факти або змінюють певну інформацію, обманюють, щоб зняти з себе певну напругу або виглядати в чужих очах краще. Слід відноситися до цього з розумінням.

Прихильне ставлення за будь-яких обставин. Цілком природньо, що жертви відчують себе ображеними, поведуться агресивно, знаходяться в депресії або відчують страх. Вони пройшли через екстремальні ситуації, піддавалися жорстокому фізичному і психологічному насильству. Кожний день був для них боротьбою за виживання. Тому постраждалі нерідко відносяться з підозрою до допомоги, що надається, а тих, хто намагається їм допомогти, зустрічають зі злістю і агресією.

Заохочення постраждалих до прийняття власних рішень. У процесі прийняття рішення працівник поліції має взяти на себе роль учасника, але у жодному випадку не лідера. Постраждалі мають відновити віру в себе через здатність самостійно приймати рішення, висловлювати власну думку.

Позитивне налаштування постраждалих. Життя в ситуації торгівлі людьми руйнує саму ідею про особисту цінність. Постраждалому потрібно допомогти розкрити в собі сильні сторони і якості. На нього необхідно дивитися як на людину, здатну вижити в тяжких умовах. Мета – допомогти тим, хто пережив торгівлю людьми, повірити у власні сили та відновити їх.

Попередження насильства в сім'ї

Мета: Отримати базові знання, які необхідні для ефективного виконання завдань із запобігання насильству в сім'ї в професійній діяльності слідчого.

Тема 1. Масштаби проблеми та стереотипи. Поняття гендерного насильства, насильства в сім'ї, його види, форми, причини та прояви. Національне та міжнародне законодавство з попередження насильства в сім'ї. Індикатори виявлення насильства в сім'ї та особливості ідентифікації жертв. Діти як група ризику

Масштаби проблеми та стереотипи.

Про гостроту цієї проблеми для України свідчить як державна статистика, так і дані громадських організацій. За даними МВС України, а на сьогодні Національної поліції кількість осіб, що перебувають на профілактичному обліку за вчинення насильства в сім'ї, щорічно зростає і наближається вже до 100 тис.

За даними ООН, кожна 3-я жінка у світі стикається із домашнім насильством, як правило фізичним чи сексуальним. 70% загиблих насильницькою смертю жінок були вбиті колишніми або нинішніми партнерами. ВООЗ констатує, що від 29% до 62% жінок, що страждають від насильства в сім'ї, не заявляють в поліцію. Рада Європи вважає, що 15–20% жінок в країнах колишнього СРСР страждають від насильства в сім'ї.

Міністерство соціальної політики:

До центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом 6 місяців 2016 року надійшло 48 427 звернень від постраждалих від насильства в сім'ї (стосовно дітей — 432, від жінок — 42 870 та чоловіків — 5125).

Міністерство внутрішніх справ України

У 2007 році правоохоронцями було прийнято 109 749 заяв про факти вчинення насильства в сім'ї, на облік за вчинення цього правопорушення поставлено 65 042 особи, у 2008 році — 132 370 заяви та 66 119 осіб поставлено на облік; у 2009 році — 143 430 заяви та 72 945 осіб поставлено на облік; у 2010 році — 157 167 заяв та 81 135 осіб поставлено на облік; у 2011 році — 162 766 заяв та 87 540 осіб поставлено на облік; у 2012 році — 137 782 заяви та 82 962 особи поставлено на облік; у 2013 році — 174 229 заяв та 95 466 осіб поставлено на облік; у 2014 році — 117 941 заяв та 77 709 осіб поставлено на облік; У 2015 році — 116 548 заяв та 66 572 осіб поставлено на облік.

В 95% випадків постраждалими були жінки, понад 92% осіб, які вчиняють насильство в сім'ї в Україні — чоловіки.

Протягом **6 місяців 2016 р.**— прийнято 67 026 заяв

На облік поставлено — 36 532 осіб; з них жінки — 2939, чоловіки — 33 511, діти — 82.

Також варто зауважити, що статистика не відображає всіх масштабів цього явища, яке й досі залишається здебільшого латентним феноменом. Цьому також сприяють стереотипи та міфи, які негативно впливають на ефективне подолання та профілактику насильства в сім'ї. Серед поширених міфів:

1. Жінки провокують насильство і заслуговують його.

Це дуже поширене переконання свідчить про те, що проблема насильства щодо жінок — соціальна. Вона закорінена в гендерних стереотипах, що з дитинства прищеплюються людям. Жодна людина не заслуговує на побиття, але насправді кривдник завжди знайде виправдання своїм діям, незалежно від того, як поводитися жертва.

2. Жінки, які піддаються насильству, завжди можуть піти від кривдника.

У суспільстві, де жінкам запропоновано з культурної точки зору вірити в те, що любов і шлюб є для них самореалізацією, часто вважається, що вони мають право і волю піти з дому, коли насильство стає дуже серйозним. У справжньому житті існує дуже багато перешкод для жінок на цьому шляху.

3. Жінки, що піддаються насильству в родині, — мазохістки. Їм приємно, коли їх б'ють.

Зазвичай вважається, що б'ють тих жінок, які «хочуть і заслуговують бути побитими», тому вони не кидають кривдників і терплять таке ставлення. Цей міф стверджує, що жінка отримує сексуальне задоволення від того, що її б'є чоловік, якого вона любить.

4. Чоловіки-кривдники поводяться агресивно і грубо у стосунках з усіма.

Більшість із них здатні контролювати свою поведінку і розуміти, де і стосовно кого можна виявляти агресивні емоції.

5. Кривдники, які застосовують насильство, психічно нездорові.

Ці чоловіки часто ведуть нормальний спосіб життя, за винятком тих моментів, коли дозволяють собі спалахи агресивної поведінки. Соціальний статус таких чоловіків може бути досить високим, вони можуть обіймати керівні посади, вести активне соціальне життя, бути успішними в бізнесі.

6. Чоловіки, які вдаються до насильства, є невдахами і не можуть подолати проблеми в житті.

Стан стресу рано чи пізно переживають усі люди, але не всі піддаються насильству інших людей.

7. Чоловіки, які б'ють дружин, б'ють також і дітей.

Це трапляється приблизно в третині родин.

8. Чоловік припинить насильство, «коли ми одружимося».

Жінки думають, що чоловіки припинять контролювати їх, якщо вони одружаться. Передбачається, що, отримавши своє, він повинен заспокоїтися і повірити, що вона його любить, бо шлюб є найвищим доказом любові. Але проблема в тому, що влади не буває багато, і цикл насильства продовжується.

9. Дітям потрібен їхній батько, навіть якщо він агресивний — «залишаюся тільки через дітей».

Без сумніву, в ідеалі діти мають потребу в матері та батькові. Проте діти, які живуть в умовах насильства в родині, самі можуть просити матір утекти від батька, аби рятуватися від насильства.

10. Домашні сварки, рукоприкладства і бійки характерні для неосвічених і бідних людей. У родинах із вищим рівнем достатку такі події трапляються рідше.

Насильство в родині не обмежується визначеними групами населення. Це відбувається в усіх соціальних групах, незалежно від рівня доходів. *Розділ 2*

11. Причиною насильства є алкоголь.

Уживання алкоголю знижує здатність контролювати поведінку, але серед кривдників багато чоловіків, які не вживають тютюну чи алкоголь. Деякі, пройшовши лікування від алкоголізму, продовжували бути агресивними і жорстокими щодо близької людини. Алкоголізм чи вживання алкогольних напоїв не може виправдати насильство.

12. Насильство в родині — нове явище, породжене сучасними економічними і суспільними змінами, темпом життя та стресами.

Звичай бити дружину так само старий, як і сам шлюб. У найдавніші часи, за свідченнями, які дійшли до нас, існував закон, який відкрито заохочував і санкціонував звичай бити дружину. Існування цих та інших міфів про проблему насильства в родині є додатковим тягарем для жінок, що зазнають насильства. Усе це — бар'єри на шляху до нормального життя.

Поняття гендерного насильства, насильства в сім'ї, його види, форми причини та прояви. Національне та міжнародне законодавство.

Відповідно до ст. 24 Конституції України громадянам України гарантуються рівні права незалежно від статі, чоловіки і жінки мають рівні можливості реалізації своїх прав та свобод. Принцип рівних прав чоловіків і жінок закріплений і в інших нормативно-правових актах, зокрема Сімейному кодексі, Кодексі законів про працю, Цивільному і Цивільно-процесуальному кодексам, Кодексі про адміністративні правопорушення, Кримінальному і Кримінально-процесуальному кодексам України тощо. З 2005 року діє Закон України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”. Але, незважаючи на це, реальне становище чоловіків та жінок відрізняється майже в усіх сферах життя.

Звичайно, значною мірою це обумовлено біологічними відмінностями чоловіків і жінок, насамперед, різними ролями у відтворенні нових поколінь. Але не тільки ці відмінності визначають різне становище чоловіків та жінок у суспільстві. Не менше значення мають ті традиції і звичаї, які склалися протягом усієї історії народу та відображають особливості давніх умов існування людини. І хоча старовина давно відійшла в минуле, сформовані тоді традиції і звичаї досі продовжують впливати на суспільство.

Така обумовленість суспільних ролей чоловіка і жінки традиціями, соціальними настановами, засвоєними стереотипами поведінки спонукала соціологів сформулювати нове поняття — „гендер”, яке означає сукупність не біологічних, а соціально-культурних ознак, що визначають місце і роль людини як чоловіка або жінки у різних сферах особистого, сімейного і громадського життя.

Відмінність у суспільному становищі чоловіків і жінок є причиною специфічних насильницьких дій, які об'єднуються поняттям „гендерне насильство”.

Це поняття охоплює такі насильницькі дії проти особи, причиною яких є стать жертви насильства, а також визначені суспільною думкою ролі людей та їхня очікувана поведінка.

Це поняття включає насильство в сім'ї, а також інші насильницькі дії, такі, як сексуальне насильство, примусова проституція, сексуальні домагання на роботі тощо.

Традиційні погляди, уявлення щодо гендерних ролей, які не ґрунтуються на об'єктивних даних, не враховують величезної різноманітності людей і мають у своїй основі думку про другорядність однієї статі порівняно з іншою, називають гендерними стереотипами. Гендерні стереотипи, наприклад, можуть обмежувати людину у виборі професії, чим заважають її всебічному розвитку і самореалізації. Згідно з такими стереотипами, головне призначення жінки — бути матір'ю, хатньою господинею, а чоловіка — матеріально забезпечувати сім'ю. Такі уявлення, очевидно, давно вже не відповідають сучасним умовам життя. Гендерні стереотипи міцно закріпилися в суспільстві і завдають значної шкоди його розвитку.

Гендерні стереотипи відіграють істотну роль у поширенні насильства в сім'ї, насамперед над жінками. Під впливом цих стереотипів, як правило, перебувають насильники-чоловіки, часто — жертви насильства та особи, які їх оточують.

Чоловіки, які чинять насильство в сім'ї, часто схильні підкреслювати перевагу чоловічої статі, особливу відповідальність чоловіка за добробут сім'ї, роль годувальника, лише завдяки якому сім'я існує. Це дає їм підстави вимагати від оточуючих, особливої поваги, виконання всіх примх і забаганок. Навіть у тих випадках, коли немає інших підстав для гордості, його самоповага живиться думкою про те, що він заслуговує на повагу вже тому, що він чоловік. Іноді до цього додається ще бажання бути «крутим хлопцем». У поєднанні ці риси утворюють те, що психологи називають «комплексом мачо». Такий чоловік без коливань вдається до насильства, як тільки йому здається, що поставлено під сумнів його виняткове становище в сім'ї або репутація «крутого хлопця».

Жінки — жертви насильства в сім'ї, які перебувають під впливом гендерних стереотипів, нерідко вважають себе винними в тому, що над ними вчинене насильство, можуть розглядати його як заслужене покарання за реальні або уявні помилки, не відчують того, що порушуються їхні права, схильні все вибачати насильнику, соромляться оприлюднювати факти насильства та звертатися за допомогою до поліції чи соціальних служб. При спілкуванні з жертвою насильства необхідно роз'яснити їй, що ніхто не має права чинити над нею насильство, що насильство є порушенням її прав, а

також порушенням законодавства. Це буде сприяти руйнуванню гендерних стереотипів жертви і заохочувати її шукати вихід із ситуації насильства.

Ще гірше, коли носієм гендерних стереотипів є офіційна особа, яка за своїми посадовими обов'язками повинна протидіяти насильству в сім'ї. Найчастіше це трапляється з працівниками правоохоронних органів — чоловіками, хоча працівники інших структур, у тому числі й жінки, часто також не є вільними від таких стереотипів. Навряд чи такі працівники зможуть ефективно захистити жінку чи надати їй допомогу, якщо вони вважають, що жінка повинна бути покірною, слухняною, виконувати всі примхи чоловіка, а той має право вирішувати, карати її чи ні. Зустрічаються ще працівники поліції, які можуть запитати кривдника: „За що ти її побив?”. Тим самим кривднику чітко дають зрозуміти, що він має право бити жінку, якщо, на його думку, для цього є вагомі причини.

Подолання гендерних стереотипів у суспільстві взагалі і в тих, хто має боротися з насильством у сім'ї, є важливою складовою попередження такого насильства. Найперше від таких стереотипів повинні звільнитися ті, хто працює у сфері боротьби з цим явищем. Усім, хто може впливати на громадську думку, треба докладати постійних зусиль до подолання гендерних стереотипів у суспільстві. Лише позбувшись їх, можна об'єктивно і неупереджено ставитися як до жертви насильства, так і до кривдника. Вивільнення суспільної свідомості з полону таких стереотипів є необхідною умовою подолання насильства в сім'ї.

З початком незалежності, Україна ратифікувала багато міжнародних договорів про права людини, зокрема Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенцію ООН проти тортур, Конвенцію ООН з ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок (CEDAW), Конвенцію ООН про права дитини, Конвенцію Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод. Хоча всі ці договори захищають права чоловіків та жінок, **лише в Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок є конкретні положення, що зобов'язують держави-учасниці ООН вживати заходів для захисту прав жінок.** Цей договір є спеціалізованим і спрямованим на приділення додаткової уваги до проблем, які постають лише перед жінками або від яких страждають переважно жінки, зокрема домашнє насильство.

Конвенція Ради Європи про попередження насильства щодо жінок та домашнього насильства та боротьбу із цими явищами⁴**Стаття 3. Визначення (витяг)**

Для цілей цієї Конвенції:

а) «насильство стосовно жінок» розуміється як порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок та означає всі акти насильства стосовно жінок за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті;

б) «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні.

15 листопада 2001 р. Верховна Рада України ухвалила перший на теренах СНД Закон «Про попередження насильства в сім'ї», чим визнала як існування цього явища в суспільстві, так і готовність протистояти йому. Але і до теперішнього часу ведеться робота у напрямку вдосконалення національного законодавства в цій сфері. Зокрема:

- у 2008 році було запроваджено корекційні програми для осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, виключено поняття «віктимної поведінки», уточнено перелік суб'єктів державної політики у сфері попередження насильства в сім'ї;
- у 2015 році Верховна Рада прийняла закон про внесення змін у Кодекс про адміністративні правопорушення, яким виключила штрафи з переліку покарань за насильство в сім'ї.
- 25 серпня 2015 р. Президент України затвердив своїм Указом Національну стратегію у сфері прав людини. Її затвердження зумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвого механізму захисту в Україні прав і свобод людини, в тому числі у сфері протидії гендерно обумовленому насильству та захисту прав дітей.

4 <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention/Convention%20210%20Ukrainian.pdf>

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»⁵

Стаття 1. Визначення термінів (витяг)

Насильство в сім'ї — будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Жертва насильства в сім'ї — член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї.

Члени сім'ї — особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.

Економічне насильство — умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Цей вид насильства може порушувати такі права і свободи особи, як право на недоторканість житла, право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, право на працю, право приватної власності тощо.

Економічне насильство в сім'ї має місце, коли здійснюється:

- умисне позбавлення члена сім'ї житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які жертва має передбачене законом право;
- пошкодження, знищення власності;
- проникнення в житло;
- підпал;
- обмеження (позбавлення) доступу до сімейного бюджету;
- примус члена сім'ї виконувати важку, непосильну роботу;
- економічна експлуатація.

Економічне насильство в сім'ї може призвести до:

- смерті постраждалого члена сім'ї;
- порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Психологічне насильство — насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Психологічне насильство в сім'ї може порушувати такі права, як право на рівність у гідності та правах, право на повагу гідності, таємницю листування, телефонних розмов, кореспонденції, право на свободу думки і слова тощо.

⁵ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>

Психологічне насильство в сім'ї може мати форму, зокрема:

- словесних образ, погрози вбивством;
- погрози завдання каліцтва, травм, побиття;
- приниження;
- переслідування;
- залякування;
- пошкодження, псування або приховування особистих речей, предметів, прикрас тощо.

Психологічне насильство в сім'ї може спричинити:

- емоційну невпевненість;
- нездатність захистити себе;
- шкоду психічному здоров'ю.

Сексуальне насильство — протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї.

Сексуальне насильство в сім'ї може порушувати такі права і свободи особи, як право на повагу гідності, право на особисту недоторканність, право на вільний розвиток своєї особистості тощо.

Сексуальне насильство в сім'ї може мати форму, зокрема:

- зґвалтування, у тому числі «зґвалтування у шлюбі»;
- примус до небажаних сексуальних контактів;
- сексуальні домагання;
- дії сексуального характеру по відношенню до дитини: розбещення дітей, втягування дитини у заняття дитячою проституцією або дитячою порнографією, тощо.

Фізичне насильство — умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

Фізичним насильством можуть порушуватись особисті права, такі як право на вільний розвиток своєї особистості, право на життя, свободу та особисту недоторканість.

Фізичне насильство в сім'ї може мати форму, зокрема:

- штовхання, хапання, ляпаси;

- побиття, стусани, укуси;
- викручування рук;
- смикання волосся;
- спроби придушення;
- мордування та катування;
- заподіяння опіків;
- кидання предметів у бік жертви;
- загроза будь-якою зброєю;
- відмова у наданні необхідної допомоги в разі хвороби або вагітності.

Фізичне насильство в сім'ї може призвести до таких наслідків:

- смерті постраждалого;
- порушення фізичного чи психічного здоров'я;
- нанесення шкоди честі та гідності постраждалого члена сім'ї.

Слід зауважити, що акт домашнього насильства, зазвичай, включає в себе різноманітні комбінації грубої фізичної та сексуальної поведінки разом із формами психологічних та економічних зловживань.

Насильство в сім'ї може розглядатися за кількома векторами:

Подружжя (чоловік — дружина). Здебільшого насильство здійснюється чоловіком, хоча зустрічаються і протилежні випадки.

Батьки — неповнолітні діти. Насильство може здійснюватись як матір'ю, так і батьком. У випадках, коли мати сама є жертвою насильства, вона може вчиняти негативні, насильницькі дії щодо своєї дитини як компенсаторний механізм свого приниження чоловіком.

Дорослі діти — батьки. Насильство може здійснюватись як дорослими дітьми стосовно батьків, так і навпаки, хоча перший випадок значно поширеніший. Досить типовою є ситуація, коли діти, які виростили в атмосфері насильства, будують свої стосунки з батьками на основі такого ж насильства. Насильство над батьками також може здійснюватися в сім'ях, у яких діти виростили в атмосфері всездозволеності.

Насильство між дітьми. Такі взаємини, як правило, виникають на фоні насильницьких стосунків між дорослими членами сім'ї і мають різноманітний характер. Старші діти можуть здійснювати насильство над молодшими, брати — над сестрами, діти можуть об'єднуватися проти когось одного з дітей; можливе насильство між зведеними братами і сестрами.

Член сім'ї — інші родичі. Це насильницькі стосунки між тещою чи тесем і зятем, свекром чи свекрухою і невісткою, внуками і дідусем чи бабусею.

Гомосексуальні партнери.

Насильство проти членів сім'ї, які є людьми з обмеженими можливостями та спеціальними потребами.

Виділяють такі причини, що призводять до насильства в сім'ї:

- **соціальні** (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві, пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки);
- **економічні** (матеріальні нестатки, відсутність гідних умов життя поряд із відсутністю умов для працевлаштування, заробляння грошей, економічна залежність, безробіття);
- **психологічні** (стереотипи поведінки);
- **педагогічні** (відсутність культури поведінки — правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової);
- **соціально-педагогічні** (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини);
- **правові** (ставлення до насильства як до внутрішньої сімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї як до власності через відсутність правової свідомості);
- **політичні** (прихильність до гендерних стереотипів, недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності, увага до материнства і дитинства, а не сім'ї в цілому, брак уваги до батьківства, чоловіків);
- **соціально-медичні** (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів, алкоголізм, наркоманія, агресія тощо);
- **фізіологічні та медичні** (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій, прийом збуджувальних ліків, хвороби нервової системи тощо).

Характеристика осіб, які вчинили насильство в сім'ї

На сьогодні в Україні відсутнє комплексне репрезентативне дослідження щодо особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Проте, окремі науковці у своїх роботах ставлять за мету, серед іншого, вивчення осіб, які вчинили насильство в сім'ї, визначення їх характеристик та створення узагальненого соціального портрету особи, яка вчинила насильство в сім'ї.

Домашнє насильство відбувається у всіх секторах суспільства, незалежно від релігії, раси, сексуальних уподобань, професійного та освітнього рівня. Особи, які чинять насильство, намагаються одержати владу та контроль над близькими партнерами. Влада набирає вигляду стратегічної образливої тактики (фізична, сексуальна, вербальна, емоційна), що забезпечує

посилення контролю. Коли образа переходить межу і перетворюється на насильство, усе може розпочатися з порівняно незначних проявів. Коли насильство повторюється, воно стає все жорстокішим та цілеспрямованішим. Особи, які чинять насильство, не „втрачають контроль”, а застосовують насильство для контролювання та одержання влади над жертвою.

Кривдник чинить насильство тому, що:

Суспільство каже, що це нормально — занадто довго суспільство мирилося із насильством у сім'ях та не притягувало кривдників до відповідальності за насильство.

Це працює — тероризована насильством жертва буде казати чи робити все, щоб вижити.

Це вибір — кривдник вирішує чинити насильство для підтримання влади та контролю над жертвою. Так само, як і кривдник, кожна людина має проблеми, злиться та страждає від стресу, але не кожна вирішує чинити насильство.

Контроль — кривдник бажає одержати повний контроль над жертвою та сім'єю і може застосовувати у поєднанні насильство та образливу тактику для одержання і підтримки контролю.

Вивчена поведінка — така поведінка „вивчається” з дитинства, від власних батьків, від однолітків, школи, спорту та медіа.

Характеризуючи осіб, які здійснюють насильство в сім'ї, кримінологи виокремлюють такі чинники їх протиправної поведінки:

1. Кривдникам притаманні такі особливості особистості, як ригідність, домінування, тривожність, швидке роздратування (особливо на провокативну поведінку членів сім'ї), низька самооцінка, депресивність, імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії та відкритості, низька стресостійкість, емоційна лабільність, агресивність, замкнутість, підозрілість і проблеми самоідентифікації.
2. Негативне ставлення до сім'ї та неадекватні очікування від її представників: кривдник сприймає членів сім'ї як стресовий чинник, унаслідок чого постійно відчуває негативний вплив стресу, невдоволеність сімейним життям, почувається нещасним.
3. Низький рівень соціальних навичок: у кривдника відсутні навички вести переговори, вирішувати конфліктні ситуації та проблеми мирним шляхом, приймати помірковані рішення, звертатися за допомогою до інших.
4. Психологічне здоров'я кривдника характеризується вираженими психопатологічними відхиленнями, підвищеною нервозністю або депресивністю, схильністю до суїциду, які тільки збільшують ризик застосування насильства до членів сім'ї.

5. Алкоголізм та/або наркоманія кривдників, породжує афективні порушення психіки (агресивність, гіперсексуальність, роздратованість, порушення координації, знищення самокритики й інші), наслідком яких є втрата контролю над власною поведінкою та незворотний процес деградації особистості.
6. Нерозвиненість батьківських навичок та почуттів — труднощі виховання дітей викликають нервозність, репресивність, тривожність, страх, знижують самооцінку та здатність справлятися з обов'язками батьківства, призводять до нервово-психічних розладів.

Індикатори виявлення насильства в сім'ї та особливості ідентифікації жертв.

ОЗНАКИ, ЩО ПРИТАМАННІ ЖІНКАМ, ЯКІ ТРИВАЛИЙ ЧАС ПОТЕРПАЮТЬ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Типи ознак	Ознака
Фізичні	• погіршення фізичного та психологічного здоров'я, емоційні та психоневрологічні розлади; • синці, забиті місця, відсутність зубів, ушкодження кісток та м'яких тканин, наявність частково залікованих попередніх травм, сліди укусів, опіки незвичайної форми та в різних частинах тіла, розриви статевих органів; • поганий догляд за ротовою порожниною, недотримання правил особистої гігієни, відсутність догляду за волоссям, нігтями; • втрата ваги, зневоднення; • наявність хвороб, що передаються статевим шляхом; • викиди плоду, мертвонароджені діти, передчасні пологи, брак ваги у немовлят
Психологічні	• невідповідність отриманих ушкоджень поясненням жінки щодо їх походження; історії про відвідання різних лікарів, які не відповідають дійсності; відкладання часу звернення за психологічною допомогою або відмова від неї чи будь-якого зовнішнього втручання, спрямованого на прояснення та корекцію ситуації; • наявність скарг психосоматичного характеру; • недостатнє лікування та невиконання приписів, що їх надає лікар, через «брак часу», «відсутність грошей», «необхідність виконувати хатні обов'язки», «незначущість хвороби» тощо. Альтернативою може стати «надмірне» лікування або самолікування, коли жінка на власний розсуд намагається позбутись симптомів (головний біль, біль у кінцівках, у спині та животі тощо) без визначення реального діагнозу. Наприклад, жінка може «лікувати» поламани ребра валокордином, приписуючи біль у грудях серцевому нападу; позбавляється від «болю у м'язах спини» при відбитих нирках тощо;

Типи ознак	Ознака
	• страхи, необумовлена тривожність, нерішучість, повна безініціативність та відчуття безпорадності; • депресія, нав'язливі рухи та думки, схильність до одноманітних рухів та дій на кшталт розгойдування в кріслі, різання паперу, розчісування одного й того ж пасма волосся тощо; • надмірне збудження, безсоння або, навпаки, підвищена сонливість та уповільнення рухів (останні вважаються проявом «лінощів», «нездатності добре виконувати свої домашні обов'язки» та підсилюють відчуття провини); • втрата соціальних контактів з родичами, друзями, гостре відчуття самотності та ізольованості; • уникання погляду в очі, приниженість у поводженні, похапливість; • нереалістичні надії щодо розвитку визначних талантів дитини поряд із впевненістю в безперспективності її майбутнього; • суїцидальні наміри, погрози позбавити життя себе; • почуття провини за отримані фізичні ушкодження; • звуження свідомості, нездатність адекватно оцінювати власне майбутнє, свої вчинки та вчинки інших людей, поєднання підозрливості з безмежною довірливістю
Економічні	• нестаток/відсутність можливості розпоряджатися сімейним бюджетом та власними коштами; • відмова від праці або навчання під тиском члена сім'ї; праця на посаді/ робочому місці, обраному під тиском члена сім'ї; • праця, зумовлена необхідністю утримувати члена сім'ї, який водночас контролює (забирає) всі фінанси в родині; • одяг, взуття, які не відповідають сезону та погодним умовам; старезне вбрання; наочні ознаки існування в злиднях (незважаючи на реальні прибутки родини); • недоїдання; • наявність житлових проблем (негараздів)
Сексуальні	• порушення сексуальності, зокрема зниження або втрата сексуального потягу; сексологічні та сексопатологічні симптоми; • захворювання, що передаються статевим шляхом; • травми та пошкодження статевих органів; • наявність викидів, мертвонароджених дітей та небажаних вагітностей

ОЗНАКИ, ЩО ПРИТАМАННІ ДІТЯМ, ЯКІ ТРИВАЛИЙ ЧАС ПОТЕРПАЮТЬ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Тип насильства	Прояви
Фізичне	• самокаліцтво (заподіяння дитиною травм самій собі); • крововиливи сітківки ока; • зсув суглобів, переломи кісток, гематоми; • забиті місця на тілі, сідницях або голові, які мають особливу форму предмета (наприклад, має форму пряжки ремня, долоні, лозини); рани і синці, різні за часом виникнення та/або у різних частинах тіла (наприклад, на спині та грудях одночасно), або незрозумілого походження; • сліди укусів людиною; • незвичні опіки (наприклад, цигаркою або розжареним посудом)
Сексуальне	• знання термінології та жаргону, не властивого дітям; • висипи в паху, захворювання, що передаються статевим шляхом (для дітей молодшого та підліткового віку); • ознаки вагінального або анального проникнення стороннього тіла; • підліткова проституція; • вагітність (для підлітків); • сексуальні злочини серед неповнолітніх; • сексуальні домагання до дітей, підлітків, дорослих; • нерозбірлива та/або зухвала сексуальна поведінка; • уникнення контактів з однолітками, відсутність догляду за собою
Психологічне	• замкненість; • демонстрація повної відсутності страху; • неврівноважена поведінка; • агресивність, схильність до нищення і насильства; • уповільнене мовлення, нездатність вчитися, відсутність загальновідомих знань, невміння читати, писати та рахувати; • надто висока зрілість та відповідальність у порівнянні зі звичайними для цього віку; • уникання однолітків, бажання гратися лише з маленькими дітьми; • занадто низька самооцінка; • тривожність; • намагання справити враження людини, що живе в злиднях; • демонстрація страху перед появою батьків та/або необхідністю йти додому; • страх фізичного контакту; • депресія, спроби самогубства; • вживання алкоголю або наркотиків; • психосоматичні хвороби; • насильство щодо свійських тварин та до слабших істот загалом; • почуття провини за отримання фізичних ушкоджень

Діти як групи ризику.

Насильство та жорстоке поводження з дітьми стає все більш поширеним явищем. Як свідчать дані численних соціологічних опитувань, близько 40% осіб, які не досягли повноліття, вважають, що ця проблема є актуальною для нашої країни. Діти найчастіше зазнають жорстокості з боку ровесників, але **кожна четверта дитина з тих, хто зазнав насильства та знущання, зіткнулася з цим у власній родині.** Діти, що живуть у родинах, де відбувається насильство в сім'ї, неминучим чином травмуються. Як наслідок, відбуваються не лише серйозні викривлення психосексуального розвитку дитини, а й порушується розвиток базового почуття самостійної та здорової ідентичності, адекватного оцінювання реальності. В результаті насильства дитині завдаються тяжкі травми, які мають згубні наслідки для її подальшого фізичного та психічного здоров'я, при чому хлопці страждають не менше за дівчат.

Для суспільства це небезпечно тим, що діти, які були жертвами або свідками насильства в сім'ї, переносять цей негативний досвід у власне життя. **Така сім'я виховує для суспільства потенційного агресора чи жертву — людину, яка вважає за норму, що інших можна принижувати, а «за необхідності» й бити.**

Велику роль у розповсюдженні жорстокості щодо дітей відіграє необізнаність батьків або піклувальників щодо того, які заходи впливу неприпустимі по відношенню до дитини. Діти, які живуть в умовах сімейного насильства, демонструють схильність до депресій, високий рівень стресу, явні депресивні або істеричні симптоми. Вони часто пропускають шкільні заняття через нездужання психосоматичного характеру. Такі діти та підлітки можуть відзначатися високим рівнем ризику алкоголізації та наркотизації, зухвалою сексуальною поведінкою, схильністю до мандрів.

Дуже важливо розглядати наслідки насильства, пережитого дитиною, з огляду на її вікові особливості. У різні періоди життя реакція на подібну психологічну травму може виявлятися по-різному.

Наказом № 564/836/945/577 від 19.08.2014 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення» розроблено Порядок з метою впровадження ефективного механізму взаємодії служб у справах дітей, закладів соціального захисту дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органів внутрішніх справ, закладів освіти, закладів охорони здоров'я.

Відповідно до цього Порядку:

- **жорстоке поводження з дитиною** — будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною в сім'ї або поза нею, у тому числі:

- ✓ втягнення дитини в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства;
 - ✓ примушування дітей до участі у створенні творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм або інших предметів порнографічного характеру;
 - ✓ ситуації, за яких дитина стала свідком кримінального правопорушення, внаслідок чого існує загроза її життю або здоров'ю;
 - ✓ статеві зносини та розпусні дії з дитиною з використанням: примусу, сили, погрози, довіри, авторитету чи впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного середовища, у тому числі в сім'ї;
 - ✓ будь-які незаконні угоди щодо дитини, зокрема: вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини;
- **забезпечення найкращих інтересів дитини** — комплекс заходів, спрямованих на захист прав та забезпечення повноцінного життя, виховання і розвитку дитини.

Найбільш гостро серед дітей постає проблема **психологічного насильства** в сім'ї. Це пов'язано, здебільшого, з їхньою вразливістю та необізнаністю. Вразливість дітей до насильства пояснюється їхньою фізичною, психологічною та соціальною незрілістю, а також залежним (підлеглим) становищем стосовно дорослих, незалежно від того, чи є це батьки, чи опікуни.

До найбільш поширених різновидів психологічного насильства над дітьми належать:

- поведження з дітьми як із підлеглими, рабами чи слугами;
- покарання;
- використання своїх переваг — росту, розмірів та сили;
- крики;
- погрози покинути, розлюбити дитину;
- загроза суворого покарання Богом, судом, поліцією, школою, спецшколою, притулком, родичами та психіатричною лікарнею;
- приниження, присоромлення дитини;
- постійне підкреслювання недоліків;
- використання дітей у конфліктах між батьками;

- звинувачення дитини у всіх проблемах;
- ігнорування;
- недостатнє забезпечення дитини наглядом та опікою;
- недостатнє задоволення потреб дитини в їжі, одязі, освіті, медичній допомозі за умови, що батьки матеріально спроможні зробити це.

Тема 2. Наслідки насильства в сім'ї. Державні органи та соціальні установи як суб'єкт протидії насильству в сім'ї. Поняття заходів з попередження насильства в сім'ї та підстави і порядок їх застосування. Форми і методи діяльності працівників поліції щодо попередження, виявлення, припинення та документування насильства в сім'ї. Механізм взаємодії дільничних офіцерів поліції та інспекторів ювенальної превенції зі слідчими підрозділами під час вжиття заходів реагування відносно осіб причетних до вчинення насильства в сім'ї та проведення з останніми профілактичної роботи

Наслідки насильства в сім'ї.

Варто зазначити, що наслідки насильства в сім'ї мінімізуються суспільством та окремими людьми. Насправді існуюча епідемія насильства в сім'ї спричиняє величезні небезпечні наслідки для самих потерпілих, для чоловіків-насильників і, нарешті, для всього суспільства. Наслідки домашнього насильства можна розглянути в декількох вимірах: шкода для суспільства загалом, тяжкі наслідки для жертв, а також для самого кривдника. Всі дані взяті з вітчизняних та зарубіжних досліджень останніх років стосовно стану домашнього насильства в Україні.⁶

Наслідки насильства в сім'ї для суспільства.

- Найважливішими соціальними наслідками насильства над жінками в сім'ї, як з'ясувалося, є проблеми виховання, пов'язані з так званим явищем «соціальної естафети», коли діти, які спостерігали за насильством в сім'ї, переносять цей негативний досвід у власне життя.

⁶ Основні цифри взято з досліджень: «Домашнє насильство в Україні». Звіт дослідження організації «Правозахисники Міннесоти», грудень 2000р.; Звіт Програми розвитку ООН (UNDP) «Аналіз проблем статі в українському суспільстві», 221, 1999р.; Проект «Проблеми жінок в Україні». Дослідження Київського міжнародного інституту соціології — 1999р; ПРОЕКТ ГАРМОНІЯ. «Суспільна програма запобігання насильству в сім'ї». Львів, 2000 р.; Л. Мороз. «Насильство в сім'ї як соціально-правова система». — Із збірника «Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві». — Львів, 2000р.; Л.Максимович, Л.Гук, «Проблема насильства: стратегія запобігання, перспективи подолання». Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання і протидії насильству в суспільстві. — Львів, 2000р.

- Домашнє насильство постійно і в значній мірі виснажує економіку країни та її громадян, а також негативно впливає на населення.
- В Україні значна кількість убивств здійснюється на підставі домашнього насильства. Безкарність штовхає насильника, домашнього хулігана на вбивство. За оцінками юристів саме серед родичів відбувається близько 40% усіх зареєстрованих вбивств, причому на одне вбивство чоловіка дружиною припадає сім убивств дружин їхніми чоловіками. Фахівці підкреслюють, що жінки у більшості випадків вдаються до вбивства для самооборони або доведені до скрути безпробудним пияцтвом чоловіка, побоями, знущаннями над дітьми.
- 30 — 40% викликів поліції на день пов'язані з побутовим насильством.
- 50% усіх бездомних жінок і дітей пішли жити на вулицю, рятуючись від насильства в сім'ї.
- Більшість справ про розлучення порушуються в результаті домашнього насильства.
- Більшість опитаних жінок в Україні відмітили домашнє насильство як причину, яка спонукає багатьох молодих українських жінок їхати з країни в пошуках роботи, ризикуючи потрапити в ситуацію торгівлі людьми.

Наслідки насильства в сім'ї для жінки.

- 30 % самогубств і 60% убивств жінок пов'язані з насильством у сім'ї.
- 35 % жінок, які потрапили в лікарню «швидкої допомоги», перебувають там із причин отримання тілесних ушкоджень, пов'язаних із знущаннями в сім'ї.
- 25–40 % жінок, які потерпають від насильства в сім'ї, було побито під час їхньої вагітності.

Наслідки домашнього насильства для дітей

- Діти скривджених матерів у 6 разів частіше намагаються накласти на себе руки, 50% їх схильні до зловживань наркотиками та алкоголем.
- Майже 100% матерів, які зазнали насильства, народили дітей хворими (переважно з неврозами, заїканням, енурезом, церебральним паралічем, із порушеннями психіки).
- Практично всі бездомні діти — жертви домашнього насильства: психологічного, фізичного та сексуального. Саме від наруги або для припинення насильства діти втікають на вулицю.
- Іноді діти бувають утягнутими в домашнє насильство, коли намагаються захистити своїх матерів від знущання. Намагаючись захистити

свою матір підлітки можуть тяжко поранити чи вбити батька. Значна кількість цих дітей потрапляє у виховнотрудові колонії для неповнолітніх.

- У 55% випадках, коли чоловіки б'ють своїх партнерок, вони також ображають своїх дітей. Крім того, побита мати так морально і фізично страждає, що не може належним чином піклуватись про дітей.
- Жінки — жертви домашнього насильства починають виявляти відчуженість або ворожість у ставленні до дітей.

Внаслідок домашнього насильства у дітей відбуваються не лише серйозні викривлення психосексуального розвитку дитини, а й порушується розвиток базового почуття самостійної та здорової ідентичності, адекватного оцінювання реальності. В результаті насильства дитині завдаються тяжкі травми, які мають згубні наслідки для її подальшого фізичного та психічного здоров'я, при чому хлопці страждають не менше за дівчат.

Для суспільства це небезпечно тим, що діти, які були жертвами або свідками насильства в сім'ї, переносять цей негативний досвід у власне життя. У суспільстві росте потенційний агресор або жертва — людина, яка вважає за норму, що інших можна принижувати, а «за необхідності» й бити.

Наслідки насильства для домашнього кривдника (ПРИКЛАД).

- *Намагаючись захистити матір від нападу батька-насильника, підлітки можуть його вбити чи покалічити. В Україні зросла кількість самосудів — розправ жінок над своїми сімейними тиранами. Так, жінка вбила свого чоловіка, після того як багато років терпіла насильство. Коли він, випивши, заснув, вона зв'язала йому руки мотузкою і задушила. Вона сказала, що життя у в'язниці для неї краще, ніж життя з чоловіком.*
- 30–40 % викликів поліції на день пов'язані з побутовим насильством, із яких у 1820% правопорушника ізолюють та доставляють у відділення поліції.

Відповідальність за вчинення насильства в сім'ї.

Згідно зі статтею 15 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність відповідно до закону.

Кримінальним кодексом України передбачено відповідальність за злочини, що часто вчинені стосовно членів сім'ї та виступають проявом різних видів сімейного насильства.

Фізичне насильство в сім'ї, за яке передбачено кримінальну відповідальність, може бути вчинене у вигляді злочинів проти життя, здоров'я,

злочинів, які ставлять у небезпеку життя чи здоров'я члена сім'ї, та злочинів проти особистої волі, зокрема:

ст. 115 Умисне вбивство, ст. 116 Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, ст. 117 Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, ст. 118 Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, ст. 119 Вбивство через необережність, ст. 120 Доведення до самогубства, ст. 121 Умисне тяжке тілесне ушкодження, ст. 122 Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, ст. 123 Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, ст. 124 Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, ст. 125 Умисне легке тілесне ушкодження, ст. 126 Побої і мордування, ст. 127 Каткування, ст. 130 Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, ст. 133 Зараження венеричною хворобою, ст. 135 Залишення в небезпеці, ст. 166 Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, ст. 314 Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, ст. 315 Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, ст. 136 Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, ст. 146 Незаконне позбавлення волі або викрадення людини, ст. 149 Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини.

Сексуальне насильство в сім'ї може виявлятися у вчиненні злочинів проти статевої недоторканості особи, а також злочинів проти громадської моральності, зокрема: *ст. 152 Зґвалтування, ст. 153 Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, ст. 154 Примушування до вступу в статевий зв'язок, ст. 155 Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, ст. 156 Розбещення неповнолітніх, ст. 301 Введення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів, ст. 303 Сутєнерство або втягнення особи в заняття проституцією.*

Економічне насильство в сім'ї, як злочин, може мати такі форми:

- ухилення від сплати платежів, які один член сім'ї зобов'язаний сплачувати на користь іншого;
- протидія законній господарській діяльності одного члена сім'ї з боку іншого або, навпаки, примушування члена сім'ї займатися певними видами діяльності;
- злочинні діяння одного члена сім'ї проти власності іншого члена сім'ї;

- злочинні діяння одного члена сім'ї стосовно майна, що належить йому та іншому члену сім'ї на праві сумісної (спільної) власності;
- порушення недоторканості житла;
- зловживанні опікунськими правами.

(ст. 150 Експлуатація дітей, ст. 150–1 Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, ст. 162 Порушення недоторканності житла, ст. 164 Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, ст. 165 Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, ст. 167 Зловживання опікунськими правами, ст. 185 Крадіжка, ст. 186 Грабіж, ст. 187 Розбій, ст. 189 Вимагання, ст. 190 Шахрайство, ст. 194 Умисне знищення або пошкодження майна, ст. 206 Протидія законній господарській діяльності, ст. 289 Незаконне заволодіння транспортним засобом, ст. 303 Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією, ст. 304 Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, ст. 356 Самоправство).

Психологічне насильство, на відміну від інших видів насильства в сім'ї, тягне за собою відповідальність лише в досить рідкісних випадках, зокрема: *ст. 129 Погроза вбивством, ст. 168 Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння), ст. 150–1 Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, ст. 195 Погроза знищення майна, ст. 299 Жорстоке поводження з тваринами, ст. 304 Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.*

У випадках, коли насильство в сім'ї пов'язано з порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, такі дії розглядаються як хуліганство й тягнуть за собою відповідальність за статтею 296 КК.

Важливим кроком у боротьбі із насильством в сім'ї стало закріплення адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми.

Ст. 173–2 Кодексу про адміністративні правопорушення

Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми

Вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само

невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений, непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї,

– тягнуть за собою громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин або адміністративний арешт на строк до семи діб.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті,

– тягнуть за собою громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Якщо під час насильства в сім'ї було допущено порушення тиші на площах, у парках, гуртожитках, жилих будинках та інших громадських місцях у заборонений рішенням сільських, селищних, міських рад час, то таке діяння тягне за собою відповідальність за статтею 182 КУпАП.

Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, або особами, які їх замінюють, або іншими особами охоплюється статтею 180 КУпАП, а ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей — статтею 184 КУпАП.

Спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї.

Відповідно до Закону України „Про попередження насильства у сім'ї”, **попередження насильства в сім'ї** — це система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства у сім'ї, припинення насильства у сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї.

Попередження правопорушень — специфічна сфера соціального регулювання, управління і контролю з боку державних органів, громадських організацій, посадових осіб і громадян, пов'язана із застосуванням різноманітних засобів впливу на особу правопорушника з дотриманням законності, прав і свобод людини, з метою недопущення їх вчинення.

Сукупність різноманітних конкретних заходів одноразового чи тривалого характеру, що мають за мету скоротити кількість проявів насильства в сім'ї та не допустити вчинення фізичного, сексуального, психологічного й економічного насильства або припинити вже почате насильство — є **спеціальним попередженням**.

Спеціальне попередження може виявлятися у винесенні офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, винесенні захисного припису, поставленні особи на профілактичний облік, направленні кривдника на проходження корекційної програми.

Спеціальні заходи залежно від моменту їх здійснення поділяються на заходи профілактики і заходи припинення.

Заходи профілактики насильства в сім'ї спрямовані на завчасне виявлення сімей, де існує загроза виникнення насильства, відвернення причин і умов, що призводять до його скоєння, або обмеження їх впливу, а якщо можливо, то й усунення їх та створення достатнього захисту від насильницьких посягань для кожного члена сім'ї.

Заходи припинення насильства в сім'ї — це оперативні заходи, спрямовані на фізичне переривання початого насильства.

Заходи припинення застосовуються в критичних ситуаціях, коли життю і здоров'ю жертви насильства в сім'ї загрожує небезпека.

Принциповим моментом є те, що заходи попередження насильства в сім'ї мають здійснюватись у всіх випадках, тобто коли діяння кривдника кваліфікується і як адміністративне правопорушення, і як злочин.

Підставами для вжиття заходів попередження насильства в сім'ї є:

- заява про допомогу жертві насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;
- висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання щодо вжиття заходів попередження насильства в сім'ї у разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто;
- отримання повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї;
- отримання інформації про реальну загрозу вчинення насильства в сім'ї за інших обставин (публікації в засобах масової інформації, колективні звернення громадян, керівників організацій, підприємств, судів, навчальних закладів, органів громадського самоврядування та ін.).

Необхідно пам'ятати, що отримання відповідної інформації від указаних осіб може бути підставою для вжиття заходів попередження насильства в сім'ї тільки за умови наявності бажання жертви насильства в сім'ї або особи, щодо якої існує реальна загроза його вчинення.

Проте отримання такої згоди не є обов'язковим, якщо жертвою насильства є неповнолітня або недієздатна особа. Держава бере під свій захист осіб, рівень психічного чи фізичного розвитку яких не дозволяє в повній мірі усвідомлювати небезпеку, яка їм загрожує, і відповідним чином на неї реагувати.

Заява та повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення приймаються за місцем проживання постраждалого органами, спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї та відповідні підрозділи органів Національної поліції.

Орган, до якого надійшла заява або повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, розглядає заяву чи повідомлення та вживає в межах своїх повноважень передбачених законом заходів попередження насильства в сім'ї.

Отже, держава зобов'язана захистити людину від насильства в сім'ї, не порушуючи при цьому її право на невтручання в особисте та сімейне життя. Виходячи з цих принципових положень, Закон про попередження насильства визначає підстави для вжиття заходів попередження насильства в сім'ї, які вживаються лише за заявою про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, або за умови висловленого ним бажання, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто.

Прийняття, облік і розгляд заяв здійснюється за місцем проживання постраждалого від насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства, відповідним управлінням або відділом Міністерства соціальної політики місцевої держадміністрації, підрозділами Національної поліції. **Відмова у прийнятті й розгляді заяви не допускається.**

Спеціальними заходами є:

1. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї (ст. 10 Закону).
2. Узяття на профілактичний облік та зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї (ст. 12 Закону).
3. Захисний припис (ст. 13 Закону).
4. Направлення кривдника на проходження корекційної програми (ч. 3 ст. 10 Закону).

Порядок здійснення спеціальних заходів із попередження насильства в сім'ї визначений у розділі III згаданого вище спільного наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства внутрішніх справ від 07.09.2009 № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ із питань здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї».

Члену сім'ї, який учинив насильство в сім'ї, виносять офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, про що його повідомляють під підпис. Факт вчинення насильства в сім'ї фіксується у спеціальній картці обліку факту скоєння насильства в сім'ї.

Офіційне попередження може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

Офіційні попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї виносяться за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї, або в службових приміщеннях органів поліції. У разі відмови особи від підписання зазначеного документа в ньому в присутності свідків чи потерпілих (за наявності таких) робиться відповідний запис.

Форма офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї визначена додатком 7 до Інструкції № 3131/386–2009.

Якщо особа, щодо якої було винесено офіційне попередження, знову вчинила акт насильства в сім'ї, працівник поліції за погодженням з начальником органу поліції і прокурором може бути винесено захисний припис.

Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути **заборонено** чинити певну дію (дії) стосовно жертви насильства в сім'ї, а саме:

- вчиняти конкретні акти насильства в сім'ї;
- отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї;
- розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває в місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї;
- відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;
- вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї.

Цей перелік є вичерпним і поширеному тлумаченню не підлягає. Зазначені обмеження встановлюються на **термін до 90 діб** з дня погодження захисного припису з прокурором.

На погодження захисного припису начальнику органу поліції та прокурору подаються офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, заява (інформація) про вчинення насильства в сім'ї та інші матеріали, які характеризують особу правопорушника.

Захисний припис не підлягає погодженню за наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину.

Форма захисного припису визначена додатком 11 до Інструкції № 3131/386–2009.

При невиконанні захисного припису особою, стосовно якої він винесений, вона буде нести відповідальність згідно зі статтею 173–2 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Ще одним спеціальним заходом попередження насильства в сім'ї є **взяття на профілактичний облік та зняття з профілактичного обліку** членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї.

На профілактичний облік члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, ставляться тільки після винесення їм офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї.

Організація проведення індивідуально-профілактичної роботи служби дільничних офіцерів поліції визначена розділом 13 наказу МВС від 11.11.2010 № 550 „Про затвердження Положення про службу дільничних офіцерів поліції в системі Міністерства внутрішніх справ України”

Профілактичний облік — це комплекс заходів щодо запобігання, попередження, фіксації та припинення протиправних дій, а також взяття на облік та накопичення відомостей щодо категорії осіб, які проживають на адміністративній дільниці та підлягають контролю з боку дільничного офіцера поліції.

Відомості про осіб, які беруться на профілактичний облік заносяться до журналу реєстрації підоблікових осіб (додаток 5 до Положення № 550–2010) та заносяться до інтегрованих інформаційно-пошукових систем органів поліції.

Особи, які вчинили насильство в сім'ї стосовно інших членів сім'ї і **перебувають на профілактичному обліку, знімаються з профілактичного обліку** в разі:

- закінчення терміну перебування на профілактичному обліку (згідно із Законом про попередження насильства — один рік після останнього факту вчинення насильства в сім'ї);
- винесення судом вироку про притягнення члена сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, до кримінальної відповідальності у вигляді позбавлення волі;
- тривалої (понад один рік) відсутності за місцем проживання;
- смерті такої особи.

Відповідно до частини 3 статті 10 Закону та пункту 3.3 Інструкції № 3131/386–2009 у разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, особі під підпис видається направлення на проходження **корекційної програми** та в триденний строк надсилають до відповідного кризового центру повідомлення про направлення особи на проходження

корекційної програми. Проходження корекційної програми для такої особи є обов'язковим.

Форма направлення на проходження корекційної програми визначена додатком 9 до Інструкції № 3131/386–2009.

Корекційна програма — програма, спрямована на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї (ст. 1 Закону про попередження насильства).

При непроходженні особою корекційної програми вона буде нести відповідальність за статтею 173–2 КУпАП.

Роз'яснювальна і профілактична робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї

Профілактична робота — це комплекс заходів, спрямованих на своєчасне виявлення осіб, від яких можна очікувати скоєння правопорушень, їх облік, систематичне спостереження за їх поведінкою і способом життя і вжиття передбачених законодавством заходів до недопущення з їх боку правопорушень.

Індивідуальна профілактика правопорушень містить у собі комплекс заходів, спрямованих, у першу чергу, на забезпечення відповідного морального формування особистості, виявлення та усунення несприятливого впливу на неї, що може привести до протиправної поведінки. Індивідуальний вплив попереджає можливість вчинення правопорушень, забезпечує сприятливі умови життєдіяльності людей.

Попередження (запобігання) являє собою систему засобів адміністративного примусу, спрямованих на недопущення здійснення наміру конкретної особи до початку зазіхання на вчинення правопорушень.

Метою індивідуального попередження є позитивна корекція особистості, яка веде до змін її поведінки від антигромадської до законослухняної.

Застосування методів індивідуального попередження протиправної поведінки передбачає досить тривалий та систематичний вплив. При цьому повинен комплексно використовуватись весь арсенал методів, всі сили та засоби впливу на особистість, які відповідають демократичним принципам ставлення до особистості. Можна виділити такі методи індивідуального впливу: переконання; надання допомоги; примус в межах законодавства.

Метод переконання — це комплекс виховних, роз'яснюючих заходів, що здійснюються з метою зміни протиправної поведінки особи та закріплення її позитивної соціальної орієнтації. У процесі роботи із особою, яка вчинила насильство в сім'ї можуть бути досягнуті та реалізовані такі цілі як:

недопущення вчинення злочинів та правопорушень; подолання антисупільних намірів, які можуть привести до вчинення правопорушень; нейтралізація негативного впливу на особу з боку оточуючого мікросередовища.

Кінцева мета індивідуального впливу — формування у особи системи переконань, поглядів і позицій, що відображають сучасні уявлення про соціально корисні якості людини. Вказана мета вважається досягнутою тоді, коли особа не через примус, а за переконанням, не порушує законів і норм моралі. На практиці позитивно себе зарекомендували бесіди. В індивідуальному попередженні злочинної поведінки використовуються бесіди трьох видів: ознайомча; попереджувальна; виховна. Для того, щоб ознайомча бесіда була ефективною та предметною, необхідно зібрати якомога більше інформації про саму особу, її поведінку, оточення, зв'язки і т. ін. Попереджувальна бесіда проводиться або за наявності фактів протиправної поведінки осіб, взятих на профілактичний облік, або без будь-яких зовнішніх підстав, у порядку повсякденної роботи. Виховна бесіда є близькою за метою, змістом, способами впливу до попереджувальної бесіди, проте вона проводиться, як правило, у неофіційній обстановці.

Метод надання допомоги, як правило, є одним із найефективніших у діяльності суб'єктів попередження злочинності. Він стосується працевлаштування, покращення побутових умов тощо.

Метод примусу — є одним із головних у діяльності органів поліції. Заснований виключно на законі, цей метод дає можливість своєчасно попереджувати протиправну злочинну діяльність осіб та захищати громадян від їх протиправних посягань. Цей метод реалізується шляхом застосування різних заходів впливу, таких як адміністративний арешт та адміністративне затримання; адміністративний нагляд за особами, які звільнилися з місць позбавлення волі, тощо.

За умов проведення поліцейським вищезазначеної профілактичної роботи, кривдник усвідомить, що його агресивна поведінка виходить за межі внутрішньосімейних стосунків і на боці постраждалої — держава. Процедура втручання має бути для винуватця сигналом, що він не може розраховувати на подальшу безкарність. Головна ідея втручання — у присутності винуватця насильства окреслити серйозність ситуації, сприяти зменшенню у винуватця почуття безкарності, що надалі може призвести до припинення ним агресивних дій.

Результатом вжиття попереджувальних (запобіжних) заходів до кривдника має стати:

- переконання його про серйозність наслідків за вчинення насильства в сім'ї та застереження від протиправних дій в подальшому;

- усвідомлення кривдником, що відтепер він перебуває під контролем поліції з метою недопущення вчинення повторного насильства над жертвами;
- створення безпечної ситуації в сім'ї.

Державні органи та громадські організації як суб'єкти протидії насильству в сім'ї

Слід зазначити, що згідно з законодавством України здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї в межах наданих їм повноважень здійснюють наступні органи та установи:

1. Спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї. На даному етапі Міністерство соціальної політики України визначено головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики з питань сім'ї та дітей, усиновлення та захисту прав дітей та спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, з питань запобігання насильству в сім'ї, а також відповідні управління обласних та районних державних адміністрацій на місцях.

2. Відповідні підрозділи Національної поліції України.

3. Органи опіки й піклування.

4. Спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства:

- кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення;
- центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Інші нормативні акти (зокрема, *спільні накази Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень із приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення»; Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтранспорту, МВС, Держдепартаменту України з питань виконання покарань «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах»; наказ МОЗ України «Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї»)* до цього переліку органів додають:

- службу у справах дітей;
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- органи охорони здоров'я;
- органи освіти та установи кримінально-виконавчої системи (в частині попередження жорстокого поводження з дітьми);
- громадські організації.

До цих установ звертаються громадяни у випадках вчинення насильства в сім'ї. Серед послуг, які можуть отримати жертви насильства в сім'ї, є наступні:

- соціально-побутові послуги — забезпечення продуктами харчування, транспортними послугами, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо;
- психологічні послуги — надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, надання методичних порад;
- соціально-педагогічні послуги — виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, зацікавлених осіб;
- соціально-медичні послуги — консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів;
- соціально-економічні послуги — задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;
- юридичні послуги — надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо);
- послуги з працевлаштування — пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;
- послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями — комплекс медичних, психологічних, інформаційних

- заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації права на професійну орієнтацію та підготовку, освіту, зайнятість;
- інформаційні послуги — надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги);

Громадські організації, зокрема жіночі громадські організації, мають багаторічний досвід роботи у сфері подолання насильства в сім'ї, працюють в напрямку профілактики цього порушення прав людини, організації та надання соціальної допомоги жертвам насильства, розробляють програми по роботі із жертвами та кривдниками. Саме тому поліцейському (дільничному офіцеру поліції, патрульної поліції) важливо володіти інформацією про діяльність таких організацій, особливо в області, місті та районі обслуговування та скеровувати постраждалих від насильства в сім'ї в ці організації для отримання підтримки та соціальних послуг.

В Україні працює **Національна «гаряча лінія» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації** що започаткована у 2004 р. Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна». Національна «гаряча лінія» є важливим елементом в системі перенаправлення та надання допомоги жертвам насильства в сім'ї в Україні, оскільки є єдиним всеукраїнським безкоштовним ресурсом для цілодобового отримання інформації щодо проблеми насильства в сім'ї. Консультанти «гарячої лінії» надають інформаційні, психологічні та правові консультації.

**Національна «гаряча лінія» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації:
0800–500–335 або 386 з мобільних**

Механізм взаємодії дільничних офіцерів поліції та інспекторів ювенальної превенції зі слідчими підрозділами під час вжиття заходів реагування відносно осіб причетних до вчинення насильства в сім'ї та проведення з останніми профілактичної роботи

Питання швидкої та повноцінної взаємодії дільничних офіцерів поліції, інспекторів ювенальної превенції зі слідчими підрозділами щодо інформування про закриття кримінальних проваджень за фактами вчинення насильства в сім'ї на сьогодні є необхідною умовою ефективною профілактичної роботи та відповідного впливу на правопорушників.

Слід зауважити, що початок досудового розслідування — це процесуальне рішення, яке приймається на підставі фактичних даних, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, тобто це рішення є обґрунтованим припущенням про вчинення злочину, пов'язаного з насильством у сім'ї.

Досудове розслідування може бути закінчено з урахуванням повного та всебічного дослідження усіх обставин вчиненого кримінального правопорушення, які встановлюються за допомогою проведення слідчих (розшукових) дій прийняттям одного з передбачених у КПК України рішень, підстави для застосування якого будуть установлені під час досудового розслідування.

Такі рішення можна розділити на чотири групи:

- 1) Рішення про направлення кримінального провадження до суду для вирішення кримінального провадження по суті (статті 287, 291, 292 КПК України).
- 2) Рішення про закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування за nereабілітуючими підставами.
- 3) Закриття кримінального провадження за реабілітуючою підставою, яка застосовується в разі невстановлення діяння особи (установлено відсутність події кримінального правопорушення).

Відсутність події кримінального правопорушення означає, що в ході досудового розслідування встановлено відсутність діяння особи, обґрунтоване припущення про наявність якого слугувало підставою для початку досудового розслідування. Законне та обґрунтоване застосування зазначеної підстави закриття кримінального провадження унеможливає притягнення особи до будь-якої відповідальності, оскільки буде встановлено, що ця особа взагалі не вчиняла будь-якого діяння.

- 4) Закриття кримінального провадження за реабілітуючою підставою, яка застосовується в разі встановлення під час досудового розслідування діяння особи, але невстановлення в ньому складу кримінального правопорушення.

Установлення відсутності в діянні особи складу кримінального правопорушення (злочину) не означає, що в цьому діянні не може бути встановлено складу адміністративного правопорушення, пов'язаного з насильством у сім'ї, тому, отримавши від слідчого повідомлення про закриття кримінального провадження за цими підставами, дільничний офіцер поліції або інспектор ювенальної превенції повинні перевірити наявність факту насильства в сім'ї у діях особи, стосовно якої кримінальне провадження закрито.

Ураховуючи зазначене, слідчий, установивши в ході досудового розслідування в кримінальному провадженні факт вчинення насильства в сім'ї при

відсутності події чи складу кримінального правопорушення, надсилає, за погодженням з начальником слідчого відділу, копію постанови про закриття кримінального провадження на підставі п. 1, 2 ч. 1 ст. 284 (Закриття кримінального провадження) КПК України, до служби дільничних офіцерів поліції або інспекторів ювенальної превенції територіальних органів поліції для вжиття заходів реагування відповідно до Закону України „Про попередження насильства в сім'ї”.

Взаємодія поліції та суспільства

Мета: з'ясувати, що собою являє взаємодія поліції та суспільства; шляхи зміцнення репутації слідчих у суспільстві; визначати завдання щодо побудови партнерських відносин із населенням; усвідомити сутність сервісних функцій поліції та сформувані навички їх надання; набути навичок розв'язання проблем на основі партнерських відносин із населенням; застосовувати прийоми формування позитивного іміджу працівників слідчого підрозділу.

Тема 1. «Взаємодія поліції та суспільства. Вимоги до письмової заяви про вчинення злочину. Розгляд слідчим звернень учасників кримінального провадження. Надання слідчим повідомлень у кримінальному провадженні»

Одним із актуальних напрямків реформування державного життя в нашій країні є побудова вітчизняної поліції саме за «європейськими стандартами». Якісно нова поліція, яка як представник державної влади подолає наслідки негативного іміджу міліції, здатна буде відновити довіру громадськості до правоохоронних органів, закладе фундамент взаєморозуміння, співпраці, взаємодопомоги з інститутами громадянського суспільства у боротьбі зі злочинністю.

Саме структура та вид моделі функціонування поліції певною мірою обумовлюють її взаємозв'язки з громадянським суспільством. У юридичній літературі, як правило, виокремлюють чотири моделі поліцейської служби, кожна з яких характеризується певними особливостями, моделлю поведінки працівників поліцейських структур, вимогами до діяльності поліції з боку держави та громадянського суспільства.

Відповідно до ст.ст. 6-12 Закону України «Про національну поліцію» діяльність цієї структури будується на принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервність.

Згідно зі ст. 89 Закону України «Про національну поліцію» поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проєктів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності.

УВАГА ВАЖЛИВО!!!!

У системі державного управління органи поліції посідають особливе місце. Це зумовлено насамперед тими функціями, які вони виконують

у суспільному житті, їх значущістю, а також тим, що їхня діяльність здійснюється в реальному соціальному просторі у безпосередньому контакті з громадянами. **Щодня працівник поліції вирішує складні професійні завдання, розв'язує непрості ситуації та конфлікти й не має права помилятися.** Отже, ступінь матеріально-технічної забезпеченості й ефективність діяльності органів правопорядку, рівень їхньої професійної компетентності позначаються на соціально-психологічному стані суспільства, а також впливають на громадську думку про роботу поліції.

Ключовими серед основних завдань в діяльності поліції, які продиктовані нагальними потребами повинні бути такі, як:

- максимально наблизити свою діяльність до потреб громадян, перейти від декларацій щодо налагодження партнерських стосунків із населенням до реальних кроків у цьому напрямі, утілювати в повсякденній службовій діяльності принцип «Людина – понад усе»;

- викоренити з діяльності органів поліції будь-які факти зневажливого ставлення до громадян та їхніх проблем, безпринципності та байдужості;

- постійно підвищувати свій професійний і культурний рівень, поширювати світогляд, формувати повагу до працівника поліції всіма засобами – від рівня спілкування з громадянами, чесності, відвертості, професійних навичок до охайного зовнішнього вигляду;

- зміцнювати взаємодію з органами місцевого самоврядування, забезпечувати консолідацію зусиль держави і громадського суспільства в протидії криміналітету;

- широко інформувати громадськість і засоби масової інформації про роботу поліції, активно залучати громадян та громадські об'єднання до профілактики правопорушень, всебічно сприяти журналістам у виконанні їх місії об'єктивного висвітлення подій;

- своїми діями досягати нового сприйняття поліції в суспільстві, активно здобувати підтримку широких верств населення, повернути довіру громадян і загальну повагу до поліцейської професії, створити нове обличчя української поліції.

Дослідження практики співробітництва представників органів правопорядку України та населення свідчить, що сьогодні процес взаємодії поліції та громадських об'єднань позитивно впливає на діяльність органів поліції справ, з одного боку, й формування позитивного іміджу в очах населення – з другого. Слід констатувати, що до цього часу розвиток співробітництва між поліцією та громадянами відбувався спонтанно, без належної організації і системного підходу. Заходи щодо залучення громадськості до правоохоронного процесу проводилися, як правило, внаслідок

гучних і резонансних подій із масштабними негативними наслідками для суспільного життя. Тому взаємодія поліції з громадськими формуваннями повинна плануватися й формуватися на ефективній науково обґрунтованій управлінській основі. При цьому великого значення набувають державна стратегія і тактика протидії злочинності спільними зусиллями відомчих інституцій і суспільства.

ВАЖЛИВО:

Одним із головних критеріїв оцінювання діяльності підрозділів поліції є рівень довіри громадян до представників правоохоронних органів. Перед сучасною українською поліцією поставлено такі завдання: – розширювати в інформаційному просторі сегмент об'єктивних відомостей про діяльність органів поліції; – удосконалювати форми взаємодії поліції із громадянами, зокрема шляхом активізації співпраці щодо охорони правопорядку та профілактики злочинності; – підвищувати рівень правосвідомості суспільства; – покращувати (з урахуванням міжнародного досвіду) зовнішній та внутрішній імідж органів поліції.

Однією з форм взаємодії між представниками органів правопорядку та населенням є створення таких умов (організація роботи, вибір ефективних форм функціонування громадських формувань), які дали б змогу оптимізувати діяльність правоохоронних органів загалом. Нині при Міністерстві внутрішніх справ сформовано Громадську раду, яка є постійно діючим колегіальним виборним консультативно-дорадчим органом. Вона створена для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю персоналу ОВС, налагодження ефективної взаємодії поліції із громадськістю, врахування громадської думки.

Важливо зазначити, що саме громадяни, котрі стали свідками правопорушення або знають про запланований злочин, можуть надати представникам поліції неоціненну допомогу у справі профілактики та розслідування злочинів, а також підтримання правопорядку на конкретній території (насамперед за місцем проживання громадян). Не випадково в більшості країн наголос у правоохоронній та правозахисній діяльності органів державного управління робиться передовсім на запобіганні злочинам та іншим правопорушенням за допомогою громадськості. Практика свідчить, що значно легше й дешевше і для держави, і для платників податків витратити зусилля й кошти на просвітницьку, виховну роботу, профілактику злочинів та інших правопорушень, ніж на їх розкриття і перевиховання осіб у пенітенціарних закладах.

Співпраця між поліцією і громадянами полягає в тому, що між ними встановлюються такі взаємовідносини, за яких вони разом розв'язують проблеми боротьби зі злочинністю та підтримання належного правопорядку за місцем проживання громадян. Спрацьовує один із основних принципів функціонування поліції: громадська безпека і правопорядок – спільна турбота держави й суспільства; поліція надаватиме допомогу лише в тих випадках, коли зусиль громадськості недостатньо.

При цьому акцент у діяльності поліції має робитися не на репресивній функції. Каральні стратегії діяльності поліції не можуть задовольняти суспільство, що розвивається в демократичному напрямі. Поліція, можливо, повинна розглядатись як сервісна служба (є позитивний досвід Західної Європи, зокрема Німеччини), основне завдання якої – надання правозахисних послуг населенню на окремій території. Для цього має проводитися широка профілактично-роз'яснювальна робота із залученням різних верств населення.

Так, у багатьох європейських країнах діє громадська організація «Зупини злочинця», яка допомагає поліції в боротьбі зі злочинністю, забезпеченні належного стану правопорядку в регіонах, проведенні профілактичної, превентивної, виховної, консультативної роботи. Відділення цієї громадської організації розташовані на території поліцейських дільниць, що значно поліпшує співпрацю членів організації з працівниками правоохоронних органів.

Організацію та впровадження таких програм в Україні необхідно розпочинати з трансформації громадської думки про сучасну поліцію. Позитивний образ і високі результати діяльності, бездоганна репутація й належний рівень культури – основні складові професійного успіху правоохоронця, зокрема й у сфері комунікації з населенням і громадськими формуваннями. Процес співпраці починається з бажання спілкуватися й допомагати працівникам поліції, яких поважають, із налагодження довірливих взаємовідносин. Повага до органів правопорядку, до органів державного управління залежить від поваги й взаєморозуміння між конкретним працівником поліції та пересічним громадянином.

Сьогодні важливими, на наш погляд, є такі завдання з активізації взаємодії між поліцією і громадськістю: – підвищення авторитету й довіри населення до поліції; сприяння об'єктивному інформуванню населення про діяльність працівників правоохоронних органів за допомогою засобів масової інформації; ретельна перевірка фактів і матеріалів, які публікуються чи демонструються в мас-медіа; створення позитивного іміджу шляхом підвищення рівня професійної компетентності та покращення результатів діяльності персоналу поліції; забезпечення безпосереднього діалогу між

поліцією ю та населенням (громадськими об'єднаннями, профспілками, асоціаціями, організаціями, підприємствами) під час особистих зустрічей громадян із керівниками підрозділів поліції; проведення активної профілактичної, виховної, просвітницької роботи серед різних верств населення з метою запобігання злочинності, а також формування в різних категорій громадян відчуття особистої причетності до правового порядку в суспільстві, підвищення рівня самосвідомості кожного члена суспільства; залучення найактивніших громадян до співпраці; передбачення в чинному законодавстві матеріально-технічного забезпечення громадських формувань і винагород особам за допомогу органам правопорядку й виконання конкретних правоохоронних завдань.

Підсумовуючи, зазначмо: оптимізація взаємодії поліції з населенням у контексті правоохоронної діяльності має основну мету – надати нового імпульсу вітчизняним формам співпраці, що існували раніше, та запровадити перевірений часом зарубіжний досвід участі громадськості в правоохоронній та правозахисній діяльності. І найголовніше: своєчасне оперативне реагування правоохоронних органів на всі звернення громадян, безперечно, підвищить рівень довіри людей до поліції.

Увага!!!

На сьогодні, поліцейська служби прирівнюється до «юриста-професіонал». Для цієї моделі характерними є такі особливості: 1) визнання пріоритетності принципу верховенства права; 2) прагнення до захисту фундаментальних ліберальних цінностей, що забезпечує трансформацію «політика-спостерігача» у «солдата суспільства»; 3) компетентність, професіоналізм, почуття відповідальності та високі морально-вольові якості працівника поліції.

Поведінка поліцейського у рамках зазначеної моделі функціонування поліції вичерпно врегульована нормативно, а оцінка ефективності службової діяльності персоналу здійснюється за об'єктивними показниками.

Поведінка поліцейського у рамках зазначеної моделі функціонування поліції вичерпно врегульована нормативно, а оцінка ефективності службової діяльності персоналу здійснюється за об'єктивними показниками. Таким чином, від працівника поліції у межах моделі «юрист-професіонал» вимагається захист фундаментальних ліберальних цінностей держави і суспільства, чітка реалізація нормативних приписів, визнання принципу верховенства права.

Модель поліцейської служби «за можливістю раціоналізована» передбачає використання прагматичних науково обґрунтованих методів і способів.

Працівник поліції трансформується в аналітика, який розуміється у проблемах соціуму та пропонує оптимальні варіанти вирішення проблем охорони публічного порядку та боротьби зі злочинністю.

Таким чином, у межах функціонування зазначеної вище моделі працівник є, так би мовити, аналітиком проблем суспільства. Він на підставі аналізу різних конкретних правових ситуацій пропонує громадськості оптимальний законний варіант вирішення проблеми.

Таким чином, модель поліцейської служби «служіння суспільству» характеризується тим, що поліція дотримується проактивної позиції, здійснює перманентний моніторинг і профілактику соціальної напруги, запобігає вчиненню правопорушень у контексті реалізації програм партнерства з населенням. Поява моделі «служіння суспільству» зумовлена необхідністю підвищення відповідальності поліції за безпеку окремих громадян та суспільства у цілому.

При написанні заяви про злочин в поліцію треба враховувати те, що з 19.11.2012 року в Україні почав діяти новий Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК). Тому при складанні заяви в поліцію про скоєння злочину треба враховувати нові вимоги законодавства України з цього питання. Так, відповідно до перехідних положень, якщо на момент вступу в силу нового кодексу провадження (справа) не було передане до суду, розслідування у такій справі повинне здійснюватися за правилами нового КПК. Досудове розслідування вважається відкритим з моменту внесення інформації про скоєння злочину в Єдиний реєстр досудових розслідувань (далі – ЄРДР).

Іншими словами, повідомлення може бути подане не лише відносно злочинів, здійснених після 19.11.2012 року, але й тих, які були скоєні раніше. Головне в цьому питанні – дотримання строків притягнення особи до кримінальної відповідальності, які передбачені в статті 49 Кримінального кодексу України (далі – УК).

Відповідно до пунктів 1.3 і 1.4 Положень про порядок ведення ЄРДР, затвердженого наказом Генерального прокурора України, заява в поліцію про скоєння злочину може вважатися поданою тільки з моменту попередження заявника під розпис про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення. Виключенням з цього правила є випадки отримання сповіщення поштою, іншими засобами зв'язку, відрядження або непридатний стан заявника т.п.

На нашу думку, цей момент може бути використаний проти заявників і потерпілих, оскільки, якщо представник поліції під час прийняття заяви не повідомить особу про кримінальну відповідальність, у нього будуть формальні підстави не вносити отриману інформацію в ЄРДР. Щоб уникнути

подібних ситуацій, документи в поліцію краще всього подавати цінним листом з описом додатків через пошту.

“Після прийняття заяви про вчинення злочину органи поліції зобов’язані надати заявнику виписку про прийняття повідомлення!”

Для підстраховування в листі також можна вказати про те, що заявник ознайомлений з положеннями статті 383 КК України, що передбачає відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про скоєння злочину. Інформація про злочин має бути внесена слідчим або прокурором в ЄРДР не пізніше за 24 години.

ВАЖЛИВО!!!

Якщо повідомлення було подане потерпілим, він також має право отримати документ, що підтверджує факт його подання і реєстрації (п. 2 ч. 2 ст. 56 КПК). Така інформація надається у вигляді виписки, в якій вказується номер кримінального провадження, дата надходження повідомлення, прізвище та ініціали заявника або потерпілого, дата внесення в ЄРДР, орган, що здійснює досудове розслідування, правова кваліфікація і фабула можливого злочину.

На сьогодні за загальним правилом заява про злочин повинна подаватися в поліцію, оскільки розслідування більшості кримінальних злочинів входить до підслідності працівників поліції. До виключень віднесені випадки вчинення злочинів самими працівниками правоохоронних органів, суддями, а також посадовцями, які віднесені до 1-3 категорії державних службовців. Розслідування цих злочинів доки здійснюється слідчими органів прокуратури (п. 1 Перехідних положень КПК).

Треба також відмітити, що заява повинна подаватися за місцем скоєння злочину, а якщо таке місце визначити неможливо, то питання місця проведення досудового розслідування вирішується прокурором з урахуванням місця виявлення ознак злочину, місцезнаходження більшості свідків або підозрюваного, а також місця, де було закінчено правопорушення або настали його наслідки тощо.

Проте, якщо повідомлення буде подане з порушенням цього правила, то це не може бути підставою для відмови в його прийнятті, оскільки згідно з ч. 2 ст. 218 КПК слідчий зобов’язаний проводити розслідування до тих пір, поки прокурор не визначить іншу підслідність.

Згідно з ч. 1 ст. 8 Закону від 2 жовтня 1996 року «Про звернення громадян» письмове звернення без зазначення місця проживання, не підписане автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство, визнається анонімним і розгляду не підлягає. Однак дія зазначеного Закону не поширюється на порядок розгляду заяв, встановлений кримінальним процесуальним

законодавством. Порядок реагування на анонімні заяви про кримінальні правопорушення кримінальним процесуальним законом не визначений. Зважаючи на суспільну небезпечність діянь, про які йдеться в анонімних джерелах інформації, правоохоронні органи вправі на них реагувати без застосування норм кримінального процесуального права. Якщо у результаті перевірки анонімного джерела засобами оперативно-розшукової діяльності будуть встановлені ознаки кримінального правопорушення, то до ЄРДР вносять відомості про нього як про самотійно виявлене (ч. 1 ст. 214 КПК України).

Досудове розслідування розпочинається лише після внесення до ЄРДР первинних відомостей про кримінальне правопорушення. Відповідні відомості повинні бути внесені до ЄРДР протягом 24 годин. Законодавець передбачив можливість проведення слідчим, прокурором до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР лише огляду місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України). Однак системне тлумачення ст.ст. 207, 208, 214, 223, 236 КПК України дає підстави для висновку про допустимість провадження до внесення відомостей до ЄРДР також інших процесуальних дій. Так, ст. 207 і ст. 208 КПК України передбачають законне затримання особи і затримання уповноваженою особою при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, а також безпосередньо після його вчинення. Слідчий, прокурор або інша уповноважена особа вправі здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КПК України. Проведення усіх цих дій, як правило, *передують* внесенню до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким затримано особу.

У особи, затриманої в порядку ст. 208 КПК України, слідчий, прокурор вправі тимчасово вилучити документи, які посвідчують користування спеціальним правом. Про можливість тимчасового обмеження особи у користуванні спеціальним правом до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР свідчить мета вилучення відповідних документів, якою згідно з ч. 1 ст. 148 КПК України є припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого.

Невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Реєстру тягне дисциплінарну відповідальність: для слідчих та керівників органів досудового розслідування органів поліції.

ВАЖЛИВО ДЛЯ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ!!!

Клопотання – це виражене у письмовій чи в усній формі звернення заінтересованого учасника досудового розслідування до посадової особи, яка його веде, з метою домогтися виконання певних процесуальних дій.

Клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника про виконання будь-яких процесуальних дій слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше 3 днів з моменту подання (ст. 220 КПК України).

Це загальне положення спрямоване на врегулювання відносин між стороною захисту, потерпілим і його представником чи законним представником, з одного боку, і стороною обвинувачення - з іншого, що виникають з приводу заявлення першими клопотань про провадження будь-яких процесуальних дій - слідчих (розшукових) (гл. 20 КПК України), негласних слідчих (розшукових) (гл. 21 КПК України), повідомлення про підозру і про зміну цього повідомлення (ст.ст. 276-279 КПК України) тощо.

На слідчого, прокурора покладений обов'язок задовольнити клопотання за наявності відповідних підстав. Цей обов'язок впливає із вимог засади публічності (ст. 25 КПК України).

Про результати розгляду клопотання необхідно повідомити учасника досудового розслідування, який його заявив. Спосіб повідомлення слідчим, прокурором особи, яка заявила клопотання, про результати його виконання обирають слідчий, прокурор. Останні можуть зробити це при особистому спілкуванні, телефоном, електронною поштою, за допомогою програми «скайп» тощо. Слідчий, прокурор, повідомляючи особу, яка заявила клопотання, можуть застосовувати положення гл. 6 «Повідомлення» КПК України.

ВАЖЛИВО!!!

Закон (ч. 1 ст. 220 КПК України) встановлює для слідчого, прокурора лише строк розгляду клопотання. Конкретний строк, протягом якого вони мають повідомити особу про результати розгляду клопотання, законом не визначений. Тому слідчий, прокурор повинні керуватися правилом про розумні строки провадження (ст. 28 КПК України). Цим самим правилом вони мають керуватися і під час вирішення питання про час вручення постанови про повну чи часткову відмову у задоволенні клопотання.

Постанова за результатами розгляду клопотання складається лише у разі відмови (повної чи часткової) у його задоволенні. У разі задоволення клопотання постанова про це не складається. Про такий результат розгляду клопотання учасник, який його заявив, повідомляється у будь-який прийнятний для нього спосіб. Повідомлення про часткове задоволення клопотання може бути здійснене при врученні відповідному учаснику копії постанови про часткову відмову у його задоволенні.

Повідомляючи особу, яка заявила клопотання, про результати його розгляду, слідчий, прокурор повинні роз'яснити особі, у якій частині клопотання задоволено, а у якій - ні і причини незадоволення клопотання.

Таким чином, КПК України зробив суттєвий крок уперед, запровадивши чітку і зрозумілу систему процесуальних дій спрямованих на залучення учасників кримінального провадження до проведення процесуальних дій, інформування про прийняте процесуальне рішення чи вже здійснену процесуальну дію.

Адресатом повідомлення є лише ті особи - учасники кримінального провадження - участь яких у вчиненні процесуальної дії, про яку їм повідомляється, не є обов'язковою. Такий підхід відповідає zasadі диспозитивності (п. 19 ст. 7 та ст. 26 КПК України): сторона кримінального провадження, будучи вільною у використанні своїх прав, самостійно вирішує, чи брати участь у відповідній процесуальній дії, виходячи зі своїх власних інтересів. Однак при цьому слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити право відповідного учасника провадження взяти участь у процесуальній дії, вчасно надавши необхідну інформацію про її проведення. Таким чином, ця стаття корелює також зі ст. 223 «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій», частина третя якої передбачає, що слідчий та прокурор мають вживати належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені.

Очевидно, що одним із згаданих заходів слугує повідомлення учасника кримінального провадження з приводу процесуальної дії, вчинення якої може зачіпати його права та законні інтереси.

Повідомлення як процесуальна дія певною мірою слугує забезпеченню безпосередності дослідження показань, речей і документів (п. 16 ст. 7 та ст. 23 КПК України).

Безпосередність як засада кримінального провадження, виходячи зі змісту ст. 23 КПК України, стосується лише діяльності суду, але безпосередність участі суб'єктів кримінального провадження у процесуальних діях є важливою підвалиною найліпшої практики реалізації судом засади безпосередності дослідження доказів. Коментована стаття не визначає коло осіб, яким направляються повідомлення; зазначається лише, що повідомлення здійснюються «у випадках, передбачених цим Кодексом» і що повідомляються лише ті учасники провадження, участь яких у вчиненні відповідних процесуальних дій (чи прийнятті процесуальних рішень) не є обов'язковою. Виходячи з цього, до таких осіб необхідно віднести, по-перше, тих учасників, стосовно яких у конкретній нормі Кодексу міститься пряма вказівка, що їх неявка

не перешкоджає вчиненню певної процесуальної дії (прийняттю процесуального рішення). Так, ч. 3 ст. 224 КПК України передбачає обов'язковість присутності особи, що подала клопотання про залучення експерта при розгляді цього клопотання. По-друге, такими особами є ті учасники провадження, щодо яких Кодексом передбачається можливість (але не обов'язковість) участі у певній процесуальній дії, як це зроблено, наприклад, у ч. 3 ст. 237: «Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження».

Професійна етика

Мета: Слухачі зможуть: засвоїти основи професійно-етичних норм поведінки дільничного офіцера під час виконання службових обов'язків; сформувати навички професійної діяльності на основі фахової етики, почуття відповідальності щодо дотримання етичних норм.

Тема 1. Кодекс професійної етики поліцейського. Основи професійної етики працівників поліції

Становлення вільного саморегулюючого першопочатку в праці, посилення моральних чинників у системі її стимулів, гуманізація різних її сфер веде до розширення кола професій, що формують власні моральні кодекси. Крім традиційно відомих медичної, педагогічної та юридичної, поряд з дипломатичною та військовою етикою, рішуче заявляють про себе адміністративна і депутатська етика, поліцейська і спортивна, етика вченого й журналіста, інженера і працівника сфери обслуговування.

Очевидним стає те, що прогресивний розвиток сучасного суспільства, всіх аспектів суспільного життя залежить від рівня загальноосвітньої та професійної підготовки, загальної культури, моральних якостей працівників. Безумовно, будь-яка трудова діяльність (незалежно від професії) базується на моральній системі суспільства. Утім, в її основі обґрунтовуються особливі моральні норми, що відбивають специфіку професійної діяльності.

Моральні вимоги, що висувуються суспільством до працівників ОВС, відображаються в конкретних етичних нормах. Поліція покликана захищати інтереси суспільства. Однак досить стійким залишається негативне ставлення населення до колишньої міліції. Цей негативізм породжений усталеними уявленнями про те, що міліція виконувала здебільшого каральні функції, та негативними явищами в середовищі її працівників. Проблема полягає не стільки в тому, що міліція не завжди ефективно виконувала свою функцію захисника прав людини, скільки в тому, що окремі працівники порушували ці права (образливі звертання до людей, безпідставне застосування фізичного й морального примусу, свавілля, хабарі й т. ін.).

Здобути прихильність, визнання, авторитет у громадян, завоювати їхню довіру поліція зможе лише високопрофесійною діяльністю, що відповідає тим принципам моралі.

* * *

Кодекс честі й професійної етики:

- норми і принципи, що відображають аксіоми загальнолюдської моралі, міжнародні стандарти «Кодексу поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку», «Декларації про поліцію Ради Європи», якими керуються співробітники правоохоронних органів держав світового співтовариства;

- містить основні принципи та правила поведінки, обов'язкові для співробітника органів внутрішніх справ України під час виконання ним службових обов'язків.

Завдання Кодексу:

- формування почуття особистої відповідальності працівників ОВС при виконанні професійних обов'язків;
- інформування населення про норми поведінки, яких повинні дотримуватися працівники ОВС.

Вимоги до поліцейського:

на службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України:

вік — від 18 років;

освіта — повна загальна середня;

які володіють українською мовою;

незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання.

Не може бути поліцейським особа:

- визнана недієздатною чи обмежено дієздатна;
- засуджена за умисне вчинення тяжкого / особливо тяжкого злочину;
- із непогашеною / незнятою судимістю;
- до якої застосовувалися заходи адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією;
- яка надала завідомо неправдиву інформацію під час прийняття на службу в поліції;
- яка відмовляється від складання Присяги поліцейського;
- звільнена (мала бути звільнена) з посади на підставі Закону України «Про очищення влади».

Поліцейський не може займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім науково-педагогічної, наукової або творчої.

Етика поліцейського включає: ставлення до об'єкта праці; стосунки з колегами; ставлення до суспільства.

Найважливішими категоріями професійної етики є такі:

1. Професійна честь працівника поліції. Це визнання громадською думкою та усвідомлення самими працівниками високої суспільної важливості виконання свого обов'язку. Оцінка честі — це оцінка суспільної думки.

2. Гідність. Оцінка гідності — це оцінка самої особистості, що пов'язана з професійною гордістю — розумінням працівником поліції складності, тяжкості, утім, соціальної значущості для суспільства його професії.

3. Совість. Це усвідомлення моральної відповідальності людини за свою поведінку, за вчинену або заплановану дію щодо інших. Совість — спонукальна сила, імунітет проти багатьох моральних хвороб. Вона не дозволяє працівнику поліції безвідповідально ставитись до довіреної справи, брехати, грубити, лицемірити.

Діяльність поліцейського має базуватися на нормах моральності: добра, справедливості, чуйного ставлення до людей.

Приймаючи присягу, працівник поліції бере на себе зобов'язання виконувати свою роботу згідно, зі додержуючи високий рівень етичних норм.

Працівники поліції, виконуючи свої функції і застосовуючи ту або іншу правову норму, повинні обирати найбільш прийнятний у моральному відношенні варіант своїх дій.

Принципи діяльності правоохоронців:

- 1) верховенство права;
- 2) дотримання прав і свобод людини;
- 3) законність;
- 4) відкритість та прозорість;
- 5) справедливість, неупередженість і рівність;
- 6) взаємодія з населенням на засадах партнерства;
- 7) політична нейтральність;
- 8) підзвітність та відповідальність.

Політична нейтральність як принцип означає:

- 1) забезпечення захисту прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності;
- 2) незалежність від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань;
- 3) заборону працівнику ОВС використовувати предмети із зображенням символіки політичних партій; проводити політичну діяльність; висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових обов'язків; використовувати службові повноваження у політичних цілях.

Правоохоронці не мають права:

- розголошувати відомості, що стосуються особистого життя людини, принижують її честь і гідність, якщо виконання обов'язків не вимагає іншого;
- збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію про особисте життя особи без її згоди, за винятком випадків, передбачених законом;
- застосовувати тортури, насильство, нелюдське або таке, що ображає гідність, поводження або покарання;
- заохочувати / здійснювати будь-які дії, якими людині спричиняється біль, фізичне або моральне страждання з метою отримання від неї відомостей або визнання винуватості її або іншої особи за дії, у скоєнні яких вони підозрюються.

Норми професійної етики вимагають від працівника поліції:

- поводитися гідно, доброзичливо і відкрито, уважно і ввічливо, викликаючи у громадян повагу до поліції й готовність співпрацювати з нею;
- постійно контролювати свою поведінку, почуття і емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, неприязні, недоброму настрою або дружнім почуттям впливати на службові рішення;
- вміти передбачати наслідки своїх вчинків і дій;
- поводитись з усіма категоріями населення однаково коректно незалежно від їх службового чи соціального становища;
- виявляти повагу та увагу до старших за званням чи віком;
- виявляти простоту і скромність у спілкуванні з колегами, уміння щиро радіти успіхам товаришів по службі, сприяти успішному виконанню ними службових обов'язків;
- у будь-якій ситуації, в робочий чи позаробочий час, стосовно будь-якої людини дотримуватися норм професійної етики.

Основними критеріями оцінки діяльності правоохоронців є:

- громадська думка щодо повноти та якості виконання правоохоронцями своїх службових завдань;
- стан забезпечення громадської безпеки та правопорядку з урахуванням статистичних показників правоохоронної діяльності.

Основні принципи діяльності слідчих

Правоохоронці зобов'язані:

- виконувати свої службові обов'язки сумлінно, з почуттям власної гідності, чесно та неупереджено;
- поважати гідність особи і виявляють до неї гуманне ставлення;
- захищати права людини незалежно від її соціального походження, майнового та іншого стану, расової та національної належності, громадянства, віку, мови та освіти, ставлення до релігії, статі, політичних та інших переконань;
- поважати закон шляхом неухильного дотримання його вимог та застосування його положень належним чином;
- пересвідчитися в правомірності запланованих дій перед їх виконанням;
- шанобливо ставитися до громадян, керівників і співробітників;
- рішуче протидіяти проявам корупції;
- утримуватися від розголошення конфіденційних відомостей, що стосуються особистого життя громадян, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків;
- не пов'язувати виконання службових обов'язків рішеннями політичних партій, громадських та релігійних об'єднань.

Правоохоронці повинні:

- невідкладно приходити на допомогу кожному, хто потребує її захисту від злочинних та інших протиправних посягань;
- виявляти у взаємовідносинах з населенням високу культуру і такт;
- дотримуватися високої культури спілкування;
- володіти навичками переконання, ведення переговорів, посередництва для того, щоб зменшити до мінімуму кількість випадків застосування сили у критичних ситуаціях;
- не допускати дій і вчинків, що можуть зашкодити інтересам служби чи негативно вплинути на репутацію ОВС;
- дотримуватися вимог статутів, інших відомчих нормативних актів Національної поліції України.

Для забезпечення довіри й підтримки громадян правоохоронець повинен:

Забезпечувати довіру до себе та підтримку громадян під час здійснення службової діяльності.

Вживати необхідних заходів для того, щоб вчинені дії при всій суворості та рішучості були обґрунтованими та зрозумілими для громадян.

У випадку застосування до громадянина заходів, що обмежують його права та свободи, роз'яснити причини застосування таких заходів, а також права та обов'язки, які виникають у зв'язку з цим (крім випадків коли таке роз'яснення є неможливим або недоречним).

Враховувати в службовій діяльності думку громадську думку щодо діяльності Національної поліції.

Використання даних щодо фізичних осіб

Правоохоронці зобов'язані не розголошувати відому їм конфіденційну інформацію, документи або персональні дані, розповсюдження яких може призвести до завдання шкоди інтересам третьої особи, окрім випадків, коли виконання легітимних завдань співробітників ОВС вимагає іншого.

Правоохоронець зобов'язаний вжити заходи щодо захисту інформації, яка міститься у банках (базах) даних про громадян від неправомірного або випадкового доступу, копіювання, знищення або поширення, інших неправомірних дій. Для цього правоохоронець не повинен допустити, аби справа, якою він займається, стала доступною для інших осіб та не повинен вести переговори, що містять конфіденційні дані, в присутності інших осіб.

Інформація про доступ до бази даних фіксується та зберігається в автоматизованій системі обробки даних, включно з інформацією про поліцейського, який отримав доступ, та обсяг даних, доступ до яких було отримано.

Відомості, що містяться у банках (базах) даних щодо фізичних осіб можуть надаватися іншим державним органам виключно у випадках, передбачених законом.

Дані про фізичних осіб, що містяться у банках даних підлягають знищенню, якщо було досягнуто ціль їхньої обробки або втрати необхідності в досягненні цих цілей.

Відомості, що принижують честь, гідність та ділову репутацію фізичної особи, оприлюднені працівником ОВС, у випадку визнання їх такими, що не відповідають дійсності судом, слідчим, органом дізнання мають бути спростовані у тій самій формі, в якій вони були оприлюднені, у найкоротший термін, але не пізніше ніж через один місяць з дня визнання таких відомостей такими, що не відповідають дійсності.

Моральні норми поведінки працівника ОВС

Під час виконання службових обов'язків правоохоронець повинен:

- мати належний зовнішній вигляд, бути одягненим у відповідну уніформу, мати посвідчення, яке підтверджує його службовий статус;
- раціонально розподіляти робочий час, повністю виконувати покладені на нього обов'язки.

У розмовах із друзями, членами сім'ї правоохоронець повинен дотримуватись обережності з питань, пов'язаних з роботою, з метою забезпечення конфіденційності.

Етика поведінки:

При зверненні поліцейського до особи чи особи до поліцейського, поліцейський зобов'язаний назвати своє прізвище, посаду, спеціальне звання та пред'явити на її вимогу службове посвідчення, надавши можливість ознайомитися з викладеною в ньому інформацією, не випускаючи його з рук.

При затриманні чи арешті особи поліцейський зобов'язаний:

- повідомити особу про причини затримання мовою, яку та розуміє;
- пояснити права, закріплені у законодавстві України;
- повідомити про факт затримання третій особі, яку повинна обрати затримана особа;
- забезпечити надання особі правової та невідкладної домедичної / медичної (у разі необхідності) допомоги.

У спілкуванні правоохоронець має бути:

- тактовним, вихованим й доброзичливим;
- висловлювати вимоги та/або зауваження в спокійній, вихованій та переконливій формі;
- не проявляти зверхність, не використовувати погрози, іронію, жаргон, фамільярний тон.

Під час виконання службових обов'язків, а також під час позаслужбових відносин має утримуватися від будь-яких дій, які можуть принизити його гідність, викликати сумніви у його неупередженості або підірвати авторитет ОВС.

Правоохоронці не мають права:

- під час виконання службових обов'язків курити, жувати жувальну гумку, розмовляти по мобільному телефону, спілкуватися з автомобіля, носити сонцезахисні окуляри та перебувати в неохайному вигляді;

- заходити в казино та салони з ігровими автоматами, крім випадків виконання службових обов'язків, пов'язаних із проведенням оперативно-розшукових заходів;
- перебувати в уніформі в певних місцях (наприклад, в місцях з вживанням алкогольних напоїв, розважальних закладах і т.д.), що не відповідають специфіці здійснення професійної діяльності;
- відкрито носити вогнепальну зброю коли правоохоронець не одягнений в уніформу;
- використовувати службове становище в особистих інтересах.

Загальні засади протидії корупції в органах внутрішніх справ.

Правоохоронці повинні протистояти всім формам корупції, повідомляти керівництво та інші відповідні органи про корупцію в ОВС.

Боротьба з корупцією вимагає:

- використання некорумпованих підходів і кодексу поведінки, що визначає коректне, гідне і належне виконання поліцейськими свого професійного обов'язку;
- ефективних заходів щодо реалізації цих підходів на всіх рівнях поліцейських структур;
- підвищення ефективності дисциплінарних норм і санкцій.

Співробітники органів внутрішніх справ України не мають права:

- займатися будь-якою підприємницькою діяльністю безпосередньо чи через посередників, а також виконувати роботу на умовах сумісництва, крім наукової, викладацької, творчої та медичної практики;
- входити до складу правління чи інших виконавчих органів підприємств, фінансових установ, господарських товариств, організацій, спілок, об'єднань та кооперативів, що займаються підприємницькою діяльністю;
- використовувати своє посадове становище для будь-якого непередбаченого законодавством сприяння юридичним чи фізичним особам у здійсненні ними підприємницької діяльності;
- суміщати посаду у випадку обрання або призначення на іншу посаду в органах державної виконавчої влади, органах місцевого самоврядування;
- бути повіреною особою або представником третьої особи у справах в системі органів внутрішніх справ;
- отримувати у зв'язку з виконанням службових обов'язків винагороду від фізичних або юридичних осіб (подарунки, грошові винагороди, позики, оплату розваг, відпочинку, транспортних видатків).

Врегулювання конфлікту інтересів

Конфлікт інтересів — суперечність між особистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та її службовими повноваженнями, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення / не вчинення дій під час виконання наданих їй службових повноважень.

У разі виникнення конфлікту інтересів правоохоронець зобов'язаний негайно доповісти про це своєму безпосередньому начальникові.

Безпосередній начальник зобов'язаний вжити всіх необхідних заходів, спрямованих на запобігання конфлікту інтересів, шляхом доручення виконання відповідного службового завдання іншій посадовій особі, особистого виконання службового завдання чи в інший спосіб, передбачений законодавством.

Відповідальність поліцейських

1. За протиправні дії чи бездіяльність при виконанні службових обов'язків, неналежне виконання службових обов'язків поліцейський несе згідно з чинним законодавством кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну й дисциплінарну відповідальність.
2. За вчинення дисциплінарних проступків (за обґрунтованими заявами, скаргами та повідомленнями громадян, посадових осіб, засобів масової інформації про вчинення правоохоронцем порушення, яке має ознаки дисциплінарного проступку, або безпосереднє виявлення ознак такого проступку посадовою особою органу внутрішніх справ) особи рядового і начальницького складу несуть відповідальність згідно з Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ.

Антикорупційне законодавство

Мета: з'ясувати правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень та відповідальність за їх вчинення

Тема 1. Корупція: поняття, запобігання та відповідальність. Закони України: «Про запобігання корупції», «Про національне антикорупційне бюро України»

Становлення інститутів громадянського суспільства і розвиток демократичних політичних процесів в Україні стримується низкою факторів. Серед яких — посилення тиску на владу і суспільство з боку кримінальних структур, які намагаються обмежити формування громадянського суспільства задля задоволення своїх корисливих інтересів.

До таких проблем сучасного перехідного суспільства, як за масштабністю поширення, так і глибиною проникнення в соціальний організм, слід віднести корупцію та економічну злочинність. Їх негативний вплив на становлення громадянського суспільства в Україні стає все більш відчутним і сьогодні, створює реальну загрозу національній безпеці країни.

Розв'язання проблеми корупції є одним із пріоритетів для українського суспільства на сьогоднішньому етапі розвитку держави.

За даними досліджень, саме корупція є однією з причин, що призвела до масових протестів в Україні наприкінці 2013 року — на початку 2014 року. Згідно з результатами дослідження «Барометр світової корупції» (Global Corruption Barometer), проведеного міжнародною організацією Transparency International у 2013 році, 36 відсотків українців були готові вийти на вулицю, протестуючи проти корупції.

Вражаючими є прямі втрати від корупції. Як заявила в квітні 2014 року єврокомісар з внутрішніх справ Сесілія Мальстрьом, яка вивчала дані про корупцію в 28 країнах-членах Євросоюзу, корупція обходиться економіці ЄС щороку в 120 млрд. євро.

За інформацією Служби безпеки України, втрати від корупційних оборудок тільки під час проведення процедур державних закупівель становили 10–15 відсотків видаткової частини державного бюджету щороку. А це становить від 35 до 52 млрд. гривень.

За результатами дослідження громадської думки, проведеного Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) наприкінці 2013 року, корупція вже входила до переліку найбільших проблем населення і викликала особливе занепокоєння у 47 відсотків громадян. За даними досліджень Індексу сприйняття корупції, що проводяться громадською організацією Transparency International, українці вважають свою державу однією з

найбільш корумпованих у світі: у 2012 та 2013 роках держава займала 144 місце із 176 країн, в яких проводилися дослідження.

Найкорумпованішою сферою українці визнали судову (66%), за нею слідує: **правоохоронні органи (64%)**, державна служба (56%), сфера охорони здоров'я (54%), парламент (53%), політичні партії (45%), освітня система (43%), бізнес (36%), військова сфера (28%), ЗМІ (22%), релігійні інституції (21%), громадські організації (20%).

Перед новою поліцією постає складане і відповідальне завдання зміни поглядів українців на корумпованість правоохоронних органів та перетворення цієї сфери на сферу вільну від корупції.

Одним з найбільш істотних чинників у подоланні корупції є ставлення населення до цієї проблеми. Як свідчать результати досліджень, проведених в Україні протягом останніх років, більше половини населення схильне до вчинення корупційних правопорушень у разі, якщо це може сприяти розв'язанню проблеми. Крім того, значна частка населення з огляду на брак відповідних знань не кваліфікує певні види поведінки як корупційні, усвідомлюючи при цьому невідповідність такої поведінки нормам моралі чи професійної етики.

Правовий аспект корупції проявляється в тому, що, з одного боку, вона порушує право як об'єктивну категорію, тобто вона порушує Закон, а з іншого — держава вживає передбачених законом правових та інших заходів щодо боротьби з цим соціальним злом. У правовій державі не може бути інших засобів боротьби з корупцією, крім правових.

Питання про сутність та види корупційних правопорушень вирішується у законодавстві України та інших країн неоднозначно. Це обумовлено різним розумінням сутності корупції, різновидів її проявів.

Система законодавчих актів, які утворюють антикорупційне законодавство складають:

- Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 р.;
- Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р.;
- Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р.;
- Кримінальний кодекс України (ККУ);
- Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП).

Для подальшого обговорення цієї тематики виникає необхідність з'ясування основного термінологічного апарату. Розглянемо основні терміни, які застосовуються у національному законодавстві.

Корупційне правопорушення — діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, яка є суб'єктом відповідальності, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність.

Корупція — використання суб'єктом, уповноваженим на виконання функцій держави наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Також як **корупція** розглядається обіцянка або пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, уповноваженій на виконання функцій держави, з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

Неправомірна вигода — грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав.

Подарунок — грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової.

Правопорушення, пов'язане з корупцією — діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене суб'єктом відповідальності, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність.

Близькі особи — особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом, зазначеним у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції» (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також — незалежно від зазначених умов — чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта.

Приватний інтерес — будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях.

Члени сім'ї — особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, у тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Міжнародні організації розглядають поняття корупції як соціальне явище, коли державні (недержавні) або інші особи, уповноважені на виконання державних (управлінських, владно-розпорядницьких) функцій, використовують своє службове становище, статус і авторитет займаної посади в корисливих цілях для особистого збагачення чи в групових інтересах.

У документах, підготовлених Секретаріатом ООН, корупція трактується як сукупність трьох класифікаційних груп кримінальних діянь:

В антикорупційному законодавстві більшості європейських країн та США під поняттям «корупційні злочини» розуміються посадові злочини, та, в першу чергу, хабарництво, використання службового становища, зловживання владою, вимагання, крадіжки та шахрайство (кримінальні кодекси Німеччини, Франції, Італії та США).

До змісту корупційних діянь можна віднести хабарництво, кримінальний лобізм, непотизм (заступництво на основі особистих зв'язків), незаконну участь у підприємницькій діяльності особисто чи через близьких або довірених осіб, надання ексклюзивних прав з метою корисливого використання, придбання чи відволікання державних коштів і власності для своєї корпоративної групи, будь-яке використання чи маніпулювання службовою інформацією в особистих чи групових інтересах, прями або непрямі внески в період виборчих компаній на користь визначених партій та осіб, а також й на інші політичні цілі, незаконний розподіл кредитів і інвестицій, проведення

приватизації шляхом організації незаконних конкурсів, аукціонів, фактичного захоплення пакетів акцій, що знаходяться у державній власності, повне або часткове звільнення від митних платежів і податків, незаконне застосування системи преференцій стосовно різних промислових, фінансових, торгових і інших корпоративних груп та деякі інші подібні діяння.

У закордонній правовій теорії і практиці корупція нерідко визначається як несумісне зі статусом державного службовця корисливе діяння.

Найчастіше під корупцією (у вузькому розумінні слова) розуміють ситуацію, коли посадова особа приймає протиправне рішення (іноді рішення, морально не прийнятне для суспільної думки), з якого має перевагу деяка друга сторона (наприклад, фірма, що забезпечує собі завдяки цьому рішення державне замовлення всупереч установленій процедурі), а сама посадова особа одержує незаконну винагороду від цієї сторони. Характерні ознаки даної ситуації: приймається рішення, що порушує закон, обидві сторони діють у змові, обидві сторони одержують незаконні вигоди і переваги, обидві намагаються приховати свої дії.

Конвенція про корупцію у контексті кримінального права Ради Європи охоплює такі акти корупції, як активний та пасивний підкуп посадових осіб держави та іноземних посадових осіб, парламентарів, посадових осіб міжнародних організацій, суддів та посадових осіб міжнародних судів, активна та пасивна «торгівля впливом», відмивання доходів, отриманих від корупції, використання рахунків для відмивання коштів, отриманих внаслідок корупції.

Статтею 6 Міжамериканської конвенції про боротьбу з корупцією визначено такі види корупційних діянь:

- спроба отримання або отримання, прямо чи опосередковано, урядовим чиновником або особою, що здійснює публічні функції, будь-яких предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або для іншої особи або організації, в обмін на будь-який акт або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій;
- пропозиція або надання, прямо чи опосередковано, урядовому чиновнику або особі, що здійснює публічні функції, предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або іншої особи або організації, в обмін на будь-який акт або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій;
- будь-які дії або бездіяльність при виконанні своїх обов'язків урядовим чиновником або особою, що здійснює публічні функції, з метою незаконного отримання прибутку для себе або третьої сторони;

- шахрайське використання або приховування майна, отриманого внаслідок скоєння одного з вищезазначених діянь.

Таким чином, у міжнародному законодавстві поняття «корумповані особи» стосується осіб, які наділені державними повноваженнями або займають державну чи виборну посаду (магістрів, третейських суддів, експертів, чиновників), яким відповідною владою доручено виконання функцій судочинства, примирення та посередництва, прийняття певних рішень, а також іноземних державних посадових осіб.

Українське законодавство так визначає поняття корупції та корупційного правопорушення:

Корупція — використання суб'єктом, уповноваженим на виконання функцій держави, наданих йому службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб.

Також як **корупція** розглядається обіцянка або пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, уповноваженій на виконання функцій держави, з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

Корупційне правопорушення — діяння, що містить ознаки корупції, вчинене суб'єктом відповідальності, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність.

Національне агентство з питань запобігання корупції та Національне антикорупційне бюро України

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» було створено центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізацію державної антикорупційної політики, — Національне агентство з питань запобігання корупції.

До повноважень Національного агентства, зокрема, належить:

- проведення аналізу стану запобігання та протидії корупції в Україні, діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії корупції;
- підготовка та подання до Кабінету Міністрів України проекту національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики;
- здійснення контролю та перевірки декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зберігання та оприлюднення таких декларацій, проведення моніторингу способу

життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

- забезпечення ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення;
- інформування громадськості про здійснювані Національним агентством заходи щодо запобігання корупції, реалізація заходів, спрямованих на формування у свідомості громадян негативного ставлення до корупції.

Національне агентство утворюється Кабінетом Міністрів України. Питання діяльності Національного агентства у Кабінеті Міністрів України представляє Голова Національного агентства.

Національне агентство є правомочним з моменту призначення більше половини його загального кількісного складу. Національне агентство є колегіальним органом, до складу якого входить п'ять членів.

Члени Національного агентства призначаються на посаду Кабінетом Міністрів України строком на чотири роки за результатами конкурсу. Одна і та сама особа не може обіймати цю посаду понад два строки підряд.

Прем'єр-міністр України вносить для призначення Кабінетом Міністрів України на посади членів Національного агентства кандидатів, відібраних конкурсною комісією, склад якої затверджує Кабінет Міністрів України та яка здійснює організацію та проведення конкурсу.

Іншим органом у сфері протидії корупції є Національне антикорупційне бюро України, створене після прийняття відповідного Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» в 2014 році.

Національне антикорупційне бюро України (далі — Національне бюро) є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.

Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Національне бюро утворюється Президентом України.

Національне бюро складається з центрального і територіальних управлінь.

Для забезпечення виконання завдань Національного бюро його Директор утворює своїм рішенням не більше семи територіальних управлінь

Національного бюро, юрисдикція яких охоплює визначені в рішенні області України, Автономну Республіку Крим, міста Київ та Севастополь.

Структура, штатна чисельність управлінь Національного бюро та положення про них затверджуються Директором Національного бюро.

До структури управлінь Національного бюро можуть входити підрозділи детективів, що здійснюють оперативно-розшукові та слідчі дії, інформаційно-аналітичні, оперативно-технічні підрозділи, підрозділи, що здійснюють виявлення майна, яке може бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації, підрозділи швидкого реагування, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та забезпечення безпеки працівників, представництва інтересів в іноземних юрисдикційних органах, експертні, фінансові, кадрові та інші підрозділи.

Директор Національного бюро може створювати своїм рішенням комісії у складі працівників Національного бюро, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, службових осіб інших державних органів, органів місцевого самоврядування, представників громадських об'єднань. Такі комісії вивчають питання щодо порушення прав осіб, які співпрацюють з Національним бюро, та виносять рекомендації щодо усунення зазначених порушень. Рекомендації таких комісій є обов'язковими для розгляду державними органами, органами місцевого самоврядування.

Гранична чисельність центрального та територіальних управлінь Національного бюро становить 700 осіб, у тому числі не більше 200 осіб начальницького складу.

Керівництво діяльністю Національного бюро здійснює його Директор, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України.

Суб'єкти відповідальності за корупційні правопорушення

Можна зазначити, що коло осіб, які підпадають під дію антикорупційного законодавства доволі широке. Такими особами є посадові і службові особи всіх суб'єктів владних повноважень.

Суб'єктами, на яких поширюються дія Закону України «Про запобігання корупції», є особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

До таких осіб віднесені Президент України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України, міністри, інші керівники центральних органів виконавчої влади, Голова Служби безпеки України, Генеральний прокурор України ті інші.

До таких осіб також віднесені всі поліцейські.

До відповідальності за корупційні правопорушення можуть притягатися також особи, які надають публічні послуги, — аудитори, нотаріуси, оцінювачі, а також експерти.

Фактично суб'єктом відповідальності є представник влади, іншими словами — це посадові і службові особи всіх державних органів та органів місцевого самоврядування.

Запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням

Однією з ключових проблем попередження вчинення корупційних правопорушень є створення відповідної системи попереджувальних заходів. Це пов'язано як з реформуванням системи державної служби, так і врегулювання проблеми конфлікту інтересів, прозорості доходів і видатків публічних службовців.

Законодавець створив таку систему запобіжних антикорупційних заходів:

- обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища;
- обмеження щодо одержання подарунків;
- запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними;
- обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності;
- обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування;
- обмеження спільної роботи близьких осіб;
- фінансовий контроль та декларування доходів;
- заборона на одержання пільг, послуг і майна органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- доступ до інформації.

Поліцейським забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб:

- 1) у зв'язку із здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;
- 2) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи.

Поліцейські можуть приймати подарунки, які відповідають загально-визнаним уявленням про гостинність, крім випадків, про які зазначено вище, якщо вартість таких подарунків не перевищує одну мінімальну заробітну плату, встановлену на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна

вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки.

Передбачене обмеження щодо вартості подарунків не поширюється на подарунки, які:

1) даруються близькими особами;

2) одержуються як загальнодоступні знижки на товари, послуги, загальнодоступні виграші, призи, премії, бонуси.

Поліцейським забороняється займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю.

Поліцейські не можуть мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам.

З метою забезпечення фінансового контролю за доходами та витратами всі поліцейські зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік за формою, що визначається Національним агентством.

Спеціальні норми Закону спрямовані на захист викривачів

Особа, яка надає допомогу в запобіганні і протидії корупції (викривач), — особа, яка за наявності обґрунтованого переконання, що інформація є достовірною, повідомляє про порушення вимог цього Закону іншою особою. Особи, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції, перебувають під захистом держави. За наявності загрози життю, житлу, здоров'ю та майну осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції, або їх близьких осіб, у зв'язку зі здійсненням повідомлення про порушення вимог Закону, правоохоронними органами до них можуть бути застосовані правові, організаційно-технічні та інші спрямовані на захист від протиправних посягань заходи, передбачені Законом «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Повідомлення про порушення вимог Закону може бути здійснене працівником відповідного органу без зазначення авторства (анонімно). Це новий підхід до анонімних повідомлень.

Анонімне повідомлення про порушення вимог Закону підлягає розгляду, якщо наведена у ньому інформація стосується конкретної особи, містить фактичні дані, які можуть бути перевірені. Анонімне повідомлення про

порушення вимог Закону підлягає перевірці у термін не більше п'ятнадцяти днів від дня його отримання.

У разі підтвердження викладеної у повідомленні інформації про порушення вимог Закону керівник відповідного органу вживає заходів щодо припинення виявленого порушення, усунення його наслідків та притягнення винних осіб до дисциплінарної відповідальності, а у випадках виявлення ознак кримінального або адміністративного правопорушення також інформує спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції.

Посадові і службові особи державних органів, посадові особи органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, їх структурних підрозділів у разі виявлення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення чи одержання інформації про вчинення такого правопорушення працівниками відповідних державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, їх структурних підрозділів зобов'язані у межах своїх повноважень ужити заходів щодо припинення такого правопорушення **та негайно письмово повідомити** про його вчинення спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції.

Існують і деякі інші механізми запобігання і протидії корупції.

Це може бути заборона на одержання пільг, послуг і майна органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Державним органам, органам місцевого самоврядування **забороняється одержувати** від фізичних та юридичних осіб безоплатно грошові кошти або інше майно, нематеріальні активи, майнові переваги, пільги чи послуги, крім випадків, передбачених законами або чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Також до цього механізму віднесено антикорупційну експертизу. З метою виявлення в чинних нормативно-правових актах та проектах нормативно-правових актів факторів, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень, розроблення рекомендацій стосовно їх усунення проводиться антикорупційна експертиза. Обов'язкова антикорупційна експертиза здійснюється Міністерством юстиції України, крім антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, внесених на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України, яка здійснюється комітетом Верховної Ради України, до предмета відання якого належить питання боротьби з корупцією. Міністерство юстиції України визначає порядок і методологію проведення ним антикорупційної експертизи, а також порядок оприлюднення її результатів.

Запобігання корупції також сприяє спеціальна перевірка.

Стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, а також посад з підвищеним корупційним ризиком, перелік яких затверджується Національним агентством, проводиться спеціальна перевірка, у тому числі щодо відомостей, поданих особисто.

Відомості про осіб, яких притягнуто до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної або цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, а також про юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення, вносяться до **Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення**, що формується та ведеться Національним агентством.

Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, порядок його формування та ведення затверджуються Національним агентством.

Відомості про фізичних осіб, яких притягнуто до відповідальності за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, а також про юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення, вносяться до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, протягом трьох робочих днів з дня надходження з Державної судової адміністрації України до Національного агентства електронної копії рішення суду, яке набрало законної сили, з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Національне агентство забезпечує оприлюднення на своєму офіційному веб-сайті відомостей з Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, протягом трьох робочих днів після їх внесення до реєстру.

Відкритими для безоплатного цілодобового доступу є такі відомості про фізичну особу, яку притягнуто до відповідальності за вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення:

- 1) прізвище, ім'я, по батькові;
- 2) місце роботи, посада на час вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення;
- 3) склад корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення;
- 4) вид покарання (стягнення);
- 5) спосіб вчинення дисциплінарного корупційного проступку;
- 6) вид дисциплінарного стягнення.

Відкритими для безоплатного цілодобового доступу є такі відомості про юридичну особу, до якої застосовано заходи кримінально-правового характеру:

- 1) назва;
- 2) юридична адреса, код в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців;
- 3) склад корупційного правопорушення, у зв'язку з вчиненням якого застосовано заходи кримінально-правового характеру;
- 4) вид застосованих заходів кримінально-правового характеру.

Зазначені відомості не належать до конфіденційної інформації про особу та не можуть бути обмежені в доступі.

Важливим елементом протидії корупції є встановлення вимог щодо прозорості та доступу до інформації.

Посадовим і службовим особам суб'єктів владних повноважень забороняється:

- 1) відмовляти фізичним або юридичним особам в інформації, надання якої цим фізичним або юридичним особам передбачено законом;
- 2) надавати несвоєчасно, недостовірну чи не в повному обсязі інформацію, яка підлягає наданню відповідно до закону.

Не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом інформація про:

- 1) розміри, види благодійної та іншої допомоги, що надається фізичним та юридичним особам чи одержується від них іншими особами;
- 2) розміри, види оплати праці, матеріальної допомоги та будь-яких інших виплат з бюджету посадовим і службовим особам органів публічної влади, а також одержані цими особами за правочинами, які підлягають обов'язковій державній реєстрації, а також подарунки, які регулюються цим Законом;
- 3) передачу в управління належних особам підприємств та корпоративних прав, що здійснюється в порядку, передбаченому цим Законом;
- 4) конфлікт інтересів посадових і службових осіб органів публічної влади, та заходи з його врегулювання.

Існують певні вимоги щодо запобігання корупції в діяльності юридичних осіб.

Юридичні особи забезпечують розробку та вжиття заходів, які є необхідними та обґрунтованими для запобігання і протидії корупції у діяльності юридичної особи.

Керівник, засновники (учасники) юридичної особи забезпечують регулярну оцінку корупційних ризиків у її діяльності і здійснюють відповідні

антикорупційні заходи. Для виявлення та усунення корупційних ризиків у діяльності юридичної особи можуть залучатися незалежні експерти, зокрема, для проведення аудиту.

Посадові та службові особи юридичних осіб, інші особи, які виконують роботу та перебувають з юридичними особами у трудових відносинах, зобов'язані:

1) не вчиняти та не брати участі у вчиненні корупційних правопорушень, пов'язаних з діяльністю юридичної особи;

2) утримуватися від поведінки, яка може бути розціненою як готовність вчинити корупційне правопорушення, пов'язане з діяльністю юридичної особи;

3) невідкладно інформувати посадову особу, відповідальну за запобігання корупції у діяльності юридичної особи, керівника юридичної особи або засновників (учасників) юридичної особи про випадки підбурення до вчинення корупційного правопорушення, пов'язаного з діяльністю юридичної особи;

4) невідкладно інформувати посадову особу, відповідальну за запобігання корупції у діяльності юридичної особи, керівника юридичної особи або засновників (учасників) юридичної особи про випадки вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень іншими працівниками юридичної особи або іншими особами;

5) невідкладно інформувати посадову особу, відповідальну за запобігання корупції у діяльності юридичної особи, керівника юридичної особи або засновників (учасників) юридичної особи про виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів.

Юридичні особи зобов'язані затвердити антикорупційну програму юридичної особи, яка являє собою комплекс правил, стандартів і процедур щодо виявлення, протидії та запобігання корупції у діяльності юридичної особи.

Тема 2. Корупційні правопорушення

За вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень особи, уповноважені на виконання публічних функцій, притягаються до:

- кримінальної,
- адміністративної,
- дисциплінарної та
- цивільно-правової відповідальності.

Безпосередньо адміністративна відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією встановлена Главою 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення — АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ. Ця глава складається з 6 статей. Зміст основних статей буде опрацьований під час практичної частини наших занять.

Набагато більше корупційних правопорушень представлено в Кримінальному кодексі України. Корупційними злочинами відповідно до Кримінального кодексу України вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 417 у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364–1, 365–2, 368, 368–2, 368–3, 368–4, 369, 369–2 ККУ. Цей перелік наведено у статті 45 ККУ. Таких статей в цьому кодексі 19.

В межах цієї дисципліни ми не будемо розглядати всі зазначені злочини, але найбільш «популярні» ситуації будуть розглянуті на практичних заняттях. Ці злочини зосереджені у Розділі XVII Кримінального кодексу України — ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ.

Зокрема, в цьому розділі ККУ встановлено відповідальність за злочини, які пов'язані із роботою поліцейського:

- Стаття 364. Зловживання владою або службовим становищем;
- Стаття 366–1. Декларування недостовірної інформації;
- Стаття 368. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою;
- Стаття 368–2. Незаконне збагачення;
- Стаття 369. Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;
- Стаття 369–2. Зловживання впливом.

Спробуємо дати стисло характеристику деяким статтям.

Розглянемо статтю 364 ККУ «Зловживання владою або службовим становищем». Зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, із штрафом від двохсот п'ятдесяти до семисот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Відповідальність за статтею 364 ККУ передбачена для службових осіб. Службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій. Будь-який поліцейський є представником влади, тому він є суб'єктом відповідальності за такий злочин.

Ще однією умовою настання відповідальності по цій статті є завдання істотної шкоди. Істотною шкодою вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян (для цієї ситуації) станом на 1.01.2016—689 гривень. Тому істотною шкодою буде лише шкода, яка перевищує 68 900 гривень.

Стаття 368 ККУ встановлює кримінальну відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. В недалекому минулому це була відповідальність за одержання хабара.

Під неправомірною вигодою розуміють грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи не грошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав.

Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища карається:

- штрафом від однієї тисячі до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або
- арештом на строк від трьох до шести місяців, або
- позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Якщо предметом цього злочину була неправомірна вигода у значному розмірі то покарання посилюється і карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Якщо ж предметом цього злочину була неправомірна вигода у великому розмірі або вчинене службовою особою, яка займає відповідальне становище, або за попередньою змовою групою осіб, або повторно, або поєднане з вимаганням неправомірної вигоди, то поліцейський може бути покараний позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна.

Якщо ж предметом цього злочину була неправомірна вигода в особливо великому розмірі, або вчинене службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище, то таке діяння карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна.

Цей злочин має градацію розміру неправомірної вигоди, яку покладено в основу покарання. Для зручності покажемо це у таблиці.

Неправомірна вигода	Розмір (НМДГ)	Розмір (грн.)
за частиною першою статті 368	До 100	До 137799
в значному розмірі (за частиною другою статті 368)	Від 100 до 200	137 800–275 599
у великому розмірі (за частиною третьою статті 368)	Від 200 до 500	275 600–688 999
в особливо великому розмірі (за частиною четвертою статті 368)	Більше 500	Більше 689 000

Стаття 368–2 ККУ встановлює кримінальну відповідальність за незаконне збагачення. Набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само

передача нею таких активів будь-якій іншій особі караються позбавленням волі на строк до двох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна.

Це означає, що поліцейський може бути притягнений до кримінальної відповідальності, якщо він не зможе довести законність отримання грошових коштів або іншого майна на суму, що перевищує одну тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Це становить грошові кошти, які перевищують 689 000 гривень.

Така ситуація можлива, коли важко довести факт отримання неправомірної вигоди, але в наявності є грошові кошти або інше майно, законність походження якого посадова особа не може пояснити.

Звернемо увагу на статтю 369 ККУ, яка передбачає кримінальну відповідальність за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі. Така ситуація є дзеркальною до статті 368 ККУ. Там особа отримує неправомірну вигоду, а тут — пропонує або надає її.

Пропозиція чи обіцянка службовій особі надати їй або третій особі неправомірну вигоду, а так само надання такої вигоди за вчинення чи невчинення службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища караються штрафом від п'ятисот до семисот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до чотирьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

І ще один злочин, який віднесено до корупційних, визначений у **статті 369–2 ККУ «Зловживання впливом»**.

Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду або за надання такої вигоди третій особі вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, караються штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років.

Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, або пропозиція чи обіцянка здійснити вплив за надання такої вигоди караються штрафом від семисот п'ятдесяти до однієї тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

По суті, ця стаття встановлює відповідальність для посередників, які погодились вчинити вплив на особу, яка уповноважена на виконання функцій держави.

Наприклад, знайомий або родич поліцейського погодився за грошові кошти (неправомірну вигоду) вплинути на поліцейського для прийняття необхідного рішення. Тобто гроші передаються не безпосередньо особі, яка уповноважена на виконання функцій держави (поліцейському), а його знайомому. В такому разі до відповідальності може бути притягнуто і особу, яка передала неправомірну вигоду посереднику і самого посередника.

Щодо дисциплінарної відповідальності необхідно зазначити, що особа, яка вчинила корупційне правопорушення або правопорушення, пов'язане з корупцією, однак судом не застосовано до неї покарання або не накладено на неї стягнення у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, пов'язаними з виконанням функцій держави, підлягає притягненню до дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку.

Порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності визначається Законом України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ».

Цивільно-правова відповідальність за корупційні правопорушення є позадоговірною (або недоговірною). Така відповідальність настає за вчинення протиправних дій однією особою щодо іншої за відсутності між ними договору або незалежно від наявних між ними договірних відносин. Така відповідальність настає за порушення обов'язку, встановленого законом або підзаконним актом, і найчастіше виражається у формі відшкодування збитків.

Необхідно також зазначити, що поліцейським пенсія встановлюється відповідно до положень Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Але особам, які мають право на пенсію за цим Законом, позбавленим спеціальних звань, а також звільненим зі служби у зв'язку із засудженням за умисне кримінальне правопорушення, вчинене з використанням свого посадового становища, або притягненням до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, пенсія встановлюється на підставах, установлених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Розглянемо зміст глави **13-А КУпАП «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією»**.

Статтею 172–4 встановлено адміністративну відповідальність за порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності. Нагадаємо, що самі обмеження визначені у статті 25 «Обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності» Закону України «Про засади запобігання корупції».

За порушення таких обмежень щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної та судівської практики, інструкторської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю передбачається накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (5 100–8 500 гривень) з конфіскацією отриманого доходу від підприємницької діяльності чи винагороди від роботи за сумісництвом.

Статтею 172–5 встановлено адміністративну відповідальність за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1 700–3 400 гривень) з конфіскацією такого подарунка. Самі правила отримання та неотримання подарунків визначено у статті 24 «Запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними» Закону України «Про запобігання корупції».

За порушення вимог фінансового контролю встановлено адміністративну відповідальність у статті 172–6 КУпАП. За несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбачено штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (850–1 700 гривень). За неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані встановлено штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1 700–3 400 гривень). За подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбачено накладення штрафу від однієї тисячі до двох тисяч п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (17 000–42 500 гривень).

Порядок здійснення фінансового контролю, вимоги та порядок подання декларації регламентуються Розділом 7 «Фінансовий контроль» Закону України «Про засади запобігання корупції».

Адміністративну відповідальність за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів встановлено у статті 172–7 КУпАП. За неповідомлення особою у встановлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів накладається штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1 700–3 400 гривень). За вчинення дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів передбачено відповідальність у вигляді штрафу від двохсот

до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (з 400–6 800 гривень).

Під реальним конфліктом інтересів розуміють суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Питання врегулювання конфлікту інтересів розглядаються у Розділі 5 «Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів» Закону України «Про засади запобігання корупції».

Статтею 172–8 КУпАП встановлено адміністративну відповідальність за незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень. За незаконне розголошення або використання в інший спосіб особою у своїх інтересах інформації, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, передбачається накладення штрафу від ста до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1 700–2 550 гривень).

За невиконання заходів щодо протидії корупції передбачено адміністративну відповідальність у статті 172–9 КУпАП. Невжиття передбачених законом заходів посадовою чи службовою особою органу державної влади, посадовою особою місцевого самоврядування, юридичної особи, їх структурних підрозділів у разі виявлення корупційного правопорушення тягне за собою накладення штрафу від ста двадцяти п'яти до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (2 125–4 250 гривень).

Розглянемо для прикладу декілька ситуацій, пов'язаних із застосуванням норм ККУ та КУпАП. Для цього необхідно ще раз звернутися до статей 368 та 369 Кримінального кодексу України. В цих статтях йдеться про відповідальність та покарання за:

- 1) отримання неправомірної вигоди;
- 2) пропозицію неправомірної вигоди.

Виникає ситуація, коли одна особа пропонує неправомірну вигоду, а інша погоджується її отримати. Наприклад, поліцейський зупинив водія за порушення правил дорожнього руху. Водій для того, щоб уникнути покарання, пропонує поліцейському якісь гроші. Його дії підпадають під ознаки статті 369 — пропозиція неправомірної вигоди. Водій може навіть не пропонувати безпосередньо гроші, а лише пообіцяти надати їх після вирішення спірної ситуації.

Стаття 369 передбачає відповідальність як за надання неправомірної вигоди, так і за обіцянку її надати. За такі дії передбачена кримінальна відповідальність у вигляді штрафу від 8 500 гривень до 12 750 гривень, або

обмеження чи позбавлення волі від 2 до 4 років. Тому будь-яка особа, яка пропонує неправомірну вигоду або просто обіцяє її надати ризикує бути притягнутою до кримінальної відповідальності.

Ще більше ризикує сам поліцейський. Якщо уважно прочитати статтю 368 Кримінального кодексу, то стає зрозумілим, що кримінальна відповідальність настає за прийняття як неправомірної вигоди, так і за прийняття лише пропозиції чи обіцянки такої вигоди. За такі дії передбачена кримінальна відповідальність у вигляді штрафу від 17 000 гривень до 25 500 гривень, або позбавлення волі від 2 до 4 років.

Звертаємо увагу на те, що в Кримінальному кодексі не встановлено певного мінімального розміру неправомірної вигоди, починаючи з якого може наставати кримінальна відповідальність. Відповідальність настає за пропозицію неправомірної вигоди чи за отримання неправомірної вигоди незалежно від її розміру.

Схожа стаття міститься і в Кодексі про адміністративні правопорушення. **Це стаття 172⁻⁵ «Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків».**

В КУпАП встановлено відповідальність за порушення визначених законом обмежень щодо одержання подарунків. За такі дії передбачена відповідальність у вигляді штрафу від 1 700 до 3 400 гривень з конфіскацією такого подарунка.

Необхідно пояснити, які ж обмеження встановлені щодо одержання подарунків. Таких обмежень не так вже й багато. По-перше, забороняється отримувати подарунки особам, уповноваженим на виконання функцій держави у зв'язку зі здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. По-друге, забороняється отримувати подарунки начальникам від своїх підлеглих.

Необхідно звернути увагу, що відповідальність за порушення обмежень щодо одержання подарунків встановлено лише для осіб, які їх отримують. Відповідальність для осіб, які пропонують подарунок не передбачена.

В деяких ситуаціях закон дозволяє отримувати подарунки і особам, уповноваженим на виконання функцій держави. Посадові особи можуть приймати подарунки, які відповідають загально визначеним уявленням про гостинність, якщо вартість таких подарунків не перевищує одну мінімальну заробітну плату, встановлену на день прийняття подарунка, одноразово. Нагадаємо, що розмір мінімальної заробітної плати зараз складає 1 378 гривень (станом на 1.01.2016 р.).

Передбачені обмеження щодо вартості подарунків не поширюються на подарунки, які даруються близькими особами.

Можна навести такі приклади, що підлеглі поліцейські не мають право дарувати подарунки особам, які є їх начальниками. Вартість подарунка тут значення не має, тому що це пряма заборона.

В той же час поліцейські мають право, наприклад, привітати з днем народження та подарувати подарунок їхньому колезі, такому ж поліцейському, але вартість такого подарунка від кожного окремого дарувальника не може перевищувати 1 378 гривень. Вартість подарунків не обмежується лише для близьких осіб. До близьких осіб віднесені, наприклад, чоловік, дружина, батько, мати, син, дочка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха. Такі особи мають можливість дарувати подарунки без обмеження їхньої вартості.

Що ж робити поліцейському в разі надходження пропозиції. Відповідь міститься в самому законі. Послідовність складається із 4-х дій.

Поліцейський у разі надходження пропозиції щодо неправомірної вигоди або подарунка, незважаючи на приватні інтереси, зобов'язані невідкладно вжити таких заходів:

- 1) відмовитися від пропозиції;
- 2) за можливості ідентифікувати особу, яка зробила пропозицію;
- 3) залучити свідків, якщо це можливо, у тому числі з числа співробітників;
- 4) письмово повідомити про пропозицію безпосереднього керівника.

Якщо поліцейський виявив у своєму службовому приміщенні (автомобілі) майно, що може бути неправомірною вигодою, або подарунок, він зобов'язаний невідкладно, але не пізніше одного робочого дня, письмово повідомити про цей факт свого безпосереднього начальника.

Про виявлення майна, що може бути неправомірною вигодою, або подарунка складається акт, який підписується особою, яка виявила неправомірну вигоду або подарунок, та її безпосереднім керівником або керівником відповідного органу, підприємства, установи, організації.

Як бачимо, вимоги доволі прості та однозначні.

Розглянемо ще одну ситуацію із встановленням обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності.

Поліцейському забороняється: займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю. Це означає що поліцейським не можна займатися будь-якою підприємницькою діяльністю або виконувати будь-яку роботу і отримувати за це плату. Ви не можете займатися ремонтними роботами, охороняти якісь об'єкти, перевозити вантажі або людей, торгувати і так далі.

Дозволено лише здійснювати:

- викладацьку діяльність (читати лекції, проводити уроки),

- наукову діяльність (писати наукові статті),
- творчу діяльність (співати, танцювати),
- медичну практику,
- інструкторську та суддівську практику із спорту.

Вище перераховано дозволені види оплачуваної діяльності.

Розглянемо ще питання фінансового контролю та декларування доходів. Всі особи, які уповноважені на виконання функцій держави, в тому числі і поліцейські, зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції декларацію за минулий рік за формою, визначеною Національним агентством. Такий порядок буде діяти з 2016 року. В разі порушення цього обмеження можливими наслідками є адміністративна або ж кримінальна відповідальність.

Адміністративна відповідальність (**стаття 172–6 «Порушення вимог фінансового контролю»**) передбачена за несвоєчасне подання декларації. Якщо не подав до 1 квітня, то будеш відповідати. За це з особи може стягуватися штраф у розмірі від 850 до 1 700 гривень.

Кримінальна відповідальність (**стаття 366–1 «Декларування недостовірної інформації»**) застосовується за подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації або умисне неподання суб'єктом декларування зазначеної декларації.

Подання поліцейським завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави, передбаченої законом України «Про запобігання корупції», або умисне неподання поліцейським зазначеної декларації караються штрафом від двох тисяч п'ятисот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або позбавленням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Відповідно до цієї статті відповідальність за подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, настає у випадку, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 250 мінімальних заробітних плат. На 1 січня 2016 року розмір мінімальної заробітної плати становить 1 378 гривень. Тому кримінальна відповідальність настає лише в тому разі, якщо поліцейський умисно внесе до декларації недостовірні відомості у розмірі 344 тисячі 500 гривень. Якщо розбіжність буде меншою, то поліцейського буде притягнуто до адміністративної відповідальності за частиною четвертою статті 172–6 КУпАП.

Це означає, що ви повинні умисно не подати декларацію, або умисно не внести в цю декларацію відомості, які мають там бути. Якщо дії вчинені умисно, то це означає, що особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності). Тобто ви розуміли, що ви це не зазначаєте в декларації цілком свідомо.

Кримінальна відповідальність передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до двох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Ми розглянули основні ситуації, які містять корупційні ризики. Але це не заперечує можливість виникнення й інших ситуацій. Тому вам бажано самостійно прочитати відповідні статті як Закону України «Про запобігання корупції», так і Кримінального кодексу та Кодексу про адміністративні правопорушення.

Організація службової діяльності слідчого

Мета: Слухачі повинні поглибити знання про організацію виїзду та прибуття слідчо-оперативної групи на місця вчинення кримінальних правопорушень.

Тема 1. Організація виїзду та прибуття слідчо-оперативної групи на місця вчинення кримінальних правопорушень

Організація діяльності органів Національної поліції щодо реагувань на злочини та інші події регламентується відомчими наказами, а саме:

- **Наказом МВС України №940 від 22.10.2012р.**
- **Наказом МВС України №1377 від 06.11.2015р.**
- **Наказом МВС України №700 від 14.08.2012р.**

Основні завдання органів Національної поліції щодо реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події:

- негайне реагування на всі кримінальні правопорушення та інші події, направлення на місця подій сил і засобів, необхідних для захисту порушених конституційних прав громадян;
- підтримання постійної готовності сил і засобів органів Національної поліції до реагування;
- оперативне інформування чергових частин вищого органу Національної поліції про отримані повідомлення;
- забезпечення особистої безпеки громадян, захисту їх прав, свобод і законних інтересів, попередження чи припинення правопорушень, виявлення та затримання осіб, які їх вчинили, усунення негативних наслідків правопорушень та інших подій;
- орієнтування всіх видів нарядів про вчинення кримінальних та інших правопорушень, прикмети осіб, які їх вчинили, об'єкти посягань;
- організація взаємодії органів Національної поліції з іншими правоохоронними органами під час реагування на кримінальні правопорушення та інші події;
- забезпечення особистої безпеки працівників поліції, організація їх навчання діям у типових та екстремальних ситуаціях.

УВАГА!!! Права та обов'язки працівників поліції щодо реагування на злочини та інші події.

Під час реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події **працівники Національної поліції мають право:**

- вимагати від громадян і службових осіб, які порушують громадський порядок, припинення правопорушень та дій, що перешкоджають

здійсненню повноважень поліції, виносити на місці усне попередження особам, які допустили малозначні адміністративні порушення, а в разі невиконання зазначених вимог застосовувати передбачені законодавством заходи примусу;

- перевіряти у громадян у разі виникнення підозри у вчиненні правопорушень документи, що посвідчують їх особу, а також інші документи, необхідні для з'ясування питання щодо додержання правил, нагляд і контроль за виконанням яких покладено на органи Національної поліції;
- згідно з наданими законодавством повноваженнями **затримувати** і доставляти до органів Національної поліції:
 1. осіб, яких вони запідозрили у вчиненні кримінального правопорушення або замаху на його вчинення, якщо для цього є достатні підстави (очевидець, у тому числі і потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин), а також безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні;
 2. осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, для складання протоколу або розгляду справи за суттю, якщо ці питання не можуть бути вирішені на місці;
 3. неповнолітніх віком до 16 років, які залишилися без опікування;
 4. неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння і не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність;
 5. військовослужбовців, які вчинили діяння, що підпадають під ознаки кримінального або адміністративного правопорушення;
 6. осіб, які мають ознаки вираженого психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для себе і оточуючих.
- проводити огляд вищевказаних осіб, речей, що знаходяться при них, транспортних засобів і вилучати документи та предмети, які можуть бути речовими доказами або використані на шкоду їх здоров'ю, в установленому законодавством порядку.
- складати протоколи про адміністративні правопорушення, провадити особистий огляд, огляд речей, вилучення речей і документів, застосовувати інші передбачені законодавством заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.
- брати участь у розкритті кримінальних правопорушень у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством.

- проводити аудіо-, відео-, фотофіксацію як допоміжний засіб попередження протиправних дій та розкриття правопорушень;
- входити безперешкодно в будь-який час доби:
 1. на територію і в приміщення підприємств, установ і організацій, у тому числі митниць, та оглядати їх з метою припинення кримінальних правопорушень, переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, при стихійному лихові та за інших надзвичайних обставин;
 2. на земельні ділянки, в жилі та інші приміщення громадян у разі переслідування особи, яка обґрунтовано підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення або припинення кримінального правопорушення, що загрожує життю мешканців, а також при стихійному лихові та за інших надзвичайних обставин;
 3. арештом або адміністративним наглядом, з метою перевірки виконання встановлених судом обмежень.
- перебувати на земельних ділянках, у жилих та інших приміщеннях громадян за їхньої згоди, а також на території і в приміщеннях підприємств, установ і організацій з повідомленням про це їх адміністрації з метою забезпечення безпеки громадян, громадської безпеки, запобігання злочину, виявлення і затримання осіб, які його вчинили;
- відповідно до своєї компетенції тимчасово обмежувати або забороняти доступ громадян на окремі ділянки місцевості чи об'єкти з метою забезпечення громадського порядку, громадської безпеки, охорони життя і здоров'я людей;
- обмежувати або забороняти у випадках затримання злочинців, при аваріях, інших надзвичайних обставинах, що загрожують життю і здоров'ю людей, рух транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць і автомобільних доріг;
- вилучати у громадян і службових осіб предмети і речі, заборонені або обмежені в обігу, а також документи з ознаками підробки;
- використовувати безперешкодно транспортні засоби, що належать підприємствам, установам, організаціям і громадянам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав, міжнародних організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, стихійного лиха, доставки до лікувального закладу осіб, які потребують невідкладної медичної допомоги, для переслідування правопорушників та їх доставляння до органів Національної поліції;

- користуватися у невідкладних випадках безперешкодно і безплатно засобами зв'язку, що належать підприємствам, установам і організаціям, а засобами зв'язку, що належать громадянам, – за їх згодою;
- користуватися безплатно засобами масової інформації з метою встановлення обставин вчинення кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили, свідків, потерпілих, розшуку правопорушників, які втекли, безвісно відсутніх осіб і з іншою метою, що пов'язана з необхідністю надання допомоги громадянам, підприємствам, установам і організаціям у зв'язку з виконанням поліцією покладених на неї обов'язків.

Основні обов'язки працівників поліції щодо реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події:

- забезпечувати безпеку громадян і громадський порядок;
- виявляти, запобігати і припиняти кримінальні правопорушення, вживати з цією метою оперативно-розшукових та профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством;
- виявляти та припиняти адміністративні правопорушення, здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, розгляд яких законом покладено на органи Національної поліції;
- розшукувати осіб у випадках, передбачених законодавством та міжнародними договорами України;
- виконувати у передбачених законодавством випадках і в межах своєї компетенції постанови прокурора, слідчого, слідчого судді, суду;
- повідомляти відповідним державним органам і громадським об'єднанням про аварії, пожежі, катастрофи, стихійні лиха, надзвичайні ситуації та інші події, уживати в межах компетенції невідкладних заходів для ліквідації їх наслідків, рятування людей і надання їм допомоги, охорони майна, що залишилось без нагляду.
- брати участь у проведенні карантинних заходів під час епідемій та епізоотій;
- надавати невідкладну, у тому числі медичну, допомогу особам, які потерпіли від правопорушень, надзвичайних ситуацій і нещасних випадків, перебувають у беспорядному або небезпечному для життя та здоров'я стані, дітям, які залишилися без опіки, а також затриманим та взятим під варту особам;
- працівник поліції на території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу в разі звернення до нього громадян або службових осіб з заявою чи повідомленням про події, які загрожують особистій чи громадській безпеці, або у разі безпосереднього

виявлення таких зобов'язаний вжити заходів до попередження і припинення правопорушень, рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, встановлення і затримання осіб, які вчинили правопорушення, охорони місця події і повідомити про це в найближчий підрозділ поліції.

ВАЖЛИВО!!!

При затриманні особи працівником поліції:

- 1. негайно повідомляється затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, роз'яснюється право оскаржувати їх у суді, а також право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього та інші процесуальні права, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК);*
- 2. у разі затримання особи, яка володіє тільки іноземною мовою, підстави затримання роз'яснюються у присутності перекладача;*
- 3. надається усне роз'яснення частини першої статті 63 Конституції України, право відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника та одночасно в друкованому вигляді – роз'яснення статей 28, 29, 55, 56, 59, 62 і 63 Конституції України та прав осіб, затриманих або взятих під варту, установлених законами, у тому числі права здійснювати захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання, право відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника;*
- 4. про кожне затримання одразу повідомляються за допомогою технічних засобів відповідальні особи в підрозділі органу досудового розслідування;*
- 5. затримана особа доставляється до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, в якому негайно реєструються дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого та інші відомості, передбачені законодавством;*
- 6. про затримання одразу повідомляється орган (установа), уповноважений законодавством на надання безоплатної правової допомоги;*
- 7. затриманому з моменту затримання забезпечується право захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника, реалізація інших прав затриманих;*

8. у разі заявлення затриманими особами усної або письмової вимоги про залучення захисника працівники поліції не мають права вимагати від них надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника;
9. про заявлення вимоги про залучення захисника або про відмову в залученні захисника в протоколі затримання робиться відповідний запис, який скріплюється підписом затриманої особи;
10. надається затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи. Якщо працівник поліції, що здійснив затримання, має підстави для обґрунтованої підозри, що при повідомленні про затримання ця особа може зашкодити досудовому розслідуванню, він здійснює таке повідомлення самотійно, проте без порушення вимоги щодо його негайності.

Організація чергувань слідчо-оперативної групи

Для забезпечення реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події у всіх ГУНП, територіальних відділах Національної поліції **формується не менше двох СОГ: основна та додаткова**. За необхідності організовується чергування СОГ також у підпорядкованих підрозділах – територіальних відділах Національної поліції.

СОГ формуються на підставі графіків (щотижневих або щомісячних) чергувань працівників структурних підрозділів Національної поліції, затверджених начальником ГУНП, територіальних відділів Національної поліції. У графіках має бути передбачений резерв для посилення цих груп під час ускладнення оперативної ситуації або заміни членів СОГ у зв'язку із хворобою, відрядженням або іншими обставинами.

До складу СОГ входять працівники структурних підрозділів: слідства (старший СОГ), карного розшуку, науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів. (Додатково входять працівники інших служб.)

Забороняється включати до складу СОГ осіб, які не мають досвіду самотійної роботи та за якими не закріплена вогнепальна зброя.

В територіальних відділах поліції для забезпечення реагування на сімейно-побутові конфлікти, інші кримінальні правопорушення та надзвичайні події начальник підрозділу має право своїм наказом створювати, крім СОГ, оперативні групи (ОГ) у складі інспекторів-чергових (там, де вони передбачені штатною структурою) і працівників інших підрозділів. Режим чергування ОГ визначається начальником на підставі графіків чергувань.

Працівники, включені до складу СОГ чи ОГ, забезпечуються *вогнепальною зброєю, боєприпасами і спецзасобами індивідуального захисту та активної оборони (бронежилетом та захисною каскою не нижче 2-го класу захисту, гумовим кийком, балончиком з аерозолем сльозоточивої чи дратівної дії, наручниками).*

За рішенням начальника підрозділу їм можуть видаватися автоматична зброя та інші спеціальні засоби.

Контроль за екіпіруванням членів СОГ та ОГ при виїзді на місце події покладається на начальника та відповідального по підрозділу Національної поліції.

Усі члени СОГ чи ОГ несуть службу у форменому одязі, мають при собі службові посвідчення, а особи середнього та старшого начальницького складу – жетони з особистим номером і особисті печатки.

Перед заступанням на службу відповідальний зобов'язаний особисто перевірити екіпірування особового складу СОГ та ОГ (у разі їх створення).

Інструктаж членів СОГ здійснюється одночасно з нарядом чергової частини: **у робочі дні – начальником разом з відповідальним** та його помічником, **а у вихідні та святкові дні – відповідальним** та його помічником. Інструктаж ОГ проводиться безпосередньо перед початком несення служби.

Під час проведення інструктажу необхідно підбити підсумки роботи СОГ та ОГ (у разі їх створення) за добу, що минула, виявити допущені недоліки та вказати їх причини, відзначити позитивні моменти. Особливу увагу звернути на забезпечення особистої безпеки. Перевірити знання членами СОГ та ОГ (у разі їх створення) своїх функціональних обов'язків, порядку дій при ускладненні оперативної обстановки, порядку та правил застосування, використання вогнепальної зброї, спеціальних засобів та заходів безпеки при поводженні з ними.

СОГ чергують цілодобово

Під час чергування працівники поліції, які входять до складу основної та додаткової СОГ, повинні **перебувати у своїх службових кабінетах.**

Якщо кабінети розміщені на значній відстані від адмінбудівлі, де розташована чергова частина, – в кімнаті СОГ, а де вони відсутні, – в приміщеннях чергової частини.

З урахуванням наявної штатної чисельності **допускається** перебування працівників **експертних підрозділів**, які входять до складу СОГ, у робочий час – у своїх службових кабінетах, **у неробочий час – за місцем проживання**. Наказом начальника підрозділу визначається порядок організації прибуття працівника експертного підрозділу до місця вчинення правопорушення в неробочий час.

Члени СОГ (основної та додаткових) можуть відлучатися з місць постійного перебування лише з дозволу чергового:

- для вживання їжі (у межах адмінбудинку НП),
- на місця вчинення кримінальних правопорушень,
- до кімнати розгляду обставин з доставленими особами тощо.

Членам СОГ забороняється відлучатися з місця постійного перебування для виконання службових завдань, не пов'язаних з діяльністю СОГ.

Залежно від оперативної обстановки, що складається, начальник або відповідальний може прийняти рішення про продовження **після 21-ї години чергування членів додаткової СОГ за місцем проживання**.

Вогнепальна зброя у таких випадках здається до чергової частини.

Членам СОГ та ОГ (у разі їх створення), які фактично перебували на службі менше 16 годин, надається 12 годин відпочинку, до 20 годин – 32 години відпочинку, понад 20 годин – 48 годин відпочинку.

Обов'язки начальників органів Національної поліції, відповідальних по ГУНП та їх помічників щодо реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події

За **організацію реагування** на повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події, достовірність, повноту і своєчасність подання інформації до вищих органів Національної поліції та інших центральних органів виконавчої влади **відповідають начальники органу Національної поліції, керівники органів досудового розслідування або особи, які виконують їх обов'язки.**

З метою організації належного реагування на кримінальні правопорушення та інші події, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, забезпечення взаємодії з іншими правоохоронними органами та органами

виконавчої влади, своєчасного інформування **на місця подій обов'язково виїжджають:**

- **Начальники ГУНП, ВП, керівники органів досудових розслідувань** або особи, які виконують їх обов'язки, – при отриманні повідомлень про *вбивства, розбої, кримінальні правопорушення, учинені із застосуванням вогнепальної зброї чи вибухівки, кримінальні правопорушення та інші події, що можуть викликати суспільний резонанс.*
- **Відповідальні по ГУНП, ВП** – при отриманні повідомлень про *тяжкі, особливо тяжкі злочини, кримінальні правопорушення та інші події, що можуть викликати суспільний резонанс.*
- **Помічники відповідальних по ГУНП** – при отриманні повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, **інформація про які передається до МВС**, у разі відсутності начальника або відповідального по ГУНП.
- **Помічники відповідальних по ВП** – при отриманні повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, **інформація про які передається до ГУНП**, у разі відсутності начальника або відповідального по ВП.

За фактами невиїзду начальників ВП та керівників органів досудових розслідувань або осіб, які виконують їх обов'язки, на місце скоєння тяжких, особливо тяжких злочинів, кримінальних правопорушень та інших подій, що можуть викликати суспільний резонанс, **призначаються службові розслідування, які проводяться у триденний строк.**

Начальники і відповідальні по ВП та інші працівники поліції **при виїзді** на місця подій **зобов'язані мати при собі вогнепальну зброю**, засоби бронезахисту та бути одягнені у формений одяг (працівники оперативних підрозділів, крім відповідальних по ВП, можуть бути у цивільному).

У разі неможливості негайного реагування силами добових нарядів на отриманні повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події начальник ВП або особа, яка виконує його обов'язки (відповідальний по ВП), визначає додаткові сили і засоби, що необхідно задіяти для реагування на ці повідомлення, та дає доручення черговому щодо їх направлення на місця подій.

Начальники ГУНП, ВП забезпечують підтримання постійної готовності сил і засобів до реагування на повідомлення, навчання особового складу діям у типових та екстремальних ситуаціях, підвищення його професійної майстерності, ужиття заходів щодо недопущення втрат та поранень працівників органів Національної поліції.

Обов'язки працівників чергових частин органів Національної поліції щодо реагування на заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події.

При зверненні до чергової частини черговий зобов'язаний уважно вислухати заявника, з'ясувати час, місце, спосіб та інші обставини кримінального правопорушення чи іншої події. Якщо в заяві (повідомленні) йдеться про питання, що не належить до компетенції органів Національної поліції та не містить ознак правопорушення, заявнику слід ввічливо роз'яснити, куди саме він має звернутися.

УВАГА!!! Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається.

При отриманні від особи заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення та іншу подію черговий ВП зобов'язаний:

- попередити заявника про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, що підтверджується його підписом у протоколі усної заяви, крім випадків надходження заяви чи повідомлення поштою або засобами зв'язку;
- отриману заяву (повідомлення) надати керівнику органу досудового розслідування, який визначає слідчого, що здійснюватиме досудове розслідування, при цьому з'ясувати у керівника органу досудового розслідування або слідчого попередню правову кваліфікацію правопорушення та поінформувати начальника і відповідального по ВП;
- негайно направити на місце події СОГ чи ОГ, інші наряди або окремих працівників поліції;
- ужити всіх необхідних заходів щодо припинення кримінального правопорушення, забезпечити затримання правопорушників, надання допомоги потерпілим, ліквідації негативних наслідків правопорушення чи події або надзвичайної ситуації, керуючись при цьому Картотекою невідкладних дій та іншими нормативно-правовими актами.

При отриманні інформації про кримінальне правопорушення або іншу подію, які вчинені на території обслуговування іншого ВП, черговий повинен виконати вищевказані вимоги, крім направлення СОГ на місце події та негайно повідомити чергову частину ВП, на території обслуговування якого вчинене кримінальне правопорушення або інша подія, для відповідного реагування.

ВАЖЛИВО!!! При отриманні одночасно двох і більше повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події черговий повинен задіяти для реагування на них додаткові СОГ, ГШР, ОГ, інші наряди або окремих працівників поліції. У разі неможливості негайного реагування на ці повідомлення наявними силами доповісти про це відповідальному по ВП, начальнику або особі, яка виконує його обов'язки, та за їх дорученням зібрати, екіпірувати та направити на місця подій додаткові сили і засоби.

Інформацію про кримінальні правопорушення, підслідні іншим правоохоронним органам, черговий зобов'язаний зареєструвати та негайно повідомити чергового відповідного органу, ужити необхідних заходів для припинення кримінального правопорушення, організувати проведення невідкладних дій щодо виявлення та затримання осіб, які його вчинили.

Організація виїзду та прибуття працівників поліції на місця вчинення кримінальних правопорушень та інших подій (права та обов'язки)

При надходженні до ВП заяв чи повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події працівники чергових частин (далі – черговий) ВП з'ясовують час, місце, характер та інші обставини того, що сталося, організують збір слідчо-оперативних груп (далі – СОГ), оперативних груп (далі – ОГ), інших нарядів та направляють їх на місця подій.

Час збору до виїзду:

- *для основних СОГ, ОГ та інших нарядів – до 5 хвилин;*
- *для додаткових СОГ при чергуванні за місцем служби – до 5 хвилин;*

- *для СОГ при чергуванні за місцем проживання – до 20 хвилин;*

для начальників ГУНП, ВП, керівників органів досудових розслідувань або осіб, які виконують їх обов'язки, – до 5 хвилин у робочий час (згідно з внутрішнім розпорядком дня ВП) та до 20 хвилин – у неробочий час;

для відповідальних по ГУНП, ВП – до 5 хвилин у робочий час (згідно з внутрішнім розпорядком дня ВП), а при чергуванні за місцем проживання – до 20 хвилин;

для інших працівників поліції – до 20 хвилин у робочий час (згідно з внутрішнім розпорядком дня ВП) та до 40 хвилин – у неробочий час.

Загальний строк прибуття працівників поліції на місця вчинення кримінальних правопорушень та інших подій не повинен перевищувати часу збору до

виїзду та часу, мінімально необхідного для подолання відстані від ВП до місця події (з урахуванням особливостей місцевості, погодних та дорожніх умов).

Старший наряду (СОГ, ОГ), який перший з'явився на місці події, негайно інформує чергову частину ВП про час фактичного прибуття.

Черговий вносить інформацію про час виїзду та прибуття нарядів на місце подій до відповідної інтегрованої інформаційно-пошукової системи ВП.

При надходженні до органу Національної поліції заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення оперативний черговий зобов'язаний негайно надати її начальнику слідчого підрозділу, який визначає слідчого, що здійснюватиме досудове розслідування, а також поінформувати начальника територіального органу внутрішніх справ.

УВАГА!!! Слідчий невідкладно, але не пізніше 24 годин зобов'язаний внести відомості про кримінальне правопорушення за заявою або повідомленням до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР).

Начальник територіального органу внутрішніх справ організовує своєчасне направлення на місце події слідчо-оперативної групи (далі – СОГ) у повному складі.

СОГ створюються при чергових частинах територіальних органів Національної поліції. Склад цих груп формується з працівників органів Національної поліції відповідно до графіку чергування, затвердженого начальником територіального органу Національної поліції та погодженого з начальником слідчого підрозділу.

До СОГ в обов'язковому порядку входять:

- слідчий (старший СОГ);
- співробітник оперативного підрозділу;
- спеціаліст-криміналіст.

Завданням СОГ, яка виїхала на місце скоєння кримінального правопорушення є:

- виявлення,
- фіксація,
- кваліфіковане вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення та речових доказів,
- встановлення свідків та потерпілих,

- з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, причетних до його вчинення.

Після прибуття на місце події члени СОГ з'ясовують обставини вчинення кримінального правопорушення, встановлюють свідків, прикмети осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та ймовірні шляхи їх відходу. У разі необхідності вживають заходів для переслідування транспортних засобів, що використовувалися при вчиненні правопорушення. Беруть участь у розшуку та затриманні осіб, які підозрюються в учиненні цих кримінальних правопорушень.

Тема 2. Організація виїзду та прибуття слідчо-оперативної групи на місце вчинення кримінальних правопорушень

КЕРІВНА РОЛЬ СЛІДЧОГО ПІД ЧАС ДІЯЛЬНОСТІ СОГ

УВАГА!!! На місці події слідчий має наступні повноваження:

- керує діями членів СОГ та несе персональну відповідальність за якість проведення огляду місця події.
- разом з членами групи, залученими спеціалістами, запрошеними потерпілим, свідками та іншими учасниками кримінального провадження з метою виявлення відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення проводить огляд місця події, у ході якого в установленому КПК України порядку фіксує відомості щодо обставин учинення кримінального правопорушення, вилучає речі і документи, які мають значення для кримінального провадження, та речі, вилучені з обігу, у тому числі матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню. Забезпечує їх належне зберігання для подальшого направлення для проведення експертного дослідження.
- може запросити для участі в огляді потерпілого, підозрюваного, захисника та інших учасників кримінального провадження, а також у разі необхідності отримання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань може запросити спеціалістів.
- має право заборонити будь-якій особі залишати місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду.
- за наявності підстав інформує оперативного чергового про залучення додаткових сил і засобів для документування всіх обставин учиненого кримінального правопорушення.
- при необхідності допитує про обставини вчиненого кримінального правопорушення заявника, потерпілого, свідків та інших учасників кримінального провадження.
- надає письмові доручення співробітникам оперативних підрозділів про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Здійснює інші повноваження, передбачені КПК України.

При проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завірненням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточний огляд і опечатування.

ВАЖЛИВО!!! Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Дії співробітників оперативного підрозділу на місці події:

- здійснює поквартирний чи подвірний обхід з метою виявлення свідків учиненого кримінального правопорушення, збирання відомостей, що можуть бути використані як докази.
- установлює час, місце і обставини вчинення кримінального правопорушення; кількість причетних до його вчинення осіб, їх прикмети; наявність у них зброї, транспортних засобів, слідів на одязі чи тілі, які могли залишитися через опір потерпілих або при подоланні перешкод; індивідуальні ознаки викрадених речей; напрямок, в якому вони зникли, інші відомості, необхідні для встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.
- негайно інформує слідчого про одержані дані щодо обставин вчинення кримінального правопорушення та причетних до нього осіб, для їх подальшої фіксації шляхом проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.
- виконує письмові доручення слідчого про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Під час їх виконання користується повноваженнями слідчого.

Спеціаліст-криміналіст:

- надає консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.
- з використанням спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складає плани і схеми, виготовляє графічні

зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляє відбитки та зліпки, оглядає і вилучає речі і документи, які мають значення для кримінального провадження.

- виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення.
- проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), звертає увагу слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення.
- несе персональну відповідальність за якісну фіксацію всієї слідової інформації, повноту відображених даних у протоколі огляду та схемі (плані) до нього.

Прибувши для участі в огляді, спеціаліст отримує від слідчого, прокурора необхідну інформацію про обставини справи, дії учасників огляду, здійснені до його прибуття, завдання, які необхідно вирішити, та надалі виконує доручення слідчого, прокурора, які стосуються використання його спеціальних знань.

На початку огляду спеціаліст спільно зі слідчим, прокурором визначає межі та порядок проведення огляду, а також здійснює фотографування місця огляду.

Після отримання доручення слідчого, прокурора на проведення динамічної стадії огляду та завдання на виявлення слідової інформації спеціаліст визначає алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і методи їх виявлення та приступає до проведення огляду.

Дії спеціаліста, які безпосередньо пов'язані з виявленням, закріпленням та вилученням слідів і речових доказів, здійснюються відповідно до тактики огляду місця події та методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Перед переміщенням об'єкта (з метою огляду та виявлення слідової інформації) спеціалістом здійснюється його вузлова фотозйомка.

Під час проведення пошуку та виявлення слідів спеціаліст застосовує наявні технічні засоби та використовує насамперед неруйнуючі методи їх виявлення, а в разі недосягнення позитивного результату – також і руйнуючі методи виявлення слідової інформації.

ВАЖЛИВО!!! Перед використанням руйнуючих методів пошуку слідів спеціаліст повинен отримати від слідчого, прокурора згоду на їх

застосування та визначитися з пріоритетом слідової інформації, яка підлягає виявленню, з метою подальшого проведення експертних досліджень у лабораторних умовах.

Під час фіксації виявленої слідової інформації в протоколі спеціаліст надає допомогу слідчому в описі специфічних ознак (вид та кількість виявлених слідів, їх локалізація, спосіб виявлення).

УВАГА!!! У разі вчинення особливо тяжких злочинів, а також кримінальних правопорушень, які викликають значний суспільний резонанс, огляд місця події проводиться за участю начальників територіального органу Національної поліції та слідчого підрозділу.

Особливості організації взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи

До складу СОГ, яка виїздить на місце вчинення кримінального правопорушення проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи (далі – кримінальні правопорушення проти особи), крім слідчого, працівника оперативного підрозділу та спеціаліста-криміналіста, **в обов'язковому порядку включається слідчий територіального органу Національної поліції, який спеціалізується на розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії, який є старшим СОГ, а також при необхідності кінолог зі службово-розшуковою собакою, психолог.**

УВАГА!!! Крім того, за наявності на місці події трупа (частин трупа) людини до проведення огляду обов'язково залучається судово-медичний експерт, а також експерти НДЕКЦ відповідної спеціалізації (криміналісти, біологи, балісти).

Начальником слідчого підрозділу щомісяця складається графік цілодобового чергування слідчих, які спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень проти особи.

В апаратах ГУНП для оперативного виїзду на місця вчинення вбивств з обтяжуючими обставинами чи кримінальних правопорушень проти особи, що викликали суспільний резонанс, відносно або за участю представників центральних органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, засобів масової інформації, депутатів усіх рівнів, суддів та працівників правоохоронних органів створюються постійно діючі СОГ, які очолюють слідчі

спеціалізованих підрозділів розслідування кримінальних правопорушень проти особи, слідчого управління ГУНП.

У тих ГУНП, де у складі слідчих управлінь (відділів) відсутні спеціалізовані підрозділи з розслідування кримінальних правопорушень, скоєних проти особи, до складу СОГ залучається слідчий, який спеціалізується на розслідуванні таких кримінальних правопорушень.

До виїздів на місце події в разі вчинення інших кримінальних правопорушень члени вказаних СОГ, як правило, не залучаються. До складу цих груп обов'язково включаються працівники управлінь (відділів) оперативних підрозділів, спеціалісти-криміналісти.

Начальник слідчого підрозділу:

- у разі виявлення трупа людини, причини смерті якої на момент огляду місця події не встановлено, а також не здобуто достатніх даних, що свідчать про ненасильницький характер смерті, одразу після завершення цієї слідчої дії забезпечує внесення до ЄРДР відомостей про вказане кримінальне правопорушення і його попередню кваліфікацію як умисного вбивства та вживає всіх передбачених КПК України (N 4651-VI) заходів для всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження;
- протягом 24 годин після подання заяви, повідомлення за фактом безвісного зникнення дитини, якщо за цей час не буде встановлено місця її знаходження, а також у разі безвісного зникнення дорослої особи за обставин, що свідчать про можливість учинення стосовно неї кримінального правопорушення, забезпечує обов'язкове внесення до ЄРДР відомостей про вказане кримінальне правопорушення і його попередню кваліфікацію як умисного вбивства та вживає всіх передбачених КПК України (N 4651-VI) заходів для всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження.

Начальник слідчого управління (відділу) ГУНП:

- особисто виїжджає на місце події за кожним фактом умисного вбивства або тяжкого тілесного ушкодження зі смертельними наслідками, скоєних в умовах неочевидності, або з обтяжуючими обставинами, чи інших кримінальних правопорушень проти особи, які можуть викликати суспільний резонанс (у разі неможливості виїзду начальника слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС на місце події виїздить його заступник).

Для огляду місця події за такими фактами обов'язково залучає слідчих-криміналістів слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС, криміналістичні лабораторії.

- заслуховує звіти членів СОГ, перевіряє якість складання протоколу огляду місця події та повноту фіксації обставин учинення кримінального правопорушення.

У разі встановлення неповноти цієї слідчої дії негайно організовує проведення повторного або додаткового огляду за своєю участю.

- організовує взаємодію слідчих та експертних підрозділів при вилученні, зберіганні та своєчасному і кваліфікованому призначенні експертних досліджень по вилучених у ході досудового розслідування слідах біологічного походження. Разом з начальником науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (далі – НДЕКЦ) при ГУНП несе відповідальність за стан цієї роботи.

Начальник НДЕКЦ при ГУНП:

- особисто виїжджає на місце вчинення вмісних убивств в умовах неочевидності, вбивств з обтяжуючими обставинами чи кримінальних правопорушень проти особи, що викликали суспільний резонанс; стосовно або за участю представників центральних органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, засобів масової інформації, депутатів усіх рівнів, суддів та працівників правоохоронних органів;

Очолює роботу криміналістичної лабораторії та проведення експрес-аналізу вилучених під час огляду місця події матеріальних об'єктів.

- аналізує вилучену на місці події слідову інформацію та надає старшому СОГ кваліфіковану консультацію щодо експертних можливостей дослідження кожного об'єкта, черговості їх проведення та переліку питань, які можливо вирішити експертним шляхом;
- при надходженні доручень слідчих про призначення експертиз у кримінальних провадженнях про вбивства та згвалтування з обтяжуючими обставинами особисто вивчає матеріали, які надходять зі слідчих підрозділів, та перелік поставлених на вирішення експертизи питань. При виявленні недоліків негайно доводить це до відома начальників слідчих підрозділів для їх термінового усунення;

- несе особисту відповідальність за організацію експертного забезпечення слідчої роботи, виявлення, вилучення та фіксації слідової інформації, якість і своєчасність проведення експертних досліджень.

Особливості організації взаємодії при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод

Розслідування дорожньо-транспортних пригод доволі специфічна категорія кримінальних проваджень, та потребує від осіб, які здійснюють досудове розслідування спеціальних знань.

До складу СОГ, яка виїжджає на дорожньо-транспортні пригоди (далі – ДТП) зі смертельними наслідками, в обов'язковому порядку включаться:

- слідчий підрозділу з розслідування ДТП слідчого управління (відділу) ГУНП;
- слідчий територіального органу Національної поліції, який спеціалізується на розслідуванні таких кримінальних правопорушень;
- спеціаліст з автотехнічних досліджень (за необхідності – спеціалісти інших галузей знань) НДЕКЦ при ГУНП.

У тих ГУНП, де у складі слідчих управлінь відсутні слідчі відділи (відділення) з розслідування ДТП, до складу слідчо-оперативних груп залучається слідчий, закріплений за розслідуванням таких кримінальних правопорушень, який безпосередньо проводить огляд місця події та складає схему до нього.

При надходженні повідомлення про ДТП оперативний черговий органу Національної поліції забезпечує своєчасне інформування та виклик на місце ДТП відповідальних посадових осіб дорожніх або комунальних організацій, на території обслуговування яких сталася пригода.

На місці події слідчий здійснює наступні дії:

- доручає спеціалістові НДЕКЦ проведення орієнтувального і оглядового фотографування та відеозапису місця пригоди, а також складає схему (план) розташування об'єктів на місці події;
- за участю посадових осіб дорожніх і комунальних організацій визначає на місці пригоди стан дорожнього покриття, погодні умови, видимість елементів дороги та конкретної перешкоди, наявність дорожніх

умов, які могли стати супутньою або безпосередньою причиною скоєння ДТП;

Результати виявлення незадовільних дорожніх, погодних або інших умов, що могли стати супутньою або безпосередньою причиною скоєння ДТП, фіксуються в протоколі огляду місця події, а також оформлюються спільним з представником власника дороги актом у разі виявлення недоліків в утриманні вулиць, доріг, залізничних переїздів або інших дорожніх споруд, що пов'язані з причинами ДТП.

- організовує проведення огляду транспортних засобів на місці пригоди за участю понятих, та спеціаліста НДЕКЦ.;

За його результатами складає відповідний протокол, в якому серед інших обставин зазначає технічний стан транспортних засобів, що оглядалися.

- приймає рішення про тимчасове вилучення транспортних засобів;

УВАГА!!! Не пізніше наступного робочого дня за погодженням з прокурором звертається з клопотанням до слідчого судді про арешт тимчасово вилученого транспортного засобу відповідно до КПК (N 4651-VI).

Працівники партральної поліції за вказівкою слідчого забезпечують транспортування потерпілих та загиблих унаслідок ДТП осіб до медичних закладів.

При внесенні до ЄРДР відомостей про кримінальні правопорушення, пов'язані з порушенням Правил дорожнього руху, в обов'язковому порядку вказуються відомості про всіх учасників ДТП.

Кримінальні провадження про ДТП зі смертельними наслідками, а також ДТП, що набули суспільного резонансу і знаходяться на контролі МВС та Генеральної прокуратури України, розслідуються спеціалізованими слідчими підрозділами з розслідування ДТП слідчого управління (відділу) ГУНП

Особливості організації взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних

засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (далі – наркотичних засобів)

При наявності в оперативного підрозділу достатньої інформації про готування до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, пов'язаного з незаконним збутом наркотичних засобів, начальник оперативного підрозділу звертається до начальника слідчого підрозділу для планування погоджених дій під час проведення оперативної закупки та затримання причетних до цього осіб.

Начальник слідчого підрозділу з дотриманням вимог таємності вивчає надані матеріали та запропонований оперативним підрозділом план заходів з їх реалізації. У разі необхідності вносить доповнення до нього та визначає слідчого, який у разі виявлення ознак злочину вносить відповідні відомості до ЄРДР та розпочинає досудове розслідування.

У плані заходів з реалізації матеріалів передбачаються:

- місце і час проведення оперативної закупки;
- задіяні сили та засоби для фіксації кримінального правопорушення, у тому числі за допомогою відеозапису;
- розподіл дій задіяних працівників;
- послідовність затримання осіб та проведення оглядів чи обшуків;
- порядок і тактика проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій;
- інші послідовні дії працівників оперативних підрозділів (з урахуванням специфіки кримінального правопорушення).

УВАГА!!! Під час огляду місця події, обшуку при досудовому розслідуванні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, в обов'язковому порядку застосовується відеофіксація цих слідчих дій відповідно до КПК (N 4651-VI).

Особливості взаємодії при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської та службової діяльності.

Досудове розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської та службової діяльності здійснюється виключно спеціалізованими підрозділами слідчих управлінь (відділів) ГУНП та слідчими територіальних органів Національної поліції, які спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії.

Матеріали оперативного підрозділу, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння у сфері господарської та службової діяльності окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, що направляються до слідчого підрозділу для початку та здійснення досудового розслідування, в обов'язковому порядку повинні містити відомості про проведену роботу із забезпечення відшкодування завданої шкоди, у тому числі вжиті заходи з розшуку майна і коштів, на які може бути накладено арешт, та про їх місцезнаходження.

Начальник слідчого підрозділу:

- особисто вивчає всі кримінальні провадження про кримінальні правопорушення у сфері господарської чи службової діяльності, в яких не встановлено осіб, що їх учинили. Забезпечує виконання слідчим всіх необхідних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на їх виявлення;
- щомісяця під час здачі звітів надає до слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС для вивчення кримінальні провадження про кримінальні правопорушення вказаної категорії, відомості про які внесено до ЄРДР у звітному періоді та за якими не повідомлено про підозру.

За результатами вивчення зазначених кримінальних проваджень начальником слідчого управління (відділу) ГУНП надаються письмові вказівки та забезпечується контроль за їх виконанням.

Особливості організації взаємодії при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій (далі – ОГ, ЗО)

Досудове розслідування кримінальних правопорушень, учинених членами ОГ, ЗО, здійснюється виключно спеціалізованими слідчими підрозділами слідчих управлінь (відділів) ГУНП.

При наявності в оперативного підрозділу достатньої інформації про готування до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину особами у складі ОГ, ЗО зібрані матеріали із зафіксованими фактичними даними про це надаються начальнику слідчого управління (відділу) ГУНП для планування погоджених дій під час їх реалізації.

Матеріали оперативного підрозділу, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння членів ОГ та ЗО, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, що направляються до слідчого підрозділу для початку та здійснення досудового розслідування, в обов'язковому порядку повинні містити відомості про наявність та місцезнаходження доказів (у т. ч. речових), особливо бухгалтерських документів, викрадених або здобутих злочинним шляхом коштів, майна та інших цінностей.

Начальник слідчого управління (відділу) ГУНП:

- здійснює особистий контроль за ходом виконання запланованих заходів з реалізації зібраних матеріалів; унесенням слідчим відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР та подальшим здійсненням досудового розслідування;
- забезпечує якісну підготовку слідчим матеріалів, необхідних для внесення клопотання про застосування запобіжного заходу відносно осіб, які підозрюються в учиненні кримінальних правопорушень, учинених у складі ОГ, ЗО;
- забезпечує щоквартальний аналіз тактики і методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених у складі ОГ, ЗО; причини непідтвердження цих кваліфікуючих ознак судом; судову практику розгляду вказаних кримінальних проваджень;
- з метою своєчасного прийняття до провадження слідчими спеціалізованого слідчого підрозділу слідчих управлінь (відділів) ГУНП кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, учинені членами ОГ, ЗО, організовує постійний моніторинг кримінальних

проваджень, які розслідуються слідчими територіальних органів Національної поліції, а також слідчого управління (відділу) ГУНП.

Організація взаємодії на стадії судового розгляду кримінальних проваджень

Начальник територіального органу Національної поліції:

- при надходженні до територіального підрозділу органу Національної поліції ухвали суду про здійснення приводу в судове засідання обвинуваченого, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, або свідка організовує їх негайне виконання в установленій в ухвалі строк.
- щомісяця здійснює взаємозвірення між кількістю обвинувачених, оголошених у розшук за рішенням суду, та заведеними відносно таких осіб оперативно-розшуковими справами.

Начальник оперативного підрозділу, співробітники якого виконували письмові доручення слідчого під час досудового розслідування кримінальних правопорушень:

- здійснює необхідні заходи щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;
- з'ясовує наявність фактів тиску на учасників судового розгляду, реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну, встановлює причини зміни показань свідками чи потерпілими, організовує протидію незаконним проявам відносно учасників судового розгляду;
- за дорученням начальника слідчого підрозділу, до якого надійшла ухвала суду про оголошення розшуку обвинуваченого для організації виконання, в установленому законодавством порядку заводить відповідну оперативно-розшукову справу та здійснює розшукові заходи з метою встановлення місцеперебування обвинуваченого;
- на підставі письмового доручення слідчого організовує участь співробітників оперативного підрозділу в певних слідчих (розшукових) діях, які проводяться на підставі ухвали суду.

Начальник слідчого підрозділу забезпечує своєчасне і повне виконання ухвал суду про проведення певних слідчих (розшукових) дій з метою встановлення обставин або перевірки обставин, які мають істотне значення для кримінального

Криміналістична реєстрація

Мета: Слухачі повинні поглибити знання про роботу слідчого з криміналістичними обліками та базами даними

Тема 1. Робота слідчого з криміналістичними обліками та даними Інтегрованої інформаційно-пошукової системи Національної поліції України

1. Інформаційно-довідкове забезпечення правоохоронної діяльності

Інформаційно-довідкове забезпечення правоохоронної діяльності – це окреме криміналістичне вчення, предметом якого є знання про організацію та функціонування інформаційних систем незалежно від їх основного призначення та відомчої належності, порядок отримання облікової інформації та особливості її використання під час розслідування кримінальних правопорушень.

З метою запобігання, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень при здійсненні досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності, а також з метою підвищення рівня інформаційного забезпечення проведення експертних досліджень в системі органів внутрішніх справ ведуться та функціонують криміналістичні обліки, які у своїй сукупності утворюють систему, що у криміналістиці визначається як кримінальна реєстрація.

Кримінальна реєстрація являє собою сукупність знань про організацію та функціонування криміналістичних обліків, а також використання інформації, що в них міститься, у процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Криміналістичні обліки – це науково розроблена сукупність інформаційно-пошукових систем, що створені та функціонують у правоохоронних органах з метою забезпечення процесу розслідування кримінальних правопорушень певною інформацією про об'єкти та їх ідентифікаційні ознаки.

Правовою основою функціонування (формування, ведення та використання) криміналістичних обліків є Конституція України, закони України, нормативно-правові акти Президента України та Кабінету Міністрів України, відомчі нормативні акти МВС України.

Джерелами формування криміналістичних обліків є об'єкти (їх копії, зображення) та (або) відомості про них, що надходять з оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури, судів, а також з Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства юстиції України, інших органів виконавчої влади, а також Національного банку України.

Криміналістичні обліки експертної служби функціонують на трьох рівнях:

- **центральному** – у Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України, в якому ведуться центральні колекції;
- **регіональному** (обласному) – у науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах при головних управліннях, обласних управліннях, місті Києві, на залізничному транспорті, де ведуться обласні колекції;
- **місцевому** (місцевому, кущовому) – у підрозділах з експертно-криміналістичного забезпечення роботи міських, районних, лінійних органів внутрішніх справ, де ведуться місцеві (місцеві, кущові) колекції. Місцевий, кущовий облік ведеться в підрозділі з експертно-криміналістичного забезпечення роботи міських, районних, лінійних органів внутрішніх справ та формується з об'єктів (їх копій, зображень) та (або) відомостей про них, які надходять з двох або більше міських, районних, лінійних органів внутрішніх справ, що обслуговують суміжні території.

Залежно від завдань, що вирішуються, криміналістичні обліки складаються з ***оперативно-пошукових та (або) інформаційно-довідкових колекцій***.

Оперативно-пошукові колекції призначені для:

- отримання інформації про особу, яка причетна до вчинення злочину;
- ідентифікації особи, знаряддя злочину (транспортного засобу, зброї, обладнання тощо, які використовувалися під час вчинення злочину);
- встановлення спільної родової (групової) належності матеріалів та речовин;
- встановлення інших фактичних даних, які свідчать про вчинення злочинів конкретною особою;
- отримання іншої інформації щодо вчинених злочинів та запобігання їм.

Оперативно-пошукові колекції формуються з:

- об'єктів (їх копій, зображень) та (або) відомостей про них, вилучених або отриманих під час огляду місця події, проведення інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;
- об'єктів, отриманих під час криміналістичної реєстрації дактилокарт, фото- та відеозображень, записів голосів і мовлення осіб, ДНК-профілів.

Інформаційно-довідкові колекції призначені для:

- використання об'єктів, внесених до них, під час проведення експертних досліджень;
- створення науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок;
- оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи;
- підготовки орієнтовної інформації, узагальнення відомостей про причини й умови вчинення злочинів та інших правопорушень з метою запобігання їм.

Інформаційно-довідкові колекції формуються з:

- об'єктів, що становлять інтерес для оперативно-службової, науково-дослідної та методичної діяльності;
- об'єктів, що є речовими доказами в кримінальних провадженнях, за якими закінчене досудове розслідування і щодо яких є рішення суду про їх поміщення до колекцій;
- об'єктів, отриманих від установ, організацій, підприємств незалежно від форми власності.

Методами, якими створюються та наповнюються криміналістичні обліки, та, відповідно, проводиться криміналістична реєстрація є:

- 1) описовий метод;
- 2) дактилоскопічний метод;
- 3) фотографічний метод;
- 4) колекційний метод;
- 5) графічний метод;
- 6) змішані методи.

Основними формами концентрації інформації у криміналістичних обліках є наступні:

- 1) картки;
- 2) картотеки;
- 3) колекції;
- 4) альбоми;
- 5) магнітні стрічки;
- 6) диски;
- 7) відеотеки, фототеки;
- 8) слідотеки;
- 9) банки даних, у тому числі автоматизовані банки даних.

Криміналістичні обліки поділяються на такі:

- трасологічний облік;
- дактилоскопічний облік;
- балістичний облік;
- облік холодної зброї;
- облік грошових знаків, бланків документів, цінних паперів та пластикових платіжних карток;
- облік осіб за ознаками зовнішності;
- вибухотехнічний облік;
- пожежно-технічний облік;
- облік наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;
- облік генетичних ознак людини;
- облік записів голосів та мовлення осіб;
- облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів);
- облік матеріалів, речовин та виробів.

2. Загальна характеристика Інтегрованої інформаційно-пошукової системи

Відповідно до положень кримінального, кримінального процесуального, адміністративного, антикорупційного законодавства України з метою організації виконання Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему Національної поліції України, затвердженого наказом МВС України від 12.10.2009 № 436, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28.12.2009 за № 1256/17272, та з метою вдосконалення функціонування існуючих в органах і підрозділах Національної поліції України інформаційних обліків розроблено методичні рекомендації щодо алгоритму дій користувачів з організації формування ***Інтегрованої інформаційно-пошукової системи Національної поліції України*** (далі – ІПС).

Інтегрована інформаційно-пошукова система Національної поліції України – це сукупність організаційно-розпорядчих заходів, програмно-технічних та інформаційно-телекомунікаційних засобів, що забезпечують формування та ведення довідково-інформаційних, оперативних-розшукових обліків, авторизований доступ до інформаційних ресурсів ІПС.

Метою створення ІПС є об'єднання існуючих в органах та підрозділах Національної поліції України інформаційних ресурсів в єдиний інформаційно-аналітичний комплекс із використанням сучасних інформаційних

технологій, комп'ютерного та телекомунікаційного обладнання для підтримки оперативно-службової діяльності.

Призначення ІПДС – це інформаційно-аналітичне та організаційно-технологічне забезпечення службової діяльності структурних підрозділів районних, міських, лінійних управлінь (відділів) головних управлінь Національної Поліції України в областях, місті Києві, (далі – ГУ НП), центрального апарату МВС України.

Відповідно до свого призначення ІПДС вирішує такі завдання:

- 1) автоматизація процесів обліку отриманої інформації, обробки інформаційних запитів, пошук та відбір необхідної інформації;
- 2) виконання інформаційно-пошукових заходів, проведення аналітичних досліджень;
- 3) обмін інформацією між інтегрованими банками даних ІПДС відповідних рівнів та забезпечення постійного зв'язку між ними, уніфікація технологічних процедур опрацювання документів, збирання, реєстрації, накопичення та обробки інформації, що надходить до кожного з банків даних;
- 4) постійне формування, оновлення та адміністрування банків даних ІПДС, забезпечення достовірності, оперативного доступу та збереження інформаційного ресурсу;
- 5) формалізація технологічних процесів обробки інформації, визначення типових маршрутних технологічних схем для їх виконання;
- 6) забезпечення надійного зберігання інформаційних обліків, максимально зручна їх систематизація;
- 7) забезпечення комплексного захисту інформації та розмежування доступу до інформації, що зберігається в ІПДС;
- 8) автоматизація збирання даних про результати виконання технологічних процесів щодо інформаційних обліків, формування аналітичних і статистичних звітів (довідок);
- 9) інформаційне забезпечення управлінської діяльності, підготовка аналітично-довідкових матеріалів;
- 10) наскрізний контроль (підрозділ контролю, керівник органу НП, безпосередній виконавець) за своєчасністю і повнотою надання первинних облікових та інформаційно-пошукових документів, проведення аналізу їх повноти, сумісності та об'єктивності.

На виконання міжнародних договорів України, угод про співробітництво між МВС і відповідними органами іноземних держав у сфері обміну

інформацією, які набрали чинності в установленому законодавством порядку, мова формування окремих відомостей щодо об'єктів обліку, окрім української, може бути російська та/або латиниця.

ІПС побудована за трирівневою ієрархічною структурою, що відповідає організаційній побудові МВС:

перший рівень – центральний вузол (банк даних) ІПС – розташовано в спеціально виділених службових приміщеннях ДІТ КП НП України;

другий рівень – регіональні (обласні) вузли (банки даних) ІПС – розташовано в спеціально виділених службових приміщеннях УІТ КП або відділів інформаційно-аналітичного забезпечення (далі – ВІТ КП) ГУ НП;

третій рівень – територіальний вузол ІПС – розміщений і функціонує безпосередньо в районних, міських, лінійних управліннях (відділах) ГУ НП. На територіальному рівні експлуатація ІПС забезпечується ВІТ КП або секторами інформаційно-аналітичного забезпечення (далі – СІТ КП) цих підрозділів.

Основою системи функціонування ІПС є територіальні вузли, які розміщено і функціонують безпосередньо в районних, міських, лінійних управліннях (відділах) ГУ НП з підключенням виділеними або комутованими каналами зв'язку до інформаційних ресурсів регіональних (обласних) вузлів ІПС. Ресурси центрального вузла ІПС органу НП формуються шляхом об'єднання інформаційних ресурсів ІІ (інформаційних підсистем) ІПС регіональних (обласних) вузлів.

Відомості щодо об'єкта обліку збираються, перевіряються за наявними обліками інформаційних підсистем ІПС, ставляться на облік, знімаються з обліку та надаються для внесення до відповідної інформаційної підсистеми ІПС виконавцем.

Інформація надається та обробляється в ІПС відповідно до загальних правил заповнення реквізитів електронних карток інформаційних підсистем ІПС та паперових документів обліку.

ІПС НП України в практичному виді реалізована в програмно-апаратному комплексі «АРМОР» та включає в себе такі підсистеми: «Особа», «Адміністративне правопорушення», «Розшук», «Розшук СНД», «Доставлені», «Пізнання», «Мігрант», «Єдиний облік», «Злочин», «Угон», «Річ», «Антикваріат», «Викрадені (втрачені) документи», «Домашній арешт», «Кримінальна зброя», «Зареєстрована зброя», «Кримінальна статистика», «Корупція». Місце ІПС серед основних інформаційних систем МВС України показано на **слайді**.

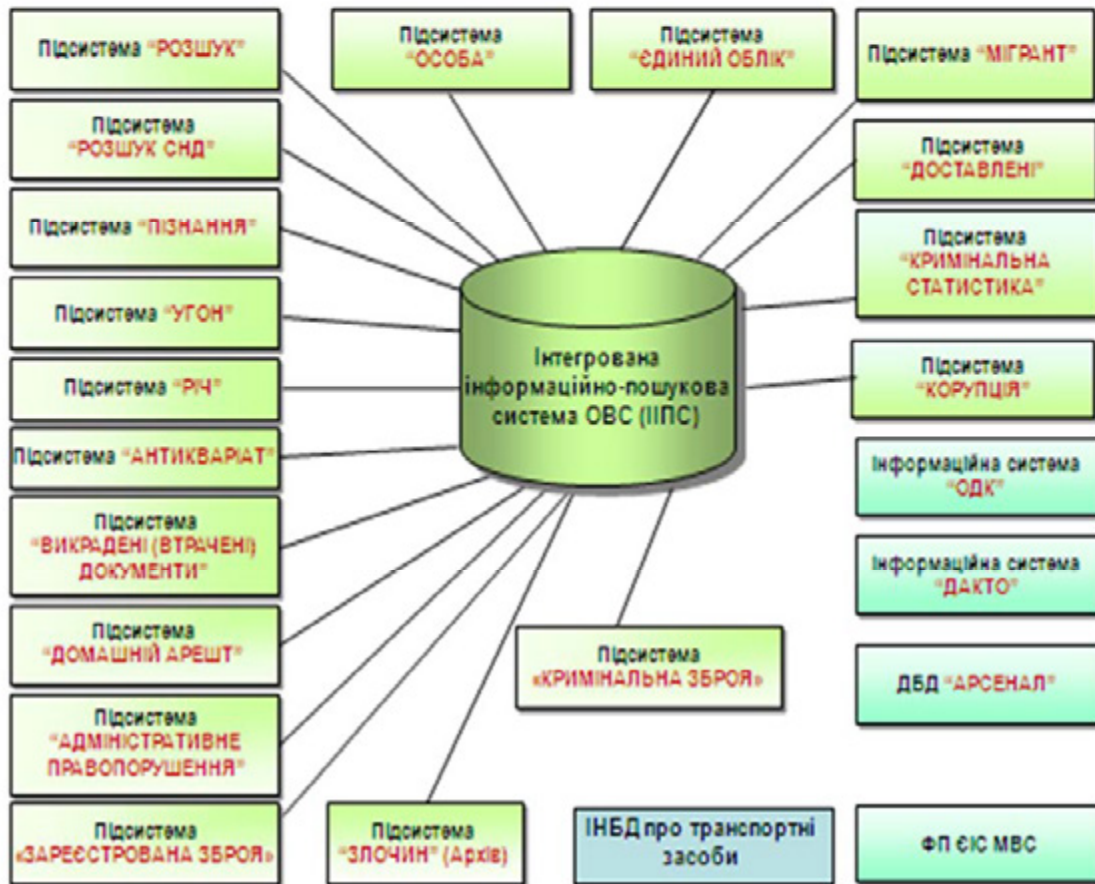

Рисунок 1. Структура обліків ІІПС.

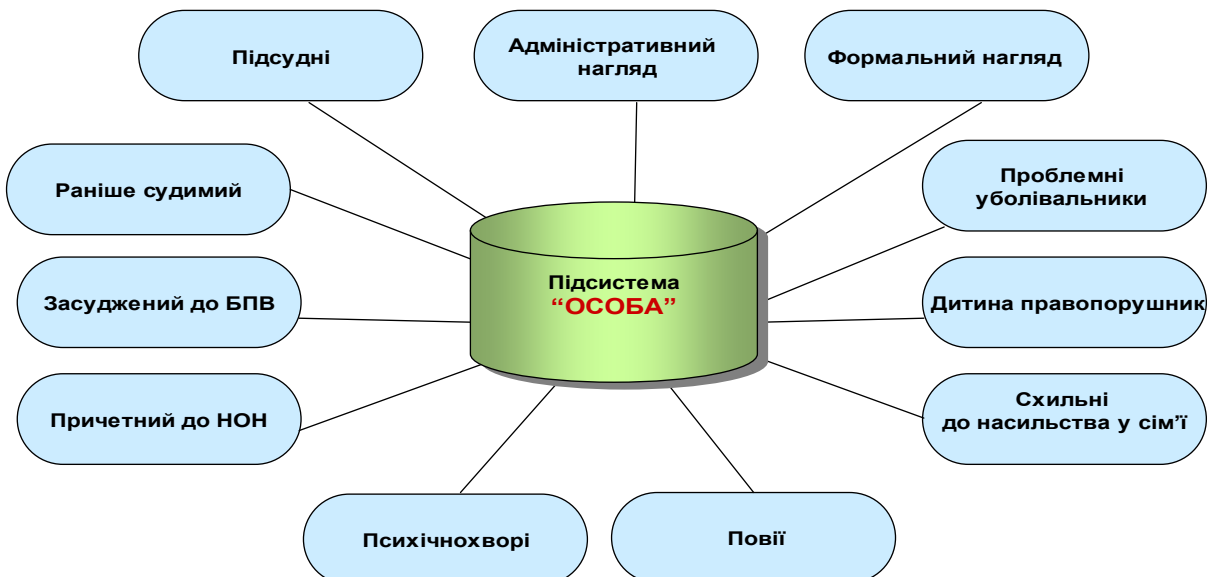

Рисунок 2. Структура обліків ІІ "Особа"

Всі ці підсистеми інтегровані в єдиний інформаційний банк даних, в якому завдяки взаємозв'язку підсистем між собою можна отримувати різноманітні розгорнуті досьє на осіб чи події.

Об'єктами обліку, тобто інформаційними ресурсами ІПС, є відомості щодо подій, злочинів (правопорушень), осіб, речей, документів, цінностей та іншого майна, які підлягають обліку.

Облік в ІПС об'єктів здійснюється на підставі інформації, викладеної в:

- матеріалах проваджень, що розслідуються;
- в зареєстрованих НП заявах і повідомленнях підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян про злочини, адміністративні правопорушення, аварії, пожежі, катастрофи, стихійні лиха та інші надзвичайні події;
- у повідомленнях засобів масової інформації, публічних виступах;
- повідомленнях (рапортах) працівників НП у разі звернення до них громадян або службових осіб із заявами чи повідомленнями про події, які загрожують особистій чи громадській безпеці, або у разі безпосереднього виявлення таких;
- виданих на ім'я особи документах, підписаних нею документах, а також відомостях про особу, зібраних органами НП, державними органами влади та органами місцевого і регіонального самоврядування в межах своїх повноважень;
- паспортах (формулярах) на речі, цінності та інше майно, документах, які знаходяться у державному обігу, офіційних результатах експертних досліджень;
- повідомленнях, отриманих в НП від правоохоронних органів іноземних держав на підставі міжнародних договорів України, угод про співробітництво між МВС і відповідними органами іноземних держав у сфері боротьби із злочинністю тощо.

Форми надання інформації до інформаційних підсистем ІПС. Відомості щодо об'єктів обліку до інформаційних підсистем ІПС надаються виконавцями у таких формах:

- безпосереднє внесення відомостей до електронних карток ІП ІПС та на їх підставі (за потреби) виконання роздруківок паперових документів обліку;
- на паперових документах обліку, з подальшим внесенням наявних в них відомостей до електронних карток інформаційних підсистем ІПС.

Визначені форми паперових документів обліку ІП ІПС:

- інформаційна картка на особу – ІК-О;
- інформаційна картка на злочин – ІК-ЗЛ;

- інформаційна картка на річ, зброю, документ – ІК-Р;
- інформаційна картка на культурну цінність – ІК-АН;
- інформаційна картка на розшукувану особу – ІК-РО;
- інформаційна картка на зареєстровану зброю – ІК-ЗБ;
- відомість про зброю – В-ЗБ;
- інформаційна картка на транспортний засіб – ІК-ТЗ;
- інформаційна картка про адміністративне правопорушення – ІК-АПР.

Реєстрації в ІПС підлягає вся внесена до електронної картки інформація. Присвоєння реєстраційного номера виконується автоматично в момент збереження електронної картки в межах відповідної ІП ІПС.

Забороняється надання та внесення до ІПС інформації про:

- зміст, організацію, результати здійснення комплексу або окремого оперативно-розшукового заходу, що здійснюється для пошуку і фіксації фактичних даних про вчинення кримінальних правопорушень, розголошення яких може створити загрозу національним інтересам і безпеці;
- зміст матеріалів досудового розслідування, якщо розголошення цих відомостей може завдати шкоди національним інтересам і безпеці;
- зміст матеріалів досудового розслідування з питань, які містять інформацію, віднесену до державної таємниці.

3. Загальні правила заповнення реквізитів електронних карток ІПС та паперових документів обліку

При внесенні інформації щодо особи електронні картки ІПС та паперові документи обліку повинні містити установчі дані особи (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження особи), що вказуються у називному відміннику. На осіб, які мають подвійне прізвище, до інформаційних підсистем вносяться окремо два варіанти прізвища, які пишуться через дефіс. Наприклад, на особу, яка має прізвище “Петров-Костенко”, до електронної картки у реквізит прізвище вноситься – “Петров-Костенко” і додатково з відміткою він же – “Костенко-Петров”. У такій же послідовності вносяться відомості на осіб, які мають декілька імен та по батькові, або у випадку отримання інформації щодо зміни установчих даних особи (прізвище, ім'я, по батькові).

Прізвище, ім'я та по батькові вказуються: українською та російською мовами відповідно до національного паспорта громадянина України (свідчення про народження – для дитини); українською мовою та латиницею відповідно до закордонного паспорта громадянина України (проїзного документа

дитини); російською мовою та/або латиницею відповідно до документа, який засвідчує особу громадянина іноземної держави або особи без громадянства, а також українською мовою, згідно з правилами транслітерації.

При зазначенні місця народження особи – вказується країна, де особа народилася, населений пункт (за наявності відомостей). Щодо осіб, які народилися в Україні або країнах СНД – вказуються: країна, область (республіка, край), район, населений пункт. Зазначаючи громадянство особи, необхідно вказати країну, громадянство чи підданство якої має особа. При внесенні інформації про паспорт або інший офіційний документ, який засвідчує особу – вказуються повні дані: вид документа, серія, номер, дата видачі, орган, який видав документ; інформації про місце реєстрації та/або місце проживання особи – вказуються адреси, за якими особа зареєстрована та/або проживає на території України.

Всі дати вказуються арабськими цифрами в повному обсязі без скорочень, якщо відсутня у двозначному числі перша цифра дня або місяця вона доповнюється нулем; день та місяць вказується двозначним, а рік – чотиризначним числами.

При внесенні інформації щодо вогнепальної зброї установчими та ідентифікуючими даними є: марка зброї, у тому числі її модель та/або модифікація (вносяться виключно згідно з електронними класифікаторами ІІ ІІС); калібр зброї вказується в метричній або дюймовій системі (без вказування розмірів боєприпасів) відповідно до даних заводів-виробників або висновків результатів експертиз, наприклад: калібр – 9,0 (в мм) або .38 (США), 380 (Велика Британія).

При внесенні інформації щодо холодної зброї установчими та ідентифікуючими даними є: зазначається довжина леза в міліметрах, наприклад: ніж – 140 мм; рік виготовлення, серія та індивідуальний (заводський) номер зброї вносяться окремо відповідно до маркування та/або паспорту на зброю заводу виробника, експертного висновку.

У електронних картках ІІС та ІК (інформаційна картка) обов'язково вказуються: повна назва органу ІІ; номер та дата реєстрації матеріалу (провадження, протоколу), а також рішення та дата прийняття рішення; номер реєстрації та дата взяття об'єкта на облік виконавцем; підстави взяття об'єкта на облік (зняття з обліку); реєстраційний номер електронної картки відповідної інформаційної підсистеми ІІС; посада та прізвище виконавця – працівника структурного підрозділу (служби) органу ІІ, яким надано інформацію для внесення (доповнення, зняття з обліку) до ІІС; посада та прізвище авторизованого користувача – працівника структурного підрозділу (служби) ІІ, яким внесено інформацію до ІІС (коригував).

4. Призначення та формування окремих інформаційних підсистем

ІІІ “Єдиний облік” (“Факт”) – підлягають відомості щодо злочинів (правопорушень), подій, які загрожують особистій чи громадській безпеці, надзвичайних подій, викладених у заявах (повідомленнях, рапортах) та за-реєстрованих у черговій частині органу НП (далі –ЧЧ).

В електронній картці ІІІ “Факт” зазначаються:

- номер та дата реєстрації матеріалу у відповідних журналах ЧЧ;
- час надходження заяви, повідомлення про злочин чи подію (дата, години, хвилини);
- посада та прізвище працівника органу НП, який прийняв заяву (повідомлення) чи надав рапорт до ЧЧ органу НП;
- вид злочину або події, стаття ККУ;
- зміст (фабула) заяви (повідомлення) про злочин чи подію, час, місце, засоби, обставини вчинення, характер насильницьких дій та інші відомості (за наявності), відповідно до реквізитів заповнення електронної картки ІІІ “Факт”;
- хто, коли і в якій формі повідомив про злочин чи подію (прізвище, ім’я, по батькові, адреси реєстрації та проживання, телефон заявника; назва, адреса реєстрації та фактичного розташування установи, підприємства, організації, телефон керівника);
- відомості про потерпілого (заявника): прізвище, ім’я, по батькові, дата та місце народження, громадянство, адреси реєстрації та проживання;
- номер, дата, час отримання заявником талона-повідомлення;
- відомості про особу, яка обґрунтовано підозрюється у вчинні злочину: прізвище, ім’я, по батькові, дата та місце народження, громадянство, адреси реєстрації та проживання;
- перелік всіх речей (документів, цінностей, іншого майна) викрадених, вилучених з ознаками підробки, заборонених або обмежених в обороті у громадян і службових осіб, безгосподарних, що знайдено або вилучено із камер схову вокзалів, портів, аеропортів та зданих до НП. За наявності, обов’язково вносяться заводські/фабричні номери речей/агрегатів (транспортних засобів, ІМЕІ мобільних телефонів, документів та іншого майна), індивідуальні особливості цих речей, що дозволяє однозначно їх ідентифікувати;
- хто, коли конкретно з керівництва НП та органів державної влади (місцевого самоврядування) виїжджав на місце злочину, події (при

направленні слідчо-оперативної групи – персональний склад та час її виїзду);

- первинні відомості, зібрані слідчо-оперативною групою на місці вчинення злочину: спосіб вчинення, речові докази, види та кількість вилучених слідів, відомості щодо використання зброї (вибухових речовин), транспортних засобів;
- відомості щодо об'єкта злочинного посягання, наявність на ньому охорони, сигналізації, хімічної пастки, інші суттєві відомості;
- ким і кому доручено розгляд матеріалу, які заходи вжито для його перевірки, хто брав участь у розгляді;
- рішення за матеріалом, згідно з вимогами чинного законодавства, за яким номером, коли і ким прийняте;
- номер та дата направлення відповіді заявнику.

III “Злочин” – підлягають відомості щодо нерозкритих злочинів, вчинених на території обслуговування органу НП, у тому числі за матеріалами яких було заведено ОРС категорії “Злочин”, відповідно до вимог чинного законодавства.

З набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України інформація має архівний характер та відкрита працівникам оперативних підрозділів для пошуку інформації, наприклад, за способом вчинення, тощо.

В електронній картці III “Злочин” зазначаються:

- номер та дата реєстрації матеріалу в ЧЧ органу НП, номер та дата відкриття кримінального провадження, номер та дата заведення ОРС категорії “Злочин” (у разі заведення);
- вид злочину (вбивство, вуличний грабіж, квартирна крадіжка, інші злочини) та статті ККУ, за якими відкрите кримінальне провадження;
- відомості про час вчинення злочину, місце вчинення, результати огляду та характерні ознаки злочину;
- механізм (спосіб) вчинення злочину (дії при позбавленні потерпілих життя), приховування слідів злочину;
- відомості щодо зброї (вибухових речовин, боєприпасів), яка застосовувалася при вчиненні злочину, обов'язково зазначаючи тип, марку, модель, калібр, кількість нарізів, тип вибухових речовин, принцип дії та інші характеристики (за результатами експертних досліджень);
- відомості про знаряддя, засоби, пристрої, які застосовувалися при вчиненні злочину (принесені з собою чи взяті на місці вчинення злочину), їх характерні особливості;

- відомості щодо речових доказів, вилучених з місця вчинення злочину;
- види та ознаки слідів вчинених злочинів та злочинців;
- відомості щодо затриманих (підозрюваних) осіб чи невстановлених злочинців (риси зовнішності, прикмети, манери поведінки, зовнішній вигляд);
- відомості щодо всіх осіб, які причетні до вчиненого злочину, (потерпілі, підозрювані, очевидці) із зазначенням повних анкетних даних (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце народження), адреси проживання та реєстрації, номери домашнього та мобільного телефонів, прізвиська (клички), належність до злочинних угруповань, незаконних рухів або організацій, місце роботи та займана посада, вид діяльності, а також вся інша інформація (тільки відкритого характеру), отримана від них стосовно цього злочину;
- відомості судово-медичних експертиз щодо потерпілих;
- відомості щодо комерційних структур, пов'язаних з особами, причетними до вчинення злочину (назва, статистичний код, адреса, вид діяльності);
- відомості щодо викрадених у потерпілих речей (мобільні телефони, транспортні засоби), документів, цінностей та іншого майна;
- відомості щодо транспортних засобів, які використовувалися під час вчинення злочину (тип, марка, модель, колір, номерний знак);
- відомості щодо підроблених грошових знаків (іноземної валюти, цінних паперів), місце та обставини їх вилучення, вартість та кількість, яким способом їх виготовлено, які матеріали та обладнання використано для цього (за висновками експертних досліджень), для металевих грошових знаків – з якого металу їх зроблено;
- зміст (фабула) вчиненого злочину (тільки відкритого характеру): хронологія та детальний опис обставин учиненого злочину, мотиви, характер насильницьких дій, вся зібрана інформація, яка має відношення до злочину.

До інформації про злочин, що знаходиться на обліку в ІІ “Злочин” як нерозкритий, при розкритті злочину або при виявленні додаткових відомостей та обставин вчинення його, на підставі зареєстрованих в органі ІІ матеріалів (ОРС, рапорт, повідомлення) у електронну картку ІІ “Злочин” вносяться відповідні доповнення.

ІІІ “Доставлені до ЧЧ органу ІІ” – підлягають відомості щодо випадків адміністративного затримання осіб працівниками органів внутрішніх справ або затримання згідно з дорученнями правоохоронних органів, або затримання осіб органами досудового розслідування, а також обліковується

інформація про надання затриманим особам безоплатної вторинної правової допомоги.

В електронній картці ІІІ “Доставлені до ЧЧ органу НП” зазначаються:

- час (дата, години, хвилини) та підстави доставлення особи до органу НП;
- номер запису та дата реєстрації особи в книзі обліку осіб, яких доставлено до ЧЧ органу НП або журналі відвідувачів органу НП, реєстраційний номер матеріалу в ЧЧ органу НП;
- вид правопорушення, вчиненого особою, статті ККУ або КУпАП;
- стислий зміст інформації про вчинене правопорушення: час, місце, обставини вчинення;
- установчі дані особи (прізвище, ім`я, по батькові, повна дата народження, місце народження), громадянство, адреси реєстрації та проживання, дані паспортного документа особи;
- додаткові (за наявності) відомості про особу: прізвиська, приналежність до певного угруповання, руху, організації, “фан-клубу” (назва, країна, місто), місце роботи, посада, спеціальність, номери телефонів;
- час та причина вибуття особи з органу НП (дата, години, хвилини, куди вибув, причина).

Внесення установчих даних осіб до ІІІ “Доставлені” виконується на підставі документів, які засвідчують особу, а у разі відсутності таких – виключно за результатами перевірки відомостей за обліками ІІІС та АБД. Зазначені дані встановлюються працівником органу НП, який доставив особу до органу НП або на виконанні якого знаходиться матеріал.

У випадку доставлення особи, яку:

- затримано за вчинення злочину або обґрунтовано підозрюється в його вчиненні, відомості щодо особи вносяться до ІІІ “Злочин”;
- затримано за правопорушення, вчинене на ґрунті міжнаціональної, міжетнічної, расової або релігійної ворожнечі та встановлення факту приналежності особи до неформального радикально налаштованого угруповання (руху, організації), у електронній картці ІІІ “Доставлені” додатково вказуються: назва угруповання, руху чи організації (встановлюється та надається працівником органу НП, який затримав особу);
- затримано за правопорушення, вчинене у місцях проведення спортивних заходів або у зв’язку з ними та встановлення факту приналежності особи до певного „фан-клубу”, у електронній картці ІІІ “Доставлені” додатково вказуються: назва клубу, місто та країна реєстрації (встановлюється та надається працівником, який затримав особу).

ІІІ “Контур” – підлягають електронні фотографії, опис зовнішності та особливих прикмет осіб. Фотографування, опис зовнішності та особливих прикмет особи проводиться у випадках:

- відсутності в ІІІ “Контур” електронних фотографій, опису зовнішності та особливих прикмет особи;
- термін останнього фотографування особи, яка перебуває на обліку в ІІІ “Контур”, перевищує 1 рік або у разі наявності змін зовнішнього вигляду цієї особи.

На зйомках особа, яку фотографують, повинна бути зображена зі звичайним виразом обличчя, без головного убору, волосся її повинно бути зачесане (у жінок волосся не повинно затуляти вушну раковину).

Інформація до ІІІ “Контур” вноситься у кімнаті документування ЧЧ органу НП. Розміри та освітлення кімнати документування повинні забезпечувати якісне фотографування, опис характерних рис і прикмет особи. Обладнання кімнати документування: спеціально відведене місце розміщення особи для фотографування; шкала виміру зросту до 220 см; обладнання для безтіньового освітлення; техніка для фотографування; комп’ютерна техніка.

У електронній картці ІІІ “Контур” зазначається:

- дата фотографування особи в НП, а у разі сканування фотографії – дата її виконання;
- номер запису та дата реєстрації особи в журналі доставлених до ЧЧ органу НП або журналі відвідувачів органу НП;
- установчі дані особи (прізвище, ім’я, по батькові, повна дата народження, місце народження);
- електронні фотографії особи (не нижче нижньої частини грудей у трьох видах: анфас – спереду, погрудний у правий профіль, напівпрофіль з поворотом голови вправо), обличчя особи повинно займати не менше 70% від загальної площі фотографії. Дозволяється додатково фотографування в повний зріст з поворотом всього корпусу і голови півоберта вправо;
- електронні фотозображення татуювань (за наявності);
- опис зовнішності та особливих прикмет особи, відповідно до типового опису зовнішнього вигляду особи за методом словесного портрета.

На осіб, яких неможливо доставити для фотографування до ЧЧ НП (оголошені у розшук, проведення профілактичної роботи за місцем реєстрації особи, згідно з отриманими з інших органів НП матеріалів), разом із матеріалами про взяття їх на облік до СІТ або УІТ (ВІТ) надаються фотокартки розміром не менше 5х6 см, на яких особа зображена не нижче нижньої частини грудей – анфас (за можливістю, профіль і напівпрофіль), а також (за

наявності) опис зовнішності та особливих прикмет особи. Фотокартки використовуються, якщо їх виконано не більше ніж за 2–3 роки до часу взяття особи на облік.

ІІІ “Особа” – підлягають особи, які вчинили кримінальне правопорушення та щодо яких здійснюється профілактична робота працівниками органів НП.

Внесення установчих даних осіб до ІІІ “Особа” виконується на підставі документів, які засвідчують особу, а у разі відсутності таких – виключно за результатами перевірки відомостей за обліками ІІІС та АБД, офіційно отриманих відповідних матеріалів щодо особи з іншого органу НП.

Відомості щодо осіб, які обліковуються в ІІІ “Особа” підлягають внесенню до ІІІ “Контур”.

В електронній картці ІІІ “Особа” зазначаються:

- установчі дані особи (прізвище, ім`я, по батькові, повна дата народження, місце народження), громадянство, адреси реєстрації та фактичного проживання, дані паспортного документа особи;
- вид та строки останнього покарання, статті ККУ, дата звільнення з останнього місця позбавлення волі;
- категорія обліку особи, підстави взяття її на облік, за наявності – додаткове “забарвлення” (гастролер, “злочин в законі”, кримінальний авторитет, кілер, утримувач притону, виготовлення, перевезення, збут наркотиків або зброї, сутенер, торгівля людьми та інші види відповідно до класифікатора ІІІ);
- реєстраційний номер, дата матеріалу (кримінального провадження, протоколу про адміністративне правопорушення);
- порядковий номер запису в журналі профілактичної роботи (номер реєстрації кримінального провадження/картки щодо профілактичної роботи) та дата взяття особи на профілактичний облік в органі НП;
- вид правопорушення, вчиненого особою, статті ККУ (КУпАП);
- стислий зміст інформації (фабула): час, місце, опис обставин вчинення кримінального правопорушення, мотиви, характер насильницьких дій, зібрана інформація, що має відношення до правопорушення;
- додаткові відомості (за наявності) про особу: прізвиська, приналежність до певного угруповання, руху, організації, “фан-клубу” (назва, країна, місто), місце роботи, посада, спеціальність, номери телефонів;
- інші відомості (за наявності) відповідно до реквізитів заповнення електронних карток ІІІ “Особа”.

ІІІ “Розшук” – підлягає інформація, щодо організації розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних) осіб, які ухиляються від відбування покарання, безвісно зниклих та інших категорій осіб, які розшуковуються.

Відомості до ІІІ “Розшук” вносяться тільки на підставі зареєстрованих в органі НП:

- постанови судді, слідчого органу НП (прокуратури) про оголошення особи в розшук та обрання запобіжного заходу;
- супровідного листа про передоручення розшуку особи іншому органу НП;
- заяви або повідомлення про безвісне зникнення особи;
- повідомлення про виявлення невідомого хворого (дитини), який не в змозі надати інформацію про себе в силу хвороби (малолітнього віку) або цього не бажає;
- повідомлення про виявлення невпізаного трупа особи.

В електронній картці АРМ “Розшук” (категорії “розшук” та “безвісти зниклий”) зазначаються:

- дата надходження заяви, повідомлення та дата зникнення особи;
- номер та дата реєстрації матеріалу у відповідному журналі ЧЧ органу НП та ЄРДР;
- відомості про розшукувану особу: прізвище, ім’я, по батькові, стать, дата та місце народження, громадянство, адреси реєстрації та проживання, паспортні дані особи;
- відомості всіх паспортних документів (національний паспорт, закордонні паспорти) розшукуваної (безвісти зниклої) особи: номер, серія, дата та орган видачі паспортного документа;
- електронна фотографія особи – анфас, не нижче нижньої частини грудей (за можливістю у трьох видах: анфас, профіль, напівпрофіль, а також обличчя, яке повинно займати не менше 70% від загальної площі фотозображення);
- електронні фотозображення татуювань та фізичних вад (за наявності);
- опис зовнішності та особливих прикмет особи, відповідно до реквізитів заповнення електронної картки АРМ “Розшук”;
- номер кримінального провадження, дати відкриття та прийняття рішення про призупинення кримінального провадження (пункт 1 статті 206 КПК України);
- статті ККУ, які інкримінуються розшукуваній особі;
- запобіжний захід, ким санкціонований (найменування суду, органу прокуратури), прізвище та посада, дата затвердження (винесення);

- категорія та вид розшуку, причина розшуку, структурний підрозділ (служба) органу НП, який здійснює розшук;
- інформація (фабула) щодо зникнення особи, час, місце, обставини зникнення;
- дактилоскопічна формула (за наявності);
- відмітки про інформування Державної прикордонної служби, розміщення інформації у мережі “Інтернет” (сайт МВС);
- відмітки про оголошення в міждержавний та/або міжнародний розшук, дата оголошення;
- номер та дата заведення ОРС категорії “Розшук” (у разі заведення), прізвище: виконавця, який завів ОРС, його керівника структурного підрозділу (служби) органу НП, керівника органу НП, який затвердив постанову про заведення ОРС;
- телефони та адреси електронної пошти виконавця, ЧЧ органу НП, ЧЧ ГУ НП;
- інші обов’язкові відомості відповідно до реквізитів заповнення електронної картки ІП “Розшук”.

ІІІ “Пізнання”.

В електронній картці “Пізнання” (категорії “невідомий хворий”, “невідома дитина”, “невпізнаний труп”) зазначаються:

- дата надходження повідомлення та дата виявлення невідомого хворого чи дитини, невідомого трупу особи;
- номер та дата реєстрації матеріалупроводження у відповідному журналі ЧЧ органу НП та ЄРДР;
- категорія, вид розшуку, підстава взяття на облік;
- опис зовнішності та особливих примет особи, відповідно до реквізитів заповнення електронної картки АРМ “Пізнання”;
- електронні фотографії особи, фотозображення татуювань та фізичних вад;
- номер кримінального провадження, дата відкриття, стаття ККУ (за наявності);
- відомості (фабула) щодо виявлення особи (трупа), час, місце, обставини;
- стан невідомого трупу особи, причина смерті, номер та дата протоколу розтину;
- дактилоскопічна формула (за наявності);
- відмітка про розміщення інформації у мережі “Інтернет” (сайт МВС);
- відмітка та дата направлення відомостей до МІБ ГІАЦ МВС РФ;

- номер та дата відкриття відповідного кримінального провадження (у разі відкриття), прізвище виконавця, його керівника структурного підрозділу (служби) органу НП, керівника органу НП;
- телефони та адреси електронної пошти виконавця, ЧЧ органу НП, ЧЧ ГУ НП;
- інші обов'язкові відомості відповідно до реквізитів заповнення електронної картки ІІІ “Пізнання”.

В обов'язковому порядку відомості щодо всіх паспортних документів розшукуваної (безвісти зниклої) особи вносяться до ІІІ “Втрачені документи”.

ІІІ “Річ” – підлягають відомості щодо речей, викрадених, вилучених з ознаками підробки, заборонених або обмежених в обороті у громадян і службових осіб, безгосподарних, що знайдено або вилучено із камер схову вокзалів, портів, аеропортів та зданих до органу НП.

Забороняється:

- 1) взяття на облік номерної речі, цінного папера без індивідуального заводського (фабричного) номера, а щодо мобільного телефону, без номера ІМЕІ;
- 2) взяття номерної речі на облік (доповнення, зняття з обліку) без перевірки номерної речі за наявними обліками ІІІС;
- 3) збереження електронної картки в ІІІ “Річ” з незаповненими та недостовірними реквізитами.

У електронній картці ІІІ “Річ” зазначаються:

- номери та дати реєстрації заяви, рапорту в ЄО чи ЄРДР;
- установчі дані особи, у якої викрадено (вилучено) річ (прізвище, ім'я, по батькові, повна дата народження, місце народження), громадянство, місце проживання та реєстрації; на підставі документів, що посвідчують особу.
- відомості щодо установи, звідки викрадено річ: найменування, код за ЄДРПОУ, місцезнаходження;
- групове найменування номерної речі (марка, модель);
- причина та підстави взяття на облік речі (зняття з обліку);
- індивідуальний (заводський) номер та рік випуску, номери вузлів (агрегатів), для мобільного телефону – ІМЕІ (індивідуальні особливості речі);
- дата, час, місце та обставини викрадення (вилучення, знайдення);
- інші відомості (за наявності) відповідно до реквізитів заповнення електронної картки ІІІ “Річ”.

У випадку, коли викрадені (вилучені, знайдені, здані) речі не підлягають постановленню на облік, а викрадені – знайдені “по гарячих слідах”, до матеріалів долучається довідка (пишеться у довільній формі) про відсутність по

цьому матеріалу речей, які підлягають постановленню на облік до ІП “Річ”, за підписом виконавця та його керівника підрозділу.

ІІІ “Антикваріат”. Взяття на облік ІП “Антикваріат” культурної цінності виконується тільки на підставі офіційного документа, який підтверджує її належність до об’єктів матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення.

Обов’язковими реквізитами для заповнення інформаційної картки є: найменування об’єкта; назва речі; причина заповнення картки; роки (століття) виготовлення речі (мін – мах); розмір; кількість; правомочний власник (у випадках крадіжки або втрати); документ, що підтверджує належність предмета до об’єктів матеріальної та духовної культури (культурних цінностей); вид та номер заведення документа, що є підставою для поставлення на облік; дата викрадення (виявлення); орган; місце викрадення (виявлення); фабула (короткий опис події); обов’язкове фотографічне зображення (ескізний або детальний малюнок), прикмети; підрозділ та виконавець.

ІІІ “Викрадені (втрачені) документи” – підлягають відомості щодо документів (бланків документів) викрадених, втрачених, вилучених (з ознаками підробки) у громадян і службових осіб, паспортів померлих громадян України не зданих до НП, паспортів осіб, які знаходяться в розшуку, та які мають індивідуальні заводські (фабричні) номери і знаходяться у державному обігу.

В ІІІ “Втрачені документи” підлягають обліку відомості про:

- паспортні документи, стосовно втрати яких особами, які були їх власниками, подано письмову заяву до ДМС України за місцем їх реєстрації;
- паспорти, що не були здані (вилучені) до ДМС України після смерті особи;
- паспорти з ознаками підробки, які вилучено або знайдено;
- документи, про викрадення яких особами, які були їх власниками, подано письмову заяву до ЧЧ органу НП за місцем вчинення злочину або за місцем реєстрації (постійного проживання);
- бланки документів, факт викрадення (утрати) яких зареєстровано в органі НП;
- усі паспортні документи, що були видані особі, яка знаходиться у розшуку.

В електронній картці ІП “Втрачені документи” зазначаються:

- номери та дати реєстрації заяви, кримінального провадження (протоколу вилучення/знайдення) в органі НП;
- дата, час, місце, обставини викрадення (вилучення, знайдення);

- найменування документа, категорія обліку, підстави взяття його на облік (зняття з обліку);
- серія та номер документа, дата видачі, орган, який видав документ;
- відомості результатів експертних досліджень;
- установчі дані особи, у якої викрадено (вилучено) документ (прізвище, ім'я, по батькові, повна дата народження, місце народження), громадянство, адреси реєстрації та проживання;
- відомості щодо установи, звідки викрадено документ: назва, статистичний код, адреса, вид діяльності.

ІІІ “Угон” – підлягають відомості щодо транспортних засобів (автомобілів, мотоциклів та мопедів), які розшукуються, а також виявлених безгосподарних, у тому числі викрадені та втрачені державні номерні знаки транспортних засобів (далі – ТЗ).

В електронній картці ІІІ “Угон” зазначаються:

- номер та дата реєстрації заяви (повідомлення) в ЧЧ органу НП;
- установчі дані особи, у якої викрадено (виявлено) ТЗ: прізвище, ім'я, по батькові, повна дата народження, місце народження, громадянство, адреси реєстрації та проживання;
- відомості щодо установи, звідки викрадено ТЗ: назва, статистичний код, адреса, вид діяльності;
- дата, час, місце, обставини незаконного заволодіння (виявлення);
- відомості щодо ТЗ: державний номерний знак, найменування (марка, модель), колір, рік випуску, заводські номери кузова (шасі) та двигуна, серія і номер реєстраційних документів ТЗ, дата та місце реєстрації, характерні особливості ТЗ, у тому числі за результатами експертних досліджень ТЗ;
- категорія обліку ТЗ, підстави взяття на облік (зняття з обліку);
- номер та дата реєстрації кримінального провадження (протоколу знайдення) в органі НП;
- інші відомості (за наявності) відповідно до реквізитів заповнення електронної картки ІІІ “Угон”;
- телефони, адреси електронної пошти виконавця, ЧЧ органу НП, ЧЧ ПП.

Первинні відомості щодо викрадених (виявлених) ТЗ, упродовж однієї години вносяться до ІІІ “Факт”, “Угон”, про що негайно інформуються (каналами зв'язку, електронної пошти, телетайпом) оперативні чергові ЧЧ ПП та ЧЧ ГУ НП.

ІІІ “Кримінальна зброя” – підлягають відомості щодо зброї, викраденої, втраченої, знайденої, зданої до органу НП, вилученої працівниками

НП із числа тієї, що незаконно зберігалася, незалежно від її технічного стану, що має індивідуальні заводські (фабричні) номери або номери деталей: нарізної; комбінованої; гладкоствольної; газової; пневматичної; стартової; сигнальної; під патрон Флобера; холодної; пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії.

Інформацію щодо зброї, яка розшукується (знайдена, вилучена) правоохоронними органами країн-учасниць СНД, розміщено в ІП “Кримінальна зброя СНД”.

В електронній картці ІП “Кримінальна зброя” зазначаються:

- номери та дати реєстрації заяви, кримінального провадження (протоколу вилучення/знайдення) в органі НП;
- місце та обставини втрати (викрадення, вилучення, знайдення), дата та час вчинення;
- найменування зброї, марка, модель, підстави взяття її на облік (зняття з обліку);
- індивідуальний (заводський) номер та рік випуску, номери вузлів (деталей);
- характерні особливості зброї, розпізнавальні ознаки, спосіб виготовлення, використання матеріалів та обладнання для цього (за висновками експертних досліджень);
- відомості результатів експертних досліджень (за наявності);
- установчі дані особи, яка втратила (у якій викрадено, вилучено) зброю (прізвище, ім’я, по батькові, повна дата народження, місце народження), громадянство, адреса реєстрації та проживання;
- інформація стосовно установи, звідки викрадено зброю: назва, статистичний код, адреса, вид діяльності;
- номер та дата акта про знищення вилученої або знайденої зброї;
- фабула (“особливості”) заповнюється у довільній формі і тільки російською мовою, у якій обов’язково вказуються марка зброї, обставини та місце втрати/виявлення зброї, індивідуальні особливості (подряпини, гравірування, сліди пошкодження та інші ознаки), факт перероблення зброї;
- інші відомості (за наявності) відповідно до реквізитів заповнення електронних карток ІП “Кримінальна зброя”.

Забороняється внесення відомостей до ІП “Кримінальна зброя” без індивідуального заводського (фабричного) номера зброї.

ІІІ “Зареєстрована зброя” – підлягають відомості щодо зброї, що має індивідуальні заводські (фабричні) номери, перебуває в користуванні громадян, підприємств, установ, організацій, господарських об’єднань, яким надано відповідно до законодавства дозвіл на її придбання, зберігання, носіння, перевезення, та яка обліковується підрозділами дозвільної системи НП: нарізної; комбінованої; гладкоствольної; газової; пневматичної; холодної; пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії.

ІІІ “Адміністративне правопорушення” – підлягають відомості щодо зареєстрованих адміністративних правопорушень, осіб, які їх вчинили, та результати розгляду цих правопорушень.

Облік відомостей щодо вчинених порушень Правил дорожнього руху, до ІІІ “АПРА (ПС)” ІІПС виконується в підрозділах ПС.

Під час оформлення адміністративних матеріалів в обов’язковому порядку особа перевіряється за обліками ІІІ “Розшук” (наявність розшуку) та ІІІ “АПРА” (повторність протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, відповідно до ст.35 КУпАП).

У випадку вчинення адміністративного правопорушення в місцях проведення спортивних заходів або у зв’язку з ними (інших масових заходів) та встановлення факту приналежності особи, яка його вчинила, до певного “фан-клубу” (неформального радикально налаштованого молодіжного угруповання, руху, організації), виконавець складає окрему довідку (довільна форма), у якій зазначає зареєстрований факт порушення громадського порядку, назву клубу (угруповання, руху, організації), місто та країну реєстрації клубу.

ІІІ “Мігрант” – підлягають відомості щодо осіб, затриманих за порушення законодавства України про державний кордон, про правовий статус іноземців та осіб без громадянства.

ІІІ “Корупція” – підлягають відомості щодо зареєстрованих кримінальних та адміністративних корупційних правопорушень, осіб, які їх учинили, та результати розгляду цих правопорушень у судах.

ІІІ “Кримінальна статистика” – підлягають відомості про кримінальні правопорушення, осіб, які їх учинили або підозрюються в їх учиненні, досудове розслідування за якими здійснюється слідчими органів внутрішніх справ.

ІІІ “ЄДРПОУ” – підлягають відомості щодо юридичних осіб всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, відокремлені

підрозділи юридичних осіб, що знаходяться на території України, а також відокремлені підрозділи юридичних осіб України, що знаходяться за її межами.

ІІІ “Домашній арешт” – підлягають особи, підлягають особи, щодо яких органами НП України здійснюється виконання ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту та щодо яких працівниками органу НП здійснюється контроль за їх поведінкою.

5. Загальний порядок доступу до інформаційних ресурсів інформаційних підсистем ІПС

Доступ до інформаційних ресурсів ІІ ІПС центрального та регіонального (обласного) рівнів обмежено. Право безпосереднього доступу до інформаційних обліків ІПС мають лише авторизовані користувачі ІПС. Доступ до інформації надається користувачу виключно в рамках його функціональних обов’язків та наданого йому рівня доступу до відповідних ІІ ІПС.

Обробка інформації в ІІ ІПС регіонального вузла здійснюється користувачами з виділених робочих місць, розташованих у структурних підрозділах (службах) апаратів ГУ НП, підпорядкованих підрозділів НП та їх територіально відокремлених підрозділах, а в ІІ ІПС центрального вузла (тільки пошук інформації, виконання запитів) – з виділених робочих місць, розташованих у структурних підрозділах (службах) центрального апарату МВС, апаратів ГУНП. Право обробки інформації в ІІ ІПС центрального вузла надається виключно користувачам ДІТ.

Інформація з інформаційних підсистем ІПС надається у формі витягів лише за офіційними запитами (письмова вимога, телеграма, телефонограма, шифротелеграма, мотивований лист-запит довільної форми) суду, органів прокуратури, досудового розслідування, оперативних підрозділів НП інших регіонів (областей), органів державної влади (посадових осіб), правоохоронних органів інших держав у зв’язку зі здійсненням ними повноважень, визначених чинним законодавством.

Направлення офіційних запитів та їх одержання здійснюється: поштою або через спеціально виділених працівників (кур’єрів), які є уповноваженими особами; через спецвідділ (шифром); електронною поштою, факсом, телеграфом; через канцелярію органу НП.

Запит повинен містити:

- підстави для звернення;
- характер і склад інформації, яку бажано отримати;

- необхідні дані, які потрібні для проведення пошуку (установчі дані осіб, прикмет осіб, опис подій або предметів, інший несуперечливий набір ознак);
- найменування органу, прізвище та посада працівника, який підготував запит, номер його службового телефону, адреса електронної пошти (за наявності).

Порядок отримання доступу до ІПС. Для користувачів встановлюються чотири рівні доступу до інформаційних ресурсів ІПС для пошуку/перегляду інформації та один рівень для внесення інформації до відповідних ІП ІПС. Кожен користувач ІПС може мати тільки один рівень доступу для пошуку/перегляду.

Для користувачів встановлюються чотири рівні доступу до інформаційних ресурсів ІПС для пошуку/перегляду інформації та один рівень для внесення інформації до відповідних ІП ІПС.

Рівень 0 (“архів”) – проведення глобального або розширеного пошуку по реквізітам визначеної БД, перегляд повної інформації про особу, подію тощо в робочому та архівному банку даних ІПС. Даний рівень доступу встановлюється тільки для визначених працівників ДІТ КП НП, УІТ КП (ВІТ К П) ГУ НП, та в окремих випадках, без права внесення (коригування) інформації, співробітникам структурних підрозділів (служб) центрального апарату МВС, апаратів ГУ НП.

Рівень 1 (“введення”) – внесення (коригування) відомостей у визначеній БД робочого банку даних ІПС. Користувач, який має рівень проведення дій “архів” щодо певної БД автоматично отримує цей рівень. Для даного рівня дій може бути визначене додаткове обмеження на внесення (коригування) документів органів НП, до яких користувач не належить.

Рівень 2 (“пошук”) – проведення глобального або розширеного пошуку по реквізітам у визначеній БД робочого банку даних ІПС, використання програм інтегрованого пошуку (стикування відомостей відповідних БД), отримання статистичних звітів БД. Користувач, який має рівень проведення дій “архів” та “введення” щодо відповідної БД автоматично отримує цей рівень.

Рівень 3 (“перегляд”) – перегляд повної (розширеної) інформації стосовно об’єкта обліку (особа, подія, злочин, річ тощо) робочого банку даних ІПС. Користувач, який має рівень проведення дій “архів” (“введення”, “пошук”) щодо певної БД автоматично отримує цей рівень. Для даного рівня дій може бути визначене додаткове обмеження на перегляд повної (розширеної) інформації, яка була внесена іншим органом НП, в залежності від функціональних обов’язків та посади користувача.

Доступ до ІПС *регіонального (обласного) рівня* мають такі обмеження в рамках одного органу НП, крім структурних підрозділів (служб) апаратів ГУНП та СІТ (ВІТ) органів НП:

- рівень 0 – до 3 працівників органів НП;
- рівень 1 – до 5 працівників органів НП;
- рівень 2 – необмежений;
- рівень 3 – необмежений.

Доступ до ІПС *центрального рівня* надається тільки працівникам структурних підрозділів (служб) центрального апарату МВС, апаратів ГУНП. Обмеження щодо обробки інформації визначається окремо для кожного користувача керівництвом ДІТ.

Порядок проведення звірки користувачів та припинення доступу до ІПС (відключення):

- Два рази на рік до 10 грудня та до 10 липня з НП до ДІТ КП НП, УІТ КП (ВІТ КП) направляється лист коригування, завізований особисто начальником НП або особою, яка виконує його обов'язки, та зареєстрований у канцелярії для проведення звірки користувачів органу НП (поновлення, відключення, унесення змін доступу до відповідних ІП ІПС).
- Після проведення звірки листи коригування приєднуються до справи-накопичувача (канцелярія ДІТ КП НП, УІТ КП (ВІТ КП)).

Припинення доступу користувача.

Доступ користувача до ІПС припиняється в таких випадках:

- звільнення працівника з НП;
- переведення працівника до іншого структурного підрозділу (служби) або до іншого органу НП;
- унесення змін до функціональних обов'язків працівника НП, який не потребує надалі доступу до інформаційних ресурсів ІПС.

У цих випадках до ДІТ КП НП, УІТ КП (ВІТ КП) письмово або каналами “електронної пошти” надсилається лист (повідомлення) за підписом керівника органу НП чи особи, яка виконує його обов'язки, про потребу відключення цього користувача від ІПС.

Доступ користувача до ІПС припиняється автоматично:

- якщо з часу останнього сеансу роботи користувача з ІПС минуло більше трьох місяців;
- виявлення працівниками інформаційної служби факту передавання користувачем своїх персональних атрибутів іншим особам, у тому числі підлеглим працівникам (керівникам) підрозділу (служби) органу НП;

- виявлення інших порушень користувачем;
- непроходження звірки користувачем.

У цих випадках адміністратор безпеки ІПС до з'ясування обставин забороняє користувачу доступ до ІПС, повідомляє про виявлений факт керівництво інформаційної служби та письмово або каналами “електронної пошти” – керівника органу НП користувача.

Вимоги до атрибутів користувача:

- Ім'я користувача надається виключно адміністратором безпеки ІПС відповідного рівня на підставі поданої заявки про надання доступу до ІПС.
- Ім'я користувача може містити лише латинські літери та цифри.

Правила формування атрибута імені користувача:

- включає обов'язково літеру та дві цифри коду області (визначаються адміністратором безпеки ІПС центрального рівня);
- наступні 3–6 символів – визначаються адміністратором безпеки ІПС відповідного рівня.

Правила формування атрибута “Пароль”:

- довжина повинна бути не менше 5 символів (використовується тільки поєднання літер та цифр);
- початковий пароль формується адміністратором безпеки ІПС під час реєстрації нового користувача (пароль збігається з ім'ям користувача);
- користувач зобов'язаний змінити зазначений пароль під час першого сеансу роботи з ІПС (доступ до об'єктів обліку ІПС новому користувачеві надається тільки після зміни початкового пароля, до цього моменту користувачеві заборонено будь-який доступ);
- користувач зобов'язаний змінювати пароль тільки особисто. Термін зміни пароля визначається адміністратором безпеки ІПС відповідного рівня, але не рідше одного разу на місяць.

Тема 2. Довідково-інформаційні бази даних вільного доступу (державні реєстри), необхідні слідчим під час досудового розслідування кримінальних проваджень

1. Загальна характеристика державного реєстру

Державний реєстр, Єдиний державний реєстр – автоматизована система обліку інформації про осіб, майно, документи, яка створюється та ведеться державою з метою реалізації своїх функцій.

Державний реєстр ведеться уповноваженим органом держави з метою накопичення, обробки інформації та надання певним відомостям офіційного визнання.

Вважається, що якщо не доведено інше, інформація, наведена в державному реєстрі, є правильною та правдивою і не підлягає доказуванню.

Конкретне наповнення та значення інформації, що наведена у відповідному реєстрі, визначається відповідним положенням про такий реєстр.

В Україні відбувається активне формування державних реєстрів у різних галузях життя держави. Найпоширенішою практикою є створення Єдиних державних реєстрів.

Перелік найпопулярніших державних реєстрів України:

- Перелік електронних інформаційних баз даних державних установ України – Перелік електронних інформаційних баз даних державних установ України.
- Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців – система розкриття інформації про юридичних осіб та підприємців.
- Єдиний державний реєстр судових рішень – база даних судових рішень України.
- Єдиний державний реєстр нормативних актів – база даних для об'єднання нормативних актів, що знаходяться в державному обліку.
- Державний реєстр фізичних осіб – автоматизований банк даних, створений для забезпечення єдиного державного обліку фізичних осіб.
- Єдиний державний реєстр виборців і Єдина електронна інформаційна система «Вибори» – Державний реєстр виборців України.

Перелік електронних інформаційних баз даних державних установ України (інформація з Вікіпедії)

Назва бази даних	Адміністратор	Абоненти	Рік створення	Посилання	Інше
Інтегрована міжвідомча автоматизована система обміну інформацією з питань контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон « Аркан »	Адміністрація державної прикордонної служби України	Адміністрація державної прикордонної служби України, СБУ, МВС, МЗС, Служба зовнішньої розвідки, Держмитслужба, Державна податкова адміністрація, Міністерство праці та соціальної політики України. ^[1]	2003 (Введення системи «Аркан» в експлуатацію у другому півріччі 2008 року)	Кабинет Міністрів України; Розпорядження, Перелік від 13.06.2002 № 323-р Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2002 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування; розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2006 р. N 215-р, План заходів із створення інтегрованої міжвідомчої інформаційно-телекомунікаційної системи щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон, до 2008 року	-
Банк даних викрадених транспортних засобів (БД—13)	Адміністрація державної прикордонної служби України	Адміністрація державної прикордонної служби України	2000	Наказ № 520/390 від 07.08.2000 "Про затвердження Інструкції про спільну діяльність щодо виявлення викраденого автотранспорту та порядку контролю транспортних засобів, які перетинають державний кордон України"	Є складовою частиною системи «Гарт» та міжвідомчої системи «Аркан».
Інтегрована інформаційно-телекомунікаційна система « Гарт »	Адміністрація державної прикордонної служби України	Адміністрація державної прикордонної служби України та інші установи	1994	-	-
Інформаційна аналітично-пошукова система « СКОРПІОН »	Головне управління по боротьбі з організованою злочинністю	Обласні УБОЗ МВС України	1993	Наказ 007	-
База даних « Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України »	Центральний вузол зв'язу Державної прикордонної служби України	Адміністрація Держприкордонслужби України, органи охорони державного кордону, інші державні установи	2007	Про затвердження Положення про базу даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України» Наказ від 25.06.2007 № 472	Термін зберігання інформації щодо відомостей про іноземців та осіб без громадянства—протягом 5 років, щодо відомостей про громадян України — протягом 5 років. ^[5] Є складовою частиною системи «Гарт» та «Аркан».

Назва бази даних	Адміністратор	Абоненти	Рік створення	Послання	Інше
Єдина інформаційно-аналітична система "Вибори"	Центральна виборча комісія України	територіальні виборчі комісії	1999	-	-
Державний реєстр виборців	Центральна виборча комісія України	органи ведення Державного реєстру виборців районних держадміністрацій, міськвиконкомів	2009	Закон України «Про Державний реєстр виборців»	-
Інформаційно-пошукова система «Конкурс»	Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, громадська організація «Центр освітньої політики»	Керівники вищих навчальних закладів, абітурієнти	2011	Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Щодо створення і запровадження системи електронної подачі заяв вступниками та функціонування у 2011 році інформаційно-пошукової системи „Конкурс“» № 1/9-5 від 06.01.2011	-
Єдиний інтегрований інформаційно-аналітичний центр на базі інформаційних ресурсів Мініфіну. Державної податкової адміністрації, Держмитслужби, Державного казначейства, Мінекономіки, МВС, Національного банку.	Мініфін	-	2006	-	-
Державний реєстр фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів	Державна податкова інспекція	Державна податкова інспекція, інші державні органи	1996	Закон України Про Державний реєстр фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів	-
Державна інформаційна система реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування	МВС	МВС, ДПА, Пенсійний фонд	2008 (?)	-	-
Державний реєстр актів цивільного стану громадян	«Інформаційний центр» міністерства юстиції України	фізичні особи (інформація про заявника) та інші органи державної влади.	2007	-	-

Назва бази даних	Адміністратор	Абоненти	Рік створення	Посилання	Інше
Автоматизовані системи управління «Експрес-2», «Експрес-УЗ» (Південна-Західна залізниця), «Експрес-УЗМ» (Львівська залізниця), від 2006 р. Сдіна автоматизована система керування пасажирськими перевезеннями(АСК ПП УЗ)	Укрзалізниця		2004—2007 р. продаж проізних документів відбувся виключно з використанням особистих даних	-	-
Інформаційно-пошукова система I-24/7	Інтерпол, Національне центральне бюро Інтерполу	Національне центральне бюро Інтерполу, ГУМВС, УМВС	2003 (підключення України)	-	-
Центральна база даних електронних копій вантажних митних декларацій Держмитслужби України	Державний митний комітет України (Держмитслужба)	-	-	-	-
Інтегрована інформаційно-пошукова система «Армор»	МВС	Органи та підрозділи міністерства внутрішніх справ України	2003	-	Інформаційні підсистеми: • АІС «Особа» • АІС «Дактилоскопічні обліки» • АІС «Нерозкриті злочини» загалом система «АРМОР» об'єднує 19 комп'ютерних інформаційних підсистем. Автоматична система «Громадянин» у деяких областях
Інформаційно-аналітична система „Сова“	Інформаційний центр управління міліції внутрішніх справ України в Луганській області	Інформаційний центр управління міністерства внутрішніх справ України в Луганській області	-	-	Видану інформацію оформлено у вигляді довідки-досьє із включенням у її склад розгорнутої схеми зв'язків фігуранта (кримінальних, родинних, ділових, співкамерників, через телефонні розмови тощо)
Спеціалізована біометрична система „АРГУС“		МВС	-	-	Банк фотозображень, Інформаційної технології у боротьбі зі злочинністю, Тижневик МВСУ „Менем закону“.

Назва бази даних	Адміністратор	Абоненти	Рік створення	Послання	Інше
Інтегрований національний банк даних (ІНБД) про транспортні засоби	УДАІ ГУ-УМВС	Адміністрація державної прикордонної служби України, СБУ, МВС, МЗС, Служба зовнішньої розвідки, Держмитслужба, Державна податкова адміністрація, прокуратура, Мінтранс, Національне бюро Інтерполу, зацікавлені юридичні лица		-	автоматизовані інформаційно-пошукові підсистеми Національний банк даних — „Автомобіль“ «Угон» «Угон — СНД та Інтерпол» «Документ» (викрадені чи загублені реєстраційні документи) «Номерний знак» (викрадені чи загублені державні номерні знаки) «Штрафмайдаччик» АІС «Пересувний об'єкт»

Назва бази даних	Адміністратор	Абоненти	Рік створення	Посилання	Інше
Автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АПС) УДАІ ГУ-УМВС	УДАІ ГУ-УМВС	ДАІ		-	автоматизовані інформаційно-пошукові системи: АПС «Адмінпрактика» (облік порушень Правил дорожнього руху); АПС «ДТП» (облік та аналіз дорожно-транспортних пригод); АПС «Водій» (облік результатів здачі іспитів на право керування ТЗ та виданих посвідчень водія); АПС «Дорога» (облік та опрацювання інформації про стан доріг та їх обладнання); АПС «Спецвантаж» (облік маршрутів перевезення небезпечних, великогазових та великогабаритних вантажів) АПС «ОКА» — забезпечення обліку бланків довідок-рахунків, актів прийому-передачі транспортних засобів, номерних знаків для разових поїздок «Транзит», контролю їх виконання суб'єктами господарювання. Дана система — мережа закритого типу, що поєднує в собі ВЕБ-інтерфейс для службового використання, АРМ для посадових осіб та користувачів суб'єктів господарювання. Доступ до системи можливий за умови наявності електронного цифрового підпису.
Автоматична інформаційна система «Біженець»	Держкомнацрелігії	Міграційні служби		-	взаємний електронний обмін інформацією, в тому числі щодо дактилоскопії осіб, які звернулися за отриманням притулку, та біженців

Назва бази даних	Адміністратор	Абоненти	Рік створення	Послання	Інше
Реєстри Міністерства юстиції України	Державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України	МВС, Державні нотаріальні контори, приватні нотаріуси	-	[19]	• Єдиний реєстр довіреностей, посвідчених у нотаріальному порядку (діяльність реєстру припинено) • Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів • Єдиний реєстр заборон відчуження об'єктів нерухомого майна • Єдиний реєстр нотаріусів України • Єдиний реєстр заповітів та спадкових справ (діяльність реєстру припинено) • Державний реєстр застав рухомого майна (діяльність реєстру припинено) • Єдиний державний реєстр об'єднань громадян та благодійних організацій • Реєстр прав власності на нерухоме майно • Державний реєстр атестованих судових експертів • Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів • Єдиний державний реєстр видавничих проваджень • Державний реєстр іпотек • Державний реєстр правочинів • Державний реєстр об'явлених рухомого майна • Спадковий реєстр • Реєстр спеціальних бланків документів інформаційної системи Міністерства юстиції України • Єдиний реєстр довіреностей

Назва бази даних	Адміністратор	Абоненти	Рік створення	Посилання	Інше
Єдиний державний реєстр судових рішень	ДП «Інформаційні судові системи»	Відкритий доступ через Інтернет, станом на 10.11.2008 кількість документів сягає 3071128	2006	Постанова Кабінету міністрів від 25 травня 2006 р. № 740; Закон України «Про доступ до судових рішень»	• Державний реєстр друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності • Державний реєстр актів цивільного стану громадян • Єдиний реєстр громадських формувань • Єдиний реєстр адвокатів України
База даних «Банкрутство»	Державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України	Відкритий доступ через Інтернет, пошук для незареєстрованих користувачів надається за кодом ЄД-РПОУ, для зареєстрованих користувачів сайту надаються розширені можливості роботи: пошук за назвою підприємства, пошук за атрибутами справи та її поточним станом.	-	Положення про порядок формування та ведення єдиної бази даних про підприємства, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство, буде введений в дію з 01.12.2011 року	
Єдиний реєстр досудових розслідувань	Генеральна прокуратура України та прокуратури Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя	прокурори; слідчі органів прокуратури, внутрішніх справ, безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, та органів державного бюро розслідувань (з моменту створення).	2012	Наказ Генеральної прокуратури України «Про Єдиний реєстр досудових розслідувань» № 69 від 17.08.2012 р.	

Держателями Єдиних та Державних реєстрів є:

- Міністерство юстиції України.
- Департамент державної реєстрації Мінюсту України.
- Державна виконавча служба України.
- Державна служба з питань захисту персональних даних України.

Єдині та Державні реєстри інформаційної мережі Міністерства юстиції України створені та функціонують відповідно до законодавства України, що складають закони України, акти Кабінету Міністрів України, відомчі нормативно-правові акти, а також інші документи правового характеру.

Держатель – Міністерство юстиції України:

- Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів.
- Реєстр спеціальних бланків документів інформаційної системи Міністерства юстиції України.
- Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів.
- Єдиний реєстр нотаріусів України.
- Спадковий реєстр.
- Єдиний реєстр довіреностей.
- Державний реєстр обтяжень рухомого майна.
- Єдиний реєстр громадських формувань.
- Реєстр атестованих судових експертів.
- Реєстр методик проведення судових експертиз.
- Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення.
- Єдиний реєстр підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство.
- Відомості з Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення.

Держатель – Державна виконавча служба України:

- Єдиний державний реєстр виконавчих проваджень.

Держатель – Департамент державної реєстрації Мінюсту України:

- Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.
- Державний реєстр речових прав на нерухоме майно.
- Реєстр прав власності на нерухоме майно.
- Єдиний реєстр заборон відчуження об'єктів нерухомого майна.
- Державний реєстр іпотек.

- Державний реєстр друкованих ЗМІ та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності.
- Державний реєстр актів цивільного стану громадян.
- Єдиний реєстр громадських формувань.
- Реєстр громадських об'єднань.

Держатель – Державна служба України з питань захисту персональних даних:

- Державний реєстр баз персональних даних.

Держатель – Державна фіскальна служба України:

- Реєстр рахунків для сплати єдиного внеску.
- Реєстр платників єдиного податку.
- Державний реєстр реєстраторів розрахункових операцій у вигляді документа для завантаження.
- Інформація про РРО з Державного реєстру реєстраторів розрахункових операцій.
- Інформація про книги обліку розрахункових операцій.
- База даних про стан розрахунків платника податків з бюджетом, з якої можна дізнатися, чи має суб'єкт підприємництва податковий борг.
- Реєстр електронних форм податкових документів.
- Реєстр страхувальників – дані про платників ЄСВ: дата взяття на облік, реєстраційний номер, клас професійного ризику виробництва.
- Дані про взяття на облік платників податків — для перевірки, чи перебуває СПД на обліку в органах ДФС.
- Реєстр платників ПДВ.
- Дані про анулювання реєстрації платників ПДВ.
- Реєстри виданих, призупинених та анульованих ліцензій на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами.
- Єдиний державний реєстр виробників спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів.
- Єдиний державний реєстр місць зберігання оптових партій алкогольних напоїв та тютюнових виробів, виноматеріалів (алкогольних напоїв) та спирту.
- Реєстр підприємств, яким надано дозвіл на провадження митної брокерської діяльності.

- Реєстр підприємств, яким надано дозвіл на відкриття та експлуатацію митного складу.

Інші державні реєстри та бази даних:

- Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів — відкриває доступ фізичним та юридичним особам до автоматизованих систем єдиних і державних реєстрів.
- Національний портал відкритих даних — бази та статистичні дані державних установ за різними категоріями: юстиція, фінанси, торгівля, держава, транспорт, енергетика та ін.
- Єдиний державний портал адміністративних послуг — інформаційна база про те, як громадянам і СПД отримати реєстраційні та дозвільні документи у різних сферах (нерухомості, соціального захисту, ЗЕД, фінансів, транспорту, та ін.): хто і де їх видає, які документи потрібні.
- Електронний реєстр суб'єктів, які надають послуги, пов'язані з ЕЦП.

2. Міністерство юстиції України (www.minjust.gov.ua)

Єдині та Державні реєстри інформаційної мережі Міністерства юстиції України створені та функціонують відповідно до законодавства України, що складають закони України, акти Кабінету Міністрів, відомчі нормативно-правові акти, а також інші документи правового характеру.

Загалом, **Міністерство юстиції є держателем** та забезпечує функціонування 17 Єдиних та Державних реєстрів – електронних баз даних, що є державною власністю.

Запровадження та функціонування вказаних реєстрів було визначено 16-ма законами (в т.ч. кодексами); 2-ма Указами Президента України, 7-ма постановами Кабінету Міністрів України; 52-ма наказами Міністерства юстиції України.

Адміністратором Єдиних та Державних реєстрів інформаційної мережі Мін'юсту є Державне підприємство “Інформаційний центр” Міністерства юстиції України.

ДП “Інформаційний центр” було засноване Міністерством юстиції України в 1997 році. У 1999 році Кабінет Міністрів своєю постановою визначив указане підприємство адміністратором реєстрів, створення та забезпечення функціонування яких належить до компетенції Мін'юсту. На сьогодні ДП “Інформаційний центр” складається з головного підприємства та 24-х регіональних філій в обласних центрах України та Автономній Республіці Крим.

Обсяг інформації, яка міститься в Єдиних та Державних реєстрах, на сьогоднішній день в аркушах паперу формату А4 складає близько 208 594 181 аркуша. ДП «Інформаційний центр» належать **виключні права на використання програмного забезпечення**, що обслуговує бази даних реєстрів Мін'юсту.

За весь час адміністрування Єдиних та Державних реєстрів державним підприємством «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України, тобто з 1997 року, **з баз даних не зафіксовано жодного витoku інформації**, яку містять реєстри Мін'юсту. Відсутні випадки поширення інформації незаконним шляхом. **Це є свідченням надійності захисту** прав фізичних та юридичних осіб в частині забезпечення схоронності усіх відомостей, які зберігаються у базах даних реєстрів Мін'юсту, від незаконного заволодіння та розповсюдження.

Захист інформації, яку містять Єдині та Державні реєстри Мін'юсту забезпечується системою технічних засобів (криптографічний та технічний захист інформації) у відповідності до встановлених вимог законодавства.

Враховуючи стратегічне значення таких інформаційних ресурсів для держави, ще наприкінці 2005 року було прийнято рішення про початок робіт по побудові комплексних систем захисту інформації всіх автоматизованих систем реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції та встановлення максимально високого рівня захисту інформації.

На даний момент на більшість автоматизованих систем реєстрів **вже отримано атестат відповідності захисту інформації вимогам законодавства**, решта знаходиться на завершальній стадії вже створеної комплексної системи захисту інформації, а саме у процесі проведення державної експертизи.

З 17 реєстрів, утримувачем яких є Міністерство юстиції, **3 реєстри не виконують платних операцій, 13 реєстрів мають практично повний (на 99,9%) або частковий (від 55 до 92,2%) безоплатний доступ**, 1 реєстр знаходиться у стадії запровадження.

За весь період функціонування Єдиних та Державних реєстрів середньостатистична **кількість безоплатних операцій становила 73%**.

Так, доступ до Єдиного реєстру через зазначений веб-сайт сторонам виконавчого провадження забезпечується цілодобово та безоплатно.

Також, враховуючи інтереси сторін виконавчого провадження, їм надано можливість здійснювати пошук, перегляд, копіювання та роздрукування документів щодо їх виконавчого провадження безпосередньо з Єдиного державного реєстру виконавчих проваджень через веб-сайт, що розташований за адресою <http://trade.informjust.ua/VPDOC/GetDoc.aspx>.

Безоплатно, через мережу Internet, визначені законодавством користувачі мають вільний та безкоштовний доступ до інформації про арешти майна, атестованих судових експертів, а також про зареєстровані засоби масової інформації, громадські формування, політичні партії тощо.

Уся інформація про правові підстави функціонування Єдиних та Державних реєстрів, умови надання доступу та користування інформацією з баз даних реєстрів інформаційної мережі Міністерства юстиції є відкритою та розміщена на web-сайтах Міністерства юстиції (www.minjust.gov.ua) та ДП «Інформаційний центр» (www.informjust.ua). Інформація про реєстри знаходиться в кабінеті електронних сервісів (<https://kap.minjust.gov.ua/services/registry>).

3. Державна прикордонна служба України (<http://dpsu.gov.ua>)

Види інформації, якою володіє розпорядник.

За змістом:

- Інформація про фізичну особу.
- Інформація довідково-енциклопедичного характеру.
- Науково-технічна інформація.
- Правова інформація.
- Статистична інформація.
- Соціологічна інформація.
- Інші види інформації.

За порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом.

Доступ до публічної інформації.

Подання запиту на інформацію про перетинання фізичною особою державного кордону України.

Інформація про перетинання фізичною особою державного кордону України надається за письмовим запитом на інформацію (поштовим зв'язком або особисто до громадської приймальні Адміністрації Держприкордонслужби), який вимагає наявності особистого підпису.

При розгляді запиту на інформацію про перетинання фізичною особою державного кордону України (запит особи щодо доступу до інформації про неї) розпорядник інформації зобов'язаний встановити, що запитувач є саме тією особою, відомості про яку у нього зберігаються, з метою

недопущення зловживань і отримання третіми особами інформації про особу без її згоди або не на підставі чинного законодавства.

Інформація про перетинання фізичною особою державного кордону України є інформацією, що містить персональні дані, а тому її надання регулюється Законом України «Про захист персональних даних».

Законом України «Про захист персональних даних» встановлює такі умови надання персональних даних на запит суб'єкта персональних даних (запит на інформацію):

1. Персональні дані особи можуть поширюватися за умови згоди суб'єкта персональних даних, висловленої **у письмовій формі** або формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди (абзац п'ятий статті 2).
2. У запиті має зазначатися:
 - прізвище, ім'я та по батькові;
 - місце проживання (місце перебування);
 - **реквізити документа, що посвідчує особу, яка подає запит (для фізичної особи – заявника)** (частина шоста статті 16).

Крім того, відповідно до підпункту 3 пункту 5 статті 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації» письмовий запит на інформацію має містити підпис і дату.

Прохання подавати запит на інформацію про фізичну особу в письмовій формі є рекомендаційним, але у випадку запитування інформації про себе та відмови подати запит у письмовій формі, у задоволенні запиту може бути відмовлено, якщо ця інформація є конфіденційною (пункт 2 частина перша статті 22 Закону України «Про доступ до публічної інформації»).

Інформація про перетинання фізичною особою державного кордону України зберігається в базі даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України».

Перевірка інформації за базою даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України» здійснюється шляхом асоціативного пошуку за такими реквізитами:

- обов'язкові реквізити – «Громадянство», «Прізвище, ім'я особи», «Дата народження» (число, місяць та рік);
- за наявності інформації – «Вид документа» (для громадян України – паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, паспорт громадянина України, проїзний документ дитини, посвідчення особи моряка або посвідчення члена екіпажу; для іноземних громадян та осіб без громадянства – паспортний документ, що підтверджує громадянство іноземця або посвідчує особу без громадянства), «Серія, номер документа».

Подання запиту на інформацію про наявність або відсутність стосовно фізичної особи тимчасового обмеження у праві виїзду з України або в'їзду в Україну.

Інформація про наявність або відсутність стосовно фізичної особи тимчасового обмеження у праві виїзду з України або в'їзду в Україну надається за письмовим запитом на інформацію (поштовим зв'язком або особисто до громадської приймальні Адміністрації Держприкордонслужби), який вимагає наявності особистого підпису.

При розгляді запиту на інформацію про наявність або відсутність стосовно фізичної особи тимчасового обмеження у праві виїзду з України або в'їзду в Україну (запит особи щодо доступу до інформації про неї) розпорядник інформації зобов'язаний встановити, що запитувач є саме тією особою, відомості про яку у нього зберігаються, з метою недопущення зловживань і отримання третіми особами інформації про особу без її згоди або не на підставі чинного законодавства.

Прохання подавати запит на інформацію про фізичну особу в письмовій формі є рекомендаційним, але у випадку запитування інформації про себе та відмови подати запит у письмовій формі, у задоволенні запиту може бути відмовлено, якщо ця інформація є конфіденційною (пункт 2 частина перша статті 22 Закону України «Про доступ до публічної інформації»).

Інформація про наявність або відсутність стосовно фізичної особи тимчасового обмеження у праві виїзду з України або в'їзду в Україну зберігається в базі даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України».

Перевірка інформації за базою даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України» здійснюється шляхом асоціативного пошуку за такими реквізитами:

- обов'язкові реквізити – «Громадянство», «Прізвище, ім'я особи», «Дата народження» (число, місяць та рік);
- за наявності інформації – «Вид документа» (для громадян України – паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, паспорт громадянина України, проїзний документ дитини, посвідчення особи моряка або посвідчення члена екіпажу; для іноземних громадян та осіб без громадянства – паспортний документ, що підтверджує громадянство іноземця або посвідчує особу без громадянства), «Серія, номер документа».

На сайті також існує електронна форма запиту на інформацію.

4. Державна фіскальна служба України (<http://sfs.gov.ua>)

Основні завдання Інформаційно-довідкового департаменту ДФС:

- 1) надання консультацій та інформаційно-довідкових послуг відповідно до Податкового та Митного кодексів України, законодавства з питань сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиний внесок) та іншого законодавства, контроль за додержанням якого покладено на ДФС;
- 2) інформування суб'єктів господарювання та громадян про зміни та доповнення, внесені до нормативно-правових актів з питань оподаткування, державної митної справи, сплати єдиного внеску та іншого законодавства, контроль за додержанням якого покладено на ДФС;
- 3) формування та підтримка в актуальному стані Баз знань ДФС;
- 4) наповнення Загальнодоступного інформаційно-довідкового ресурсу, розміщеного на веб-порталі ДФС, та підтримка його в актуальному стані;
- 5) організація роботи сервісу ДФС «Пульс»;
- 6) організація роботи та надання послуг електронного цифрового підпису;
- 7) організація роботи зі зверненнями, що надійшли з державної установи «Урядовий контактний центр» (далі – УКЦ).

Функції ІДД ДФС, які здійснюються відповідно до покладених на нього завдань:

- 1) надання суб'єктам господарювання та громадянам консультацій у письмовій формі з використанням Баз знань та інформаційно-довідкових послуг за допомогою Баз знань та інших офіційних джерел інформації з питань оподаткування, державної митної справи, єдиного внеску та іншого законодавства, контроль за додержанням якого покладено на ДФС;
- 2) наповнення Баз знань та взаємодія зі структурними підрозділами ДФС щодо підтримки її в актуальному стані з питань оподаткування, державної митної справи, єдиного внеску та іншого законодавства, контроль за додержанням якого покладено на ДФС;
- 3) здійснення моніторингу законодавства з питань оподаткування, державної митної справи, єдиного внеску та іншого законодавства, контроль за додержанням якого покладено на ДФС;
- 4) наповнення Загальнодоступного інформаційно-довідкового ресурсу запитаннями – відповідями, письмовими консультаціями на типові звернення суб'єктів господарювання та громадян, нормативно-правовими

- актами з питань оподаткування, державної митної справи, єдиного внеску та іншого законодавства, контроль за додержанням якого покладено на ДФС, та підтримання його в актуальному стані;
- 5) реєстрація користувачів, керування доступом для користування Загальнодоступним інформаційно-довідковим ресурсом, забезпечення захисту інформаційних систем ІДД ДФС від несанкціонованого доступу;
 - 6) забезпечення багатоканального доступу суб'єктів господарювання та громадян до отримання інформаційно-довідкових послуг шляхом надання відповідей телефоном, факсом, електронною поштою, через веб-портал, за допомогою автовідповідача;
 - 7) отримання від суб'єктів господарювання та громадян інформації, яка надходить на сервіс «Пульс», щодо контрабанди, неправомірних дій та бездіяльності працівників ДФС та її територіальних органів, а також проблем, які виникають під час здійснення митного контролю та митного оформлення товарів, транспортних засобів та валютних цінностей, що переміщуються через митний кордон України;
 - 8) направлення інформації, яка надходить на сервіс «Пульс», до відповідних структурних підрозділів ДФС та її територіальних органів для реагування і вжиття заходів та інформування заявників про результати розгляду;
 - 9) здійснення моніторингу та супроводження опрацювання інформації, яка надходить на сервіс «Пульс», від суб'єктів господарювання та громадян;
 - 10) аналіз статистики звернень суб'єктів господарювання та громадян на сервіс «Пульс» щодо неправомірних дій або бездіяльності працівників ДФС та її територіальних органів;
 - 11) надання послуг електронного цифрового підпису;
 - 12) приймання до розгляду звернень заявників, які звернулись на урядову телефонну «гарячу лінію», використовуючи електронну базу даних звернень УКЦ, здійснення їх реєстрації, постановки та зняття з контролю в автоматизованій системі електронного документообігу «Управління документами» ДФС контрольних доручень керівництва ДФС щодо розгляду звернень структурними та територіальними органами ДФС, а також інформування УКЦ про результати розгляду;
 - 13) здійснення розгляду звернень громадян та юридичних осіб з питань, пов'язаних з діяльністю ДФС;
 - 14) реалізація в межах компетенції інформаційної політики ДФС;

- 15) здійснення прогнозування та планування видатків на матеріально-технічне забезпечення і розвиток діяльності ІДД ДФС;
- 16) здійснення інших повноважень, визначених законом.

Для платників єдиного внеску розроблений електронний сервіс «Електронний кабінет платника» (cabinet.sfs.gov.ua). Так, платники мають можливість підготувати, заповнити та надіслати звіт щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за новими формами.

Користуючись режимом приватної частини «Введення звітності», платники мають змогу створити та надіслати до контролюючих органів в електронному вигляді:

- податкову декларацію платника єдиного податку – фізичної особи-підприємця та податкову декларацію платника єдиного податку третьої групи – юридичної особи;
- податковий розрахунок сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь фізичних осіб, і сум утриманого з них податку (податковий розрахунок за ф. 1-ДФ);
- звіт щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- повідомлення про прийняття працівника на роботу.

За результатами обробки звітності квитанції 1 та 2 розміщуються в режимі «Вхідні/вихідні документи» особистого кабінету.

Вхід до особистого кабінету здійснюється при наявності електронного цифрового підпису. Його можна отримати у будь-якому Акредитованому центрі сертифікації ключів, а також безкоштовно в АЦСК Інформаційно-довідкового департаменту ДФС (<http://acskidd.gov.ua/>).

Положення про електронний кабінет платника.

I. Загальні положення

1. Це Положення розроблено з метою реалізації платниками (юридичними і фізичними особами) та контролюючими органами своїх прав та обов'язків, визначених ПКУ, іншими законодавчими та нормативно-правовими актами.

2. Цим Положенням визначається перелік послуг, які розміщуються та/або надаються контролюючими органами через електронний кабінет платника, порядок ідентифікації і доступу платника до електронного кабінету платника.

3. У цьому Порядку терміни вживаються у таких значеннях:

- сервісне обслуговування платників – надання адміністративних, консультаційних, довідкових, інформаційних, електронних та інших послуг пов’язаних з реалізацією прав та обов’язків платника відповідно до вимог чинного законодавства з питань податкової, митної політики та політики з питань адміністрування єдиного внеску;
- електронний кабінет платника (ЕКП) – електронний сервіс, який забезпечує сервісне обслуговування платників та взаємодію з контролюючими органами з питань реалізації платниками та контролюючими органами своїх прав та обов’язків;
- електронний сервіс – сукупність програмно-технічних засобів, що забезпечують оперативне приймання, обробку, зберігання, передачу та обмін інформацією (даними) в електронному вигляді з дотриманням адресності та вимог законодавства про захист персональних даних.
- послуга – надання інформації (відомостей) та/або документів в електронному вигляді;
- адреса платника – податкова адреса та/або електронна адреса.

4. Інші терміни вживаються у значеннях, визначених ПКУ, Законами України “Про електронний цифровий підпис”, “Про електронні документи та електронний документообіг”.

Функціонування ЕКП:

1. Основною метою роботи ЕПК є надання можливості платникам взаємодіяти з контролюючими органами у режимі реального часу на безоплатній основі через мережу Інтернет.

2. ЕКП включає відкриту та приватну частини (особистий кабінет).

3. Вхід до відкритої частини здійснюється без ідентифікації особи.

Через відкриту частину платнику надаються:

- інформація з реєстрів ДФС, які є загальнодоступними,
- довідкова інформація (місцезнаходження, телефони контролюючих органів, тощо).
- можливість відправити електронне звернення, запит на отримання публічної інформації;
- реквізити рахунків для сплати податків, зборів, платежів, єдиного внеску;
- бланки податкової звітності;
- податковий календар;
- новини;
- інша інформація, яка відноситься до компетенції контролюючих органів та відповідно до законодавства є відкритою та підлягає оприлюдненню.

4. Вхід до приватної частини (особистий кабінет) здійснюється з використанням електронного цифрового підпису (далі – ЕЦП) відповідальних осіб платника (директора, бухгалтера, осіб, що мають право підпису), наданого будь-яким акредитованим центром сертифікації ключів відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис».

5. Після ідентифікації в приватній частині платнику надається:

- доступ до особистої інформації (індивідуальний податковий календар, реєстраційні та облікові дані, дані про об'єкти оподаткування, дані податкового обліку і реєстрів, дані інтегрованих карток, дані системи електронного адміністрування податку на додану вартість, перелік отриманих документів та поданої звітності, інша інформація);
- можливість записатися на особистий прийом, направити листи, звернення, клопотання, скарги, повідомлення до органів ДФС, заяви на реєстрацію платником окремих податків, інші документи, подання яких в електронному вигляді передбачено чинним законодавством;
- отримувати консультації та роз'яснення щодо застосування законодавства з питань податкової, митної політики та політики з питань адміністрування єдиного внеску;
- сформувати, переглянути та направити податкову, фінансову, статистичну звітність та звітність зі сплати єдиного внеску;
- сформувати та направити запит на отримання інформації;
- зареєструвати податкові накладні та/або розрахунок коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних;
- сформувати та заповнити платіжні документи щодо сплати податків і зборів;
- провести звірку стану розрахунків з бюджетом;
- сплатити податки, збори, платежі, єдиний внесок (для фізичних осіб);
- отримати відомості про суми виплачених доходів та утриманих податків (для фізичних осіб);
- підписатися на розсилку інформації від контролюючих органів;
- подати запити для підготовки в паперовій формі довідок, інших документів, які платник отримує під час особистого звернення до контролюючих органів;
- скористатися іншими електронними сервісами;
- отримати інші послуги, надання яких передбачено чинним законодавством в електронному вигляді та які пов'язані з реалізацією прав та обов'язків платника відповідно до вимог чинного законодавства з питань податкової, митної політики та політики з питань адміністрування

єдиного внеску, з дотриманням вимог законодавства про захист персональних даних.

6. Платник у приватній частині ЕКП здійснює формування електронного документу, інформація в якому фіксується у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити такого документа. Склад та порядок розміщення обов'язкових реквізитів в таких документах визначається законодавством.

7. Накладанням ЕЦП платник завершує створення електронного документа в ЕКП.

8. Оригіналом документа в електронному вигляді, поданого платником через ЕКП з дотриманням вимог чинного законодавства вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним цифровим підписом автора. Оригінал документа має юридичну силу та може використовуватися під час судового або досудового вирішення спорів.

9. Сформований платником електронний документ з електронним цифровим підписом його автора передається засобами ЕКП до баз даних ДФС.

10. Інформація про результати опрацювання в ДФС таких електронних документів розміщується в приватній частині ЕКП.

Взаємодія з державними органами:

1. Послуги в ЕКП державним органам надаються через уповноважених посадових осіб виключно з метою виконання обов'язків, покладених на такі органи відповідно до законодавства.

2. Реєстрація уповноважених посадових осіб державного органу в ЕКП здійснюється у приватній частині з використанням електронного цифрового підпису.

3. Надання послуг в ЕКП державним органам здійснюється шляхом формування та направлення такими органами до ДФС запитів за умови наявності у них встановленого законодавством права, а також отримання відповідей на такі запити.

4. Перелік інформації, строки її надання, форми та електронні формати запитів (відповідей) визначаються ДФС спільно з державними органами і затверджуються відповідними нормативно-правовими актами (угодами, протоколами).

5. Інформація, отримана в рамках взаємодії, обробляється державними органами з урахуванням вимог законодавства щодо захисту інформації з обмеженим доступом, у тому числі персональних даних.

5. Департамент державної реєстрації Мініюсту України (<http://ddr.minjust.gov.ua>)

Основні завдання Департаменту.

Департамент в межах повноважень забезпечує виконання завдань, покладених на Міністерство, щодо формування та реалізації державної політики з питань державної реєстрації актів цивільного стану, речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, з питань реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, статутів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо їх реєстрація передбачена законами, статуту територіальної громади м. Києва, державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності.

Основні функції.

Департамент відповідно до покладених на нього завдань:

- здійснює координацію, державний нагляд та/або контроль, методичне та інформаційне забезпечення діяльності у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, з питань реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, статутів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо їх реєстрація передбачена законами, статуту територіальної громади м. Києва, державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності, вживає заходів до запобігання порушенням у зазначеній сфері;
- здійснює відповідно до законодавства державний контроль за виконанням виконавчими органами сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад делегованих повноважень, з питань державної реєстрації актів цивільного стану;
- надає практичну і методичну допомогу консульським установам та дипломатичним представництвам України за кордоном щодо державної реєстрації актів цивільного стану;
- бере участь разом з відповідними підрозділами Міністерства та іншими органами виконавчої влади у підготовці концепцій з напрямків розвитку законодавства з питань державної реєстрації актів цивільного стану, речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, з питань реєстрації (легалізації)

об'єднань громадян, інших громадських формувань, статутів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо їх реєстрація передбачена законами, статуту територіальної громади м. Києва, державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності;

- розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до компетенції Департаменту;
- вивчає міжнародний досвід з питань організаційно-правового забезпечення функціонування державних систем реєстрації з метою вдосконалення законодавства;
- готує зауваження і пропозиції до прийнятих Верховною Радою України законів України з питань, які належать до компетенції Департаменту, що надійшли на підпис Президентів України;
- бере участь у здійсненні правової експертизи на відповідність Конституції України, законам України, іншим нормативно-правовим актам проектів міжнародних договорів України, проектів законів, проектів інших нормативно-правових актів при залученні іншими структурними підрозділами Міністерства;
- забезпечує розгляд звернень від органів влади, громадських об'єднань, підприємств, установ та організацій, громадян з питань, що належать до компетенції Департаменту;
- забезпечує розгляд запитів і звернень народних депутатів України з питань, що належать до компетенції Департаменту;
- здійснює надання інформації за запитами на публічну інформацію фізичних та юридичних осіб, громадських об'єднань, та запитами адвокатів, оформленими належним чином, з питань, що належать до компетенції Департаменту;
- вживає в межах компетенції заходи щодо ведення та функціонування Державного реєстру актів цивільного стану громадян; Державного реєстру речових прав на нерухоме майно; Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців; Єдиного реєстру громадських формувань; Реєстру громадських об'єднань; Державного реєстру друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності; Реєстру символік громадських об'єднань;
- організовує взаємодію та забезпечує надання в установленому законодавством порядку органам державної влади передбачену законодавством інформацію з реєстрів, функціонування яких забезпечує;

- проставляє апостиль на документах, виданих органами державної реєстрації актів цивільного стану, виписках, витягах та довідках з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців;
- забезпечує виконання міжнародних договорів про правову допомогу та правові відносини у цивільних та сімейних справах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в частині витребування за кордоном документів про реєстрацію актів цивільного стану та виконання прохань про надання правової допомоги з питань, що належать до компетенції органів державної реєстрації актів цивільного стану, а також подання у межах повноважень, передбачених законом, інших документів, що стосуються особистих або майнових прав та інтересів фізичних чи юридичних осіб;
- проводить, в межах повноважень, роботу, пов'язану із забезпеченням бланками свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану органів державної реєстрації актів цивільного стану, а також Міністерства закордонних справ України для подальшого їх передавання дипломатичним представництвам та консульським установам України за кордоном та здійснює контроль за станом їх обліку та зберігання;
- узагальнює звітність про діяльність органів державної реєстрації актів цивільного стану України;
- вносить пропозиції щодо підвищення кваліфікації, проводить наради, семінари з працівниками відділів державної реєстрації актів цивільного стану;
- забезпечує розміщення інформації щодо анульованих свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану на офіційному веб-сайті Міністерства;
- проводить державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно відповідно до законодавства;
- вносить пропозиції щодо підготовки та підвищення кваліфікації у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень;
- забезпечує проведення спеціальної перевірки наявності в осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, а також посад з підвищеним корупційним ризиком, корпоративних прав;
- проводить правову експертизу установчих/статутних документів, перевірку відомостей, що містяться в документах, поданих на реєстрацію (легалізацію) та готує правові висновки і накази Міністерства щодо:

- 1) легалізації на відповідність статусу всеукраїнських професійних спілок та їх об'єднань;
 - 2) реєстрації (державної реєстрації) політичних партій, всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців, всеукраїнських творчих спілок, всеукраїнських асоціацій кредитних спілок, всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування, постійно діючих третейських судів, заснованих всеукраїнськими громадськими організаціями, Торгово-промислової палати України, Будівельної палати України, Аудиторської палати України, статуту Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, статутів інших фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо їх реєстрація передбачена законами, статуту територіальної громади міста Києва;
 - 3) акредитації в Україні відокремлених підрозділів неурядових організацій інших держав, міжнародних неурядових організацій та припинення такої акредитації; акредитації в Україні представництв, філій іноземних благодійних організацій та припинення такої акредитації;
 - 4) підтвердження всеукраїнського статусу громадського об'єднання та про втрату всеукраїнського статусу;
 - 5) реєстрації символіки громадських об'єднань, політичних партій;
 - 6) державної реєстрації (перереєстрації) друкованих засобів масової інформації загальнодержавної, регіональної та/або зарубіжної сфери розповсюдження, а також інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності.
- проводить правову експертизу статутних документів, перевірку відомостей, що містяться в документах та готує правові висновки і накази Міністерства щодо реєстрації, взяття до відома, погодження змін до статутних документів (положення, регламенту, списку суддів постійно діючого третейського суду) та керівних органів зареєстрованих (легалізованих) громадських формувань;
 - проводить правову експертизу заяв та документів, поданих на перереєстрацію друкованих ЗМІ, інформантств, а також на припинення випуску друкованих ЗМІ, інформантств.

Реєстри:

- Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.
- Державний реєстр речових прав на нерухоме майно.
- Реєстр прав власності на нерухоме майно.

- Єдиний реєстр заборон відчуження об'єктів нерухомого майна.
- Державний реєстр іпотек.
- Державний реєстр друкованих ЗМІ та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності.
- Державний реєстр актів цивільного стану громадян.
- Єдиний реєстр громадських формувань.
- Реєстр громадських об'єднань.

6. Національна асоціація адвокатів (<http://unba.org.ua>)

На виконання Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» №5076-VI від 05 липня 2012 року Рада адвокатів України повідомляє про початок функціонування із 16 січня 2013 року *Єдиного реєстру адвокатів України*.

Для внесення відомостей до Єдиного реєстру адвокатів України адвокати зобов'язані до 10 січня 2013 року надати наступну інформацію:

- 1) прізвище, ім'я та по батькові адвоката;
- 2) номер і дату видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, номер і дату прийняття рішення про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, із найменуванням органу, яким воно прийнято;
- 3) найменування і місцезнаходження обраної адвокатом організаційної форми адвокатської діяльності, номери засобів зв'язку;
- 4) адреса робочого місця (офісу) адвоката, номери засобів зв'язку;
- 5) інформацію про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю;
- 6) інформацію щодо несумісності, яка надавалась адвокатами до регіональних кваліфікаційно-дисциплінарних комісій на виконання вимог частини 3 Перехідних положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;
- 7) інші відомості, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

У разі наявності декількох адрес робочих місць адвоката для внесення до Єдиного реєстру адвокатів України вноситься лише одна, що вказана у заяві адвоката.

7. Пенсійний фонд України (<http://www.pfu.gov.ua>)

Форма для подання запиту на отримання публічної інформації електронною поштою.

Розпорядник інформації	Пенсійний фонд України вул. Бастіонна, 9, м. Київ –14, 01601

Запит

на отримання публічної інформації

Прізвище, ім'я, по батькові – для фізичних осіб, найменування організації, прізвище, ім'я, по батькові представника організації – для юридичних осіб та об'єднань громадян без статусу юридичної особи, поштова або електронна адреса, контактний телефон запитувача	

Суть запиту на інформацію (<i>загальний опис інформації або вид, назва, реквізити чи зміст документа, щодо якого зроблено запит, якщо запитувачу це відомо</i>)	

Прошу надати мені відповідь у визначений законом термін:

Поштою

Факсом

Електронною поштою

Необхідне підкреслити

Поштова адреса (якщо вибрано форму відповіді “Поштою”)	
Факс (якщо вибрано форму відповіді “Факсом”)	
Контактна електронна пошта (якщо вибрано форму відповіді “Електронною поштою”)	
Введіть символи	Символи
Дата запиту	

Щоб стерти невірно введені дані, натисніть кнопку	Очистити
Щоб передати запит, натисніть кнопку	Відправити

Заповнюється у Пенсійному фонді України

Посада, прізвище, ініціали, телефон, підпис працівника, що прийняв запит	
Час та дата	

Примітки:

1. Запит може бути поданий:

на поштову адресу: вул. Bastionna, 9, м. Київ-14, 01601 (на конверті вказувати “Публічна інформація”);

на електронну адресу: info@pfu.gov.ua;

факсом: (044) 284–73–37.

2. Розпорядник інформації має надати відповідь на запит на інформацію не пізніше п’яти робочих днів з дня отримання запиту. У разі якщо запит стосується надання великого обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, розпорядник інформації може продовжити строк розгляду запиту до 20 робочих днів з обґрунтуванням такого продовження. Про продовження строку розпорядник інформації повідомляє запитувача в письмовій формі не пізніше п’яти робочих днів з дня отримання запиту.

3. Інформація на запит надається безоплатно. У разі коли запитувана інформація містить документи обсягом понад 10 сторінок, про це протягом п’яти робочих днів з дня надходження запиту повідомляється запитувачу із зазначенням обсягу фактичних витрат, пов’язаних із копіюванням або друком документів, та реквізитів і порядку відшкодування таких витрат. Надання інформації здійснюється протягом трьох робочих днів після підтвердження оплати вартості фактичних витрат.

8. Державна судова адміністрація України (<http://court.gov.ua>)

Державна судова адміністрація України є органом у системі судової влади, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом.

Для доступу до судових рішень судів загальної юрисдикції Державна судова адміністрація України забезпечує ведення *Єдиного державного реєстру судових рішень*.

Єдиний державний реєстр судових рішень – автоматизована система збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень (<http://www.reyestr.court.gov.ua>).

Адміністратором Єдиного державного реєстру судових рішень є Державне підприємство «Інформаційні судові системи».

Інформація щодо стадій розгляду судових справ (надається для справ, змінених після 28 травня 2015 року) та звітів про автоматизований розподіл (сформованих з 01 вересня 2015 року) – <http://court.gov.ua/fair>.

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами

Мета: Підвищення взаємодії слідчих та оперативних підрозділів на початковому етапі розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів та під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Тема 1. Організація взаємодії слідчих з оперативними підрозділами на початковому етапі розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів та під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій

Поняття, правові основи та завдання взаємодії підрозділів під час проведення досудового розслідування

Поняття «взаємодія» багатогранне і різні науки визначають його з різних сторін. Так, з точки зору науки філософії взаємодія – філософська категорія, що відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і породження одним об'єктом іншого.

Конкретизуючи поняття можна вивести що: *взаємодія органів досудового слідства з іншими органами та підрозділами Національної поліції* – це заснована на законі, узгоджена за цілями, місцем і часом, діяльність даних суб'єктів, здійснювана з метою попередження, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, а також розшуку злочинців.

Необхідність тісної співпраці слідчого з іншими органами та підрозділами Національної поліції визначається тим, що загальні завдання вони вирішують різними методами. Слідчий це робить в процесуальній формі, за допомогою проведення слідчих, процесуальних дій, а інші підрозділи – головним чином за допомогою оперативно-розшукових заходів.

Основним завданням взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції є попередження, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, що їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб.

Правову основу взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції становлять Конституція України, Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України, Закони України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, рішення Конституційного Суду України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України і нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України з питань організації взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції при попередженні, виявленні й розслідуванні кримінальних правопорушень.

Основними принципами взаємодії є:

- відповідальність слідчого за швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, його самостійність у процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється;
- активне використання методик, наукових і технічних досягнень у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень;
- оптимальне використання наявних можливостей слідчих і оперативних підрозділів у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень;
- дотримання загальних засад кримінального провадження;
- забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування.

Відповідальність за належну організацію взаємодії слідчих підрозділів з іншими органами та підрозділами Національної поліції при попередженні, виявленні й розслідуванні кримінальних правопорушень покладається на начальників територіальних органів Національної поліції та органів досудового розслідування.

Умови, форми та межі взаємодії. Доручення.

Взаємодія між прокурором, слідчим й оперативними та іншими підрозділами Національної поліції має теоретичні та правові підстави (умови).

Теоретичними підставами такої взаємодії виступають положення, що роз'яснюють її сутність, роль, значення, та їх усвідомлення, роблять взаємодію більш осмисленою та цілеспрямованою, сприяючи тим самим підвищенню її ефективності.

Теоретичними підставами взаємодії між прокурором, слідчим й співробітниками оперативного підрозділу є:

- *спільність мети і завдань прокурора, слідчого й співробітників оперативного підрозділу, тобто лише об'єднуючи свої зусилля, вони зможуть ефективно їх вирішити, а саме: розкрити злочин, своєчасно, повно та ефективно здійснити досудове розслідування, встановити та притягнути до кримінальної відповідальності винну особу тощо;*
- *однакова юридична сила процесуальних актів прокурора, слідчого та співробітників оперативного підрозділу – протоколи гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, складених співробітниками оперативного підрозділу мають таке ж доказове значення, як і протоколи, складені прокурором, слідчим;*

- *необхідність використання в інтересах кримінального провадження технічних та інших ресурсних можливостей оперативних підрозділів тощо.*

Правовими підставами взаємодії є:

- Кримінальний процесуальний кодекс України,
- Закон України «Про Національну поліцію»,
- Закон України «Про ОРД»,
- підзаконні нормативно-правові акти, у тому числі (відомчі накази, інструкції, вказівки, розпорядження тощо).

Визначення **форми взаємодії** необхідно починати з усвідомлення поняття форми як філософської категорії.

Так, у філософській літературі, у словниках під **формою** розуміють: *спосіб організації та існування предмета, процесу або явища; зовнішні риси, вигляд предмета.*

УВАГА!!! Форми взаємодії не слід змішувати і з напрямками взаємодії (*взаємодія при виявленні, попередженні злочинів; збиранні та дослідженні доказів; та ін.*).

Традиційно взаємодія розглядається у двох формах:

- *процесуальній* (заснованій на нормах КПК та інших Законів, які регулюють діяльність прокуратури, Національної поліції, СБУ);
- *непроцесуальній*, або організаційній (заснованій на нормах підзаконних нормативно-правових актів відомчого характеру).

Перша форма взаємодії процесуальна (нормативно-правова) спрямована на реалізацію процесуальних правовідносин, що виникають, розвиваються та припиняються між прокурором, слідчим й співробітниками оперативного підрозділу щодо реалізації ними своїх повноважень, і стосується питань:

- передачі слідчому матеріалів про виявлені шляхом ОРЗ ознаки злочину для вирішення питання про початок кримінального провадження;*
- проведення слідчим процесуальних дій одночасно зі здійсненням оперативними підрозділами узгоджених оперативних заходів;*
- проведення ОРЗ за матеріалами провадження розпочатого за ініціативою оперативних підрозділів, в яких не встановлена особа;*

- г) виконання доручень слідчого щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
- г) здійснення заходів щодо встановлення особи, підозрюваного;
- д) отримання інформації та документів про операції, рахунки, внески, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб.

Суб'єктами такої взаємодії виступають:

- прокурори;
- слідчий;
- оперативні підрозділи.

Друга форма взаємодії між прокурором, слідчим й співробітниками оперативного підрозділу (*непроцесуальна або організаційно-тактична*) має доволі різноманітні види, які, як правило, передбачені та визначаються внутрішньовідомчими нормативно-правовими актами, є частково формами адміністративного управління та не регламентуються КПК.

Така форма взаємодії стосується питань:

- 1) погодження планування спільних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;
- 2) координація проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій;
- 3) консультації;
- 4) спільний аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення;
- 5) спільна узгоджена діяльність у складі (СОГ);
- 6) спільне використання техніки, засобів зв'язку і транспорту, що має в своєму розпорядженні оперативні підрозділи тощо.
- 7) спільної розробки версій та ОРЗ;
- 8) організації СОГ, до складу яких входять слідчі та оперативні працівники.
- 9) спільний виїзд слідчого та працівників оперативних підрозділів на місце події, проведення тактичних операцій, виконання комплексу слідчих гласних та негласних (розшукових) дій та інших заходів. Розслідування злочинів, вчинених ОЗГ, може викликати необхідність виїздів до зарубіжних держав.

Основними видами такої взаємодії є:

- поєднання слідчих гласних та, негласних (розшукових) дій та ОРЗ;

- рекомендації тактики і методики розслідування при взаємодії;
- спільне планування проведення слідчих гласних та негласних (розшукових) дій та ОРЗ.

При цьому організаційна взаємодія за своєю тривалістю може бути:

- **разовою**, тобто коли така взаємодія має місце під час провадження однієї слідчої (розшукової) або негласної слідчої (розшукової) дії, або здійснення будь-якого організаційно-технічного заходу тощо;
- **періодичною**, тобто такою, що здійснюється за виникнення відповідної необхідності;
- **постійною**, тобто такою, що здійснюється протягом усього часу кримінального провадження.

УВАГА!!! Однією з найважливіших умов, що забезпечують ефективність здійснення кримінального провадження, є правильне поєднання слідчих гласних та негласних (розшукових) дій та ОРЗ.

Найбільш плідні результати взаємодії прокурора, слідчого та співробітників оперативного підрозділу досягаються у разі, коли:

- ОРЗ, слідчі гласні та негласні (розшукові) дії спрямовані на виявлення і вилучення об'єктів, слідів та інших речових доказів, підданих швидкій зміні чи зникненню, здатних бути знищеними зацікавленими особами, природними умовами тощо;
- комплекс ОРЗ, слідчих гласних та негласних (розшукових) дій зосереджений на встановленні факту або фактів, об'єктивно пов'язаних між собою, відомостей про них, інших взаємопов'язаних обставин, що мають суттєве значення для конкретного кримінального провадження;
- відбувається своєчасний взаємний обмін оперативною та слідчою інформацією між суб'єктами взаємодії під час кримінального провадження;
- результати ОРЗ негайно реалізуються й закріплюються процесуальним шляхом;
- здійснюється спільне обговорення результатів ОРЗ, слідчих гласних та негласних (розшукових) дій, з точки зору висунення й перевірки слідчих версій;
- погодженні планів ОРЗ і планів слідчих гласних та негласних (розшукових) дій, тобто відбувається спільне планування діяльності співробітників адміністративно не підпорядкованих підрозділів;

- здійснюється спільне чергування слідчого й співробітників оперативних підрозділів у складі СОГ, що створюється з метою швидкого реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, які надходять до чергової частини НП.

До форм взаємодії слідчих різних правоохоронних органів можна віднести:

- узгоджену діяльність слідчих у міжвідомчих (спільних) слідчих групах, що створюються для розслідування особливо складних справ;
- спільну участь у міжвідомчих слідчо-оперативних групах по особливо складних справах, для розслідування яких необхідне активне поєднання слідчих дій та ОРЗ з метою розкриття злочину, повного та всебічного дослідження всіх обставин справи тощо;
- сумісну розробку версій і узгоджене планування слідчих дій та розшукових заходів, взаємне інформування по суті події, яка розслідується, спільний аналіз та обговорення результатів (слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, доказової та іншої інформації) при участі в діяльності міжвідомчих слідчих та СОГ;
- обмін методичною і науково-аналітичною інформацією в ході спільних (міжвідомчих) нарад, координаційних нарад при прокурорів, який наглядає за діяльністю відповідних органів розслідування, засідань Координаційних комітетів по боротьбі з організованою злочинністю та корупцією, конференцій, “круглих столів”, спільних доповідей про стан, основні напрямки та результати боротьби зі злочинністю тощо.

Успіх у розслідуванні кримінальних правопорушень пов’язується вченими і практичними працівниками з характером і якістю взаємодії правоохоронних органів. Пояснюється це тим, що в боротьбі зі злочинністю правильно організована взаємодія дає, як правило, значний ефект. Тому так багато робилося і робиться для того, щоб відшукати такий варіант організації взаємодії, який би забезпечував найбільш оптимальний розподіл обов’язків між органами, що ведуть боротьбу зі злочинністю, погодженість у плануванні й проведенні слідчих та оперативних заходів щодо запобігання, розслідування кримінальних правопорушень. І все ж таки сказати, що існуючі системи взаємодії є до кінця досконаліми, ми не можемо, тому, що в них, як показує практика, ще багато недоліків і невирішених питань.

Межі взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами.

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, межі взаємодії слідчого та уповноваженими оперативного підрозділу визначаються дорученням про провадження слідчих гласних та негласних (розшукових).

Можливості цієї форми визначаються:

- 1. межами самих доручень;*
- 2. колом тих слідчих гласних та негласних (розшукових) дій, проведення яких може бути доручено за матеріалами, що перебувають у провадженні у слідчого.*

Цілком очевидно, що в ході кримінального провадження найбільш ефективним є використання можливостей слідчого який безпосередньо виконує всі слідчі гласні та негласні (розшукові) дії за матеріалами, що знаходиться у нього у провадженні, а служби оперативного підрозділу зайняті тільки виконанням своїх функцій. Однак на практиці використання лише можливостей слідчого не можливо, оскільки слідчий фізично не в змозі виконати в один і той же період часу всю сукупність слідчих гласних та негласних (розшукових) дій, що диктуються конкретною ситуацією.

Що стосується негласних слідчих (розшукових) дій, то їх проведення слідчому доцільніше доручити оперативному підрозділу в залежності від конкретної ситуації, обставин кримінального провадження і вирішуваних завдань.

Сприяння оперативним підрозділом слідчому в провадженні окремих слідчих гласних та негласних (розшукових) дій являє собою допомогу, яка надається йому працівниками цих органів у процесуальних діях, виконуваних самим слідчим. Потреба у наданні слідчому такої допомоги виникає тоді, коли одному йому фактично важко (а часом і не можливо) здійснити дану слідчу дію, а також коли в зв'язку з такою дією виникає необхідність здійснювати функції, притаманні оперативним підрозділам.

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень слідчий надає відповідним оперативним підрозділам Національної поліції, а в разі створення СОГ – конкретним співробітникам оперативного підрозділу, включеним до її складу, письмові доручення про проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій (далі – доручення).

Доручення слідчого відповідним оперативним підрозділам щодо проведення ними слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій має на меті, з одного боку, прискорення розслідування (слідчий не відволікається

на проведення нескладних слідчих дій), а з другого – залучення до проведення негласних слідчих (розшукових) дій фахівців з оперативних підрозділів, які мають певний досвід і спеціальну техніку для проведення оперативно-розшукових заходів. Слідчий, як правило, може доручати проведення тільки тих слідчих (розшукових) дій, що можуть бути виконані за його відсутності без шкоди для встановлення фактичних даних, на підставі яких встановлюються наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, наприклад, однотипні допити декількох осіб, пред'явлення речей для впізнання, огляд трупа, отримання зразків для експертизи тощо.

УВАГА!!!*Не допускається надання слідчим неконкретизованих доручень оперативному підрозділу (співробітнику оперативного підрозділу – члену СОГ) та без встановленого строку їх виконання.*

Доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій повинно складатись у письмовій формі не на ім'я керівника органу оперативного підрозділу, а на ім'я керівника відповідного правоохоронного органу, який згідно зі своїми службовими повноваженнями контролює діяльність і оперативного підрозділу.

Виходячи із загальних вимог до форми і змісту процесуальних документів, письмове доручення слідчого повинно містити:

- посаду, звання, прізвище та ініціали керівника правоохоронного органу,
- назву оперативного підрозділу, який повинен виконати доручення;
- назву кримінального провадження і його реєстраційний номер у ЄРДР;
- стислий виклад обставин кримінального правопорушення, встановлених під час розслідування,
- перелік слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, які потрібно виконати; інші відомості, які необхідні для виконання цих дій;
- за необхідності – викладення порядку і засобів виконання процесуальних дій;
- строк виконання доручення (строк встановлюється слідчим, індивідуально по кожному дорученню, в залежності від об'єму запланованих дій).

ВАЖЛИВО!!! Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до слідчого судді чи прокурора.

Доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

Доручення, які даються оперативному підрозділу, повинні бути зареєстрованими в канцелярії територіального органу Національної поліції та передаватися в порядку, передбаченому законодавством.

Термін виконання доручень слідчих не повинен перевищувати встановленого у них строку.

УВАГА!!! У разі неможливості своєчасного виконання доручення продовження строку його виконання письмово погоджується начальником оперативного підрозділу з начальником слідчого підрозділу.

Матеріали про виконання доручень слідчих направляються до слідчого підрозділу разом із супровідним листом за підписом начальника територіального органу Національної поліції, який реєструється в канцелярії органу Національної поліції.

Контроль за виконанням співробітниками оперативних підрозділів доручень слідчих покладається на **начальника** територіального органу Національної поліції, який **зобов'язаний**:

- визначати конкретних осіб з числа співробітників оперативних підрозділів, на яких покладати обов'язки з виконання доручень слідчих (за виключенням доручень, які надаються співробітникам оперативного підрозділу, включеним до складу СОГ).
- визначати шляхом видання наказу конкретних осіб з числа співробітників оперативних підрозділів, на яких покладати обов'язки щодо ведення обліку доручень слідчих для їх своєчасного виконання.
- щотижня під час оперативних нарад керівництва територіального органу Національної поліції інформувати про стан виконання доручень слідчих.

Серед тяжких та особливо тяжких злочинів, одними з найбільш поширених є злочини проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи

До складу СОГ, яка виїздить на місце вчинення кримінального правопорушення проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості

особи, крім визначеного складу СОГ, в обов'язковому порядку включається слідчий, який спеціалізується на розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії (є старшим СОГ), а також при необхідності кінолог зі службово-розшуковою собакою, психолог.

Крім того, за наявності на місці події трупа (частин трупа) людини до проведення огляду обов'язково залучається судово-медичний експерт, а також експерти НДЕКЦ відповідної спеціалізації (криміналісти, біологи, балісти).

Начальником слідчого підрозділу щомісяця складається графік цілодобового чергування слідчих, які спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень проти особи.

В апаратах ГУНП, УНП, міських управліннях з районним поділом для оперативного виїзду на місця вчинення вбивств з обтяжуючими обставинами чи кримінальних правопорушень проти особи, що викликали суспільний резонанс, відносно або за участю представників центральних органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, засобів масової інформації, депутатів усіх рівнів, суддів та працівників правоохоронних органів створюються постійно діючі СОГ, які очолюють слідчі спеціалізованих підрозділів розслідування кримінальних правопорушень проти особи, слідчого управління ГУМВС, УМВС.

У тих управліннях НП, де у складі слідчих управлінь (відділів) відсутні спеціалізовані підрозділи з розслідування кримінальних правопорушень, скоєних проти особи, до складу СОГ залучається слідчий, який спеціалізується на розслідуванні таких кримінальних правопорушень.

До виїздів на місце події в разі вчинення інших кримінальних правопорушень члени вказаних СОГ, як правило, не залучаються. До складу цих груп обов'язково включаються працівники управлінь (відділів) карного розшуку, спеціалісти-криміналісти.

Начальник слідчого підрозділу:

У разі виявлення трупа людини, причини смерті якої на момент огляду місця події не встановлено, а також не здобуто достатніх даних, що свідчать про ненасильницький характер смерті, одразу після завершення цієї слідчої дії забезпечує внесення до ЄРДР відомостей про вказане кримінальне правопорушення і його попередню кваліфікацію як умисного вбивства та вживає всіх передбачених КПК України заходів для всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження.

Протягом 24 годин після подання заяви, повідомлення за фактом безвісного зникнення дитини, якщо за цей час не буде встановлено місця її знаходження, а також у разі безвісного зникнення дорослої особи за обставин, що свідчать про можливість учинення стосовно неї кримінального правопорушення, забезпечує обов'язкове внесення до ЄРДР відомостей про вказане кримінальне

правопорушення і його попередню кваліфікацію як умисного вбивства та вживає всіх передбачених КПК України заходів для всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження.

Начальник слідчого управління (відділу) ГУНП, УНП:

Особисто виїжджає на місце події за кожним фактом умисного вбивства або тяжкого тілесного ушкодження зі смертельними наслідками, скоєних в умовах неочевидності, або з обтяжуючими обставинами, чи інших кримінальних правопорушень проти особи, які можуть викликати суспільний резонанс.

Для огляду місця події за такими фактами обов'язково залучає слідчих-криміналістів слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС, криміналістичні лабораторії.

Заслуховує звіти членів СОГ, перевіряє якість складання протоколу огляду місця події та повноту фіксації обставин учинення кримінального правопорушення.

У разі встановлення неповноти цієї слідчої дії негайно організовує проведення повторного або додаткового огляду за своєю участю.

Організовує взаємодію слідчих та експертних підрозділів при вилученні, зберіганні та своєчасному і кваліфікованому призначенні експертних досліджень по вилучених у ході досудового розслідування слідах біологічного походження.

При наявності в оперативного підрозділу достатньої інформації про готування до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину особами у складі ОГ, ЗО зібрані матеріали із зафіксованими фактичними даними про це надаються начальнику слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС для планування погоджених дій під час їх реалізації.

Матеріали оперативного підрозділу, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння членів ОГ та ЗО, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, що направляються до слідчого підрозділу для початку та здійснення досудового розслідування, в обов'язковому порядку повинні містити відомості про наявність та місцезнаходження доказів (у т. ч. речових), особливо бухгалтерських документів, викрадених або здобутих злочинним шляхом коштів, майна та інших цінностей.

Начальник слідчого управління (відділу) ГУНП:

Здійснює особистий контроль за ходом виконання запланованих заходів з реалізації зібраних матеріалів; унесенням слідчим відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР та подальшим здійсненням досудового розслідування.

Забезпечує якісну підготовку слідчим матеріалів, необхідних для внесення клопотання про застосування запобіжного заходу відносно осіб, які

підозрюються в учиненні кримінальних правопорушень, учинених у складі ОГ, ЗО.

Забезпечує щоквартальний аналіз тактики і методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених у складі ОГ, ЗО; причини непідтвердження цих кваліфікуючих ознак судом; судову практику розгляду вказаних кримінальних проваджень.

З метою своєчасного прийняття до провадження слідчими спеціалізованого слідчого підрозділу слідчих управлінь (відділів) ГУНП, УНП кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, учинені членами ОГ, ЗО, організовує постійний моніторинг кримінальних проваджень, які розслідуються слідчими територіальних органів внутрішніх справ, а також слідчого управління (відділу) ГУНП, УНП.

НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ТЯЖКИХ ТА ОСОБЛИВО ТЯЖКИХ ЗЛОЧИНІВ НЕОБХІДНИМ Є ПРОВЕДЕННЯ ТАКОЇ СПІЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ РОБОТИ:

- 1) з'ясування й оцінка вихідної слідчої ситуації;
- 2) виявлення джерел інформації про злочин;
 - встановлення підозрюваних (відповідні організаційні заходи, встановлення особи підозрюваного);
 - заходи із розшуку та затримання підозрюваних по «гарячих слідах»;
 - заходи із викриття співучасників та злочинів, що готуються;
- 3) визначення напрямку розслідування і розробка плану розслідування;
- 4) обрання відповідних форм і методів взаємодії;
- 5) пошук і одержання інформації про механізм і обстановку вчиненого злочину;
- 6) збирання і вивчення відомостей про особистість потерпілого;
- 7) пошук, одержання й аналіз інформації про осіб, що вчинили корисливо-насильницький злочин, їхній розшук і затримання;
- 8) аналіз даних про викрадене майно, його пошук і виявлення (якщо злочин корисливого характеру);
- 9) аналіз даних та пошук знарядь злочину.

Для етапу подальшого розслідування характерні наступні завдання:

- 1) з'ясування й оцінка слідчої ситуації після проведення первісних слідчих і оперативно-розшукових дій та складання відповідної програми розслідування;
- 2) встановлення всіх епізодів злочинної діяльності особи чи групи осіб, притягнених до кримінальної відповідальності;

- 3) встановлення і притягнення до відповідальності всіх осіб, причетних до злочину або до злочинної діяльності, яка розслідується;
- 4) вивчення особистості кожного обвинуваченого;
- 5) розшук всього викраденого майна і вживання заходів до відшкодування заподіяної шкоди.

!!! УВАГА

До організаційно-тактичних принципів розслідування злочинів по гарячих слідах відносяться наступні організаційно-тактичні принципи:

1. Максимально короткий час надходження повідомлення про вчинення такого злочину в органи поліції й оперативне реагування на таке повідомлення з боку правоохоронних органів. У даному випадку діє правило: чим менше часу пройде з моменту вчинення злочину до одержання повідомлення і виїзду слідчо-оперативної чи оперативної групи на місце події, тим більше шансів на затримку злочинців по гарячих слідах.
2. Створення СОГ.
3. Наявність необхідних техніко-криміналістичних засобів для роботи зі слідами на місці події, а також засобів мобільного зв'язку, включаючи пересувні криміналістичні лабораторії, оснащення яких дозволяє проводити на місці експрес-дослідження слідів та інших матеріальних об'єктів.
4. Одержання необхідної інформації про прикмети злочинців і викрадене майно, що дозволяє організувати переслідування злочинців, і їх затримання.
5. Добре знання ділянки місцевості, району міста, де вчинений напад, для організації патрулювання і пошуку підозрюваних.

!!! До методів розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів по гарячих слідах необхідно віднести наступні:

- 1) виявлення даних про прикмети і використані транспортні засоби з метою негайної організації переслідування і затримки;
- 2) виявлення слідів і речових доказів, їхній експрес-аналіз;
- 3) використання кінологом службово-пошукового собаки;
- 4) обстеження найбільш ймовірних місць перебування і переховування злочинців, що проводиться відразу після одержання інформації про скоєний напад, у районі вчинення злочину;
- 5) якщо є змога – участь потерпілого і свідків у пошуку злочинця, очевидців;

- б) використання інформації, отриманої з криміналістичних і оперативних обліків;
- 7) виготовлення, тиражування і передача каналами оперативного зв'язку мальованих чи композиційних портретів передбачуваних злочинців з метою їхнього розшуку.
- 8) інформування слідчих і працівників правоохоронних органів інших регіонів про обставини вчиненого злочину і прикмети підозрюваних осіб.

Форми і зміст взаємодії на початковому етапі розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів визначаються слідчою ситуацією, поставленими тактичними завданнями і засобами їх вирішення.

У сприятливих і порівняно простих слідчих ситуаціях, коли слідчий має у своєму розпорядженні дані про злочинця або підозрюваний затриманий на місці чи по гарячих слідах взаємодія в основному складається в підготовці, сприянні та участі працівників оперативних підрозділів, проведенні первісних слідчих (розшукових) дій, а також у виконанні пошукових дій відповідно до доручень: виявлення свідків, розшук, переслідування і затримання злочинців, що приховалися, й етапування їх до місця розслідування; збирання оперативної інформації про підозрюваного, а в деяких випадках про потерпілого та інших осіб, причетних до підготовки, вчинення і приховування розслідуваного злочину.

У складних ситуаціях слід організувати постійне тісне співробітництво в різних формах.

Так, вже при виїзді на місце вчинення корисливо-насильницького злочину доцільно створити СОГ, в яку, крім слідчого, включаються оперативні працівники, дільничний уповноважений, кінолог із собакою, спеціаліст-криміналіст, а за необхідністю й інші спеціалісти, знання яких доцільно використати під час огляду.

У ході огляду місця події і відразу після нього слідчий доручає оперативним працівникам провести наступні заходи:

- встановити осіб, що могли знаходитись поблизу від місця кримінального правопорушення;
- перевірити всіх осіб, що проживають у даному районі (місцевості), засуджених чи схильних до скоєння такого виду злочинів;
- перевірити усі відомі оперативним співробітникам притони, підвали, горищні й інші приміщення, де перебувають чи проживають особи, які можуть бути причетні до вчинення такого виду злочинів;
- перевірити шляхи відходу злочинців з місця нападу з метою встановлення загублених і кинутих злочинцями речей, предметів з числа

викрадених або одягу, що належить злочинцям, а також виявлення можливих свідків, місця очікування і переховування спільників транспортних засобів.

Основне завдання взаємодії в даній ситуації – це координований пошук доказової інформації про подію розслідуваного злочину і осіб, що його вчинили. Тут слідчому потрібно максимально використовувати багаті можливості оперативних підрозділів, здатних мобільно вирішувати зазначене завдання.

При цьому головними об'єктами оперативного пошуку є: підозрювані особи, викрадене майно, сліди злочинців, їхніх дій, знарядь злочину, носіїв і джерел вербальної та візуальної інформації (у першу чергу – свідків-очевидців), місць приховання викраденого заручника і викраденого майна.

Організація взаємодії при проведенні НСРД

Слідчий може проводити НСРД самостійно, спільно з уповноваженими оперативними підрозділами, а також доручати їх проведення уповноваженим оперативним підрозділам (п.6 ст. 246 КПК).

Слідчий, прокурор надсилає доручення керівнику органу, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення і у складі якого знаходяться орган розслідування або оперативні підрозділи, уповноважені на проведення НСРД (ст. 246 КПК України).

Залежно від злочину, який розслідується, та статусу особи, щодо якої проводиться НСРД, інших чинників слідчий, за погодженням з керівником органу досудового розслідування відповідного рівня, може доручати проведення НСРД керівнику іншого правоохоронного органу, у тому числі того, під юрисдикцією якого не знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення, з обґрунтуванням такої необхідності.

У випадку, коли матеріали ОРД були використані як приводи та підстави для початку досудового розслідування, доручення на проведення НСРД, як правило, надається оперативному підрозділу, який виявив злочин, але враховуються його повноваження.

До доручення слідчого, прокурора додається ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД чи постанова слідчого, прокурора про її проведення.

Доручення складається у двох примірниках на офіційному бланку органу досудового розслідування чи прокуратури відповідного рівня.

Доручення повинно бути мотивованим, містити інформацію, яка необхідна для його виконання, чітко поставлене завдання, що підлягає вирішенню, строки його виконання, визначати конкретного прокурора, якому слід направляти матеріали в порядку, передбаченому ст. 252 КПК. Оперативний

підрозділ не має права передоручати виконання доручення іншим оперативним підрозділам.

У дорученні також може визначатись порядок взаємодії між слідчим, прокурором і оперативним підрозділом, терміни складання протоколів про хід і результати проведеної НСРД або її проміжного етапу.

Керівник органу відповідно до відомчих нормативно-правових актів визначає виконавця – оперативний підрозділ (оперативні підрозділи).

Прокурор зобов'язаний припинити подальше проведення НСРД, якщо в цьому відпала необхідність, та з інших підстав, викладених ним у постанові, що негайно надається керівнику органу, який проводить негласну слідчу (розшукову) дію за дорученням слідчого, прокурора, або слідчому, який проводить зазначені дії безпосередньо (ст.ст. 246, 249 КПК України).

Уповноважений оперативний підрозділ для виконання доручення з урахуванням необхідності забезпечення умов для проведення НСРД залучає на підставі свого завдання відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи.

Під час проведення НСРД слідчий, уповноважений оперативний підрозділ має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення НСРД у випадках, передбачених законом (ст. 275 КПК). Використання такої інформації здійснюється за умови гарантування безпеки особі, яка надає таку інформацію.

Оперативні підрозділи не мають права виходити за межі доручень слідчого, прокурора (ст. 41 КПК). Вони зобов'язані повідомляти їх про виявлення обставин, які мають значення для кримінального провадження або вимагають нових процесуальних рішень слідчого, прокурора.

Керівник органу, якому доручено виконання НСРД, повинен негайно повідомити прокурора та слідчого про неможливість виконання доручення, його затримку з обґрунтуванням причини і повідомленням про вжиття заходів до подолання перешкод у виконанні доручення.

За результатами виконання доручення оперативний співробітник (працівник) складає рапорт із зазначенням результатів виконаного доручення, залучених при цьому сил і засобів, а також їх результатів.

Начальник оперативного підрозділу приймає рішення шляхом накладення резолюції на рапорті стосовно можливості направлення протоколу та додатків до нього прокурору чи вжиття заходів до належного виконання доручення.

Протокол та додатки до нього не пізніше 24 годин після складання надаються прокурору, зазначеному в дорученні. За виключенням матеріалів, що можуть розшифрувати конфіденційних осіб отримання інформації.

Відомості, речі та документи, отримані в результаті проведення НСРД, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, повинні бути негайно знищені на підставі його рішення, викладеного в постанові (ст.255 КПК України).

У постанові щодо рішення прокурора про знищення відомостей, речей та документів зазначаються відомості щодо кримінального провадження, його реєстраційний номер, короткий виклад обставин злочину, правова кваліфікація злочину, відомості про проведення НСРД (щодо ухвали слідчого судді чи постанови слідчого, прокурора, одержані матеріали), які матеріали використано як докази, які підлягають знищенню, підстави, передбачені КПК України, а також співробітник РСО, якому доручається знищення.

У постанові зазначається повний перелік матеріалів, які підлягають знищенню, їхні реквізити, назви, ознаки тощо. У постанові також зазначаються відомості про те, що власник документів і речей не зацікавлений в їх поверненні, про що є відповідна його заява (ст. 255 КПК України).

Знищення матеріалів, одержаних у ході НСРД, не повинне завдати шкоди для кримінального провадження (ст. 255 КПК України).

Контроль за виконанням співробітниками оперативних підрозділів доручень слідчих покладається на начальника територіального органу

який зобов'язаний:

- **визначити конкретних осіб з числа співробітників оперативних підрозділів для його виконання;**
- **визначити шляхом видання наказу конкретних осіб, на яких покладаються ведення обліку доручень слідчих для їх своєчасного виконання;**
- **щотижня під час оперативних нарад керівництва територіального ОВС інформувати про стан виконання доручень слідчих**

Затримання особи

Мета: Удосконалення знань та навичок слідчих щодо дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину та при обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу у виді тримання під вартою під час кримінального провадження

Тема 1. Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб

Безоплатна вторинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг:

- 1) захист;
- 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- 3) складення документів процесуального характеру.

Вторинна безоплатна правова допомога включає захист від обвинувачення; здійснення представництва інтересів осіб в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру

Безоплатну вторинну правову допомогу можуть отримати:

- малозабезпечені особи, тобто особи, середньомісячний сукупний дохід сім'ї якої нижчий суми прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, а також інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб;
- діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, діти, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- особи, до яких застосовано адміністративне затримання чи адміністративний арешт; підозрювані у вчиненні злочину особи, які затримані органами дізнання та слідства; особи, до яких як запобіжний захід обрано взяття під варту, та особи, у справах яких відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу України участь захисника є обов'язковою;
- особи, яким законами України вже закріплено право на безоплатну правову допомогу, а саме:
- особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (до моменту

прийняття рішення про надання статусу біженця та у разі, якщо особа оскаржує рішення щодо статусу біженця);

- ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань (стосовно питань, пов'язаних з їх соціальним захистом);
- особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (протягом розгляду справи в суді);
- особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку (протягом розгляду справи в суді);
- особи, реабілітовані відповідно до законодавства України (стосовно питань, пов'язаних з реабілітацією).

До того ж, право на безоплатну вторинну правову допомогу мають громадяни держав, з якими Україна уклала відповідні міжнародні договори про правову допомогу, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також іноземці та особи без громадянства відповідно до міжнародних договорів, учасником яких є Україна, якщо такі договори зобов'язують держав-учасниць надавати певним категоріям осіб безоплатну правову допомогу.

З 1 січня 2013 року доступно отримання безоплатної вторинної правової допомоги. Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги в областях здійснюють надання безоплатної вторинної правової допомоги особам, до яких застосовано адміністративне затримання чи адміністративний арешт; підозрюваним у вчиненні злочину особам, які затримані органами досудового розслідування; особам, до яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою; особам, у провадженнях яких відповідно до положень КПК України участь захисника є обов'язковою.

Центри є неприбутковими організаціями, користуються правами юридичної особи, мають власні бланки, печатку із своїм найменуванням. Вони фінансуються з Державного бюджету України, а також інших не заборонених законодавством джерел.

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги забезпечують надання вторинної правової допомоги наступним категоріям осіб:

- особам, до яких застосовано адміністративне затримання чи адміністративний арешт;

- підозрюваним у вчиненні злочину особам, які затримані органами досудового розслідування;
- особам, до яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою;
- особам, у справах яких відповідно до положень КПК України участь захисника є обов'язковою.

Необхідно зазначити, що перелік категорій осіб, які мають право на правові послуги безоплатної вторинної правової допомоги, є вичерпним. Центри не уповноважені розглядати повідомлення про затримання, що надходять від громадян, так само як і безпосередньо надавати безоплатну правову допомогу чи призначати адвокатів для надання такої допомоги у випадках, які не передбачені законодавством.

Відповідно до Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 № 1363 (у редакції постанови від 11.03.2015 № 110) негайно після фактичного затримання особи уповноважена службова особа суб'єкта подання інформації, яка здійснила затримання, повідомляє за допомогою телефонного, факсимільного зв'язку, електронної пошти або через комплексну інформаційно-аналітичну систему забезпечення надання безоплатної правової допомоги відповідному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги такі відомості:

- прізвище, ім'я, по батькові та дата народження затриманої особи (якщо вони відомі);
- час та підстави затримання особи;
- точна адреса місця для конфіденційного побачення адвоката із затриманою особою;
- найменування суб'єкта подання інформації, його поштова адреса, номери телефону та адреса електронної пошти;
- прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, що передала повідомлення.

Важливо. Кожен випадок затримання, арешту чи взяття під варту особи, про який повинен бути поінформований центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги, потребує складання належного процесуального документа відповідно до вимог законодавчих актів, зокрема: затримання особи за підозрою у вчиненні злочину – протоколу про затримання (ч. 4 ст. 208 КПК України).

Інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб за підозрою у вчиненні злочину здійснюється згідно з ч. 4 ст. 213 КПК України. Згідно з ч. 5 ст. 213 КПК України службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана перевірити

дотримання вимог вказаної статті та Порядку інформування центрів, а в разі нездійснення повідомлення про затримання – здійснити передбачені цією статтею дії самостійно.

Повідомлення про затримання осіб приймаються та обробляються уповноваженою службовою особою центру з надання допомоги цілодобово.

Повідомлення суб'єктів подання інформації, які надходять до центру з надання допомоги, реєструється в системі та/або журналі реєстрації повідомлень в момент його надходження.

Повідомленню присвоюється відповідний реєстраційний номер, який за допомогою телефонного, факсимільного зв'язку, електронної пошти або через систему повідомляється суб'єкту подання інформації.

Протягом години з моменту реєстрації повідомлення про затримання особи уповноважена службова особа центру з надання допомоги в установленому порядку призначає адвоката та видає доручення для підтвердження його повноважень для надання такій особі безоплатної вторинної правової допомоги, копія якого із зазначенням реєстраційного номера повідомлення за допомогою факсимільного зв'язку, електронної пошти або через систему передається суб'єкту подання інформації та реєструється ним.

Уповноважена службова особа центру з надання допомоги негайно перед передачею копії доручення суб'єкту подання інформації повідомляє призначеному адвокату реквізити виданого доручення, на підставі якого таким адвокатом видається ордер, з яким він прибуває до затриманої особи.

Важливо! Призначений центром з надання допомоги адвокат повинен прибути *протягом години з моменту видання йому доручення*, а у виняткових випадках – **не пізніше ніж протягом шести** годин з моменту видання йому доручення до затриманої особи для надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Час прибуття адвоката до затриманої особи для конфіденційного побачення фіксується уповноваженою службовою особою суб'єкта подання інформації, органа (установи), де перебувають затримані особи, в системі та/або відповідному журналі реєстрації.

Після призначення адвоката для надання затриманій особі безоплатної вторинної правової допомоги в результаті подання повідомлення заявника уповноважена службова особа регіонального центру невідкладно інформує про це телефоном заявника із зазначенням номера доручення центру, прізвища, імені та по батькові адвоката і його номера телефону.

Важливо. Відмова затриманої особи від адвоката, призначеного центром з надання допомоги, *повинна бути здійснена такою особою в присутності*

цього адвоката у формі письмової заяви, копія якої надсилається адвокатом до центру з надання допомоги.

З метою забезпечення виконання вимог Порядку інформування центрів:

1) регіональний центр:

- своєчасно повідомляє суб'єктам подання інформації номери телефонів, адресу електронної пошти, інші необхідні для зв'язку дані;
- забезпечує реєстрацію повідомлень, які надходять від суб'єктів подання інформації, регіональних або міжрегіональних органів та заявників, про випадки затримання осіб у журналах реєстрації повідомлень та системі;
- проводить у разі отримання від заявників повідомлення про затримання особи перевірку факту затримання шляхом звернення до відповідного регіонального або міжрегіонального органу;
- видає доручення адвокатам для надання безоплатної вторинної правової допомоги та доводить відповідну інформацію призначеним адвокатам негайно;
- у разі отримання від суб'єкта подання інформації повідомлення про неприбуття адвоката призначає протягом години з моменту реєстрації такого повідомлення іншого адвоката згідно з новим дорученням;
- інформує відповідних прокурорів областей, м. Києва, відповідний регіональний або міжрегіональний орган, а також Координаційний центр у разі виявлення порушення суб'єктами подання інформації вимог Порядку інформування центрів;
- забезпечує взаємодію із суб'єктами подання інформації, іншими заінтересованими органами на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- проводить щокварталу звірки відомостей щодо кількості переданих та зареєстрованих повідомлень про випадки затримання осіб із суб'єктами подання інформації у порядку, затвердженому спільним наказом Мін'юсту, МВС, Міноборони, Мінфіну, СБУ;

2) суб'єкти подання інформації, органи (установи), де перебувають затримані особи:

- інформують під час затримання кожну особу про право та можливість отримання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», вручають пам'ятку для затриманих осіб, в якій зазначається єдиний телефонний номер системи безоплатної правової допомоги (0-800-213103) (контактний центр системи безоплатної вторинної правової допомоги);
- повідомляють регіональному центру про затримання особи;

- забезпечують внесення відповідних відомостей до системи та відповідних журналів реєстрації;
 - забезпечують вільний доступ призначеного регіональним центром адвоката до затриманої особи, відведення необхідного часу та належного місця для конфіденційного побачення адвоката із затриманою особою до першого її допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – такі побачення без обмеження їх кількості і тривалості, можливість для ознайомлення адвоката з матеріалами справи, реалізацію інших прав та гарантій діяльності адвокатів, встановлених Конституцією та законами України;
 - у разі відсутності реагування регіонального центру на повідомлення про затримання осіб або порушення встановлених цим Порядком строків прибуття адвоката негайно, але не пізніше ніж протягом 24-х годин, інформують про це Координаційний центр за телефоном або адресою електронної пошти, що оприлюднені на офіційних веб-сайтах Мін'юсту, головних управлінь юстиції в областях, м. Києві, а також на веб-сайті органу, де перебувають затримані особи;
 - подають щокварталу до 5 числа місяця, що настає за звітним періодом, регіональному центру інформацію про кількість випадків затримання протягом звітного періоду осіб та кількість випадків неприбуття або несвоєчасного прибуття адвокатів;
 - несуть у порядку, встановленому законом, відповідальність за несвоєчасне повідомлення про затримання особи та перешкоджання наданню адвокатом, призначеним регіональним центром, такій особі безоплатної вторинної правової допомоги;
- 3) регіональні або міжрегіональні органи:
- у разі звернення уповноваженої службової особи регіонального центру щодо надання інформації про факт затримання особи проводять перевірку такого факту;
 - спростовують інформацію про затримання особи або підтверджують таку інформацію з повідомленням регіональному центру про випадок затримання особи та адреси місця для конфіденційного побачення адвоката з такою особою у порядку, встановленому для суб'єктів подання інформації.

Стосовно інформування центрів про випадки необхідності залучення захисника слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням та для проведення окремої процесуальної дії та згідно із ст. 49 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо:

- 1) відповідно до вимог ст. 52 КПК України участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника;
- 2) підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно;
- 3) слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його.

Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

У перелічених випадках слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні.

Важливо. У постанові (ухвалі) обов'язково зазначаються конкретні підстави залучення захисника для здійснення захисту за призначенням, з посиланням на відповідні пункти статей 49 та 52 КПК України, а також час прибуття адвоката і відповідне місце для його участі у кримінальному провадженні.

Постанова (ухвала) про доручення призначити адвоката негайно направляється відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, і є обов'язковою для негайного виконання.

Важливо. Згідно зі ст. 53 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд залучають захисника для проведення окремої процесуальної дії в порядку, передбаченому ст. 49 КПК України, виключно у невідкладних випадках, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника, а завчасно повідомлений захисник не може прибути для участі у проведенні процесуальної дії чи забезпечити участь іншого захисника або якщо підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника або прибуття обраного захисника неможливе.

У наведених випадках інформування центрів з надання допомоги здійснюється шляхом направлення їм відповідних процесуальних рішень (постанова слідчого, прокурора чи ухвала слідчого судді або суду) про відповідно залучення захисника для здійснення захисту за призначенням чи для проведення окремої процесуальної дії. Направлення копій таких рішень здійснюється негайно після їх прийняття з використанням засобів факсимільного зв'язку, за допомогою електронної пошти або через комплексну

інформаційно-аналітичну систему забезпечення надання безоплатної правової допомоги, а оригіналів – засобами поштового зв'язку або кур'єрської доставки.

Тема 2. Затримання та тримання під вартою неповнолітнього

Враховуючи вимоги Конституції України (ст. 29), а також вимоги міжнародно-правових актів щодо неповнолітніх, основними з яких є Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, Міжнародний пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 9), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 5), Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 29 листопада 1985 року («Пекінські правила»), що зазначають на необхідності застосування щодо неповнолітніх особливих правил, які відповідають їх віку і правовому статусу, можливості застосування до неповнолітніх запобіжних заходів лише як крайніх заходів і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу, необхідності кожного разу з'ясовувати можливість заміни ізоляційних запобіжних заходів іншими альтернативними заходами, кримінальне процесуальне законодавство України передбачає особливості застосування запобіжних заходів до неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення.

Згідно ст.492 КПК України за наявності необхідних підстав до неповнолітнього може бути застосовано будь-який із запобіжних заходів, передбачених КПК України, проте, таке застосування матиме свої особливості. В тому числі, тримання під вартою може застосовуватись до неповнолітнього тільки у виняткових випадках, за умови наявності обґрунтованої підозри або обвинувачення у вчиненні ним тяжкого чи особливо тяжкого злочину в порядку, передбаченому ст.ст. 183–187, 192–194, 196, 197 КПК України, з метою забезпечення виконання неповнолітнім підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання ризикам, передбаченим ч. 1 ст. 177 КПК України, та за наявності підстав вважати, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти зазначеному ризику (ризикам), а саме:

- 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду. У будь-якому разі має бути встановленим стійкий намір ухилитися від участі у кримінальному провадженні, а не лише просте нез'явлення, яке може бути зумовлене різними обставинами;

- 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. **Істотне значення** для встановлення обставин кримінального правопорушення з'ясовується виходячи з обставин справи. Таке обмеження встановлене для уникнення спроб маніпулювання цими положеннями, використовуючи малозначні приводи;
- 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні. **Незаконний вплив** на інших учасників означає дії, спрямовані на перешкоджання учаснику процесу давати показання або вчиняти інші законні дії, утому числі через фізичне усунення, залякування або підкуп. Опитування або допит свідка, збір доказів, зокрема з метою дискредитації свідка, не можуть вважатися незаконним впливом на свідка.

Ризики, зазначені у пунктах 2 і 3 ч. 1 ст. 177, повинні оцінюватися у сукупності із поведінкою органів, що ведуть кримінальне провадження. Тому важливо оцінювати, які дії вчинені органами кримінального провадження для забезпечення доказів, і якщо органи кримінального провадження не зробили нічого з цією метою, такий ризик не може виправдовувати застосування запобіжних заходів;

- 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином. Не можуть вважатися «перешкоджанням» дії або відсутність дій, які становлять спосіб користування підозрюваним, обвинуваченим своїми правами. Відмова визнати вину або давати будь-які показання, а також інші дії, спрямовані на захист від обвинувачення, об'єктивно ускладнює доведення вини обвинуваченого, але це не може тлумачити як «перешкоджання» кримінальному провадженню.
- 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

При цьому при обранні запобіжного заходу враховуються:

- стан здоров'я неповнолітнього;
- його сімейний і матеріальний стан;
- стосунки з батьками;
- дієвість існуючого контролю за його поведінкою;
- вид діяльності;
- місце проживання;
- дані про попередні судимості;
- соціальні зв'язки;
- схильності;

- спосіб життя;
- поведінка під час провадження в цій або іншій кримінальній справі;
- наявність факторів, обставин чи визнання ним моральних цінностей, які дозволяють прогнозувати його поведінку.

Як зазначає Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своєму листі «Про здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх» № 223–1134/0/4–13 від 18.07.2013 слідчий суддя, суд, беручи до уваги практику Європейського суду з прав людини (Рішення ЄСПЛ від 27 листопада 2008 року у справі «Свершов проти України»), зобов'язані враховувати вік підозрюваного.

Необхідним є врахування, що у разі перекваліфікації органом досудового розслідування або прокурором дій неповнолітнього на менш тяжкий злочин, а також у разі виникнення сумнівів щодо правильності такої кваліфікації слідчий суддя за клопотанням неповнолітнього або його законного представника чи захисника, або суд під час судового розгляду так само за клопотанням зазначених осіб чи з власної ініціативи має невідкладно розглянути питання зміни неповнолітньому підозрюваному запобіжного заходу. Реалізуючи положення ч. 5 ст. 199 КПК, слідчий суддя, а також суд відповідно до ч. 3 ст. 331 КПК мають враховувати, що після спливу певного часу (строку дії попередньої ухвали) саме лише існування обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, а тому в судовому рішенні судові органи зобов'язані, розглянувши можливість обрання альтернативних запобіжних заходів, навести інші підстави для подальшого тримання особи під вартою (Рішення ЄСПЛ від 20 січня 2011 року у справі «Прокопенко проти України».

Затримання неповнолітнього як тимчасовий запобіжний захід може застосовуватись до неповнолітнього за умови наявності обґрунтованої підозри або обвинувачення у вчиненні ним тяжкого чи особливо тяжкого злочину та на підставі ухвали слідчого судді, яку останній має право винести:

а) за власної ініціативи – у разі неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом і відсутності у слідчого судді, суду на початок судового засідання відомостей про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю, якщо раніше постановлена ухвала про привід неповнолітнього не була виконана;

б) задовольняючи подане прокурором або слідчим за погодженням з прокурором в порядку, передбаченому ст. 188 КПК України, клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Обґрунтованість підозри містить у собі два аспекти. Перший стосується *питання права* – підозра має стосуватися правопорушення, передбаченого законом. Другий – *питання факту*: мають бути доведені обставини, які за розумного та неупередженого тлумачення викликають підозру щодо причетності певної особи до певного кримінального правопорушення.

Щодо першого аспекту Європейський суд з прав людини висловився таким чином: «Для обґрунтованої підозри потрібно, щоб можна було розумно вважати, що зазначені обставини охоплюються однією із статей КК України, які визначають злочинну поведінку. Таким чином, вочевидь не може бути «обґрунтованої підозри», якщо дії чи обставини, що ставляться в провину затриманому, не складала кримінального правопорушення в той час, коли вони мали місце.

Незважаючи на те, що розгляд питання про запобіжний захід відбувається на самому початку розслідування, суддя має дати фактичну і правову оцінку обставинам, які ставлять у провину підозрюваному. Ця вимога також містить дві складові:

- 1) саме тлумачення фактів має бути розумним і враховувати усі елементи правопорушення;
- 2) закон, яким визначається правопорушення, має відповідати вимогам визначеності та передбачуваності.

Щодо фактичної сторони «обґрунтованої підозри», то суду діє згідно внутрішнього переконання із обов'язковим врахуванням об'єктивних відомостей для такого переконання.

Таке визначення передбачає, що доведені конкретні обставини, які свідчать про вірогідну причетність певної особи до вчинення певного кримінального правопорушення. Обґрунтована підозра має виникнути в особи, яка застосовує запобіжний захід, тобто у слідчого судді (суду). Для цього сторона обвинувачення має надати відповідні докази обставин, що здатні сформулювати таку підозру. Простого запевнення обвинувача, що він має обґрунтовану підозру, недостатньо для затримання та застосування тримання під вартою.

Суддя може дійти висновку про необґрунтованість підозри взагалі або необґрунтованість підозри щодо певних елементів обвинувачення. Наприклад, якщо обвинувач доводить застосування насильства при вчиненні злочину або вчинення злочину за попередньою змовою, суддя може визнати обґрунтованою підозру щодо самого злочину, але дійти висновку про відсутність достатніх даних для обґрунтованої підозри у наявності цих ознак. При застосуванні положень, які визначають застосування запобіжного заходу, тобто при визначенні ризиків, визначенні своїх повноважень щодо можливості

або неможливості застосування тримання під вартою запобіжного заходу, суддя має виходити із кваліфікації правопорушення, наявність обґрунтованої підозри для якого він встановив.

Висновки щодо обґрунтованості підозри обмежуються лише застосуванням запобіжних заходів і не впливають на інші процесуальні дії та рішення. Недоведеність обґрунтованої підозри не обов'язково виключає подальше кримінальне провадження і не вимагає прийняття будь-яких інших рішень, крім рішення про відмову у застосуванні запобіжного заходу. Для того, щоб висновки щодо обґрунтованості підозри не впливали на висновки суду, який розглядатиме обвинувачення по суті, КПК передбачив у ст. 198 положення, яке обмежує юридичне значення висновків судді (суду), висловлених при розгляді питання щодо обрання запобіжного заходу.

Виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання здійснюється із дотриманням вимог ст. 191 КПК України.

Затримання неповнолітнього без ухвали слідчого судді не допускається, крім випадків, передбачених ст.ст. 207, 208 КПК України.

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:

- 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;
- 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КПК України.

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування (батьків чи особи, які їх замінюють), вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених ст. 104 КПК України, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень ст. 209 КПК України; підстави затримання; результати

особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору.

Негласні слідчі (розшукові) дії

Мета: Підвищення рівня організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання для використання результатів у кримінальному провадженні

Тема 1. Організація проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні

Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій

Негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню.

Негласні слідчі (розшукові) дії можна поділити умовно, з урахуванням спрямованості й характеру виконуваних завдань на два блоки.

До першого блоку відносяться дії, спрямовані головним чином на пошук та отримання з різних джерел відомостей інформаційного призначення, які передбачені КПК України параграфом 2 «Втручання у приватне спілкування»:

1. аудіо-, відеоконтроль особи;
2. арешт, огляд і виїмка кореспонденції;
3. зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
4. зняття інформації з електронних інформаційних систем.

До другого блоку відносяться дії, які згідно з § 3 КПК України «Інші види негласних слідчих (розшукових) дій» спрямовані переважно на виявлення і фіксацію даних про конкретні злочинні дії, що вчиняються окремими особами та групами, для розслідування злочинів, а також на встановлення й затримання злочинців, що переховуються, а саме:

1. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст.267 КПК);
2. установа місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК);
3. Спостереження за особою, річчю або місцем (ст.269 КПК);
4. Аудіо- та відео контроль місця (ст.270);
5. Контроль за вчиненням злочину (ст.271 КПК);
6. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст.272 КПК);
7. Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст.274 КПК).

Формальні підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій:

- *Першою з підстав* для проведення негласних слідчих (розшукових) дій закон визначає наявність інформації про злочини, що готуються або вчинені невстановленими особами.
- *Другою підставою* для проведення негласних слідчих (розшукових) дій закон визначає наявність інформації про осіб, які готують або вчинили злочини.

Такими, що готують або вчинили злочини, слід вважати тих фізичних осіб, інформація про яких свідчить, що вони причетні до нерозкритих злочинів. *Це можуть бути: виконавці* – особи, які безпосередньо вчинили злочин; *організатори* – особи, які організували чи керували його вчиненням; *підбурювачі* – особи, які схилили інших до вчинення злочину; *посібники* – особи, які сприяли вчиненню злочину (порадами, вказівками, наданням засобів вчинення злочину); *приховувачі* – особи, які укривають злочинця, знаряддя і засоби вчиненого злочину, сліди злочину або предмети (речі), добуті злочинним шляхом.

Інформація про таких осіб надходить оперативними підрозділами як з гласних, так і негласних джерел, визначених Законом «Про оперативно-розшукову діяльність». Але на відміну від попередньої підстави – наявність інформації про злочини, що готуються або вчинені невстановленими особами, інформація про осіб, які готують або вчинили злочин, містить більш конкретні відомості про фізичну особу, яка підозрюється у підготовці або вчиненні злочину. Від неї гласно можуть бути отримані пояснення щодо факту протиправного діяння, вона може бути фізично затримана на місці вчинення злочину, відносно неї може бути вжито запобіжний захід – процесуальне затримання за підозрою у вчиненні злочину, взяття під варту (арешт), інші засоби процесуального примусу.

При отриманні негласної інформації стосовно особи, що готує або вчинила злочин, її особистість, поведінка та характер протиправних дій викликають службовий оперативний інтерес у працівників підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Вона перевіряється на причетність до нерозкритих злочинів, на судимість по обліках осіб, які притягалися до кримінальної відповідальності, обліках автоматизованого банку даних, картотечних та інших оперативно-розшукових обліках. Для пошуку ж і фіксації фактичних даних про протиправну діяльність цієї особи є всі підстави для здійснення стосовно неї відповідних негласних слідчих (розшукових) дій.

Зміст та тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій відносно особи, яка готує або вчинила злочин, залежить від форми оперативно-розшукової діяльності (у теорії це – оперативний пошук; оперативно-розшукова профілактика; оперативна розробка), у рамках якої здійснюються оперативно-розшукові заходи (негласні слідчі (розшукові) дії здійснюються виключно в рамках кримінального провадження та ініціюються його суб'єктами), застосовуються оперативно-технічні засоби та спеціальні обліки. Усі вони мають свої особливості і різну питому вагу, що обумовлюється здебільшого завданнями тієї або іншої форми.

При пошуку осіб та фактів, які становлять оперативний інтерес, оперативно-розшукові заходи спрямовуються на: виявлення та припинення злочинних посягань; затримання і викриття осіб, що підготували або вчинили злочини; пошук очевидців та свідків злочинів; встановлення місць зберігання знарядь злочинів, зброї, наркотиків, викраденого майна; вирішення інших завдань оперативно-розшукової діяльності. Окрім цього цікавлять особи, протиправна, антигромадська, антиморальна поведінка яких може призвести до вчинення злочину чи інших протиправних дій, небезпечних для оточуючих, близьких чи родичів (особливо небезпечні рецидивісти, наркомани, вірусоносії та ін.).

- **Третьою підставою** для проведення негласних слідчих (розшукових) дій є наявність інформації про осіб, які переховуються від органів розслідування або ухиляються від відбування кримінальної відповідальності. У кожному випадку, коли надходить інформація про таких осіб, підрозділи правоохоронних органів мають усі підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою розшуку. Послідовність і цілеспрямованість негласних слідчих (розшукових) дій та інших спеціальних заходів залежить від категорій осіб, що розшукуються.

Достатня інформація про осіб, які переховуються від органів розслідування або відбування покарань, – це офіційні дані, що дають підстави для заведення розшукової справи або термінового проведення негласних слідчих (розшукових) дій. До офіційних даних, які є приводами для заведення розшукових справ, належать: постанови слідчого, прокурора, ухвала суду, слідчого судді про оголошення розшуку обвинуваченого, підсудного, засудженого та доручення його провадження органу, який виконує функцію розшуку; ухвала суду про зміну режиму покарання, яке не пов'язане з позбавленням волі, внаслідок навмисного ухилення засудженого від виконання покарання та заміни одного виду покарання іншим, визначеного вироком суду;

висновки органу (інспекції) про навмисне ухилення особи від покарання у вигляді умовного засудження, умовного звільнення та іншого виду покарання, яке не пов'язане з позбавленням волі. Крім того, приводами можуть бути орієнтування та розшукові завдання інших оперативних підрозділів.

Достовірні повідомлення (інформація) про розшук осіб, які втекли з-під охорони, конвою, караулу, а також озброєних злочинців є підставою для проведення в місцях їх знаходження чи в місцях їх появи на території, об'єктах, у зоні обслуговування, на транспорті та інших місцях, спеціальних невідкладних заходів.

Спеціальні заходи – це комплекс режимних, розшукових, оперативних заходів і дій з використанням спеціальної техніки та зброї, які здійснюються взаємодіючими органами, підрозділами за загальним замислом та під єдиним керівництвом. У разі скоєння небезпечних для громадян дій з боку розшукуваних озброєних злочинців, їх затримання здійснюється шляхом проведення невідкладних спеціальних заходів (операції «Сирена», «Перехват» та інші).

Засоби, що використовуються під час проведення НСРД:

Основні засоби, які використовуються при проведенні негласних заходів, поділяють на засоби:

- розвідувальної,
- пошукової,
- пенітративної,
- кондиціональної техніки.

Під засобами *розвідувальної техніки* розуміють технічні засоби, які спеціально створені та застосовуються для негласного отримання інформації, що розповсюджується в різних середовищах (каналах) або зберігається на матеріально-речових носіях.

До засобів розвідувальної техніки належать:

- засоби відеоспостереження та відеофотозйомки (оптичні прилади, цифрові фотокамери, відеокамери, відеозакладки, телевізійні системи, ендоскопи, прилади бачення в темряві, тепловізори тощо);
- засоби звукового контролю та звукозапису (акустичні закладки, диктофони, направлені мікрофони, стетоскопи, інфрачервоні лазерні зчитувачі та ін.);

- засоби отримання інформації з радіоефіру (сканувальні радіоприймачі, інтерсептори, спеціалізована апаратура радіоконтролю, спеціальні комплекси радіорозвідки тощо);
- засоби зняття інформації з каналів проводового зв'язку (телефонні закладки, спеціалізована апаратура зняття інформації з ліній зв'язку).

До засобів пошукової техніки належать технічні засоби, призначені для пошуку певних об'єктів у визначеному місці – середовищі (грунті, водоймищах), виявлених схованках, пробах речовин тощо. За допомогою пошукових засобів виявляють місце знаходження холодної та вогнепальної зброї, коштовних металів, улаштованих схованок, трупів людей і тварин, рухомих об'єктів, наркотичних та вибухових речовин, радіоелектронної апаратури (в тому числі електронних підривачів), сліди виділень людського організму, сліди спеціальних хімічних та радіоактивних речовин, теплові сліди тощо.

До пошукових приладів відносять металошукачі, пошукові магніти, газоаналізатори (шукачі трупів та вибухових речовин), радіопеленгатори, електричні зонди-шукачі, порожнечошукачі, портативні рентгенівські інтроскопи, ультрафіолетові освітлювачі, регістратори радіоактивності, нелінійні локатори, експрес-аналізатори наркотиків тощо.

Засоби пенітративної техніки призначені для забезпечення проникнення в приміщення, транспортні засоби та інші місця з метою отримання або реалізації інформації.

До засобів пенітративної техніки належать:

- технічні засоби для відчинення запірних пристроїв (комплекти ключів, маніпуляційне приладдя (відмички, спеціальні вібратори),
- комп'ютерні комплекси відчинення замків);
- засоби подолання систем охорони (охоронної сигналізації, охоронного телебачення, систем контролю доступу);
- засоби нейтралізації тварин, а також засоби негласного проникнення в комп'ютерні системи та мережі.

Засоби кондиціональної техніки призначені для створення умов, що сприяють виникненню інформації, яка може стати оперативно-розшуковою. До цих засобів відносять поліграфи („детектори брехні”), засоби створення композиційних портретів, засоби негласного дактилоскопіювання, а також спеціальні хімічні речовини (барвники, люмінофори, індикатори, запахові препарати тощо).

До спеціально навчених тварин відносять: *службово-розшукових собак*, а також *інших тварин* (котів, птахів), які навчені виконувати певні дії (пошук

наркотичних чи вибухових речовин, пошук злочинця за запаховими слідами, транспортування складного пристрою тощо).

Отже, засобом, при проведенні негласних слідчих дій слід вважати сукупність знаряддя (певного матеріального об'єкта) та прийомів його застосування з метою вирішення завдань при виявленні та розкритті злочинів. Будь-який матеріальний об'єкт будь-якого призначення сам по собі, без прийомів його застосування не може виконувати функції засобу; за його допомогою не можна отримувати або реалізовувати негласні (розшукові) слідчі дії без відповідної методики.

До засобів можна віднести лише те знаряддя, яке виконує під час цієї діяльності певну функцію, а саме – воно повинно бути інструментом у руках суб'єктів, які здійснюють негласні (розшукові) слідчі дії. При цьому метою застосування такого інструмента, в загальному випадку, є отримання або реалізація інформації або ж створення умов для цього. При цьому матеріальна складова засобу не обов'язково повинна мати специфічні ознаки її належності до засобів отримання (реалізації) інформації або ж створення умов для цього. Це може бути звичайна побутова річ (диктофон, квартира, одяг тощо), яка набуває властивостей засобу тільки у сукупності з прийомами її застосування. Завдяки застосуванню спеціальних прийомів звичайна квартира перетворюється на конспіративну, побутовий диктофон – на засіб негласного звукозапису тощо. Водночас певне знаряддя є спеціально призначеним для його застосування, що позначається на його ознаках (конструкції, побудові, умовних рефлексів тварин тощо). До такого знаряддя можна віднести оперативні обліки, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, службово-розшукових собак, документи оперативного прикриття тощо. Це знаряддя є засобом незалежно від прийомів його застосування, точніше кажучи, зазначені прийоми значною мірою заздалегідь визначені властивостями цього знаряддя.

2. Ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби

Відповідно до ст. 273 КПК України за рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби. З цією метою допускається виготовлення та використання спеціально виготовлених речей і документів, створення та використання спеціально утворених підприємств, установ, організацій. Використання заздалегідь ідентифікованих або несправжніх (імітаційних) засобів з іншою метою забороняється.

Ідентифікація – це процес розпізнавання системою або людиною (криміналістом, дослідником, операційною системою тощо) іншої системи або об'єкта (людини, користувача, предмета, процесу тощо)

Термін «ідентифікація» походить від пізньолат. *identifico* – ототожнюю. Теорія ідентифікації вивчає технічні засоби, методи і прийоми встановлення тотожності об'єктів, що мають значення для розслідування злочину.

Вирішення питань про тотожність має важливе значення при розслідуванні різних злочинів. Водночас встановлення тотожності є встановленням суттєвих у справі обставин.

Розглянемо кожен з видів ідентифікованих (помічених) засобів, які використовуються при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.

1. Оперативні, кримінологічні, криміналістичні та адміністративні обліки.

2. Розвідувальні комп'ютерні програми. Це прикладні програми, які виконують пошукову та аналітичну функції поза межами оперативних обліків – у корпоративних та банківських мережах, Інтернеті тощо. Розвідувальні програми відрізняються від інших програм пошуково-аналітичного призначення наявністю в них специфічних функцій, спрямованих на вирішення суто розвідувальних завдань. До таких функцій належить, наприклад, пошук інформації за частковими параметрами, на основі нечіткої логіки, на основі діаграми зв'язків тощо. Перспективним є так званий інфомедійний пошук, який дозволяє в автоматичному режимі аналізувати інформацію, що міститься у відеоматеріалах, здійснюючи комплекс досліджень усного мовлення та зображень (розпізнавання мовлення, обличчя, переклад з однієї мови на іншу тощо).

3. Оперативна техніка. Основні оперативно-технічні засоби призначені для отримання (виявлення, збору та фіксації) інформації, а також створення умов для її виникнення. Допоміжні оперативно-технічні засоби застосовують для забезпечення діяльності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Вони безпосередньо не пов'язані з виникненням та отриманням інформації і, як правило, виконують функції комунікації або захисту осіб, які беруть участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.

4. Документи. До документів можна віднести: гроші; цінні папери; банківські векселя, чеки та ін. Як правило, використовуються при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій для виконання ними функцій предмета злочину в тих випадках, коли з причин забезпечення можливості доказування під час подальшого розслідування їх не можна замінити засобами імітації (наприклад, при розслідуванні вимагання, хабарництва). Зазвичай гроші,

що застосовуються як засіб при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, мають певні спеціальні ознаки (люмінесцентні позначки або позначки засобом „Бумеранг”);

До несправжніх (імітаційних) засобів необхідно віднести: спеціально виготовлені речі; спеціально виготовлені документи; спеціально утворені підприємства, установи, організації.

Розглянемо кожен з видів несправжніх (імітаційних) засобів, які використовуються при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій:

1. Спеціально виготовлені речі. До таких речей можна віднести засоби, які необхідні як допоміжний засіб для виконання завдання при проведенні негласної слідчої (розшукової) дії. До таких засобів можна віднести: засоби маскування, тобто предмети гардеробу, які, наприклад, вказують на певну професійну індивідуальність особи, автомобілі, обладнані під транспортні засоби комунальних, ремонтних та інших служб, комплекти ключів, маніпуляційне приладдя (відмички).

2. Спеціально виготовлені документи. До такого засобу відносяться документи прикриття (печатки, штампи, установчі документи спеціально утворених підприємств та організацій, державні номерні знаки транспортних засобів тощо). Крім того, до спеціально виготовлених документів можна віднести й імітацію грошових купюр (кукла), які можуть бути використані при проведенні окремих негласних слідчих дій (контрольоване постачання, оперативна закупка).

3. Спеціально утворені підприємства, установи, організації. Житлові та службові приміщення можуть бути використані як спеціально утворені підприємства, установи, організації. Таким чином, житлові, службові та інші приміщення є засобом створення умов для проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих дій оформлюється відповідним протоколом.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу) є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікації для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді,

якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження (ст. 263 КПК України).

Визначимо основні терміни, зокрема:

- **під транспортною телекомунікаційною мережею** законодавець розуміє мережу, що забезпечує передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу;

Ініціатором зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи НП, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи.

Суб'єктами проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як негласної слідчої (розшукової) дії, що пов'язана з тимчасовим обмеженням конституційних прав людини є працівники уповноважених підрозділів на проведення зняття інформації з каналів зв'язку.

Предметом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж може бути інформація здобута з мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу, абонентів розмов, часу і тривалості розмов.

Об'єктами зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є: підозрювані та обвинувачені у вчиненні злочину, їх співрозмовники, а також особи, які володіють інформацією про тяжкі або особливо тяжкі злочини. Особами, які володіють відомостями про тяжкі та особливо тяжкі злочини, є очевидці та інші особи, які володіють інформацією про злочини, факт їх вчинення, учасників або інші юридично значущі дані.

Негласну слідчу (розшукову) дію зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж здійснюють таємно від осіб (підозрюваних або обвинувачуваних у вчиненні злочину, а також тих, хто володіє відомостями про злочин) щодо яких проводиться дана слідча дія.

Відзначимо, що під час зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку зобов'язані сприяти виконанню дій із зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, вживати необхідних заходів щодо

нерозголошення факту проведення таких дій та отриманої інформації, зберігати її в незмінному вигляді (ч. 4 ст. 263 КПК України). Дана норма також закріплена в інших нормативно-правових актах, зокрема для здійснення заходу із зняття інформації з каналів зв'язку оператори телекомунікацій, згідно із п. 4 ст. 39 закону України «Про телекомунікації», зобов'язані за власні кошти встановлювати на своїх телекомунікаційних мережах технічні засоби, необхідні для здійснення уповноваженими органами, і забезпечувати функціонування цих технічних засобів, а також у межах своїх повноважень сприяти проведенню оперативно-розшукових заходів та недопущенню розголошення організаційних і тактичних прийомів їх проведення.

Відповідно до ліцензійних умов щодо провадження діяльності у сфері телекомунікацій з надання послуг фіксованого міжнародного, міжміського, місцевого телефонного зв'язку з правом технічного обслуговування та експлуатації телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електрозв'язку, що зазначається в наказі Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 17.06.2004 № 132, ліцензіат зобов'язаний встановлювати на своїх телекомунікаційних мережах технічні засоби, необхідні для здійснення уповноваженими органами оперативних заходів, і забезпечувати функціонування цих технічних засобів, а також у межах своїх повноважень сприяти проведенню даних заходів та недопущенню розголошення організаційних і тактичних прийомів їх проведення відповідно до діючого законодавства.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем

Зняття інформації з електронних інформаційних систем є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без відома осіб, які використовують електронні інформаційні системи для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження.

До електронних інформаційних систем відносяться :

- *електронно-обчислювальні машини (комп'ютери);*
- *автоматизовані системи;*
- *комп'ютерні мережі;*
- *мережі електрозв'язку.*

Сутність зняття інформації з електронних інформаційних систем полягає в тому, що орган, який її здійснює, на підставі ухвали слідчого судді проводить запис певної інформації, якою обмінюються обвинувачений (підозрюваний) з іншими особами, або інші особи з підозрюваним (обвинуваченим),

або підозрювані (обвинувачені) між собою, і повідомляє про це слідчого, який її досліджує.

Підставами проведення негласної слідчої (розшукової) діє, зокрема зняття інформації з електронних інформаційних систем, - є необхідність отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, якщо неможливо отримати їх в інший спосіб.

Проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем здійснюється лише за вмотивованим рішенням слідчого судді і мають винятковий та тимчасовий характер. Зазначені дії застосовуються з метою запобігання тяжкого чи особливо тяжкого злочину, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо.

Об'єктами зняття інформації з електронних інформаційних систем є: електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), автоматизовані системи, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку, які накопичують, обробляють, зберігають, або передають відомості про тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Зазначена негласна слідча (розшукові) дія проводиться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Вона проводиться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи як негласна слідча (розшукова) дія

Обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи законодавець відносить до інших видів негласних слідчих (розшукових) дій та регламентує у статті 267 КПК України:

1. Слідчий має право обстежити публічно- недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, з *метою*:

- 1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування;
- 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів;
- 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину;
- 4) виявлення осіб, які розшукуються;
- 5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

Обстеження як негласна слідча (розшукова) дія проводиться шляхом таємного *проникнення* до публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, на підставі ухвали слідчого судді (п. 4 ст. 267 КПК).

Обстеження, як негласну слідчу (розшукову) дію, здійснюють таємно від власників і зацікавлених осіб. Таким чином, обмежують конституційне право громадян на недоторканність житла і тому обстеження, проведене без дозволу суду, буде незаконним і не матиме доказової сили.

Під час негласного обстеження допускаються фотографування, копіювання, позначка виявлених об'єктів за допомогою спеціальних хімічних речовин, встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи. Вилучення або заміна виявлених під час обстеження зразків (предметів) для дослідження допускається у виняткових випадках з дозволу керівника дії.

Застосування технічних засобів під час проведення обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи є вимушеним захисним заходом суспільства і держави в боротьбі зі злочинністю. Межі повноважень суб'єктів застосування спеціальної техніки і проведення технічних заходів суворо регламентуються законами України.

Таким чином, *обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи – це негласна слідча (розшукова) дія, суть якої полягає в огляді визначених об'єктів, у тому числі з використанням технічних засобів, шляхом таємного проникнення, на підставі ухвали слідчого судді, з метою збирання (виявлення і фіксації) інформації, значимої для забезпечення кримінального судочинства, безпеки суспільства і держави.*

Спостереження за особою, річчю або місцем

Візуальне спостереження – один із видів негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 269 КПК України), що передбачає постійне або вибіркоче дослідження стану та діяльності об'єкта спостереження (під об'єктом спостереження надалі ми будемо розуміти людину, предмет або місце спостереження), з подальшим узагальненням і аналізом отриманих даних.

Завдання, які вирішуються в результаті проведення спостереження, можуть бути різні: визначення кола спілкування особи, яку перевіряють, виявлення її нахилів та інтересів, встановлення розмірів і джерел доходів, що вона отримує, вивчення графіка її роботи, маршрутів руху, реєстрацію різних явищ (діянь, подій, фактів і процесів).

Спостереження за інтенсивністю проведення залежно від поставлених завдань може бути різним: разовим, вибіркочним, періодичним, профілактичним і постійним. Зазвичай ця діяльність провадиться приховано (для отримання інформації про об'єкт спостереження). Спостереження здійснюється як за нерухомими (стаціонарними), так і за рухомими об'єктами. При великому віддаленні або за неможливістю наближення до об'єкта для організації спостереження використовуються спеціальні технічні засоби.

Спостереження – це збирання фактичних даних, що потрібні для виявлення, припинення, попередження, розкриття злочинів і розшуку осіб, які їх вчинили, та здійснюється шляхом прихованого стеження за фізичними особами у громадських місцях працівниками відповідних підрозділів, у тому числі із застосуванням технічних засобів.

У поєднанні з іншими негласними слідчими (розшуковими) діями спостереження дає можливість отримати важливі відомості про поведінку криміногенних осіб, виявити їх злочинні зв'язки, засоби і знаряддя вчинення злочинів, вживати активних заходів щодо документування злочинної діяльності та викриття зловмисників.

Так, ст. 269 КПК України передбачає, що для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або про тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за вказаними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження. Згідно з п. 11 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» підрозділам, уповноваженим на проведення цієї діяльності, надається право «здійснювати візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно-, відеозйомки, оптичних і радіоприладів, інших технічних приладів».

Відповідно до цього завданнями візуального спостереження є:

- попередити або припинити кримінальні прояви;
- виявити причини і умови, що сприяють вчиненню злочинів;
- зафіксувати злочинні дії осіб;
- встановити місця переховування злочинців, що ухиляються від слідства, суду і відбування покарання;
- зафіксувати окремі дії об'єктів спостереження шляхом негласного фотографування, кінозйомки, відео- і звукозапису;
- забезпечити проведення окремих слідчих дій (підготовка до обшуку, арешт тощо);
- виявити місця збору кримінальних елементів, збуту майна, нажитого злочинним шляхом, кубла розпусти і вживання наркотиків тощо.

Видами спостереження є:

1. Фізичне – спостереження, яке базується на візуальному способі отримання інформації, здійснюється або самим ініціатором, або іншими особами за його завданням. У ході фізичного спостереження можуть

бути використані технічні засоби – фотоапарати, відеокамери, що дозволяють фіксувати дії визначеної особи, знаходження речі або візуальної фіксації місця в реальному часі.

2. Електронне – спостереження, засноване на застосуванні спеціальних технічних засобів, дозволяє організовувати і проводити спостереження за особою, яка цікавить ініціатора, у публічно доступних місцях. У ході цього виду спостереження нерідко використовується апаратура аудіо-, відеозапису та фотографування з метою контролю і запису розмов, дій і операцій особи, щодо якої проводяться негласні слідчі розшукові дії.
3. Комплексне – спостереження, що дозволяє фіксувати у хронологічному порядку, в реальному часі, буквально всю життєдіяльність особи, що перевіряється.

Об'єкти спостереження:

- особи, підозрювані або обвинувачувані у кримінальних справах, які перебувають під адміністративним наглядом, а також відносно яких є обґрунтовані відомості про їх злочинну діяльність;
- громадяни, які володіють інформацією про підготовлені або вчинені злочини;
- родичі та знайомі злочинців, яких розшукують, якщо є підстави вважати, що спостереження за ними надасть можливість відшукати злочинця або дізнатися про його місцезнаходження;
- інші особи, а також певні місця або речі (мікрорайони, вокзали, базари, гральні заклади, ресторани, бари, речі, здобуті злочинним шляхом, тощо), спостереження за якими допоможе отримати відомості, що сприятимуть попередженню, розкриттю злочинів, розшуку зниклих злочинців чи громадян, які пропали безвісти.

Спостереження як негласна слідча (розшукова) дія за своєю результативністю, достовірністю і значимістю інформації для правоохоронної діяльності вигідно відрізняється від інших слідчих (розшукових) дій. Водночас, враховуючи матеріальні та людські затрати, особливості організації і тактики проведення, ця дія є найбільш складною та трудомісткою. Крім того, проведення візуального спостереження зачіпає охоронювані законом права та інтереси громадян стосовно їх особистого життя. Тому для проведення візуального спостереження необхідно проводити всебічну ґрунтовну підготовку.

Тема 2. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації

У КПК України (гл. 21, § 3, ст. 272) передбачено такий вид негласних слідчих (розшукових) дій, як виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Контрольована поставка як форма контролю за вчиненням злочину

Контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Однією із форм контролю за вчиненням злочину є контрольована поставка.

Відповідно до мети, завданнями контрольованої поставки є:

- документування протиправної діяльності та виявлення всіх осіб причетних до вчинення злочину;
- конфіскація, за результатами контрольованої поставки, товарів, предметів та речовин заборонених для обігу;
- виявлення причин та умов вчинення злочинів;
- виявлення джерел фінансування незаконних операцій з товарами, предметами та речовинами заборонених для обігу та подальших шляхів „відмивання” (легалізації) отриманих кримінальних доходів;
- забезпечення доказів злочинної діяльності.

Контрольована поставка здійснюється тільки спеціально уповноваженими на те державними органами та підрозділами, які мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, зокрема, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України.

Контрольована поставка може здійснюватися у взаємодії з іншими державними органами, зокрема Державною митною службою, яка забезпечує її проведення у випадку перетину кордону.

Предметом контрольованої поставки є товари, предмети та речовини, переміщення яких здійснюється протиправно.

Національне законодавство визначає, що предметом контрольованої поставки можуть бути лише ті товари, предмети та речовини, що фактично

перебувають у незаконному обігу, тобто діяння з якими здійснюється з порушенням вимог чинного законодавства та відповідальність за які передбачена нормами кримінального права.

В залежності від джерел отриманої інформації, характеру походження вантажу, товарів, предметів, речовин та способу його переміщення, наявності супроводжених осіб та інших обставин контрольовані поставки поділяються на види:

а) залежно від пункту відправлення і пункту призначення вантажу, товарів, предметів та речовин заборонених для обігу та відповідної державної приналежності території, на якій планується проводити операцію:

- **внутрішня (міжрегіональна) контрольована поставка** – контрольоване переміщення вантажу, товарів, предметів та речовин заборонених для обігу, що незаконно транспортуються в межах території нашої держави;
- **зовнішня (пов'язана з перетином кордону) контрольована поставка** – контрольоване переміщення вантажу, товарів, предметів та речовин, що незаконно транспортуються за межі або безпосередньо в Україну із-за кордону на підставі заключених односторонніх чи багатосторонніх угод та договорів з іноземними країнами. Вона здійснюється, як правило, за участю правоохоронних органів цих країн.
- **окремим підвидом зовнішньої контрольованої поставки є транзитна контрольована поставка** – контрольоване переміщення вантажу, товарів, предметів та речовин заборонених для обігу через територію України, яке здійснюється на підставі запитів державних органів інших країн.

За кількістю країн, які беруть участь у проведенні даного заходу контрольовані поставки поділяються на:

- **двосторонні** – поставки проводять правоохоронні органи двох країн;
- **багатосторонні** – поставки проводять правоохоронні органи трьох та більше країн. Як правило, такі поставки здійснюють при транзитному переміщенні контролюючого вантажу, товарів, предметів та речовин заборонених для обігу через територію нашої держави або проводять за результатами документування міжнародного злочинного угруповання, злочинний вантаж якого переміщують територією декількох країн, або початковий чи кінцевий її етап проходить в Україні.

Організаційно контрольовану поставку можливість поділити на декілька етапів

- а) збір оперативної інформації про контрабанду товарів, предметів та речовин та (або) проведення заходів щодо виявлення фактів незаконного транспортування товарів, предметів та речовин заборонених для обігу;
- б) документування факту незаконного транспортування товарів, предметів та речовин заборонених для обігу, що передбачає проведення всього комплексу дій, пов'язаних з оглядом місця події, виявлення та фіксації слідів злочинної діяльності причетних до незаконного обігу осіб, оформлення відповідної документації процесуального значення;
- в) реалізація заходів із забезпечення негласного контролю за переміщенням забороненого вантажу, товарів, предметів, речовин заборонених для обігу та осіб, які його супроводжують, на маршруті слідування до адресата;
- г) затримання утримувача вантажу, товарів, предметів, речовин заборонених для обігу та викриття максимально повної кількості осіб, причетних до протиправної діяльності .

Контрольована поставка включає такі стадії:

- пізнавальна, або інформаційна, під час якої відбувається вивчення оперативної ситуації, що склалася, виявлення проблеми, ресурсів і перспектив її вирішення;
- цільову, на якій відбувається формування мети операції щодо контролю за переміщенням товарів, предметів та речовин або поділ її на підцілі та ін.;
- організаційну, що включає підготовку й затвердження оперативно-тактичного задуму операції, розробку й опис заходів, засобів і шляхів реалізації задуму для досягнення поставленої мети, визначення виконавців намічених заходів щодо утворення органу управління цією системою, підготовку плану, оцінку можливих негативних наслідків і підготовку заходів з їх локалізації;
- реалізаційно-практичну, включає здійснення системи активних заходів і комбінацій;
- результативну, на якій підводяться підсумки операції, аналізуються, оцінюються і використовуються отримані результати.

Відповідно до частини 4 ст. 246 КПК України «Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій», виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контрольована поставка.

Відповідно до частини 5 ст. 246 КПК у рішенні про проведення контрольованої поставки зазначається строк її проведення. Строк проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії може бути продовжений:

- прокурором, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за його рішенням – до вісімнадцяти місяців.

Одним із важливих аспектів організації та прийняття рішення про здійснення контрольованої поставки є встановлення контакту із владою країни, у якій було виявлено товари, предмети чи речовини.

Відповідні правоохоронні органи надають один одному інформацію (документи, матеріали, інші дані) з питань, пов'язаних з підготовкою і проведенням контрольованої поставки. Передача такої інформації здійснюється в тому випадку, якщо це не завдає шкоди інтересам боротьби зі злочинністю, не суперечить законам держави і може допомогти органам іншої держави підготувати або провести операцію із контролю за товарами, предметами та речовинами або сприяти проведенню досудового розслідування.

Вибір мови та порядок інформування інших країн здійснюється відповідно до міжнародних угод про надання правової допомоги, учасником яких є Україна. Так, листування з правоохоронними органами країн-членів СНД здійснюється російською мовою. Зв'язок через акредитованих у ФРН, Польщі, Угорщині, Туреччині, Республіці Ізраїль офіцерів зв'язку МВС України – українською. З іншими країнами – англійською чи заздалегідь установленою мовою.

Після погодження обох сторін проводиться контрольована поставка, на підставі отриманого міжнародного запиту в оперативному підрозділі (БНОН, боротьби з організованою злочинністю тощо) складається план її проведення щодо перекриття каналу контрабандного переміщення товарів, предметів та речовин заборонених для обігу, а також документування протиправної діяльності причетних осіб.

За необхідності про контрольовану поставку, пов'язану з перетином кордону, інформують відповідні підрозділи Держмитслужби, Держприкордонслужби та СБУ. Важливим чинником є своєчасність надання правоохоронним органам інших країн інформації. Зазначене набуває особливого значення для координації спільних дій з метою одночасного вилучення товарів, предметів та речовин.

Відповідно до частини 3 ст. 271 КПК України під час підготовки та проведення контрольованої поставки забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, як

би слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

Відповідно до частини 4 ст. 271 КПК України про результати контрольованої поставки складається протокол, до якого додаються речі і документи, отримані під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до частини 7 ст. 271 КПК України прокурор у своєму рішенні про проведення контрольованої поставки, крім відомостей, передбачених статтею 251 цього Кодексу, зобов'язаний:

1) викласти обставини, які свідчать про відсутність під час негласної слідчої (розшукової) дії провокування особи на вчинення злочину.

Відповідно до частини 8 ст. 271 КПК України, якщо при проведенні контрольованої поставки виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами цього Кодексу.

Контрольована та оперативна закупка як форма контролю за вчиненням злочину

Контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин. До форм контролю за вчиненням злочину законодавець відносить контрольовану та оперативну закупку. Проведення контрольованої та оперативної закупок здійснюється згідно з положеннями статті 271 Кримінального процесуального кодексу України у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної митної служби України, погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими у Міністерстві юстиції України.

У пункті 2 частини першої статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», зазначається, що оперативні підрозділи мають право проводити... контрольовану і оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь.

Стаття 5 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними»

визначає, що, «для одержання доказів злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, може бути проведена оперативна закупка – операція щодо придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів».

Відповідно до частини 4 ст. 246 КПК України «Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій», виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення контрольованої та оперативної закупки.

Відповідно до частини 5 ст. 246 КПК у рішенні про проведення контрольованої та оперативної закупки зазначається строк її проведення. Строк їх проведення може бути продовжений:

- прокурором, якщо дані негласні слідчі (розшукові) дії проводилися за його рішенням – до вісімнадцяти місяців.

Сутність оперативної закупки полягає в здійсненні нібито угоди купівлі-продажу з особою, яка підозрюється в торгівлі забороненими для легального обігу предметами, товарами та речовинами (наприклад, наркотичними засобами, радіоактивними речовинами, зброєю тощо).

Після винесення рішення прокурора складається план проведення оперативної закупки. У плані зазначаються задум операції, завдання, які необхідно вирішити, виконавці та заходи, які забезпечують її здійснення.

Застосування спеціальних технічних засобів при проведенні оперативної закупки здійснюється з дозволу слідчого судді відповідно до чинного законодавства України.

Контрольована закупка як форма контролю за вчиненням злочину полягає у здійсненні угоди купівлі-продажу слідчим або працівником оперативного підрозділу, з особою, підозрюваною у порушенні законодавства яке регулює фінансову, господарську, підприємницьку та торговельну діяльність, з метою виявлення протизаконної діяльності.

Контрольована закупка може бути гласною або негласною, але обов'язково здійснюється за участю понятих. Як правило, контрольовану закупку проводять з метою подальшого лабораторного дослідження продукції на якість, відповідність стандартам тощо.

Тактика гласної контрольованої закупки (угоди купівлі-продажу) припускає пояснення продавцеві фактичної мети здійснення цієї форми контролю за вчиненням злочину, контрольне зважування, огляд товару.

Негласна контрольована закупка означає приховування від продавця справжньої мети придбання товару або свою належність до правоохоронних органів.

Відповідно до частини 3 ст. 271 КПК України під час підготовки та проведення контрольованої та оперативної закупки забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, як би слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

Відповідно до частини 4 ст. 271 КПК України про результати проведення контрольованої та оперативної закупок складається протокол, до якого додаються речі і документи, отримані під час проведення цих негласних слідчих (розшукових) дій. Якщо контроль за вчиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, про це складається протокол у присутності такої особи.

Відповідно до частини 7 ст. 271 КПК України прокурор у своєму рішенні про проведення контрольованої та оперативної закупки, крім відомостей, передбачених статтею 251 цього Кодексу, зобов'язаний:

1) викласти обставини, які свідчать про відсутність під час даних негласних слідчих (розшукових) дій провокування особи на вчинення злочину.

Відповідно до частини 8 ст. 271 КПК України, якщо при проведенні контрольованої та оперативної закупки виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами цього Кодексу

Спеціальний слідчий експеримент

Відповідно до п. 3 ч 1 ст. 271 КПК України, однією із форм контролю за вчиненням злочину є спеціальний слідчий експеримент.

Експеримент (від лат. слова *experimentum* – іспит, дослідження) – це штучна систематична зміна умов явища, що перебуває під наглядом, та його зв'язки з іншими явищами.

Спеціальний слідчий експеримент як форма контролю за вчиненням злочину полягає в одержанні слідчим або працівником оперативного підрозділу інформації шляхом штучного створення відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, для перевірки спрямованості намірів особи, в діях якої наявні ознаки вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів та спостереження за її поведінкою.

Спеціальний слідчий експеримент має власні відмінні риси:

1) його застосування потребує певних процесуальних умов;

2) він відтворює явище не повністю, а лише деякі умови, за яких відбувалися події або мали місце факти, що цікавлять слідчого та оперативно-го працівника.

Спеціальний слідчий експеримент відрізняється від слідчого експерименту який є самостійною слідчою (розшуковою) дією.

У частині 1 ст. 230 «Слідчий експеримент» КПК України зазначається, що «з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань».

Спеціальний слідчий експеримент проводиться без участі понятих, свідків, підозрюваних та обвинувачених, тоді як слідчий експеримент проводиться в присутності понятих.

Неприпустимо проведення експериментів, які:

- 1) принижують гідність людини;
- 2) загрожують життю або здоров'ю учасників експерименту або інших осіб;
- 3) загрожують майну або можуть призвести до значних матеріальних збитків.

Перед проведенням спеціального слідчого експерименту, рекомендується скласти письмовий план. У план доцільно внести такі обставини:

- а) місце і час проведення спеціального слідчого експерименту;
- б) основні завдання;
- в) кількість учасників та розташування їх;
- г) сутність дослідів, їх послідовність і роль учасників експерименту при проведенні кожного дослідів;
- д) вирішити питання про засоби зв'язку між окремими групами його учасників.
- е) вивчити місце майбутнього експерименту, щоб краще орієнтуватися у навколишній обстановці при його проведенні.

У процесі підготовки до спеціального слідчого експерименту слідчому необхідно вирішити, чи роз'яснювати завдання експерименту та обставини справи учасникам експерименту або ж робити цього не слід. Однак у деяких випадках такі роз'яснення є недоцільними.

Відповідно до частини 4 ст. 246 КПК України «Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій», виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення спеціального слідчого експерименту.

Відповідно до частини 5 ст. 246 КПК у рішенні про проведення спеціального слідчого експерименту зазначається строк його проведення. Строк проведення може бути продовжений:

- прокурором, якщо ці негласні слідчі (розшукові) дії проводилися за його рішенням – до вісімнадцяти місяців.

Відповідно до частини 3 ст. 271 КПК України під час підготовки та проведення спеціального слідчого експерименту забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, як би слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

Відповідно до частини 4 ст. 271 КПК України про результати проведення спеціального слідчого експерименту складається протокол, до якого додаються речі і документи, отримані під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії.

Імітування обстановки злочину

Імітування обстановки злочину відповідно до пункту 4 частини першої ст. 271 КПК України є формою контролю за вчиненням злочину.

Імітація від лат. *imitatio* – наслідування, переймання. 1) відтворення; наслідування; 2) підроблення; 3) спосіб маскуванню, здійснюваний за допомогою імітаційних засобів.

Імітування обстановки злочину як форма контролю за вчиненням злочину – це сукупність здійснюваних за єдиним замислом (планом) заходів, з використанням спеціальних імітаційних засобів, з метою створення відповідних умов щодо спонукання особи (чи групи осіб), яка готує вчинення або вчиняє злочинні дії, до поведінки, що охоплюється її умислом і одночасно дозволяє запобігти, попередити чи розслідувати тяжкі та особливо тяжкі злочини проти особи, суспільства та держави.

Отже, метою імітування обстановки злочину є попередження, припинення й розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів.

Імітування обстановки злочину може проводитися як з метою виявлення конкретних осіб, які обґрунтовано підозрюються у злочинній діяльності (одержання хабарів, торгівля зброєю, вчинення вбивств на замовлення, операції з наркотиками та інше) так і для виявлення намірів невідомих осіб, які вчиняють серійні, резонансні злочини, шляхом використання різних спеціальних імітаційних засобів (спеціальних підприємств, установ, організацій, “пасток”, маскувань, інсценувань та інше).

Здійснюючи дану форму контролю за вчиненням злочину слідчі та оперативні працівники повинні обов'язково дотримуватися наступних вимог:

- не підбурювати та не провокувати особу до здійснення протиправних дій;
- не ставити особу в умови, що утрудняють задоволення її потреб законним способом;
- не принижувати честь і гідність осіб, які беруть участь в імітації обстановки злочину та оточуючих;
- не створювати небезпеку для здоров'я осіб.

Відповідно до частини 7 ст.271 КПК України прокурор у своєму рішенні про проведення імітування обстановки злочину, крім відомостей, передбачених статтею 251 цього Кодексу, зобов'язаний:

- 1) викласти обставини, які свідчать про відсутність під час негласної слідчої (розшукової) дії провокування особи на вчинення злочину;
- 2) зазначити про застосування спеціальних імітаційних засобів.

Контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин.

Оперативні підрозділи, згідно чинного законодавства, мають право проводити контрольовану поставку, контрольовану та оперативну закупку, спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки злочину щодо товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь.

Основні формами контролю за вчиненням злочину зазначені у п.п. 1,2,3,4 частині 1 ст. 271 КПК України.

1. З метою виявлення джерел і каналів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, осіб, які беруть участь в цьому, в кожному окремому випадку за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України може використовуватися *метод контрольованої поставки*, тобто допуск під контролем і оперативним наглядом цих органів ввезення в Україну, вивезення з України чи транзит через її територію наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.
2. Для одержання доказів злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, може бути проведена *оперативна закупка – операція* щодо придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів

3. Контрольована закупка як форма контролю за вчиненням злочину полягає у здійсненні угоди купівлі-продажу слідчим або працівником оперативного підрозділу, з особою, підозрюваною у порушенні законодавства яке регулює фінансову, господарську, підприємницьку та торгівельну діяльність, з метою виявлення протизаконної діяльності
4. Спеціальний слідчий експеримент як форма контролю за вчиненням злочину полягає в одержанні слідчим або працівником оперативного підрозділу інформації шляхом штучного створення відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, для перевірки спрямованості намірів особи, в діях якої наявні ознаки вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів та спостереження за її поведінкою.
5. Імітування обстановки злочину як форма контролю за вчиненням злочину – це сукупність здійснюваних за єдиним замислом (планом) заходів, з використанням спеціальних імітаційних засобів, з метою створення відповідних умов щодо спонукання особи (чи групи осіб), яка готує вчинення або вчиняє злочинні дії, до поведінки, що охоплюється її умислом і одночасно дозволяє запобігти, попередити чи розслідувати тяжкі та особливо тяжкі злочини проти особи, суспільства та держави.

Отже, проведення передбачених форм контролю в діяльності практичних працівників буде успішно сприяти протидії різним формам злочинної діяльності особи чи групи осіб, а також виявлення та документування корупційних зв'язків злочинців, каналів поставки та транзиту товарів, предметів та речовин у тому числі заборонених для обігу.

Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному судочинстві

Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для формування доказів у кримінальному судочинстві – це проблема, яка виникла з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України та розглядається на стику кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, а також має як теоретичний, так і прикладний аспект.

Результатами негласних слідчих (розшукових) дій вважаються фактичні дані, відомості, інформація, що сприяє встановленню обставин, пов'язаних зі вчиненням злочину, або злочину, що готується, інших обставин розкриття та розслідування злочину, розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суду та кримінального покарання.

Результати негласних слідчих дій як різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню

та використовуються у кримінальному судочинстві за винятком випадків, передбачених ст. 254 КПК України, – якщо у протоколі про проведення негласної слідчої дії міститься інформація щодо приватного (особистого чи сімейного) життя інших осіб, захисник, а також інші особи, які мають право на ознайомлення з протоколом, попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення отриманої інформації щодо інших осіб.

За матеріалами результатів проведення оперативними підрозділами негласних слідчих (розшукових) дій слідчим складається протокол з відповідними додатками.

Матеріали, оформлені протоколами щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування.

Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться уповноваженими особами, та особами, які залучаються до їх проведення, процесуальним законодавством передбачено у необхідних випадках допит цих осіб як свідків. Зазначена процесуальна дія може відбуватися із збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом.

Згідно з КПК України можуть бути допитані особи, з приводу дій або контактів яких проводилися такі дії, у випадку використання для доказування результатів негласних слідчих (розшукових) дій. Зазначені особи повідомляються про проведення негласних слідчих (розшукових) дій тільки щодо них у строк, передбачений ст. 253 КПК України, і в тому обсязі, який зачіпає їх права, свободи чи інтереси, тобто конкретний час повідомлення визначається із урахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідне повідомлення про факт і результати негласної слідчої (розшукової) дії повинне бути здійснене протягом дванадцяти місяців з дня припинення таких дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом.

У випадку, коли в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії виявлено ознаки кримінального правопорушення, яке не розслідується у даному кримінальному провадженні, отримана інформація може бути використана в іншому кримінальному провадженні тільки на підставі ухвали слідчого судді, яка виноситься за клопотанням прокурора.

Порядок використання результатів окремих негласних слідчих (розшукових) дій

Використання засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється за рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора. Під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби. З цією метою допускається виготовлення та використання спеціально виготовлених речей і документів, створення та використання спеціально створених підприємств, установ, організацій. Використання заздалегідь ідентифікованих або несправжніх (імітаційних) засобів з іншою метою забороняється.

Протокол щодо виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих дій долучається до кримінального провадження і служить доказовою базою.

Якщо до завершення досудового розслідування виникає необхідність розкриття справжніх відомостей щодо спеціально утворених суб'єктів господарювання або щодо особи, яка діє без розкриття достовірних відомостей про неї, про це повідомляється орган, співробітником якого є особа, яка таким способом здійснює негласні слідчі (розшукові) дії, та керівник органу досудового розслідування, прокурор, який прийняв рішення про використання таких засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Рішення про розкриття справжніх відомостей про вказану особу, обставини виготовлення речей чи документів або спеціального утворення підприємства, установи, організації приймається керівником органу досудового розслідування, прокурором. У разі необхідності щодо особи, відомості про яку підлягають розкриттю, вживаються заходи забезпечення безпеки, передбачені законом.

Несправжні (імітаційні) засоби, застосовані під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії, використовуються у процесі доказування у вигляді первинних засобів чи знарядь вчинення злочину крім випадків, якщо суд встановить порушення вимог КПК України під час проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії.

Статтею 274 КПК передбачено *негласне отримання зразків для порівняльного дослідження*, що може бути здійснене лише у випадку, якщо їх отримання відповідно до статті 245 КПК України неможливе без завдання значної шкоди для кримінального провадження.

Негласне отримання зразків здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора, або за клопотанням

слідчого, погодженого з прокурором, у порядку, передбаченому статтями 246, 248, 249 КПК України. У клопотанні слідчого, прокурора про надання дозволу на негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, та в ухвалі слідчого судді додатково зазначаються відомості про конкретні зразки, які планується отримати.

На підставі одержаних матеріалів складається протокол з відповідними додатками (зразками), що використовується як основний або допоміжний доказ у кримінальному судочинстві.

Повторне отримання зразків здійснюється відкрито згідно з правилами КПК України, якщо втрачається необхідність зберігати таємницю щодо факту дослідження попередніх зразків, отриманих негласно.

Використання конфіденційного співробітництва передбачає, що під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених цим Кодексом.

Інформація, яка надається особою, яка конфіденційно співпрацює з органами досудового слідства при виконанні завдань, використовується в кримінальному судочинстві як допоміжний доказ після її легалізації.

Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні в сучасних умовах потребує вдосконалення вітчизняного законодавства відповідно до вимог КПК України.

Правові основи використання криміналістичної техніки

Мета: Удосконалення практичних знань щодо Застосування техніко-криміналістичних засобів та методів виявлення, фіксації, вилучення й дослідження доказової інформації.

Тема 1. Порядок та методика пошуку, фіксації, вилучення та направлення на експертне дослідження слідів, виявлених під час огляду місця події. Особливості фіксації біологічних слідів на місці вчинення злочину

1. Правові основи використання криміналістичної техніки

Застосування техніко-криміналістичних засобів і прийомів у боротьбі зі злочинністю признається правомірним, якщо воно прямо передбачено законом (іншими нормативними актами) або рекомендовано законом, або не суперечить закону за своєю сутністю.

У ст. 25 КПК України визначається, “Прокурор, слідчий зобов’язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення..., а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила”. Для виконання таких завдань необхідно використовувати всі передбачені законом засоби, у тому числі й технічні.

У кримінально-процесуальному законодавстві відсутня спеціальна норма, за якою б визначались правові основи застосування криміналістичної техніки. Але міститься норма у ст. 273 КПК України, що регламентує використання і застосування засобів, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

У багатьох статтях кримінального процесуального закону визначаються окремі прийоми і засоби фіксації речових доказів, місця події та умови проведення інших слідчих дій. Ці норми надають можливість у необхідних випадках використовувати ті або інші технічні засоби.

Стаття 242 КПК України регламентує порядок призначення експертизи і, зокрема, указує, що експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з’ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Названі статті кримінально-процесуального законодавства є передумовами застосування спеціальних знань і технічних засобів у кримінальному судочинстві.

При використанні технічних засобів необхідно процесуально оформити:

- 1) факт застосування технічних засобів і прийомів;
- 2) матеріали, отримані в результаті їх застосування.

Використання криміналістичної техніки доцільно відобразити в протоколі за такою схемою:

- де, коли, у зв'язку з чим, стосовно яких об'єктів;
- ким, для чого і що застосовано;
- що і як саме виявлено або отримано в результаті застосування технічних засобів.

У протоколі слід вказати, що перед застосуванням технічних засобів про це були сповіщені особи, які беруть участь у проведенні слідчої (розшукової) дії.

Існують певні вимоги, які забезпечують доказове значення результатів застосування науково-технічних засобів. При оформленні матеріалів, отриманих у результаті застосування криміналістичної техніки, необхідно:

- 1) показати зв'язок між виявленими технічними засобами фактами та проведеною слідчою (розшуковою) дією;
- 2) додатки засвідчених підписами учасників слідчої (розшукової) дії;
- 3) вказати, які технічні засоби захисту від фальсифікації об'єктів мають додатки;
- 4) помістити стислі пояснювальні написи до додатків до протоколу.

2. Загальні засади проведення огляду

1. Фактична підстава – зафіксована у процесуальних документах кримінального провадження або в повідомленнях, заявах про правопорушення необхідність з'ясування обстановки події, а також інших обставин, що мають значення для розслідування.

2. Правова підстава – огляд проводиться лише після початку кримінального провадження. Винятком є проведення огляду місця події за умов невідкладності (ч. 3 ст. 214 КПК України), що дозволяє проводити його до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початку кримінального провадження.

3. *У передбачених законом випадках огляд проводиться за участю не менше двох понять.* Мова йде про: 1) огляд трупа, у тому числі пов'язаний із ексгумацією; 2) освідчування особи; 3) огляд житла чи іншого володіння особи.
4. *Проведення огляду у нічний час* (з 22 до 6 год.) не допускається за винятком невідкладних випадків, коли затримка у їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного (ч. 4 ст. 223 КПК України).
5. *Для надання допомоги слідчому*, до проведення огляду можуть залучатися спеціалісти та працівники оперативних підрозділів, інші компетентні суб'єкти.
6. *Для участі в огляді може бути запрошений* потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження.
7. *При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право* проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.
8. *Недопустимо принижувати честь і гідність осіб*, які беруть участь у проведенні огляду, а також інших присутніх осіб, ставити під загрозу їх життя і здоров'я.

3. Огляд місця події

Як зазначено у ч. 1 ст. 237 КПК України, з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів

Огляд місця події – це слідча (розшукова) дія, мета якої полягає в дослідженні матеріальної обстановки місця події шляхом безпосереднього особистого її сприйняття слідчим, іншими учасниками огляду з метою виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, – з'ясування механізму події та інших обставин, що мають значення для провадження.

Загальні завдання огляду місця події:

- безпосереднє вивчення слідчим обстановки місця події для з'ясування характеру й обставин події;
- виявлення, збирання, закріплення, попереднє дослідження, оцінка слідів і речових доказів;
- одержання інформації для висування та перевірки версій щодо події, яка розслідується;
- одержання даних для організації оперативно-розшукових заходів та використання допомоги громадськості, переслідування підозрюваної особи, встановлення її особистості, мотивів вчинення кримінального правопорушення;
- виявлення причин і умов, які сприяють чи полегшують вчинення кримінального правопорушення.

Проведення огляду місця події складається з декількох етапів:

- 1) підготовчого;
- 2) робочого (складається з загального і детального огляду);
- 3) заключного.

Методи огляду:

- концентричний;
- ексцентричний;
- фронтальний.

Під час проведення огляду місця події, слід особливо увагу звернути на криміналістичні рекомендації, які регламентують найбільш поширені прийоми роботи зі слідами на місці події. Так, наприклад, якщо під час огляду на предметах виявлені сліди (пальців, злому), доцільним є вилучення цих предметів цілком, з метою проведення наступного експертного дослідження. Перед вилученням ці предмети необхідно сфотографувати. При упаковці речові докази слід уберегти від зміщення і пошкодження слідів. Речі біологічного походження, виявлені у процесі огляду, поміщають в скляні ємності, які на час транспортування закриваються кришками, пробками. Якщо предмети, на яких виявлені сліди біологічного походження, неможливо вилучити цілком, то для дослідження беруть їх частини чи роблять зіскоби. Виявлені на снігу плями речовини, схожої на кров, переносять разом із снігом на чисту марлю, просушують при кімнатній температурі і поміщають в пробірку чи в чистий конверт. Мікрочастинки краще вилучати разом із об'єктом-носієм. Якщо це неможливо, то вони вилучаються окремо, за допомогою

дактилоскопічної плівки, лейкопластира, пінцета тощо. При цьому кожний об'єкт експертного дослідження упаковується окремо, відбираються контрольні зразки. Слід пам'ятати, що сліди крім трасологічної, містять одорологічну (запахову) інформацію.

Загальні правила виявлення, фіксації та вилучення об'єктів, що мають значення для провадження, є спільними для всіх видів огляду. Так, якщо на місці огляду виявляють залишені підозрюваною особою особисті речі і предмети, то після їх огляду пінцетом чи руками в гумових рукавичках кожну річ чи предмет поміщують в окремий поліетиленовий пакет, який герметично закривається.

Тому при огляді дрібних предметів слід користуватися пінцетом, великих – рукавичками. Перш за все, предмет оглядається для виявлення папілярних слідів і мікрочастинок, потім його слід “законсервувати”, тобто помістити в герметичну ємність. Якщо відсутні спеціальні ємності, з щільними пробками, звичайну банку закривають поліетиленовою кришкою, а щілину замазують пластиліном.

Якщо місцевість оглядається відповідно до шляху руху злочинця, доцільним є використання допомоги кінолога зі службовою собакою. У таких випадках огляд проводиться на ділянках шириною до 30 метрів по обидві сторони руху службової собаки. Це пов'язано із відхиленням “повітряного” сліду під впливом вітру від справжнього маршруту людини і забезпечує виявлення предметів, від яких злочинець позбувся.

Закономірності роботи зі слідами на місці події:

- виявлення слідів;
- з'ясування закономірності їх виникнення;
- вивчення;
- фіксація;
- вилучення;
- упаковка;
- збереження;
- направлення на дослідження;
- оцінка слідчим і судом;
- використання у процесі доказування.

4. Методичні рекомендації з виявлення, фіксації і вилучення окремих видів слідів та направлення їх на експертне дослідження

Сліди рук.

На місці події трапляються такі *види слідів пальців рук*, як *об'ємні* (утворюються на пластичних речовинах) та *поверхневі* (видимі, слабовидимі та невидимі; відшарування і нашарування). Поверхневі сліди рук можуть бути безбарвними або забарвленими. Механізм утворення слідів та їхній вид зумовлюють техніку їх виявлення.

Виявлення слідів рук.

Для виявлення слідів рук застосовуються наступні методи:

- 1. Візуальний** – пошук слідів здійснюється з використанням лупи, освітлювачів (на просвіт, у розсіяному, косопадаючому світлі).
- 2. Фізичні** прийоми й засоби засновані на використанні особливостей фізичного стану потожирової речовини сліду, адгезійних і відбивних властивостей на фоні щодо поверхні предмета-носія сліду.
- 3. Хімічні** засоби й методи виявлення та фіксації слідів засновані на специфічних реакціях між елементами потожирової речовини (солями, кислотами) або крові (гемоглобіном) і реактивами, що сприяють зміні їхнього кольору.
- 4. Фізико-хімічні** – окурювання слідів параами йоду.

Основні правила виявлення слідів рук:

- Моделюючи механізм вчиненого злочину залежно від речової обстановки на місці злочину й виду вчиненого правопорушення, слід приділяти особливу увагу пошуку в тих місцях, де знаходження відбитків пальців рук найбільше ймовірно.
- Не допустити появи на місці події відбитків пальців осіб, що беруть участь в огляді.
- Працювати в тонких (медичних) гумових рукавичках. Предмети, що оглядаються, брати за ті місця, де знаходження пальцевих відбитків мало ймовірно (ребра, внутрішня поверхня, кути й т.п.).
- При огляді документів рекомендується користуватися пінцетом із плоскими рифленими й широкими браншами.
- При виборі методу виявлення невидимих потожирових слідів пальців рук першим реалізується той спосіб, що не деформує сліди й не виключає у випадку невдачі застосування інших методів.

Виявлення невидимих слідів рук за допомогою дактилоскопічних порошків.

Цей метод заснований на здатності липкої потожирової речовини механічно втримувати дрібні частки дактилопорошків, що потрапили на неї.

Дактилоскопічні порошки діляться на магнітні й немагнітні.

При виборі дактилопорошків необхідно керуватися наступними правилами:

- колір порошку повинен контрастувати з кольором поверхні, що підлягає обробці;
- порошок повинен бути сухим і без грудок;
- порошки не можна застосовувати на брудних, липких, засалених і вологих поверхнях. Вологі предмети повинні попередньо обсохнути;
- вибір потрібного порошку в кожному конкретному випадку залежить від матеріалу й стану слідосприймаючої поверхні, тому попередньо рекомендується з'ясувати його ефективність на нейтральній ділянці обстежуваного предмета;
- “старі” сліди вимагають для свого виявлення тонко здрібнених порошків, а свіжі – можуть добре виявлятися порошками, які більш грубого змелені.

Для виявлення потожирових слідів рук за допомогою магнітних порошків необхідно набрати на магнітний пензель можливо більшу кількість магнітного порошку й отриманою “мітелкою” обробити досліджуваний предмет, не торкаючись його торцем пензля.

Виявляють сліди на багатьох предметах-слідоносіях, у тому числі на склі, порцеляні, пластмасах, полірованих, лакованих, пофарбованих деревині, поліетиленовій плівці, які мають гарну адгезію до потожирової речовини й у той же час не офарблюють фонові поверхні.

Сліди, виявлені люмінесцентним дактилопорошком «ПМЛД-с», мають світіння світло-зеленого кольору при опроміненні їх ультрафіолетовими променями, що забезпечує достатню контрастність при їхньому фотографуванні.

Приблизний запис у протоколі огляду місця події про виявлені сліди рук:

На полірованій поверхні: «...на чистій сухій поверхні полірованих дерев'яних дверцят шафи виявлений маловидимий потожировий поверхневий слід нашарування пальця руки. Слід розташований біля лівого бокового

краю дверцят і знаходиться на відстані 7 см від краю дверцят з боку запору й 84 см від верхнього краю дверцят. Найбільша довжина сліду – 14 мм, найбільша ширина – 2 мм. Папілярний візерунок виражений чітко. Візерунок відноситься до типу петльових. Ніжки петель звернені вліво. Дверцята шафи зі слідом і слід сфотографовані. Слід пофарбований за допомогою пензля порошком алюмінію й перекопійований на чорну слідокопіюючу плівку».

На пляшці: «...на прилавку вітрини знаходиться порожня пляшка ємністю 0,5 літра, виготовлена із прозорого скла. Поверхня пляшки відносно чиста.

При огляді пляшки в різних положеннях, відносно джерела світла, на верхній її циліндричній частині в 4 см від лівого краю етикетки й 7 см від її дна виявлені три безбарвних поверхневих сліди нашарування пальців (два на одній стороні пляшки на відстані 0,5 см один від одного й один – на протилежній). Судячи із взаємного розташування, вони залишені великим, вказівним і середнім пальцями правої руки. Виявлені сліди обкреслені чорним склографом, засобами виявлення сліди обробці не піддавалися.

Пляшка зі слідами сфотографована, нерухомо запакована в спеціальне пакування, яке опечатане печаткою № 1, скріплена підписами понятих, слідчого, з пояснювальними написами».

На підвіконні: «...На чистій і сухій поверхні підвіконня прямокутної форми довжиною 1357 мм, шириною 480 мм, товщиною 50 мм, розташованому на південній стіні, при огляді в косопадаючому світлі із застосуванням лупи 2,5-кратного збільшення виявлений поверхневий слабовидимий статичний слід нашарування пальця руки. Слід розташований біля лівого кута підвіконня в 50 мм від найближчих його країв. Розміри сліду: максимальна довжина – 15 мм, максимальна ширина – 13 мм. Папілярні лінії й особливості будови центра візерунка відобразилися чітко. Візерунок відноситься до типу петльових, ніжки петель звернені вліво. Потім слід був оброблений порошком окису міді за допомогою колонкового пензля, знову сфотографований в умовах, зазначених вище, і вилучений на дактилоскопічну плівку світлого кольору. Слід сфотографований при штучному освітленні із застосуванням фотоапарата марки CANON PC1331, PowerShot SX1 is, об'єктив Canon ZOOM Lens, світлосила об'єктива $f/1:2,8$, 5–100 мм, на карту пам'яті Transcend SD HC ємністю 2 GB. Із зазначеного носія за допомогою ноутбука ASUS і принтера EPSON Stylus Photo T50 на глясовий фотопанір Epson Premium Glossy розміром 10X15 було виготовлено 3 фотографії з місця події, а саме: один вузловий і два детальних знімки. Дані фотографії були наклеєні у фототаблицю, що була технічно й процесуально оформлена.

Слід скопійований на дактилоплівку, що поміщена в поштовий конверт і має бирку з пояснювальним написом: «Слід пальця руки, виявлений

на підвіконні за фактом крадіжки із кв. 11, будинку № 15 по вул. Весняній. 20.02.20015 р.», завірена підписами понятих і слідчого.»

Копіювання й вилучення виявлених слідів рук.

Виявлені сліди рекомендується вилучати **разом із предметом-носієм.**

Копіювання проводиться, коли безпосереднє вилучення предмета-носія зі слідом або неможливо, або сполучено з небезпекою пошкодження сліду.

Для копіювання слідів рук, виявлених зазначеними дактилопорошками, можна використовувати:

1. Дактилоскопічну плівку.

Рекомендації з копіювання за допомогою дактоплівки:

- відрізати від аркуша дактоплівки потрібний шматок і обережно відокремити покривний захисний листок;
- накласти шматок дактоплівки липкою стороною на слід і щільно притиснути рукою або прогладити пальцями, при цьому між плівкою й поверхнею сліду не повинно бути пухирців повітря;
- взяти плівку за один з кутів кінчиками пальців або пінцетом і, не зрушуючи в сторони, відокремити від поверхні предмета;
- покрити липкий шар з відкопійованим слідом раніше відділеним покривним листком.

2. Липку стрічку “Скотч”.

Рекомендації з копіювання липкою стрічкою «Скотч»:

- з липкою стрічкою **варто** працювати акуратно й обережно, тому що неправильні рухи можуть привести до злипання стрічки між собою й ушкодити слід;
- при копіюванні слідів рук із предметів, липка стрічка з вилученими з них слідами наклеюється на чистий, білий аркуш паперу.

Не рекомендується копіювати липкою стрічкою сліди рук, виявлені на поверхні документа, – це веде до його псування, тому що стрічка зі слідами не видаляється з документа або ця ділянка зі слідами підлягає вирізанню. У цьому випадку використовується дактоплівка.

3. Силіконові пасти.

Копіювання слідів пальців рук провадиться за допомогою силіконових паст «К», «У-4» й ін., які в суміші з каталізаторами полімеризуються, утворюючи через деякий час резиноподібні зліпки.

Фіксація виявлених слідів рук.***Фіксація виявлених слідів пальців рук провадиться шляхом:*****Опису в протоколі огляду:**

- на якому предметі виявлений слід (найменування й призначення предмета);
- характеристика даного предмета (форма, розміри, колір, ознаки, що індивідуалізують);
- стан поверхні предмета (суха, волога, чиста, запилена тощо);
- місцезнаходження предмета;
- спосіб виявлення слідів рук;
- кількість слідів;
- вид сліду (об'ємний, поверхневий, невидимий, слабовидимий, пофарбований тощо);
- тип папілярного візерунка, що відобразився (дуговий, петльовий, завитковий);
- розмір сліду (максимальна довжина, ширина);
- якщо слідів декілька, то їхнє взаємне розташування;
- спосіб фіксації (сфотографований, записаний на відео, зроблена замальовка);
- спосіб вилучення (вилучений із предметом, частиною предмета; скопійований на слідокопіювальну плівку (темна, світла), виготовлений зліпок (матеріал зліпка) тощо);
- упакування сліду (вид упакування, напис на упаковці, наявність відбитка печатки).

Упакування предметів, на яких виявлені сліди рук або передбачається їхня наявність.**Основні правила упакування:**

- Поверхня предметів, на яких є відбитки пальців рук або передбачається їхня наявність, не повинна торкатися матеріалу упакування.
- Матеріал упакування повинен бути досить міцним, не пропускати вологу, пил.
- Предмети закріплюються в упаковці в нерухливому стані.

Рекомендації з упакування:

- Посуд (чашки, склянки, чарки тощо), банки, пляшки помістити між двома шматками фанери або щільного картону з достатньою кількістю невеликих трикутних вирізів по краях, а потім обв'язати по них

частими стібками всю конструкцію тонким шпагатом. Також для цих цілей можна використовувати порожні чисті пластикові пляшки.

- Осколки скла упаковуються аналогічним способом, але у вертикальному положенні, причому в шматках фанери для стабільності доцільно зробити невеликі наскрізні вирізи для гострих кінців осколків. Отриману зв'язку можна упакувати в міцний пластиковий пакет і обв'язати горловину.
- Холодна зброя, інструменти, пістолети, револьвери укладаються на тонких підставках у ящик або міцну картонну коробку, нерухомо закріплюються у 2–3-х місцях шпагатом через отвори в дні й закриваються кришкою.
- Зліпки упаковуються в підручні ємності (коробки, футляри) і перекладаються м'яким матеріалом.
- Зовнішня упаковка обв'язується шпагатом і опечатується. До упаковки прикріплюється бирка, у якій вказується, що, де, коли вилучено, а також найменування провадження, до якого відноситься упакований предмет. Текст скріплюється підписом слідчого й понятих.

Особливості одержання зразків відбитків пальців для порівняльного дослідження.

Дактилоскопіювання живих осіб.

Послідовність дій:

- Ближче до краю на гладку пластинку, скло, картон або щільний аркуш паперу видавлюють невелику кількість типографської фарби й розгортають її дактилоскопічним валиком рівним тонким шаром.
- Дактилоскопіюємій особі пропонують вимити руки теплою водою з милом, витерти (на вологі руки дактофарба не прилипає).
- Дактокарту згинають під нижній край спеціально відведених граф для одержання відбитків правої руки, а потім – лівої. По лінії вигину дактокарта розташовується на краю столу.
- Після чого нігтьові фаланги всіх пальців по черзі прокочують по пластині з фарбою або за допомогою дактилоскопічного валика від однієї крайки нігтя до іншої починаючи з великого пальця руки до мізинця (із правої руки), потім у тому ж порядку прокочують їх на дактокарті.
- Потім у спеціально призначені графи наносять контрольні відбитки спочатку великих пальців, потім одночасно фаланги всіх пальців правої й лівої рук. При відсутності бланка відбитки наносяться на чистий аркуш паперу, спочатку права рука від великого пальця до мізинця, потім – ліва. Далі робляться контрольні відбитки великих пальців рук.

- Зі зворотної сторони дактокарти розміщаються по черзі відбитки долонь.

Дактилоскопіювання трупів.

Основні рекомендації (правила) по дактилоскопіюванню трупів:

- Усі роботи варто проводити в гумових медичних рукавичках з дотриманням правил гігієни.
- Дактилоскопіювання трупа доцільно проводити після його судово-медичного дослідження, коли вже проведений відбір піднігтьового вмісту, нашарування речовини при специфічному забрудненні рук, а також фрагментів нігтьових пластин для лабораторних досліджень.
- Перш ніж приступитися до дактилоскопіювання, кисті рук варто оглянути для визначення їхнього стану й вибору найбільш ефективного способу одержання відбитків.
- Під час такого огляду варто описати тип і вид папілярного візерунка кожного пальця з метою виведення реєстраційної дактилоскопічної формули.
- Для одержання відбитків пальців рук потрібно дотримуватися наступного порядку: спочатку застосовувати більш прості, неруйнуючі методи, потім, якщо очікуваний результат не досягнутий, переходити до більш складних.
- Процес виготовлення відбитків (особливо в складних випадках) повинен бути описаний у процесуальному документі (протокол вилучення зразків, висновок або довідка експерта).

Методи дактилоскопіювання трупів залежать від посмертних змін кистей рук.

Особливості дактилоскопіювання трупів, що не піддалися значним посмертним змінам.

Рекомендації з дактилоскопіювання трупів мало відрізняється від дактилоскопіювання живих осіб:

- Заздалегідь готуються невеликі прямокутні аркуші паперу гарної якості (крейдований щільний папір),
- На зворотному боці листків наносять позначення руки й пальця, що буде дактилоскопійований (позначення краще наносити м'яким графітним олівцем).
- Дактилоскопічну (типографську) фарбу наносять тонким шаром на палець (долоню) шляхом прокатування валиком.

- Для одержання відбитка пальця листочок паперу закріплюють на твердому предметі (експерти частіше всього використовують сірникову коробку або що-небудь подібне) або спеціальному пристрої, потім папір прокочують по пофарбованому пальці, не допускаючи ковзання.
- Для одержання відбитків долонь аркуш паперу закріплюється на циліндричному предметі (наприклад, звичайній скляній пляшці ємністю 0,5 л) і потім прокочується по пофарбованій поверхні долоні в поздовжньому напрямку.

Особливості одержання відбитків пальців рук трупів, що піддалися задубінню й висиханню (ранні трупні явища).

- Для ослаблення трупного задубіння рекомендується багаторазове обережне згинання й розгинання пальців кисті. Кращі результати одержують, якщо кисть занурити на нетривалий час у теплу воду.
- Якщо розправити зігнуті пальці зазначеним способом не вдається, то прибігають до перерізання сухожиль у промене-зап'ясному суглобі. Цю процедуру повинен проводити судовий медик, якого варто залучати в подібних випадках.
- Одержання якісних відбитків утрудняється утворенням шкірних складок і поглибленням рельєфу зморшок, які на дактокарті відображаються у вигляді пробільних ділянок (іноді досить значних за розміром), що порушують природну структуру папілярного візерунка.
- Складки, що утворилися, і зморшки можна розправити шляхом введення в товщу м'яких тканин долонь і нігтьових фаланг пальців рук води, вазелінового масла, гліцерину, розплавленого парафіну або повітря.
- Дактилоскопіювання здійснюється негайно після введення речовини, оскільки воно достатньо швидко дифундує в товщу тканини й дренажує через ушкодження шкіряного покриву.
- Іншим способом одержання відбитків папілярних візерунків пальців і долонних ділянок є безпосереднє фотографування папілярного візерунка в косопадаючому світлі.
- Можна застосувати виготовлення зліпків папілярних візерунків. В якості зліпочної маси рекомендують гіпс, віск, пластилін, однак кращі результати досягаються при використанні силіконово-гумових паст із каталізатором і латексу.
- Перемішану з каталізатором силіконову пасту або латекс наносять тонким шаром на поверхню пальця. Після закінчення полімеризації плівку, що утворилася, знімають із пальця у вигляді панчохи, вивертають навиворіт і фотографують або надягають на свій палець, після чого

звичайним способом одержують відбиток на аркуші паперу. Отриманий відбиток є негативним (папілярні лінії не пофарбовані), тому фотографічним способом з нього виготовляють позитивний відбиток.

Дактилоскопічна експертиза (експертиза слідів рук) є різновидом траєологічної експертизи, основним завданням якої є ідентифікація особи за слідами рук, залишеними на місці події.

Для проведення дактилоскопічної експертизи слід підготувати:

- 1) постанову про призначення експертизи;
- 2) протокол огляду місця події (інші матеріали кримінального провадження);
- 3) досліджувані об'єкти зі слідами або сліди, перенесені на плівки, фотознімки слідів тощо;
- 4) зразки для порівняння.

Питання, що вирішуються дактилоскопічною експертизою.

Питання діагностичного характеру:

1. Чи є на представленому об'єкті сліди рук? Чи придатні вони для ідентифікації особи?
2. Якою рукою (правою або лівою) і якими пальцями (ділянкою долоні) залишені сліди на даному предметі? Яке взаємне розташування слідів пальців рук, яка їхня локалізація на різних предметах (для аналізу окремих елементів механізму злочину або іншої події)?
3. Чи має якісь особливості будова кисті руки особи, що оставила сліди (шрами, захворювання шкіри, відсутність фаланг пальців)? Чи не було на руках сторонніх предметів: кілець, рукавичок тощо)?
4. Як давно залишені сліди рук?
5. Яка стать, вік і приблизний зріст особи, що залишила сліди?
6. Яка кількість осіб перебувала на місці події?

Питання ідентифікаційного характеру:

1. Чи належать сліди рук одній або декільком особам?
2. Чи не залишені сліди рук конкретною особою (особами)?

Сліди взуття.

Види слідів взуття поділяються на *об'ємні* (утворюються на поверхні ґрунту) і *поверхневі* (видимі, невидимі), *статичні* та *динамічні*.

Виявлення слідів взуття.**Рекомендації з виявлення:**

- Здійснюється по всьому місцю події, а також з урахуванням результатів моделювання події злочину на ділянках місцевості, що примикають, і будівель.
- У приміщенні поверхневі сліди нашарування, утворені різними забрудненнями, можуть бути виявлені в місцях проникнення злочинців: на підлозі біля входних дверей або вікна, на підвіконні або по всьому житлу, якщо при пошуку цінностей були розсипані такі порошкоподібні речовини, як борошно, цемент, пральний порошок, земля із квіткових горщиків.
- Поверхневі сліди, що виникли в результаті відшарування часток підшви, особливо гумової, можуть утворитися в результаті нанесення ударів ногами по зовнішній поверхні входних дверей, по потерпілому, що перебуває в одязі, а також при контакті взуття з аркушами паперу, картону, предметами одягу, розсипаними по підлозі, з керамічною плиткою, лінолеумом.
- Об'ємні сліди ніг на місцевості можуть бути виявлені на шляху прибуття й відходу злочинців з місця події, при волочінні й перенесенні трупа потерпілого до місця його приховання, іноді навіть на значній відстані. У будинках подібні сліди можуть утворитися при відході злочинців через горища на горищній засипці.

Виявлення об'ємних слідів ніг, а також поверхневих, утворених сторонніми забрудненнями, особливих складностей не викликає. Найпоширенішим способом вилучення об'ємних слідів ніг є виготовлення з них зліпків за допомогою гіпсу, розплавленої сірки, стеарину, воску, парафіну, шляхом використання полімерних смол (наприклад, пасти У-18, СКТН, "Сіелан", "Дактол-М", "Таодент", "Силикодент", "Сіеласт-69").

Невидимі сліди нашарування часток підшви можна виявити шляхом обробки поверхні-слідоносія магнітними дактилопорошками за допомогою магнітного пензля.

- На пористій поверхні виявлені в такий спосіб сліди взуття можна закріпити шляхом обробки їх парама йоду.
- За несприятливих погодних умов виявлені на відкритій місцевості сліди повинні бути прикриті підручним матеріалом.

Фіксація слідів взуття.**1. У протоколі огляду вказується наступне:**

- місце виявлення слідів із прив'язкою на плані:

- для *одиночного сліду* відстань у сантиметрах від двох нерухомих об'єктів місця події до центра носка сліду або іншої чітко видимої частини сліду;
- для *доріжки слідів* відстань від двох нерухомих об'єктів місця події до певної частини одиночного сліду на початку доріжки і її кінці;
- *стосовно доріжки слідів:*
 - довжина кроку;
 - ширина кроку;
 - напрямок руху;
 - лінія ходи;
 - кут розвороту стопи лівого й правого сліду;
- *стосовно до кожного виявленого сліду:*
 - поверхня-слідоносій;
 - вид сліду (об'ємний, поверхневий);
 - розміри сліду;
 - сторонні речовини або предмети, що перебувають на сліді;
 - чи були вони вилучені перед виготовленням з нього копії;
 - спосіб фіксації вилучення, використані для цієї мети технічні засоби.

Сліди ніг фотографуються в максимально великому масштабі, обов'язково способом масштабної фотозйомки. При цьому об'ємні сліди ніг (як і сліди пальців) висвітлюються основним світлом і додатковим тіньовим.

Доріжка слідів ніг, якщо вона коротка, фотографується цілком на один кадр. Довшу доріжку слідів краще зафіксувати методом лінійної панорами. Якщо в доріжці слідів зафіксувалися особливості ходи, доцільно здійснити зйомку зверху масштабним способом.

Фотографуванню підлягають будь-які виявлені на місці події сліди взуття.

Правила фотографування слідів ніг:

- суворо дотримуючи паралельності площини кадру площині поверхні-слідоносія;
- слід повинен займати по можливості більшу частину кадру;
- масштабна лінійка укладається поруч зі слідом, що фотографується, в одній площині з його основою;
- якщо об'ємний слід глибоко втиснений у ґрунт, то поруч зі слідом на всю довжину масштабної лінійки робиться поглиблення, основа якого повинна перебувати на одному рівні із дном сліду;
- поділки лінійки повинні бути завжди спрямовані у бік сліду;
- доріжка слідів фотографується методом панорамної зйомки;

- кращий спосіб освітлення при фотографуванні слідів взуття – рівномірне розсіяне світло з бічним підсвічуванням, що виконується за допомогою екрана, для того, щоб створити косо падаючі промені світла, у яких чіткіше проступають об'ємні елементи сліду;
- сліди палиць, тростин, милиць й ін. пристосувань, що полегшують ходу, фотографуються як разом з поруч розташованими слідами взуття, так і окремо.

Приблизний опис у протоколі огляду доріжки слідів взуття й одиничного сліду: «...на вологому піску доріжки, що веде від хвіртки в заборі до будинку виявлений одиничний об'ємний (втиснений) слід взуття правої ноги. Слід своїм носком спрямований від хвіртки до входних дверей будинку. Відстань по площині землі від середини краю носка сліду до правого краю нижньої сходинки сходів, що ведуть до входних дверей будинку – 608 см, до лівого (якщо дивитися з боку хвіртки) кута будинку – 1401 см. У сліді відобразилася вся подошвена частина взуття. Загальна довжина сліду 29,5 см. Підметкова й проміжна частини становить єдине ціле, довжина цієї частини 24,5 см, ширина в самій широкій частині – 7 см і в самій вузькій, ближче до каблука, – 5,3 см. Носок має гостру форму. Малюнок підметки у вигляді поперечних смуг шириною по 0,5 см із проміжками між ними в 0,3 см. Каблук довжиною 5 см і шириною 5,1 см. Внутрішній край каблука ввігнутий, зовнішній – овальний. Малюнок рельєфу каблука, що відобразився, має вигляд 9-ти кружків діаметром по 0,6 см, розташованих в один ряд по овальному зовнішньому краю.

Перед початком роботи зі слідом з нього був зроблений забір повітря за допомогою шприца обсягом 20 см³. Шприц наповнювався повітрям 20 разів з відстані 0,5–0,1 см від дна сліду по всій його поверхні. Повітря потім перекачувалося в банку з темного скла обсягом 0,8 л через лежачу на її дні стерильну марлеву серветку. Банка закрита герметичною пластмасовою кришкою й упакована в поліетиленовий пакет, що перев'язаний і опечатаний мастичною печаткою № 324. На упаковці зроблений напис: “Проба повітря, вилучене зі сліду взуття на доріжці двору будинку № 16 по вул. Сонячній селища Велике... при огляді місця події 12 травня... р.”, підпис слідчого й понятих.

Слід сфотографований за правилами масштабної детальної зйомки при штучному висвітленні із застосуванням фотоапарата марки CANON PC1331, PowerShot SX1 is, об'єктив Canon ZOOM Lens, світлосила об'єктива f/1:2,8, 5–100 mm, на карту пам'яті Transcend SD HC ємністю 2 GB. Із зазначеного носія за допомогою ноутбука ASUS і принтера EPSON Stylus Photo T50 на глянсовий фотопанір Epson Premium Glossy

розміром 10X15 було виготовлено 8 фотографій з місця події, а саме: три панорамних, один оглядовий, два вузлових і два детальних знімки. Дані фотографії були наклеєні у фототаблицю, що була технічно й процесуально оформлена.

Зі сліду зроблений гіпсовий зліпок, що вилучений і упакований у дерев'яний ящик зі стружкою. Ящик перев'язаний і опечатаний мастичною печаткою № 324, на ньому зроблений напис: "Гіпсовий зліпок зі сліду взуття на доріжці двору будинку № 16 по вул. Сонячна сел. Лихтево..., вилучений при огляді місця події 12 травня р.", підписи слідчого й понятих".

Вимірювання:

- Проводиться за допомогою лінійки й циркуля. По осі вимірюється його загальна довжина, а також окремо довжини підметкової, каблучної й проміжної частин. Ширина підметкової й каблучної частин вимірюються в самому широкому місці, а проміжної – у самому вузькому.
- Елементи доріжки слідів вимірюються стосовно всіх наявних у ній слідів для того, щоб одержати згодом усереднені дані. Кут розвороту стопи спочатку позначається двома шматками шпагату, прив'язаними до одного кілочка, а потім вимірюється транспортиром. Потрібно врахувати, що він залежно від манери ходи може бути позитивним, негативним і нульовим.

Вилучення слідів взуття.

Поверхневі сліди взуття, утворені нашаруванням сторонньої речовини, його відшаруванням або виявлені дактопорошками, можуть бути вилучені на дактоплівку великого формату.

З об'ємних слідів виготовляються гіпсові зліпки:

Виготовлення гіпсових зліпків зі слідів взуття на ґрунті:

- Попередньо пінцетом зі сліду видаляють листки, камінці або інші предмети, які потрапили в слід.
- Залитий водою слід потрібно попередньо осушити. Для цього можна використовувати гумову грушу, медичний шприц, фільтрувальний папір. Видаляти воду треба надзвичайно обережно й можливо малими порціями, тому що разом з переміщенням води можуть зміститися частки ґрунту, що становлять особливості будови сліду. Якщо води багато, слід осушується за допомогою дренажної канавки, виритої збоку від сліду.

- Поверхню об'ємних слідів, утворених на сухих ґрунтах і сипучих матеріалах, необхідно зміцнити шляхом обприскування їх лаком для волосся в аерозольній упаковці. Для цього необхідно:
 - відгородити слід з підвітряного боку підручними засобами;
 - обробити поверхню сліду лаком з відстані 15–20 см;
 - дати сліду підсохнути протягом 15–20 хв. залежно від температури повітря.
- Для виготовлення зліпків сухий медичний гіпс необхідно змішати з водою в співвідношенні 1:1 за об'ємом, ретельно розмішати й виждати момент, коли суміш почне загустівати і перетвориться в рідку пасту.
- Потім частину готової гіпсової пасти обережно укласти в слід таким чином, щоб ложе сліду було повністю покрите шаром пасти висотою 1 см.
- Для надання зліпку необхідної твердості укласти в слід каркас із попередньо змочених дерев'яних паличок, до однієї з яких повинен бути прив'язаний шпагат з біркою. Деталі каркаса не повинні виступати за габарити зліпка.
- На закінчення необхідно укласти в слід залишок гіпсової пасти так, щоб загальна товщина зліпка була не менш 2–2,5 см. Для виготовлення одного зліпка потрібно 2–2,5 склянки гіпсу.
- Готовий зліпок можна вилучити зі сліду не раніше чим через годину, глибоко підкопуючи лопатою, ножом або жерстиною. Звичайно до ложа зліпка прилипають шари пухкого ґрунту. Такий конгломерат необхідно впакувати в коробку з м'якою прокладкою (ватою, зім'ятими клаптиками паперу, дрантям) і після повернення з місця події підсушити на повітрі протягом 3–4 ч.
- Після підсушування ґрунт, що пристав до зліпка, можна змити слабким струменем води, використовуючи пензель або марлевий тампон.
- Зліпок остаточно висушується в сухому, теплом приміщенні, але вдалині від опалювальних приладів. Час сушіння залежить від величини зліпка й температури. Наприклад, зліпок середньої товщини (2–2,5 см) висихає при кімнатній температурі через 1–1,5 доби, а при 50–60 градусах – через кілька годин. Сушіння при більшій високій температурі небажане, щоб уникнути розтріскування зліпка.

Забороняється:

- зчищати ґрунт на місці події, тому що зліпок ще сильно зволожений і можна легко ушкодити поверхню, що відтворює дрібні особливості сліду;

- застосовувати для зміцнення сліду перед виготовленням гіпсових зліпків розчини яких-небудь інших смол і полімерів (наприклад, поліхлорвінілу, акрилу, полістиролу й ін.). Це призведе до неминучого псування зліпка, тому що ґрунт, закріплений цими речовинами, водою не змивається.

Виготовлення гіпсових зліпків зі слідів взуття на снігу:

- Насамперед вода, призначена для одержання гіпсової пасти, повинна бути охолоджена до 0°C шляхом додавання чистого снігу або льоду доти, поки вони перестануть танути.
- Сухий гіпс варто також остудити, для чого посипати його тонким шаром на лист фанери й покласти на сніг.
- Чашку із сумішшю гіпсу й води потрібно обкласти з усіх боків снігом і безупинно помішувати масу до утворення пасти.
- Перед виготовленням зліпка слід необхідно зміцнити й закрити наявні сніжні пори. Для цього він обприскується водою з добре відрегульованого пульверизатора. При цьому потрібно мати на увазі, що при температурі навколишнього повітря понад 0°C обприскувати слід водою недоцільно; при температурі від 0° до – 15°C вода для обприскування повинна мати температуру 0°C, тобто занурений у неї сніг не повинен танути. При температурі від – 15° до – 25°C доцільно використовувати воду, що має температуру + 5–10°C, тому що більш холодна вода буде замерзати в наконечнику пульверизатора і його прийдеться часто відігрівати теплом долонь рук, що не завжди зручно.
- Поверхню сліду потрібно обробляти водою з відстані 10–15 см, стежачи за тим, щоб струмінь повітря не здував частки снігу й краплі води попадали в усі поглиблення, щілини й складки сліду. Після зміцнення сліду зліпок виготовляється за допомогою холодної гіпсової пасти за вищеописаною методикою.
- На витягнуті зі сліду зліпки можуть налипати коми снігу, який не можна зчищати, – він повинен розтаяти самостійно. Сирі зліпки дуже неміцні, внаслідок чого не можна доторкатися до їхньої контактної поверхні до закінчення сушіння.
- При температурі нижче – 25°C працювати з водою й гіпсовою пастою на відкритому повітрі практично дуже складно. Тому для вилучення за допомогою гіпсу об'ємних слідів на снігу можна скористатися підручними засобами й, якщо це можливо, перенести масу снігу зі слідом у приміщення з більше високою температурою, де й виготовити гіпсові зліпки.

Питання, що розв'язуються трасологічною експертизою взуття.**Питання діагностичного характеру:**

1. Чи залишений слід (сліди) босими ногами людини (ногами в панчохах, шкарпетках, взутті)? Чи додатні сліди ніг (взуття) для ідентифікації?
2. Скількома особами залишені сліди босих ніг, взуття?
3. Якою ногою (правою або лівою) залишений слід? Які розмір і особливості босої ноги (шрами, захворювання шкіри, відсутність фаланг пальців), що залишила сліди?
4. Яким взуттям (вид, розмір, ступінь зношеності) залишені сліди? Які особливості мають взуття, панчохи, шкарпетки?
5. Які фізичні властивості особи, що залишила сліди (стать, зріст, особливості статури, ходи тощо)?
6. Який напрямок і характер руху людини (наприклад, кроком, бігцем, з вантажем, у темряві, у стані сп'яніння)?
7. Як давно залишені сліди на місці події?

Питання ідентифікаційного характеру:

1. Чи залишені сліди босих ніг даною особою? Чи залишені сліди босих ніг тією самою особою?
2. Чи залишені сліди взуттям, панчохами або шкарпетками, вилученими у даної особи? Чи залишені сліди одним і тим же взуттям, панчохами?

Сліди транспортних засобів (див. тему “Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень за фактами дорожньо-транспортних пригод”).

Сліди зубів людини.

За способом відображення ознак сліди зубів поділяються на сліди *статичні* (крапкове відображення) і динамічні (лінійне відображення).

Під час огляду слідів зубів необхідно встановити й відобразити в протоколі огляду наступні дані:

- а) об'єкт, на якому виявлені сліди (на трупі, шматку мармеладу, торті, яблуці, недопалку цигарки, металевому пляшковому ковпачку й ін.);
- б) локалізацію сліду на об'єкті (наприклад, на трупі жінки, на лівій молочній залозі, в 3-х см від соска);
- в) вид сліду (відкуса, надкусу), кількість зубів, що відобразилися;
- г) форму зубного ряду (прямокутна, еліпсоподібна та ін.);

- д) форму й розміри відображень окремих зубів (лінійні, злегка вигнуті до зовні вдавненості (від різців); ромбовидні вдавненості (від іклів); у вигляді квадрата або трапеції (від великих корінних);
- е) особливості положення відображень окремих зубів (відхилення від лінії зубного ряду – нагору або донизу; розворот навколо вертикальної осі).

Приблизний опис у протоколі огляду місця події про виявлені сліди зубів:

«... На кухонному столі житлового приміщення, розташованого у квартирі № 17 по вулиці Луговій м. Н-ська, на відстані 40 см від переднього краю й 15 см від правого краю виявлений шматок сиру прямокутної форми розміром 10x5 см, товщиною – 15 мм. На краю шматка сиру чітко відобразилися сліди відкуса зубів: чотирьох різців і двох іклів, сліди центральних різців мають ширину до 7 мм, бічних – 5 мм. Ширина слідів від іклів – 6 мм. Сліди центральних різців перебувають на відстані 5 мм друг від друга. Відстань між слідами від іклів – 50 мм. Слід від правого ікла на 2 мм виступає вперед у порівнянні з поруч розташованим слідом від бічного різця. У трасі слідів зубів при косопадаючому освітленні проглядаються дрібні паралельно розташовані борозенки й валики. При огляді використовувалися 2-кратна лупа й лінійка.

Шматок сиру й сліди зубів на ньому сфотографовані із застосуванням масштабної лінійки при штучному освітленні із застосуванням фотоапарата марки CANON PC1331, PowerShot SX1 is, об'єктив Canon ZOOM Lens, світлосила об'єктива $f/1:2,8$, 5–100 мм, на карту пам'яті Transcend SD HC ємністю 2 GB. Із зазначеного носія за допомогою ноутбука ASUS і принтера EPSON Stylus Photo T50 на глясовий фотопанір Epson Premium Glossy розміром 10x15 було виготовлено 2 фотографії з місця події, а саме два детальних знімки. Дані фотографії були наклеєні у фототаблицю, що була технічно й процесуально оформлена.

При фотографуванні траси слідів зубів висвічувались косопадаючими променями переносного джерела світла.

Шматок сиру вилучений, загорнутий у чистий папір і поміщений у коробку з-під цукерок «Білочка». Коробка загорнена в білий папір, обв'язана шпагатом і опечатана. Є відбиток круглої печатки для пакетів № 7 слідчого відділу м. Н-ська»

На коробці зроблений напис: «Шматок сиру зі слідами зубів, вилучений при огляді місця події...». Дата, адреса, підписи слідчого й понятих.

Сліди зубів, по можливості, вилучаються й доставляються на дослідження разом з об'єктами, на яких вони виявлені. У необхідних випадках для запобігання об'єктів зі слідами зубів від висихання, гниття, ушкодження

(фрукти, інші продукти харчування, ділянка шкіри зі слідами зубів) поміщають у розчин 0,5% формаліну або 40% спирту.

Сліди зубів на трупі судово-медичний експерт, за вказівкою слідчого, вилучає з ділянкою шкіри й поміщає в скляну банку з оцтово-спиртовим розчином.

У тих випадках, коли не можна вилучити об'єкти зі слідами зубів, з них виготовляють зліпки за допомогою більш рідкого гіпсу, ніж при виготовленні зліпків зі слідів ніг. Для більш швидкого застигання гіпсу в розчин додають небагато повареної солі.

Складання схем.

Фіксація на схематичному зображенні предмета-носія, особливо в тих випадках, коли зустрічаються труднощі з фотографічною фіксацією взаємозв'язку зубів з іншими слідами.

Вилучення й упакування слідів зубів.

Рекомендації з вилучення й упакування слідів зубів:

- a) ***Швидкоконсувний*** продукт зі слідом треба помістити в чисту скляну посудину із кришкою, яку поставити в холодильник.
- b) ***Овочі й фрукти зі слідами зубів:***
 - обертають чистою текстильною тканиною або декількома аркушами тонкого паперу;
 - впритул поміщають у посудину з 40-процентним спиртом або 0, 5-процентним розчином формаліну, у крайньому випадку, з водою.
- c) ***Продукти харчування зі слідами зубів треба:***
 - загорнути у фольгу й зберігати в холодильнику;
 - або помістити в скляний посуд так, щоб вони не пересувалися й місце зі слідами ні із чим не стикалося;
 - закривають кришкою й поміщають у холодильник, а при транспортуванні в ємність із “сухим льодом”.
- d) ***Недопалки зі слідами зубів:***
 - вилучати пінцетом, щоб не привнести свою потожирову речовину, а також на недопалках залишається слина, що може служити предметом самостійного дослідження;
 - кожний недопалок упаковується в чистий аркуш паперу, потім у коробку.
- e) ***Сліди зубів на трупі:***
 - вилучаються за допомогою фахівця в галузі судової медицини з ділянкою шкіри в морзі;

- зберігають в оцтово-спиртовому розчині (1 частина крижаної оцтової кислоти, 2 частини спирту й 7 частин води).

Питання, що вирішуються цим видом трасологічних експертиз.

Питання діагностичного характеру:

1. Чи залишені сліди, представлені на експертизу, зубами людини?
2. Чи придатні сліди зубів для ідентифікації?
3. Зубами верхньої або нижньої щелепи і якими конкретно (молярами, різцями тощо) залишені? Які особливості зубного апарату людини, що залишила сліди (відсутність зубів, дефекти зубів і т.п.)?
4. Чи можна в цьому випадку визначити стать, вік і професію людини, що залишила сліди?
5. Який був механізм утворення слідів (надкус, відкус)?
6. Чи залишені сліди зубами однієї людини або різних осіб?
7. Чи не залишені сліди зубів протезами?

Питання ідентифікаційного характеру:

1. Чи не належать сліди зубному апарату конкретної людини?
2. Чи не належать сліди зубному апарату тієї самої людини?
3. Чи не залишені сліди протезом, поданим на експертизу?

Сліди знарядь злому, механізмів та інструментів.

На місцях подій зустрічаються сліди-відображення різних предметів. ***За природою (характером) впливу знаряддя злому, що застосовуються злочинцями, поділяють на знаряддя термічного й механічного впливу та знаряддя, засновані на дії вибухової (ударної) хвилі.***

Під час огляду місця події, коли об'єктом злому є двері, варто звертати увагу не тільки на особливості слідів злому, особливості матеріалу й конструкції дверей, а й на сліди, а також предмети, що перебувають поруч із дверима. Так, при випилюванні фільонок дверей необхідно зафіксувати розташування й кількість опилок. Останні повинні бути зібрані для дослідження.

Під час огляду місця події, пов'язаного зі слідами злому, необхідно шукати наступні сліди:

- а) проникнення в приміщення;
- б) руйнування будь-яких перешкод;
- в) перебування в приміщенні сторонніх осіб;
- г) напрямку приходу й відходу злочинців;

д) наявності або відсутності на місці події предметів злочинного посягання.

Здійснюючи пошук слідів знарядь злому на місці огляду, необхідно враховувати наступне:

- різний ступінь виразності слідів, що виникають від дії застосованих при зломі предметів. Поряд зі слідами, добре помітними й виявленнями яких не являє собою труднощів, іноді є малопомітні сліди знарядь злому.

Порядок і особливості огляду зламаних перешкод повинні бути наступні:

- 1) доцільно оглядати зламани перешкоди в тій послідовності, у якій вони піддавалися впливу злочинця. Це дозволяє простежити зміни, які можуть з'явитися у використаному знарядді, збільшення кількості знарядь, ознаки, які свідчать про навички користування застосованими як знаряддя злому предметами, та ін.;
- 2) дотримуватись послідовності в огляді зламаної перешкоди з метою виявлення слідів знарядь злому. Наприклад, починати огляд дверей з місця розташування зламаною замка, дверцят сейфа та ін.;
- 3) вирішити питання про час вилучення виявлених у слідах знарядь злomu мікрооб'єктів і забезпечити їх збереження до кінця огляду, якщо їхнє вилучення віднесене на заключну стадію огляду;
- 4) продовжувати огляд перешкоди до виявлення всіх наявних на ній слідів застосованих знарядь злому, не залишаючи без вивчення й оцінки будь-який виявлений слід;
- 5) ураховувати залежність появи й локалізації слідів знарядь від застосованого злочинцем способу злому замикаючого пристрою, будівельних конструкцій приміщення або спеціальних сховищ.

Якщо на місці події виявлено отвір, через яке зроблене проникнення, провадиться експеримент, у процесі якого з'ясовується, чи може людина певної комплекції проникнути через даний отвір.

Про професійні навички особи можна судити за слідами, що свідчить про використання того або іншого професійного знаряддя, не застосованого або рідко застосовуваного в побуті, коли методи злому відрізняються специфічними рисами, властивим особам певної професії. (Наприклад, використання монтажок автолюбителями або водіями автомобілів).

При описі слідів знарядь злому в протоколі огляду потрібно вказати:

- назву об'єкта (вид перешкоди, на якій виявлені сліди – стіна, стеля, двері, вікно й т.п.);

- найменування матеріалу об'єкта, на якому виявлені сліди (дошки, цегла, залізо й т.п.);
- поверхня перешкоди (полірована, оббита залізом, пофарбована (у який колір), незабарвлена й т.д.);
- вид виявлених слідів (об'ємні, поверхневі, нашарування, відшарування, слід удару, натиску, розпилу, розрізу, тертя, ковзання, свердління й т.д.);
- найменування частин об'єктів, де виявлені сліди (обв'язка дверей, фільтр дверей, двері сейфа й т.д.);
- кількість слідів;
- якщо кілька слідів, т їхнє взаємне розташування;
- форму слідів (у порівнянні з геометричними фігурами – кругла, трикутна, квадратна, ромбовидна, трапецієподібна, овальна й т.д.);
- розміри слідів: довжина, ширина, найбільша й найменша глибина (якщо слід об'ємний);
- характерні риси сліду – індивідуальні ознаки знаряддя, що відобразилися в сліді у вигляді опуклостей, поглиблень, смуг – їхню форму, розміри, розташування й т.д.;
- наявність у слідах сторонніх часток (фарби, іржі й т.д.);
- використані при огляді техніко-криміналістичні засоби й методи;
- засоби, методи й прийоми фотозйомки;
- спосіб фіксації сліду (сфотографований, зроблена схематична замальовка, складений план);
- спосіб вилучення (вилучений із предметом, вилучений із частиною предмета, зроблений зліпок і т.п.);
- упакування сліду (у що упаковано і якою печаткою опечатаний).

Сліди знарядь злому й сліди їхнього застосування фотографуються із частиною предмета, на якому вони перебувають, а потім фіксується робоча частина предмета (інструмента), група слідів або кожний слід окремо масштабним способом.

Приблизний опис у протоколі огляду місця події про виявлені сліди злому:

«... На дерев'яній незафарбованій стулці дверей складу зовні розташовані два об'ємних статичних сліди тиску прямокутної форми. Розміри першого сліду: довжина – 40 мм, ширина – 28 мм. Найбільша глибина сліду біля верхньої й короткої сторони сліду – 15 мм, найбільша – у протилежній сторони сліду – 1 мм. Відстань від центра сліду до верхнього краю дверей – 76 см, до суміжного краю дверей з боку пробією – 24 см, до пробією – 38 см. Другий слід розташований на 6 см нижче першого. Розміри

другого сліду: довжина – 3,2 см, ширина – 2,8 см, глибина на всьому протязі 1 см; відстань від центра сліду до верхнього краю дверей 84 см; до суміжного краю дверей з боку пробою – 43 см.

У верхньому правому куті кожного сліду спостерігається чітко виражена опуклість овальної форми розміром 8x4 мм, що розташована паралельно довгій стороні сліду. Відстань від зазначеної опуклості до довгої сторони сліду – 3 мм, до короткої сторони – 2 мм. При огляді використовувалися 4-кратна лупа, лінійка, рулетка й штангенциркуль.

Сліди на двері сфотографовані за правилами вузлової й детальної масштабною зйомки. При вузловій зйомці в кадр знімка включені два сліди. Вузлова фотозйомка проводилася при денному сонячному освітленні із застосуванням фотоапарата марки CANON PC1331, PowerShot SX1 is, об'єктив Canon ZOOM Lens, світлосила об'єктива f/1:2,8, 5–100 mm, на карту пам'яті Transcend SD HC ємністю 2 GB. Із зазначеного носія за допомогою ноутбука ASUS і принтера EPSON Stylus Photo T50 на глянсовий фотопанір Epson Premium Glossy розміром 10X15 було виготовлено 3 фотографії з місця події, а саме: один вузловий і два детальних знімки. Дані фотографії були наклеєні у фототаблицю, що була технічно й процесуально оформлена.

Для додаткового висвічування дрібних рельєфних деталей у слідах використовувалося відбите сонячне світло. Після фотографування з обох об'ємних слідів виготовлені пластилінові зліпки. Зліпки впаковані в картонну коробку. Коробка перев'язана шпагатом і опечатана. Є відбиток круглої печатки для пакетів № 7 слідчого відділу м. Н-ська.»

На кришці коробки зроблений напис: «Пластилінові зліпки з об'ємних слідів знаряддя злочину, виявлені на стулиці дверей складу при огляді місця події...». Дата, адреса, підписи слідчого й понятих. Складено схематичний план».

Для вирішення деяких питань, особливо для розпізнавання інсценування злочину, важливо знати локалізацію сліду, тобто розташований він зсередини приміщення або зовні, на яких відстанях від двох нерухливих орієнтирів він перебуває, наприклад, від верхнього краю дверей і бічного краю, а також на якій відстані від запору.

Для одержання копій об'ємних слідів можна рекомендувати зліпочний матеріал для художнього ліплення й моделювання – моделіти: “Keraplast”, “Пластика-Міньйон”, “Пластика”, “Пластилін скульптурний” і т.д. Особливості роботи з окремим матеріалом зазначені в інструкції із застосування до кожного.

Крім того, для вилучення об'ємних слідів знарядь і інструментів можна використовувати зубопротезні зліпочні маси.

Підготовка матеріалів на експертизу слідів злочину полягає в тому, що знаряддя злочину або об'єкти повинні направлятися на експертизу в такому

виді, щоб не були знищені наявні на них мікрооб'єкти й не потрапили нові від упакування. Якщо за обставинами провадження виникають питання про механізм злomu, слідчий повинен вирішити, що, крім об'єктів злomu, варто вилучати з місця події. У тих випадках, коли за обставинами провадження можна зробити припущення, що виявлені сліди з'явилися унаслідок симуляції, наприклад, крадіжки зі зломом, і експертові необхідно буде провести дослідження на місці, варто вжити заходів до збереження об'єктів зі слідами в їхньому первісному вигляді.

При призначенні трасологічної експертизи за слідами злomu в розпорядження експертів треба надати наступне:

- 1) постанова про призначення експертизи;
- 2) витяг із протоколу огляду або його копію;
- 3) об'єкти зі слідами, виявленими на місці події;
- 4) фотознімки;
- 5) зліпки зі слідів, виготовлених під час огляду місця події.

У постанові необхідно вказати, чи не піддавалося знаряддя злomu після вчинених злочинів яким-небудь змінам, а якщо піддавалося, то в чому виразилися ці зміни. Не можна проводити ніяких експериментів з об'єктами, які будуть направлятися надалі на експертизу, тому що зазначені експерименти можуть не тільки ускладнити, а й повністю виключити можливість експертного дослідження.

Питання, що вирішуються при дослідженні слідів знарядь злomu, інструментів і механізмів:

1. Чи є на поверхні об'єкта сліди впливу стороннім предметом?
2. З якої сторони, у якому напрямку зроблене пошкодження (свердління, розпилювання, розрив, розріз, розлам, віджим) даного об'єкта (двері, вікна, стелі, підлоги, дошки, паперу, картону й т.д.)?
3. Який механізм утворення слідів?
4. До якого виду або типу належить знаряддя (інструмент, механізм), яким залишені сліди? Які властивості й характеристики цього знаряддя (форма, розміри й т.д.)?
5. Одним або декількома знаряддями утворені дані сліди?
6. Чи не утворені сліди на двох або більше об'єктах тим самим знаряддям?
7. Чи не утворені дані сліди наданим на експертизу знаряддям?
8. Чи не виготовлені дані вироби на одній машині або за допомогою того самого інструмента?

4. Особливості фіксації біологічних слідів на місці вчинення злочину

До слідів біологічного походження належать всі сліди, джерелом походження яких є органи, тканини й виділення людини: *кров, слина, сперма, піт, виділення піхви й носа, сеча, кал, меконій, сироподібне змащення, навколоплідна рідина, лохи, волосся, жіноче молоко й молозиво, кістки та інші тканини організму людини*, що вилучаються з місць вчинення тяжких злочинів проти життя, здоров'я й статевої недоторканності громадян.

Особливість слідів об'єктів біологічної природи полягає в тім, що вони малопомітні й із часом можуть міняти свої властивості.

При взаємодії із зовнішнім середовищем під впливом сонячного світла, атмосферних і інших явищ у них відбуваються гнилісні й інші деструктивні зміни, вони втрачають ряд ознак, що їх індивідуалізують. Крім того, нерідкі спроби злочинців знищити сліди на місці події. Однак, як показує практика, повністю зробити це зазвичай не вдається.

Сліди крові.

Виявлення слідів крові. На місці події попередні дослідження проводить фахівець або слідчий, їхнє проведення відображається в протоколі, але висновки цих досліджень носять імовірний характер.

Способи виявлення:

1. Рівномірне загальне освітлення (якщо не вживалися спроби до знищення).

Необхідно пам'ятати, що залежно від впливу навколишнього середовища (освітленість, вологість, температура, біологічна активність) кров може змінити своє зафарбування, *набути коричневого, зеленуватого і навіть сіруватого кольору*.

2. За допомогою лупи (пошук дрібних і слабовидимих слідів).

3. У косопاداючому спрямованому світлі ручного ліхтаря – спостерігається характерне блищання.

4. Використання ультрафіолетового освітлювача. Приміщення, де проводять огляд, затемнюють і на плями уявної крові спрямовують ультрафіолетові промені. Кров поглинає ці промені і виявляється слід у вигляді темних "оксамитових" плям.

- У променях УФ-світла пляма крові набуває коричневого кольору і не флуоресцює. Якщо на нитку із плями крові або часточку крові нанести

краплю концентрованої сірчаної кислоти, з'являється яскраво-червоне світіння в УФ-променях.

Фіксація слідів крові.

При описі слідів крові в протоколі (стосовно до кожного сліду) необхідно вказати наступне:

- Час, місце розташування й характер предмета-носія. Якщо плями крові є на речах потерпілого або підозрюваного, зазначаються й інші обставини, наприклад, стан таких речей (мокрі, сухі, забруднені);
- Метод виявлення з докладним описом використаних для цієї мети науково-технічних засобів;
- Характеристика сліду:
 - фізичний стан: щільність, сухі, сухі по окружності, вологі в центрі, зовсім вологі;
 - приблизний розмір: два розміри або діаметр кожного сліду, бажано з використанням вимірювальної фотозйомки;
 - форма: у вигляді крапель (одиначні, множинні); калюжа, патьок, пляма (округле, витягнуте, монетоподібне із гладкими, зубчастими краями); бризки, помарки й ін.;
 - колір: яскраво-червоний (зберігається кілька хвилин, потім міняється); червоно-бурий і бурий (залишається до трьох днів); коричневий (через місяць); сірий (через два місяці); чорний (більше двох місяців); зелений (при загниванні). На забарвлення плями впливає не тільки час, а й температура навколишнього середовища, сонячне світло (ультрафіолетове випромінювання).

Спосіб фіксації, вилучення й упакування.

Приклад опису слідів крові в протоколі огляду місця події:

«...На столі лежить ніж, ручка пласка, виготовлена з оргскла, довжина клинка 16 см, ширина – 1,7–1,8 см, в основі – 2,5 см, товщина обушка 0,1 см. на поверхні ножа є численні плями й помарки буро-червоного кольору, схожі на кров.

Найбільше число плям зосереджене у леза, де на поверхні деяких видна червона блискуча скоринка. На рукоятці в основі вдається розрізнити кілька крапкових буро-червоних плям. Ніж упакований у чистий папір і опечатаний...»

«...На двері й на підлозі у в'язів ніг трупа буро-червоні, сухі й вологі плями, схожі на кров, різного розміру й форми. Плями на двері розташовані в 120 см від підлоги, займають площу 25x15 см і мають вигляд патьоку з булавоподібним

утовщенням зверху. На підлозі плями розташовані на площі 30x15 см, представлені округлими й овальними дрібними ділянками. Більші плями (діаметром до 0,8 см) мають зазубрені краї.

Сліди, виявлені на двері й на підлозі, сфотографовані детальним способом з масштабною лінійкою. Форма слідів перекопійована на прозорій папір. Зразки для дослідження шляхом зіскрібка вилучені в пакет № 1 (зі слідів на двері), у пакет № 2 (зіскрібок з поверхні дверей), у пакет № 3 (зразки зі слідів на підлозі), пакет № 4 (зіскрібок поверхні підлоги)...»

Вилучення слідів крові.

Сліди крові по можливості вилучаються:

1. Разом із предметом-слідоносієм або з його частиною.
2. Якщо це важко або взагалі неможливо, то:
 - ***висохлі сліди*** зіскрібають і поміщають у чистий пакет з білого паперу. Для контрольного дослідження робиться зіскрібок поверхневого шару предмета-слідоносія, що також поміщають у паперовий пакет;
 - ***рідка кров*** відбирається на білу паперову серветку, чисту марлю;
 - ***сніг***, просочений кров'ю, укладається на покладену в кілька шарів марлю або на марлеву серветку, що поміщають у тарілку або на лист скла. Так само діють, якщо в ході огляду буде виявлена вода, у якій, цілком ймовірно, є кров;
 - ***марля або одяг*** зі слідами крові повинні бути обов'язково просушені при кімнатній температурі й подалі від опалювальних приладів, тому що кров, що загнила, не придатна для наступного судово-біологічного дослідження;
 - ***грунт, пісок, глина, сипучі будівельні матеріали, продукти*** вилучаються разом із кров'ю, що потрапила на них, і упаковуються в чисті скляні банки з кришками. Грунт попередньо очищається від комах, личинок, хробаків.

Змив водою слідів крові на марлю або інший матеріал не допускається, тому що надалі неможливо буде застосувати сучасні методи дослідження.

Упакування слідів крові.

Необхідно дотримуватися наступних рекомендацій:

- Вилучені предмети, їх частини, а також зіскрібки, липкі стрічки, марлю зі слідами після просушування поміщають окремо в паперові пакети, коробки й т.п.

- Одяг згортають слідами усередину, щоб сліди не стикалися, перекладають аркушами чистого білого паперу.
- Упакування об'єктів біологічного походження *в поліетиленовий пакет неприпустиме*.
- Перед транспортуванням трупа в морг на кисті його рук надягають паперові пакети з метою запобігання втрати можливих слідів крові в піднігтьовому вмісті.

Запахові сліди людини.

Виявлення й вилучення запахів слідів, як показує практика, практично можливі на місці вчинення майже будь-якого злочину, якщо при цьому злочинець стояв, сидів, лежав або торкався будь-яких предметів. Імовірність ефективного використання вилученого запахового сліду в одорологічній виборці вище, якщо слід відносно гарячий (у кінології – науці про собак – терміном “гарячий” позначають сліди давністю до 1 години, “нормальний” – 1–3 години, “холодний” – понад 3 години). Однак на практиці є випадки успішного вилучення запахів слідів давністю в кілька діб. Особливо це відноситься до подій, що мали місце в закритих, непродіряваних приміщеннях. Тому спроби виявлення й вилучення таких слідів повинні здійснюватися практично при огляді будь-якого місця події. Якщо в складі слідчо-оперативної групи є кінолог, то даний захід здійснюється ним, під час відсутності кінолога – це обов'язок експерта-криміналіста, а якщо і його немає – слідчого або оперуповноваженого.

Визначення місць і предметів, на яких можуть бути запахів сліди, проводиться до початку огляду місця події. Під час загального огляду приміщення або ділянки місцевості, де відбулися розслідуваний злочин або пов'язані з ним події, залежно від конкретної ситуації, характеру того, що відбулося, подумки реконструюються дії злочинця й робиться висновок про те, де, ймовірно, він сидів, стояв або лежав, яких предметів торкався. Найчастіше, наприклад, це місце під розбитим вікном, через яке злочинець проникнув у приміщення, ручка дверей, предмети, які використані як знаряддя злочину й т.п. Так, одну із крадіжок на дачі вдалося розкрити завдяки запаховому сліду, вилученому із залишеного злочинцем ломика. По іншій справі – крадіжка кінокамер і фотоапаратів в одній із середніх шкіл – запахів сліди були вилучені з ручок трьох відпрацьованих луго-кислотних вогнегасників, піною з яких злочинець залив все місце події з метою знищення своїх слідів.

Визначивши ймовірні місця знаходження запахів слідів, працівник відкриває банки, корнцангом витягає сорбенти (шматки фланелі) і накриває ними кожне місце або предмет. Після цього тканина притискається фольгою

(станіолевим папером), що скріплюється липкою стрічкою й залишається на час, необхідний для усмоктування запахового сліду. З огляду на те, що вилучення запахових слідів здійснюється до яких-небудь інших маніпуляцій по огляду, а на місці знаходження запаху можуть знаходитись й інші сліди, наприклад, придатні для трасологічних, у тому числі дактилоскопічних досліджень, накладення сорбенту і його притиснення здійснюються так, щоб не порушити ці відбитки.

Час, необхідний для усмоктування запахового сліду в сорбент, різний, коливається від 1 до декількох годин. Чим слід “свіжіше”, тим цей час може бути коротше. Як правило, сорбент усмоктує запаховий слід увесь час, поки триває огляд місця події, – у середньому 1–2 години. Однак в окремих випадках, коли з моменту вчинення злочину до огляду пройшов тривалий час або можна припускати короткочасність контакту злочинця зі слідосприймаючою поверхнею предмета, сорбент залишається для усмоктування запахового сліду на 24 години й більше. Після цього, із сорбенту віддаляється фольга, і він корнцангом (пінцетом) обережно знімається з об’єкта й поміщається в колишню банку, що герметично закривається й на яку наклеюється або до якої прив’язується етикетка із вказівкою, коли, ким, на якому місці події й з якого конкретного предмета або місця запаховий слід вилучений. Дрібні об’єкти – запахосії, наприклад, недопалки цигарок, обгорілі сірники, носові хустки й т.п., поміщаються безпосередньо в ємність.

Вилучені з місця події запахові сліди утворюють перший масив банку запахів (запахотеки або одоротеки). Другий масив запахотеки утвориться зі зразків запаху осіб, підозрюваних або схильних до вчинення злочинів, на місцях яких найчастіше залишаються запахові сліди. При наявності офіційних підстав до відбору зразка запаху особа запрошується в орган поліції, де їй пропонується потримати тканину спочатку в руках, а потім хвилин 30 – під ступнями ніг (або пахвою, або в паховій області, або під поясом штанів, або за коміром або манжетами плаття). Після цього, сорбент знову поміщається в банку, на якій кріпиться етикетка з позначенням установчих даних особи й номери по журналу реєстрації.

При відсутності офіційних підстав для гласного відбору зразка запаху, коли, приміром, дані про підозрілих осіб отримані тільки з оперативно-розшукових джерел, планується й здійснюється спеціальна оперативна комбінація.

Відбір зразків запаху від осіб здійснюється, як правило, оперативним працівником карного розшуку за участю кінолога. Однак даний захід не рекомендується здійснювати під час знаходження особи в ІТТ, СІЗО або відразу ж після звільнення з установи виконання покарання, тому що властивий

цим місцям специфічний запах може вплинути на об'єктивність кіннологічної вибірки. Тому, від підозрюваних зразок відбирається до їхнього запровадження в ІТТ (СІЗО), а від осіб, що відбули покарання, – через 1–2 місяця після звільнення, коли в них повністю відновлюється властивий їм постійний запаховий букет. Одночасно в особи, що перевіряється, відбирають еталонну запахову пробу (експертний зразок), зібрану з експериментального сліду, що залишається на предметі, аналогічному за матеріалом слідоносця предмету з місяця події.

Важливо не тільки вилучити всі предмети, що є потенційними носіями мікрооб'єктів, а й не вилучати зайвих.

Судово-біологічна експертиза запахових слідів людини (судово-біологічна ольфакторна експертиза).

Основні принципи експертного дослідження запахових слідів людини:

- ***Приладовими методами*** питання про походження вилучених запахових слідів від конкретної людини ***не вирішується*** внаслідок ряду методологічних проблем.
- ***Засобами*** дослідження запахових слідів людини на цей час є ***спеціалізовані собаки-детектори*** й ряд контрольних (еталонних) об'єктів з відомими дослідникам ольфакторними характеристиками, які дозволяють виявити в спеціальних експериментах особливості об'єктів, що тестуються.
- Дослідження зібраних на бавовняні серветки запахових слідів проводиться в спеціально обладнаному приміщенні при 18–20° С.
- Дослідження проводиться ***двома фахівцями***, один із яких застосовує собак-детекторів, а інший – спрямовує хід експерименту. ***Комісійна форма дослідження*** й подібний поділ обов'язків ***забезпечують умови “сліпого досвіду”***, необхідні для запобігання впливу провідника собак-детекторів на їхню сигнальну поведінку.
- На підставі виконаного дослідження можуть бути обґрунтовані категоричні (позитивні й негативні) і ймовірні висновки.

Приблизні питання, що пропонуються на вирішення під час ідентифікаційного й діагностичного досліджень запахових проб:

1. Чи походять запахові сліди з даного об'єкта від конкретної особи, що перевіряється?
2. Чи походять, судячи із запаху, дані плями крові, поту від конкретної особи?

3. Чи є індивідуальний запах даної особи в пробах зі слідів рук, ніг, виявлених на місці події?
4. Ким з підозрюваних, чиї порівняльні запахові зразки представлені на дослідження, залишені запахові сліди на вилучених предметах-запахоносіях?
5. Чи походять запахові сліди людини з різних предметів або із фрагментів одного предмета від даної особи, що перевіряється?
6. На яких з речей, запропонованих для дослідження, є запахові сліди особи, що перевіряється?
7. Чи є в запропонованих пробах (або на предметах) запахові сліди людини?
8. Від одного або від декількох осіб (варіант: від чоловіка або від жінки) походять запахові сліди людини, наявні на представленому предметі.

Тема 2. Допустимість використання як доказів фото- та відеоматеріалів, розміщених у відкритій мережі Інтернет, під час розкриття злочинів

1. Питання допустимості використання як доказів фото- та відеоматеріалів, розміщених у відкритій мережі Інтернет, під час розкриття злочинів

Кримінальне процесуальне доказування – це поєднання практичних дій та мислення учасників кримінальної процесуальної діяльності. Його елементами є збирання, перевірка та оцінка доказів та їх процесуальних джерел, які тісно пов'язані між собою.

Основною ланкою процесуальної діяльності органів досудового розслідування і суду з розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень (кримінальних справ) є доказування обставин, сукупність яких становить предмет дослідження в конкретному кримінальному провадженні. При цьому кожний учасник кримінального процесу здійснює доказування, застосовуючи специфічні пізнавальні прийоми.

Особливого значення визначення допустимості тих чи інших доказів набуває під час досудового розслідування, оскільки найбільша кількість порушень кримінального процесуального закону, наслідками яких є визнання доказів недопустимими, відбувається саме на стадії досудового розслідування.

Докази можуть бути отримані в результаті слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, регламентованих КПК України. Більшість порушень правил, що регламентують проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, виключають можливість визнання отриманих доказів допустимими. Крім того, допустимість доказу визначається ще й тим, щоб у конкретній ситуації він був обраний відповідно до визначених завдань.

Необхідною умовою допустимості доказів є дотримання строків, у межах яких допускається проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій з метою збирання, перевірки та закріплення доказів. Порушення строків тягне за собою недійсність усіх процесуальних рішень, які були ухвалені під час досудового розслідування.

Докази, отримані з порушенням закону, не можуть бути використані для встановлення обставин, які підлягають доказуванню, що виключають або пом'якшують вину обвинуваченого. *Допустимість доказу означає*

законність і правомірність його використання для досягнення завдань кримінального провадження. Вона визначається допустимістю того джерела, з якого доказ отриманий.

Закон дає вичерпний перелік цих джерел і тому фактичні дані, отримані з іншого, не передбаченого законом джерела, не можуть, згідно з чинним законом, братися до уваги і бути допущені як докази.

Правила допустимості доказів посідають особливе місце в правилах доказування. Ці правила повинні забезпечити достовірність засобів доказування, створити надійний фундамент для визнання доведеними обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Порушення правил отримання доказів, заснованих на конституційних гарантіях прав і свобод людини і громадянина, що порушують недоторканість житла чи іншого володіння особи, таємницю спілкування чи недоторканість права власності (крім випадків, передбачених КПК України), безумовно, робить такі докази недопустимими. Ця категорична заборона обумовлена не тільки необхідністю обґрунтування висновку про винуватість особи, що базується на достовірних доказах, а й значною мірою має метою забезпечити конституційні права і свободи людини та моральні засади судочинства. **Тому, безумовно, не мають юридичної сили показання, документи, речові докази, отримані із застосуванням насильства, погроз та інших незаконних дій.**

На стадії досудового розслідування виключення недопустимих доказів означає неможливість заснувати на них висновки у кримінальному провадженні, вказувати на ці докази як підстави прийняття процесуальних рішень, посилатися на них в обвинувальному акті.

У цілому вимога допустимості доказів, яка встановлена кримінальним процесуальним законом, виглядає так:

1) *умова наявності належного джерела доказів.* Джерелами доказів є показання підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта, які надали відомості щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні. Під першоджерелом розуміються показання особи, яка безпосередньо сприймала події і обставини, які досліджуються. Якщо така особа невідома, то перевірка достовірності отриманої інформації, як правило, вельми складна. Суд може визнати доказами показання з чужих слів, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами (згідно з ч. 4 ст. 97 КПК України);

2) *умова наявності належного суб'єкта доказування.* Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому КПК України. Суб'єкти кримінального процесу, які виконують дії зі збору доказів відповідно до свого службового статусу, зобов'язані

дотримуватись вимог кримінального процесуального закону. Діяльність сторони захисту не підлягає правовій регламентації, предмети і документи, які представляє сторона захисту, отримуються нею в вільній від процесуальних приписів формі, вони завідомо не відповідають вимогам, які встановлюються до процедури слідчих дій. Що стосується надійності джерела відомостей, то вона належить перевірці незалежно від того, яким суб'єктом (офіційним чи ні) ці предмети та документи були отримані. З урахуванням вказаного відомості, зібрані захисником, обвинуваченим, потерпілим, визнаються доказами тією ж мірою, що і результати доказової діяльності офіційних учасників процесу;

3) *умова наявності належного засобу доказування.* Для того, щоб отриманий доказ був допустимий, має бути обраний лише той спосіб збирання доказів, який за своїм змістом визначений законом для конкретної ситуації. Підміна належного способу доказування іншим незаконна. Недопустимим є проведення допиту чи одночасного допиту двох або більше раніше допитаних осіб, якщо є необхідність проведення впізнання особи або допиту експерта замість призначення додаткової експертизи. Кожна слідча (розшукова) або негласна слідча (розшукова) дія проводиться так, щоб у відповідних умовах максимально забезпечити достовірність інформації такого виду. Тому підміна однієї слідчої (розшукової) дії іншою може спричинити сумніви у відповідності отриманих результатів дійсності;

4) *умова наявності законної процесуальної форми збирання доказів.* Кримінальний процесуальний закон встановлює та визначає умови, процедуру та процесуальну форму дій зі збирання доказів. Якщо ці вимоги не дотримані, то права та законні інтереси учасників процесуальних дій можуть бути порушені. Результатом цього дуже часто є визнання недопустимими відомостей, отриманих як доказів, навіть за умови законності джерела і засобу збирання доказів;

5) *умова законної процедури отримання доказів.* Якщо встановлено, що викривлення процедури зашкодило засадам змагального судочинства, то її порушення в кожному випадку виявляться непереможним. Неможливо усунути сумніви щодо отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження. В результаті такого порушення процес припиняє відповідати вимогам справедливості судової процедури, в якій сторони обвинувачення і захисту мають бути в рівному становищі. Жоден учасник слідчої (розшукової) чи негласної слідчої (розшукової) дії, незалежно від свого процесуального статусу, не повинен піддаватися фізичному чи психічному насиллю, катуванню, погрозам, тривалим допитам, які здатні

порушити або послабити волю його дій та рішень. Доказ, отриманий таким шляхом, однозначно буде визнаний недопустимим.

Допустимість доказів залежить від законності кримінального провадження в цілому. У випадку незаконного початку кримінального провадження недопустимі всі отримані при цьому докази. Якщо доказ визнаний недопустимим, то він не може бути включений до обвинувального акту або може бути виключений із нього. **Критеріями оцінки допустимості доказів є:**

- а) правомочність суб'єкта;
- б) надійність джерела інформації;
- в) законність способу отримання інформації;
- г) наявність форми фіксації відомостей, яка вимагається законом.

Завдання отримання достовірного знання про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення обумовлює особливі вимоги до доказів, які знаходяться в підґрунті такого знання. Саме тому допустимість доказів є однією з гарантій законності процесуальних рішень, які ухвалюються під час кримінального провадження, а також гарантією прав та законних інтересів учасників кримінального процесу.

Застосування фото- та відеоспостереження у громадських місцях дозволяє зафіксувати будь-які події. При цьому на відміну від людини, яка сприймає інформацію суб'єктивно, відображення інформації у відеоматеріалах відбувається об'єктивно. Фото- та відеокамера фіксує і відтворює подію так, як та відбувалася. Тому засоби фото- та відеоспостереження все більше застосовуються як у правоохоронній, так і в приватній сферах.

Ст. 84 КПК України встановлює, що процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Відповідно до ч. 1 ст. 99 КПК України документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, які встановлюються під час кримінального провадження.

Додатково у ч. 2 ст. 99 КПК України закріплено, що до документів можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (зокрема електронні). У зв'язку із цим фото- та відеозапис, розглядається як документ.

Фото- та відеоматеріали є документом, оскільки:

- а) останні зафіксовані на матеріальному носії;
- б) доказове значення має зафіксована на них інформація;
- в) для їх відтворення в суді, як правило, потрібні спеціальні технічні засоби.

Якщо правоохоронні органи без санкції суду здійснюють фото- чи відеоспостереження за громадянином або без кримінального провадження починають проводити оперативно-розшукові заходи щодо нього, то отримані дані не можуть бути доказом у суді.

Якщо камера фото- чи відеоспостереження знаходяться на території приватних суб'єктів підприємницької діяльності чи приватної особи, коли вона зафіксувала кримінальне правопорушення (наприклад, отримання неправомірної вигоди; вчинення розбійного нападу тощо), то ці фото-, відеоматеріали мають бути визнані документом, як самостійним джерелом доказів, оскільки вони не є такими, що здобуті незаконним шляхом.

Оскільки, будь-який електронний документ, отриманий із Інтернету може бути перетворений в людиночитаєму форму, то після такого перетворення він, по суті, перестає бути електронним і стає традиційним документом. Інформація з сайту, перетворена у візуальну форму, що з'являється на паперовому (чи іншому) носії, певною мірою стає матеріальним доказом.

У зв'язку із цим інформація, яка отримується правоохоронними органами із Інтернету, може бути використана як самостійне процесуальне джерело. Під час встановлення допустимості даного виду доказів необхідно обов'язково враховувати критерії допустимості.

2. Аналіз способів фіксації змісту веб-сторінки в мережі Інтернет як доказу в судовому процесі (на прикладі цивільно-правових відносин, за матеріалами Інтернет- джерел)

Веб-сторінка – це сукупність файлів, розміщених на певному сервері (серверах). У цих файлах міститься інформація, доступ до якої має змогу одержати будь-який інтернет-користувач, перейшовши за відповідною адресою в браузері. Така інформація може становити відомості про факти, які мають істотне значення для вирішення судової справи. У цьому випадку постає проблема з фіксацією цих відомостей у такому вигляді, щоб суд сприйняв їх в якості доказу.

Для суду контент, розміщений на сайті, потрібно зафіксувати:

- 1. Оперативно**, адже власник сайту чи особа, яка має технічну можливість змінювати дані веб-сторінки і при цьому не зацікавлена в тому, щоб суд прийняв розміщену на її сторінці інформацію в якості доказу, може в будь-який момент її видалити.

2. **З найменшими витратами** на збирання такого роду доказів, особливо якщо інформація розміщена на кількох сайтах одночасно і її треба зафіксувати на кожному з них.
3. **Безпосередньо в тому вигляді**, у якому відомості були збережені на сервері на певний момент часу.

Головна небезпека інформації, яка розповсюджена на веб-сайті в мережі Інтернет – це **скороминучість та можливість зміни** цієї інформації в будь-який момент, оскільки в більшості випадків інформація, яка розповсюджена на веб-сайті, може бути видалена, змінена чи відредагована як власником веб-сайту, так і розповсюдjuвачем інформації. При цьому довести ту обставину, що веб-сторінку було знищено, відредаговано або змінено, за відсутності бажання адміністратора, дуже складно і практично неможливо. **Тому найголовнішим завданням для заінтересованих осіб є оперативне закріплення фактичних даних з веб-сайту.**

До візуальних способів фіксації слід віднести:

1. **Роздруківку веб-сторінки (Web-скріншот).** Відповідно до п. 46 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17 жовтня 2012 р. № 12 роздруківки Інтернет-сторінок (web-сторінок) самі по собі не можуть бути доказом у справі. Втім, матеріали судової практики свідчать про визнання такої роздруківки як доказу за умови відсутності заперечень від інших осіб, що беруть участь у справі. Так, Апеляційний суд м. Києва у справі № 22–9597 встановив, що «...факт використання твору був доведений позивачем шляхом надання суду письмового доказу – копії роздруківки сторінки з належного відповідачу сайту forum.com.ua, яка містить кольорове зображення твору образотворчого мистецтва – карикатури під назвою «Канкан». Відповідно до положень цивільного процесуального законодавства, якщо при дослідженні письмових доказів особою, яка бере участь у справі, буде подана заява про те, що доданий до справи або поданий іншою особою для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або є фальшивим, особа, яка подала цей документ, може відповідно до частини другої статті 185 ЦПК України просити суд виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів. При відсутності з її боку таких процесуальних дій, особа, яка подала заяву, має згідно із загальними правилами доказування подати відповідні докази, що спростовують значення відомостей оспорюваного документа і могли бути підставою неприйняття його до уваги під час оцінки доказів. У даному випадку відповідач не надав суду жодного доказу на спростування значення

відомостей, які містяться на роздруківці сторінки з належного відповідачу сайту fogum.com.ua, що містить кольорове зображення твору образотворчого мистецтва – карикатури під назвою «Канкан». За таких обставин у суду немає підстав вважати, що факт використання твору шляхом розміщення твору образотворчого мистецтва на сайті не є доведеним».

2. Фіксацію контенту учасником справи, що міститься на веб-сайті, шляхом його збереження на відповідних носіях (CD, DVD, магнітні диски, тощо). Вбачається, що від попереднього способу цей відрізняється лише об'єктивною формою існування результатів фіксування. За своєю суттю так само являє собою фактично роздруківку веб-сторінки.

3. Протокол огляду веб-сторінки нотаріусом. В ст. 75 Закону «Про нотаріат» існує норма, яка надає право нотаріусам та посадовим особам органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, засвідчувати вірність копій документів, виданих підприємствами, установами і організаціями. Однак чи є web-скріншот документом такого роду? Роздруківку веб-сторінки не можна ототожнювати із таким документом, «оскільки подібні документи повинні містити найменування суб'єкта господарювання, дату, підпис уповноваженої особи, а в деяких випадках і печатку. Крім того, веб-сторінка не завжди містить посилання на суб'єкт, який використовує інтернет-сайт».

Крім того, протокол огляду веб-сторінки нотаріусами не здатний зафіксувати факт наявності та використання музичних і аудіовізуальних творів. Станом на вересень 2015 р. українські нотаріуси відмовляють у здійсненні протоколу огляду веб-сторінки через відсутність такої нотаріальної дії у Законі «Про нотаріат» та в Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Зазначимо, що зареєстровано законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання повноважень нотаріусам забезпечувати докази» № 2716 від 23 квітня 2015 р., у разі прийняття якого нотаріуси України зможуть проводити фіксацію змісту сторінки в мережі Інтернет.

Втім, відповідно до ст. 12 Конвенції «Про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах» від 7 жовтня 2002 р., ст. 6. Угоди «Про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності» від 20 березня 1992 р., сторонами яких є Україна, Білорусь і Російська Федерація, документи, які на території однієї з Договірних Сторін видані або засвідчені компетентною установою або спеціально на те уповноваженою особою в межах її компетенції та за встановленою формою і скріплені гербовою печаткою, приймаються на територіях інших Договірних Сторін без будь-якого спеціального посвідчення. Так, відповідно до

ст.ст. 102, 103 «Основ законодавства про нотаріат» Російської Федерації нотаріус на прохання зацікавлених осіб забезпечує докази, необхідні у разі виникнення справи в суді або адміністративному органі, якщо є підстави вважати, що подання доказів згодом стане неможливим або складним.

Огляд веб-сайту нотаріусом РФ складається з таких етапів: перевірка доменного імені, встановлення DNS-серверів; перевірка відповідності IP-адреси; перевірка достовірності відображення вмісту веб-сайту з тим, до якого звертається браузер; відображення переходів на сторінки, які цікавлять заявника. Кожен етап фіксується в описовій частині протоколу, результати огляду (веб-сторінки, фот графії, скріншоти) роздруковуються і підшиваються до протоколу. Крім того, в протоколі зазначається опис оглянутих веб-сторінок, зміст доказів, місце та час вчинення нотаріальної дії, відомості про зацікавлених осіб та нотаріуса.

Зазначимо, що згідно з ч. 2. ст. 96–2, ст. 96–4 Закону Республіки Білорусь «Про нотаріат і нотаріальну діяльність» нотаріуси Республіки Білорусь також наділені повноваженнями із забезпечення письмових доказів, а інформація, розміщена в мережі Інтернет та отримана в результаті проведення нотаріусами огляду інтернет-сторінок, належить до письмових доказів. Результати огляду письмового доказу фіксуються нотаріусом шляхом складання протоколу огляду письмового доказу. Такий протокол має містити: дату, час (години, хвилини) і місце проведення огляду; інформацію про особу, що здійснює огляд (його прізвище та ініціали, статус (нотаріус), найменування нотаріального округу); відомості про осіб, присутніх при огляді; зміст заяви особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, із зазначенням причин, в силу яких представлення доказів стане згодом неможливим або складним; послідовність дій нотаріуса з приводу огляду такої інформації. До протоколу огляду можуть долучатися роздруковані на паперовому носії зображення інформації, опублікованої на сторінках інформаційного ресурсу, а також зображення на паперовому носії, що відображають послідовність дій нотаріуса по доступу до цієї інформації. У разі залучення до протоколу роздрукованих на паперовому носії зображень інформації в протоколі вказується час (години, хвилини), коли була проведена роздруківка цієї інформації. На прохання особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, до протоколу огляду письмового доказу може долучатися електронна версія оглянутих доказів.

4. Огляд доказів судом за місцем їх знаходження. Відповідно до положень ст. 140 ЦПК України та ст. 39 ГПК України речові та письмові докази, які не можна доставити в суд, оглядаються за місцем їх знаходження. Очевидно, враховуючи специфіку мережі Інтернет, веб-сторінки не можуть бути доставлені до суду, однак їх зміст може містити відомості про обставини, які

мають значення для справи. Місцезнаходженням веб-сторінки є сама мережа Інтернет. Відтак за наявності технічної можливості суддя має право оглянути та дослідити відповідну веб-сторінку. За результатами огляду та дослідження сторінки суддею складається відповідний протокол.

5. В Постанові Пленуму ВГС України від 17.10.2012 № 12 також вказується на можливість **проведення відео-, аудіозапису процесу дослідження будь-якою заінтересованою особою сайту**, стосовно якого є відомості використання його з порушенням авторських чи суміжних прав. Такий запис, здійснений на електронному чи іншому носії (жорсткому диску комп'ютера, дискеті, диску для лазерних систем зчитування, іншому носії інформації), подається до суду із зазначенням того, коли, ким і за яких умов цей запис здійснено і може бути речовим доказом у справі.

6. Як окремий спосіб фіксації виділяють **огляд веб-сайту адвокатом** з наступним складанням протоколу на підставі його професійного права на збирання відомостей про факти, що можуть бути використані як докази відповідно до п. 7. ч. 1 ст. 20 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». До технологічних способів фіксації (тобто таких, що приділяють увагу технічним аспектам функціонування веб-сторінок) слід віднести:

7. Довідки, отримані від провайдерів (logфайли). У зазначених файлах може міститися інформація щодо дій користувачів з приводу розміщення інформації. Однак зміст такої інформації може різнитися залежно від налаштувань хостингу. Крім того, якщо провайдер знаходиться в іншій юрисдикції, отримання такої довідки доволі ускладнене.

8. Миттєва фіксація веб-сторінок за допомогою приватних онлайн-сервісів. За такої фіксації здійснюється фіксація не тільки візуального відображення, а й вихідного коду, URL-адреси вебсторінки та часу здійснення такої фіксації. Різновидом цього способу є фіксація за допомогою приватних онлайн-сервісів кешованої копії веб-сторінки у пошукових системах. Якщо з моменту видалення веб-сторінки минуло небагато часу, існує шанс, що вона збереглася у вигляді кешованої копії веб-сторінки, збереженої відповідною пошуковою системою у момент, коли пошуковик востаннє відвідував зазначену веб-сторінку. Втім, питання щодо належності і допустимості таких сервісів залишається дискусійним.

9. Використання сервісу Internet Archive. Way backMachine, який здійснює фіксацію змісту окремих веб-сторінок в автономному режимі. Зазначений сервіс має статус бібліотеки і підпорядкований праву США. Існують певні технічні обмеження такої фіксації змісту веб-сторінки: зокрема, не зберігаються об'єкти, розмір яких більше 10 МБ, не зберігаються сторінки з обмеженим доступом. Крім того, на вимогу власника веб-сайту дані з цього

веб-архіву видаляються. Матеріали української судової практики у спорах про право інтелектуальної власності свідчать про залучення як доказів матеріалів судових експертиз, де предметом дослідження, зокрема, є згаданий сервіс, а не як окремих доказів. Так, у справі № 59/230 від 24 вересня 2012 р. (Господарський суд м. Києва) позивач не погоджувався з висновком комплексної комісійної судової експертизи у сфері інтелектуальної власності, оскільки вважав, що інформація, отримана експертом за матеріалами веб-сайту www.archive.org є неточною, ненадійною та такою, що може не відповідати дійсності. Однак позивач не надав суду доказів на підтвердження того, що інформація стосовно веб-сайту відповідача за відомостями веб-сайту www.archive.org є неправдивою та недостовірною. Відтак суд при вирішенні справи врахував результати проведення такої експертизи. Матеріали судової практики в іноземних державах свідчать, що збережені копії Internet Archive визнаються судами як докази у Російській Федерації та США.

10. Проведення експертного дослідження за експертизою 10.17 – дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів. При проведенні експертного дослідження у сфері телекомунікацій проводяться такі дії: перевірка доменного імені (експерт встановлює, чи існує web-сайт із відповідним доменним ім'ям в мережі Інтернет на дату проведення дослідження та чи коректно здійснюється з'єднання з ним); фіксація редиректу на інше доменне ім'я (якщо таке має місце); фіксація даних, отриманих за допомогою сервісу WHOIS (експерт встановлює дані про дату реєстрації доменного імені, дату внесення останніх змін, про адміністратора домену); визначення IP-адреси, якій відповідає доменне ім'я; фіксація даних про компанію, що надає послуги хостингу для даного доменного імені; перевірка коректності відображення вмісту web-сайту; відображення головної сторінки; переходи на сторінки, на яких розміщено об'єкти інтелектуальної власності чи інформацію, що мають значення для дослідження, та їх фіксація; фіксація аудіо, відео або текстових файлів, розміщених на web-сайті, що мають значення для дослідження (такого роду дослідження вкрай актуальні при порушенні авторських прав в мережі Інтернет); фіксація всього web-сайту, якщо це необхідно. Крім того, при проведенні цього експертного дослідження відбувається дослідження вихідного коду/тексту веб-сайту.

Необхідно розуміти, що авторські права порушує не саме існування веб-сторінки, а розміщення в мережі Інтернет окремого твору (творів) у цифровій формі. Такі твори можуть і не розміщуватись безпосередньо на досліджуваних вебсторінках, а розміщуватися, наприклад, у складі веб-банерів таргетингової реклами. Протокол огляду сторінки в мережі Інтернет нотаріусами, так само як і інші візуальні способи фіксації, не включає огляду

вихідного коду веб-сторінки, що вкрай важливо для визначення, з якого ж саме веб-сайту відбувається використання твору (у випадках хотлінкінгу, фреймінгу і використання спеціалізованих тегів інтернет-розмітки, таких як <embed>, <object>, <video>, <audio>, <iframe>).

Вважаємо, що при проведенні фіксації змісту веб-сторінки в мережі Інтернет обов'язково повинен аналізуватися (чи принаймні зберігатися) вихідний код веб-сторінки. Саме за допомогою вихідного коду можливо встановити, на якому веб-сайті розміщений певний твір, а отже, визначити належного відповідача. Жоден з візуальних способів фіксації змісту веб-сторінок не може дати належного і достовірного уявлення про те, що ж насправді розміщується (і чи розміщується) на певній веб-сторінці і чи не була вона модифікована, оскільки такий спосіб є лише зовнішнім сприйняттям зображення, яке подається на пристрій виведення інформації, а не дослідженням її внутрішньої структури. Крім того, таке зовнішнє відображення може суттєво відрізнитися залежно від програмного забезпечення, що використовується для проведення фіксації; версії операційної системи; роздільної здатності пристрою виведення інформації; регіонального обмеження доступу до веб-ресурсу за IP- адресою; обмеження доступу до веб-ресурсу протягом певних годин доби тощо.

Внутрішня структура веб-сторінки (структурний елемент веб-сайту) являє написаний на мові інтернет-розмітки твір, що існує у віртуальній формі і може мати програмний характер [25, 30]. В силу певних технічних навичок результати візуальних способів фіксації можуть бути спотворені шляхом технічної (хакерської) атаки на пристрій (наприклад персональний комп'ютер певного нотаріуса або судді), з якого відбуватиметься огляд (такі дії становитимуть склад окремого кримінального злочину).

Із зазначеного питання актуальним є рішення Європейського Суду Справедливості (далі – ЄСС) у справі C-348/13 BestWater International). ЄСС встановив, що, якщо твір, який вільно доступний на веб-сайті, включається до іншого веб-сайту за посиланням, з використанням технології фреймінгу, такі дії не можуть кваліфікуватись як надання доступу для загального відома публіки у розумінні статті 3, пункту 1 Директиви 2001/29/ЄС Європейського парламенту та Ради від 22 травня 2001 р. щодо гармонізації деяких аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві, оскільки в зазначеному випадку не відбувається надання доступу для загального відома до твору саме новій публіці. Твір, що розміщується за допомогою зазначених технологій, вже є загальнодоступним для публіки. Відповідно, такі дії не потребують дозволу правоволодільців і не можуть визнаватись порушенням їхніх майнових прав.

Тобто включення до структури веб-сайту творів, які є загальнодоступними, наприклад, на YouTube (чи іншому веб-сайті), не є порушенням авторських прав, але за певних умов. Так, ЄСС врахував своє попереднє рішення у справі *Svensson v Retriever Sverige AB (Case C-466/12)* щодо правомірності розміщення гіперпосилань у мережі Інтернет, в якому зазначив, що дії, коли за допомогою гіперпосилання можливо отримати доступ до творів, розміщених на іншому вебсайті, які знаходяться у обмеженому доступі, наприклад, через оформлення оплатного доступу (підписки), потребують дозволу правоволодільців і є наданням доступу для загального відома публіки. Надання доступу для загального відома публіки відбуватиметься і в тому випадку, якщо твір став недоступним на веб-сайті, на якому раніше він був розміщений у відкритому доступі або став доступним обмеженому числу користувачів, а на іншому веб-сайті доступ до матеріалів залишився можливим без дозволу правоволодільців.

Таким чином, можна прийти до загального **висновку**, що існує низка способів фіксації змісту веб-сторінки в мережі Інтернет. Але при проведенні такої фіксації необхідно пам'ятати, що авторські права порушує не існування вебсторінки як комплексного явища, а розміщення в мережі Інтернет окремого твору (творів) у цифровій формі, а тому для визначення належного відповідача необхідно встановити, на якому сервері в мережі Інтернет цей твір розміщено. Жоден з візуальних способів фіксації змісту веб-сторінки не в змозі вирішити зазначену проблему, оскільки є лише зовнішнім сприйняттям зображення, яке подається на пристрій виведення інформації. При проведенні такої фіксації обов'язково має аналізуватись вихідний код вебсторінки. Саме цей підхід має бути належно відображений у чинному законодавстві.

Речові докази і документи

Мета: Удосконалення знань щодо порядку визначення предметів та документів речовим доказами

Тема 1. Порядок визначення предметів та документів речовими доказами

Порядок визначення предметів та документів речовими доказами

Речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. **Документи є речовими доказами**, якщо вони містять ознаки, зазначені вище. (ст. 98 КПК України)

Вказані об'єкти вилучаються під час кримінального провадження в ході проведення процесуальних дій.

Факт вилучення речових доказів, документів, цінностей та іншого майна (у тому числі предметів і документів, вилучених з обігу) відображається у протоколі процесуальної дії.

Діючий КПК передбачає можливість вилучення речей та документів шляхом проведення як слідчих (розшукових) дій (огляд, обшук), так і шляхом проведення інших процесуальних дій (затримання, тимчасовий доступ до речей та документів).

Речі та документи, яка були вилученні, в ході проведення дій, на підставі повноважень слідчого, прокурора вважаються тимчасово вилученим майном.

В подальшому прокурор, слідчий за погодженням з прокурором повинен звернутись до слідчого судді, або суду з клопотанням про арешт вказаного майна.

УВАГА!!! Клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено.

У разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої статтею 235 цього Кодексу, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якої його було вилучено.

В подальшому слідчий, прокурор складає постанову про визнання речей та документів речовими доказами та приєднання їх до матеріалів кримінального провадження.

Зберігання речових доказів.

Забезпечення схоронності тимчасово вилученого майна

Речові докази, за винятком документів, що зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження, повинні бути належним чином упаковані та опечатані.

УВАГА!!! Спосіб упаковки повинен забезпечувати неможливість підміни або зміни вмісту без порушення її цілісності та схоронності вилучених (отриманих) речових доказів від пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей, завдяки яким вони мають доказове значення.

На речові докази, які не можуть бути належним чином упаковані через громіздкість чи з інших причин, прикріплюється бирка у спосіб, що унеможлиблює її зняття, зміну або пошкодження.

На упаковці (бирці) проставляються підписи осіб, які брали участь у процесуальній дії, та зазначається інформація про вміст упаковки, найменування проведеної процесуальної дії, дата її проведення та номер кримінального провадження.

Речові докази, крім тих, що повернуті власнику або передані йому на відповідальне зберігання, реалізовані, знищені, технологічно перероблені, зберігаються до передачі їх суду в органі, у складі якого функціонує слідчий підрозділ.

Умовою зберігання речових доказів повинне бути забезпечення збереження їх істотних ознак та властивостей.

Забороняється зберігання речових доказів в умовах, що можуть призвести до їх знищення чи псування.

У разі потреби необхідне вжиття невідкладних заходів для приведення таких речових доказів до стану, що дає змогу забезпечити їх подальше зберігання.

ВАЖЛИВО!!! У разі закриття слідчим, прокурором кримінального провадження питання про речові докази вирішується у відповідній постанові слідчого, прокурора.

Вилучені (отримані) стороною обвинувачення **речові докази зберігаються** разом з матеріалами кримінального провадження в **індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого**, який здійснює таке провадження.

Документи, які є речовими доказами, повинні **зберігатися** вкладеними між чистими аркушами паперу в конвертах. На таких документах забороняється робити будь-які помітки, написи і перегинати їх. У разі наявності великої кількості документів вони складаються в окремий пакет. На конверті (пакеті) зазначається перелік документів, що вкладені в нього.

УВАГА!!! Відповідальним за зберігання речових доказів, що зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження, є слідчий, який здійснює таке провадження.

Речові докази, в тому числі документи, які за своїми властивостями (габаритами, кількістю, вагою, об'ємом) не можуть зберігатися разом з матеріалами кримінального провадження, зберігаються у спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, що обладнаний сейфами (металевими шафами), стелажми, оббитими металом дверима, ґратами на вікнах, охоронною та протипожежною сигналізацією (далі – обладнані приміщення), крім матеріальних носіїв секретної інформації, які передаються в установленому законом порядку на зберігання до режимно-секретного підрозділу органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ. У разі відсутності обладнаного приміщення виділяються спеціальні сейфи (металеві шафи) достатнього розміру (далі – спеціальний сейф).

Відповідальною за зберігання речових доказів в обладнаному приміщенні чи спеціальному сейфі є посадова особа органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, що призначається наказом керівника такого органу або слідчого підрозділу відповідно до повноважень (далі – відповідальна особа). Згідно із зазначеним наказом з числа посадових осіб органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, призначається також особа, яка заміщує відповідальну особу в разі її відпустки, відрадження чи тривалої відсутності з інших причин, та особа, в якій на відповідальному зберіганні

знаходиться дублікат ключів від обладнаного приміщення чи спеціального сейфа.

Для **обліку речових доказів** у кожному органі, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, відповідальною особою **ведеться книга обліку речових доказів (далі – книга обліку)** яка нумерується, прошнуровується, засвідчується підписом керівника слідчого підрозділу і скріплюється печаткою органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ. Книга обліку зберігається у відповідальній особі.

Взяття на облік речових доказів проводиться **не пізніше наступного дня після їх вилучення (отримання)** шляхом внесення відповідного запису до книги обліку. У разі коли **облік речових доказів у книзі обліку не може бути проведений своєчасно** з об'єктивних причин (значна віддаленість місця вилучення (отримання) речових доказів від місцезнаходження органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ тощо), такий облік **повинен проводитися в день їх фактичної доставки**. Якщо день, в який повинен бути проведений облік речових доказів, припадає на святковий або інший неробочий день, їх облік проводиться у перший після нього робочий день.

Якщо речові докази залишаються в матеріалах кримінального провадження і не здаються на зберігання до обладнаного приміщення чи спеціального сейфа або передаються на зберігання до іншого місця зберігання, в книзі обліку робиться відповідна відмітка із зазначенням прізвища слідчого, який здійснює кримінальне провадження.

УВАГА!!! Після передачі речових доказів до іншого місця зберігання, слідчий у строки не пізніше наступного дня, зобов'язаний надати відповідальній особі копії документів, які підтверджують факт передачі речових доказів.

Передача на зберігання речових доказів, які за своїми властивостями повинні зберігатися в обладнаному приміщенні чи спеціальному сейфі, здійснюється відразу після їх взяття на облік у книзі обліку.

Відповідальна особа під час прийняття для зберігання речових доказів перевіряє відповідність даних, зазначених у протоколі, в якому зафіксовано факт їх вилучення (отримання), фактичному стану речових доказів.

На кожній упаковці (бирці) зазначаються номер книги обліку і порядковий номер запису.

ВАЖЛИВО!!! Відповідальна особа заповнює квитанцію про отримання речових доказів для зберігання в обладнаному приміщенні чи спеціальному сейфі (далі – квитанція), яка долучається до матеріалів кримінального провадження.

У разі виникнення необхідності у проведенні процесуальних дій з вилученими (отриманими) речовими доказами слідчий, який здійснює кримінальне провадження, отримує з обладнаного приміщення чи спеціального сейфа необхідну упаковку з речовими доказами чи безпосередньо речові докази з прикріпленою биркою. У книзі обліку робиться відмітка про видачу речових доказів та про цілісність упаковки чи бирки, що засвідчується підписом слідчого.

УВАГА!!! Після закінчення процесуальних дій речові докази в належній упаковці або з прикріпленою биркою у строки не пізніше наступного робочого дня, здаються на зберігання до обладнаного приміщення чи спеціального сейфа.

Під час передачі матеріалів кримінального провадження від одного слідчого іншому ними у присутності відповідальної особи проводиться перевірка цілісності упаковки чи бирки, прикріпленої до речових доказів, переданих на зберігання до обладнаного приміщення чи спеціального сейфу, і відповідність упаковки чи бирки. За відсутності слідчого, від якого передаються матеріали кримінального провадження, перевірка проводиться за участю керівника слідчого підрозділу.

Результати перевірки засвідчуються підписами осіб, що проводили перевірку, у книзі обліку.

У разі наявності **порушення цілісності упаковки чи бирки** або встановлення їх невідповідності вимогам, **слідчий** якому передаються матеріали кримінального провадження, **у присутності прокурора, керівника слідчого підрозділу, відповідальної особи та слідчого, від якого передаються матеріали кримінального провадження, проводить огляд речових доказів та упаковує їх з дотриманням вимог, визначених у пункті 3 цього Порядку. Про проведення огляду складається протокол.**

Якщо в результаті огляду речових доказів встановлено їх невідповідність відомостям про такі речові докази, що містяться у відповідній квитанції, складається також акт у двох примірниках, який засвідчується підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду.

До матеріалів кримінального провадження долучаються протокол огляду та один примірник акта у разі його складення. Другий примірник акта передається відповідальній особі.

Доступ до обладнаного приміщення чи спеціального сейфа можливий тільки у **присутності відповідальної особи**, а в разі її тривалої відсутності – особи, яка її заміщує.

У разі відсутності відповідальної особи та особи, яка її заміщує, доступ до обладнаного приміщення чи спеціального сейфа може бути здійснений тільки з **дозволу та у присутності прокурора, а також керівника слідчого підрозділу** та особи, в якій на відповідальному зберіганні знаходиться дублікат ключів від обладнаного приміщення чи спеціального сейфа.

У таких випадках складається акт, в якому відображаються підстави доступу до обладнаного приміщення чи спеціального сейфа, речові докази, які вилучено чи поміщено до нього. Акт передається керівником слідчого підрозділу відповідальній особі для внесення відповідних записів у книгу обліку.

Перевірка стану та умов зберігання речових доказів, правильності ведення документів щодо їх приймання та обліку проводиться щокварталу керівником слідчого підрозділу.

Зберігання **наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів**, вилучених з незаконного обігу, які є **речовими доказами**, здійснюється відповідно до Порядку зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від **7 травня 2008 р. № 422**

Зберігання речових доказів у вигляді **спирту етилового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів** здійснюється у місцях зберігання, відомості про місцезнаходження яких внесені до **Єдиного державного реєстру місць зберігання** та з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від **25 серпня 1998 р. № 1340**.

Зберігання вилученої (отриманої) під час кримінального провадження **вогнепальної і холодної зброї та боєприпасів** здійснюється в **господарчих підрозділах** МВС, Головних управлінь МВС, управлінь МВС, СБУ, Головних управлінь та управлінь СБУ після їх перевірки та дослідження державною спеціалізованою установою, що здійснює судово-експертну діяльність.

У разі необхідності поміщення зразків боєприпасів, вогнепальної або холодної зброї до **натурно-довідкових колекцій** такі зразки за **узгодженням з прокурором**, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у відповідному кримінальному провадженні, **можуть зберігатися у державній спеціалізованій установі**, що здійснює судово-експертну діяльність.

*У разі вилучення (отримання) зброї, бойових припасів, військового спорядження, що закріплені за **військовими частинами, органами та підрозділами Збройних Сил, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, інших державних органів, військовослужбовці та співробітники яких мають право на носіння табельної зброї та боєприпасів до неї, такі зброя, бойові припаси, військове спорядження підлягають здачі на зберігання за належністю, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження.***

Речові докази у вигляді **вибухових речовин** передаються для зберігання на **склади (арсенали, бази) Збройних Сил** або відповідних державних підприємств, а отруйні речовини – на склади суб'єктів господарювання, які мають дозвіл на це, отриманий відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 1995 р. № 440, та належні спеціальні умови для зберігання, за узгодженням з їх командирами (начальниками) та керівниками.

Зберігання речових доказів у вигляді автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, здійснюється на спеціальних майданчиках і стоянках для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів.

Речові докази у вигляді готівки у **національній валюті України або іноземній валюті** передаються для зберігання **уповноваженому банку**, що обслуговує орган, у складі якого функціонує слідчий підрозділ (далі – уповноважений банк). У разі коли готівка у національній валюті України чи іноземній валюті **не містить слідів кримінального правопорушення**, валютні кошти **зараховуються на спеціально визначені для цієї мети депозитні рахунки** (далі – депозитний рахунок) уповноваженого банку.

Речові докази у вигляді **цінних паперів** у документарній формі **передаються для зберігання уповноваженому банку.**

Речові докази у вигляді **дорогоцінних металів**, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення або напівдорогоцінного каміння або у вигляді речей, що їх містять, крім тих, що мають ознаки, які свідчать про їх історичну, музейну, наукову, художню або іншу культурну цінність, **передаються для зберігання Державному сховищу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння або уповноваженому банку.**

Речові докази у вигляді **предметів релігійного культу**, крім тих, що мають ознаки, які свідчать про їх історичну, музейну, наукову, художню або іншу культурну цінність, **можуть бути передані на зберігання релігійним організаціям.**

Речові докази у вигляді речей і документів, які мають культурну цінність, передаються для зберігання Мінкультури або Укрдержархіву відповідно до їх компетенції.

Речові докази у вигляді речей і документів, які мають культурну цінність, передаються для зберігання Мінкультури або Укрдержархіву відповідно до їх компетенції.

УВАГА!!! Схоронність тимчасово вилученого майна забезпечується по тим же правилам, що і решта речових доказів. Застосування такого порядку зберігання тимчасово вилученого майна здійснюється до повернення майна власнику у зв'язку з припиненням тимчасового вилучення майна або до постановлення слідчим суддею, судом ухвали про накладення арешту на майно.

Поводження з речовими доказами, зберігання яких ускладнено

Речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, які через громіздкість або з інших причин, визначених у Кримінальному процесуальному кодексі України, не можуть зберігатися без зайвих труднощів в обладнаних приміщеннях або в інших місцях зберігання, передаються (крім випадків, коли такі речові докази повернуто власникові або передано йому на відповідальне зберігання) за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду торговельному підприємству для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження.

УВАГА!!! Реалізація предметів здійснюється з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340.

Про передачу торговельному підприємству предметів для реалізації складається **акт у трьох примірниках**. Перший примірник акта зберігається в матеріалах кримінального провадження, другий передається торговельному підприємству, третій – фінансовому підрозділу органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, для подальшого здійснення контролю за надходженням на депозитний рахунок уповноваженого банку сум від реалізації таких предметів.

Речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються **швидкому псуванню**, мають непридатний стан, **знищуються** за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – **за рішенням слідчого судді, суду**.

Речові докази у вигляді предметів чи товарів, що належать до **вилучених з обігу**, а також якщо їх тривале зберігання **небезпечно для життя чи здоров'я людей або довкілля**, на підставі відповідного **рішення слідчого судді, суду** передаються для їх **технологічної переробки або знищуються**.

Технологічна переробка або знищення таких предметів і товарів здійснюється з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340, Загальних вимог до здійснення переробки, утилізації, знищення або подальшого використання вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2001 р.

Про передачу предметів для технологічної переробки або знищення складається акт у двох примірниках, один з яких зберігається в матеріалах кримінального провадження, інший передається відповідному підприємству.

Про передачу речових доказів для реалізації, технологічної переробки або знищення **в книзі обліку робиться відповідна відмітка**.

У разі відбору зразків речових доказів, які передаються для реалізації, технологічної переробки або знищення, їх зберігання здійснюється по загальним правилам.

Витрати, пов'язані із зберіганням чи пересиланням речових доказів

Фінансування витрат, пов'язаних із зберіганням чи пересиланням речових доказів, здійснюється **за рахунок коштів державного бюджету**, передбачених для утримання органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, який здійснив пересилання речових доказів або їх передачу на зберігання.

Граничний розмір таких витрат не може перевищувати суми, обчисленої на підставі первинних документів, які підтверджують витрати.

Зверніть увагу! Постанова Кабінету Міністрів України Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу від 19 листопада 2012 р. № 1104

Витрати, пов'язані із зберіганням та пересиланням речей і документів відповідно до ст. 118 КПК є **різновидом процесуальних витрат**.

Їх умовно можна поділити **на два види**:

- ті, що виникають у зв'язку з потребою у зберіганні
- ті, що зумовлені пересиланням речей і документів під час кримінального провадження.

***До першої групи** належать витрати органів досудового розслідування та суду, здійснені для забезпечення схоронності документів та речей, які мають відношення до провадження, коли через певні обставини (значні габарити, інші особливості) їх неможливо зберігати у звичайному порядку.*

***Другу групу** витрат відносять до кримінальних процесуальних незалежно від того, яким чином відбувається пересилання речей чи документів. Так, наприклад, окремі об'єкти можуть направлятися в експертні установи для дослідження або навіть у центральні головні експертні установи, що потребує відповідних матеріальних затрат.*

Тема 2. Особливості визнання речовими доказами результатів негласних слідчих (розшукових) дій. Порядок передачі на зберігання тимчасово вилучених під час кримінального провадження документів, які посвідчують користування спеціальним правом. Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним. Загальні вимоги до здійснення переробки, утилізації, знищення або подальшого використання вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції

Особливості визнання речовими доказами результатів негласних слідчих (розшукових) дій

Під час проведення НС(Р)Д можуть бути вилучені матеріальні об'єкти, що можуть стати речовими доказами:

- під час огляду та виїмки кореспонденції внаслідок арешту накладення арешту на неї (ч.3 ст.261, ст.262 КПК України);
- вилучення зразків для дослідження під час обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (п.3 ч.1 ст.261 КПК України).

Особливістю використання зразків для дослідження є те, що вони є частиною матеріального об'єкта, яка виступає лише засобом зв'язку цього об'єкта з подією кримінального правопорушення чи іншими обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Під час обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи можуть виготовлятися копії і братися зразки з виявлених та зафіксованих технічними засобами речей і документів, що мають значення досудового розслідування. Хоча прямої вказівки на те, що вони можуть бути вилучені у законі немає, логічно, що у розумінні п.1 ч.2 ст.105 та ст.252 КПК України спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей, документів є додатками до протоколу НС(Р)Д.

Під час проведення контролю за вчиненням злочину або огляду та виїмки кореспонденції можуть використовуватися заздалегідь ідентифіковані

(помічені) або несправжні (імітаційні) засоби, до яких відносяться і певні спеціально виготовлені речі і документи.

Згідно з ч.4 ст.273 КПК України вони використовуються в процесі доказування як первинні засоби чи знаряддя вчинення злочину.

Для їх визнання речовими доказами необхідно дотримання наступних умов:

- процесуальне оформлення у відповідному протоколі факту ідентифікації (помітки) абр виготовлення, утворення несправжнього (імітаційного) засобу;
- використання цих матеріальних об'єктів під час відповідної НС(Р)Д разом із відомостями, що мають значення для кримінального провадження;
- вилучення з дотриманням вимог КПК України заздалегідь ідентифікованого (поміченого), несправжнього (імітаційного) засобу під час огляду або обшуку, як забезпечення процесуальної форми.

Актуальним для практиків є питання щодо визначення речовими доказами чи додатками до протоколів НС(Р)Д інформації, яка міститься на технічних носіях. Відповідно до ч.3 ст.105 КПК України додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та (або) вилучення таких додатків.

Таким чином, за результатами НС(Р)Д можуть бути отримані наступні об'єкти, які можуть використовуватися у доказуванні:

- речові докази;
- зразки для порівняльного дослідження;
- додатки до протоколів НС(Р)Д.

Речі і документи, отримані під час проведення НС(Р)Д, можуть бути визнані речовими доказами у кримінальному провадженні (ч.1 ст.256 КПК України) при дотриманні наступних вимог:

- 1) отримання у порядку, передбаченому КПК України (ч.1 ст.86 КПК);
- 2) отримання матеріальних об'єктів та фіксування їх індивідуальних ознак у протоколі НС(Р)Д та додатка до нього в порядку, встановленому КПК України (ч.2 ст.84, ч.1 ст.86 КПК України);
- 3) проведення перевірки походження, зв'язку з подією кримінального правопорушення та достовірності матеріальних об'єктів шляхом проведення інших С(Р)Д та НС(Р)Д відповідно до вимог КПК України (ст.94 КПК);
- 4) розсекречення конкретних матеріальних носіїв інформації щодо проведення НС(Р)Д, а за неможливості їх розсекречення надання допуску

до них учасникам кримінального провадження в порядку, передбаченому законодавством.

УВАГА! Заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби вимагають процесуального оформлення у відповідному протоколі факту ідентифікації (помітки) або виготовлення, утворення несправжнього (імітаційного) засобу; використання цих матеріальних об'єктів під час відповідної НС(Р)Д, їх вилучення із дотриманням вимог КПК України під час огляду або обшуку.

Зразки для порівняльного дослідження, отримані під час НС(Р)Д, передбаченої ст.274 КПК України, набувають доказового значення, за таких умов:

- їх отримання відповідає вимогам законодавства;
- матеріальний об'єкт, з якого вони отримані, вилучений під час проведення С(Р)Д, оглянутий та долучений до матеріалів кримінального провадження;
- з цього матеріального об'єкта отримані зразки для експертизи повторно і гласно в порядку ст.245 КПК України;
- у висновку судової експертизи за результатами дослідження зразків, що отримані негласно та гласно, встановлена їх ідентичність між собою та зв'язок з матеріальним об'єктом, зв'язок матеріального об'єкта, з якого вони отримані, з подією злочину.

Особливістю роботи з матеріальними об'єктами, що отримані в результаті НС(Р)Д полягає у тому, що для їх використання у кримінальному провадженні необхідно зняти гриф секретності з протоколу НС(Р)Д, в якому зафіксований факт їх виявлення та вилучення.

Виключення складають матеріальні об'єкти, які самі є носіями державної таємниці та стали предметом злочинного посягання.

Порядок передачі на зберігання тимчасово вилучених під час кримінального провадження документів, які посвідчують користування спеціальним правом

У разі наявності достатніх підстав вважати, що для припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкодження кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, необхідно тимчасово обмежити підозрюваного у користуванні спеціальним правом, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа мають право тимчасово вилучити документи,

які посвідчують користування спеціальним правом, у законно затриманої ними особи в порядку, передбаченому статтею 208 КПК України.

Тимчасово вилученими можуть бути документи, які посвідчують користування таким спеціальним правом:

- 1) *право керування транспортним засобом або судном;*
- 2) *право полювання;*
- 3) *право на здійснення підприємницької діяльності.*

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом може бути здійснене на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування на строк **не більше двох місяців**.

Після складення протоколу про тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа зобов'язана передати тимчасово вилучені документи на зберігання у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Вилучені документи зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює таке провадження, до постановлення слідчим суддею відповідної ухвали за результатами розгляду клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (далі – клопотання).

ВАЖЛИВО!!! У випадку **тимчасового вилучення** документів, які посвідчують користування спеціальним правом, прокурор, слідчий за погодженням з прокурором **зобов'язаний звернутися** до слідчого судді із відповідним клопотанням **не пізніше двох днів з моменту тимчасового вилучення**. Пропуск зазначеного строку тягне за собою необхідність повернення тимчасово вилучених документів.

*У разі відмови в задоволенні клопотання вилучені документи підлягають поверненню володільцю **не пізніше наступного робочого дня** після отримання слідчим, прокурором відповідної ухвали слідчого судді.*

У разі задоволення клопотання документи **не пізніше наступного робочого дня** після отримання слідчим, прокурором відповідної ухвали слідчого судді надсилаються разом з копією такої ухвали рекомендованим листом на зберігання центральному органу виконавчої влади, що здійснює контроль (нагляд) у відповідній сфері (далі – центральний орган виконавчої влади).

У разі продовження в установленому порядку строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом копія відповідної ухвали слідчого

судді надсилається у такий самий строк центральному органу виконавчої влади, якому для зберігання надіслано документи.

В останній день строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом центральний орган виконавчої влади надсилає документи рекомендованим листом слідчому, прокурору, від якого вони надійшли, для вирішення питання про повернення таких документів володільцю.

УВАГА!!! Документ, що підтверджує повернення документа володільцю або надіслання його на зберігання центральному органу виконавчої влади, долучається до матеріалів кримінального провадження.

Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним

Під майном, що переходить у власність держави, щодо якого здійснюється облік, зберігання, оцінка відносять:

- 1) майно, конфісковане на підставі рішення суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом, крім вилученого митними органами майна, щодо якого винесено рішення суду про конфіскацію;*
- 2) транспортні засоби та інші види майна, що зберігаються під митним контролем виключно митницею, як не пропущені на митну територію України внаслідок установлених заборон чи обмежень на їх ввезення або транзит через територію України, якщо сума складських митних зборів досягає їх вартості;*
- 3) майно, термін зберігання якого під митним контролем закінчився, а власник не звернувся за ним в установлений Митним кодексом України термін;*
- 4) товари з обмеженим терміном зберігання, вилучені правоохоронними органами або затримані митними органами як предмети порушення митних правил, у тому числі товари, затримані у справах про контрабанду;*
- 5) майно, визнане безхазяйним відповідно до законодавства;*
- 6) предмети-знахідки, товари та цінності, загублені або залишені у готелях, транспорті, театрах, інших громадських місцях, якщо вони не були затребувані їх власниками протягом установленого законом терміну;*
- 7) скарби, передані фінансовим органам;*
- 8) майно, що за правом успадкування перейшло у власність держави;*

- 9) невручені міжнародні та внутрішні поштові відправлення, а також грошові перекази після закінчення термінів зберігання підприємствами зв'язку, визначених законодавством, у разі неможливості видачі їх отримувачам та повернення відправникам;
- 10) валютні цінності, що пересилаються в міжнародних поштових відправленнях з порушенням нормативних актів Всесвітнього поштового союзу та норм законодавства України;
- 11) знаряддя незаконного добування природних ресурсів та незаконно добуті природні ресурси або продукти, вироблені з них, чи їх вартість;
- 12) використані під час проведення експертизи (випробування) зразки нехарчової продукції, що були відібрані в межах здійснення державного ринкового нагляду, залишкова вартість яких перевищує встановлену Кабінетом Міністрів України граничну межу (крім зразків продукції, що є небезпечними, становлять ризик та/або не відповідають установленим вимогам щодо їх безпечності), реалізуються шляхом проведення прилюдних торгів (аукціонів) в установленому законодавством порядку.

Облік, попередня оцінка, а також відповідальність за зберігання майна, до передачі його для подальшого розпорядження покладаються на органи (організації), що здійснили вилучення або зберігають його, з дотриманням таких вимог:

- попередня оцінка проводиться на момент взяття на облік цього майна;
- аналітичний облік ведеться у спеціальних книгах за видами майна із зазначенням відмінних ознак, попередньої вартості, місця його знаходження;
- взяте на облік майно відображається на забалансових рахунках «Товарно-матеріальні цінності, прийняті на відповідальне зберігання» в органах (організаціях), що здійснили вилучення або зберігають його.

Порядок зберігання майна, на яке накладено арешт під час кримінального провадження, регулюється кримінальним процесуальним законодавством.

Майно, зберігається органами (організаціями) у власних (орендованих) спеціально обладнаних приміщеннях (на майданчиках) або передається ними для зберігання іншим організаціям за договорами.

Спирт етиловий, алкогольні напої та тютюнові вироби зберігаються у місцях зберігання, відомості про місцезнаходження яких внесені до Єдиного державного реєстру місць зберігання, а така продукція, що перебуває під митним контролем, у встановлених законом випадках може також зберігатися на складах митних органів.

Дорогоцінні метали, а також дорогоцінне та напівдорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення, готівкова іноземна валюта другої і третьої групи за Класифікатором іноземних валют (крім російських рублів) зберігаються в спеціально призначених приміщеннях, металевих шафах правоохоронних, митних органів, органів державної податкової служби або передаються на зберігання банківським установам до прийняття рішення про передачу зазначеного майна у власність держави.

Готівкова валюта України та готівкова іноземна валюта першої групи за Класифікатором іноземних валют та російські рублі, якщо вони не є речовими доказами і не підлягають спеціальному дослідженню, здаються правоохоронними, митними органами та органами державної податкової служби до уповноважених банків, що їх обслуговують, на спеціально визначені для цієї мети рахунки.

У разі коли зазначені готівкова валюта та дорогоцінні метали є речовими доказами, вони **зберігаються** у спеціально призначених **приміщеннях, металевих шафах** правоохоронних, митних органів та органів державної податкової служби або передаються на зберігання банківським установам окремими пакетами згідно з вимогами зберігання речових доказів.

Платіжні документи у валюті України та іноземній валюті, зношені та пошкоджені банкноти валюти України та іноземної валюти здаються банківським установам на інкасо для подальшого зарахування коштів до державного бюджету.

Цінні папери, виражені у валюті України та іноземній валюті, зберігаються у прямих учасників Національної депозитарної системи.

Оцінка майна, провадиться комісією, яка утворюється органом, що здійснив його вилучення, у складі представників державних податкових інспекцій в районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах, міжрайонних, об'єднаних та спеціалізованих державних податкових інспекцій (далі – місцеві податкові інспекції), органів (організацій), що здійснили вилучення майна або зберігають його, фінансових органів та органів (організацій), які здійснюватимуть розпорядження цим майном.

УВАГА!!! У разі **розбіжності** в оцінці майна між представниками комісії та у випадках, передбачених законодавством України, **оцінка провадиться суб'єктами оціночної діяльності – суб'єктами господарювання.**

За результатами роботи комісії **складається акт опису, оцінки та передачі майна.** Усі примірники акта підписуються членами комісії та **затверджуються у термін не пізніше трьох днів після його складення** керівником чи заступником керівника органу (організації), що здійснив вилучення або забезпечував зберігання майна.

Акт опису, оцінки та передачі майна є підставою для реалізації майна, через підприємства роздрібної торгівлі, торгові біржі та аукціони, безоплатної передачі, знищення, утилізації, переробки.

ОЦІНКА МАЙНА

Майно оцінюється з дотриманням таких вимог:

- а)** товарно-матеріальні цінності з групи товарів широкого вжитку і продукція виробничо-технічного призначення – за ринковими цінами, а також цінами, що регулюються (встановлюються) державою з урахуванням їх фактичного стану (товарного вигляду) та зносу;
- б)** будівлі, споруди, житлові приміщення та їх частини – шляхом проведення незалежної оцінки;
- в)** продуктивна робоча і племінна худоба, птиця, кролі, бджоли, а також шкіряна сировина і хутро, зерно, овочі та інша сільськогосподарська продукція, вільна від карантинних об'єктів, – за цінами можливої реалізації;
- г)** культурні цінності, а також предмети релігійного культу – на підставі рішень відповідних експертних комісій з питань повернення культурних цінностей, створених Мінкультури;
- д)** товари низької якості, нестандартні та ті, що були у вжитку, – за цінами можливої реалізації;
- е)** транспортні засоби – на підставі висновків експертів, суб'єктів оціночної діяльності – суб'єктів господарювання з урахуванням ринкових цін та фактичного їх стану на день оцінки, а автомобілі, крім того, з урахуванням податків та зборів, що справляються у разі імпортування автомобілів відповідно до законодавства, якщо такі податки і збори не були попередньо сплачені. У разі коли транспортні засоби заборонені для подальшої експлуатації за висновком технічної експертизи, вони розуккомплектовуються для взяття на облік приладів, вузлів, агрегатів та

- інших комплектуючих виробів (деталей), про що складається акт опису і оцінки;
- є) валютні цінності (крім цінних паперів), дорогоцінні метали, дорогоцінне каміння, напівдорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органічного утворення – у порядку, встановленому Мінфіном разом з Національним банком;
 - ж) цінні папери – у порядку, встановленому Мінфіном разом з НКЦПФР, Фондом державного майна, Державною податковою адміністрацією;
 - з) спирт етиловий, алкогольні напої та тютюнові вироби – за ринковими цінами або за цінами, що регулюються законодавством;
 - і) використані під час проведення експертизи (випробування) зразки нехарчової продукції, що були відібрані в межах здійснення державного ринкового нагляду, – за цінами, що дорівнюють їх залишковій вартості на дату складення акта опису, оцінки та передачі таких зразків.

РОЗПОРЯДЖЕННЯ МАЙНОМ

Майно, передається для подальшого розпорядження ним на підставі акта опису, оцінки та передачі майна, в тому числі реалізується через торговельні підприємства, аукціони, біржі, з якими укладені угоди на його реалізацію, з дотриманням таких вимог:

1) будівлі, споруди, житлові приміщення та їх частини, транспортні засоби, предмети антикваріату, високохудожні авторські роботи, ювелірні вироби з діамантами чи іншим дорогоцінним камінням, товарно-матеріальні цінності за умови наявності оптової партії **реалізуються через біржові торги, аукціони** у порядку, встановленому законодавством України. При цьому початкова вартість не повинна бути нижчою, ніж вартість, зазначена в акті опису, оцінки та передачі майна;

2) товарно-матеріальні цінності з групи товарів широкого вжитку і продукції виробничо-технічного призначення, продаж яких на аукціоні є економічно невигідним, а також розкомплектовані транспортні засоби **передаються на реалізацію підприємствам роздрібною торгівлі** за цінами, визначеними в акті опису, оцінки та передачі майна;

3) транспортні засоби та інші самохідні машини і механізми, спеціальна техніка, обладнання, пристрої, будівельні матеріали **передаються Державній службі з питань інвалідів та ветеранів** для безпосереднього використання у будівництві житла військовослужбовцям, звільненим у запас або відставку. За погодженням з Мінфіном на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України зазначене майно може бути передано іншим центральним

органам виконавчої влади, Службі безпеки України, Генеральній прокуратурі України, Секретаріату Кабінету Міністрів України;

4) облігації державних позик **блокуються в уповноважених банках** у порядку, встановленому нормативними актами Національного банку. Кошти, призначені для сплати доходу та погашення цих облігацій, зараховуються до державного бюджету;

5) культурні цінності після проведення спеціальної експертизи на підставі рішення Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей **безоплатно передаються на довічне зберігання до державних музеїв, архівів, бібліотек і наукових установ.**

Зарахування цінностей до Історичного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння здійснюється за окремим рішенням Кабінету Міністрів України за поданням Мінфіну на підставі експертних висновків;

6) культурні цінності, що за рішенням Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей не передані до державних музеїв, архівів, бібліотек і наукових установ, **підлягають реалізації через аукціони або торгівельні підприємства;**

7) предмети релігійного культу після проведення за рішенням Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей спеціальної експертизи **передаються релігійним організаціям за плату або можуть передаватися їм безоплатно;**

8) товарно-матеріальні цінності, які були в користуванні і **ступінь зносу яких становить понад 50 відсотків**, за висновком комісії, **можуть передаватися безоплатно** закладам охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення населення, установам виконання покарань, слідчим ізоляторам та на благодійні цілі;

9) продукти харчування насамперед ті, що швидко псуються, за умови проведення належної експертизи за рішенням комісії, **можуть безоплатно передаватися** закладам охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення населення, військовим формуванням, установам виконання покарань, слідчим ізоляторам і на благодійні цілі;

10) невручені перекази як у валюті України, так і в іноземній валюті, після закінчення термінів зберігання підприємствами зв'язку, визначених законодавством, **перераховуються до державного бюджету** безпосередньо підприємствами зв'язку;

11) незаконно добуті природні ресурси та виготовлена з них продукція, а також знаряддя незаконного добування природних ресурсів за рішенням

комісії, підлягають реалізації через відповідні торгівельні підприємства, а ті, що є продуктами харчування, – передачі закладам, охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення населення, військовим формуванням, установам виконання покарань, слідчим ізоляторам і на благодійні цілі;

12) мисливська вогнепальна, пневматична та холодна зброя, боєприпаси до зброї, а також засоби самооборони, заряджені речовинами сльозоточною та дратівною дії, реалізуються у встановленому законодавством порядку;

13) спирт етиловий та алкогольні напої підлягають промисловій переробці або знищенню, а тютюнові вироби знищенню;

14) розпорядження валютними цінностями (крім цінних паперів), дорогоцінними металами (крім монетарних) і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням здійснюється у порядку, встановленому Мінфіном разом з Національним банком.

При цьому готівкова іноземна валюта, вилучена з міжнародних поштових відправлень за порушення Всесвітньої поштової конвенції та законодавства України, перераховується безпосередньо органами Держмитслужби до державного бюджету;

15) розпорядження цінними паперами здійснюється в порядку, встановленому Мінфіном разом з НКЦПФР, Фондом державного майна, ДПС.

УЦІНКА МАЙНА

ВАЖЛИВО!!! Майно, передане для продажу в роздрібну торгівлю і не реалізоване протягом **60 календарних днів**, підлягає уцінці, розмір якої визначається комісією, і не повинен перевищувати **20 відсотків вартості**, зазначеної в акті опису, оцінки та передачі майна.

Якщо товар не реалізовано протягом наступних 30 днів, провадиться додаткова уцінка або товар передається для реалізації за ціною остаточної вартості іншій організації.

У разі коли на реалізацію передається майно з обмеженим терміном зберігання або користування і воно не має попиту, уцінка може провадитись у скорочені терміни.

Майно (лот), яке виставлене на аукціон або реалізується через біржі та не продане протягом **30 календарних днів** з дня інформаційного повідомлення про проведення аукціону або продане в кількості, що не

перевищує 30 відсотків його обсягу, підлягає уцінці не більше ніж на 20 відсотків вартості, визначеної в акті опису, оцінки та передачі майна.

Якщо протягом наступних 30 днів після проведення уцінки майно не було продане, воно знімається з аукціонних чи біржових торгів. Після цього комісія, приймає рішення про подальше розпорядження таким майном.

Загальні вимоги до здійснення переробки, утилізації, знищення або подальшого використання вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції.

Майно, якість якого **не відповідає вимогам стандартів**, небезпечно в санітарно-епідемічному відношенні або яке не пройшло відповідного випробування, карантинної обробки чи **не придатне для реалізації**, підлягає **переробці або знищенню (утилізації)** з урахуванням ступеня зносу та фактичного стану.

Продукти харчування, які визнані **непридатними для вживання в їжу людям** і є безпечними в санітарно-епідемічному відношенні, **за відповідним рішенням** санітарно-епідеміологічної та ветеринарної служби, якщо вони походять з країн, адміністративна територія яких є благополучною в епізоотичному відношенні, **можуть бути передані на корм тваринам**. *Передача продуктів харчування на корм тваринам здійснюється безоплатно.*

Переробка або знищення спирту етилового, алкогольних напоїв та знищення тютюнових виробів здійснюється за рішенням комісії, з дотриманням таких вимог:

1) для вирішення питання переробки (знищення) спирту етилового та алкогольних напоїв комісією за необхідності можуть залучатися представники територіальних органів Мінекономрозвитку, Держветфітослужби та державних підприємств – виробників спирту.

Рішення про переробку (знищення) спирту етилового та алкогольних напоїв приймається з урахуванням економічної доцільності їх промислової переробки, з обсягу вилученої партії, вмісту спирту, витрат на транспортування, а в разі необхідності – на підставі висновків зазначених органів та підприємств.

Промислова переробка спирту етилового та алкогольних напоїв здійснюється **на державних підприємствах** – виробниках спирту, перелік яких визначає Мінагрополітики за погодженням з ДПС.

Підприємство, що здійснило переробку спирту етилового та алкогольних напоїв, реалізує продукти переробки та перераховує отримані кошти до відповідного бюджету.

Скляний посуд з-під перероблених алкогольних напоїв оприбутковується за ціною можливої реалізації, а у разі неможливості реалізації скляного посуду – за ціною склобою з подальшою його реалізацією та перерахуванням коштів до державного бюджету;

2) знищення спирту етилового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів здійснюється за погодженням з державною санітарно-епідеміологічною службою шляхом спалювання, руйнування, фізико-хімічної, біологічної або іншої обробки відповідно до вимог законодавства. Комісія приймає рішення про знищення спирту етилового та алкогольних напоїв, якщо їх переробляти економічно недоцільно. Знищення за рішенням комісії може проводитися на підприємствах, виробництво яких пройшло атестацію на виконання відповідних робіт згідно із Законом України “Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції”.

Тютюнові вироби, вміщені в упаковку (тару), знищуються в такій упаковці (тарі).

Методи знищення продукції повинні відповідати таким вимогам:

- виключати можливість подальшого відновлення первинних споживчих властивостей продукції або використання її за призначенням;
- забезпечувати дотримання законодавства про захист санітарного та епідемічного благополуччя населення та охорону навколишнього природного середовища, зокрема виключати можливість утворення отруйних, токсичних, шкідливих і потенційно небезпечних речовин та відходів;
- виключати можливість підміни продукції, яка підлягає знищенню.

Використані під час проведення експертизи (випробування) зразки нехарчової продукції, що були відібрані в межах здійснення державного ринкового нагляду, залишкова вартість яких не перевищує встановленої Кабінетом Міністрів України граничної межі, та ті, стосовно яких за результатами їх експертизи (випробування) встановлено, що вони є небезпечними, становлять ризик та/або не відповідають установленим вимогам щодо їх безпеки, підлягають знищенню.

Знищення (утилізація) проводиться під контролем членів комісії!

Особливості використання спеціальних знань під час досудового розслідування

Мета: слухачі повинні підвищити рівень знань у питанні призначення експертиз у кримінальному провадженні. розглянути типові помилки, які допускаються при призначенні зазначених експертиз.

Тема 1. Актуальні проблеми призначення експертиз у кримінальному провадженні. Молекулярно-генетична експертиза, види та її можливості. Особливості дослідження мікрооб'єктів. Особливості призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи

1. Молекулярно-генетична експертиза, види та її можливості

Важливе значення в розслідуванні злочинів, об'єктивізації доказування у кримінальних провадженнях мають об'єкти біологічного походження. Всі біологічні об'єкти, що походять від людини, – кров, сперма, фрагменти органів і тканин, волосся, нігті з піднігтьовим умістом, слина, потожирові нашарування, зуби, кістки тощо, є предметом дослідження судово-медичної експертизи. Для цього використовуються різні методи: серологічний, цитологічний, гістологічний, біохімічний, хіміко-токсикологічний, фізико-технічний та ін.

1985-й рік увійшов в історію судової медицини як рік появи принципово нового молекулярно-генетичного методу, об'єктом дослідження якого стала молекула дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК), яка раніше не входила до традиційних біологічних об'єктів.

Молекула ДНК є зберігачем спадкоємної генетичної інформації людини. За зовнішнім виглядом – це найтонший ланцюжок, ланками якого є хімічні речовини – нуклеотиди. Їх усього чотири типи: аденін, гуанін, тимін і цитозін.

На початку 80-х років у молекулі ДНК людини були виявлені ділянки, що мають структурний поліморфізм, тобто в кожній людині за своєю будовою вони унікальні. Такі ділянки були названі варіабельними тандемними повторами (ВТП).

У 1985 р. генетиком Лестерського університету (Англія) А. Джеффрісом розроблений метод генної ідентифікації особи, у подальшому названий ДНК-фінгерпринтом (від англ. fingerprint – відбиток пальця) або генною дактилоскопією (нині частіше вживають термін “генотипоскопія”). Але, на відміну від відбитка пальця в криміналістичному понятті, метод ДНК-фінгерпринта дозволяє не тільки ідентифікувати особистість.

Джефферіс звернув увагу на властивості ВТП, які дозволили ширше використовувати ці ділянки ДНК у судовій медицині: пряме спадкування ВТП від батьків до дітей використовується для встановлення кровного споріднення; соматична стабільність (абсолютна тотожність ВТП у всіх клітках тієї самої людини) використовується під час встановлення приналежності частин тіла одному або декільком трупам; наявність у чоловіків і жінок статевих Х- і У-хромосом дозволяє встановити генетичну стать біологічних об'єктів; унікальність ВТП використовується для ідентифікації особистості, оскільки практично неможливо зустріти двох людей (крім монозиготних (однойцевих) близнюків), що мають однакову структуру молекули ДНК. Підраховано, що метод дозволяє виділити одну людину зі 100 мільярдів. Завдяки своїй точності метод відразу набув сенсаційного успіху, тому швидко був впроваджений у судово-медичну практику.

Призначення й проведення генотипоскопічної судово-медичної експертизи.

До завдань генотипоскопічної експертизи входять:

- ідентифікація особи;
- установа кровного споріднення й діагностика генетичної статі людини за допомогою дослідження об'єктів біологічного походження методом генотипоскопії.

Об'єктом дослідження є ДНК, отримана з різних органів і тканин, а також виділень людини – клітин крові, м'язової тканини, костей, слини (за умови наявності в ній кліток слизової порожнини рота або клітин крові), волосся (за умови наявності в них волосяної цибулини з піхвовими оболонками). Зрізане волосся для дослідження описуваними методами непридатне, – не містить ядерну ДНК, а тільки мітохондріальну. Сеча й піт не досліджуються, тому що в нормі не містять клітин з ядрами, а, отже, і ДНК.

Варто враховувати, що дослідження ДНК дороге коштує. Із цієї причини необхідно провести попереднє дослідження плям на предмет наявності крові або сперми людини, а також трупного матеріалу сумнівного видового походження за допомогою негенетичних методів дослідження. При цьому передбачається ощадлива витрата біоматеріалу, щоб його вистачило для інших видів дослідження.

У тих випадках, коли судово-слідчими органами представлені зразки від декількох підозрюваних, з метою раціональної витрати реагентів необхідна попередня диференціація цих зразків за допомогою серологічних методів (можливе категоричне виключення з подальшого дослідження

деяких зразків). Дотримання цього правила можливе лише при достатній кількості біоматеріалу в наданих зразках і об'єктах, тому питання про тактику проведення експертизи вирішується експертами двох підрозділів колегіально, за необхідності узгоджується зі слідчим, що призначив експертизу. Одним із заходів таке є попереднє дослідження під мікроскопом волосся на наявність збережених клітин у волосяному фолікулі, тобто в кореневій частині волосся.

Важливим моментом є встановлення кількості сперматозоїдів в об'єкті, оскільки в чоловіків існують такі стани, коли в сімennій рідині число сперматозоїдів може бути зменшене (олігоспермія), навіть до повної їхньої відсутності (азоспермія). Наявність у препараті одиничних сперматозоїдів може привести до того, що кількість ДНК виявиться нижче порога чутливості полімеразної ланцюгової реакції й дослідження буде безрезультатним. Зрозуміло, що це тільки призведе до втрати часу й коштів.

Генотипоскопічна експертиза проводиться в підрозділах судово-медичних експертних установ, що мають сертифікат на право проведення цих експертиз. Окремі складні експертизи можуть проводитися на базі неекспертних медичних і науково-дослідних установ за обов'язкової особистої участі судово-медичного експерта, якому доручене виконання експертизи.

Проведення генотипоскопічної експертизи здійснюється з урахуванням технології дослідження в строк, що не перевищує один місяць. Початок проведення експертизи визначається день надходження всіх необхідних об'єктів і документів. За неможливості виконати експертизу у встановлений строк (велика кількість об'єктів, експертиза особливої складності тощо) експерт сповіщає про це слідчого або суддю, що призначив експертизу.

Вилучення, зберігання, транспортування біологічних об'єктів для генотипоскопічної експертизи.

Після виявлення, огляду й фіксації в протоколі огляду місця події об'єктів зі слідами, схожими на кров, їх вилучають, упаковують і направляють на дослідження. При цьому вживають заходів обережності, що гарантують збереження слідів у тому вигляді, у якому вони були виявлені.

Предмети зі слідами крові треба брати руками за ділянки, вільні від крові, інакше на ці сліди можна нанести забруднення. При розташуванні плям на громіздких предметах вилучається частина предмета зі слідами крові. Невеликі предмети зі слідами вилучають і направляють на експертизу цілком. Плями крові із ґрунту вилучають разом із ґрунтом або іншою сипучою речовиною на всю глибину проникнення крові. Сліди зі снігу збирають із можливо меншою кількістю снігу й поміщають у яку-небудь ємність (тарілку, чашку Петрі), на дно якої попередньо кладуть чисту марлю, складену

в декілька шарів. За можливості негайної доставки в експертну установу об'єкти зі свіжими слідами біологічного походження поміщають у пробірки, банки, які упаковуються в паперові пакети. У випадку неможливості негайної доставки на дослідження вологі предмети із плямами крові необхідно перед направленням на експертизу висушити, інакше кров почне розкладатися. Висушування проводять при кімнатній температурі, захистивши об'єкти від дії прямих сонячних променів, в опечатаному приміщенні.

При виявленні слідів, схожих на сперму, роблять так само, як зі слідами крові – предмети, на яких вони є, вилучають, сліди описують, вживають заходи збереження, упаковують і направляють на дослідження в лабораторію.

При статевих злочинах на дослідження направляють уміст піхви потерпілої. При підозрі на вчинення статевого акту в неприродній формі на дослідження направляють мазки, узяті із прямої кишки або ротової порожнини.

Вилучення волосся проводять пінцетом з гумовим наконечником.

У тих випадках, коли молекулярно-генетична експертиза буде проводитися окремо від експертизи трупа (в іншій експертній установі), трупна тканина вилучається в процесі огляду трупа за допомогою судового медика (танатолога) у кількості 1–3 г з місця, що найменше піддалося гнильному розкладанню, і протягом доби доставляється до лабораторії. Припустиме зберігання трупної тканини протягом трьох діб при температурі, що не перевищує +4°C, або необмежено довго в морозильній камері холодильника. Транспортування трупної тканини тривалістю не більше 12 годин здійснюють у чистому посуді, зберігаючи від нагрівання сонячними променями. При більш тривалому перевезенні трупний матеріал поміщають у вологонепроникній упаковці в термос, наполовину заповнений льодом. Посуд або термос поміщають в ящик.

Вилучення ембріона або плода після аборту здійснюється під час слідчого огляду цих об'єктів (з відповідним процесуальним оформленням). Зберігання й транспортування таких об'єктів не відрізняється від зберігання й транспортування трупної тканини.

Упакування предметів повинно забезпечити збереження слідів під час транспортування й неможливість забруднення, втрати або підміни речових доказів. Сухі предмети або частини предметів окремо обертають чистим папером або поміщають до паперових пакетів, склеюють липкою стрічкою й засвідчують підписами понятих й інших учасників огляду. Всі пакети укладають у коробку або ящик. Якщо засохла кров утримується на предметі неміцно, необхідно обережно її зняти й упакувати окремо. Щоб уникнути випадкового контакту, не слід поміщати зразки рідкої крові й речові докази в один ящик.

Ящики або коробки із предметами, що направляються на експертизу, за-свідчують відомими в криміналістиці способами так, щоб упакування не можна було безконтрольно розкрити. На ящику або коробці роблять напис із вказівкою номера кримінального провадження, до якого відносяться речові докази, що перебувають усередині пакунку.

Підготовка зразків для порівняльного дослідження методами генотипоскопії.

Для порівняльного дослідження в генотипоскопії необхідні тільки зразки крові, оскільки, як уже вказувалося вище, ДНК у всіх органах і тканинах тієї самої людини має ту саму структуру. Тому немає необхідності порівнювати сперму зі спермою, волосся з волоссям й т.д.

Перед одержанням зразків устанавлюють особу, у якій береться кров.

Перевезення зразків рідкої крові здійснюють у стерильному, щільно закритому посуді протягом однієї доби, охороняючи від дії високої температури й заморожування.

У випадку згвалтування, крім крові підозрюваного необхідно взяти зразок крові в потерпілої, враховуючи, що в плямах сперми може бути домішка її крові й клітин піхвового епітелію. Зразок сперми підозрюваного не потрібний.

Деякі ситуації в слідчій і судовій практиці, коли необхідний метод генотипоскопії.

А. Завдання ідентифікації особи за слідами біологічного походження.

Під ідентифікацією розуміється встановлення тотожності конкретної людини, від якої походять сліди (крові, сперми), різні об'єкти (волосся, частки тіла), знайдені на місці події або в іншому місці.

Так, у квартирі з ознаками насильницької смерті був виявлений труп гр-ки З. Під час судово-медичного дослідження трупа була знайдена сперма. По даному провадженню був притягнутий гр-н П. Мета генотипоскопічної експертизи – встановлення походження сперми від гр-на П. Висновок експерта: сперма, виявлена в піхві трупа гр-ки З., походить від гр-на П. з імовірністю 99,96 %.

Б. Встановлення походження частин тіла від одного або декількох трупів.

У цій ситуації виникає необхідність ідентифікації цілого за частинами або одержання негативного рішення про ідентичність джерела походження.

Таке завдання характерне для розслідування вбивства з наступним розчленуванням трупа, при масових катастрофах, коли загибель людей супроводжується відділенням частин тіла.

Так, були виявлені частини трупа невідомого чоловіка в різних місцях і в різний час: тулуб, голова, верхні й нижні кінцівки. Мета дослідження – встановлення приналежності частин тіла одному трупу. Висновок експерта: частини тіла належать тілу того самого чоловіка з імовірністю 99,998 %.

Інший приклад. У лісопарку виявлені десять частин приблизно від двох трупів чоловіків зі слідами термічного впливу. Мета експертизи – встановлення приналежності частин трупів. Висновок експерта: голова й верхні кінцівки належать одному трупу з імовірністю 99,0 %. Голова, верхні кінцівки, гомілки й стопи належать другому трупу з імовірністю 99,99 %.

Зі зразків ДНК, отриманих із трупної тканини, за необхідності формується ДНК-архів для можливого наступного ідентифікаційного порівняння з іншими частинами тіла, виявленими в різних місцях або в різний час.

В. Встановлення кровного споріднення.

Експертизи в цій ситуації проводяться для встановлення (або спростування) наявності кровного споріднення між живими особами, між трупами, а також між живими особами й трупами. Такі діагностичні завдання виникають при підозрі на дітовбивство; установленні батьківства, що наступило після згвалтування; установленні спірного батьківства або материнства; викраденні або підміні дітей. Опосередковано по кровному спорідненню можна ідентифікувати людину, якщо немає інших родичів з аналогічними ознаками.

Був виявлений труп невідомої жінки. Мета експертизи – ідентифікувати особу загиблої. Досліджувалася трупна кров і кров уявного сина. Кровне споріднення встановлене з імовірністю 99,9994 %.

Г. Встановлення статевої приналежності біологічних об'єктів.

Встановлення статевої приналежності необхідно під час розслідування вбивств із наступним розчленуванням трупа, коли по інших ознаках установити стать неможливо; у випадку розслідування катастроф, сполучених з відділенням частин тіла; за необхідності звузити коло пошуку осіб шляхом встановлення статевої приналежності плям крові, волосся, органо-тканинних фрагментів.

Діагностичне завдання по встановленню статі може сполучатися з ідентифікацією індивідуума за частинами трупа.

У сміттєвому контейнері були виявлені частини правої й лівої ніг людини (гомілки). Завдання експертизи: встановлення статевої приналежності

й приналежності частин ніг одному трупу. З імовірністю 99,2 % встановлено, що права й ліва гомілки належать одному чоловікові.

Формулювання питань слідчим.

Формулювання питань слідчим визначає обсяг роботи експерта, конкретизує завдання в майбутній експертизі.

До генотипоскопічної експертизи не входить встановлення наявності крові або сперми в плямі, давнина утворення плям, регіональне походження крові. Ці дослідження проводять серологічними й іншими традиційними судово-медичними методами.

З урахуванням розглянутих вище ситуацій за метою дослідження питання можна розділити на чотири основні групи:

А. Ідентифікація людини за слідами:

- Чи походить кров на одязі підозрюваного Н. на предметах з місця події (інших об'єктах) від потерпілого М.?
- Чи походить сперма на одязі (предметах, змивах з тіла, тампоні із умістом піхви) потерпілої Д. від підозрюваного Б.?
- Чи належали раніше волосся, вилучені з одягу трупа В. (з інших об'єктів), підозрюваному К.?

Б. Встановлення кровного споріднення:

- Чи належать частини невпізнаного трупа синові (іншому кровному родичеві) К.?
- Чи походять сліди крові на місці події від сина (іншого кровного родича) А. ?
- Чи є невідомі трупи, виявлені на місці події (в інших місцях), кровними родичами?
- Чи є підозрювана (обвинувачена) Л. матір'ю немовляти, труп якого виявлений у водоймі (іншому місці)?
- Чи є підозрюваний (обвинувачений) батьком ембріона, виявленого при розтині трупа потерпілої Е. (ембріона, отриманого в результаті медичного аборту, викидня)?

В. Встановлення походження (приналежності) частин тіла.

- Чи належали частини тіла, знайдені на місці події (в інших місцях), одній особі?
- Які частини невпізнаних трупів, раніше виявлені в 2000–2002 роках, походили від однієї особи?

- Якій кількості осіб належали частини невідомих трупів, виявлених на місці події (в інших місцях)? Які частини тіла походять від того самого трупа?

Г. Визначення статі.

- Кому належали частині трупа (кров, волосся) – чоловікові чи жінці?

Існують певні особливості та проблемні питання під час роботи зі слідами біологічного походження, починаючи з вилучення під час огляду місця події та закінчуючи направленням на експертизу. Причини, що викликають ці проблеми, є як об'єктивними (давність слідів, особливі умови зберігання та транспортування, тощо), так і суб'єктивними (не поінформованість ініціатора про порядок роботи зі слідами).

Типові недоліки:

1. *При вилученні об'єктів, які у подальшому можуть бути об'єктами дослідження*: неправильне пакування вологих об'єктів зі слідами біологічного походження; вилучення об'єктів, на яких передбачається наявність слідів біологічного походження, проводиться за умов, які не виключають їх забруднення, використання бувших у вжитку поліетиленових пакетів, мішків тощо.

2. *При призначенні експертиз*: тривалий термін між вилученням об'єктів та призначенням експертизи; направлення на експертизу стріляних гільз (температура під час пострілу досягає 600°C та знищує біологічні сліди) або куль з тіла потерпілого (загиблого), змивів речовини бурого кольору з-під трупа; габаритних предметів (килимового покриття, бетонних плит та ін.) без видимих слідів біологічного походження на предмет виявлення на них клітин з ядрами та встановлення їх ДНК-профілю); направлення на експертизу одягу з метою встановлення наявності клітин з ядрами сторонніх осіб, які залишились у наслідок звичайної контактної взаємодії; об'єктів на предмет встановлення наявності слідів біологічного походження, вилучених з агресивних середовищ (кислоти, луги, відстійні ями,) тощо.

Типова помилка! Якщо в об'єкті виявлено ДНК-профіль особи жіночої статі, то порівнювати його зі зразками чоловіків не потрібно.

Можливі шляхи усунення недоліків: за необхідності предмети – носії біологічних слідів висушують при кімнатній температурі без використання нагрівальних приладів. Якщо під час проведення слідчої (розшукової) дії висушити вологі предмети не вбачається можливим, при їх упакуванні необхідно зазначити в протоколі огляду місця події про вологий стан об'єктів дослідження, зробивши відповідну примітку й на упаковці; речі,

що знаходяться у вологому стані, помістити в паперову упаковку та терміново направити до будь-якої експертної установи для проведення відповідних досліджень (з обов'язковим зазначенням в супровідному документі стану, в якому знаходяться об'єкти дослідження).

Всім учасникам огляду (обишуку), крім спеціалістів, категорично забороняється брати в руки або торкатися предметів, на яких передбачається пошук слідів, в тому числі – біологічного походження.

Вилучені об'єкти розміщують в упаковку, в якій завідомо відсутні біологічні сліди людини (наприклад, при використанні для пакування чистих паперових аркушів, всі операції з цими аркушами, починаючи з вилучення їх із пачки паперу, повинні здійснюватись лише в гумових рукавичках).

Призначати експертизу на 1–2 день після вилучення об'єктів дослідження, направляти стріляні гільзи на молекулярно-генетичну експертизу лише у разі обґрунтованих підстав, а саме – наявності на них слідів пальців рук або видимих слідів біологічного походження. Звести до мінімуму направлення на експертизу слідів, походження яких очевидно; направляти на експертизу змиви або вирізки слідів пальців рук або видимих слідів біологічного походження, виявлених на поверхні габаритних предметів, а не самі предмети; предмети одягу направляються на експертизу лише ношені і для встановлення їх носіння тією чи іншою особою.

Особливості призначення молекулярно-генетичної експертизи у кожному випадку доцільно обговорювати з фахівцем експертного підрозділу (бажано з керівником підрозділу молекулярно-генетичної експертизи) з метою доцільного відбору речових доказів та матеріалів на експертизу, визначення експертних можливостей, узгодження формулювань питань, які виносяться на вирішення експерта.

Питання повинні бути конкретними, чіткими та не припускати подвійного їх тлумачення. Якщо питання взаємопов'язані, то повинні виноситись за логічною послідовністю. При використанні переліку «типових питань» необхідно уникати постановки питань «про всяк випадок», які не стосуються даних обставин справи.

2. Особливості дослідження мікрооб'єктів

Мікрооб'єкти – це матеріальні носії криміналістично значущої інформації, які через свій малий розмір і кількість можуть досліджуватися лише із застосуванням спеціальних технічних засобів та методів. Мікрооб'єкти – це частини якогось фізичного тіла, що зберегли властивості цілого. *Мікрооб'єкти можуть бути:*

- органічного;
- неорганічного;
- синтетичного походження.

Мікрооб'єкти у кримінальному судочинстві – це слабовидимі або невидимі неозброєним оком матеріальні утворення, які перебувають у різних агрегатних станах (тверді, рідкі, газоподібні) і відображення механічної, фізичної, хімічної та біологічної дії з невеликими лінійними розмірами ознак (кінцевих явищ), для виявлення і дослідження яких потрібно використовувати спеціальні технічні засоби та методи.

У трасологічному розумінні мікрооб'єкти – це сліди-предмети, тобто мікроскопічні частки, котрі зберігають свої зовнішні ознаки форми і розміру, що характеризують їх як індивідуальні об'єкти дуже малих розмірів. Такі частки можуть бути виміряні, зберігати форму, а при взаємодії з іншими об'єктами виступати як слідоутворюючі об'єкти.

Мікрооб'єкти поділяються на:

- мікросліди;
- мікрочастки;
- мікроречовини.

Мікросліди, в їх трасологічному розумінні, утворюються у процесі контактної взаємодії слідоутворюючого об'єкта зі слідосприймаючим і обміну енергією між ними.

Мікрочастки – це матеріальні тіла малі за розміром, які мають певну просторово-геометричну форму одиничного тіла. До них належать частки, які відділились від цілого тіла неорганічного, органічного і біологічного походження, наприклад, *волокна тканин, металеві стружки, відщепи деревини, окремі порошинки, насіння рослин, частки лакофарбових покриттів, а також сипучі речовини.*

Мікроречовини – це мікрокількості (порція, об'єм) речовини, що відділилися від твердих, сипких, рідких тіл, не мають зовнішньої форми і втратили власну індивідуальність. *Мікроречовини* – це рідкі або газоподібні частини цілого (твердого, сипкого, рідкого), які втратили геометричну форму зовнішньої будови і характеризуються лише якісно-кількісними даними речовини.

Особливості збирання мікрооб'єктів.

Проводячи огляд місця події слід приділяти особливу увагу таким об'єктам, як зламані перешкоди, грубі поверхні, виступаючі частини предметів тощо, на яких можуть бути виявлені мікрооб'єкти. На підозрюваному, зокрема під нігтями, на слідах взуття можуть бути виявлені частки ґрунту

(забруднень), рослин, інших речовин. У слідах злomu можуть виявитися мікрочастки іржі, фарби, мікросліди змащення, властиві знаряддям та інструментам, які могли застосовуватися при зломі.

Для збереження таких об'єктів необхідно здійснювати відповідні запобіжні заходи, зокрема орієнтувати про це осіб, які беруть участь в огляді. При цьому необхідно враховувати, що мікрочастки, як правило, неміцно тримаються на поверхні предмета-носія, а тому учасники огляду легко можуть віднести їх на руках, одязі, взутті. Крім того, на місце огляду можуть бути привнесені сторонні мікрооб'єкти. Для уникнення цього на місці огляду не варто палити, розчісувати волосся, робити інші дії, внаслідок яких обстановка, що досліджується, забрудниться частками попелу, волокнами одягу, волоссям тощо.

Для виявлення мікрооб'єктів рекомендується застосовувати:

- магнітні пензлі, магніти, діелектричні палички;
- спеціальні освітлювачі, що забезпечують спрямоване світло;
- лупи з підсвічуванням і кольорові світлофільтри;
- ультрафіолетові освітлювачі й електронно-оптичні перетворювачі;
- металографічні й біологічні мікроскопи, пристосовані для дослідження предметів, на яких передбачається наявність мікрооб'єктів.

Вилучення мікрооб'єктів з місця огляду здійснюється за допомогою малогабаритних пирососів, оснащених спеціальними змінними уловлювальними фільтрами, а також клейких стрічок і дактилоскопічних плівок, скальпелів, стерильної марлі й вати тощо.

Предмети, на яких можуть бути або перебувають мікрооб'єкти, вилучаються в наступних випадках:

- об'єкти неможливо або недоцільно відокремлювати від предмета (плями крові, слина, паливно-мастильні речовини, сліди близького пострілу тощо);
- на об'єкті-носії зберігається топографія мікрооб'єктів, що сама може служити об'єктом дослідження, у тому числі й трасологічного (наприклад, слід взуття, відбиток пальця, відбиток структури тканини тощо);
- мікрооб'єкти не виявлені на предметі, однак наявність їх передбачається й виявлення можливе лише в лабораторних умовах.

Упакування мікрооб'єктів здійснюється з дотриманням певних правил. Малогабаритні предмети, на яких можуть перебувати мікрооб'єкти, закріплюються в тарі нерухомо, так, щоб при транспортуванні їхнє положення не було порушене. Тара повинна щільно закриватися. Матеріали й речовини, що можуть піддаватися висиханню, гниттю, таненню тощо, повинні охолоджуватися й висушуватися.

Збираючи об'єкти біологічного походження слід забезпечити їхнє збереження від комах і тварин. Не можна допускати торкання поверхні носіїв мікрослідів зі сторонніми предметами. Пакувальний матеріал (тканина, папір, картон, фанера тощо) мають бути гладкими і не мати ворсистості поверхні. Тара з мікрооб'єктами обов'язково забезпечується засвідчувальними написами.

Під час направлення мікрооб'єктів на дослідження варто ставити питання, спрямовані на виявлення конкретного виду мікрооб'єктів на предметі-носії, а не взагалі мікрооб'єктів. Може виникнути необхідність у постановці й таких питань: який механізм утворення мікрослідів; яким виробам вони належали; чи можуть використовуватися для ідентифікації.

Особливі, специфічні властивості мікрооб'єктів обумовлюють необхідність чіткого дотримання порядку роботи з ними на місці події. Основні, найбільш загальні правила роботи в цьому випадку наступні:

- 1) обстановка місця події повинна бути ретельно збережена й по можливості ізольована від навколишнього середовища. У приміщенні, де передбачається пошук мікрооб'єктів, необхідно виключити утворення протягів, переміщення предметів обстановки в статичній стадії огляду;
- 2) до прибуття слідчо-оперативної групи допуск будь-яких осіб на місце події не дозволяється, проте, це загальне правило, яке стосується будь-якого місця події.
- 3) пошук мікрооб'єктів починається з перших етапів огляду місця події;
- 4) пересування на місці події повинні бути зведені до мінімуму й спочатку проводиться тільки по "коридору" (трасі), окресленому спеціалістом, який прибув на місце події;
- 5) особи, допущені на місце події, не повинні курити, сидати на стільці, крісла, дивани й інші предмети обстановки, брати до рук що-небудь, притулятися до дверей, стін тощо, приймати їжу;
- 6) огляд місця події доцільно проводити у світлий час доби. За необхідності використання для пошуку мікрооб'єктів й інших слідів УФ- або ІЧ-променів, огляд проводять у нічний час або в затемнених приміщеннях;
- 7) виявлення, фіксація й вилучення мікрооб'єктів речовин і матеріалів проводяться одночасно з аналогічними діями відносно слідів – об'єктів традиційних криміналістичних експертиз. Оптимально при цьому вилучати з місця події самі об'єкти або їхні фрагменти, на яких виявлені різні сліди. Якщо ж це неможливо й вилучення одних слідів може призвести до знищення інших, вилучаються сліди, що несуть найбільший обсяг криміналістично значущої інформації;

- 8) при вилученні слідів у вигляді мікрооб'єктів необхідно вилучати також зразки для порівняння. Наприклад, при вилученні текстильних волокон-накладень варто вилучити зразки текстильних матеріалів предметів-носіїв, а також волокна одягу потерпілого, підозрюваного й осіб, які проживають у квартирі, які могли залишити відповідні волокна-накладення поза зв'язком з розслідуваною подією;
- 9) бажано, щоб спеціаліст, який проводить роботу зі слідами на місці події, був одягнений у спеціальний верхній одяг, виготовлений із синтетичної тканини, що практично не забруднює навколишнє середовище власними текстильними волокнами.

Для успішного пошуку мікрооб'єктів необхідно по можливості визначити:

- розвиток події кримінального правопорушення (його основні етапи й послідовність);
- матеріальні об'єкти, які беруть участь у події, що розслідується, і роль кожного з них; які об'єкти вилучені з місця події;
- місце проникнення й відходу злочинця, подолані перешкоди, знаряддя й предмети, що використовувалися.

Під час пошуку слід проявляти максимальну акуратність, неквапливість, уважність і планомірність.

Огляд малогабаритних предметів-носіїв, на яких можуть міститися мікрооб'єкти (взуття, одяг, зброя, інструменти), спочатку проводять у тому положенні, в якому вони виявлені, а потім з усіх боків на столі, поміщаючи кожний предмет на окремий аркуш щільного білого паперу або на поверхню скла, попередньо ретельно витертого за допомогою білої чистої бавовняної тканини.

Огляд речей проводиться по черзі. Мікрочастки, що відділилися від речей, оглядаються, описуються в протоколі, вилучаються й упаковуються окремо. Змішування мікрочасток із різних предметів або різних ділянок одного предмета неприпустиме. Під час огляду варто уникати струшувань, додаткового складання предметів. Особливо це стосується виробів із волокнистих матеріалів (одяг, тканина). Під час пошуку мікрооб'єктів у складках одягу його матеріал у місці, що досліджується, перегинають і оглядають вершину складки.

Для криміналістичного дослідження мікрооб'єктів використовуються такі високоточні методи, як:

- 1) морфологічний аналіз, за допомогою якого вивчається будова матеріальної основи на макро-, мікро – і ультрамікроуровнях;
- 2) елементний аналіз, що дозволяє визначити наявність і кількісний вміст в речовині хімічних елементів;
- 3) молекулярний аналіз, за допомогою якого визначається наявність і кількісний вміст в речовині хімічних сполук;
- 4) структурний аналіз, оптимальний для вивчення речовин кристалічної будови;
- 5) лазерна мас-спектрометрія, що застосовується для якісного і кількісного елементного аналізу складу речовин.

Результати експертного дослідження мікрооб'єктів допомагають:

- 1) встановити особу вбитого (наприклад, мікрочастинки металу на тілі й одязі потерпілого дають підставу для свідчити про роботу на металообробному підприємстві, бавовняний пил на текстильному виробництві тощо);
- 2) визначити місцевість, звідки привезено труп (оскільки на частинах трупа та упаковці, вилучених з камери схову залізничного вокзалу, експерти виявили пилок шовковиці та мигдалю, які цвіли в той час лише в південних районах);
- 3) визначити час заподіяння смерті за періодом цвітіння рослин, пилок яких є на трупі;
- 4) встановити, до чи після пожежі убитий потерпілий (відсутність мікрочастинок кіптяви в дихальних шляхах свідчить, що вбивство вчинено до початку пожежі);
- 5) встановити місце й обставини вчинення злочину (злочинець втопив потерпілу. Майже через місяць труп був виявлений в річці. У результаті судово-медичної експертизи в мікропрепаратах серця, печінки і нирок, а також у трубчастих кістках скелета були виявлені панцирі 12 видів діатомових водоростей. Це свідчило про те, що потерпіла потрапила у воду живою, в заплаві річки, де росли ці водорості);
- 6) встановити факт перебування особи на місці події (за наявності на її одязі, взутті, тілі і верхньому одязі рослинних залишків, ґрунтових забруднень, мікрочастинок від предметів обстановки місця події і навпаки);
- 7) визначити шлях руху злочинця;
- 8) встановити спосіб і механізм вчинення злочинного посягання, характер та послідовність дій усіх співучасників (вночі у лісі було вбито

жінку. Експерти встановили, що лезо ножа одного з підозрюваних містило залізо і хром, а іншого – тільки залізо, що дозволило встановити, хто завдав смертельну рану);

9) встановити знаряддя вчинення злочину (так, у справі про вбивство на ножі підозрюваного експерти виявили мікрОВОлокна, однорідні з тканиною майки, сорочки і піджака потерпілого).

Окрім того, вдається встановити: засоби підпалу, вибухові, наркотичні, отруйні речовини; факт контакту між двома особами або між суб'єктом і предметом – речовим доказом; приналежність частин одного об'єкту; місце зберігання викраденого майна; факт контакту між особою і внутрішньою частиною транспортного засобу, точне місцезнаходження в ньому; факт наїзду конкретного транспортного засобу на потерпілого; спосіб приховування слідів злочину; наявність інсценування та інші обставини розслідуваного злочину.

Робота з мікрооб'єктами досить складна, тому до неї необхідно залучати криміналістів та інших обізнаних осіб. В експертній практиці дослідження мікрооб'єктів поєднується з іншими видами експертиз (дактилоскопічної, трасологічної, вибухотехнічної тощо). Такий підхід забезпечує повноту й всебічність вивчення цих матеріальних носіїв криміналістично значущої інформації. У випадках, коли експерт не може відповісти на поставлені перед ним запитання, він повинен запросити додаткові дані у слідчого, який призначив експертизу мікрооб'єктів.

3. Особливості призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи

Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза – це один з різновидів міжродових комплексних експертиз, заснована на спільному розгляді та інтегративній оцінці результатів скоординованого застосування для дослідження психічної діяльності обвинувачених (підозрюваних), потерпілих і свідків спеціальних знань експерта-психолога і експерта-психіатра з метою одержання достовірних найбільш повних і всебічних загальних відповідей на питання, що складають предмет комплексного дослідження і входять до сфери спільної (сукупної) компетенції експертів.

Предметом такої експертизи є встановлення впливу особливостей психічного стану особистості на якість відображення і регуляції поведінки особи (підекспертного) в момент, що цікавить слідчого (суд).

Завдання комплексної судової психолого-психіатричної експертизи:

- визначення психічного стану і висновку про осудність підозрюваних, обвинувачених, підсудних, які страждають олігофренією в ступені легкої дебільності, психофізичним або психічним інфантилізмом, психопатіями і неврозами, що виявляють ознаки відставання в психічному розвитку на ґрунті залишкових явищ органічного ураження центральної нервової системи;
- визначення психічного стану і висновку з урахуванням рівня психічного розвитку та індивідуальних особливостей і здібностей усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними у неповнолітніх, що мають перераховані раніше ознаки хворобливого розладу;
- визначення психічного стану свідків і потерпілих, які виявили ознаки олігофренії в ступені дебільності, психопатії, психофізичного інфантилізму та інших пограничних станів, для дачі висновку про здатність їх правильно сприймати, запам'ятовувати і відтворювати обставини, що мають значення для справи;
- встановлення наявності чи відсутності фізіологічного афекту в момент вчинення протиправних дій у осіб, які страждають психічними захворюваннями;
- визначення психічного стану потерпілих під час розслідування злочинів проти статевої свободи та недоторканості, що мають зазначені раніше психопатологічні ознаки, і для дачі висновку про їх здатність правильно розуміти характер і значення вчинених з ними дій і чинити опір при посяганнях на їх статеву недоторканність;
- визначення психічного стану суїцидента за фактом самогубства.

Загальним завданням КСППЕ є визначення психічних аномалій, що істотно впливають на пізнавально-орієнтаційну діяльність обстежуваної особи, які можуть бути виявлені тільки на базі інтеграції психологічних і психіатричних знань. Експертиза проводиться одночасно і спільно експертом-психологом та експертом-психіатром. Її об'єктом є особи, що проходять по провадженню, виявляють ознаки пограничних станів: легкі ступені олігофренії, різні психопатичні стани, психопатії.

КСППЕ може:

- 1) перевірити психічний стан підекспертної особи (визначити тип і вид його психічної аномалії);
- 2) з'ясувати, чи є у підекспертної особи такі особливості розумової діяльності, які можуть перешкоджати усвідомленню ним значення протиправних дій та керувати своїми діями в ситуації вчинення правопорушення;

- 3) визначити ступінь впливу характерологічних особливостей обстежуваної особи на реалізацію протиправної поведінки;
- 4) діагностувати стан афекту у психопатичних особистостей.

Питання, що ставляться на вирішення КСППЕ:

1. Чи страждає підекспертна особа психічним захворюванням, і якщо так, то яким?
2. Чи виявляє підекспертна особа ознаки проявів норми і психопатології, і якщо так, то в чому конкретно вони виражаються?
3. Враховуючи стан психічного здоров'я підекспертної особи й конкретні обставини справи, чи могла вона повністю усвідомлювати значення своїх дій?
4. Враховуючи стан психічного здоров'я підекспертної особи й особливості досліджуваної ситуації, в якій мірі вона могла керувати своїми діями?

Також до завдань КСППЕ належать:

1. Встановлення індивідуально-психологічних особливостей особистості підекспертних осіб, які перенесли нервово-психічні розлади та (або) мають ознаки психічної патології, з'ясування їх впливу на поведінку в момент, що цікавить слідчого.

Типовою помилкою при формулюванні питань в даному випадку є застосування замість узагальненого терміну “індивідуально-психологічні особливості” більш вузького поняття – “риси особистості”, “характер”, “темперамент”.

2. Встановлення в осіб з ознаками психічної патології або які перенесли нервово-психічні розлади, виду і глибини емоційних реакцій в момент, що цікавить слідчого.

Відповідне питання може бути сформульоване так: Чи знаходився обвинувачений (підсудний) у момент вчинення інкримінованих йому дій у стані афекту?

3. Встановлення здатності неповнолітніх обвинувачених, що мають ознаки відставання в психічному розвитку, повністю усвідомлювати значення своїх дій, і визначення, якою мірою вони здатні керувати ними.

Питання можуть бути сформульовані наступним чином: Чи страждав неповнолітній обвинувачений під час вчинення інкримінованого йому діяння психічним розладом (хронічним психічним розладом, тимчасовим психічним розладом, недоумством, іншим хворобливим станом психіки)? При негативній відповіді правомірне питання: Чи є у неповнолітнього

обвинуваченого відставання в психічному розвитку, не пов'язане з психічним розладом? Основне питання має бути сформульоване таким чином: Чи міг неповнолітній обвинувачений під час вчинення інкримінованого йому діяння усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій або керувати ними?

Помилкою є формулювання питання про відповідність рівня психічного розвитку неповнолітнього обвинуваченого його паспортному (календарному) віку, бо дане питання не входить до компетенції експертів.

4. Встановлення здатності свідків і потерпілих, які перенесли ті чи інші нервово-психічні розлади та (або) виявляють ознаки психічної патології, правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати про них правильні показання.

При цьому не слід формулювати питання, що відносяться до визначення достовірності показань свідків і потерпілих:

Чи можна довіряти підекспертній особі? Чи є у підекспертної особи схильність до брехні? та інші, бо оцінка показань – виняткова прерогатива судово-слідчих органів.

5. Встановлення здатності малолітніх і неповнолітніх потерпілих у справах про зґвалтування, що виявляють ознаки психічних відхилень або (і) перенесли нервово-психічні розлади, правильно розуміти характер і значення дій винного і чинити опір.

Оптимальною формою питання буде така: Чи могла потерпіла за рівнем свого інтелектуального та особистісного розвитку, а також особливостям психічного стану в момент події правильно розуміти характер і значення дій або чинити опір з урахуванням обставин конкретної обстановки, ситуації (вказати, яких)?

6. Встановлення наявності у особи, яка покінчила життя самогубством, в період, що передував її смерті, психічного стану, що схиляє до самогубства, і можливих причин виникнення цього стану.

При цьому повинні формулюватися наступні питання: У якому психічному стані перебувала підекспертна особа в період, що передував самогубству? Чи існує причинно-наслідковий зв'язок між діями обвинуваченого (вказати, якими) і психічним станом потерпілого в період, що передував самогубству?

Перед КСППЕ не можуть бути поставлені такі завдання, як:

- 1) визначити поведінкові особливості особи в стані алкогольного сп'яніння;
- 2) з'ясувати, чи знаходилася особа під час події в стані алкогольного афекту.

Призначаючи комплексні судові психолого-психіатричні експертизи у багатьох випадках слідчі припускаються таких помилок:

1. Резолютивні частини постанов містять неповне та неточне визначення формату експертизи, не вказується на комплексний характер призначуваного експертного дослідження.
2. Родове найменування експертизи, наведене у заголовку постанови, не відповідає вказаному у її резолютивній частині.
3. Перед експертами ставляться питання про осудність або обмежену осудність досліджуваної особи.
4. Призначається однорідна судово-психіатрична експертиза.
5. Незважаючи на призначення КСППЕ, постанова не містить питань до експертів-психологів.
6. Відсутня аргументація в обґрунтування необхідності *спільного (сукупного)* вирішення експертами питань психіатричного та психологічного характеру.
7. Не наводяться мотиви економії часу та процесуальних строків.
8. Відсутні посилання на необхідність застосування спеціальних знань у галузі психіатрії та психології.
9. КСППЕ призначається у тих випадках, коли матеріали справи свідчать про необхідність однорідної судово-психіатричної експертизи і не дають підстав для залучення експертів-психологів.
10. Підбір конкретних питань психологічного характеру здійснюється хаотично, недиференційовано, у відриві від конкретних обставин справи та процесуального статусу підекспертної особи. У багатьох випадках психологічні експертні питання не тільки не мають значення для справи, а й суперечать елементарній логіці.
11. Психолого-психіатричній експертизі надається необґрунтована перевага як начебто більш надійному способу вирішення суто психіатричних питань.

Тема 2. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності. Основні види судових експертиз, які призначаються в ході досудового розслідування злочинів у сферах господарської та службової діяльності. Призначення комплексних експертиз у кримінальному провадженні. Типові помилки, які допускаються при призначенні зазначених експертиз у кримінальному провадженні

1. Загальна характеристика експертизи об'єктів права інтелектуальної власності

Експертиза у сфері інтелектуальної власності встановлює фактичні дані про властивості, ознаки, закономірності створення й використання об'єктів, які є специфічними саме для цього класу судової експертизи – об'єкти права інтелектуальної власності.

Предметом судової експертизи у сфері інтелектуальної власності є фактичні дані та обставини справи про властивості, ознаки, закономірності створення й використання об'єктів інтелектуальної власності, їх вартість, завдані збитки та економічні операції щодо цих об'єктів, які мають значення для досудового розслідування чи судового провадження й установлюються шляхом застосування спеціальних знань у визначеному законом порядку.

У рамках кожного виду експертизи у сфері інтелектуальної власності встановлюються фактичні дані та обставини щодо відповідних об'єктів права інтелектуальної власності.

При призначенні судової експертизи у сфері інтелектуальної власності на дослідження експерту надаються об'єкти, у яких втілено об'єкт права інтелектуальної власності, а також інші матеріали, що містять відомості про об'єкти дослідження. *Наприклад:*

- певне видання, у якому опубліковано літературний твір;
- звуко- чи відеозапис виконання музичного твору;
- копія свідоцтва на знак для товарів і послуг, у якому наведено зображення знака та перелік товарів і послуг, стосовно яких надається правова охорона;
- копія опису до патенту на винахід (корисну модель), яка розкриває суть винаходу (корисної моделі) та підтверджує обсяг правової охорони, визначений формулою винаходу (корисної моделі).

При цьому об'єктом експертного дослідження виступає саме твір, виконання твору, знак для товарів і послуг, винахід (корисна модель) матеріалізовані в носії, у якому ці об'єкти втілено.

У більшості випадків об'єкт експертного дослідження є специфічним для кожного виду судової експертизи у сфері інтелектуальної власності. Саме за цим принципом нині побудована диференціація існуючих видів судових експертиз у межах класу "Експертиза у сфері інтелектуальної власності".

При проведенні експертиз за експертними спеціальностями 13.1–13.8 об'єктом досліджень є об'єкти права інтелектуальної власності, які втілені в певну об'єктивну (матеріальну) форму. При цьому слід зазначити, що об'єктом експертизи також є порівняльні зразки та інші матеріали справи, котрі містять відомості, які належать до предмета експертизи. Наприклад:

- об'єктами економічних досліджень у сфері інтелектуальної власності (спеціальність 13.9), як правило, є документи управлінського, бухгалтерського та податкового обліків і звітностей, інші матеріали справи (акти ревізій; протоколи огляду, виїмок та допитів; висновки експертів інших спеціальностей тощо), у яких відображено операції з приводу об'єктів інтелектуальної власності.

Об'єктом права інтелектуальної власності і суміжних із ним прав є результат інтелектуальної діяльності, який відповідає встановленим вимогам закону, в силу чого стає об'єктом правової охорони.

Специфічною особливістю інтелектуальної власності є те, що майже всі її об'єкти піддаються судовій експертизі, кількість видів якої неухильно зростає.

Експертиза, пов'язана з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, охоплює такі види і підвиди й експертні спеціальності:

№ п/п	Вид і підвид судової експертизи	Індекс спеціальності	Види експертних спеціальностей
1	Літературних і художніх творів	13.1.1	Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами та ін.
2	Комп'ютерних програм і копій даних (баз даних)	13.1.2	Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і копіями даних (базами даних)

№ п/п	Вид і підвид судової експертизи	Індекс спеціальності	Види експертних спеціальностей
3	Фонограм, відеограм, програм (передач) організацій мовлення	13.2	Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення
4	Винаходів і корисних моделей	13.3	Дослідження, пов'язані з винаходами і корисними моделями
5	Промислових зразків	13.4	Дослідження, пов'язані з промисловими зразками
6	Сортів рослин і порід тварин	13.5.1	Дослідження, пов'язані з сортами рослин
7	Порід тварин	13.5.2	Дослідження, пов'язані з породами тварин
8	Комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень	13.6	Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг) географічними зазначеннями
9	Топографій інтегральних мікросхем	13.7	Дослідження, пов'язані з топографіями інтегральних мікросхем
10	Комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій	13.8	Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями
11	Економічна у сфері інтелектуальної власності	13.9	Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності

Об'єкти інтелектуальної власності поділяють на дві групи.

До першої з них відносять:

- об'єкти авторського права та суміжних прав.

До другої :

- об'єкти промислової власності.

До об'єктів авторського права відносять:

- твори науки, літератури, мистецтва.

До об'єктів суміжних прав:

- виконання творів (літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних тощо), фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення.

До об'єктів промислової власності:

- винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, товарні знаки та знаки обслуговування, вказівки місць походження товарів, топографії інтегральних мікросхем, селекційні досягнення в галузі виведення нових сортів рослин і нових порід тварин.

Поняття “інтелектуальна власність” охоплює також і права на комерційну таємницю.

Експерти проводять судові експертизи та експертні дослідження у сфері інтелектуальної власності у таких випадках:

- у провадженнях про захист авторських прав (використання об'єктів авторських прав – художніх, літературних творів, фотографій, атласів і карт, креслень, комп'ютерних програм, баз даних тощо);
- у провадженнях про захист прав промислової власності (використання без дозволу власника знаків для товарів і послуг, комерційних (фірмових) найменувань, промислових зразків, винаходів, корисних моделей);
- у провадженнях за позовами про оскарження рішень Державного департаменту інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України про надання правової охорони об'єктам промислової власності (знакам для товарів і послуг, винаходам, корисним моделям, промисловим зразкам);
- про відмову в наданні правової охорони зазначеним вище об'єктам;
- про визнання недійсними правоохоронних документів на об'єкти промислової власності (свідоцтв на знаки для товарів і послуг, патентів на винаходи, корисні моделі, промислові зразки), які були видані суб'єктам господарювання на підставі рішень Державного департаменту інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України.

Основними завданнями судової експертизи у сфері інтелектуальної власності є встановлення й оцінка властивостей об'єктів інтелектуальної власності, а саме:

- з'ясування того, чи є даний об'єкт об'єктом інтелектуальної власності (відповідність досліджуваного об'єкта критеріям охороноспроможності);
- визначення розмірів шкоди, заподіяної власнику авторських прав, підтверджених виданим у встановленому порядку патентом, свідоцтвом

на знак товарів і послуг тощо, у результаті незаконного використання його твору (винаходу, корисної моделі, промислового зразка, товарного знака);

- оцінка вартості прав на об'єкти інтелектуальної власності як нематеріальних активів підприємства тощо.

Формулювання питань, які ставляться перед експертом, повинно, як правило, здійснюватись з урахуванням Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень й атестованих експертних методик, у яких зазначаються питання, на вирішення яких спрямовані ці методики, та реєстр яких ведеться Міністерством юстиції України. Питання, що ставляться перед експертом, мають бути сформульовані чітко, зрозуміло і таким чином, щоб вони виключали неоднозначність їх розуміння й тлумачення та відповідали тим об'єктам і матеріалам, що направляються на експертизу як об'єкти досліджень.

Практика призначення судових експертиз об'єктів інтелектуальної власності свідчить про складність відмежування “питання факту” від “питання права”, і як наслідок трапляються випадки формулювання особою, яка призначає експертизу, питань правового характеру, вирішення яких чинним законодавством віднесено до компетенції органів досудового розслідування та суду.

Наприклад, якщо йдеться про визнання патенту на винахід недійсним внаслідок невідповідності технічного рішення умовам надання правової охорони, то поставлене питання “Чи відповідає запатентований винахід умовам патентоспроможності?” є некоректним, оскільки має правовий характер. Питання “Чи відповідає промисловий зразок за патентом України № ХХХ такій умові патентоспроможності, як “новизна”? треба викласти в такій редакції: “Чи містяться в матеріалах справи або в інших відомих експерту інформаційних джерелах відомості, за якими сукупність суттєвих ознак промислового зразка за патентом України № ХХХ стала загальнодоступною в світі до дати подання заявки до Установи (назва установи)?”, а питання “Чи відповідають представлені на дослідження диски для лазерних систем зчитування положенням законодавства України, що визначають умови розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм і баз даних?” треба викласти в такій редакції: “Чи містять примірники аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм і баз даних ознаки контрафактності?”. Отже, перед експертом не можна ставити питання правового характеру, вирішення котрих є прерогативою правоохоронних органів чи суду, а лише такі, що пов'язані з предметом дослідження, тобто входять до компетенції експерта.

Мають місце випадки призначення експертиз за відсутності потреби у спеціальних знаннях. Не потрібно призначати судову експертизу для з'ясування задокументованих або публічно оголошених у встановленому порядку відомостей про об'єкти, події та явища, які є або пов'язані з результатами інтелектуальної, творчої діяльності. Для з'ясування такої інформації не потрібні спеціальні знання фахівців у відповідній галузі знань, оскільки можна отримати або витребувати ці відомості відповідним чином. Так, наприклад, немає потреби призначати судову експертизу для з'ясування питань щодо утримувача певного доменного імені в мережі Інтернет, тому що ці дані не потребують спеціальних знань для їх встановлення і можуть бути витребувані від об'єднання "Український мережевий інформаційний центр", що адмініструє систему реєстрації та обліку доменних назв і адрес українського сегменту мережі Інтернет.

2. Окремі види експертиз у сфері інтелектуальної власності

13.1.1 Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами та інші.

Об'єктами судової експертизи та досліджень, пов'язаних із авторським правом та суміжними правами можуть бути:

- твори літератури, мистецтва, науки;
- виконання літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних та інших творів.

Судові експертизи, пов'язані із авторським правом та суміжними правами призначають:

- при вирішенні судом питання про порушення прав власника авторських прав;
- при визнанні використання твору тощо.

При призначенні експертиз, пов'язаних із об'єктами авторського права та суміжних прав, необхідно надати наступні матеріали:

1. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір (бажано).
2. Примірник твору власника авторських прав, бажано з реквізитами за якими можливо визначити дату публікації тощо.
3. Матеріали щодо яких є підозра в порушенні прав власника авторських прав.
4. Інші матеріали, які ставляться на вирішення експерта.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:**Спори про визнання права:**

1. Чи є об'єкт дослідження «ААА» (або його частина, яка може використовуватися самостійно) результатом творчої праці відповідно до матеріалів справи?
2. Чи містить у собі об'єкт дослідження (або його частина, яка може використовуватися самостійно) ознаки об'єкта авторського права відповідно до матеріалів справи?
3. Чи є твір «ААА» переробкою твору «ВВВ»? Якщо так, чи має ця переробка творчий характер?
4. Чи є твір «ААА» перекладом твору «ВВВ»? Якщо так, чи має цей переклад творчий характер?

Спори про порушення прав:

1. Чи мало місце відтворення твору «ААА» (або його частина, яка може використовуватися самостійно) при створенні твору «ВВВ»?
2. Чи відтворено назву (цитату, персонаж) твору «ААА» у знаку для товарів і послуг «ВВВ»?
3. Чи відтворено назву (цитату, персонаж) твору «ААА» у комерційному (фірмовому) найменуванні «ВВВ»?
4. Чи включено твір «ААА» як складову частину до збірника «ВВВ» (антології, енциклопедії тощо)?
5. Чи є твір «ААА» переробкою твору «ВВВ»? Якщо так, чи має ця переробка творчий характер?
6. Чи є твір «ААА» перекладом твору «ВВВ»? Якщо так, чи має цей переклад творчий характер?

13.1.2 Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і копіюваннями даних (базами даних).

Об'єктами судової експертизи та дослідження у сфері інтелектуальної власності, пов'язані з комп'ютерними програмами і копіюваннями даних (базами даних) можуть бути:

- комп'ютерні програми як об'єкти авторського права (у об'єктному/вихідному кодах);
- бази даних як об'єкти авторського права;
- вихідні коди комп'ютерних програм;
- інформація, що містить ознаки комп'ютерної програми (бази даних).

Судові експертизи у сфері інтелектуальної призначають при вирішенні питання про:

- порівняння форми і змісту комп'ютерної програми;
- визнання комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності;
- визнання бази даних як об'єкта інтелектуальної власності;
- визначення внутрішньої та зовнішньої форми комп'ютерної програми;
- визнання частини комп'ютерної програми як об'єкт авторського права;
- оцінка працездатності комп'ютерної програми;
- оцінка функціональності комп'ютерної програми;
- порівняння комп'ютерних програм (баз даних);
- визнання переробок комп'ютерних програм оригінальними творами.

При призначенні експертиз або замовленні досліджень у сфері інтелектуальної власності необхідно надати наступні матеріали:

1. Належні матеріали, в яких містяться відомості умови співробітництва (договір, угода).
2. Належні матеріали, в яких містяться відомості про процес.
3. Інші матеріали в залежності від питань, які ставляться на вирішення експерта.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

Спори про визнання права:

1. Чи містить комп'ютерна програма або її складові частини ознаки комп'ютерної програми, як об'єкта права інтелектуальної власності?
2. Чим обумовлюється та характеризується оригінальність комп'ютерної програми «ААА»?
3. Чим є комп'ютерна програма «ААА» оригінальною?
4. Чи є комп'ютерна програма «ААА» самостійним, оригінальним твором, відмінним від комп'ютерної програми «ВВВ»?
5. Чи є комп'ютерна програма «ААА» роботою?
6. Чи відповідає комп'ютерна програма «ААА» технічному завданню чи технічному опису?

Спори про порушення прав:

1. Чи мало місце відтворення комп'ютерної програми «ААА» у комп'ютерній програмі «ВВВ»?

2. Чи є вихідні тексти (вихідні коди) або їх частина комп'ютерної програми «ААА» переробкою вихідних текстів (вихідних кодів) комп'ютерної програми «ВВВ»?
3. Чи є комп'ютерна програма «ААА» самостійним, оригінальним твором, відмінним від комп'ютерної програми «ВВВ»?
4. Чи має ознаки неліцензійності використання комп'ютерної програми «ААА»?
5. Чи були внесені до комп'ютерної програми «ААА» зміни (модифікації, вчинення дій, пов'язаних з функціонуванням комп'ютерної програми відповідно до її призначення, запис і збереження в пам'яті комп'ютера, виправлення явних помилок тощо) з метою забезпечення її функціонування на технічних засобах особи N та коли?

13.2 Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення.

Об'єктами судової експертизи та досліджень, пов'язаних із суміжними правами можуть бути:

- фонограми, відеограми;
- передачі (програми) організацій мовлення тощо.

Судові експертизи, пов'язані із суміжними правами, призначають:

- при вирішенні судом питання про порушення прав власника суміжних прав;
- при визнанні використання фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення твору тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

- Чи має об'єкт, що досліджується, ознаки передачі (програми) організації мовлення? Якщо так, то які саме ознаки передачі (програми) організації мовлення притаманні об'єкту, що досліджується?
- Чи мало місце повне або часткове використання програми (передачі) організації мовлення (назва) у процесі діяльності особи (назва юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи)?

13.3 Дослідження, пов'язані з винаходами і корисними моделями.

Об'єктами судової експертизи та досліджень, пов'язаних із винаходами та корисними моделями можуть бути:

- винахід;
- корисна модель;

- об'єкт господарської діяльності (пристрій, речовина тощо);
- процес (технологія виготовлення тощо).

Судові експертизи, пов'язані із винаходами та корисними моделями призначають:

- при вирішенні судом питання про порушення прав власника винаходу або корисної моделі;
- при визнанні патенту на винахід або корисну модель недійсним у зв'язку із порушенням прав третіх осіб;
- при визнанні патенту на винахід та корисну модель недійсним у зв'язку із невідповідністю їх умовам надання правової охорони тощо.

При призначенні експертиз або замовленні досліджень, пов'язаних із винаходами корисними моделями, необхідно надати наступні матеріали:

- завірену копію патенту на винахід (корисну модель);
- об'єкт господарської діяльності;
- належні матеріали, в яких містяться відомості про об'єкт господарської діяльності;
- належні матеріали, в яких містяться відомості про процес;
- інші матеріали в залежності від питань, які ставляться на вирішення експерта.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

Спори про визнання права:

1. Чи відповідає винахід за патентом №000 умові патентоздатності «винахідницький рівень» відповідно до матеріалів справи?
2. Чи відповідає винахід (корисна модель) за патентом №000 умові патентоздатності «новизна» відповідно до матеріалів справи?
3. Чи відповідає винахід (корисна модель) за патентом №000 умові патентоздатності «промислова придатність» відповідно до матеріалів заявки?
4. Чи містить формула винаходу (корисної моделі) за патентом України №000 ознаки, яких не було у поданій заявці?
5. Чи є помилка у формулі винаходу (корисної моделі) за патентом України №000, що виправлена державним реєстром на прохання патентовласника, очевидною?
6. Чи є технічне рішення винаходу (корисної моделі) описом існуючих пристроїв або процесів?

7. Чи відображена речовина «ААА», спосіб отримання хімічної речовини «ВВВ», зазначеної у формулі винаходу (корисної моделі), у описі до патенту України №000?

Спори про порушення прав:

1. Чи використовується у продукті «ААА» кожна ознака винаходу (корисної моделі), що включена до незалежного пункту формули за патентом №000, або ознака еквівалентна їй?
2. Чи використовується у хімічній речовині «ААА» кожна ознака винаходу (корисної моделі), що включена до незалежного пункту формули за патентом №000, або ознака еквівалентна їй?
3. Чи використовується у процесі «ААА» кожна ознака винаходу (корисної моделі), що включена до незалежного пункту формули за патентом №000, або ознака еквівалентна їй?
4. Чи кожна ознака винаходу (корисної моделі), що включена до незалежного пункту формули за патентом №000, відображена в документації «ААА», яка передана в рамках економічного (науково-технічного) співробітництва, ліцензійної угоди тощо?
5. Чи використовується ліцензіатом кожна ознака запатентованого винаходу (корисної моделі) за патентом України №000 за його (її) технічною сутністю умовам, що визначені ліцензійним договором?

13.4 Дослідження, пов'язані з промисловими зразками.

Об'єктами судової експертизи та досліджень, пов'язаних із промисловими зразками можуть бути:

- промислові зразки;
- промислові вироби;
- матеріали, які містять інформацію про виріб тощо.

Судові експертизи, пов'язані із промисловими зразками призначають:

- при вирішенні судом питання про порушення прав власника промислового зразка;
- при визнанні патенту на промисловий зразок недійсним у зв'язку із порушенням прав третіх осіб;
- при визнанні патенту на промисловий зразок недійсним у зв'язку із невідповідністю заявленого об'єкту умовам надання правової охорони (наприклад – новизні) тощо.

При призначенні експертиз або замовлені досліджень, пов'язаних із промисловими зразками, необхідно надати наступні матеріали:

- завірену копію патенту на промисловий зразок;
- виписку про патент на промисловий зразок з державного реєстру зареєстрованих знаків для товарів і послуг;
- у випадку вирішення питання про порушення прав власника промислового зразка – об'єкт, в якому втілено промисловий зразок або його якісні зображення;
- у випадку вирішення питання про визнання патенту на промисловий зразок недійсним на підставі невідповідності умові новизни – матеріали, які спростовують новизну промислового зразка із зазначенням дати їх виготовлення, публікації тощо;
- інші матеріали в залежності від питань, які ставляться на вирішення експерта.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

Спори про визнання права:

1. Чи відповідає промисловий зразок за патентом України №000 умові патентоздатності «новизна», відповідно до матеріалів справи?
2. Чи присутні в сукупності ознак промислового зразка за патентом України №000 ознаки, яких не було у матеріалах заявки?
3. Чи містить зображення промислового зразка за патентом України №000 знак для товарів і послуг за свідоцтвом №222, який був раніше зареєстрований чи заявлений на реєстрацію в Україні на ім'я іншої особи?
4. Чи містить зображення промислового зразка за патентом України №000 фірмове найменування «ААА», що відоме в Україні і належить ТОВ «ААА», яке одержало право на нього до дати подання до Установи заявки на промисловий зразок?
5. Чи містить зображення промислового зразка за патентом України №000 кваліфіковане зазначення походження товарів «ААА»?
6. Чи містить зображення промислового зразка за патентом України №000 відомий в Україні твір «ААА» або його частини, що мають самостійне значення (назву, цитату, персонаж)?

Спори про порушення прав:

1. Чи використано у виробі «ААА» сукупність суттєвих ознак промислового зразка за патентом України №000?

13.9 Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності.

Окрему групу становлять економічні дослідження об'єктів інтелектуальної власності, зокрема визначення вартості перелічених вище об'єктів інтелектуальної власності та розрахунок збитків, завданих у результаті порушення прав на них.

Об'єктами економічної експертизи (досліджень) можуть бути:

- первинні бухгалтерські документи;
- реєстри бухгалтерського обліку;
- документи фінансової звітності;
- статистична звітність за відповідні періоди;
- роздруковані та завірені електронні документи;
- організаційно-розпорядчі та планово-регулювальні документи, складені на підставі законодавчих та нормативних актів, тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Яка ринкова (або неринкова) вартість майнових прав на об'єкт права інтелектуальної власності станом на дату (вказати)?
2. Який мінімальний розмір авторської винагороди має сплатити роботодавець (замовник) автору об'єкту права інтелектуальної власності?
3. Який розмір реальних збитків, які зазнав правовласник об'єкту інтелектуальної власності внаслідок дій особи N (підприємства «А»)?
4. Який розмір доходів (упущена вигода), які правовласник об'єкту інтелектуальної власності міг би реально одержати за звичайних обставин, якби його право не було порушене внаслідок дій особи N (підприємства «А»)?

3. Основні види судових експертиз у сфері господарської діяльності

Судово-бухгалтерська експертиза.

Судово-бухгалтерську експертизу застосовують під час розслідування кримінальних проваджень, коли виникають питання, для розв'язання яких необхідні спеціальні знання з бухгалтерського обліку та аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства.

Предмет судово-бухгалтерської експертизи визначається конкретними поставленими завданнями і змістом питань, які вона вирішує. Як правило, основні питання, на які повинен дати відповіді експерт у своєму висновку, пов'язані з обґрунтуванням висновків проведеної ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства, що перевіряється. Предметом

судово-бухгалтерської експертизи є стан і результати економічної діяльності підприємств, установ і організацій.

До основних завдань, що вирішуються під час проведення судово-бухгалтерської експертизи, належать:

- завдання, пов'язані з ідентифікацією об'єктів. Наприклад, встановлення посадової особи, відповідальної за здійснення і документальне оформлення незаконної господарської операції;
- діагностичні завдання – полягають у виявленні механізму події, встановленні часу, способу і послідовності дій, що призвели до правопорушення, якісних і кількісних характеристик вчинених діянь. Наприклад, розкриття механізму розкрадання товарно-матеріальних цінностей і коштів, розрахунок суми заподіяного збитку;
- завдання, пов'язані з експертною профілактикою, тобто діяльністю з виявлення обставин, що сприяють вчиненню правопорушень і розробці заходів щодо їх усунення. Наприклад, розробка на основі експертного дослідження рекомендацій з удосконалювання первинного обліку товарно-матеріальних цінностей і організації контрольних перевірок окремих груп матеріалів з метою забезпечення їх схоронності на складах та в коморах підприємства.

Об'єктом судово-бухгалтерської експертизи є документи, бухгалтерські реєстри та бухгалтерська звітність, в яких відображена господарська діяльність підприємств, у тому числі і протиправна. Саме документи створюють специфічний об'єкт судово-бухгалтерської експертизи. На підставі дослідження документів експерт робить висновки щодо законності господарських операцій та правильності відображення їх у бухгалтерському обліку. При цьому він не повинен виходити за межі спеціальних знань, тобто давати документам юридичну оцінку і визначати їх доказове значення у справі.

Необхідність у призначенні судово-бухгалтерської експертизи (у тому числі після проведення документальної ревізії) виникає:

- якщо результати (висновки) ревізії суперечать матеріалам справи і усунення цих протиріч потребує висновку експерта;
- при протиріччях у висновках первинної і повторної документальної ревізій;
- у разі обґрунтованого клопотання обвинувачуваного про призначення судово-бухгалтерської експертизи;
- у випадках застосування ревізором сумнівних методів визначення заподіяної матеріальної шкоди;

- коли експерт іншої спеціальності не може зробити обґрунтований висновок без додаткового дослідження матеріалів провадження експертом-бухгалтером.

Судово-бухгалтерська експертиза характеризується:

- процесуально-правовим змістом;
- економічним змістом.

Процесуально-правовий зміст експертизи полягає у визначенні її як процесу, керованого системою правил, закріплених законодавчо. Із процесуально-правового погляду судово-бухгалтерська експертиза нічим не відрізняється від інших судових експертиз.

Економічний зміст судово-бухгалтерської експертизи полягає в реалізації системи знань у галузі бухгалтерського обліку, фінансів, аудиту, ревізії, економічного аналізу тощо.

Перелік матеріалів, що надсилаються експерту-бухгалтеру для дослідження, залежать від питань, які на вирішення експерта ставить слідчий, а також від кримінальної справи, порушеної проти осіб підприємства тієї чи іншої галузі народного господарства.

Як правило, для експертного дослідження слідчий направляє такі документи:

- акти документальних ревізій, в яких на підставі документів відображено рух товарно-матеріальних цінностей та грошових коштів за досліджуваний період;
- документи інвентаризації (інвентаризаційні описи, порівняльні відомості, акти інвентаризації);
- товарні, касові звіти, а також інші звіти матеріально відповідальних осіб з усіма первинними прибутково-видатковими документами;
- комп'ютерна інформація;
- первинні документи, що відображають господарські операції, стосовно яких перед експертом поставлені питання;
- розрахунково-платіжні відомості, депонентські відомості, особові картки та інші касові документи;
- трудові договори, договори про матеріальну відповідальність, накази на призначення та звільнення з посади;
- висновки експертів інших спеціальностей;
- неофіційні документи та інші матеріали, які мають значення для судово-бухгалтерської експертизи.

Документи, що надходять на дослідження експерта, повинні бути перевірені як з формальної сторони, так і на предмет відбитих у ньому операцій.

Всі документи, з якими працює експерт, можна класифікувати на:

- доброякісні (правильно оформлені і правильно відбивають здійснену операцію);
- недоброякісні (неправильно оформлені, що не відбивають дійсно виконаної операції чи відбивають її у перекрученому вигляді).

Недоброякісні документи можна розділити на:

- недоброякісні за формою;
- за відбитими у них операціями.

Недоброякісні за формою документи поділяються на:

- неоформлені (недооформлені), де відсутні деякі реквізити;
- неправильно оформлені (наприклад, на бланках не встановленої форми).

Документи, недоброякісні за сутністю змісту, поділяються на:

- ті, що мають випадкові помилки;
- ті, що відображають незаконні операції;
- фальсифіковані.

До випадкових помилок, що містяться у бухгалтерських документах, можна віднести перекручення у найменуванні організації або у номері її поточного рахунку, у номенклатурному номері товарно-матеріальних цінностей тощо.

До документів, які відображають незаконні операції, відносять правильно оформлені документи, в яких зафіксовані операції, що не відповідають чинному законодавству. Наприклад, видатковий касовий ордер на видачу готівки працівнику під звіт без повного звітування ним щодо раніше виданих коштів.

До фальсифікованих документів відносяться такі, в яких фальсифіковані їхні реквізити, підписи посадових осіб, печатки, а також ті, в яких перекручена сама суть операції, що відображена. Фальсифіковані документи також можна поділити на три групи.

До першої групи відносяться документи з так званими **матеріальними підробками**, тобто в яких є видимі незаконні виправлення, підчистки тощо (наприклад, чек із підробленим підписом).

До другої групи фальсифікованих документів відносяться **документи з так званими інтелектуальними підробками**. Такі документи містять явно

неправдиві відомості про характер та обсяги операцій (наприклад, про свідомо завищений обсяг будівельно-монтажних робіт із метою привласнення грошових коштів шляхом нарахування фактично не зробленої оплати).

У третю групу фальсифікованих документів входять **документи, в яких матеріальна підробка поєднується з інтелектуальною.**

Фальсифіковані документи, що містять в собі неправдиві дані, поділяються на **безтоварні** (повністю чи частково) та **безгрошові** (повністю чи частково). Документи, якими був оформлений рух товарно-матеріальних цінностей, в той час як вони були розкрадені або привласнені, називають **безтоварними**. **Безгрошовими** називають документи, що оформляють фіктивні операції з грошовими коштами.

Для експертного дослідження мають велике значення і неофіційні документи (чернетки). При виконанні експертиз їх використовують для порівняння з даними офіційного бухгалтерського обліку. Їх варто враховувати, наприклад, при визначенні нестач товарно-матеріальних цінностей, розподілу сум збитків між організаціями та матеріально-відповідальними особами тощо. *Але використання експертом неофіційних записів можливе тільки за таких умов:*

- якщо встановлено їх походження і однозначний зміст;
- якщо вони надані експерту як первинні дані.

Проведення судово-бухгалтерської експертизи передбачає тісну взаємодію слідчого з експертом-бухгалтером, яка виявляється у тому, що:

- слідчий контролює дотримання експертом строків проведення експертизи та створює йому необхідні умови для успішного виконання роботи;
- експерт знайомить слідчого зі своїм планом роботи і вибраною методикою дослідження;
- додаткові матеріали збираються як за ініціативою слідчого, так і за клопотанням експерта;
- експерт і слідчий спільно визначають строки проведення етапів експертизи.

Додаткова судово-бухгалтерська експертиза призначається у випадках, коли:

- а) даний висновок недостатньо ясний чи неповний;
- б) перед експертом-бухгалтером, слідчим і судом поставлені нові питання;

Повторна експертиза призначається у випадку необґрунтованості висновку чи сумнівів у його правильності.

Коло питань, які вирішуються в процесі судово-бухгалтерської експертизи, визначаються її завданнями, до яких належать:

- перевірка та підтвердження за допомогою документів розміру нестач або лишків матеріальних цінностей і грошових коштів, визначення періоду та місця їх створення;
- документальне підтвердження розміру матеріальної шкоди, заподіяної посадовими та матеріально відповідальними особами у результаті вчинення корисливих правопорушень;
- виявлення недоліків в організації бухгалтерського обліку, звітності і контролю фінансово-господарської діяльності підприємства, які сприяли утворенню матеріальної шкоди;
- визначення кола осіб, на чийй відповідальності в період створення нестачі або лишків, знаходилися товарно-матеріальні цінності та грошові кошти;
- визначення кола посадових осіб, які зобов'язані були забезпечити виконання вимог бухгалтерського обліку та контролю, недодержання яких установлено в ході проведення експертизи;
- документальне підтвердження господарських операцій по прийманню, реалізації і збереженню товарно-матеріальних цінностей та руху грошових коштів;
- встановлення правильності методики проведення документальної ревізії та достовірності її результатів;
- вивчення та аналіз змісту документів для експертного висновку щодо обґрунтованості списання на виробництво сировини та матеріалів і законності руху готової продукції;
- встановлення фактів порушення фінансової дисципліни, правильності розрахунків з постачальниками та покупцями, ухилення від сплати податків;
- документальна перевірка чинних правил емісії цінних паперів;
- документальне підтвердження фактів фіктивного банкрутства тощо;
- встановлення обґрунтування списання сировини, матеріалів, готової продукції, товарів;
- встановлення правильності визначення оподаткованого прибутку (доходу) підприємств різних форм власності та обчислення розмірів податків;
- встановлення причин, які сприяли умисному зловживанню.

Виходячи з поставлених завдань, судово-бухгалтерська експертиза після її проведення дає можливість відповісти на цілу низку запитань, а саме:

- чи підтверджується документально вказана в акті інвентаризації нестача (лишок) товарно-матеріальних цінностей на даному підприємстві за конкретний період?
- в який саме період утворилась нестача і хто був відповідальним за збереження товарно-матеріальних цінностей у цей період?
- яким є розмір матеріальних збитків, завданих у зв'язку з нестачею?
- чи підтверджено документально висновки ревізії в частині, що стосується завищених обсягів і вартості виконаних робіт (наданих послуг)?
- чи підтверджується документально вказане в акті заниження прибутку за визначений період, а якщо підтверджується, то чи правильно обчислена сума додаткових податків?
- які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку, звітності і контролю, сприяли заподіяння матеріальних збитків?
- чи обґрунтовано виплачена заробітна плата за певну роботу, якщо ні, то в якій сумі завищена чи занижена?
- чи не завищена в документах фактична наявність товарів понад їх максимального можливого залишок станом на визначену дату?

Судово-економічна експертиза.

Судово-економічна експертиза полягає у дослідженні матеріалів справи спеціалістом-економістом і наданні відповідно до його спеціальних знань, висновку за поставленими питаннями, які відносяться до господарської діяльності та знайшли своє відображення в бухгалтерському та податковому обліку.

Об'єктом судово-економічної експертизи є відображені в бухгалтерських документах та облікових регістрах господарські операції, які стали предметом розслідування.

Як правило, для експертного дослідження направляються такі об'єкти:

- первинні документи, де зафіксовані господарські операції, які розглядаються у справі;
- бухгалтерські та інші облікові регістри, в яких відображаються ці операції, комп'ютерна інформація;
- форми фінансової та податкової звітності;
- акти проведення ревізії та матеріали інвентаризації;

- інші офіційні документи – накази про прийом на роботу та звільнення працівників, трудові договори та контракти, договори про повну матеріальну відповідальність, посадові інструкції, різні довідки тощо;
- протоколи допиту обвинувачених і свідків, протоколи обшуку, огляду та виїмки документів;
- неофіційні документи, що мають значення для судово-економічної експертизи;
- висновки експертів інших галузей знань.

Перелік матеріалів, які направляються на дослідження експерту-економісту, залежить, перш за все, від конкретних питань, що поставлені перед ним слідчим.

Предметом судово-економічної експертизи є питання щодо фінансово-господарських операцій, зафіксованих ревізіями та перевітками, вирішення яких потребує спеціальних економічних знань.

Найбільш характерними питаннями, що вирішує судово-економічна експертиза, є:

- перевірка та підтвердження за допомогою документів суми нестач або лишків матеріальних цінностей і грошових коштів;
- установлення та підтвердження розміру матеріальної шкоди, що була завдана посадовими та матеріально-відповідальними особами внаслідок вчинених корисливих правопорушень;
- перевірка ґрунтовності списання сировини та матеріалів, цільового використання виділених коштів;
- встановлення фактів порушення фінансової дисципліни, правильності розрахунків із постачальниками та покупцями, ухилення від уплати податків;
- документальна перевірка чинних правил емісії цінних паперів;
- установлення фактів фіктивного банкрутства, а також випадків приховування банкрутства, перевірка відповідності господарських операцій чинному законодавству;
- установлення правильності документального оформлення господарських операцій та їх відображення у бухгалтерському обліку;
- установлення умов, що сприяють вчиненню зловживань та інших протиправних дій посадовими особами та працівниками облікового апарату підприємства;
- перевірка правильності методики проведення документальної ревізії та достовірності її висновків;

- виявлення причин вчинення економічних злочинів і правопорушень та розробка пропозицій, спрямованих на їх запобігання у майбутньому.

Однак основна діяльність експерта-економіста пов'язана з дослідженням бухгалтерських документів та документів податкового обліку.

Документи, що попадають на дослідження експерту, повинні бути перевірені ним як з формальної точки зору, так і по суті відображених у них операцій (див. судово-бухгалтерську експертизу).

Судова фінансово-економічна експертиза.

Судова фінансово-економічна експертиза призначається при вирішенні питань, пов'язаних з різними фінансовими операціями: отриманням та поверненням кредитів, банкрутствами, валютними операціями та ін.

Предметом судової фінансово-економічної експертизи є комплекс обставин справи, що встановлюються щодо фінансової діяльності організації, а також фактичні дані, що характеризують формування та використання в організації доходів і грошових коштів, негативні тенденції у цих процесах, які вплинули на показники господарської діяльності або сприяли вчиненню правопорушень, пов'язаних з недодержанням фінансової дисципліни.

Найчастіше фінансово-економічні дослідження проводяться для аналізу фінансових результатів і визначення фінансового стану організації, або для визначення розміру неправомірно отриманих доходів у результаті недотримання правил здійснення фінансових операцій, прихованих від держави прибутків, необґрунтованих перерахувань грошових фондів і т. д.

Об'єктом фінансово-економічної експертизи є документація, що містить фінансово-економічні показники і відображає їх взаємозв'язок.

Фінансово-економічна експертиза вирішує такі завдання:

- визначення реальності й економічну обґрунтованість фінансових показників організації у випадках спотворення її даних про доходи і витрати;
- дослідження фінансового стану організації;
- аналіз структури та динаміки фінансових результатів організації;
- встановлення негативних відхилень у розподілі та використанні прибутку, що призвели до необґрунтованого завищення сум грошових коштів, що залишаються в розпорядженні організації;
- аналіз розрахункових операцій, пов'язаних з утворенням і використанням доходів і грошових коштів організації;
- визначення забезпечення підприємства оборотними коштами, причин утворення дебіторської і кредиторської заборгованості.

Потреба в організації проведення фінансово-економічної експертизи також може виникати за необхідності дослідження фінансових ситуацій, пов'язаних із завищенням продажних цін, зниженням закупівельних, перевищенням граничного рівня рентабельності та отриманням надприбутку підприємствами-монополістами.

Найчастіше при призначенні фінансово-економічної експертизи перед експертами ставляться такі питання:

- чи відповідають звітні дані підприємства його фактичному фінансовому стану, якщо ні, то які економічні чинники призвели його до неплатоспроможності?
- чи можливе було надання позики іншому підприємству без шкоди для фінансового стану, якщо так, то за рахунок яких фінансових джерел?
- чи відповідає собівартість продукції (робіт, послуг) підприємства виробленим затратам, якщо так, то чи не призвело це до заниження даних про прибуток підприємства?
- яка вартість простої або привілейованої акції організації на зазначену дату?
- чи не свідчать фінансові операції підприємства про видалення грошових коштів з господарського обороту і їх нецільовому використанні?

Для експертного дослідження видаються ті документи, які відображають витрати і фінансові результати діяльності організації, фінансові джерела та напрями їх використання. **До них відносяться такі документи**, як журнали-ордери (меморіальні ордери, відомості й інші реєстри, головна книга або книга реєстрації господарських операцій, а також баланс підприємства та додатки до нього, включаючи звіт про фінансові результати та їх використання).

Досліджувані при проведенні експертизи матеріали повинні бути відібрані з такою повнотою, що забезпечує комплексне представлення даних, що відображають балансові взаємозв'язки оборотів за рахунками. За відсутності реєстрів бухгалтерського обліку (головної книги, журналів-ордерів) для експертного дослідження можуть бути надані дані відповідним чином підібраних первинних документів.

При вивченні первинних документів необхідно особливу увагу звертати на ознаки, що свідчать про перекручування звітних даних:

- безтоварність операцій купівлі-продажу;
- відсутність документів, що підтверджують виконання робіт або послуг, при одночасному зарахуванні на рахунок підприємства коштів під приводом виконання договірних зобов'язань;

- відсутність документів, що підтверджують рух цінностей (рахунків-фактур, товарно-транспортних накладних), або відсутність у документах необхідних реквізитів (кількості, ціни, суми).

Всі ці обставини можуть слугувати підставою для вирішення питання про необхідність проведення експертного фінансово-економічного або комплексного економічного дослідження. У таких випадках рекомендується призначення експертизи, оскільки експертний аналіз балансових взаємозв'язків операцій, відображених на рахунках бухгалтерського обліку, нерідко дозволяє встановлювати дані, що свідчать про недостовірність первинних документів, що посвідчують здійснення цих операцій. Однак такі можливості відкриваються при забезпеченні комплексності представлених експерту вихідних даних по всьому колу підприємств, пов'язаних договірними зобов'язаннями.

Базовим елементом методики судової фінансово-економічної експертизи є системний економічний аналізу доходів і витрат організації та їх зіставлення, досліджуваних з позиції їх утворення і впливу на фінансові результати й фінансовий стан організації. Досліджуючи підсумкові показники діяльності підприємства, фінансово-економічна експертиза вивчає їх зміст, рівень рентабельності, прибутку, структуру показників та їх суперечностей.

При проведенні експертизи в кредитній сфері необхідно дослідити:

- обставини створення фірми, що отримала кредитні кошти;
- договір на відкриття кредитної лінії;
- надання гарантії і забезпечення зворотності кредитних коштів;
- документи про право на пільгове одержання кредитних коштів;
- вилучення з обороту кредитних коштів, обставини їх отримання, рух придбаних на кредитні кошти активів;
- рух отриманих кредитних коштів.

4. Основні види судових експертиз у сфері службової діяльності

Судово-почеркознавча експертиза.

Судово-почеркознавча експертиза – це вид криміналістичного дослідження, що проводиться особою, яка володіє спеціальними знаннями у галузі судового почеркознавства, і полягає у вирішенні завдань ідентифікаційного, діагностичного та класифікаційного характеру з метою встановлення істини при розслідуванні кримінального провадження.

Предметом такої експертизи є фактичні дані, встановлені експертом на основі спеціальних знань у галузі судового почеркознавства.

Об'єктом судового почеркознавства є рукопис з вираженою у ньому системою властивостей почерку. Це може бути текст (літерний, цифровий або змішаний), короткий запис (літерний, цифровий або змішаний) або підпис. Вони можуть бути різними за об'ємом (великими, середніми та малими), мати різний ступінь виробленості, різну будову тощо.

Завдання судового почеркознавства:

1. Ідентифікаційні – встановлення виконавця тексту рукопису або підпису; встановлення факту виконання однією особою рукопису, декількох підписів, тексту та підпису.
2. Діагностичні – встановлення умов та часу виконання рукопису, виконання рукопису в незвичному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідування почерку іншої особи.
3. Класифікаційні – встановлення статі та віку виконавця рукопису.

При призначенні почеркознавчої експертизи слід керуватися Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5.

До експертної установи надсилають такі документи:

- постанову про призначення експертизи;
- документи-речові докази, тексти чи підписи, що підлягають дослідженню;
- вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку, цифрових записів або підпису;
- інші матеріали, що містять відомості про умови виконання досліджуваних документів;
- при призначенні повторної експертизи, надається висновок первинної експертизи.

У постанові про призначення експертизи слід зазначити установлені слідчим особливі обставини виконання рукопису, що могли викликати зміну ознак почерку.

При підготовці матеріалів для судово-почеркознавчої експертизи головним завданням слідчого є надати у розпорядження експерта доброякісні порівняльні зразки. У разі потреби слідчий має право винести постанову про вилучення чи відібрання зразків почерку, необхідних для порівняльного дослідження. Про відібрання зразків складається протокол.

Вільні зразки – це документи з рукописними записами, що створені або отримані поза зв'язком з розслідуваним кримінальним провадженням, як правило, до моменту його початку. *Такі зразки мають відповідати наступним вимогам:* встановлена приналежність їх конкретній особі, відповідність їх за характером (рукописні записи, друковані букви, цифрові записи, спеціальні шрифти) досліджуваному документу, сумісність з досліджуваним документом за мовою, часом виконання й матеріалом письма.

Умовно-вільні зразки – це рукописи, виконані після початку кримінального провадження, але не пов'язані з фактом призначення почеркознавчої експертизи. Наприклад, заява, написана підозрюваним або підпис підозрюваного у протоколі допиту.

Експериментальні зразки – це спеціально отримані рукописні записи для проведення почеркознавчої експертизи. Такі зразки можуть бути отримані під диктовку або у результаті вільного викладу на запропоновану тему. При дослідженні коротких підписів, що складаються з однієї чи двох літер, мають відбиратися не менше 15 підписів кожного з варіантів. Якщо досліджувані тексти, а особливо підписи виконані на бланках, то експериментальні зразки слід відбирати на таких самих бланках. Якщо рукопис виконано друкованими літерами, цифрами або спеціальним шрифтом, то експериментальні зразки слід відбирати таким же способом. При цьому категорично забороняється переписування тексту з досліджуваного документа або диктування його змісту.

Як вільні, так і експериментальні зразки літерного або цифрового письма бажано надавати не менш ніж на 5 аркушах. Чим коротший досліджуваний текст, тим більше необхідно зразків. Вільні зразки підпису надаються за можливістю не менше ніж на 10 документах, експериментальні – в кількості не менше 20 зразків підписів.

Для встановлення чи не виконаний підпис від імені певної особи іншою особою, надаються зразки підписів обох осіб. При цьому додатково відбираються експериментальні зразки почерку передбачуваного виконавця не менше ніж на 5 аркушах у вигляді записів прізвища та ініціалів особи, від імені якої виконано підпис.

Важливе значення має формулювання завдань експерту, яке досягається внаслідок постановки питань, від яких залежить бажаний для слідчого (суду) результат експертизи. *До орієнтовного переліку вирішуваних судово-почеркознавчою експертизою питань належать такі:*

- чи виконано рукопис (підпис) певною особою?
- чи виконані декілька рукописів (підписів) однією особою?
- чи не виконано рукопис (підпис) навмисно зміненим почерком?

- чи не виконано рукопис (підпис) у незвичних умовах?
- чи не знаходилась особа, яка виконала рукопис (підпис), у незвичному стані?
- чи не володіє особа, яка виконала рукопис (підпис), навиками написання спеціальними шрифтами?
- особою якої статі виконано рукопис?
- до якої групи за віком належить виконавець рукопису?

Технічна експертиза документів.

Об'єктом технічної експертизи документів є письмові та машинописні документи-речові докази; найчастіше це паперові документи, на яких знаками чи символами закріплені думки людини, певні події або факти.

Безпосередніми об'єктами ТЕД є:

- 1) реквізити документів (типографські, рукописні та машинописні тексти, відбитки друкарських форм, компостерні знаки тощо);
- 2) матеріали документів (матеріал, з якого виготовлений документ – папір, картон, ледерин або коленкор (матеріали для обкладинки); матеріали письма – туші, чорнила, фарби, пасти для кулькових ручок тощо; допоміжні матеріали – захисні засоби, клей, хімічні засоби тощо);
- 3) технічні засоби, що використовуються для виготовлення документів (пишучі приладдя та друкарські засоби, поліграфічна техніка, кліше печаток та штампів, різакі, брошурувальні прилади тощо);
- 4) сліди, залишені внаслідок зміни змісту документа (від знарядь письма та інших пристосувань, хімічні та інші речовини).

Завдання ТЕД поділяють на діагностичні, ідентифікаційні та класифікаційні:

- діагностичні завдання полягають у встановленні способу виготовлення документа або його частини, факту та способу зміни початкового змісту, самого початкового змісту, часу виготовлення документа тощо;
- ідентифікаційні завдання полягають у ідентифікації технічних засобів виготовлення бланків документа або їх фрагментів, матеріалів документа, виконавця машинописного документа, особи, яка вирізала кліше печатки, цілого за частинами тощо;
- класифікаційні завдання вирішуються при необхідності встановлення типу, системи та моделі друкарського засобу, електрофотографічного апарату, класу паперу тощо.

Технічна експертиза документів поділяється на такі види:

- експертиза реквізитів документів;
- експертиза друкарських форм;
- експертиза матеріалів документів.

Завдання судово-технічної експертизи реквізитів документів:

- встановлення факту і способу внесення змін до документа (підчищення, дописування, травлення, переклеювання фотокарток, вставка тощо);
- встановлення факту залитих, замазаних, вицвілих та інших слабо видимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір з якого вони виготовлені, не перетворився на попіл;
- ідентифікація печаток, штампів, факсиміле за їх відбитками;
- ідентифікація засобів розмножувальної техніки за їх відбитками;
- ідентифікація компостерних знаків за просічками;
- ідентифікація приладів письма за штрихами;
- ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, намалювала або вирізала зображення, за особливостями навичок виконавця;
- визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються;
- встановлення цілого за частинами документа;
- встановлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки.

Завдання експертизи друкарських форм:

- встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів (форм) і відображення їх у відбитках;
- встановлення належності літер певному комплекту шрифту;
- встановлення типу, системи, марки, моделі та інших класифікаційних категорій друкарської техніки (друкарські машинки, касові, телеграфні, інші літерно-цифрові апарати), ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків; установа зміни первинного тексту документа, виконаного на друкарській машинці;
- встановлення типу та ідентифікація комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки за виготовленими за їх допомогою матеріальними документами;
- встановлення способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле; ідентифікація печаток, штампів, факсиміле тощо за їх відтисками;

відповідність часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа.

Завданням судово-технічної експертизи матеріалів документів є:

- встановлення роду, виду (іншої класифікаційної категорії) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (наприклад, папір, барвники, клейкі речовини) та їх спільної родової (групової) належності;
- визначення абсолютного часу виконання штрихів рукописних записів у документах.

Технічна експертиза документів, як і будь-який інший вид дослідження, проводиться лише після подання ініціатором проведення експертизи матеріалів, оформлених згідно з вимогами процесуального законодавства та Інструкції про призначення та проведення судових експертиз. Так, до експертної установи слід надсилати: постанову (ухвалу) про призначення експертизи та об'єкти дослідження, а у разі потреби – зразки для порівняльного дослідження.

Підготовка матеріалів для судово-технічної експертизи документів складається з наступних стадій:

- огляд документів-речових доказів та визначення завдань дослідження;
- залучення спеціаліста на підготовчому етапі призначення експертизи (в разі необхідності);
- вибір експертної установи;
- за необхідності вилучення або відібрання порівняльних зразків;
- винесення постанови про призначення технічної експертизи документів;
- пакування матеріалів дослідження та подання їх до експертної установи.

При формулюванні завдань дослідження та виборі експертної установи користуються Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз.

Відповідно до завдань технічної експертизи документів виділяють орієнтовний перелік питань, а саме:

1. Для встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів та їх відбитків: «Яким способом виготовлена надана на дослідження друкарська форма?», «Чи з одного набору (одним кліше) надруковані надані на дослідження документи?», «Чи відповідає документ чинним нормативам на

його виготовлення?», «Яким способом і з використанням яких технічних засобів виготовлений представлений документ?» тощо.

2. Для встановлення факту і способу внесення змін до документа (підчищення, травлення, дописування, переклеювання фотокарток, літер тощо): «Чи вносились у записи документа зміни? Якщо вносилися, то яким способом і який зміст первинних записів?», «Чи переклеювалась у документі фотокартка?», «Чи замінювались у документі аркуші?» тощо.

3. Для виявлення залитих, замазаних та інших слабовидимих або невидимих текстів, текстів на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір не перетворився на попіл: «Чи є на обгорілих аркушах текст або зображення, якщо є, то який саме?», «Який зміст залитого чорнилом (зафарбованого, забрудненого тощо) тексту?», «Який зміст тексту, що відобразився у слідах тиску в записах на папері?» тощо.

4. Для вирішення ідентифікаційних завдань: «Чи не даним компостером зроблено просічку?», «Яким друкарським засобом (тип, марка, модель) виготовлено текст у документі?», «Чи нанесено відбиток печатки (штампу) в наданому документі відбитком печатки (штампу) представленого в якості порівняльних зразків?», «Чи не даною особою надрукований текст у документі?», «Чи намальовано бланк документа даною особою?», «Чи не вирізана печатка в документі даною особою?», «Чи не є літери, знайдені у даної особи, частиною шрифтової каси (зазначається гарнітура, кегель) даної друкарні?» тощо.

5. Визначення відносної давності виконання документа або його частин, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються: «Чи не виготовлені (чи не виконані) дані документи (їх частини) в різний час?», «В якій послідовності виконувались фрагменти документа (підпис, печатка і друкований текст на другій сторінці)?» тощо.

6. При дослідженні матеріалів документа: «До якого роду, виду (іншої класифікаційної категорії) належить матеріал документа (папір, клеюча речовина, фарба речовини штрихів записів тощо)?», «Чи мають спільну родову (групову) приналежність матеріали документа з вилученими матеріалами у певному місці чи особи?», «Чи не належать дані аркуші паперу до різних партій випуску?», «Чи не написано текст фарбою з даної ємності?».

Залежно від мети технічного дослідження документів до експертної установи слід надсилати порівняльний матеріал (зразки):

- вільні (зразки, що створені або отримані поза зв'язком з розслідуваним кримінальним провадженням; за часом ці зразки мають відповідати досліджуваному об'єкту);

- експериментальні (зразки, що спеціально отримані для проведення цього виду експертизи). Відбору зразків слід приділяти достатньо уваги, оскільки від їх кількості та якості залежить результат проведеного дослідження.

Про вилучення та отримання зразків складаються відповідні протоколи, в яких зазначається які саме зразки були вилучені або відібрані, їх кількість, умови відбору та інші суттєві обставини.

Вимоги до зразків, що надаються експерту для проведення ідентифікаційних завдань:

- для ідентифікації друкарських засобів слід надсилати по можливості вільні та обов'язково експериментальні зразки відбитків, виготовлених за допомогою цих засобів не менше як у трьох примірниках кожен;
- для ідентифікації печаток та штампів надсилають експериментальні зразки у вигляді п'яти-шести максимально чітких відбитків на білому гладкому папері, нанесених з різним натиском та з різною кількістю мастики, або ж самі печатки та штампи; якщо досліджуваному відбитку більше року, то надають вільні зразки, оскільки у процесі експлуатації печатка могла зазнати змін;
- для ідентифікації касових апаратів експериментальні зразки повинні мати всі знаки чека, що досліджується; як вільні зразки направляють чеки, що вибиті на цьому апараті і мають якомога більше знаків досліджуваного чека та малий розрив у часі їх виконання;
- для ідентифікації засобів розмножувальної техніки (матриць, стереотипів тощо) надсилають друкарські форми або виготовлені з їх допомогою експериментальні відбитки не менш ніж у п'яти примірниках;
- для ідентифікації особи за ознаками навичок роботи на друкарській машині надають: вільні зразки на декількох аркушах у вигляді текстів, однотипних з досліджуваним, надруковані цією особою приблизно в той же час, що і досліджуваний документ; експериментальні зразки тексту на двох-трьох аркушах, однотипного з досліджуваним, надруковані під диктовку особою, що ідентифікується (ці зразки відбираються у три прийоми з невеликим розривом у часі для виявлення відносно стійких ознак навичок виконавця);
- для ідентифікації особи, яка намалювала (вирізала) зображення надають вільні зразки у вигляді зображень, по можливості однотипних з досліджуваним, та експериментальні – виконані особою, за пам'яттю і шляхом змальовування з оригіналу.

Для встановлення справжності бланка документа, як порівняльні зразки надсилають бланки справжніх документів з такими ж поліграфічними даними (назва, серія та номер, тираж тощо).

Судово-економічна експертиза (див. 1. Основні види судових експертиз у сфері господарської діяльності).

Судово-товарознавча експертиза.

Судово-товарознавча експертиза проводиться з метою встановлення властивостей, споживчої цінності, відповідності стандартам і технічним умовам товарів народного споживання, напівфабрикатів, сировини, тари, пакувальних матеріалів, спеціальних пристроїв (машин) та обладнання.

Предметом судово-товарознавчої експертизи є споживча цінність товарів, закономірності її вияву та збереження.

Об'єктами судово-товарознавчої експертизи, яка проводиться в експертних установах, можуть бути різноманітні види непродовольчих товарів, а саме: будівельні, меблеві, ювелірні, косметичні, галантерейні, канцелярські товари, одяг, взуття, фото-, радіо-, та відеоапаратура, обчислювальна техніка. Об'єктами експертизи цього виду можуть бути інші товари, якщо в експертній установі є фахівці відповідної спеціалізації.

Головними завданнями товарознавчої експертизи є ідентифікаційні, діагностичні, класифікаційні та ситуаційні, а саме:

- визначення належності товарів (товарної продукції) до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність тощо);
- визначення якісних змін товарної продукції;
- визначення причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли при транспортуванні, зберіганні, у процесі експлуатації);
- встановлення способу виробництва товарної продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника;
- визначення вартості товарної продукції, зокрема з урахуванням часткової втрати її товарних якостей у зв'язку з експлуатаційним зношенням і пошкодженнями від впливу зовнішніх чинників;
- визначення відповідності упакування й транспортування, умов і строків зберігання товарної продукції вимогам чинних правил.

У судовому товарознавстві вирішуються такі питання:

- Яке найменування, призначення товарів народного споживання?

- До якого виду, роду, групи, марки вони належать?
- Чи відповідають маркувальні дані дійсним товарним характеристикам товару народного споживання?
- Як може бути розшифроване маркування наданого товару народного споживання?
- Чи відповідає якість виробу вимогам стандартів, технічних умов, наданим зразкам за органолептичними показниками?
- Які дефекти є у конкретному товарі народного споживання?
- Чи можлива його реалізація (експлуатація) за наявності виявлених дефектів?
- Під впливом яких причин змінилась якість товару та виникли різного роду дефекти?
- Чи мають вони виробничий характер або виникли в результаті будь-яких пошкоджень при транспортуванні, зберіганні, експлуатації?
- Який процент утрати якості товару через ознаки зношення або наявності дефектів?
- Яка вартість об'єктів дослідження?
- Які умови приймання, зберігання й відпуску товару?
- Чи правильно виконані маркування та пакування товару?
- Чи відповідають маркування й пакування товару вимогам нормативно-технічної документації або зразкам?
- Яким підприємством і коли виготовлено товар (за умови наявності маркувальної інформації або відповідних супроводжувальних документів)?
- Яким характеристикам відповідає товар згідно з Українським класифікатором товарів зовнішньоекономічної діяльності?
- Чи являють собою комплект окремі вироби, надані на дослідження?

А також розв'язуються завдання з визначення розміру шкоди, заподіяної власнику майна внаслідок його пошкодження (при пожежі, залитті тощо).

5. Призначення комплексних експертиз у кримінальному провадженні

Досить часто в практиці розслідування кримінальних правопорушень виникає потреба у вирішенні питань, на які один фахівець не може надати відповіді, оскільки не володіє сповна всіма необхідними знаннями. У цьому разі виникає потреба в проведенні такого різновиду судової експертизи, як **комплексна**.

Комплексна експертиза – це експертиза матеріальних об'єктів, явищ, процесів, дослідження яких вимагає залучення експертів – представників різних галузей знань або різних напрямів у межах однієї галузі знань. Тобто якщо для з'ясування кола питань, що виносяться на експертизу, потрібні спеціальні знання різних фахівців, то така експертиза є *комплексною*.

Особливістю цієї експертизи є те, що вона має багаторівневий, комплексний характер і зазвичай потребує залучення до експертної комісії фахівців інших спеціальностей.

Якщо виникає необхідність в отриманні експертного висновку з питань, які відносяться до різних галузей знань, потрібно призначати самостійні експертизи. **Призначати комплексну експертизу** доцільно лише тоді, коли проведення однієї експертизи неможливо (значно ускладнено) без проведення іншої експертизи, тобто, якщо об'єкти дослідження є спільними і в ході досліджень вони можуть змінити свої властивості, або питання, які ставляться одному з експертів можливо вирішити лише за участю експерта іншої галузі знань або експертів різних напрямів у межах однієї галузі знань.

Особливості використання спеціальних знань під час досудового розслідування

Мета: слухачі повинні підвищити рівень знань у питанні призначення експертиз у кримінальному провадженні. розглянути типові помилки, які допускаються при призначенні зазначених експертиз.

Тема 1. Актуальні проблеми призначення експертиз у кримінальному провадженні. Молекулярно-генетична експертиза, види та її можливості. Особливості дослідження мікрооб'єктів. Особливості призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи

1. Молекулярно-генетична експертиза, види та її можливості

Важливе значення в розслідуванні злочинів, об'єктивізації доведення по кримінальних провадженнях мають об'єкти біологічного походження. Всі біологічні об'єкти, що походять від людини, – кров, сперма, фрагменти органів і тканин, волосся, нігті з піднігтьовим умістом, слина, потожирові нашарування, зуби, кістки тощо, є предметом дослідження судово-медичної експертизи. Для цього використовуються різні методи: серологічний, цитологічний, гістологічний, біохімічний, хіміко-токсикологічний, фізико-технічний та ін.

1985-й рік увійшов в історію судової медицини як рік появи принципово нового молекулярно-генетичного методу, об'єктом дослідження якого стала молекула дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК), яка раніше не входила в число традиційних біологічних об'єктів.

Молекула ДНК є зберігачем спадкоємної генетичної інформації людини. За зовнішнім виглядом – це найтонший ланцюжок, ланками якого є хімічні речовини – нуклеотиди. Їх усього чотири типи: аденін, гуанін, тимін і цитозін.

На початку 80-х років у молекулі ДНК людини були виявлені ділянки, що мають структурний поліморфізм, тобто в кожній людині за своєю будовою вони унікальні. Такі ділянки були названі варіабельними тандемними повторами (ВТП).

У 1985 р. генетиком Лестерського університету (Англія) А. Джеффрісом розроблений метод генної ідентифікації особи, у подальшому названий ДНК-фінгерпринтом (від англ. fingerprint – відбиток пальця) або генною дактилоскопією (нині частіше вживають термін “генотипоскопія”). Але, на відміну від відбитка пальця в криміналістичному понятті, метод ДНК-фінгерпринта дозволяє не тільки ідентифікувати особистість.

Джефферіс звернув увагу на властивості ВТП, які дозволили ширше використовувати ці ділянки ДНК у судовій медицині: пряме спадкування ВТП від батьків до дітей використовується для встановлення кровного споріднення; соматична стабільність (абсолютна тотожність ВТП у всіх клітках тієї самої людини) використовується при встановленні приналежності частин тіла одному або декільком трупам; наявність у чоловіків і жінок статевих Х- і У-хромосом дозволяє встановити генетичну стать біологічних об'єктів; унікальність ВТП використовується для ідентифікації особистості, тому що практично неможливо зустріти двох людей (крім монозиготних (однойцевих) близнюків), що мають однакову структуру молекули ДНК. Підраховано, що метод дозволяє виділити одну людину зі 100 мільярдів. Завдяки своїй точності метод відразу набув сенсаційного успіху, тому швидко був впроваджений у судово-медичну практику.

Призначення й проведення генотипоскопічної судово-медичної експертизи.

До завдань генотипоскопічної експертизи входять:

- ідентифікація особи;
- установа кровного споріднення й діагностика генетичної статі людини за допомогою дослідження об'єктів біологічного походження методом генотипоскопії.

Об'єктом дослідження є ДНК, отримана з різних органів і тканин, а також виділень людини – клітин крові, м'язової тканини, кісток, слини (за умови наявності в ній кліток слизової порожнини рота або клітин крові), волосся (за умови наявності в них волосної цибулини з піхвовими оболонками). Зрізане волосся для дослідження описуваними методами непридатне, тому що не містить ядерну ДНК, а тільки мітохондріальну. Сеча й піт не досліджуються, тому що в нормі не містять клітин з ядрами, а, отже, і ДНК.

Варто враховувати, що дослідження ДНК дорого коштує. Із цієї причини необхідно попереднє дослідження плям на предмет наявності крові або сперми людини, а також трупного матеріалу сумнівного видового походження за допомогою негенетичних методів дослідження. При цьому передбачається ощадлива витрата біоматеріалу, щоб його вистачило для інших видів дослідження.

У тих випадках, коли судово-слідчими органами представлені зразки від декількох підозрюваних, з метою раціональної витрати реагентів необхідна попередня диференціація цих зразків за допомогою серологічних

методів (можливе категоричне виключення з подальшого дослідження деяких зразків). Дотримання цього правила можливе лише при достатній кількості біоматеріалу в наданих зразках і об'єктах, тому питання про тактику проведення експертизи вирішується експертами двох підрозділів колегіально, за необхідності узгоджується зі слідчим, що призначив експертизу. Бажає також попереднє дослідження під мікроскопом волосся на наявність збережених клітин у волосяному фолікулі, тобто в кореневій частині волосся.

Важливим моментом є встановлення кількості сперматозоїдів в об'єкті, оскільки в чоловіків існують такі стани, коли в сіменній рідині число сперматозоїдів може бути зменшене (олігоспермія), навіть до повної їхньої відсутності (азоспермія). Наявність у препараті одиничних сперматозоїдів може привести до того, що кількість ДНК виявиться нижче порога чутливості полімеразної ланцюгової реакції й дослідження буде безрезультатним. Зрозуміло, що це тільки призведе до втрати часу й коштів.

Генотипоскопічна експертиза проводиться в підрозділах судово-медичних експертних установ, що мають сертифікат на право проведення цих експертиз. Окремі складні експертизи можуть проводитися на базі неекспертних медичних і науково-дослідних установ за обов'язкової особистої участі судово-медичного експерта, якому доручене виконання експертизи.

Проведення генотипоскопічної експертизи здійснюється з урахуванням технології дослідження в строк, що не перевищує один місяць. Початок проведення експертизи визначається вдень надходження всіх необхідних об'єктів і документів. За неможливості виконати експертизу у встановлений строк (велика кількість об'єктів, експертиза особливої складності тощо) експерт сповіщає про це слідчого або суддю, що призначив експертизу.

Вилучення, зберігання, транспортування біологічних об'єктів для генотипоскопічної експертизи.

Після виявлення, огляду, фіксації в протоколі огляду місця події об'єктів зі слідами, схожими на кров, їх вилучають, упаковують і направляють на дослідження. При цьому вживають заходів обережності, що гарантують збереження слідів у тому вигляді, у якому вони були виявлені.

Предмети зі слідами крові треба брати руками за ділянки, вільні від крові, інакше на ці сліди можна нанести забруднення. При розташуванні плям на громіздких предметах вилучається частина предмета зі слідами крові. Невеликі предмети зі слідами вилучають і направляють на експертизу цілком. Плями крові із ґрунту вилучають разом із ґрунтом або іншою сипучою речовиною на всю глибину проникнення крові. Сліди зі снігу збирають

із можливо меншою кількістю снігу й поміщають у яку-небудь ємність (тарілку, чашку Петрі), на дно якої попередньо кладуть чисту марлю, складену в декілька шарів. За можливості негайної доставки в експертну установу об'єкти зі свіжими слідами біологічного походження поміщають у пробірки, банки, які упаковуються в паперові пакети. У випадку неможливості негайної доставки на дослідження вологі предмети із плямами крові необхідно перед направленням на експертизу висушити, інакше кров почне розкладатися. Висушування проводять при кімнатній температурі, захистивши об'єкти від дії прямих сонячних променів, в опечатаному приміщенні.

При виявленні слідів, схожих на сперму, роблять так само, як зі слідами крові – предмети, на яких вони є, вилучають, сліди описують, вживають заходів до їхнього збереження, упаковують і направляють на дослідження в лабораторію.

При статевих злочинах на дослідження направляють уміст піхви потерпілої. При підозрі на вчинення статевого акту в неприродній формі на дослідження направляють мазки, узяті із прямої кишки або ротової порожнини.

Вилучення волосся проводять пінцетом з гумовим наконечником.

У тих випадках, коли молекулярно-генетична експертиза буде проводитися окремо від експертизи трупа (в іншій експертній установі), трупна тканина вилучається в процесі огляду трупа за допомогою фахівця – судового медика (танатолога) у кількості 1-3 г з місця, що найменше піддалося гнильному розкладанню, і протягом доби доставляється в лабораторію. Припустиме зберігання трупної тканини протягом трьох діб при температурі, що не перевищує +4°C, або необмежено довго в морозильній камері холодильника. Транспортування трупної тканини тривалістю не більше 12 годин здійснюють у чистому посуді, зберігаючи від нагрівання сонячними променями. При більш тривалому перевезенні трупний матеріал поміщають у вологонепроникній упаковці в термос, наполовину заповнений льодом. Посуд або термос поміщають в ящик.

Вилучення ембріона або плода після аборту здійснюється під час слідчого огляду цих об'єктів (з відповідним процесуальним оформленням). Зберігання й транспортування таких об'єктів не відрізняється від зберігання й транспортування трупної тканини.

Упакування предметів повинно забезпечити схоронність слідів при транспортуванні й неможливість забруднення, втрати або підміни речових доказів. Сухі предмети або частини предметів окремо обертають чистим папером або поміщають у паперові пакети, склеюють липкою стрічкою й засвідчують підписами понятих й інших учасників огляду. Всі пакети укладають у коробку або ящик. Якщо засохла кров утримується на предметі неміцно,

необхідно обережно її зняти й упакувати окремо. Щоб уникнути випадкового контакту, не слід поміщати зразки рідкої крові й речові докази в один ящик.

Ящики або коробки із предметами, що направляються на експертизу, за свідчують відомими в криміналістиці способами так, щоб упакування не можна було безконтрольно розкрити. На ящику або коробці роблять напис із вказівкою номера кримінального провадження, до якого відносяться речові докази, що перебувають усередині пакунку.

Підготовка зразків для порівняльного дослідження методами генотипоскопії.

Для порівняльного дослідження в генотипоскопії необхідні тільки зразки крові, оскільки, як уже вказувалося вище, ДНК у всіх органах і тканинах тієї самої людини має ту саму структуру. Тому немає необхідності порівнювати сперму зі спермою, волосся з волоссям й т.д.

Перед одержанням зразків устанавлюють особу, у якій береться кров.

Перевезення зразків рідкої крові здійснюють у стерильному, щільно закритому посуді протягом однієї доби, охороняючи від дії високої температури й заморожування.

У випадку згвалтування, крім крові підозрюваного необхідно взяти зразок крові в потерпілої, тому що в плямах сперми може бути домішка її крові й клітин піхвового епітелію. Зразок сперми підозрюваного не потрібний.

Деякі ситуації в слідчій і судовій практиці, коли необхідний метод генотипоскопії.

А. Завдання ідентифікації особи за слідами біологічного походження.

Під ідентифікацією розуміється встановлення тотожності конкретної людини, від якої походять сліди (крові, сперми), різні об'єкти (волосся, частки тіла), знайдені на місці події або в іншому місці.

Так, у квартирі з ознаками насильницької смерті був виявлений труп гр-ки З. Під час судово-медичного дослідження трупа була знайдена сперма. Надалі в якості обвинувачуваного по даному провадженню був притягнутий гр-н П. Мета генотипоскопічної експертизи – встановлення походження сперми від гр-на П. Висновок експерта: сперма, виявлена в піхві трупа гр-ки З., походить від гр-на П. з імовірністю 99,96 %

Б. Встановлення походження частин тіла від одного або декількох трупів.

У цій ситуації виникає необхідність ідентифікації цілого по частинах або одержання негативного рішення про ідентичність джерела походження. Таке завдання характерне для розслідування вбивства з наступним розчленуванням трупа, при масових катастрофах, коли загибель людей супроводжується відділенням частин тіла.

Так, були виявлені частини трупа невідомого чоловіка в різних місцях і в різний час: тулуб, голова, верхні й нижні кінцівки. Мета дослідження – встановлення приналежності частин тіла одному трупу. Висновок експерта: частини тіла належать тілу того самого чоловіка з імовірністю 99,998 %.

Інший приклад. У лісопарку виявлені десять частин приблизно від двох трупів чоловіків зі слідами термічного впливу. Мета експертизи – встановлення приналежності частин трупів. Висновок експерта: голова й верхні кінцівки належать одному трупу з імовірністю 99,0 %. Голова, верхні кінцівки, гомілки й стопи належать другому трупу з імовірністю 99,99 %.

Зі зразків ДНК, отриманих із трупної тканини, за необхідності формується ДНК-архів для можливого наступного ідентифікаційного порівняння з іншими частинами тіла, виявленими в різних місцях або в різний час.

В. Встановлення кровного споріднення.

Експертизи в цій ситуації проводяться для встановлення (або спростування) наявності кровного споріднення між живими особами, між трупами, а також між живими особами й трупами. Такі діагностичні завдання виникають при підозрі на дітовбивство; установленні батьківства, що наступило після згвалтування; установленні спірного батьківства або материнства; викраденні або підміні дітей. Опосередковано по кровному спорідненню можна ідентифікувати людину, якщо немає інших родичів з аналогічними ознаками.

Був виявлений труп невідомої жінки. Мета експертизи – ідентифікувати особу загиблої. Досліджувалася трупна кров і кров уявного сина. Кровне споріднення встановлене з імовірністю 99,9994 %.

Г. Встановлення статевої приналежності біологічних об'єктів.

Встановлення статевої приналежності необхідно під час розслідування вбивств із наступним розчленуванням трупа, коли по інших ознаках установити стать неможливо; у випадку розслідування катастроф, сполучених з відділенням частин тіла; за необхідності звузити коло пошуку осіб шляхом встановлення статевої приналежності плям крові, волосся, органо-тканинних фрагментів.

Діагностичне завдання по встановленню статі може сполучатися з ідентифікацією індивідуума за частинами трупа.

У сміттєвому контейнері були виявлені частини правої й лівої ніг людини (гомілки). Завдання експертизи: встановлення статевої приналежності й приналежності частин ніг одному трупу. З імовірністю 99,2 % встановлено, що права й ліва гомілки належать одному чоловікові.

Формулювання питань слідчим.

Формулювання питань слідчим визначає обсяг роботи експерта, конкретизує завдання в майбутній експертизі.

У компетенцію генотипоскопічної експертизи не входить встановлення наявності крові або сперми в плямі, давнина утворення плям, регіональне походження крові. Ці дослідження проводять серологічними й іншими традиційними судово-медичними методами.

З урахуванням розглянутих вище ситуацій за метою дослідження питання можна розділити на чотири основні групи:

А. Ідентифікація людини за слідами:

- Чи походить кров на одязі підозрюваного (обвинувачуваного) Н. на предметах з місця події (інших об'єктах) від потерпілого М.?
- Чи походить сперма на одязі (предметах, змивах з тіла, тампоні із умістом піхви) потерпілої Д. від підозрюваного (обвинувачуваного) Б.?
- Чи належали раніше волосся, вилучені з одягу трупа В. (з інших об'єктів), підозрюваному (обвинувачуваному) К.?

Б. Встановлення кровного споріднення:

- Чи належать частини невпізнаного трупа синові (іншому кровному родичеві) К.?
- Чи походять сліди крові на місці події від сина (іншого кровного родича) А. ?
- Чи є невідомі трупи, виявлені на місці події (в інших місцях), кровними родичами?
- Чи є підозрювана (обвинувачувана) Л. матір'ю немовляти, труп якого виявлений у водоймі (іншому місці)?
- Чи є підозрюваний (обвинувачуваний) батьком ембріона, виявленого при розтині трупа потерпілої Е. (ембріона, отриманого в результаті медичного аборт, викидня)?

В. Встановлення походження (приналежності) частин тіла.

- Чи належали частини тіла, знайдені на місці події (в інших місцях), одній особі?

- Які частини невпізнаних трупів, раніше виявлені в 2000-2002 роках, походили від однієї особи?
- Якій кількості осіб належали частини невідомих трупів, виявлених на місці події (в інших місцях)? Які частини тіла походять від того самого трупа?

Г. Визначення статі.

- Кому належали частині трупа (кров, волосся) – чоловікові чи жінці?

Існують певні особливості та проблемні питання під час роботи зі слідами біологічного походження, починаючи з вилучення під час огляду місця події та закінчуючи направленням на експертизу. Причини, що викликають ці проблеми, є як об'єктивними (давність слідів, особливі умови зберігання та транспортування, тощо), так і суб'єктивними (не поінформованість ініціатора про порядок роботи зі слідами, наявність слідів у тих чи інших об'єктах, вільне поводження зі слідами тощо).

Типові недоліки:

1. При вилученні об'єктів, які у подальшому можуть бути об'єктами дослідження: неправильне пакування вологих об'єктів зі слідами біологічного походження; вилучення об'єктів, на яких передбачається наявність слідів біологічного походження, проводиться за умов, які не виключають їх забруднення, використання в якості упаковки бувших у вжитку поліетиленових пакетів, мішків тощо.

2. При призначенні експертиз: тривалий термін між вилученням об'єктів та призначенням експертизи; направлення на експертизу стріляних гільз (температура під час пострілу досягає 600°C та знищує біологічні сліди) або куль з тіла потерпілого (загиблого), змивів речовини бурого кольору з-під трупа; габаритних предметів (килимового покриття, бетонних плит та ін.) без видимих слідів біологічного походження на предмет виявлення на них клітин з ядрами та встановлення їх ДНК-профілю); направлення на експертизу одягу з метою встановлення наявності клітин з ядрами сторонніх осіб, які залишились у наслідок звичайної контактної взаємодії; об'єктів на предмет встановлення наявності слідів біологічного походження, вилучених з агресивних середовищ (кислоти, луги, відстійні ями,) тощо.

Типова помилка! Якщо в об'єкті виявлено ДНК-профіль особи жіночої статі, то порівнювати його зі зразками чоловіків не потрібно.

Можливі шляхи усунення недоліків: за необхідності предмети – носії біологічних слідів висушують при кімнатній температурі без використання нагрівальних приладів. Якщо під час проведення слідчої (розшукової) дії

висушити вологі предмети не вбачається можливим, при їх пакуванні необхідно зазначити в протоколі огляду місця події про вологий стан об'єктів дослідження, зробивши відповідну примітку й на упаковці; речі, що знаходяться у вологому стані, помістити в паперову упаковку та терміново направити до будь-якої експертної установи для проведення відповідних досліджень (з обов'язковим зазначенням в супровідному документі стану, в якому знаходяться об'єкти дослідження).

Всім учасникам огляду (обшуку), крім спеціалістів, категорично забороняється брати в руки або торкатися предметів, на яких передбачається пошук слідів, в тому числі – біологічного походження.

Вилучені об'єкти вміщуються до упаковки, у якій завідомо відсутні біологічні сліди людини (наприклад, при використанні для пакування чистих паперових аркушів, всі операції з цими аркушами, починаючи з вилучення їх із пачки паперу, повинні здійснюватись лише в гумових рукавичках).

Призначати експертизу на 1-2 день після вилучення об'єктів дослідження, направляти стріляні гільзи на молекулярно-генетичну експертизу лише у разі обґрунтованих підстав, а саме – наявності на них слідів пальців рук або видимих слідів біологічного походження. Звести до мінімуму направлення на експертизу слідів, походження яких очевидно; направляти на експертизу змиви або вирізки слідів пальців рук або видимих слідів біологічного походження, виявлених на поверхні габаритних предметів, а не самі предмети; предмети одягу направляються на експертизу лише ношені і для встановлення їх носіння тією чи іншою особою.

Особливості призначення молекулярно-генетичної експертизи у кожному випадку доцільно обговорювати з фахівцем експертного підрозділу (бажано з керівником підрозділу молекулярно-генетичної експертизи) з метою доцільного відбору речових доказів та матеріалів на експертизу, визначення експертних можливостей, узгодження формулювань питань, які виносяться на вирішення експерта.

Питання повинні бути конкретними, чіткими та не припускати подвійного їх тлумачення. Якщо питання взаємопов'язані, то повинні виноситись за логічною послідовністю. При використанні переліку «типових питань» необхідно уникати постановки питань «про всяк випадок», які не стосуються даних обставин справи.

2. Особливості дослідження мікрооб'єктів

Мікрооб'єкти – це матеріальні носії криміналістично значущої інформації, які через свій малий розмір і кількість можуть

досліджуватися лише із застосуванням спеціальних технічних засобів та методів. Мікрооб'єкти – це частини якогось фізичного тіла, що зберегли властивості цілого. *Мікрооб'єкти можуть бути:*

- органічного;
- неорганічного;
- синтетичного походження.

Мікрооб'єкти у кримінальному судочинстві – це слабовидимі або невидимі неозброєним оком матеріальні утворення, які перебувають у різних агрегатних станах (тверді, рідкі, газоподібні) і відображення механічної, фізичної, хімічної та біологічної дії з невеликими лінійними розмірами ознак (кінцевих явищ), для виявлення і дослідження яких потрібно використовувати спеціальні технічні засоби та методи.

У трасологічному розумінні мікрооб'єкти – це сліди-предмети, тобто мікроскопічні частки, котрі зберігають свої зовнішні ознаки форми і розміру, що характеризують їх як індивідуальні об'єкти дуже малих розмірів. Такі частки можуть бути виміряні, зберегти форму, а при взаємодії з іншими об'єктами виступати як слідоутворюючі об'єкти.

Мікрооб'єкти поділяються на:

- мікросліди;
- мікрочастки;
- мікроречовини.

Мікросліди, в їх трасологічному розумінні, утворюються у процесі контактної взаємодії слідоутворюючого об'єкта зі слідосприймаючим і обміну енергією між ними.

Мікрочастки – це матеріальні тіла малі за розміром, які мають певну просторово-геометричну форму одиничного тіла. До них належать частки, які відділились від цілого тіла неорганічного, органічного і біологічного походження, наприклад, *волокна тканин, металеві стружки, відщепи деревини, окремі порошинки, насіння рослин, частки лакофарбових покриттів, а також сипучі речовини.*

Мікроречовини – це мікрокількості (порція, об'єм) речовини, що відділилися від твердих, сипких, рідких тіл, не мають зовнішньої форми і втратили власну індивідуальність. *Мікроречовини* – це рідкі або газоподібні частини цілого (твердого, сипкого, рідкого), які втратили геометричну форму зовнішньої будови і характеризуються лише якісно-кількісними даними речовини.

Особливості збирання мікрооб'єктів.

Проводячи огляд місця події слід приділяти особливу увагу таким об'єктам, як зламані перешкоди, грубі поверхні, виступаючі частини предметів тощо, на яких можуть бути виявлені мікрооб'єкти. На підозрюваному, зокрема під нігтями, на слідах взуття можуть бути виявлені частки ґрунту (забруднень), рослин, інших речовин. У слідах злому можуть виявитися мікрочастки іржі, фарби, мікросліди змащення, властиві знаряддям та інструментам, які могли застосовуватися при зломі.

Для збереження таких об'єктів необхідно здійснювати відповідні запобіжні заходи, зокрема орієнтувати про це осіб, які беруть участь в огляді. При цьому необхідно враховувати, що мікрочастки, як правило, неміцно тримаються на поверхні предмета-носія, а тому учасники огляду легко можуть віднести їх на руках, одязі, взутті. Крім того, на місце огляду можуть бути привнесені сторонні мікрооб'єкти. Для уникнення цього на місці огляду не варто палити, розчісувати волосся, робити інші дії, внаслідок яких обстановка, що досліджується, забрудниться частками попелу, волокнами одягу, волоссям тощо.

Для виявлення мікрооб'єктів рекомендується застосовувати:

- магнітні пензлі, магніти, діелектричні палички;
- спеціальні освітлювачі, що забезпечують спрямоване світло;
- лупи з підсвічуванням і кольорові світлофільтри;
- ультрафіолетові освітлювачі й електронно-оптичні перетворювачі;
- металографічні й біологічні мікроскопи, пристосовані для дослідження предметів, на яких передбачається наявність мікрооб'єктів.

Вилучення мікрооб'єктів з місця огляду здійснюється за допомогою малогабаритних пирососів, оснащених спеціальними змінними уловлювальними фільтрами, а також клейких стрічок і дактилоскопічних плівок, скальпелів, стерильної марлі й вати тощо.

Предмети, на яких можуть бути або перебувають мікрооб'єкти, вилучаються в наступних випадках:

- об'єкти неможливо або недоцільно відокремлювати від предмета (плями крові, слина, паливно-мастильні речовини, сліди близького пострілу тощо);
- на об'єкті-носії зберігається топографія мікрооб'єктів, що сама може служити об'єктом дослідження, у тому числі й трасологічного (наприклад, слід взуття, відбиток пальця, відбиток структури тканини тощо);

- мікрооб'єкти не виявлені на предметі, однак наявність їх передбачається й виявлення можливе лише в лабораторних умовах.

Упакування мікрооб'єктів здійснюється з дотриманням певних правил. Малогабаритні предмети, на яких можуть перебувати мікрооб'єкти, закріплюються в тарі нерухомо, так, щоб при транспортуванні їхнє положення не було порушене. Тара повинна щільно закриватися. Матеріали й речовини, що можуть піддаватися висиханню, гниттю, таненню тощо, повинні охолоджуватися й висушуватися.

Збираючи об'єкти біологічного походження слід забезпечити їхнє збереження від комах і тварин. Не можна допускати торкання поверхні носіїв мікрослідів зі сторонніми предметами. Пакувальний матеріал (тканина, папір, картон, фанера тощо) мають бути гладкими і не мати ворсистості поверхні. Тара з мікрооб'єктами обов'язково забезпечується засвідчувальними написами.

Під час направлення мікрооб'єктів на дослідження варто ставити питання, спрямовані на виявлення конкретного виду мікрооб'єктів на предметі-носії, а не взагалі мікрооб'єктів. Може виникнути необхідність у постановці й таких питань: який механізм утворення мікрослідів; яким виробам вони належали; чи можуть використовуватися для ідентифікації.

Особливі, специфічні властивості мікрооб'єктів обумовлюють необхідність чіткого дотримання порядку роботи з ними на місці події. Основні, найбільш загальні правила роботи в цьому випадку наступні:

- 1) обстановка місця події повинна бути ретельно збережена й по можливості ізольована від навколишнього середовища. У приміщенні, де передбачається пошук мікрооб'єктів, необхідно виключити утворення протягів, переміщення предметів обстановки в статичній стадії огляду;
- 2) до прибуття слідчо-оперативної групи допуск на місце події не дозволяється;
- 3) пошук мікрооб'єктів починається з перших етапів огляду;
- 4) пересування на місці події повинні бути зведені до мінімуму й спочатку проводитися тільки по "коридору" (трасі), окресленому спеціалістом, який прибув на місце події;
- 5) особи, допущені на місце події, не повинні курити, сідати на стільці, крісла, дивани й інші предмети обстановки, брати до рук що-небудь, притулятися до дверей, стін тощо, приймати їжу;
- 6) огляд місця події доцільно проводити у світлий час доби. За необхідності використання для пошуку мікрооб'єктів й інших слідів УФ- або ІЧ-променів, огляд проводять у нічний час або в затемнених приміщеннях;

- 7) виявлення, фіксація й вилучення мікрооб'єктів речовин і матеріалів проводяться одночасно з аналогічними діями відносно слідів – об'єктів традиційних криміналістичних експертиз. Оптимально при цьому вилучати з місця події самі об'єкти або їхні фрагменти, на яких виявлені різні сліди. Якщо ж це неможливо й вилучення одних слідів може призвести до знищення інших, вилучаються сліди, що несуть найбільший обсяг криміналістично значущої інформації;
- 8) при вилученні слідів у вигляді мікрооб'єктів необхідно вилучати також зразки для порівняння. Наприклад, при вилученні текстильних волоконнакладень варто вилучити зразки текстильних матеріалів предметів-носіїв, а також волокна одягу потерпілого, підозрюваного й осіб, які проживають у квартирі, які могли залишити відповідні волокна-накладення поза зв'язком з розслідуваною подією;
- 9) бажано, щоб спеціаліст, який проводить роботу зі слідами на місці події, був одягнений у спеціальний верхній одяг, виготовлений із синтетичної тканини, що практично не забруднює навколишнє середовище власними текстильними волокнами.

Для успішного пошуку мікрооб'єктів необхідно по можливості визначити:

- розвиток події кримінального правопорушення (його основні етапи й послідовність);
- матеріальні об'єкти, які беруть участь у події, що розслідується, і роль кожного з них; які об'єкти вилучені з місця події;
- місце проникнення й відходу злочинця, подолані перешкоди, знаряддя й предмети, що використовувалися.

Під час пошуку слід проявляти максимальну акуратність, неквапливість, уважність і планомірність.

Огляд малогабаритних предметів-носіїв, на яких можуть міститися мікрооб'єкти (взуття, одяг, зброя, інструменти), спочатку проводять у тому положенні, у якому вони виявлені, а потім з усіх боків на столі, поміщаючи кожний предмет на окремий аркуш щільного білого паперу або на поверхню скла, попередньо ретельно витертого за допомогою білої чистої бавовняної тканини.

Огляд речей проводиться по черзі. Мікрочастки, що відділилися від речей, оглядаються, описуються в протоколі, вилучаються й упаковуються окремо. Змішування мікрочасток із різних предметів або різних ділянок одного предмета неприпустиме. Під час огляду варто уникати струшувань, додаткового складання предметів. Особливо це стосується виробів

із волокнистих матеріалів (одяг, тканина). Під час пошуку мікрооб'єктів у складках одягу його матеріал у місці, що досліджується, перегинають і оглядають вершину складки.

Для криміналістичного дослідження мікрооб'єктів використовуються такі високоточні методи, як:

- 1) морфологічний аналіз, за допомогою якого вивчається будова матеріальної основи на макро-, мікро - і ультрамікроуровнях;
- 2) елементний аналіз, що дозволяє визначити наявність і кількісний вміст в речовині хімічних елементів;
- 3) молекулярний аналіз, за допомогою якого визначається наявність і кількісний вміст в речовині хімічних сполук;
- 4) структурний аналіз, оптимальний для вивчення речовин кристалічної будови;
- 5) лазерна мас-спектрометрія, що застосовується для якісного і кількісного елементного аналізу складу речовин.

Результати експертного дослідження мікрооб'єктів допомагають:

- 1) встановити особу вбитого (наприклад, мікрочастинки металу на тілі й одязі потерпілого може свідчити про роботу на металообробному підприємстві, бавовняний пил на текстильному виробництві тощо);
- 2) визначити місцевість, звідки привезено труп (оскільки на частинах трупа та упаковці, вилучених з камери схову залізничного вокзалу, експерти виявили пилок шовковиці та мигдалю, які цвіли в той час лише в південних районах);
- 3) визначити час заподіяння смерті за періодом цвітіння рослин, пилок яких є на трупі;
- 4) встановити, до чи після пожежі убитий потерпілий (відсутність мікрочастинок кіптяви в дихальних шляхах свідчить, що вбивство вчинено до початку пожежі);
- 5) встановити місце й обставини вчинення злочину (злочинець втопив потерпілу. Майже через місяць труп був виявлений в річці. У результаті судово-медичної експертизи в мікропрепаратах серця, печінки і нирок, а також у трубчастих кістках скелета були виявлені панцирі 12 видів діатомових водоростей. Це свідчило про те, що потерпіла потрапила у воду живою, в заплаві річки, де росли ці водорості);
- 6) встановити факт перебування особи на місці події (за наявності на її одязі, взутті, тілі і верхньому одязі рослинних залишків, ґрунтових забруднень, мікрочастинок від предметів обстановки місця події і навпаки);

- 7) визначити шлях руху злочинця;
- 8) встановити спосіб і механізм вчинення злочинного посягання, характер та послідовність дій усіх співучасників (вночі у лісі було вбито жінку. Експерти встановили, що лезо ножа одного з підозрюваних містило залізо і хром, а іншого – тільки залізо, що дозволило встановити, хто завдав смертельну рану);
- 9) встановити знаряддя вчинення злочину (так, у справі про вбивство на ножі підозрюваного експерти виявили мікрОВОлокна, однорідні з тканиною майки, сорочки і піджака потерпілого).

Окрім того, вдається встановити: засоби підпалу, вибухові, наркотичні, отруйні речовини; факт контакту між двома особами або між суб'єктом і предметом – речовим доказом; приналежність частин одного об'єкту; місце зберігання викраденого майна; факт контакту між особою і внутрішньою частиною транспортного засобу, точне місцезнаходження в ньому; факт наїзду конкретного транспортного засобу на потерпілого; спосіб приховування слідів злочину; наявність інсценування та інші обставини розслідуваного злочину.

Робота з мікрооб'єктами досить складна, тому до неї необхідно залучати фахівців-криміналістів та інших обізнаних осіб. В експертній практиці дослідження мікрооб'єктів поєднується з іншими видами експертиз (дактилоскопічної, трасологічної, вибухотехнічної тощо). Такий підхід забезпечує повноту й всебічність вивчення цих матеріальних носіїв криміналістично значущої інформації. У випадках, коли експерт не може відповісти на поставлені перед ним запитання, він повинен запросити додаткові дані у слідчого, який призначив експертизу мікрооб'єктів.

3. Особливості призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи

Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза – це один з різновидів міжродових комплексних експертиз, заснована на спільному розгляді та інтегративної оцінці результатів скоординованого застосування для дослідження психічної діяльності обвинувачених (підозрюваних), потерпілих і свідків спеціальних знань експерта-психолога і експерта-психіатра з метою достовірного найбільш повної і всебічної загальної (єдиної) відповіді на питання, що складають предмет комплексного дослідження і входять до сфери спільної (сукупної) компетенції експертів.

Предметом такої експертизи є встановлення впливу особливостей психічного стану особистості на якість відображення і регуляції поведінки особи (підекспертного) в момент, що цікавить слідчого (суд).

Завдання комплексної судової психолого-психіатричної експертизи:

- визначення психічного стану і висновку про осудність підозрюваних, обвинувачених, підсудних, які страждають олігофренією в ступені легкої дебільності, психофізичним або психічним інфантилізмом, психопатіями і неврозами, що виявляють ознаки відставання в психічному розвитку на ґрунті залишкових явищ органічного ураження центральної нервової системи;
- визначення психічного стану і висновку з урахуванням рівня психічного розвитку та індивідуальних особливостей і здібностей усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними у неповнолітніх, що мають перераховані раніше ознаки хворобливого розладу;
- визначення психічного стану свідків і потерпілих, які виявили ознаки олігофренії в ступені дебільності, психопатії, психофізичного інфантилізму та інших пограничних станів, для дачі висновку про здатність їх правильно сприймати, запам'ятовувати і відтворювати обставини, що мають значення для справи;
- встановлення наявності чи відсутності фізіологічного афекту в момент вчинення протиправних дій у осіб, які страждають психічними захворюваннями;
- визначення психічного стану потерпілих по статевим злочинам, що мають зазначені раніше психопатологічні ознаки, і для дачі висновку про їхню здатність правильно розуміти характер і значення вчинених з ними дій і чинити опір при зазіханнях на їх статеву недоторканність;
- визначення психічного стану суїцидента за фактом самогубства.

Загальним завданням КСППЕ є визначення психічних аномалій, що істотно впливають на пізнавально-орієнтаційну діяльність обстежуваної особи, які можуть бути виявлені тільки на базі інтеграції психологічних і психіатричних знань. Експертиза проводиться одночасно і спільно експертом-психологом та експертом-психіатром. Її об'єктом є особи, що проходять по провадженню, виявляють ознаки пограничних станів: легкі ступені олігофренії, різні психопатичні стани, психопатії.

КСППЕ може:

- 1) кваліфікувати психічний стан підекспертної особи (визначити тип і вид його психічної аномалії);

- 2) з'ясувати, чи є у підекспертної особи такі особливості розумової діяльності, які можуть перешкоджати усвідомленню ним значення протиправних дій та керувати своїми діями в ситуації вчинення правопорушення;
- 3) визначити ступінь впливу характерологічних особливостей обстеженої особи на реалізацію протиправної поведінки;
- 4) діагностувати стан афекту у психопатичних особистостей.

Питання, що ставляться на вирішення КСППЕ:

1. Чи страждає підекспертна особа психічним захворюванням, і якщо так, то яким?
2. Чи виявляє підекспертна особа ознаки прикордонних проявів норми і психопатології, і якщо так, то в чому конкретно вони виражаються?
3. Враховуючи стан психічного здоров'я підекспертної особи й конкретні обставини справи, чи могла вона повністю усвідомлювати значення своїх дій?
4. Враховуючи стан психічного здоров'я підекспертної особи й особливості досліджуваної ситуації, в якій мірі вона могла керувати своїми діями?

Також до завдань КСППЕ належать:

1. Встановлення індивідуально-психологічних особливостей особистості підекспертних осіб, які перенесли нервово-психічні розлади та (або) мають ознаки прикордонної психічної патології, з'ясування їх впливу на поведінку в момент, що цікавить слідчого.
Типовою помилкою при формулюванні питань в даному випадку є застосування замість узагальненого терміну “індивідуально-психологічні особливості” більш вузького поняття – “риса особистості”, “характер”, “темперамент”.
2. Встановлення в осіб з ознаками психічної патології або які перенесли нервово-психічні розлади, виду і глибини емоційних реакцій в момент, що цікавить слідчого.
Відповідне питання може бути сформульоване так: Чи знаходився обвинувачений (підсудний) у момент вчинення інкримінованих йому дій у стані афекту?
3. Встановлення здатності неповнолітніх обвинувачених, що мають ознаки відставання в психічному розвитку, повністю усвідомлювати значення своїх дій, і визначення, якою мірою вони здатні керувати ними.

Питання можуть бути сформульовані наступним чином: Чи страждав неповнолітній обвинувачений під час вчинення інкримінованого йому діяння психічним розладом (хронічним психічним розладом, тимчасовим психічним розладом, недоумством, іншим хворобливим станом психіки)? При негативній відповіді правомірне питання: Чи є у неповнолітнього обвинуваченого відставання в психічному розвитку, не пов'язане з психічним розладом? Основне питання має бути сформульоване таким чином: Чи міг неповнолітній обвинувачений під час вчинення інкримінованого йому діяння усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій або керувати ними? Помилкою є формулювання питання про відповідність рівня психічного розвитку неповнолітнього обвинуваченого його паспортному (календарному) віком, бо дане питання не входить до компетенції експертів.

4. Встановлення здатності свідків і потерпілих, які перенесли ті чи інші нервово-психічні розлади та (або) виявляють ознаки психічної патології, правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати про них правильні показання.

При цьому не слід формулювати питання, що відносяться до визначення достовірності показань свідків і потерпілих:

Чи можна довіряти свідченням під експертної особи? Чи є у під експертної особи схильність до брехні? та інші, бо оцінка показань – виняткова прерогатива судово-слідчих органів.

5. Встановлення здатності малолітніх і неповнолітніх потерпілих у справах про зґвалтування, що виявляють ознаки психічних відхилень або (і) перенесли нервово-психічні розлади, правильно розуміти характер і значення дій винного і чинити опір.

Оптимальною формою питання буде така: Чи могла потерпіла за рівнем свого інтелектуального та особистісного розвитку, а також особливостям психічного стану в момент події правильно розуміти характер і значення дій обвинувачуваного або чинити опір з урахуванням обставин конкретної обстановки, ситуації (вказати, яких)?

6. Встановлення наявності у особи, яка покінчила життя самогубством, в період, що передував її смерті, психічного стану, що схиляє до самогубства, і можливих причин виникнення цього стану.

При цьому повинні формулюватися наступні питання: У якому психічному стані перебувала під експертна особа в період, що передував самогубству? Чи існує причинно-наслідковий зв'язок між діями

обвинуваченого (вказати, якими) і психічним станом потерпілого в період, що передував самогубству?

Перед КСППЕ не можуть бути поставлені такі завдання, як:

- 1) визначити поведінкові особливості особи в стані алкогольного сп'яніння;
- 2) з'ясувати, чи знаходилася особа під час події в стані алкогольного афекту.

Призначаючи комплексні судові психолого-психіатричні експертизи у багатьох випадках слідчі припускаються таких помилок:

1. Резолютивні частини постанов містять неповне та неточне визначення формату експертизи, не вказується на комплексний характер призначуваного експертного дослідження.
2. Родове найменування експертизи, наведене у заголовку постанови, не відповідає вказаному у її резолютивній частині.
3. Перед експертами ставляться питання про осудність або обмежену осудність досліджуваної особи.
4. Призначається однорідна судово-психіатрична експертиза.
5. Незважаючи на призначення КСППЕ, постановою не містять питань до експертів-психологів.
6. Відсутня аргументація в обґрунтування необхідності спільного (сукупного) вирішення експертами питань психіатричного та психологічного характеру.
7. Не наводяться мотиви економії часу та процесуальних строків.
8. Відсутні посилання на необхідність застосування спеціальних знань у галузі психіатрії та психології.
9. КСППЕ призначається у тих випадках, коли матеріали справи свідчать про необхідність однорідної судово-психіатричної експертизи і не дають підстав для залучення експертів-психологів.
10. Підбір конкретних питань психологічного характеру здійснюється хаотично, недиференційовано, у відриві від конкретних обставин справи та процесуального статусу підекспертної особи. У багатьох випадках психологічні експертні питання не тільки не мають значення для справи, а й суперечать елементарній логіці.
11. Психолого-психіатричній експертизі надається необґрунтована перевага як начебто більш надійному способу вирішення суто психіатричних питань.

Тема 2. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності. Основні види судових експертиз, які призначаються в ході досудового розслідування злочинів у сферах господарської та службової діяльності. Призначення комплексних експертиз у кримінальному провадженні. Типові помилки, які допускаються при призначенні зазначених експертиз у кримінальному провадженні

1. Загальна характеристика експертизи об'єктів права інтелектуальної власності

Експертиза у сфері інтелектуальної власності встановлює фактичні дані про властивості, ознаки, закономірності створення й використання об'єктів, які є специфічними саме для цього класу судової експертизи – об'єкти права інтелектуальної власності.

Предметом судової експертизи у сфері інтелектуальної власності є фактичні дані та обставини справи про властивості, ознаки, закономірності створення й використання об'єктів інтелектуальної власності, їх вартість, завдані збитки та економічні операції щодо цих об'єктів, які мають значення для досудового розслідування чи судового провадження й установлюються шляхом застосування спеціальних знань у визначеному законом порядку.

У рамках кожного виду експертизи у сфері інтелектуальної власності встановлюються фактичні дані та обставини щодо відповідних об'єктів права інтелектуальної власності.

При призначенні судової експертизи у сфері інтелектуальної власності на дослідження експерту надаються об'єкти, у яких втілено об'єкт права інтелектуальної власності, а також інші матеріали, що містять відомості про об'єкти дослідження. *Наприклад:*

- певне видання, у якому опубліковано літературний твір;
- звуко- чи відеозапис виконання музичного твору;
- копія свідоцтва на знак для товарів і послуг, у якому наведено зображення знака та перелік товарів і послуг, стосовно яких надається правова охорона;

- копія опису до патенту на винахід (корисну модель), яка розкриває суть винаходу (корисної моделі) та підтверджує обсяг правової охорони, визначений формулою винаходу (корисної моделі).

При цьому об'єктом експертного дослідження виступає саме твір, виконання твору, знак для товарів і послуг, винахід (корисна модель) матеріалізовані в носії, у якому ці об'єкти втілено.

У більшості випадків об'єкт експертного дослідження є специфічним для кожного виду судової експертизи у сфері інтелектуальної власності. Саме за цим принципом нині побудована диференціація існуючих видів судових експертиз у межах класу “Експертиза у сфері інтелектуальної власності”.

При проведенні експертиз за експертними спеціальностями 13.1–13.8 об'єктом досліджень є об'єкти права інтелектуальної власності, які втілені в певну об'єктивну (матеріальну) форму. При цьому слід зазначити, що об'єктом експертизи також є порівняльні зразки та інші матеріали справи, котрі містять відомості, які належать до предмета експертизи. Наприклад:

- об'єктами економічних досліджень у сфері інтелектуальної власності (спеціальність 13.9), як правило, є документи управлінського, бухгалтерського та податкового обліків і звітностей, інші матеріали справи (акти ревізій; протоколи огляду, виїмок та допитів; висновки експертів інших спеціальностей тощо), у яких відображено операції з приводу об'єктів інтелектуальної власності.

Об'єктом права інтелектуальної власності і суміжних із ним прав є результат інтелектуальної діяльності, який відповідає встановленим вимогам закону, в силу чого стає об'єктом правової охорони.

Специфічною особливістю інтелектуальної власності є те, що майже всі її об'єкти піддаються судовій експертизі, кількість видів якої неухильно зростає.

Експертиза, пов'язана з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, охоплює такі види і підвиди й експертні спеціальності:

№ п/п	Вид і підвид судової експертизи	Індекс спеціальності	Види експертних спеціальностей
1	Літературних і художніх творів	13.1.1	Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами та ін.

№ п/п	Вид і підвид судової експертизи	Індекс спеціальності	Види експертних спеціальностей
2	Комп'ютерних програм і компіляцій даних (баз даних)	13.1.2	Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних)
3	Фонограм, відеограм, програм (передач) організацій мовлення	13.2	Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення
4	Винаходів і корисних моделей	13.3	Дослідження, пов'язані з винаходами і корисними моделями
5	Промислових зразків	13.4	Дослідження, пов'язані з промисловими зразками
6	Сортів рослин і порід тварин	13.5.1	Дослідження, пов'язані з сортами рослин
7	Порід тварин	13.5.2	Дослідження, пов'язані з породами тварин
8	Комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень	13.6	Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг) географічними зазначеннями
9	Топографій інтегральних мікросхем	13.7	Дослідження, пов'язані з топографіями інтегральних мікросхем
10	Комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій	13.8	Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями
11	Економічна у сфері інтелектуальної власності	13.9	Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності

Об'єкти інтелектуальної власності поділяють на дві групи.

До першої з них відносять:

- об'єкти авторського права та суміжних прав.

До другої :

- об'єкти промислової власності.

До об'єктів авторського права відносять:

- твори науки, літератури, мистецтва.

До об'єктів суміжних прав:

- виконання творів (літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних тощо), фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення.

До об'єктів промислової власності:

- винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, товарні знаки та знаки обслуговування, вказівки місць походження товарів, топографії інтегральних мікросхем, селекційні досягнення в галузі виведення нових сортів рослин і нових порід тварин.

Поняття “інтелектуальна власність” охоплює також і права на комерційну таємницю.

Експерти проводять судові експертизи та експертні дослідження у сфері інтелектуальної власності у таких випадках:

- у провадженнях про захист авторських прав (використання об'єктів авторських прав – художніх, літературних творів, фотографій, атласів і карт, креслень, комп'ютерних програм, баз даних тощо);
- у провадженнях про захист прав промислової власності (використання без дозволу власника знаків для товарів і послуг, комерційних (фірмових) найменувань, промислових зразків, винаходів, корисних моделей);
- у провадженнях за позовами про оскарження рішень Державного департаменту інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України про надання правової охорони об'єктам промислової власності (знакам для товарів і послуг, винаходам, корисним моделям, промисловим зразкам);
- про відмову в наданні правової охорони зазначеним вище об'єктам;
- про визнання недійсними правоохоронних документів на об'єкти промислової власності (свідоцтв на знаки для товарів і послуг, патентів на винаходи, корисні моделі, промислові зразки), які були видані суб'єктам господарювання на підставі рішень Державного департаменту інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України.

Основними завданнями судової експертизи у сфері інтелектуальної власності є встановлення й оцінка властивостей об'єктів інтелектуальної власності, а саме:

- з'ясування того, чи є даний об'єкт об'єктом інтелектуальної власності (відповідність досліджуваного об'єкта критеріям охороноспроможності);

- визначення розмірів шкоди, заподіяної власнику авторських прав, підтверджених виданим у встановленому порядку патентом, свідоцтвом на знак товарів і послуг тощо, у результаті незаконного використання його твору (винаходу, корисної моделі, промислового зразка, товарного знака);
- оцінка вартості прав на об'єкти інтелектуальної власності як нематеріальних активів підприємства тощо.

Формулювання питань, які ставляться перед експертом, повинно, як правило, здійснюватись з урахуванням Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень й атестованих експертних методик, у яких зазначаються питання, на вирішення яких спрямовані ці методики, та реєстр яких ведеться Міністерством юстиції України. Питання, що ставляться перед експертом, мають бути сформульовані чітко, зрозуміло і таким чином, щоб вони виключали неоднозначність їх розуміння й тлумачення та відповідали тим об'єктам і матеріалам, що направляються на експертизу як об'єкти досліджень.

Практика призначення судових експертиз об'єктів інтелектуальної власності свідчить про складність відмежування “питання факту” від “питання права”, і як наслідок трапляються випадки формулювання особою, яка призначає експертизу, питань правового характеру, вирішення яких чинним законодавством віднесено до компетенції органів досудового розслідування та суду.

Наприклад, якщо йдеться про визнання патенту на винахід недійсним внаслідок невідповідності технічного рішення умовам надання правової охорони, то поставлене питання “Чи відповідає запатентований винахід умовам патентоспроможності?” є некоректним, оскільки має правовий характер. Питання “Чи відповідає промисловий зразок за патентом України № ХХХ такій умові патентоспроможності, як “новизна”?” треба викласти в такій редакції: “Чи містяться в матеріалах справи або в інших відомих експерту інформаційних джерелах відомості, за якими сукупність суттєвих ознак промислового зразка за патентом України № ХХХ стала загальнодоступною в світі до дати подання заявки до Установи (назва установи)?”, а питання “Чи відповідають представлені на дослідження диски для лазерних систем зчитування положенням законодавства України, що визначають умови розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм і баз даних?” треба викласти в такій редакції: “Чи містять примірники аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм і баз даних ознаки контрафактності?”. Отже, перед експертом не можна ставити питання правового характеру, вирішення котрих є прерогативою

правоохоронних органів чи суду, а лише такі, що пов'язані з предметом дослідження, тобто входять до компетенції експерта.

Мають місце випадки призначення експертиз за відсутності потреби у спеціальних знаннях. Не потрібно призначати судову експертизу для з'ясування задокументованих або публічно оголошених у встановленому порядку відомостей про об'єкти, події та явища, які є або пов'язані з результатами інтелектуальної, творчої діяльності. Для з'ясування такої інформації не потрібні спеціальні знання фахівців у відповідній галузі знань, оскільки можна отримати або витребувати ці відомості відповідним чином. Так, наприклад, немає потреби призначати судову експертизу для з'ясування питань щодо утримувача певного доменного імені в мережі Інтернет, тому що ці дані не потребують спеціальних знань для їх встановлення і можуть бути витребувані від об'єднання "Український мережевий інформаційний центр", що адмініструє систему реєстрації та обліку доменних назв і адрес українського сегменту мережі Інтернет.

2. Окремі види експертиз у сфері інтелектуальної власності

13.1.1 Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами та інші.

Об'єктами судової експертизи та досліджень, пов'язаних із авторським правом та суміжними правами можуть бути:

- твори літератури, мистецтва, науки;
- виконання літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних та інших творів.

Судові експертизи, пов'язані із авторським правом та суміжними правами призначають:

- при вирішенні судом питання про порушення прав власника авторських прав;
- при визнанні використання твору тощо.

При призначенні експертиз, пов'язаних із об'єктами авторського права та суміжних прав, необхідно надати наступні матеріали:

1. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір (бажано).
2. Примірник твору власника авторських прав, бажано з реквізитами за якими можливо визначити дату публікації тощо.
3. Матеріали щодо яких є підозра в порушенні прав власника авторських прав.

4. Інші матеріали в залежності від питань, які ставляться на вирішення експерта.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

Спори про визнання права:

1. Чи є об'єкт дослідження «ААА» (або його частина, яка може використовуватися самостійно) результатом творчої праці відповідно до матеріалів справи?
2. Чи містить у собі об'єкт дослідження (або його частина, яка може використовуватися самостійно) ознаки об'єкта авторського права відповідно до матеріалів справи?
3. Чи є твір «ААА» переробкою твору «ВВВ»? Якщо так, чи має ця переробка творчий характер?
4. Чи є твір «ААА» перекладом твору «ВВВ»? Якщо так, чи має цей переклад творчий характер?

Спори про порушення прав:

1. Чи мало місце відтворення твору «ААА» (або його частина, яка може використовуватися самостійно) при створенні твору «ВВВ»?
2. Чи відтворено назву (цитату, персонаж) твору «ААА» у знаку для товарів і послуг «ВВВ»?
3. Чи відтворено назву (цитату, персонаж) твору «ААА» у комерційному (фірмовому) найменуванні «ВВВ»?
4. Чи включено твір «ААА» як складову частину до збірника «ВВВ» (антології, енциклопедії тощо)?
5. Чи є твір «ААА» переробкою твору «ВВВ»? Якщо так, чи має ця переробка творчий характер?
6. Чи є твір «ААА» перекладом твору «ВВВ»? Якщо так, чи має цей переклад творчий характер?

13.1.2 Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних).

Об'єктами судової експертизи та дослідження у сфері інтелектуальної власності, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних) можуть бути:

- комп'ютерні програми як об'єкти авторського права (у об'єктному/вихідному кодах);
- бази даних як об'єкти авторського права;
- вихідні коди комп'ютерних програм;

- інформація, що містить ознаки комп'ютерної програми (бази даних).

Судові експертизи у сфері інтелектуальної призначають при вирішенні питання про:

- порівняння форми і змісту комп'ютерної програми;
- визнання комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності;
- визнання бази даних як об'єкта інтелектуальної власності;
- визначення внутрішньої та зовнішньої форми комп'ютерної програми;
- визнання частини комп'ютерної програми як об'єкт авторського права;
- оцінка працездатності комп'ютерної програми;
- оцінка функціональності комп'ютерної програми;
- порівняння комп'ютерних програм (баз даних);
- визнання переробок комп'ютерних програм оригінальними творами.

При призначенні експертиз або замовленні досліджень у сфері інтелектуальної власності необхідно надати наступні матеріали:

1. Належні матеріали, в яких містяться відомості умови співробітництва (договір, угода).
2. Належні матеріали, в яких містяться відомості про процес.
3. Інші матеріали в залежності від питань, які ставляться на вирішення експерта.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

Спори про визнання права:

1. Чи містить комп'ютерна програма або її складові частини ознаки комп'ютерної програми, як об'єкта права інтелектуальної власності?
2. Чим обумовлюється та характеризується оригінальність комп'ютерної програми «ААА»?
3. Чим є комп'ютерна програма «ААА» оригінальною?
4. Чи є комп'ютерна програма «ААА» самостійним, оригінальним твором, відмінним від комп'ютерної програми «ВВВ»?
5. Чи є комп'ютерна програма «ААА» роботоздатною?
6. Чи відповідає комп'ютерна програма «ААА» технічному завданню чи технічному опису?

Спори про порушення прав:

1. Чи мало місце відтворення комп'ютерної програми «ААА» у комп'ютерній програмі «ВВВ»?

2. Чи є вихідні тексти (вихідні коди) або їх частина комп'ютерної програми «ААА» переробкою вихідних текстів (вихідних кодів) комп'ютерної програми «ВВВ»?
3. Чи є комп'ютерна програма «ААА» самостійним, оригінальним твором, відмінним від комп'ютерної програми «ВВВ»?
4. Чи має ознаки неліцензійності використання комп'ютерної програми «ААА»?
5. Чи були внесені до комп'ютерної програми «ААА» зміни (модифікації, вчинення дій, пов'язаних з функціонуванням комп'ютерної програми відповідно до її призначення, запис і збереження в пам'яті комп'ютера, виправлення явних помилок тощо) з метою забезпечення її функціонування на технічних засобах особи N та коли?

13.2 Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення.

Об'єктами судової експертизи та досліджень, пов'язаних із суміжними правами можуть бути:

- фонограми, відеограми;
- передачі (програми) організацій мовлення тощо.

Судові експертизи, пов'язані із суміжними правами, призначають:

- при вирішенні судом питання про порушення прав власника суміжних прав;
- при визнанні використання фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення твору тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

- Чи має об'єкт, що досліджується, ознаки передачі (програми) організації мовлення? Якщо так, то які саме ознаки передачі (програми) організації мовлення притаманні об'єкту, що досліджується?
- Чи мало місце повне або часткове використання програми (передачі) організації мовлення (назва) у процесі діяльності особи (назва юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи)?

13.3 Дослідження, пов'язані з винаходами і корисними моделями.

Об'єктами судової експертизи та досліджень, пов'язаних із винаходами та корисними моделями можуть бути:

- винахід;
- корисна модель;

- об'єкт господарської діяльності (пристрій, речовина тощо);
- процес (технологія виготовлення тощо).

Судові експертизи, пов'язані із винаходами та корисними моделями призначають:

- при вирішенні судом питання про порушення прав власника винаходу або корисної моделі;
- при визнанні патенту на винахід або корисну модель недійсним у зв'язку із порушенням прав третіх осіб;
- при визнанні патенту на винахід та корисну модель недійсним у зв'язку із невідповідністю їх умовам надання правової охорони тощо.

При призначенні експертиз або замовленні досліджень, пов'язаних із винаходами корисними моделями, необхідно надати наступні матеріали:

- завірену копію патенту на винахід (корисну модель);
- об'єкт господарської діяльності;
- належні матеріали, в яких містяться відомості про об'єкт господарської діяльності;
- належні матеріали, в яких містяться відомості про процес;
- інші матеріали в залежності від питань, які ставляться на вирішення експерта.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

Спори про визнання права:

1. Чи відповідає винахід за патентом №000 умові патентоздатності «винахідницький рівень» відповідно до матеріалів справи?
2. Чи відповідає винахід (корисна модель) за патентом №000 умові патентоздатності «новизна» відповідно до матеріалів справи?
3. Чи відповідає винахід (корисна модель) за патентом №000 умові патентоздатності «промислова придатність» відповідно до матеріалів заявки?
4. Чи містить формула винаходу (корисної моделі) за патентом України №000 ознаки, яких не було у поданій заявці?
5. Чи є помилка у формулі винаходу (корисної моделі) за патентом України №000, що виправлена державним реєстром на прохання патентовласника, очевидною?
6. Чи є технічне рішення винаходу (корисної моделі) описом існуючих пристроїв або процесів?

7. Чи відображена речовина «ААА», спосіб отримання хімічної речовини «ВВВ», зазначеної у формулі винаходу (корисної моделі), у описі до патенту України №000?

Спори про порушення прав:

1. Чи використовується у продукті «ААА» кожна ознака винаходу (корисної моделі), що включена до незалежного пункту формули за патентом №000, або ознака еквівалентна їй?
2. Чи використовується у хімічній речовині «ААА» кожна ознака винаходу (корисної моделі), що включена до незалежного пункту формули за патентом №000, або ознака еквівалентна їй?
3. Чи використовується у процесі «ААА» кожна ознака винаходу (корисної моделі), що включена до незалежного пункту формули за патентом №000, або ознака еквівалентна їй?
4. Чи кожна ознака винаходу (корисної моделі), що включена до незалежного пункту формули за патентом №000, відображена в документації «ААА», яка передана в рамках економічного (науково-технічного) співробітництва, ліцензійної угоди тощо?
5. Чи використовується ліцензіатом кожна ознака запатентованого винаходу (корисної моделі) за патентом України №000 за його (її) технічною сутністю умовам, що визначені ліцензійним договором?

13.4 Дослідження, пов'язані з промисловими зразками.

Об'єктами судової експертизи та досліджень, пов'язаних із промисловими зразками можуть бути:

- промислові зразки;
- промислові вироби;
- матеріали, які містять інформацію про виріб тощо.

Судові експертизи, пов'язані із промисловими зразками призначають:

- при вирішенні судом питання про порушення прав власника промислового зразка;
- при визнанні патенту на промисловий зразок недійсним у зв'язку із порушенням прав третіх осіб;
- при визнанні патенту на промисловий зразок недійсним у зв'язку із невідповідністю заявленого об'єкту умовам надання правової охорони (наприклад - новизні) тощо.

При призначенні експертиз або замовлені досліджень, пов'язаних із промисловими зразками, необхідно надати наступні матеріали:

- завірену копію патенту на промисловий зразок;
- виписку про патент на промисловий зразок з державного реєстру зареєстрованих знаків для товарів і послуг;
- у випадку вирішення питання про порушення прав власника промислового зразка – об'єкт, в якому втілено промисловий зразок або його якісні зображення;
- у випадку вирішення питання про визнання патенту на промисловий зразок недійсним на підставі невідповідності умові новизни – матеріали, які спростовують новизну промислового зразка із зазначенням дати їх виготовлення, публікації тощо;
- інші матеріали в залежності від питань, які ставляться на вирішення експерта.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

Спори про визнання права:

1. Чи відповідає промисловий зразок за патентом України №000 умові патентоздатності «новизна», відповідно до матеріалів справи?
2. Чи присутні в сукупності ознак промислового зразка за патентом України №000 ознаки, яких не було у матеріалах заявки?
3. Чи містить зображення промислового зразка за патентом України №000 знак для товарів і послуг за свідоцтвом №222, який був раніше зареєстрований чи заявлений на реєстрацію в Україні на ім'я іншої особи?
4. Чи містить зображення промислового зразка за патентом України №000 фірмове найменування «ААА», що відоме в Україні і належить ТОВ «ААА», яке одержало право на нього до дати подання до Установи заявки на промисловий зразок?
5. Чи містить зображення промислового зразка за патентом України №000 кваліфіковане зазначення походження товарів «ААА»?
6. Чи містить зображення промислового зразка за патентом України №000 відомий в Україні твір «ААА» або його частини, що мають самостійне значення (назву, цитату, персонаж)?

Спори про порушення прав:

1. Чи використано у виробі «ААА» сукупність суттєвих ознак промислового зразка за патентом України №000?

13.9 Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності.

Окрему групу становлять економічні дослідження об'єктів інтелектуальної власності, зокрема визначення вартості перелічених вище об'єктів

інтелектуальної власності та розрахунок збитків, завданих у результаті порушення прав на них.

Об'єктами економічної експертизи (досліджень) можуть бути:

- первинні бухгалтерські документи;
- реєстри бухгалтерського обліку;
- документи фінансової звітності;
- статистична звітність за відповідні періоди;
- роздруковані та завірені електронні документи;
- організаційно-розпорядчі та планово-регулювальні документи, складені на підставі законодавчих та нормативних актів, тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Яка ринкова (або неринкова) вартість майнових прав на об'єкт права інтелектуальної власності станом на дату (вказати)?
2. Який мінімальний розмір авторської винагороди має сплатити роботодавець (замовник) автору об'єкту права інтелектуальної власності?
3. Який розмір реальних збитків, які зазнав правовласник об'єкту інтелектуальної власності внаслідок дій особи N (підприємства «А»)?
4. Який розмір доходів (упущена вигода), які правовласник об'єкту інтелектуальної власності міг би реально одержати за звичайних обставин, якби його право не було порушене внаслідок дій особи N (підприємства «А»)?

3. Основні види судових експертиз у сфері господарської діяльності

Експертиза бухгалтерського та податкового обліку.

Експертизу бухгалтерського та податкового обліку застосовують під час розслідування кримінальних проваджень, коли виникають питання, для розв'язання яких необхідні спеціальні знання з бухгалтерського та податкового обліку.

Експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності досліджує закономірності утворення та відображення інформації у бухгалтерському та податковому обліку за господарськими операціями.

Експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності спрямована на встановлення відповідності оформлення первинних документів факту фінансово-господарських операцій підприємства;

правильності та своєчасності відображення в регістрах бухгалтерського обліку операцій фінансово-господарської діяльності підприємств, оформлених первинними документами; відповідності порядку ведення бухобліку фінансово-господарської діяльності та матеріальних цінностей підприємств вимогам законодавства; достовірності та відповідності звітності та бухгалтерського обліку підприємства; виявлення фактів ухилення від сплати податків.

Об'єктами експертизи можуть бути:

- первинні бухгалтерські документи;
- реєстри бухгалтерського обліку;
- документи фінансової звітності;
- статистична звітність за відповідні періоди;
- акти ревізій і контрольних перевірок;
- роздруковані та завірені електронні документи;
- організаційно-розпорядчі та планово-регулювальні документи, складені на підставі законодавчих та нормативних актів.

Предмет експертизи бухгалтерського та податкового обліку визначається конкретно поставленими завданнями і змістом питань, які вона вирішує. Як правило, основні питання, на які повинен дати відповіді експерт у своєму висновку, пов'язані з обґрунтуванням висновків проведеної ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства, що перевіряється. Предметом експертизи є стан і результати економічної діяльності підприємств, установ і організацій.

До основних завдань, що вирішуються під час проведення експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, належать:

- визначення документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення;
- визначення документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у тому числі грошових, основних засобів, надання послуг;
- визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів;
- визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат;
- установлення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток;

- визначення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість.

Проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не належить до завдань цієї експертизи.

Необхідність у призначенні експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності (у тому числі після проведення документальної ревізії) виникає:

- якщо результати (висновки) ревізії суперечать матеріалам справи і усунення цих протиріч потребує висновку експерта;
- при протиріччях у висновках первинної і повторної документальної ревізій;
- у разі обґрунтованого клопотання обвинувачуваного про призначення експертизи;
- у випадках застосування ревізором сумнівних методів визначення заподіяної матеріальної шкоди;
- коли експерт іншої спеціальності не може зробити обґрунтований висновок без додаткового дослідження матеріалів провадження експертом-бухгалтером.

Експертиза бухгалтерського та податкового обліку:

- процесуально-правовим змістом;
- економічним змістом.

Процесуально-правовий зміст експертизи полягає у визначенні її як процесу, керованого системою правил, закріплених законодавчо. Із процесуально-правового погляду ця експертиза нічим не відрізняється від інших судових експертиз.

Економічний зміст експертизи полягає в реалізації системи знань у галузі бухгалтерського обліку, фінансів, аудиту, ревізії, економічного аналізу тощо.

Перелік матеріалів, що надсилаються експерту-бухгалтеру для дослідження, залежать від питань, які на вирішення експерта ставить слідчий, а також від кримінального провадження, розпочатого проти осіб підприємства тієї чи іншої галузі народного господарства.

Як правило, для експертного дослідження слідчий направляє такі документи:

- акти документальних ревізій, в яких на підставі документів відображено рух товарно-матеріальних цінностей та грошових коштів за досліджуваний період;
- документи інвентаризації (інвентаризаційні описи, порівняльні відомості, акти інвентаризації);
- товарні, касові звіти, а також інші звіти матеріально відповідальних осіб з усіма первинними прибутково-видатковими документами;
- комп'ютерна інформація;
- первинні документи, що відображають господарські операції, стосовно яких перед експертом поставлені питання;
- розрахунково-платіжні відомості, депонентські відомості, особові картки та інші касові документи;
- трудові договори, договори про матеріальну відповідальність, накази на призначення та звільнення з посади;
- протоколи допитів звинувачених та свідків, протоколи очних ставок та огляду документів;
- висновки експертів інших спеціальностей;
- неофіційні документи та інші матеріали, які мають значення для судово-бухгалтерської експертизи.

Документи, що надходять на дослідження експерта, повинні бути перевірені як з формальної сторони, так і на предмет відбитих у ньому операцій.

Всі документи, з якими працює експерт, можна класифікувати на:

- доброякісні (правильно оформлені і правильно відбивають здійснену операцію);
- недоброякісні (неправильно оформлені, що не відбивають дійсно виконаної операції чи відбивають її у перекрученому вигляді).

Недоброякісні документи можна розділити на:

- недоброякісні за формою;
- за відбитими у них операціями.

Недоброякісні за формою документи поділяються на:

- неоформлені (недооформлені), де відсутні деякі реквізити;
- неправильно оформлені (наприклад, на бланках не встановленої форми).

Документи, недоброякісні за сутністю змісту, поділяються на:

- ті, що мають випадкові помилки;
- ті, що відображають незаконні операції;

- фальсифіковані.

До випадкових помилок, що містяться у бухгалтерських документах, можна віднести перекручення у найменуванні організації або у номері її поточного рахунку, у номенклатурному номері товарно-матеріальних цінностей тощо.

До документів, які відображають незаконні операції, відносять правильно оформлені документи, в яких зафіксовані операції, що не відповідають чинному законодавству. Наприклад, видатковий касовий ордер на видачу готівки працівнику під звіт без повного звітування ним щодо раніше виданих коштів.

До фальсифікованих документів відносяться такі, в яких фальсифіковані їхні реквізити, підписи посадових осіб, печатки, а також ті, в яких перекручена сама суть операції, що відображена. Фальсифіковані документи також можна поділити на три групи.

До першої групи відносяться документи з так званими **матеріальними підробками**, тобто в яких є видимі незаконні виправлення, підчистки тощо (наприклад, чек із підробленим підписом).

До другої групи фальсифікованих документів відносяться **документи з так званими інтелектуальними підробками**. Такі документи містять явно неправдиві відомості про характер та обсяги операцій (наприклад, про свідомо завищений обсяг будівельно-монтажних робіт із метою привласнення грошових коштів шляхом нарахування фактично не зробленої оплати).

У третю групу фальсифікованих документів входять **документи, в яких матеріальна підробка поєднується з інтелектуальною**.

Фальсифіковані документи, що містять в собі свідомо неправдиві дані, поділяються на **безтоварні** (повністю чи частково) та **безгрошові** (повністю чи частково). Документи, якими був оформлений рух товарно-матеріальних цінностей, в той час як вони були розкрадені або привласнені, називають *безтоварними*. *Безгрошовими* називають документи, що оформляють фіктивні операції з грошовими коштами.

Для експертного дослідження мають велике значення і неофіційні документи (чернетки). При виконанні експертиз їх використовують для порівняння з даними офіційного бухгалтерського обліку. Їх варто враховувати, наприклад, при визначенні нестач і лишків товарно-матеріальних цінностей, розподілу сум збитків між організаціями та матеріально-відповідальними особами тощо. *Але використання експертом неофіційних записів можливе тільки за таких умов:*

- якщо встановлено їх походження і однозначний зміст;
- якщо вони надані експерту як первинні дані.

Проведення експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності передбачає тісну взаємодію слідчого з експертом-бухгалтером, яка виявляється у тому, що:

- слідчий контролює дотримання експертом строків проведення експертизи та створює йому необхідні умови для успішного виконання роботи;
- експерт знайомить слідчого зі своїм планом роботи і вибраною методикою дослідження;
- додаткові матеріали збираються як за ініціативою слідчого, так і за клопотанням експерта;
- експерт і слідчий спільно визначають строки проведення етапів експертизи.

Додаткова експертиза призначається у випадках, коли:

- а) даний висновок недостатньо ясний чи неповний;
- б) перед експертом-бухгалтером, слідчим і судом поставлені нові питання;
- в) обвинувачуваний дає пояснення, що має істотне значення для справи.

Повторна експертиза призначається у випадку необґрунтованості висновку чи сумнівів у його правильності.

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються експертизою документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності:

- Чи підтверджується документально встановлена за актом інвентаризації від (зазначаються реквізити акта) нестача (надлишки) грошових коштів у касі на суму (зазначається сума) на підприємстві (указується назва установи, організації) за період (зазначити)?
- Чи підтверджується документально нестача товарно-матеріальних цінностей, встановлена за актом інвентаризації на підприємстві (зазначається назва організації), за період роботи (вказується період) матеріально відповідальної особи (зазначаються прізвище, ім'я, по батькові) у розмірі (указуються кількісні та вартісні показники)?
- Чи підтверджується документально нестача основних засобів (зазначаються назва організації, кількісні та вартісні показники)?
- Чи підтверджується розмір безпідставно виплаченої та списаної по касі (зазначається назва підприємства) заробітної плати з урахуванням даних, наданих органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), та висновків почеркознавчої експертизи про те, що підписи в платіжних документах про одержання заробітної плати (номер відомості, період) учинені не особами, які в них зазначені?

- Чи обґрунтовано відшкодовано (зазначається кому і за який період) витрати на відрядження (в якій сумі)?
- Чи підтверджуються документально висновки перевірки (зазначаються реквізити акта перевірки) у частині, що стосується завищення обсягу і вартості виконаних робіт з урахуванням висновків інших видів експертиз?
- Чи підтверджується документально необґрунтоване списання будівельних матеріалів, нарахування та виплата заробітної плати на завищений обсяг і вартість виконаних робіт (з урахуванням висновків інших видів експертиз)?
- Чи підтверджується документально заявлений у позовних вимогах позивача (назва підприємства) розмір заборгованості за поставлені підприємству (назва) товарно-матеріальні цінності, виконані роботи (надані послуги) за договором (номер та дата договору) за період (зазначити період), у тому числі з урахуванням висновків інших видів експертиз?
- Чи підтверджується документально зазначене в акті податкової інспекції (указуються реквізити акта) заниження об'єкта оподаткування (указується організація) за період (зазначається який) і донарахування до сплати податків та обов'язкових платежів до бюджету (указується яких)?
- Чи відповідають визначені та задекларовані підприємством (назва) доходи за період (зазначається період) наданим первинним документам та вимогам Податкового кодексу України.
- Чи відповідають визначені та задекларовані витрати підприємством (назва) за період (зазначається період) наданим первинним документам та вимогам Податкового кодексу України.
- Чи підтверджуються документально витрати підприємства (назва) за період (зазначається період), що формують собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг?
- Чи підтверджується документально та нормативно відображення у податковому обліку підприємства (назва підприємства) нарахування амортизації за період (вказується період)?
- Чи підтверджуються документально обсяги господарських операцій та проведення розрахунків з нерезидентами?
- Чи підтверджуються документально висновки акта державної податкової інспекції (номер, дата) про завищення підприємством (назва) заявленої суми бюджетного відшкодування з податку на додану вартість за період (указується період)?

- Чи підтверджується документально встановлений за актом перевірки державної податкової інспекції фінансовий результат за операціями з цінними паперами і корпоративними правами (назва підприємства) за період (указується період) у розмірі (вказується сума)?
- Чи підтверджується документально визначений об'єкт оподаткування з доходів, виплачених підприємством (назва підприємства) нерезиденту (назва) із джерелом його походження з України у періоді (вказується період)?
- Чи підтверджується документально обґрунтованість застосування підприємством (назва) нульової ставки з податку на додану вартість за експортними операціями за контрактом (номер, дата)?

Подібні питання можуть бути поставлені за іншими видами податків та обов'язкових платежів.

Експертиза фінансово-господарської діяльності.

Експертиза документів про економічну діяльність підприємств і організацій досліджує закономірності утворення та відображення інформації щодо фінансово-економічних показників діяльності підприємств, формування їх статутних фондів, акціонування, паювання, банкрутства та ліквідації підприємств, орендних відносин, цільового використання бюджетних та інших коштів підприємств за господарськими операціями.

Експертиза документів про економічну діяльність підприємств і організацій потрібна для встановлення часток засновників при розділі майна; відповідності звітності підприємства його фінансовому стану; дослідження фінансового стану підприємства; встановлення причин кредиторської, дебіторської заборгованості.

Об'єктами документів про економічну діяльність підприємств і організацій є матеріальні носії інформації економічного характеру (бухгалтерські дані та звіти, планові та аналітичні документи), в яких відображаються як позитивні, так і негативні зміни економіки, бухгалтерського обліку та контролю, аналізу господарської діяльності.

Як правило, *для експертного дослідження направляються такі об'єкти:*

- первинні документи, де зафіксовані господарські операції, які розглядаються у справі;
- бухгалтерські та інші облікові реєстри, в яких відображаються ці операції, комп'ютерна інформація;

- форми фінансової та податкової звітності;
- акти проведення ревізії та матеріали інвентаризації;
- інші офіційні документи – накази про прийом на роботу та звільнення працівників, трудові договори та контракти, договори про повну матеріальну відповідальність, посадові інструкції, різні довідки тощо;
- протоколи допиту обвинувачених і свідків, протоколи обшуку, огляду та виїмки документів;
- неофіційні документи, що мають значення для судово-економічної експертизи;
- висновки експертів інших галузей знань.

Перелік матеріалів, які направляються на дослідження експерту-економісту, залежить, перш за все, від конкретних питань, що поставлені перед ним слідчим.

Предметом експертизи фінансово-господарської діяльності є питання щодо фінансово-господарських операцій, зафіксованих ревізіями та перевітками, вирішення яких потребує спеціальних економічних знань.

Основними завданнями експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій є:

- визначення документальної обґрунтованості, аналізу показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо);
- визначення документальної обґрунтованості аналізу і структури майна та джерел його придбання;
- визначення документальної обґрунтованості стану та інтенсивності використання оборотних активів та джерел їх формування;
- визначення документальної обґрунтованості та аналізу джерел власних коштів та результатів фінансово-господарської діяльності;
- установлення документальної обґрунтованості та аналізу загальногосподарських і спеціальних фондів;
- визначення документальної обґрунтованості та аналізу реальності розрахунків з дебіторами і кредиторами;
- визначення документальної обґрунтованості та аналізу економічної доцільності отримання і використання кредитів і позик;
- визначення документальної обґрунтованості та аналізу витрат і цін як чинників фінансової стабільності, беззбитковості;
- визначення документальної обґрунтованості розрахунків при приватизації та оренді відповідно до чинних методик оцінки вартості майна, що приватизується, та інші питання, пов'язані з приватизацією, банкрутством підприємств;

- визначення документальної обґрунтованості розрахунків частки майна при виході учасника зі складу засновників;
- визначення документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди при втраті працездатності і в інших випадках);
- визначення документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів;
- визначення документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди.

Вирішення питань стосовно дотримання комітетами з конкурсних торгів вимог законодавства, що регламентує проведення закупівлі товарів (робіт та послуг) за бюджетні кошти, не належить до завдань економічної експертизи.

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються експертизою документів про економічну діяльність підприємств і організацій:

- Визначити основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності (зазначити організацію) на дату укладання або закінчення терміну дії угоди (зазначити реквізити). Як вказані показники характеризують господарсько-фінансову діяльність (зазначити організацію, підприємство)?
- Чи підтверджується документально сума внеску до статутного фонду (зазначається організація або учасник) та розрахунок розміру частини майна, що підлягає поверненню учаснику, який вибув зі складу засновників (зазначається дата виходу)?
- Чи підтверджується документально розмір збитку від необґрунтованого заниження (несплати) орендної плати (зазначається організація) за період (зазначається який) і в якій сумі?
- Чи є у вартості об'єктів нерухомості (яких саме), що підлягали приватизації, частка фінансування споруд за рахунок державних коштів відповідно до наданих установчих та первинних документів?
- Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо нецільового використання бюджетних коштів, отриманих підприємством (назва) за бюджетною програмою (назва програми)?
- Чи підтверджується документально розрахунок пенсійних виплат громадянину (прізвище, ім'я, по батькові), проведений установами Пенсійного фонду України за період (зазначається дата)?
- Чи мають показники фінансово-економічного стану підприємства (назва) за період (вказати період) ознаки доведення до банкрутства, фіктивного банкрутства, прихованого банкрутства?

- Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки стосовно наявності у підприємства (організації) (назва) заборгованості з виплати заробітної плати станом на (зазначити дату)?
- Чи була у підприємства (назва) фінансова можливість виплатити в повному обсязі (або частково) нараховану заробітну плату у період (вказати період) за рахунок власних обігових коштів з урахуванням черговості платежів згідно з вимогами законодавства?
- На які потреби були витрачені грошові кошти підприємства (назва) в період існування заборгованості по заробітній платі перед своїми працівниками?
- Чи призвело витрачання коштів підприємства (організації) (назва) на виробничі потреби протягом року до скорочення заборгованості з оплати праці станом (зазначити дату). Якщо так, то які саме суми коштів були спрямовані на поточну оплату праці, а які на погашення заборгованості попередніх періодів?
- Чи підтверджується документально та нормативно розрахунок дивідендів до виплати, здійснений підприємством (назва) емітенту корпоративних прав (назва юридичної або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи) за період (зазначається період)?

Документи, що попадають на дослідження експерту, повинні бути перевірені ним як з формальної точки зору, так і по суті відображених у них операцій (див. експертизу бухгалтерського та податкового обліку).

4. Основні види судових експертиз у сфері службової діяльності

Судово-почеркознавча експертиза.

Судово-почеркознавча експертиза – це вид криміналістичного дослідження, що проводиться особою, яка володіє спеціальними знаннями у галузі судового почеркознавства, і полягає у вирішенні завдань ідентифікаційного, діагностичного та класифікаційного характеру з метою встановлення істини при розслідуванні кримінального провадження.

Предметом такої експертизи є фактичні дані, встановлені експертом на основі спеціальних знань у галузі судового почеркознавства.

Об'єктом судового почеркознавства є рукопис з вираженою у ньому системою властивостей почерку. Це може бути текст (літерний, цифровий або змішаний), короткий запис (літерний, цифровий або змішаний) або

підпис. Вони можуть бути різними за об'ємом (великими, середніми та малими), мати різний ступінь виробленості, різну будову тощо.

Завдання судового почеркознавства:

1. Ідентифікаційні – встановлення виконавця тексту рукопису або підпису; встановлення факту виконання однією особою рукопису, декількох підписів, тексту та підпису.

2. Діагностичні – встановлення умов та часу виконання рукопису, виконання рукопису в незвичному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідування почерку іншої особи.

3. Класифікаційні – встановлення статі та віку виконавця рукопису.

При призначенні почеркознавчої експертизи слід керуватися Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5.

До експертної установи надсилають такі документи:

- постанову про призначення експертизи;
- документи-речові докази, тексти чи підписи, що підлягають дослідженню;
- вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку, цифрових записів або підпису;
- інші матеріали, що містять відомості про умови виконання досліджуваних документів;
- при призначенні повторної експертизи, надається висновок первинної експертизи.

У постанові про призначення експертизи слід зазначити установлені слідчим особливі обставини виконання рукопису, що могли викликати зміну ознак почерку.

При підготовці матеріалів для судово-почеркознавчої експертизи головним завданням слідчого є надати у розпорядження експерта доброякісні порівняльні зразки. У разі потреби слідчий має право винести постанову про вилучення чи відібрання зразків почерку, необхідних для порівняльного дослідження. Про відібрання зразків складається протокол.

Вільні зразки – це документи з рукописними записами, що створені або отримані поза зв'язком з розслідуваним кримінальним провадженням, як правило, до моменту його початку. *Такі зразки мають відповідати наступним вимогам:* встановлена приналежність їх конкретній особі, відповідність їх за характером (рукописні записи, друковані букви, цифрові записи,

спеціальні шрифти) досліджуваному документу, сумісність з досліджуваним документом за мовою, часом виконання й матеріалом письма.

Умовно-вільні зразки – це рукописи, виконані після початку кримінального провадження, але не пов'язані з фактом призначення почеркознавчої експертизи. Наприклад, заява, написана підозрюваним або підпис підозрюваного у протоколі допиту.

Експериментальні зразки – це спеціально отримані рукописні записи для проведення почеркознавчої експертизи. Такі зразки можуть бути отримані під диктовку або у результаті вільного викладу на запропоновану тему. При дослідженні коротких підписів, що складаються з однієї чи двох літер, мають відбиратися не менше 15 підписів кожного з варіантів. Якщо досліджувані тексти, а особливо підписи виконані на бланках, то експериментальні зразки слід відбирати на таких самих бланках. Якщо рукопис виконано друкованими літерами, цифрами або спеціальним шрифтом, то експериментальні зразки слід відбирати таким же способом. При цьому категорично забороняється переписування тексту з досліджуваного документа або диктування його змісту.

Як вільні, так і експериментальні зразки літерного або цифрового письма бажано надавати не менш ніж на 5 аркушах. Чим коротший досліджуваний текст, тим більше необхідно зразків. Вільні зразки підпису надаються за можливістю не менше ніж на 10 документах, експериментальні – в кількості не менше 20 зразків підписів.

Для встановлення чи не виконаний підпис від імені певної особи іншою особою, надаються зразки підписів обох осіб. При цьому додатково відбираються експериментальні зразки почерку передбачуваного виконавця не менше ніж на 5 аркушах у вигляді записів прізвища та ініціалів особи, від імені якої виконано підпис.

Важливе значення має формулювання завдань експерту, яке досягається внаслідок постановки питань, від яких залежить бажаний для слідчого (суду) результат експертизи. **До орієнтовного переліку вирішуваних судово-почеркознавчою експертизою питань належать такі:**

- чи виконано рукопис (підпис) певною особою?
- чи виконані декілька рукописів (підписів) однією особою?
- чи не виконано рукопис (підпис) навмисно зміненим почерком?
- чи не виконано рукопис (підпис) у незвичних умовах?
- чи не знаходилась особа, яка виконала рукопис (підпис), у незвичному стані?
- чи не володіє особа, яка виконала рукопис (підпис), навиками написання спеціальними шрифтами?

- особою якої статі виконано рукопис?
- до якої групи за віком належить виконавець рукопису?

Технічна експертиза документів.

Об'єктом технічної експертизи документів є письмові та машинописні документи-речові докази; найчастіше це паперові документи, на яких знаками чи символами закріплені думки людини, певні події або факти.

Безпосередніми об'єктами ТЕД є:

- 1) реквізити документів (типографські, рукописні та машинописні тексти, відбитки друкарських форм, компостерні знаки тощо);
- 2) матеріали документів (матеріал, з якого виготовлений документ – папір, картон, ледерин або коленкор (матеріали для обкладинки); матеріали письма – туші, чорнила, фарби, пасти для кулькових ручок тощо; допоміжні матеріали – захисні засоби, клей, хімічні засоби тощо);
- 3) технічні засоби, що використовуються для виготовлення документів (пишучі приладдя та друкарські засоби, поліграфічна техніка, кліше печаток та штампів, різакі, брошурувальні прилади тощо);
- 4) сліди, залишені внаслідок зміни змісту документа (від знарядь письма та інших пристосувань, хімічні та інші речовини).

Завдання ТЕД поділяють на діагностичні, ідентифікаційні та класифікаційні:

- діагностичні завдання полягають у встановленні способу виготовлення документа або його частини, факту та способу зміни початкового змісту, самого початкового змісту, часу виготовлення документа тощо;
- ідентифікаційні завдання полягають у ідентифікації технічних засобів виготовлення бланків документа або їх фрагментів, матеріалів документа, виконавця машинописного документа, особи, яка вирізала кліше печатки, цілого за частинами тощо;
- класифікаційні завдання вирішуються при необхідності встановлення типу, системи та моделі друкарського засобу, електрофотографічного апарату, класу паперу тощо.

Технічна експертиза документів поділяється на такі види:

- експертиза реквізитів документів;
- експертиза друкарських форм;
- експертиза матеріалів документів.

Завдання судово-технічної експертизи реквізитів документів:

- встановлення факту і способу внесення змін до документа (підчищення, дописування, травлення, переклеювання фотокарток, вставка тощо);
- встановлення факту залитих, замазаних, вицвілих та інших слабо видимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір з якого вони виготовлені, не перетворився на попіл;
- ідентифікація печаток, штампів, факсиміле за їх відбитками;
- ідентифікація засобів розмножувальної техніки за їх відбитками;
- ідентифікація компостерних знаків за просічками;
- ідентифікація приладів письма за штрихами;
- ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, намалювала або вирізала зображення, за особливостями навичок виконавця;
- визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються;
- встановлення цілого за частинами документа;
- встановлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки.

Завдання експертизи друкарських форм:

- встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів (форм) і відображення їх у відбитках;
- встановлення належності літер певному комплекту шрифту;
- встановлення типу, системи, марки, моделі та інших класифікаційних категорій друкарської техніки (друкарські машинки, касові, телеграфні, інші літерно-цифрові апарати), ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків; установа зміни первинного тексту документа, виконаного на друкарській машинці;
- встановлення типу та ідентифікація комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки за виготовленими за їх допомогою матеріальними документами;
- встановлення способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле; ідентифікація печаток, штампів, факсиміле тощо за їх відтисками; відповідність часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа.

Завданням судово-технічної експертизи матеріалів документів є:

- встановлення роду, виду (іншої класифікаційної категорії) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (наприклад, папір, барвники, клейкі речовини) та їх спільної родової (групової) належності;
- визначення абсолютного часу виконання штрихів рукописних записів у документах.

Технічна експертиза документів, як і будь-який інший вид дослідження, проводиться лише після подання ініціатором проведення експертизи матеріалів, оформлених згідно з вимогами процесуального законодавства та Інструкції про призначення та проведення судових експертиз. Так, до експертної установи слід надсилати: постанову (ухвалу) про призначення експертизи та об'єкти дослідження, а у разі потреби – зразки для порівняльного дослідження.

Підготовка матеріалів для судово-технічної експертизи документів складається з наступних стадій:

- огляд документів-речових доказів та визначення завдань дослідження;
- залучення спеціаліста на підготовчому етапі призначення експертизи (в разі необхідності);
- вибір експертної установи;
- за необхідності вилучення або відібрання порівняльних зразків;
- винесення постанови про призначення технічної експертизи документів;
- пакування матеріалів дослідження та подання їх до експертної установи.

При формулюванні завдань дослідження та виборі експертної установи користуються Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз.

Відповідно до завдань технічної експертизи документів виділяють орієнтовний перелік питань, а саме:

1. Для встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів та їх відбитків: «Яким способом виготовлена надана на дослідження друкарська форма?», «Чи з одного набору (одним кліше) надруковані надані на дослідження документи?», «Чи відповідає документ чинним нормативам на його виготовлення?», «Яким способом і з використанням яких технічних засобів виготовлений представлений документ?» тощо.

2. Для встановлення факту і способу внесення змін до документа (підчистення, травлення, дописування, переклеювання фотокарток, літер тощо): «Чи вносились у записи документа зміни? Якщо вносилися, то яким способом і який зміст первинних записів?», «Чи переклеювалась у документі фотокартка?», «Чи замінювались у документі аркуші?» тощо.
3. Для виявлення залитих, замазаних та інших слабовидимих або невидимих текстів, текстів на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір не перетворився на попіл: «Чи є на обгорілих аркушах текст або зображення, якщо є, то який саме?», «Який зміст залитого чорнилом (зафарбованого, забрудненого тощо) тексту?», «Який зміст тексту, що відобразився у слідах тиску в записах на папері?» тощо.
4. Для вирішення ідентифікаційних завдань: «Чи не даним компостером зроблено просічку?», «Яким друкарським засобом (тип, марка, модель) виготовлено текст у документі?», «Чи нанесено відбиток печатки (штампу) в наданому документі відбитком печатки (штампу) представленого в якості порівняльних зразків?», «Чи не даною особою надрукований текст у документі?», «Чи намальовано бланк документа даною особою?», «Чи не вирізана печатка в документі даною особою?», «Чи не є літери, знайдені у даної особи, частиною шрифтової каси (зазначається гарнітура, кегель) даної друкарні?» тощо.
5. Визначення відносної давності виконання документа або його частин, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються: «Чи не виготовлені (чи не виконані) дані документи (їх частини) в різний час?», «В якій послідовності виконувались фрагменти документа (підпис, печатка і друкований текст на другій сторінці)?» тощо.
6. При дослідженні матеріалів документа: «До якого роду, виду (іншої класифікаційної категорії) належить матеріал документа (папір, клеюча речовина, фарба речовини штрихів записів тощо)?», «Чи мають спільну родову (групову) приналежність матеріали документа з вилученими матеріалами у певному місці чи особі?», «Чи не належать дані аркуші паперу до різних партій випуску?», «Чи не написано текст фарбою з даної ємності?».

Залежно від мети технічного дослідження документів до експертної установи слід надсилати порівняльний матеріал (зразки):

- вільні (зразки, що створені або отримані поза зв'язком з розслідуваним кримінальним провадженням; за часом ці зразки мають відповідати досліджуваному об'єкту);

- експериментальні (зразки, що спеціально отримані для проведення цього виду експертизи). Відбору зразків слід приділяти достатньо уваги, оскільки від їх кількості та якості залежить результат проведеного дослідження.

Про вилучення та отримання зразків складаються відповідні протоколи, в яких зазначається які саме зразки були вилучені або відібрані, їх кількість, умови відбору та інші суттєві обставини.

Вимоги до зразків, що надаються експерту для проведення ідентифікаційних завдань:

- для ідентифікації друкарських засобів слід надсилати по можливості вільні та обов'язково експериментальні зразки відбитків, виготовлених за допомогою цих засобів не менше як у трьох примірниках кожен;
- для ідентифікації печаток та штампів надсилають експериментальні зразки у вигляді п'яти-шести максимально чітких відбитків на білому гладкому папері, нанесених з різним натиском та з різною кількістю мастики, або ж самі печатки та штампи; якщо досліджуваному відбитку більше року, то надають вільні зразки, оскільки у процесі експлуатації печатка могла зазнати змін;
- для ідентифікації касових апаратів експериментальні зразки повинні мати всі знаки чека, що досліджується; як вільні зразки направляють чеки, що вибиті на цьому апараті і мають якомога більше знаків досліджуваного чека та малий розрив у часі їх виконання;
- для ідентифікації засобів розмножувальної техніки (матриць, стереотипів тощо) надсилають друкарські форми або виготовлені з їх допомогою експериментальні відбитки не менш ніж у п'яти примірниках;
- для ідентифікації особи за ознаками навичок роботи на друкарській машині надають: вільні зразки на декількох аркушах у вигляді текстів, однотипних з досліджуваним, надруковані цією особою приблизно в той же час, що і досліджуваний документ; експериментальні зразки тексту на двох-трьох аркушах, однотипного з досліджуваним, надруковані під диктовку особою, що ідентифікується (ці зразки відбираються у три прийоми з невеликим розривом у часі для виявлення відносно стійких ознак навичок виконавця);
- для ідентифікації особи, яка намалювала (вирізала) зображення надають вільні зразки у вигляді зображень, по можливості однотипних з досліджуваним, та експериментальні – виконані особою, за пам'яттю і шляхом змальовування з оригіналу.

Для встановлення справжності бланка документа, як порівняльні зразки надсилають бланки справжніх документів з такими ж поліграфічними даними (назва, серія та номер, тираж тощо).

Судово-економічна експертиза (див. 1. Основні види судових експертиз у сфері господарської діяльності).

Судово-товарознавча експертиза.

Судово-товарознавча експертиза проводиться з метою встановлення властивостей, споживчої цінності, відповідності стандартам і технічним умовам товарів народного споживання, напівфабрикатів, сировини, тари, пакувальних матеріалів, спеціальних пристроїв (машин) та обладнання.

Предметом судово-товарознавчої експертизи є споживча цінність товарів, закономірності її вияву та збереження.

Об'єктами судово-товарознавчої експертизи, яка проводиться в експертних установах, можуть бути різноманітні види непродовольчих товарів, а саме: будівельні, меблеві, ювелірні, косметичні, галантерейні, канцелярські товари, одяг, взуття, фото-, радіо-, та відеоапаратура, обчислювальна техніка. Об'єктами експертизи цього виду можуть бути інші товари, якщо в експертній установі є фахівці відповідної спеціалізації.

Головними завданнями товарознавчої експертизи є ідентифікаційні, діагностичні, класифікаційні та ситуаційні, а саме:

- визначення належності товарів (товарної продукції) до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність тощо);
- визначення якісних змін товарної продукції;
- визначення причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли при транспортуванні, зберіганні, у процесі експлуатації);
- встановлення способу виробництва товарної продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника;
- визначення вартості товарної продукції, зокрема з урахуванням часткової втрати її товарних якостей у зв'язку з експлуатаційним зношенням і пошкодженнями від впливу зовнішніх чинників;
- визначення відповідності упакування й транспортування, умов і строків зберігання товарної продукції вимогам чинних правил.

У судовому товарознавстві вирішуються такі питання:

- Яке найменування, призначення товарів народного споживання?
- До якого виду, роду, групи, марки вони належать?
- Чи відповідають маркувальні дані дійсним товарним характеристикам товару народного споживання?
- Як може бути розшифроване маркування наданого товару народного споживання?
- Чи відповідає якість виробу вимогам стандартів, технічних умов, наданим зразкам за органолептичними показниками?
- Які дефекти є у конкретному товарі народного споживання?
- Чи можлива його реалізація (експлуатація) за наявності виявлених дефектів?
- Під впливом яких причин змінилась якість товару та виникли різного роду дефекти?
- Чи мають вони виробничий характер або виникли в результаті будь-яких пошкоджень при транспортуванні, зберіганні, експлуатації?
- Який процент утрати якості товару через ознаки зношення або наявності дефектів?
- Яка вартість об'єктів дослідження?
- Які умови приймання, зберігання й відпуску товару?
- Чи правильно виконані маркування та пакування товару?
- Чи відповідають маркування й пакування товару вимогам нормативно-технічної документації або зразкам?
- Яким підприємством і коли виготовлено товар (за умови наявності маркувальної інформації або відповідних супроводжувальних документів)?
- Яким характеристикам відповідає товар згідно з Українським класифікатором товарів зовнішньоекономічної діяльності?
- Чи являють собою комплект окремі вироби, надані на дослідження?

А також розв'язуються завдання з визначення розміру шкоди, заподіяної власнику майна внаслідок його пошкодження (при пожежі, залитті тощо).

5. Призначення комплексних експертиз у кримінальному провадженні

Досить часто в практиці розслідування кримінальних правопорушень виникає потреба у вирішенні питань, на які один фахівець не може надати відповіді, оскільки не володіє сповна всіма необхідними знаннями. У цьому

разі виникає потреба в проведенні такого різновиду судової експертизи, як **комплексна**.

Комплексна експертиза – це експертиза матеріальних об'єктів, явищ, процесів, дослідження яких вимагає залучення експертів – представників різних галузей знань або різних напрямів у межах однієї галузі знань. Тобто якщо для з'ясування кола питань, що виносяться на експертизу, потрібні спеціальні знання різних фахівців, то така експертиза є *комплексною*.

Особливістю цієї експертизи є те, що вона має багаторівневий, комплексний характер і зазвичай потребує залучення до експертної комісії фахівців інших спеціальностей.

Якщо виникає необхідність в отриманні експертного висновку з питань, які відносяться до різних галузей знань, потрібно призначати самостійні експертизи. **Призначати комплексну експертизу** доцільно лише тоді, коли проведення однієї експертизи неможливо (значно ускладнено) без проведення іншої експертизи, тобто, якщо об'єкти дослідження є спільними і в ході досліджень вони можуть змінити свої властивості, або питання, які ставляться одному з експертів можливо вирішити лише за участю експерта іншої галузі знань або експертів різних напрямів у межах однієї галузі знань.

Слідчий експеримент

Мета: актуалізація та удосконалення навичок організації та проведення слідчого експерименту

Тема 1. Організація та проведення слідчого експерименту

1. Загальна характеристика слідчого експерименту

Під слідчим експериментом слід розуміти слідчу (розшукову) дію, яка полягає у відтворенні процесуально-значущих обставин події кримінального правопорушення з метою перевірки і уточнення зібраних доказів, отримання нових доказів, перевірки версій щодо обставин, що підлягають доказуванню.

Відповідно до ст. 240 КПК України, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Загальний процесуальний порядок проведення слідчого експерименту визначається кримінально-процесуальним законом, який встановлює, що обов'язковим учасником експерименту є посадова особа, яка його проводить і поняті. До участі в слідчому експерименті можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник, спеціаліст.

З огляду доказового значення результатів слідчої (розшукової) дії, участь особи, дії або показання якої перевіряються, повинна бути добровільна. Виконання цих дій допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижується їхні честь і гідність, не завдається шкода.

Під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися:

- вимірювання;
- фотографування;
- звуко- чи відеозапис;
- складатися плани і схеми;
- виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу.

Про проведення слідчого експерименту складається протокол, в якому докладно викладаються умови і результати слідчої (розшукової) дії.

З точки зору можливих джерел отримання криміналістичної інформації для розслідування кримінального правопорушення слідчий експеримент має певні спільні риси з слідчим оглядом та експертизою. Разом з тим, кожна з цих слідчих (розшукових) дій має своє специфічне завдання, методи і засоби їх виконання, процесуальну регламентацію.

Цілями слідчого експерименту є:

- перевірка та уточнення зібраних в кримінальному провадженні доказів;
- одержання нових доказів;
- перевірка слідчих версій;
- встановлення обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Шляхом проведення слідчого експерименту не може бути перевірена подія в цілому, що розслідується. У зв'язку з цим слідчий експеримент повинен розглядатися як дослідження окремих важливих джерел криміналістичної інформації кримінального правопорушення.

Специфічність даної слідчої (розшукової) дії полягає в тому, що вона має комплексний характер. Криміналістично значуща інформація отримується як від особи, показання якої перевіряються (пояснення особи, демонстрація її дій, навичок, можливостей бачити, чути тощо), так і від матеріальної обстановки на місці події (сама обстановка місця події, сліди і матеріальні об'єкти, що залишилися під час підготовки, вчинення і приховування кримінального правопорушення).

Слідчий експеримент може бути:

- первинним;
- повторним;
- додатковим

Повторний експеримент проводиться у випадках, коли особа під час допиту заявляє, що вона давала неправдиві показання, намагаючись ввести в оману слідство, і бажає проведення повторного експерименту.

Додатковий експеримент стосується окремих дій особи, показання якої перевіряються, ділянок місцевості, об'єктів, які з тих чи інших причин не піддавалися перевірці.

По суті слідчий експеримент поєднує в собі дії, що спрямовані на відтворення дій, обстановки певної події, а також проведення необхідних досліджень чи випробувань, що не потребують використання спеціальних експертних знань.

Слідчий експеримент має традиційну структуру слідчої (розшукової) дії:

- підготовчий етап;
- робочий етап;
- фіксація ходу і результатів.

2. Підготовка до слідчого експерименту

Слідчий експеримент має починатися з ретельної підготовки, яка включає в себе наступні стадії:

1. *Визначення мети, виду і конкретних завдань слідчого експерименту.* Ця стадія включає ретельний аналіз усього комплексу інформації, що була отримана під час допиту підозрюваних, потерпілих, свідків, огляду місця події, проведених експертиз, аналізу оперативних матеріалів тощо. При цьому провадиться оцінка їх достовірності і достатності.

2. *Повторний допит особи, показання якої будуть перевірятися.* У випадках, коли під час первинного допиту не отримана згода особи на проведення даної слідчої (розшукової) дії, або інформація, що підлягає перевірці, недостатньо повно і деталізовано зафіксована, необхідно провести повторний допит.

Якщо експеримент повинен відбутися через значний час після допиту, або у слідчого з'явилася інформація, що особа має намір відмовитися від участі в слідчій (розшукової) дії, змінити свої показання, слідчий повинен провести додатковий допит.

3. *Визначення змісту та умов проведення експерименту.* Зокрема, місця проведення експерименту. Для цього доречно провести попереднє ознайомлення слідчого з місцем і обстановкою проведення перевірки показань. Така рекогносцировка дозволяє вирішити наступні **завдання**:

- а) наочно ознайомитися з місцем проведення слідчої (розшукової) дії; встановити відповідність отриманої під час допиту інформації об'єктивно існуючій обстановці; вирішити питання щодо необхідності проведення реконструкції з метою наближення реальної обстановки до обстановки, що мала місце під час кримінального правопорушення;
- б) при необхідності отримати пояснення від особи, показання якої будуть перевірятися, щодо невідповідності обстановки на місці події її показанням;
- в) спланувати заходи, які повинні забезпечити оптимальний варіант проведення слідчої (розшукової) дії: виключення можливості втечі обвинуваченого; його насильницького звільнення; вбивства; запобігання доступу на місце проведення слідчої (розшукової) дії сторонніх осіб.

4. *Забезпечення кримінально-процесуальної можливості проведення слідчого експерименту.* У відповідності до п. 5 ст. 240 КПК України слідчий експеримент, що проводиться у житлі чи іншому володінні особи, здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі

ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора.

5. *Визначення кола учасників експерименту.* Обов'язковим учасником відтворення дій, обставин події, а частіше за все дослідів і випробувань є особа, показання якої будуть перевірятися. У зв'язку з цим отримання та аналіз інформації про таку особу може допомогти встановленню необхідного психологічного контакту, що вкрай необхідно для безконфліктного проведення слідчої (розшукової) дії. Крім того, слідчий, на підставі отриманої інформації, буде мати змогу висунути версії щодо мотиву добровільної згоди на проведення слідчого експерименту на місці. Практика розслідування кримінальних правопорушень свідчить про те, що такими мотивами можуть бути як намагання допомогти слідству встановити об'єктивну істину в кримінальному провадженні, так і протидія слідству шляхом: знищення речових доказів на місці події, здійснення втечі під час перевірки, спрямування слідства на неправильний шлях тощо. Інформація про особу, показання якої будуть перевірятися, може бути отримана з матеріалів кримінального провадження, узагальнення незалежних характеристик, консультацій психолога, оперативних матеріалів.

Відповідно до п. 5 ст.223 КПК України обов'язковими учасниками експерименту є також поняті. Їх кількість залежить від виду, мети та завдань експерименту. Враховуючи специфіку даної слідчої (розшукової) дії (перевірка може відбуватися поза населеним пунктом, для перевірки необхідний значний об'єм часу, перевірка показань декількох осіб, ризик для життя і здоров'я понять під час втечі або замаху на життя особи, показання якої перевіряються), слідчий повинен заздалегідь здійснити заходи щодо їх підбору та залучення. В якості понять не слід запрошувати осіб, які мають психічні і фізичні вади (поганий зір, слух).

У випадках, коли слідчий експеримент проводиться за декількома однотипними епізодами (наприклад, квартирні крадіжки), або перевіряються показання декількох підозрюваних по одному кримінальному правопорушенню, для кожного випробування доцільно залучати нових понять. Це обумовлено тим, що поняті, які неодноразово беруть участь у проведенні перевірки з різними суб'єктами на одному місці або з одним суб'єктом на різних місцях, з часом можуть сплутати обставини і деталі перевірки під час їх допиту в судовому засіданні, що може вплинути на доказове значення слідчої (розшукової) дії.

Залежно від характеру завдань експерименту, місця його проведення, особи підозрюваного, вірогідного мотиву добровільної згоди на проведення перевірки, слідчий визначає склад додаткових учасників слідчої (розшукової)

дії. Як правило, до складу групи входять оперативні працівники у кількості, що необхідна для ефективного забезпечення випробування, а також спеціалісти. Частіше за все як спеціалістів залучають спеціаліста-криміналіста, судового медика. Проте, не виключено запрошення інших осіб, чий спеціальні знання можуть бути потрібні під час проведення експерименту. Крім того до складу групи може входити: кінолог з службово-розшуковою собакою; для обстеження водосховищ – водолаз; для забезпечення безпеки учасників слідчої (розшукової) дії, виключення можливості втечі особи, насильницького звільнення або вбивства – необхідна кількість охорони; технічні працівники для проведення певного обсягу фізичної роботи (наприклад, копання ґрунту для пошуку трупа).

6. Визначення та підготовка необхідних техніко-криміналістичних та спеціальних засобів, транспорту для проведення слідчого експерименту. Своєчасна підготовка необхідних засобів, знарядь, інструментів, речових доказів (або їх аналогів) та їх використання під час проведення слідчої (розшукової) дії відіграє суттєве значення як для фіксації ходу провадження експерименту, так і для отримання нових доказів по кримінальному провадженню. Крім уніфікованого чемодана слідчого (незалежно від його модифікації) при проведенні експерименту можуть бути застосовані: відеокамера, магнітофон (диктофон), засоби зв'язку, засоби додаткового освітлення, джерела ультрафіолетових променів, металошукач, прилад для виявлення схованих трупів (газовий аналізатор), магнітний шукач, трал для дослідження водосховищ, матеріал для пакування виявлених об'єктів тощо.

Зважаючи на те, що місце проведення експерименту може знаходитися на місці вчинення кримінального правопорушення або на місці, де злочинець готувався до нього чи намагався приховати сліди злочинної дії, слідчий повинен вирішити питання щодо забезпечення групи транспортними засобами. Їх кількість та призначення залежить від завдань експерименту. Спеціальний транспорт потрібен у випадках, коли підозрюваний знаходиться під арештом і його необхідно доставити до місця проведення експерименту з дотриманням правил транспортування даної категорії осіб, або коли передбачається виявлення об'єктів, що потребує використання спеціальної техніки (наприклад, евакуатор для транспортування автомашини).

У випадках, коли перевіряються показання декількох осіб щодо одного епізоду, доцільно для кожної перевірки запрошувати іншого водія. Це дозволить не піддавати сумніву самостійність дій особи, показання якої перевіряються, під час обрання нею маршруту руху.

7. Складання плану слідчого експерименту. Зважаючи на те, що слідчий експеримент досить складна слідча (розшукова) дія, криміналістична теорія

і слідча практика вважає доцільним скласти план його проведення. Спеціально розробленої форми плану не існує, оскільки у випадках відтворення певних дій, обставин певної події слідчий повинен змоделювати хід слідчої (розшукової) дії (тобто написати сценарій), керуючись обставинами реального, конкретного кримінального правопорушення.

Проте, план слідчого експерименту, як і будь якої іншої слідчої (розшукової) дії, повинен передбачати певні тактико-організаційні дії та заходи, що спрямовані на встановлення обставин кримінального правопорушення. А саме: місце і час проведення експерименту; учасників слідчої (розшукової) дії, їх ролі під час проведення експерименту і місце розташування; перелік дослідницьких дій і випробувань, їх послідовність і кількість; техніко-криміналістичні і допоміжні технічні засоби; заходи забезпечення охорони місця проведення експерименту для запобігання доступу на місце перевірки сторонніх осіб, а також можливості втечі або вбивства особи, показання якої перевіряються; заходи з можливого проведення реконструкції під час проведення слідчої (розшукової) дії; підготовка і використання макетів, які повинні замінити об'єкти, що пов'язані з подією кримінального правопорушення; конкретних відповідальних осіб за виконання організаційно-технічних заходів.

3. Види слідчого експерименту та тактичні положення проведення дослідів чи випробувань

Одним із методів пізнання, що дозволяє під час досудового розслідування перевірити та отримати нові докази є слідчий експеримент, який проводиться за допомогою здійснення необхідних дослідів чи випробувань.

Залежно від мети дослідів слідчий експеримент може мати різні види:

1. Слідчий експеримент для перевірки можливості бачити в певних умовах якусь подію, предмети, людину а також розрізняти деталі, що характеризують даний об'єкт.

2. Слідчий експеримент для перевірки можливості чути людську мову, голос, зміст розмови. Розрізняти особливості роботи двигуна дизельної і карбюраторної автомашини, звук пострілу від вибуху петарди тощо.

3. Слідчий експеримент для перевірки можливості сприймати певні факти (чути, бачити) за допомогою певних технічних засобів (бінокля, приладу нічного бачення, звукопередаючого пристрою тощо).

4. Слідчий експеримент для встановлення можливості вчинення якихось дій. Під час проведення такого експерименту перевіряється можливість вчинення такої дії взагалі. Наприклад, просунути викрадену річ скрізь ґрати вікна. До речі, перевірка таких дій не потребує безпосередньої участі підозрюваного, оскільки в даному випадку перевіряється або версія, або окрема обставина. Також може перевірятися можливість вчинення певних дій конкретною особою. Так, під час досудового розслідування, підозрюваний заявив, що після вчинення вбивства він загорнув труп у покривало, виніс на вулицю і вивіз у ліс. Під час проведення експерименту з застосуванням манекену такої же ваги, він навіть не зміг його підняти. Це спростувало версію про те, що він діяв один.

5. Слідчий експеримент для перевірки можливості вчинення якоїсь дії за певний проміжок часу. Як правило, під час такого експерименту перевіряється можливість подолати відстань, виконати певну роботу за конкретний час. При виконанні даного експерименту можливе залучення дублера. Наприклад, замість водія таксі, який з об'єктивних причин не може прийняти участь у експерименті для забезпечення або спростування алібі підозрюваного, його може замінити інший таксист. Проте, як дублер може бути залучена особа, яка має аналогічний вік, стаж, професійні навички.

6. Слідчий експеримент для перевірки спеціальних та професійних навичок особи. Така перевірка проводиться у випадках, коли підозрюваний з тих чи інших причин стверджує, що саме він, один володіючи необхідними професійними навиками, виконав ту чи іншу роботу. Так, під час досудового розслідування кримінального правопорушення по незаконному виготовленню і збуту фальшивих грошей підозрюваний заявив, що гроші він виготовляв особисто за допомогою комп'ютера, сканера і кольорового принтера, які були вилучені у нього на квартирі. Але під час слідчого експерименту він не зміг показати, як він працював зі сканером.

7. Слідчий експеримент для встановлення механізму утворення слідів. Як правило, такий експеримент передує призначенню відповідної експертизи. Так, під час досудового розслідування підозрюваний заявив, що наніс смертельне поранення потерпілому, захищаючи своє життя. Він розповів, що потерпілий під час сварки схопив сокиру, яка лежала на підлозі, підніс її над собою, намагаючись вдарити його по голові. Захищаючись, він схопив ніж, який лежав на столі, і вдарив нападаючого в груди. Замість потерпілого під час експерименту був задіяний дублер, який мав однаковий зріст і статуру з потерпілим. У результаті експерименту було встановлено, що розріз на одязі і поранення на тілі потерпілого співпадають у тому випадку, коли руки потерпілого були опущені.

8. Слідчий експеримент для встановлення механізму події в цілому або окремих його деталей. Частіше за все проводиться під час розслідування дорожньо-транспортних подій.

9. Слідчий експеримент для встановлення існування будь-якого явища або факту.

Безпосереднє проведення експерименту, якщо він проводиться за межами робочого кабінету слідчого, починається з видалення з місця проведення експерименту сторонніх осіб, забезпечення безпеки для учасників та прийняття заходів для попередження втечі особи, дії якої будуть перевірятися. Після чого учасникам слідчого експерименту і присутнім особам роз'яснюється мета експерименту, зміст планованих дій, їх процесуальні права і обов'язки. Вони попереджаються про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування, а також про застосування технічних засобів фіксації. З учасниками експерименту проводиться інструктаж, під час якого деталізується роль кожного з них, їх місце перебування і завдання. Встановлюються засоби і способи зв'язку, особливо при проведенні експерименту, спрямованого на перевірку можливості сприйняття інформації в певних умовах.

Перед проведенням експериментальних дій слідчий повинен перевірити відповідність умов існуючої обстановки умовам, які мали місце під час події кримінального правопорушення. Якщо буде встановлено, що існують суттєві зміни обстановки, які можуть вплинути на хід і результати експерименту, необхідно провести реконструкцію місця події. Обов'язково перевіряється наявність необхідних матеріалів, макетів, манекена та інших засобів, які необхідні для проведення експерименту.

Враховуючи значну кількість видів слідчого експерименту, кожний з яких має свою мету, завдання та зміст криміналістична теорія і практика розробила певні **загальні тактичні положення проведення слідчого експерименту**:

1. Слідчий експеримент (коли це має істотне значення для результату) слід проводити в умовах і обстановці, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія.

2. У випадку, коли обставини події кримінального правопорушення тісно пов'язані або мають важливе значення для встановлення об'єктивної істини, слідчий експеримент бажано проводити на тому самому місці, де відбулася подія, яку перевіряють.

3. Слідчий експеримент має проводитися в той же період року, час, коли відбулася подія, яку перевіряють. Це пов'язано з необхідністю створення аналогічних умов сприйняття навколишнього середовища для учасників експерименту.

4. Для проведення слідчого експерименту бажано використовувати ті знаряддя, прилади, засоби, що застосовувалися під час події. У випадках коли вони є речовими доказами, що можуть змінити свої індивідуальні ознаки під час використання, або є суспільно небезпечними (холодна зброя, предмети, якими можна нанести тілесні ушкодження тощо) їх потрібно замінити однорідними предметами, або макетом.

5. Експериментальні досліди при деяких видах дослідження повинні проводитися в такому ж темпі, в якому відбувалася подія.

6. Дослідницькі дії необхідно повторювати неодноразово. При повторенні дослідів важливо змінювати умови експерименту, що надає змогу виключити випадкові результати. Досліди не доцільно повторювати у випадках, коли результати першого експерименту не викликають жодних сумнівів.

Перед проведенням слідчого експерименту особам, які беруть у ньому участь, роз'яснюються їх права і обов'язки, передбачені КПК, а також відповідальність, встановлена законом.

Проведення слідчого експерименту у нічний час (з 22 до 6 години) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в його проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення тощо.

4. Тактичні особливості відтворення дій, обставин певної події

Криміналістичною теорією і практикою проведення відтворення дій, обставин певної події розроблено комплекс тактичних прийомів і методів, які забезпечують об'єктивність і повноту результатів даної слідчої (розшукової) дії. Як правило, вона починається у кабінеті слідчого в заздалегідь обумовлений час. Слідчий перевіряє присутність усіх учасників, наявність транспорту, техніко-криміналістичних та спеціальних засобів. Пересвідчившись в готовності учасників до проведення слідчої (розшукової) дії, слідчий проводить інструктаж. Насамперед слідчий знайомить присутніх з положеннями ст. 240 КПК України. Після чого доводить до відома учасників інформацію щодо характеру і змісту (саме) даної перевірки показань стосовно: особи, чий показання будуть перевірятися (свідка, потерпілого, підозрюваного); місця, де буде відбуватися перевірка; яким буде порядок пересування до «вихідного пункту» і «опорного пункту»; які дії буде відтворювати особа, показання якої перевіряються. У відповідності до ст. 222 КПК України,

учасники слідчої (розшукової) дії попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення інформації, отриманої під час провадження слідчої (розшукової) дії.

Понятим роз'яснюються їх права і обов'язки у відповідності до ст. 223 КПК України. Крім того, враховуючи специфіку слідчої (розшукової) дії, слідчий повинен пояснити на що саме їм слід звернути увагу та запам'ятати. До таких найбільш важливих обставин відносяться: самостійність дій особи, показання якої перевіряються; маршрут руху і послідовність дій; зміст пояснень до початку і під час перевірки; отримані результати (наприклад, виявлення нових речових доказів).

Слідчий представляє учасникам групи особу, показання якої перевіряються, з'ясовує питання щодо її добровільної участі у проведенні експерименту, роз'яснює їй права і обов'язки залежно від її процесуального статусу. Акцентує увагу особи на тому, що вона, у відповідності з раніше даними показаннями, повинна: показати маршрут руху до місця події, назвати і показати орієнтири, якими вона керується; розповісти про обстановку на місці події, речові докази, що мали залишитися, описати їх та вказати їх місце знаходження; дати пояснення по питанням, які можуть виникнути у слідчого або спеціалістів.

У випадку, коли до участі у слідчій (розшуковій) дії залучені спеціалісти, слідчий, у відповідності до ст. 71 КПК України, роз'яснює їм їх права і обов'язки. Коли експеримент пов'язаний з використанням транспортного засобу, слідчий повинен пояснити водію, що у питаннях визначення маршруту пересування, швидкості, зупинок він повинен керуватися (з дозволу слідчого) вказівками особи, показання якої перевіряються. Попереджає учасників слідчої (розшукової) дії про те, що всі звернення до особи, показання якої перевіряються, проведення будь-яких дій, спрямованих на реконструкцію, фіксацію речових доказів на місці події, може відбуватися лише за дозволом слідчого.

Після роз'яснення прав і обов'язків учасникам слідчий організовує пересування групи до «вихідного пункту». «Вихідний пункт» повинен бути розташований за місцем перевірки показань. Проте, його місцезнаходження повинно дозволяти особі зорієнтуватися щодо маршруту руху до «першого опорного пункту».

По прибутті до «вихідного пункту» слідчий пропонує особі розповісти про напрямок подальшого руху, орієнтири, що знаходяться на маршруті, об'єкти, що мають відношення до події. Інформація щодо вказаних обставин дозволяє слідчому, іншим учасникам слідчої (розшукової) дії уявити обстановку, де будуть перевірятися показання. Вислухавши пояснення особи,

слідчий пропонує їй рухатися за вказаним маршрутом. Підозрюваний, свідок або потерпілий повинен починати рух першим, самостійно обираючи напрям.

За ним, на короткій відстані, іде слідчий (при необхідності додатково оперативний працівник), поняті. Спеціаліст, який проводить відео-зйомку, рухається збоку і трохи позаду, на відстані, що забезпечує йому можливість фіксувати самостійність і зміст дій особи.

Якщо від «вихідного пункту» до «опорного» необхідно подолати значну відстань, що потребує використання автотранспорту, у машині повинні перебувати: особа, чії показання перевіряються; слідчий; поняті; при необхідності охорона.

Прибувши на «опорний пункт», слідчий пропонує особі розповісти про дії, що тут відбувалися, місце знаходження слідів і об'єктів, їх характерні ознаки. Вислухавши пояснення особи, слідчий пропонує йому продовжити перевірку його показань. Особа, чії показання перевіряються, під час слідчого експерименту може зупинитися, навіть повертатися назад, щоб зосередитися та пригадати місце знаходження орієнтирів, об'єктів, про які він розповідав раніше. Під час відтворення дій слідчий, інші учасники слідчої (розшукової) дії не повинні втручатися в дії особи щодо обрання маршруту, відшукування речових доказів, демонстрації своїх дій або дій інших осіб на місці події, його пояснень. У випадку виявлення об'єктів, які мають відношення до події кримінального правопорушення, що розслідується, слідчий, за допомогою додаткових та конкретизуючих питань, повинен встановити ознаки, за якими особа впізнала цей об'єкт, з'ясувати коли і за яких обставин вона його бачила. Це може стосуватися як окремих речових доказів, так і ділянок місцевості, будинку, квартири, де відбулася подія кримінального правопорушення. Важливо, щоб пояснення особи супроводжувалися демонстрацією її дій під час вчинення кримінального правопорушення з використанням допоміжних засобів (предметів, що імітують знаряддя злочину, манекена тощо). Отримання такої інформації дозволяє слідчому зіставити показання, які були раніше отримані від особи, з показаннями інших осіб, результатами огляду місця події, реальною обстановкою на місці події, та зробити відповідні висновки. Виявлені під час перевірки речові докази, а також зміни в обстановці місця події повинні бути оглянуті і зафіксовані в протоколі слідчої (розшукової) дії, а також за допомогою техніко-криміналістичних засобів. Якщо потрібно перевірити показання декількох осіб, кожна перевірка проводиться як окрема слідча (розшукова) дія.

Важливу роль при обранні тактики проведення слідчої (розшукової) дії відіграє слідча ситуація, що склалася до її проведення, а також

виникла під час її проведення. Умовно слідчі ситуації можна поділити на безконфліктні та конфліктні. При проведенні слідчого експерименту в безконфліктній ситуації слідчий керується заздалегідь складеним планом та використовує прийоми і методи, що дозволяють фіксувати дії та пояснення особи, показання якої перевіряються.

Разом з тим, аналізуючи матеріали кримінального провадження, поведінку особи під час досудового розслідування, мотиви, якими вона може керуватися, даючи згоду на експеримент, слідчий повинен спрогнозувати можливість запланованого конфлікту. Конфлікт може виникнути у зв'язку з тим, що особа, показання якої перевіряються, заздалегідь запланувала ввести слідство в оману. Наприклад, погодившись на слідчий експеримент, мала на меті здійснити втечу, знищити речові докази. Слід мати на увазі і зовнішні фактори, які можуть створити конфліктну ситуацію (раптова поява родичів потерпілого, які хочуть вчинити самосуд, намагання співучасників вбити особу або допомогти їй втекти). Прогнозуючи такий розвиток подій, слідчий, оперативні працівники, охорона повинні уважно стежити за діями особи, її психічним, емоційним станом, інтонаціями і мімікою під час пояснень, контролювати територію провадження слідчої (розшукової) дії. Такий контроль може дозволити вчасно виявити і попередити здійснення намірів осіб, що суперечать меті та завданням слідчої (розшукової) дії.

Проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода.

Слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи, здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора, яке розглядається в порядку, передбаченому КПК, для розгляду клопотань про проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи.

Виготовляються дві копії ухвали, які чітко позначаються як копії.

Ухвала про дозвіл на слідчий експеримент в житлі чи іншому володінні особи може бути виконана слідчим чи прокурором.

5. Фіксація ходу і результатів слідчого експерименту

На відміну від інших слідчих (розшукових) дій, фіксація ходу і результатів слідчого експерименту має певні складнощі. Це обумовлено її

динамічністю, різноманітністю джерел отримання інформації, необхідністю постійного контролю за провадженням слідчої (розшукової) дії в цілому. Як свідчать результати слідчої практики, об'єктивна фіксація перебігу слідчої (розшукової) дії можлива за умови комплексного використання всіх способів фіксації, що передбачен законодавством України.

Основним способом фіксації ходу і результатів будь-якої слідчої (розшукової) дії є протокол, як джерело доказів у кримінальному процесі. Протокол слідчого експерименту складається з трьох частин – вступної, описової і заключної. Щодо вступної і заключної частини протоколу, то їх заповнення повинно відповідати зразкам оформлення кримінально-процесуальних документів. Описова частина протоколу повинна відображати хід і зміст слідчої (розшукової) дії.

Зважаючи на те, що обставини проведення слідчої (розшукової) дії не дають реальної можливості одночасної детальної фіксації її в протоколі, слідчий повинен вести записи чорнового характеру або використовувати диктофон.

Описова частина протоколу слідчого експерименту залежить від його мети і завдань, тобто відтворення дій, обставин події чи проведення дослідів і випробувань.

На початку описової частини необхідно зазначити точне місце знаходження слідчо-оперативної групи на момент початку слідчої (розшукової) дії, місця, де заплановано проведення дослідів чи випробувань, або місця розташування «вихідного пункту», з якого починається перевірка під час слідчого експерименту.

Якщо передбачається використання транспортного засобу, необхідно вказати його вид, реєстраційний номер, прізвище, ім'я та по батькові водія.

Після прибуття на «опорний» пункт, під час проведення відтворення дій, або на місце, де будуть проводитися дослідження чи випробування, слідчий повинен зафіксувати його місце розташування, обстановку на місці події на час експерименту, факт і результати проведення реконструкції місця події, метеорологічні, звукові та інші умови, розподіл обов'язків між учасниками експерименту, кількість і місце їх розташування, способи і засоби зв'язку між ними, розподіл обов'язків між учасниками експерименту, зміст і послідовність проведених дослідів чи випробувань, їх кількість та варіанти виконання, час, який при цьому було затрачено, отримані результати.

Якщо під час випробувань будуть виявлені нові речові докази, що мають відношення до кримінального провадження, вони повинні бути зафіксовані за допомогою техніко-криміналістичних засобів, описані в протоколі слідчої (розшукової) дії, вилучені і відповідно упаковані.

Після закінчення слідчої (розшукової) дії слідчий складає протокол, зачитує його учасникам слідчої (розшукової) дії або надає його їм для ознайомлення. Якщо учасники слідчої (розшукової) дії мають зауваження або доповнення, слідчий вносить їх до протоколу.

Крім протоколу, хід і результати перевірки можуть фіксуватися за допомогою фотозйомки, відеозйомки, звукозапису.

Фотозйомку перевірки показань на місці може здійснювати слідчий або спеціаліст-криміналіст. З огляду на те, що на слідчого покладено керівництво провадженням слідчої (розшукової дії) дії, фіксацію бажано доручити спеціалісту. На фотознімках повинно бути відображено навколишнє середовище з об'єктами, які дозволяють визначити місце події, а також розташування учасників. Після цього проводиться оглядова фотозйомка місця експерименту. Під час провадження випробування слід зафіксувати місце знаходження кожного учасника слідчої (розшукової) дії відносно один одного. Демонстрація особою, показання якої перевіряються, своїх дій, а також дій інших осіб на місці події, об'єкти, сліди і предмети, що мають відношення до події кримінального правопорушення фотографують за правилами вузлової і детальної фотозйомки.

Отримані фотокартки оформлюються у вигляді фототаблиці – додатку до протоколу слідчої (розшукової) дії. На відміну від фотозйомки відеозапис під час експерименту дозволяє синхронно фіксувати зображення і звук, що забезпечує максимально точне і об'єктивне відображення його ходу і результатів. Відеозапис повинен починатися на місці, що визначено слідчим, як місце збору учасників слідчої (розшукової) дії. Під час роз'яснення їм прав і обов'язків доцільно фіксувати зміст роз'яснень і особу кожного учасника перевірки великим планом.

Відеозапис прямування групи повинен здійснюватися таким чином, щоб зафіксувати маршрут руху, місце розташування учасників випробування, самотійність і добровільність дій особи, показання якої перевіряються.

На «опорному пункті» спеціаліст – оператор повинен зафіксувати саму обстановку місця проведення перевірки, пояснення особи щодо механізму події кримінального правопорушення, місця знаходження прихованих або залишених речових доказів та їх ознак, її дій, які вона має намір продемонструвати. Всі подальші дії особи, її пояснення, відповіді на питання слідчого, виявлені речові докази фіксуються за допомогою середнього, а при необхідності великого плану.

Під час слідчого експерименту може використовуватися звукозапис. Особливість застосування звукозапису під час проведення випробувань полягає в тому, що слідчий на місці провадження слідчої (розшукової) дії повинен

максимально повно отримати і зафіксувати вербальну інформацію щодо майбутніх дій особи на місці перевірки, місця знаходження та особливостей залишених об'єктів. Факт їх виявлення повинен констатувати слідчий, а пояснення щодо причин їх виникнення або перебування на місці події – особа, чиї показання перевіряються. Для отримання деталізованих показань слід використовувати доповнюючі, уточнюючі, нагадуючі та контрольні запитання.

Після закінчення слідчого експерименту всі учасники повинні прослухати звукозапис, який додається до протоколу слідчого експерименту. У разі надходження доповнень, зауважень від учасників, вони повинні бути занесені до протоколу слідчої (розшукової) дії.

Тема 2. Перевірка під час слідчого експерименту показів підозрюваного щодо наявності чи відсутності співучасників, попередньої змови та перевірка показів учасників кримінального провадження стосовно їх можливостей бачити, чути, відчувати запахи, учиняти певні дії

На місці проведення слідчого експерименту слідчий повинен здійснити такі організаційні заходи:

- попередньо оглянути місце дослідницьких дій та організувати охорону місця проведення;
- зафіксувати обстановку;
- провести інструктивну нараду серед усіх учасників, роз'яснити мету і зміст досліджень, порядок проведення, права та обов'язки учасників тощо;

Проведення “інструктажу” повинно охоплювати не тільки технічну сторону проведення слідчої (розшукової) дії, а й інформування учасників про порядок її проведення.

Слідчий повинен вказати учасникам на недопустимість дій, що мають навідний характер.

- забезпечити безпеку учасників;
- оптимально розташувати учасників слідчої (розшукової) дії на місці. Це є запорукою отримання позитивних результатів та дозволяє уникнути процесуальних помилок і тактичних прогалин;
- визначити вихідну точку, з якої буде розпочинатися СРД та напрямки й порядок пересування.

Слідчий повинен враховувати, що у слідчій (розшуковій) дії може брати участь значна кількість осіб. Зважаючи на це, необхідно завчасно визначитися з характером і обсягом доказової інформації, яку можна надати учасникам.

З метою нерозголошення отриманої інформації конче потрібно обмежити число учасників цієї дії. Обмежене число учасників слідчої (розшукової) дії передбачає необхідність визначення оптимальної кількості осіб, які залучаються до проведення дослідницьких дій. Тут діє принцип: чим більше, тим гірше, адже завжди існує ризик розголошення отриманих результатів.

Після проведення організаційно-підготовчих заходів слідчий переходить до робочого етапу.

Закінчивши організаційно-підготовчі заходи та перебуваючи разом з учасниками на місці, з якого намічено почати перевірку показань, слідчий пропонує особі, чиї показання перевіряються, вказати маршрут до місця події, після чого усі учасники розпочинають рух за вказаним цією особою напрямом.

Вибір тактики перевірки показань на місці залежить здебільшого від оперативної інформації, наданої слідчому, що дозволяє попередньо зорієнтувати слідчого на характер слідчої (розшукової) дії та особу, чиї показання будуть перевірятися.

Слідча (розшукова) дія починається з пропозиції особі, чиї показання перевіряються, вказати місце початку маршруту пересування, про який вона давала пояснення, та кінцевий пункт призначення. Після прибуття на місце їй пропонується назвати ознаки, за якими упізнано об'єкт, та за необхідності продемонструвати дії, що здійснювалися під час злочинної події.

Надання повної ініціативи особі, чиї показання перевіряються.

Особа, чиї показання перевіряються, повинна рухатися попереду усієї групи учасників слідчої (розшукової) дії та самостійно вказувати на шлях слідування, звертаючи увагу на орієнтири місцевості та місця, які пов'язані з обставинами досліджуваної події. Показ об'єктів, ділянок місцевості рукою не є обов'язковим.

Слідчий або оперативний працівник ні в якому разі не повинні брати ініціативу у свої руки, оскільки їх дії будуть мати навідний характер.

Під час руху слідчий повинен з'ясовувати в особи за якими прикметами вона орієнтується, обирає напрямок руху та впізнає місце події. При цьому, у випадку невпевненості дій підозрюваного, слідчий не повинен втручатися у дії особи, зокрема, поправляти її, вказувати сумніви щодо правильності обраного шляху та ін. Проте він може зупинити рух, наприклад, з метою фіксації показаного, або, застосовуючи прийоми "пожвавлення" пам'яті, поставити конкретизуючі, уточнюючі або деталізуючі запитання.

Слідчий повинен ретельно спостерігати за тим, щоб дії допитуваної особи були самостійними, а підказування та навідні питання з боку інших учасників слідчої (розшукової) дії повністю виключеними.

Якщо процесуальна дія відбувається пішим порядком, то з метою запобігання втечі з місця поруч з підозрюваним (особливо, якщо до нього застосований запобіжний захід взяття під варту) може рухатися конвоїр, пристебнутий кайданками.

Неприпустимо! У слідчій практиці існують випадки, коли співробітники правоохоронних органів намагаються швидко розкрити злочин, застосовуючи заходи навісного характеру.

У випадку, якщо група слідує на місце на автотранспорті, то особа, чий показання перевіряються, повинна знаходитися на передньому сидінні поряд із водієм. Якщо особу супроводжують конвоїри, то вони розташовуються на задньому сидінні. *Водій зобов'язаний виконувати вказівки особи, чий показання перевіряються щодо змін у напрямку руху.*

Якщо ведеться відеозапис, то спеціаліст з камерою повинен рухатися збоку учасників слідчої (розшукової) дії, паралельно.

Поєднання показу та розповіді під час виходу на місце.

Важливим тактичним прийомом є органічне поєднання розповіді з показом підозрюваним об'єктів та деталей обстановки, що вказує на правдивість його показань, у поєднанні з демонстрацією дій про обставини, що мають значення для провадження.

Показання підозрюваного повинні викладатися у формі “вільної розповіді” та випереджати показ об'єктів.

При цьому неприпустимо давати пояснення про увесь хід дослідження по завершенні даної слідчої (розшукової) дії.

Останнім часом слідчі обмежуються фактичним виходом на місце події, де злочинці повторюють дані під час допитів показання. Після цього відразу проводиться фотографування осіб, які вказують на певний об'єкт, і таким чином закріплюється їх показання, що суттєво знижує доказове значення отриманих результатів.

Отже, перевіряючи показання злочинців, слідчий повинен прагнути до того, щоб підозрювані демонстрували не тільки свої дії, а й дії інших співучасників злочину, що може сприяти викриттю кого-небудь у неправдивості та деталізації показань. Перевіряючи показання лідера злочинної групи, основну увагу слід звертати на обставини, які підтверджують факт організації чи керування угрупованням.

Проведення перевірки показань з кожним підозрюваним (обвинуваченим) окремо.

У тих випадках, коли кілька підозрюваних у одному кримінальному провадженні висловили бажання вказати одне й те ж місце та шляхи підходу (відходу) до нього, слідчий повинен виїхати на місце **з кожною особою окремо.**

Групова перевірка показань з участю двох або більше осіб, чії показання уточнюються й перевіряються, є недопустимою.

Дача пояснень особою, чії показання перевіряються, з «упередженням».

Дача показань з упередженням є важливим тактичним прийомом. Під час наближення до місця перевірки показань слідчий повинен заздалегідь уточнювати у підозрюваного відомості про об'єкти, їх стан, положення та взаємне розташування, порівнюючи їх із реальною обстановкою. Слідчий повинен запитувати особу, які відомі споруди зустрінуться на маршруті руху до місця події. Особа дає відповідні пояснення, наприклад, супермаркет «Фоззі», кінотеатр «Люм'єр» і т.п. Під час руху усі учасники переконуються, що так і є. Далі, на підході до будинку, з якого, наприклад, було вчинено крадіжку, необхідно запропонувати особі пояснити, скільки під'їздів має цей будинок і в якому з них знаходиться квартира потерпілого. Далі, не заходячи до під'їзду будинку, доцільно запропонувати особі пояснити, на якому поверсі знаходиться вказана квартира, з якого боку (лівого чи правого) вона розташована, які конструктивні особливості мають вхідні двері цієї квартири. Після пояснень особи необхідно увійти до під'їзду, піднятися на вказаний нею поверх і переконатися у правдивості її показань. Перш ніж увійти до цієї квартири, треба запропонувати особі пояснити кількість та розташування кімнат у ній, особливості домашньої обстановки і в якій саме кімнаті викрадені конкретні речі та цінності. **Лише тільки після цього необхідно входити до квартири та переконатися в об'єктивності показань.**

Таким чином, вищезазначений тактичний прийом дозволяє слідчому переконатися в поінформованості та повній злочинній обізнаності осіб, чії показання перевіряються, з обстановкою місця події та дрібними деталями, дізнатися про які від третіх осіб неможливо.

Поєднання перевірки показань на місці з дослідженням місць або предметів.

Найбільш розповсюдженою помилкою слідчих під час виходу на місце є обмеження особи, чії показання перевіряються, тільки показом та розповіддю, без проведення огляду вказаних нею місць або об'єктів. Це призводить до того, що слідчий не виявляє, а втрачає докази, що підтверджують правдивість показань підозрюваних та мають важливе значення для встановлення істини.

До таких об'єктів можна віднести речі, що залишені злочинцями на місці події, знаряддя злочину, викрадені предмети й цінності, різноманітні сліди,

що залишилися невиявленими під час огляду місця події, та ін. *Такі об'єкти повинні бути ретельно досліджені та вилучені слідчим.*

Характер пошукових заходів, різноманітність науково-технічних засобів пошуку залежать від характеру та специфіки об'єктів пошуку.

Необхідно зазначити, що *під час огляду певних місць або предметів слідчий отримує нові докази та інформацію*, на підставі якої можна проаналізувати показання підозрюваних, порівнюючи їх з реальною обстановкою на місці. При цьому необхідно враховувати результати раніше проведених слідчих (розшукових) дій.

Важливим тактичним прийомом є *співставлення показань з реальною обстановкою*, що дозволяє дійти висновків про причетність конкретних осіб до злочинної діяльності, встановити причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, та своєчасно вжити заходів щодо їх усунення.

Слідчий повинен надати можливість особі, чий показання перевіряються пояснити причини розбіжностей між показаннями та реальною обстановкою місця події. *Слідчий не повинен поспішати із негативними висновками щодо невідповідності пояснень допитуваного.*

Якщо допитуваний наполягає на своїх показаннях, то перевірку необхідно продовжувати, а якщо заявить, що його попередні показання є неправдивими і відмовиться від них, то перевірку показань необхідно припинити і провести повторний допит з оформленням, відповідного протоколу. У протоколі перевірки показань на місці у такому випадку необхідно зафіксувати факт, що допитаний не зміг вказати місце та обстановку події, що перевіряється, та відмовився від показань, які він дав раніше.

Спостереження за поведінкою осіб.

Актуалізація забутого у пам'яті осіб.

Нерідко під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії у особи, чий показання перевіряються, виникають певні складнощі пригадати певні обставини. Особливо це стосується осіб, які учинили кілька однотипних злочинів, епізоди яких “нашаровуються” у їх пам'яті. Тому іноді злочинцям досить важко відтворити механізм злочину.

Слідчому слід працювати по кожному епізоду окремо, можна поставити уточнюючі чи конкретизуючі питання та ін.

Забезпечення безпеки осіб.

Для забезпечення безпеки учасників слідчої (розшукової) дії слідчий повинен за затриманими підозрюваними, чий показання перевіряються встановити негласне спостереження, контроль та охорону.

Усі експериментальні дії та випробування, що застосовуються під час слідчої (розшукової) дії, не повинні граничити з учиненням нового аналогічного злочину. Проте такі випробування можуть бути пов'язані зі спричиненням виправданого та незначного матеріального збитку, наприклад, під час проведення експериментальних випробувань технічних виробів на їх міцність.

Категорично забороняється проводити експерименти з використанням об'єктів, які є небезпечними для життя та здоров'я громадян, пов'язаних із загрозою знищення (пошкодження) державного чи індивідуального майна громадян, порушенням публічного порядку і безпеки або приниженням честі та гідності людини.

Неодноразове й поетапне (стадійне) проведення дослідів та повторення випробувальних дій у змінних умовах.

Усі дослідницькі дії повинні проводитися неодноразово і у змінних умовах з метою забезпечення достовірності та виключення можливості отримання випадкових результатів. Наприклад, при встановленні можливості сприймати мають бути продемонстровані різні об'єкти, щоб можна було переконатися у стійкості їх розпізнавання суб'єктом експерименту.

Головною метою неодноразового повторення дослідницьких дій є отримання постійного та достовірного результату. Кількість повторень визначається слідчим залежно від характеру провадження, тривалості кожного дослідження та ситуації, що склалася. Зокрема, під час автотехнічної експертизи при дослідженні гальмової системи транспортних засобів передбачається проведення не менше трьох експериментальних дій.

Проводити дослідження необхідно поетапно, тобто уся досліджувана подія розбивається на певні етапи. За кожним вказаним етапом проводиться окреме дослідження і за результатами усі вони об'єднуються, дозволяючи слідчому отримати уявлення про усю подію.

Бувають випадки, коли особливості події вимагають розділити слідчо-оперативну групу і тоді в кожній підгрупі призначається керівник, яким повинен бути інший слідчий зі створеної спеціальною постановою слідчої групи. В кожній підгрупі повинні бути свої поняті та необхідні спеціалісти, для кожної підгрупи складається свій план дій, що узгоджується із загальним планом. Всі підгрупи знаходяться на постійному зв'язку з керівником слідчого експерименту, повідомляють йому про рух, видимість і інші обставини, виконують його вказівки. Потім складається спільний протокол з розділами

про результати відтворення кожною групою, загальні результати і всі учасники його підписують.

Аналогічно потрібні підгрупи для перевірки можливості чути чи бачити на великій відстані або через переешкоду. Керівники підгруп або заздалегідь домовляються про час певних дій (пострілів, криків, пересувань), або керівник відтворення дає їм команду засобами зв'язку. В таких випадках складаються плани та схеми з необхідними відстанями й іншими умовами (наявність стіни, дерев, горба тощо), де і коли проводились певні дії та де знаходилась особа, яка повинна була їх сприймати. Для виключення випадковості результату дії повторюються неодноразово, з однією чи різними сприймаючими особами, при можливості групи міняються місцями, щоб всі учасники експерименту повністю оцінили його обставини і результати.

Найважливішим тактичним прийомом експерименту є реконструкція, моделювання обставин події на основі аналізу даних огляду місця події, допитів свідків і потерпілих, оперативно-розшукових даних – які матеріальні сліди і де подія повинна була залишити, які з них могли зникнути або бути пошкодженими, зіставлення побудованої моделі з об'єктивними даними відтворення. *При моделюванні потрібно* враховувати, що злочинець і потерпілий діяли в надзвичайній, екстремальній ситуації, тому могли вчиняти діяння, неможливі в звичайних умовах. Якщо модель вірна, то вона підтверджується наявними слідами або їх відсутністю, допомагає відшукати сліди і предмети, які навіть були не помічені або упущені. Реконструкція і моделювання події повинні проводитись до початку експерименту, під час його проведення і після закінчення, що інколи викликає необхідність в додатковому огляді всього місця події, або його частини.

Під час проведення слідчого експерименту потрібно спланувати декілька варіантів і спроб, з різними статистами та різною технікою, щоб виключити сумнів у об'єктивності результатів. Наприклад, водій заявив, що не бачив вночі габаритних вогнів автомашини, що стояла, оскільки водій і пасажир, відмотуючи буксирний трос, їх закривали. При проведенні експериментів із різними особами в 2-х випадках вогнів видно не було, в 3-х – було видно один, в 1-му випадку – обидва вогні. При перевірці можливості чути бійку в сусідів, сидячи в кухні, перевірялось при виключенні всіх приладів, при працюючому моторі холодильнику, при шумі мотору автомашини під вікном і виявилось, що чути можна лише в повній тиші.

Якщо перевіряється можливість виконати певні дії, чути, бачити, перенести вантаж тощо, можна використати декілька статистів з різними або подібними даними. Наприклад, коли особа злочинця невідома, то можливість виконати певні дії перевіряється за допомогою різних людей, щоб

отримати додаткові дані про вірогідного злочинця, його силу, зріст тощо. Коли виникає сумнів, що відомий злочинець сам підняв певний вантаж, то статисти повинні мати схожі до нього фізичні дані. В таких випадках в протоколі обов'язково описуються всі спроби, їх умови та результати.

Специфіку має перевірка можливості чути певну розмову, при цьому особа, яка слухає, не повинна заздалегідь знати її зміст, слідчі і поняті навпаки ознайомлюються з ним, в ході відтворення проводиться звукозапис розмови в місці проголошення. Потім особа, яка слухала, повинна відтворити її зміст, що записується до протоколу і відмічається, що чули інші учасники; це повторюється декілька разів з різними текстами, за необхідності в різних умовах. Наприклад, якщо особа чула розмову з іншої кімнати через стіну, то вона проводиться декілька разів в різних місцях кімнати, різною силою голосу, обов'язково різних текстів, навіть якщо особа чула конкретні слова чи вигуки.

При перевірці можливості бачити важливо не тільки сила освітлення, а й його напрямок, джерело, хмарність, туман, інші фактори. Наприклад, галогенна лампочка фари автомобіля дає інше сприйняття кольору, ніж звичайна, забруднення фари впливає на силу і розсіювання освітлення. Різне буде освітлення кімнати, якщо в люстрі горить одна лампочка чи всі п'ять, в ясний день сонце світить через вікно в глибину кімнати чи під значним кутом. Якщо встановлено час спостереження, то метеослужба може дати дані про час подібного освітлення в інший день (кут підйому сонця над горизонтом, знаходження в певній точці тощо), але для об'єктивності експерименту потрібно врахувати й інші метеорологічні особливості. Перевірка також повинна проводитись неодноразово, при різних умовах.

Якщо перевіряється можливість особи чути, бачити, відчувати запахи, вчиняти певні фізичні дії, в необхідних випадках призначається судово-медична експертиза з участю спеціалістів – окуліста, ЛОР, хірурга, спортивного тренера тощо. Ця експертиза призначається після експерименту, щоб перевірити об'єктивність його результатів, або перед ним, коли виникає сумнів у стані здоров'я особи, покази якої перевіряються. Наприклад, підозрюваний заявив, що вночі не впізнав тещу, яка виносила забуті нею в машині речі з гаража, прийняв за грабіжника і застрелив, під час експерименту в максимально наближених умовах нікого не впізнавав, хоча інші учасники чітко розрізняли людей. Судово-медична експертиза встановила, що в результаті захворювання очей обвинувачений погано бачить в темряві, що підтвердило уявну оборону.

Запропоновані рекомендації можуть бути застосовані для вирішення таких завдань, як:

1. Перевірка показів підозрюваного про наявність чи відсутність співучасників, попередньої змови. З метою зменшення відповідальності або укриття співучасників злочинець інколи заявляє, що діяв сам, але не може показати певні дії, наслідки яких виявлено в ході огляду місця події – спосіб відкриття сховища, звідки взято певні речі, як переміщав дуже важкі предмети, тощо. Або заявляє, що попередньої змови між співучасниками крадіжки не було, а коли пояснює, куди складали викрадене, то виявляється, що у всіх були з собою великі пусті сумки. По одній справі злочинець заявив, що діяв під примусом співучасника, але на експерименті почав плутатись, що співучасник робив і де знаходився, а потім признався, що діяв сам.

2. Перевірка можливості чути, бачити, відчувати запахи, вчиняти певні дії. Це одне з основних і класичних завдань слідчого експерименту, але потрібно створювати умови, найбільш наближені до обставин, які перевіряються, перевірки проводити неодноразово, повторювати в різних умовах. Наприклад, можливість чути залежить не тільки від наявності побічних шумів, але часто і від погоди – в сухому і вологому повітрі звук поширюється неоднаково, видимість в хмарну і сонячну погоду різна. Можливість відчувати запах залежить від напрямку і сили вітру, або від протягу в приміщенні. При перевірці можливості вчиняти певні дії слід враховувати екстремальний психологічний стан осіб в момент вчинення злочину – злочинець, втікаючи від поліції, перестрибнув через паркан, який при відтворенні не зміг перестрибнути, або потерпіла збила з ніг нападника, набагато сильнішого за неї. Тому в необхідних випадках для участі у відтворенні запрошується психолог в якості спеціаліста.

Здійснення арешту

Мета: Визначення категорій майна, яка підлягає арешту в кримінальному провадженні

Тема 1. Порядок вилучення та накладання арешту на майно, в тому числі тимчасове затримання та зберігання транспортних засобів на спеціальних майданчиках і стоянках.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає можливість тимчасового вилучення майна у трьох випадках:

- 1) у затриманій особі;
- 2) при проведенні огляду;
- 3) при проведенні обшуку.

Майно є тимчасово вилученим до його повернення або вирішення питання про його арешт.

Слідчий під час огляду або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язаний скласти відповідний протокол, копія якого надається особі, у якої вилучено майно, або її представнику.

Після тимчасового вилучення майна уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Постанова про «Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження» затверджено Кабінетом Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104 передбачає, що зберігання речових доказів у вигляді автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, здійснюється на спеціальних майданчиках і стоянках територіальних органів Національної поліції для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів(пункт 20).

Доставлення транспортного засобу на спеціальний майданчик чи стоянку здійснюється за допомогою спеціальних автомобілів – евакуаторів, у тому числі тих, що належать підприємствам, установам та організаціям, які провадять діяльність, пов'язану з транспортуванням транспортних засобів, і з якими територіальним органом Національної поліції укладені в установленому порядку договори.

Для доставлення транспортного засобу на спеціальний майданчик чи стоянку поліцейський викликає евакуатор через чергового відповідного територіального органу Національної поліції.

У випадку тимчасового вилучення транспортного засобу, після прибуття евакуатора, у протоколі слідчої дії у присутності двох понятих, бажано, вказати:

- дату, час, місце порушення і підставу для тимчасового затримання та доставлення транспортного засобу на спеціальний майданчик чи стоянку;
- тип, марку, державний реєстраційний номер, перелік візуальних недоліків та пошкоджень транспортного засобу, що тимчасово затримується і доставляється на спеціальний майданчик чи стоянку;
- адресу місця зберігання транспортного засобу.

Арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном.

Арешт майна допускається з метою забезпечення:

- 1) збереження речових доказів;
- 2) спеціальної конфіскації;
- 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи;
- 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

Арешт може бути накладений на рухоме чи нерухоме майно, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковій формі, в тому числі кошти та цінності, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, щодо яких ухвалою чи рішенням слідчого судді, суду визначено необхідність арешту майна.

Не може бути арештовано майно, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача, крім арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів.

Заборона або обмеження користування, розпорядження майном можуть бути застосовані лише у разі, коли існують обставини, які підтверджують, що їх незастосування призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна.

У клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути зазначено:

- підстави і мету застосування та відповідне обґрунтування необхідності арешту майна;
- перелік і види майна, що належить арештувати;
- документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, третіми особами таким майном.

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання.

Клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено.

У разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої ст. 235 КПК України, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, *прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якої його було вилучено.*

Клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею, судом не пізніше двох днів з дня його надходження до суду, за участю слідчого та/або прокурора, цивільного позивача, якщо клопотання подано ним, підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, і за наявності – також захисника, законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Неприбуття цих осіб у судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання.

Слідчий суддя, суд, встановивши, що клопотання про арешт майна подано без додержання вимог ст. 171 КПК України, повертає його прокурору, цивільному позивачу та встановлює строк в 72 години або з урахуванням думки слідчого, прокурора чи цивільного позивача менший строк для усунення недоліків, про що постановляє ухвалу. У такому разі тимчасово вилучене в особи майно підлягає негайному поверненню після спливу встановленого суддею строку, а у разі звернення в межах встановленого суддею строку з клопотанням після усунення недоліків – після розгляду клопотання та відмови в його задоволенні.

Під час розгляду клопотання про арешт майна слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати

будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про арешт майна.

Слідчий суддя, суд відмовляють у задоволенні клопотання про арешт майна, якщо особа, що його подала, не доведе необхідність такого арешту, а також наявність ризиків, передбачених абзацом другим ч. 1 ст. 170 КПК України.

При вирішенні питання про арешт майна слідчий суддя, суд повинен враховувати:

- правову підставу для арешту майна;
- можливість використання майна як доказу у кримінальному провадженні;
- наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність;
- можливість спеціальної конфіскації майна;
- розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою;
- розумність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження;
- наслідки арешту майна для підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб.

Відмова у задоволенні або часткове задоволення клопотання про арешт майна тягне за собою негайне повернення особі відповідно всього або частини тимчасово вилученого майна.

У разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, в якій зазначає:

- перелік майна, на яке накладено арешт;
- підстави застосування арешту майна;
- перелік тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню особі, у разі прийняття такого рішення;
- заборону, обмеження розпоряджатися або користуватися майном у разі їх передбачення та вказівку на таке майно;
- порядок виконання ухвали із зазначенням способу інформування заінтересованих осіб.

Ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя, суд постановляє не пізніше 72 годин із дня знаходження до суду клопотання, інакше таке майно повертається особі, у якої його було вилучено.

Копія ухвали негайно після її постановлення вручається слідчому, прокурору, а також присутнім під час оголошення ухвали: фізичній або юридичній особі, щодо майна якої вирішувалося питання про арешт – при вирішенні питання про арешт майна з метою забезпечення збереження речових доказів.

Тема 2. Вимоги кримінального процесуального законодавства до вилучення, накладання арешту, забезпечення зберігання транспортних засобів, а також їх повернення

Тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення.

Тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

- підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;
- призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;
- є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом;
- одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено.

Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання, обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол.

Протокол складається зі:

1. вступної;
2. описової;
3. заключної частин.

Вступна частина повинна містити відомості про: місце, час проведення та назву процесуальної дії особу, яка проводить процесуальну дію (її прізвище, ім'я, по батькові, займана посада); усіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (їх прізвища, ім'я, по батькові, дата народження та місце проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у

процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації; характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, що застосовуються при проведенні процесуальної дії, та порядок їх використання.

В описовій частині протоколу вказуються відомості про: послідовність дій; отримані в результаті процесуальної дії речі (транспортний засіб), документи, гроші.

У заключній частині протоколу зазначається про: тимчасово вилучені речі, документи, гроші; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися із його текстом. Зауваження і доповнення зазначаються у протоколу перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії.

Схоронність тимчасово вилученого майна забезпечується до повернення майна власнику у зв'язку з припиненням тимчасового вилучення майна або до постановлення слідчим суддею, судом ухвали про накладення арешту на майно.

З метою запобігання можливості приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження вилученого майна слідчий в порядку, передбаченому ст. 170 (Накладення арешту на майно) КПК України, має право звернутися до слідчого судді з погодженим із прокурором клопотанням про арешт майна.

Слідчий, прокурор повинні вжити необхідних заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, зокрема шляхом витребування необхідної інформації у Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб.

Клопотання слідчого про арешт тимчасово вилученого майна відповідно до вимог статті 171 (Клопотання про арешт майна) КПК України повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено. У разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, здійснюваного на особі, в якої його було вилучено, підставі ухвали слідчого судді, клопотання про

арешт такого майна повинно бути подано слідчим протягом *48 годин після вилучення майна*, інакше майно має бути негайно повернуто

У клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути зазначено:

- підстави, у зв'язку з якими потрібно здійснити арешт майна;
- перелік і види майна, що належить арештувати;
- документи, що підтверджують право власності на майно, що належить арештувати.

З метою встановлення майна чи коштів, на які може бути накладено арешт, слідчий може направити запити в: нотаріальні контори, державне підприємство «Інформаційний центр», управління державного архітектурно-будівельного контролю місцевих держадміністрацій, банківські установи, державні податкові адміністрації (інспекції); органи реєстрації транспортних засобів, органи Державної комісії з цінних паперів, Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України Держкомстату України, Український центр сертифікатних аукціонів та його регіональні відділення, державну інспекцію судноплавного нагляду та її структурні підрозділи на місцях, страхові організації. Оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання, мають бути додані до клопотання.

Клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею, *судом не пізніше двох днів* з дня його надходження до суду.

Існує два порядки розгляду слідчим суддею, судом клопотання про арешт майна.

Перший полягає у тому, що клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею, судом за участю слідчого та/або прокурора, підозрюваного, іншого власника майна і за наявності – також захисника, законного представника. Неприбуття цих осіб у судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання.

Другий варіант полягає у розгляді клопотання про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене, без повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, їх захисника, представника чи законного представника, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна. Така необхідність може обумовлюватися наявністю обґрунтованої підозри вважати, що в разі повідомлення підозрюваного, іншого власника майна про наміри накласти арешт на їхнє майно вони можуть його сховати, знищити, пошкодити тощо.

Під час розгляду питання про застосування арешту майна сторони повинні надати слідчому судді, суду докази обставин, на які вони посилаються (ч. 5 ст. 132 КПК України). Обов'язок доказування обставин, які визначені в

ст. 91 КПК України (подія кримінального правопорушення, винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням), покладається на слідчого, прокурора (ч. 1 ст. 92 КПК України).

Слідчий суддя зобов'язані на основі всебічного, повного й неупередженого дослідження обставин кримінального провадження з'ясувати:

- характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням;
- наявність причинного зв'язку між вчиненим і шкодою, що настала;
- роль і ступінь участі кожного в її заподіянні;
- чи відшкодовано шкоду повністю або частково.

Під час розгляду клопотання про арешт майна слідчий суддя має право дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про арешт майна (показання, речові докази, документи, висновки експертів), або заслухати будь-якого свідка.

Арешт майна допускається з метою забезпечення збереження речових доказів на майно будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 (Речові докази) КПК України.

Арешт може бути накладений і на майно, на яке раніше накладено арешт відповідно до інших актів законодавства. У такому разі виконанню підлягає ухвала слідчого судді, суду про накладення арешту на майно відповідно до правил КПК України.

Сторона кримінального провадження, якій наданий речовий доказ, зобов'язана зберігати їх у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні. Речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Зберігання речових доказів стороною обвинувачення здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (№ 1104 від 19 листопада 2012 р.).

На речові докази, які не можуть бути належним чином упаковані через громіздкість (транспортний засіб) чи з інших причин, прикріплюється бирка у спосіб, що унеможливорює її зняття, зміну або пошкодження.

На бирці проставляються підписи осіб, які брали участь у процесуальній дії, та зазначається інформація про транспортний засіб, найменування проведеної процесуальної дії, дата її проведення та номер кримінального провадження.

Речові докази зберігання яких через громіздкість (транспортний засіб) або з інших причин неможливо без зайвих труднощів можуть повертатись власнику (законному володільцю) або передаватись йому на відповідальне

зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження. Якщо транспортний засіб повертається власнику його необхідно зафіксувати за допомогою фотографування або відеозапису та докладно описати.

Речові докази, крім тих, що повернуті власнику або передані йому на відповідальне зберігання зберігаються до передачі їх суду в органі, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, або інших місцях зберігання. Зберігання речових доказів у вигляді транспортних засобів, здійснюється на спеціальних майданчиках і стоянках територіальних органів Національної поліції для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів.

Якщо через громіздкість чи з інших причин речові докази не можуть бути передані суду, вони зберігаються в органі, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, або інших місцях зберігання до набрання законної сили судовим рішенням, яким закінчується кримінальне провадження або вирішується спір про їх належність у порядку цивільного судочинства.

Умовою зберігання речових доказів повинне бути забезпечення збереження їх істотних ознак та властивостей. Забороняється зберігання речових доказів в умовах, що можуть призвести до їх знищення чи псування.

Якщо слідчий, прокурор закриває кримінальне провадження питання про речові докази вирішуються у відповідній постанові слідчого, прокурора.

Повернення тимчасово затриманого транспортного засобу, який зберігається на спеціальному майданчику чи стоянці, здійснюється за письмовим зверненням його водія, власника (співвласника) за умови оплати ним витрат, пов'язаних з транспортуванням та зберіганням такого транспортного засобу.

Тимчасовий доступ до речей і документів

Мета: Визначення та актуалізація особливостей здійснення тимчасового доступу до електронних інформаційних систем.

Тема 1. Особливості здійснення тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку

Тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку).

Майнові права захищаються в Україні як Конституцією, так і іншими нормативно-правовими актами, зокрема, відповідно до ст. 41 Конституції України «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним». Відповідно до ч. 5 ст. 9 КПК України, кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, а саме у рішенні по справі «Жушман проти України» зазначається: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності».

Важливо! У зв'язку з цим, тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюється шляхом зняття копії інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення.

Частинами електронної інформаційної системи, як правило, можуть бути: база даних, система управління базою даних, клієнтське програмне забезпечення тощо.

Тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду.

Слідчий має право звернутися із клопотанням про тимчасовий доступ за погодженням з прокурором у якому зазначаються:

- короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати;
- підстави вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;

- значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні;
- можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів, у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю;
- обґрунтування необхідності вилучення речей і документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження.

Після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться такі речі і документи. Якщо сторона кримінального провадження, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, клопотання може бути розглянуто слідчим суддею, судом без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться.

Слідчий суддя, суд розглядає клопотання за участю сторони кримінального провадження, яка подала клопотання, та особи, у володінні якої знаходяться речі і документи. Неприбуття за судовим викликом особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, без поважних причин або неповідомлення нею про причини неприбуття не є перешкодою для розгляду клопотання.

Слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, якщо сторона кримінального провадження у своєму клопотанні доведе наявність достатніх підстав вважати, що ці речі або документи:

- перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;
- самі по собі або в сукупності з іншими речами і документами кримінального провадження, у зв'язку з яким подається клопотання, мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні;
- не становлять собою або не включають речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю.

Слідчий суддя, суд в ухвалі про надання тимчасового доступу до речей і документів може дати розпорядження про надання можливості вилучення речей і документів, якщо сторона кримінального провадження доведе наявність достатніх підстав вважати, що без такого вилучення існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, або таке вилучення необхідне для досягнення мети отримання доступу до речей і документів.

Необхідно пам'ятати, що у даному випадку здійснюється зняття копії інформації, що міститься у електронних інформаційних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення.

В ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів має бути зазначено:

- прізвище, ім'я та по батькові особи, якій надається право тимчасового доступу до речей і документів;
- дата постановлення ухвали;
- положення закону, на підставі якого постановлено ухвалу;
- прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, які мають надати тимчасовий доступ до речей і документів;
- назва, опис, інші відомості, які дають можливість визначити речі і документи, до яких повинен бути наданий тимчасовий доступ;
- розпорядження надати (забезпечити) тимчасовий доступ до речей і документів зазначеній в ухвалі особі та надати їй можливість вилучити (здійснити копії інформації) зазначені речі і документи, якщо відповідне рішення було прийнято слідчим суддею, судом;
- строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали;
- положення закону, які передбачають наслідки невиконання ухвали слідчого судді, суду.

Особа, яка зазначена в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів як володілець речей або документів, зобов'язана надати тимчасовий доступ до зазначених в ухвалі речей і документів особі, зазначеній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду.

Слідчий зобов'язаний пред'явити особі, яка зазначена в ухвалі як володілець речей і документів, оригінал ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів та вручити її копію та залишити володільцю речей і документів опис речей і документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді, суду.

Закон передбачає, що на вимогу володільця слідчий повинен залишити копію вилучених документів. Але у нашому випадку слідчий залишає інформацію, що міститься в електронних інформаційних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, оскільки робить копії цієї інформації.

У разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має

право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів.

З метою проведення обшуку, слідчий повинен довести наявність достатніх підстав вважати, що:

- 1) було вчинено кримінальне правопорушення;
- 2) відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування;
- 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду;
- 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи.

Дозвіл на проведення огляду/обшуку задовольняється судами за умови надання слідчим доказів та обґрунтувань вчинення злочину та доведеності, обґрунтованості, виправданості заходів впливу до ступеню тяжкості кримінального порушення.

У клопотанні слідчого про обшук, повинна міститися вичерпна інформація про конкретні речі, документи, а також осіб, яких планується відшукати. Дана інформація обов'язково повинна дублюватись в ухвалі слідчого судді.

Під час огляду/обшуку має бути залучений спеціаліст, який володіє знаннями щодо особливого порядку зняття інформації з серверного обладнання, і міг би визначити конкретне серверне обладнання, яке підлягає вилученню. Дане тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження, здійснюється лише у разі, якщо вони безпосередньо зазначені в ухвалі суду згідно ст. 168 КПК України.

Важливо! Треба звернути увагу, що під час обшуку якихось особливостей вилучення електронних інформаційних систем або їхніх частин, мобільних терміналів систем зв'язку чинне кримінальне процесуальне законодавство не передбачає. А ось під час тимчасового доступу (ст. 159 КПК України) до електронних інформаційних систем або їхніх частин, мобільних терміналів систем зв'язку **чітко передбачено, що необхідно знімати копію інформації, яка в них міститься, а не вилучати їх.**

Згідно ч. 7 ст. 236 КПК України слідчі, вилучаючи речі (серверне обладнання), повинні оглянути його та встановити обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Тема 2. Особливості здійснення тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку

Кейс 1 (20 хв.). Слухачам необхідно заповнити таблицю щодо співвідношення обшуку і вилучення (тимчасового доступу) речей і документів із врахуванням особливості теми.

Обшук	Вилучення (тимчасовий доступ) речей і документів
Мета і підстави проведення.	
Особливості процедури проведення (початку, безпосереднього проведення, заключного етапу).	
Який перелік майна або документів вказується в ухвалі слідчого судді?	
Які учасники даних процесуальних дій обов'язково повинні бути присутніми при їх проведенні?	
Якщо відсутній спеціаліст в сфері комп'ютерно-технічних досліджень (будь-якої техніки, мобільних телефонів, флеш-карт тощо), під час проведення даних процесуальних дій, чи можна стверджувати про неможливість, в подальшому, проведення експертизи?	
Які питання необхідно з'ясувати слідчому (прокурору) у зв'язку із призначенням експертизи?	
Вкажіть юридичні механізми, що дозволяють відмовляти в наданні документів при їх виїмці.	
Протягом якого часу може бути реалізована ухвала слідчого судді.	

Кейс 2 (20 хв.). Проаналізуйте частину ухвали слідчого судді на предмет законності та його змісту.

Витяг з постанови на проведення обшуку приміщень з метою виявлення та вилучення серверного обладнання, комп'ютерної техніки тощо:

УХВАЛИВ:

Клопотання сторони кримінального провадження слідчого в НП слідчого відділу Солом'янського УП у м. Києві Петренка Івана Івановича про надання дозволу на проведення обшуку – задовольнити.

Надати дозвіл слідчому в НП слідчого відділу Солом'янського УП у м. Києві Петренка І.І., на проведення обшуку приміщень, які використовуються у господарській діяльності ТОВ «Аметіст» (код ЄДРПОУ 1111111), розташовані за адресою: м. Київ, вул. Червоно Партизанська, 32, кв. 81, що знаходиться у власності громадян Сідорова С.В., Сідорової О.Л. (в рівних долях), з метою виявлення та фіксації відомостей про кримінальне правопорушення, відшукання та вилучення речових доказів, а саме: серверне обладнання, яке належить суб'єктам господарювання ТОВ «Сетап» та ТОВ «Стартап», а також інша комп'ютерна техніка, носії інформації (флеш-карти, жорсткі диски та інше), документи щодо фінансово-господарських відносин між ТОВ «Аметіст» та ТОВ «Сетап», ТОВ «Стартап», записні книжки або чорнові (робочі) записи, які можуть містити відомості, що можуть бути використані як докази в даному кримінальному провадженні.

Витяг з постанови на проведення обшуку і вилучення комп'ютерної техніки та інших носіїв.

УХВАЛИВ:

Клопотання слідчого в НП слідчого відділу Солом'янського УП у м. Києві Радченка П.В. про дозвіл на проведення обшуку у кримінальному провадженні № 2222222333333333 від 24.05.2016 р., за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 110–2 КК України – задовольнити частково.

Надати дозвіл на проведення обшуку в нежитловому приміщенні по проспекту Повітрофлотський 73 у м. Києві, з метою відшукання і вилучення комп'ютерної техніки та інших носіїв інформації, банківських карток, що містять дані про протиправну діяльність.

Розслідування дорожньо- транспортних пригод

Мета: Слухачі повинні підвищити знання у сфері особливостей проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень за фактами дорожньо-транспортних пригод

Тема 1. Тактика проведення огляду місця події, допитів учасників та свідків ДТП, а також слідчих експериментів за їх результатами

1. Особливості проведення огляду місця події

Якість розслідування обставин ДТП залежить передусім від своєчасного виїзду слідчо-оперативної групи на місце пригоди, ретельності його огляду. Несвоєчасне проведення початкових слідчих (розшукових) дій, як правило, призводить до втрати доказів.

Потрібно на достатньому рівні володіти навичками кваліфікованого огляду місця ДТП. Слід чітко описувати та фіксувати результати огляду. На жаль, часто спостерігаються розбіжності даних, зафіксованих у протоколах огляду та схемах, що додаються до них. Недостатньо широко застосовуються науково-технічні засоби. Наприклад, рідко використовуються можливості судової фотографії, зокрема детальна фотозйомка слідів та пошкоджень, вузлів та агрегатів транспортних засобів (ТЗ). Не завжди у ході огляду фіксуються обставини, що мають важливе значення для проведення експертного аналізу механізму ДТП, або зроблено це неточно (неправильно вимірюються сліди транспортних засобів, не визначаються видимість та оглядовість з робочого місця водія у випадках, коли пригода відбулася в темну пору доби або в умовах обмеженої видимості).

Огляд місця події дозволяє встановити наступні дані:

- а) умови і точне місце злочинного порушення правил безпеки дорожнього руху;
- б) час його вчинення;
- в) вид дорожньо-транспортної пригоди;
- г) механізм події, що включає в себе послідовність і направленість дій його учасників;
- г) предмети і сліди, що залишилися на місці події;
- д) орієнтовну швидкість руху транспорту і пішохода;
- е) учасників події;
- є) заходи, вжиті водієм транспорту і пішоходом для запобігання події;
- ж) технічний стан транспортних засобів;
- з) причини дорожньо-транспортної пригоди;
- й) ознаки, що вказують на напрямок руху транспорту, що зник;
- і) відомості про очевидців і свідків тощо.

Основними об'єктами огляду місця дорожньо-транспортної пригоди є:

- 1) ділянка вулиці чи дороги, де сталася ДТП (з прилеглою територією);
- 2) труп (за наявності);
- 3) транспортні засоби, що брали участь у ДТП;
- 4) інші об'єкти:
 - сліди коліс;
 - сліди гальмування;
 - сліди виступаючих частин;
 - сліди лакофарбового покриття;
 - осколки освітлювальних приладів;
 - об'єкти, які відокремилися від транспортних засобів;
 - сліди крові, рук;
 - забруднення, що обсипалися з транспортних засобів;
 - мікрооб'єкти біологічного, ґрунтового, рослинного походження;
 - паливно-мастильні матеріали та інші рідини.

Прибувши на місце події, слідчий перевіряє, чи надана медична допомога постраждалим. Перед відправленням постраждалих до лікувального закладу фіксуються їх дані і до якої саме лікарні вони направлені. Після цього слідчий заслуховує повідомлення працівників патрульної служби, опитує очевидців, свідків і учасників події для з'ясування її обставин і тих змін, що сталися в обстановці до прибуття слідчо-оперативної групи. При виявленні у водія ознак сп'яніння, його слід направити на медичне освідчення у супроводі працівників поліції.

Якщо на місці злочинного порушення правил безпеки дорожнього руху виявлено труп, то його огляд є найважливішою складовою частиною огляду місця події. Зовнішній огляд трупа проводиться обов'язково з участю судового медика або лікаря іншої спеціальності.

На початку огляду з'ясовується і фіксується (у протоколі, на схемі) дорожня обстановка:

- назва вулиці (або інші топографічні дані) і спосіб регулювання руху на ній;
- тип дорожнього покриття (асфальтобетон, бетон, кругляк, ґрунтова дорога тощо) і його стан (сухе, вологе, взяте кригою, засніжене тощо);
- ширина проїжджої частини (за наявності осьової лінії визначається відстань від цієї лінії до тротуару, узбіччя);
- радіус повороту і профіль дороги (горизонтальний, схил чи узвіз);
- наявність і ширина узбіч, кюветів, тротуарів;
- зовнішнє оточення місця події (стовпи, будівлі, дерева та ін.);

- розташування дорожніх знаків, світлофору, покажчиків, зупинок транспорту і переходів;
- розмітка проїжджої частини;
- оглядовість (можливість бачити дорожню обстановку з місця водія);
- видимість (відстань, на якій водій розрізняє елементи дорожньої обстановки і окремі предмети);
- освітленість;
- наявність перешкод руху і дефектів дороги.

Під час огляду дорожнього полотна необхідно звертати увагу на наявність і взаєморозташування слідів коліс, плям крові, рідин, що пролилися (палива, мастила), окремих частин транспортного засобу, речей постраждалих тощо.

Особливо важливо виявити і зафіксувати (виміром, описом, фотозйомкою) сліди гальмування, бо за їх довжиною вираховуються швидкість руху машини в момент аварії (як правило, чим довший шлях гальмування, тим більшою була швидкість руху), повний гальмівний шлях, встановлюється технічна можливість уникнення наїзду на перешкоду і стан гальмівної системи транспортного засобу.

Під час огляду дорожньої ділянки можуть бути виявлені сліди:

- від транспорту на навколишніх об'єктах (стовпах, будівлях, деревах тощо);
- деталі та частини машини, шматочки фарби і скалки скла;
- окремі предмети, що перевозилися як вантаж, речі водія, пасажирів транспортного засобу чи потерпілого;
- сліди волочиння постраждалого, частини чи волокна одягу;
- плями бензину, мастила, які мають важливе значення для з'ясування багатьох обставин події, що трапилася.

Транспорт треба оглядати на тому місці, де він був виявлений після події, оскільки при його пересуванні можуть бути знищені або пошкоджені сліди, що є на ньому, і речові докази, змінено положення важелів керування тощо.

Положення транспортного засобу на місці події фіксується шляхом вимірювання відстані від переднього і заднього правих коліс до узбіччя (тротуару) та від передньої (або задньої) осі до нерухомого орієнтира (лінії “стоп”, пішохідного переходу, дорожнього знака та ін.).

Огляд транспорту починають з тієї його частини, яка, судячи з обставин події, контактувала з перешкодою, або на якій залишились помітні пошкодження.

При огляді зовнішньої поверхні машини слід звертати увагу на:

- відсутність окремих деталей (фар, ковпаків коліс, габаритних ліхтарів, емблем та ін.);
- наявність характерних пошкоджень (прим'ятин, подряпин, розривів чи відломів окремих деталей, порушення цілісності скляних частин);
- наявність плям крові, мозкової речовини, шматочків шкіри, волосся, слідів нашарування фарби, специфічного ґрунту, волокон і частин тканини одягу, відбитків структури цієї тканини, слідів рук, сторонніх предметів тощо.

Всі ці сліди найчастіше залишаються на частинах автомашини, що виступають (бампері, фарах, крилах, підніжках, ручках дверей, бокових дзеркалах заднього виду) та на ходовій частині.

При огляді транспортного засобу обов'язково фіксуються:

- положення коліс щодо кузова (повернуті праворуч, ліворуч, скеровані паралельно кузову);
- стан протекторів шин (ступінь зносу їх малюнка);
- характер вантажу, що перевозився, його вага, розміщення і спосіб кріплення.

Стосовно пошкоджень і слідів, то в протоколі огляду зазначаються місця, де вони виявлені, висота розміщення верхньої та нижньої межі сліду, їхня форма, розміри (в об'ємних слідах – й глибина), індивідуальні особливості.

Проводячи огляд внутрішньої частини салону чи кабіни, визначаються:

- положення держака ручного гальма, держака перемикання швидкостей;
- покажчики повороту, покажчики спідометра;
- чи включені освітлювальні прилади.

При описі слідів транспортних засобів у протоколі огляду слід вказати:

- місце виявлення слідів (проїжджа частина дороги, узбіччя, поле тощо);
- вид ґрунту або дорожнього покриття (глинистий, піщаний, із трав'яним покриттям, асфальт, бетон, гудрон, щебінь, утрамбований шлак, брущатка, цегельна бруківка тощо) або поверхні (дерево, папір, тканина, метал тощо), на яких виявлені сліди транспортних засобів;
- стан дорожнього покриття (сухе, запилене, злегка змочене, забруднене, укочений сніг, ожеледь тощо);
- рельєф дороги (горизонтальне розташування, ухил або підйом у градусах, наявність вибоїв і ям, стан узбіч і кюветів тощо);

- повороти дороги (вказується радіус у метрах);
- ділянки місця події й об'єкти, на яких виявлені сліди транспортних засобів, з точним описом їхнього місцезнаходження й особливостей;
- ознаки, що свідчать про напрямок руху;
- вид слідів (об'ємні, поверхневі, нашарування, відшарування тощо);
- кількість слідів і їхнє взаємне розташування;
- місце розташування слідів – на ділянці прямолінійного руху, на повороті;
- напрямок слідів в обидва боки від місця події;
- співвідношення слідів передніх і задніх коліс (перекриваються повністю або частина слідів передніх коліс збереглися у вигляді смужки – указати якої довжини);
- розміри слідів:
 - а) особливу протяжність слідів;
 - б) ширину кожного сліду;
 - в) максимальну глибину об'ємних слідів стосовно поверхні дороги;
 - г) ширину колії;
 - д) базу транспортного засобу;
 - е) довжину гальмового шляху;
 - ж) довжину сліду одного обороту колеса (довжину окружності);
- будова малюнка протектора (що складається з ромбиків, шашок, звивистих ліній тощо);
- розміри деталей малюнка;
- форму, розміри, розташування відбитків особливостей поверхні колеса або шини (тріщин, вибоїв, латок, слідів вулканізації тощо);
- використані при огляді техніко-криміналістичні засоби й методи;
- засоби, методи й прийоми фотозйомки;
- спосіб фіксації (сфотографований, зроблена схематична замальовка, складений план);
- спосіб вилучення (виготовлений зліпок, вилучений із предметом, перекопійований тощо);
- упакування слідів (у що упаковано і якою печаткою опечатані).

Сліди транспортних засобів фотографуються спочатку цілком (всі смуги разом), так само, як і доріжки слідів ніг. Потім фотографують ділянки слідових смуг з найбільш вираженими індивідуальними особливостями за правилами масштабної фотозйомки.

Приблизний запис у протоколі огляду місця події про виявлені сліди транспортних засобів:

«... На правому узбіччі Західного шосе, що веде у напрямок міста Н-ська, на 125 км, на відстані 700 метрів від покажчика відстані між містами виявлені сліди автотранспорту. Сліди розташовані на глинистому узбіччі, протягом 25 м, а на самому асфальтованому шосе зливаються зі слідами інших транспортних засобів.

У слідах не вдалося встановити ознак, що вказують на напрямок руху транспорту. Виявлені сліди належать до об'ємних і утворилися на зволоженому ґрунті. На прямій дорозі сліди складаються із двох смуг, а на поворотах до проїзної частини шосе кожна зі смуг розділяється на дві, утворюючи чотири смуги. У слідах відобразився рельєфний малюнок протектора у вигляді ромбиків розміром 3х3 см, однаковий на всіх колесах. Ширина кожного сліду, обмірювана в декількох ділянках слідової доріжки, становить 14,5 см, найбільша глибина об'ємних слідів – 9 см. Ширина колії транспортного засобу однакова для передніх і задніх коліс і дорівнює 14,4 см.

При детальному огляді слідів на прямолінійній ділянці, розташованій ближче до асфальтового покриття, виявлена постійно повторювана особливість у вигляді опуклостей лінійної форми довжиною 5 см, шириною 1,5 см. Зазначена особливість повторюється в слідах лівого заднього колеса через рівні проміжки в 24 см і розташована в 2 см від середньої лінії сліду до зовнішньої сторони слідів паралельно їй. При огляді використовувалися лінійка й рулетка.

Розташування слідів, їхні розміри, малюнок протектора, особливості сліду відображені в схематичному плані, доданому до протоколу огляду. Ділянка місцевості зі слідами транспортного засобу сфотографована з двох сторін. Ділянка сліду протектора шини з детальною особливістю сфотографована за правилами масштабної зйомки фотоапаратом марки CANON PC1331, PowerShot SX1 is, об'єктив Canon ZOOM Lens, світлосила об'єктива f/1:2,8, 5–100 мм, на карту пам'яті Transcend SD HC ємністю 2 GB. способом лінійної панорами Із зазначеного носія за допомогою ноутбука ASUS і принтера EPSON Stylus Photo T50 на глясовий фотопар Epsom Premium Glossy розміром 10X15 було виготовлено 10 фотографій з місця події, а саме: чотири панорамних, два оглядових, два вузлових і два детальних знімки. Дані фотографії були наклеєні у фототаблицю, що була технічно й процесуально оформлена.

Після фотографування із зазначеної ділянки сліду, де спостерігається особливість, виготовлений гіпсовий зліпок розміром 32х18 см.

Зліпок загорнуть в аркуш білого паперу й упакований у фанерний ящик, перев'язаний шпагатом і опечатаний.

На кришці зроблений напис: «Гіпсовий зліпок з об'ємного сліду шини лівого заднього колеса транспортного засобу, виявленого при огляді місця події...». Дата, адреса, підписи слідчого й понятих.

Огляд виявленого автотранспортного засобу необхідно починати з огляду оточуючого середовища. Більш ефективний огляд, проведений на тому місці, де виявлений автомобіль.

Оглянувши прилягаючу територію й зафіксувавши основні її параметри в протоколі, слідчий приступає до загального огляду:

- кузова і його приналежностей (стекол, дзеркал, капота, багажника);
- державних реєстраційних знаків;
- бамперів;
- освітлювальних приладів, коліс;
- молдингів;
- ковпаків і інших частин автотранспортного засобу. При цьому з'ясовується характер і походження виявлених ушкоджень.

Потім обстежується салон (кабіна) автотранспортного засобу: двері, панель приладів. Необхідно обов'язково фіксувати показання спідометра, кількість бензину в баку (це важливо для визначення дальності переміщення автотранспортного засобу, часу його знаходження в даному місці, можливого маршруті слідування злочинців).

Огляду підлягають:

- кермове колесо;
- замок запалювання;
- важіль перемикачів передач;
- крісла й чохли на них;
- ящик для рукавичок;
- аудіоапаратура;
- скло;
- килимки;
- педалі керування;
- оббивка салону й ніша перед заднім склом.

Місцем пошуку мікрочастинок і мікрослідів, у першу чергу, є салон автомобіля: ручки дверей, підлокітники, попільниці, важелі й педалі керування автомобілем, дзеркала усередині й зовні, ручки настроювання аудіоапаратури, регулювальні важелі крісел.

Особливу увагу варто приділяти автомобільним кріслам. Якщо на них є чохла, то вони підлягають вилученню з метою дослідження на предмет виявлення мікрооб'єктів. Із цією же метою необхідно взяти зразки ґрунту з педаль керування автотранспортним засобом. Огляду підлягають також уміст багажника, стан основних вузлів і агрегатів транспортного засобу. На завершення фіксуються ідентифікаційний номер автомобіля, номери кузова (кабіни), двигуна, шасі.

Приблизний запис у протоколі огляду виявленого автомобіля:

«...навпроти 2-го під'їзду 5-ти поверхового 4-х під'їзного панельного житлового будинку за адресою вул. Лугова. 13, у паркувальній «кишені», у ряді, що складається з 4-х легкових автомобілів різних моделей, другим ліворуч на відстані від заднього бампера 17 м від входних дверей 2-го під'їзду й на відстані 12 м від найближчого стовпа лінії електропередач №37 на сухій чистій асфальтовій поверхні знаходиться автомобіль “NISSAN” Wingroad, реєстраційний знак АА8893АВ, кузов типу універсал, легковий, сірого кольору, загальна довжина автомобіля 4,5 м, ширина 1,7 м, висота, 1,6 м. На кузові є невеликі ушкодження у вигляді відколів і вм'ятин, на правих дверях з боку водія є горизонтальний поверхневий динамічний слід ковзання довжиною 120 мм і шириною 0,5 мм, на правому зовнішньому пластиковому корпусі дзеркала заднього виду є динамічний слід ковзання розміром 40x20 мм. На задньому бампері на відстані 120 мм від лівого краю, 17 мм від верхнього краю й на відстані 34 мм від нижнього краю бампера знаходиться об'ємний слід тиску з ушкодженням ЛФП автомобіля розміром 124x23 мм. Інших видимих слідів ушкоджень або ремонту автомобіль не має. Скла автомобіля чисті й частково тоновані. Кузов автомобіля покритий незначним шаром пилу, колеса чорного кольору, розміром 15x175x80, виробник “Brigstone” на литих дисках сірого кольору, у вигляді п'ятикутної зірки.

Поверхня автомобіля була оглянута із застосуванням ліхтаря, криміналістичної лупи 4-х кратного збільшення під різними кутами до джерела світла й із застосуванням УФО з метою виявлення слідів пальців рук. У результаті чого, на поверхні скла водійських дверей праворуч, на відстані 123 мм від нижнього краю й на відстані 175 мм від лівого краю виявлений маловидимий потожировий слід нашарування пальця руки. Із застосуванням магнітного дактилоскопічного порошку темного кольору «Топаз» і магнітної дактилоскопічної щітки був виявлений слід пальця руки, що належить до типу петльових. Загальна довжина сліду 21 мм, ширина 1,6 мм. Слід сфотографований детальним способом за правилами масштабної фотозйомки й вилучений на липку стрічку типу “скотч”. Виконана копія

поміщена в паперовий конверт № 1, що був опечатаний і скріплений підписом слідчого й понятих.

На момент огляду двері автомобіля були відкриті. У салоні автомобіля є: два передніх крісла й диван заднього ряду, виконані з комбінованого тканого матеріалу сірого й темно-сірого кольорів, на сидіннях є підголівники. На підлозі розташовані гумові килимки чорного кольору, що мають незначні потертості й забруднення. Передня панель виконана з нетканого матеріалу чорного кольору. Дефлектори обігріву обрамлені сірими вставками. Нижче передньої панелі на центральній консолі автомобіля розташована 2-х DINова аудіо-, відеосистема марки "PIONEER" модель HDR-15X.

За заднім рядом крісел знаходиться багажне відділення, відокремлюване від салону чорною полімерною шторкою. Стеля салону виконана зі світлого волокнистого матеріалу. На стелі є світильник.

Салон і його вміст сфотографовані за правилами вузлової фотозйомки. Огляд салону автомобіля був початий з водійського сидіння. На сидінні є чохол-накидка у вигляді «майки» синього кольору. Чохол був вилучений і упакований у паперовий пакет № 2, що був опечатаний і скріплений підписом слідчого й понятих. Із застосуванням ліхтаря під різними кутами до джерела світла й із застосуванням УФО з метою виявлення слідів пальців рук були досліджені: кермове колесо й кермова колонка, селектор АКПП, важелі керування різними функціями автомобіля розташовані під кермовим колесом, кнопки керування аудіо-, відеосистемою, кнопки керування зовнішніми дзеркалами, дзеркало заднього виду. Видимих слідів пальців рук виявлено не було. Із застосуванням світлого дактилоскопічного порошку й колонкової щітки були оброблені перераховані об'єкти. У результаті чого на великій кнопці керування аудіо-системи був виявлений фрагмент відбитка пальця руки. Через невеликий розмір даного відбитка визначити його тип не уявляється можливим. Розміри сліду 1,2x1,5 мм. Фрагмент відбитка пальця був сфотографований за правилами масштабної фотозйомки й вилучений на темну дактилоскопічну плівку. Дактоплівка поміщена в паперовий конверт № 3, що був опечатаний і скріплений підписом слідчого й понятих.

На момент огляду селектор АКПП перебуває в положенні «Р» – паркування, ножний важіль стоянкового гальма перебуває в положенні «ОН» – включено. Панель приладів складається із трьох основних: спідометр, тахометр і датчик палива. Інші показники перебувають на електронному дисплеї й сповіщають про кількість пройдених кілометрів і поточне положення селектора АКПП. Панель приладу захищена прозорим полікарбонатом. Видимих слідів пальців рук виявлено не було. Із застосуванням темного магнітного дактилоскопічного порошку й магнітної щітки була оброблена захисна

поверхня панелі приладів. Слідів пальців рук виявлено не було. Під кермовою колонкою із правої сторони розташований замок запалювання. Замок видимих ушкоджень не має. На педалях управління автомобіля є незначні забруднення світло-коричневого кольору, по консистенції схожі на висохлу глину. З педалей, а також з килимка водійського сидіння зроблені зіскрібки речовини світло-коричневого кольору, які були поміщені в паперовий конверт № 4, конверт опечатаний і скріплений підписами слідчого й понятих. У ящику для рукавичок, розташованому напроти пасажирського сидіння, будь-яких предметів або документів не виявлено.

Далі був проведений огляд багажного відділення. Підлога багажника виконана з матеріалу чорного кольору типу “Ковролін” і являє собою люк, що частково відкривається, у якому розташована пластикова кювета чорного кольору 74x52x28 см для зберігання різних предметів. На момент огляду кювета була порожня. Під кюветою перебуває відсік для зберігання запасного колеса. Інших об’єктів або предметів виявлено не було. Стінки багажного відділення виконані з полімерного матеріалу чорного кольору. На стінка є незначні потертості й подряпини. На стінці ліворуч є відсік зберігання інструментів для шиномонтажу, а саме: домкрат, балонний ключ і викрутка. Стеля багажника становить єдине ціле із салоном. Із застосуванням ліхтаря під різними кутами до джерела світла й із застосуванням УФО з метою виявлення слідів пальців рук були досліджені перераховані предмети. Слідів, об’єктів і речовин виявлено не було.

Далі було оглянуто підкапотний простір. Довжина 1,2 м ширина 1,6 м. Двигун розташований у передній частині автомобіля і являє собою чотиритактний бензиновий двигун марки HR15. Із застосуванням спеціального телескопічного дзеркала, на двигуні в нижній частині, на відстані 470 мм від верхнього краю двигуна на спеціальній площадці голівки блоку циліндрів виявлений ряд цифрового позначення двигуна: 269765. Маркування двигуна видимих ушкоджень або змін не має. Висота цифр 7 мм ширина ряду цифр 42 мм. На стороні, зверненої до салону, під лобовим склом на висоті 12 мм від верхнього краю й на відстані 11 мм від нижнього краю розташований ряд цифр маркування кузова: Y12–007609. Висота цифр 10 мм ширина ряду цифр 87 мм. Маркування кузова видимих змін або ушкоджень не має. Площадка із цифрами пофарбована в колір кузова автомобіля. Із застосуванням ліхтарика під різними кутами до джерела світла й із застосуванням УФО з метою виявлення слідів пальців рук були досліджені деталі й вузли двигуна. Слідів, об’єктів і речовин виявлено не було. Двигун, номери вузлів і агрегатів сфотографовані за правилами вузлової й детальної фотозйомки, виконаної масштабним методом. Під час огляду застосовувалася

фотозйомка фотоапаратом "Olympus E-510" із ширококутним об'єктивом *Zuiko Digital f1:3,5 28–55 мм*, при фотозйомці був використаний режим автоматичної установки експозиції й балансу білого "AUTO", на карту пам'яті Olympus формату XD обсягом 2 GB.

Фотозйомка здійснювалася:

- 1) За правилами орієнтуючої фотозйомки – кругова панорама автомобіля й прилягаючою територією;
- 2) За правилами оглядової фотозйомки – автомобіль;
- 3) За правилами вузлові й детальної – виявлені об'єкти й сліди на них.

У випадках, коли водій зник з місця події чи заявляє, що транспортним засобом керувала інша особа, вживаються заходи щодо виявлення та фіксації слідів рук на кермі, держаку перемикачів передач, ручному гальмі, дверних ручках, світлозахисному козирку, склі дверей тощо, предметів, що не належать водію. Після цього перевіряється технічний стан рульового керування, системи гальмування (експериментальним шляхом), приладів освітлення, вимірюється за допомогою манометра тиск у шинах.

Оскільки під час огляду потрібні спеціальні знання (переважно в галузі автотехніки, судової медицини та трасології), спеціалісти повинні брати участь у проведенні огляду. Це особливо важливо у разі зникнення з місця пригодної особи, яка порушила правила безпеки дорожнього руху, а також для підготовки матеріалів, необхідних для проведення у подальшому судових автотехнічної, судово-медичної та інших експертиз.

Основними способами фіксації є опис, вимірювання, складання схем, фотографування. За необхідності з об'ємних слідів шин виготовляються зліпки.

2. Алгоритм дій на місці події під час огляду

1. Переконатися в тому, що забезпечена охорона місця події і наявних слідів, організовано об'їзд автотранспорту (при цьому встановлені відповідні дорожні знаки), надано допомогу потерпілим та усунуто шкідливі наслідки. За необхідності забезпечити негайну фіксацію тих слідів і речових доказів, які можуть бути пошкоджені або знищені.

2. Уточнити межі огляду місця події. Для цього відразу з'ясувати характер зіткнення: попутне, зустрічне, кутове (поперечне). Позначити межі огляду шнуром, стрічкою, підручним матеріалом, знаком аварійної зупинки.

3. Якщо ще проводяться рятувальні роботи із вилучення потерпілих, гасіння пожежі, здійснити фотозйомку виконуваних дій з метою відтворення первинної картини того, що сталося.

З урахуванням того, що фотографічний метод фіксації обстановки дорожньо-транспортної пригоди має першорядне значення для якісного розслідування (і перш за все для проведення автотехнічної експертизи), фотозйомці приділяється найбільша увага.

4. Провести орієнтуючу та оглядову фотозйомку відповідно до загальних правил фотографування місця події. При оглядовій зйомці бажано використовувати верхні точки (з верхніх поверхів навколишніх будівель).

При фотографуванні місця зіткнення, що знаходиться на прямолінійній ділянці дороги, зйомку проводять принаймні з трьох точок вздовж дороги: з точки, що лежить на лівому краю дороги (брівка лівого тротуару), на повздовжній осі дороги і з точки, що знаходиться на правому краю дороги (брівці правого тротуару). Аналогічні точки вибираються при зйомці протилежного напрямку дороги. При цьому треба стежити, щоб оптична вісь об'єктива була направлена уздовж осьової лінії або країв дороги.

Провести бічну зйомку місця ДТП з двох протилежних сторін в напрямках, перпендикулярних повздовжній осі дороги. При обмеженості простору бічна зйомка виконується за правилами лінійної панорами.

Фотозйомка місця ДТП, розташованого на заокругленні дороги, здійснюється по частинах, з обох напрямків, причому чим менше радіус повороту, тим більше знімків треба робити. Зйомку доцільно проводити з точок, що лежать на дотичних до осьової лінії і краю дороги. Крім того, повинна проводитися зйомка з обох сторін у напрямках, які збігаються з віссю дороги до і після її викривлення.

Бічна зйомка місця ДТП на повороті дороги проводиться, як правило, в тому випадку, якщо є можливість відійти від нього на достатню відстань.

На перехрестях фотозйомку виробляють з 4 сторін, вибираючи для цього по три точки, так само як для прямолінійного ділянки дороги.

5. На плані або схемі місця події відзначити точки, з яких здійснювалося фотографування.

6. Зробити серію оглядових знімків для фіксації центру місця події так, щоб були відображені положення транспортних засобів, руйнування і пошкодження, стан і розміщення вантажу і т.д. При цьому використовується прийом, що забезпечує отримання знімків, які послідовно доповнюють один одного, – метод фотографічної розгортки на зображенні. Для цього серію знімків починають з будь якої довільно обраної точки з таким розрахунком, щоб в кадрі розміщувалося максимальна кількість деталей. Потім точка зйомки переміщається по колу, мовби обходячи центр місця події, і вибирається композиція наступного знімка, так, щоб зображення на ньому було продовженням зображення на попередньому знімку.

7. Відображення найбільш інформативного загального вигляду місця ДТП способом метричної зйомки – з глибинним або квадратним масштабами. Доцільно використовувати також метод стереофотограмметрії. Якщо ці методи не можуть бути застосовані, то вибирати точки зйомки центру місця ДТП потрібно з таким розрахунком, щоб в кадрі були ті предмети обстановки, які при огляді місця події вимірюються (результати вимірювань заносяться до протоколу огляду місця події). Це дозволяє обчислити по знімку будь-які розміри і відстані, зазначені в протоколі.

8. Провести детальний огляд місця події з метою виявлення і фіксації всіх слідів і речових доказів, які утворилися в процесі зіткнення. При цьому необхідно звертати увагу практично на всі пов'язані з аварією об'єкти. Все виявлене відзначити табличками з номерами, обвести крейдою, сфотографувати масштабним способом.

9. Знайти сліди гальмування транспортних засобів. Зафіксувати їх початок, довжину і вид (суцільні, переривчасті), розташування і інтенсивність, а також відмінності в слідах, залишених різними колесами. Фотографувати ці сліди без додаткової розмітки, потім обвести крейдою і зробити знімок таким чином, щоб зафіксувати взаємне розташування слідів гальмування, транспортних засобів і елементів дороги (вулиці). Вимірювати сліди гальмування слід від їх початку до осі задніх коліс. Знайти і зафіксувати всі сліди переміщення транспортних засобів: ковзання, юза, зсуву, розвороту та ін.

10.3 з урахуванням того, що успішне розслідування ДТП багато в чому залежить від визначення місця зіткнення транспортних засобів, ретельно досліджувати обстановку місця події і зафіксувати всі відповідні сліди. При цьому можна використовувати цілий ряд ознак:

10.1. Найбільш точно визначити місце зіткнення дозволяють сліди коліс. Так, при лобовому зіткненні відбувається миттєве погашення швидкості транспортних засобів, колеса ж за інерцією продовжують обертатися, залишаючи сліди, схожі, на сліди буксування на місці.

10.2. У результаті зіткнення транспортні засоби рухаються в напрямку, відмінному від початкового. Після зіткнення на дорозі залишаються сліди бічного ковзання сліди коліс, що не обертаються, заблокованих в момент удару. Початок цих слідів є місцем зіткнення транспортних засобів.

10.3. Якщо водій пізно помічає небезпеку і намагається уникнути зіткнення з допомогою маневру вліво або вправо, то місце зіткнення буде знаходитися поблизу початку зміни напрямку слідів первісного руху.

10.4. У момент зіткнення розбиваються скляні деталі: скло фарних розсіювачів, лампочки, лобове скло та інші. Частина уламків осипається на дорогу по ходу руху транспортних засобів після удару, проте їх основна маса

залишається в місці зіткнення. Аналогічно відокремлюються при ударі шматочки лакофарбового покриття, пластмаси та інших.

10.5. Грудки і шари бруду, що прилипли на внутрішніх поверхнях крил, бризковиків, у результаті удару обсипаються на дорогу; початок ділянки з брудом, що обсипається і буде місцем зіткнення.

10.6. Деталі транспортних засобів при зіткненні деформуються і нерідко приходять в зіткнення з поверхнею дороги, залишаючи на ній подряпини або вм'ятини. Руйнуються так само деталі, що містять рідину: воду, бензин, масло, гальмівну рідину, які витікають на дорогу. Початок подряпин, залишених деформованими деталями, або слідів рідини, що витікає, свідчить про місце зіткнення. Для пошуку цих слідів поверхню дороги нерідко доводиться розчищати – з дотриманням запобіжних заходів – від бруду, що обсипався при ударі або інших речовин, розкиданих предметів.

10.7. Місце зіткнення можна визначити також за локалізацією деталей, що відокремилися від транспортних засобів в результаті зіткнення, основної маси вантажу, що висипався із пошкодженого кузова, а також за розташуванням транспортних засобів на дорозі, слідів на них.

10.8. Всі виявлені сліди, що свідчать про розташування місця зіткнення, слід фотографувати і провести вимірювання.

11. Слід оглянути транспортні засоби, вивчити виявлені пошкодження і сліди, їх місце розташування, форми, розміри, висоту розташування від рівня дорожнього покриття, встановити наявність у них сторонніх включень (часток фарби, скла, відщепів деревини і т.п.). Сфотографувати всі виявлені сліди і пошкодження масштабним способом, надати допомогу у вилученні наявних в слідах включень, якщо вони не міцно утримуються на поверхні. Бажано до протоколу огляду місця ДТП додати фотознімки слідів коліс транспортного засобу, виконані перпендикулярно до поверхні дороги з накладанням на дорогу, і відповідно, встановити, якими конкретно колесами залишені сліди гальмування – лівими чи правими, передніми, задніми чи всіма.

12. Необхідно дослідити всі пошкодження і сліди з метою вирішення найважливішого питання – встановлення слідів первісного контактування. Це дозволить визначити напрямок руху транспортних засобів і їх взаємне розташування безпосередньо в момент удару. При вирішенні цього досить складного завдання потрібно мати на увазі наступне. Для первинного удару характерна поява безлічі порівняно невеликих вм'ятин, подряпин, вигинів, зазорів, що утворюють загальну велику деформацію, напрямок якої протилежний напрямку сили, що її викликала.

Після початкових пошкоджень, транспортні засоби можуть отримати й інші в результаті наступних зіткнень, перекидання, проте, оскільки сили, що викликають первинну деформацію, зазвичай перевершують сили, під впливом яких утворюються опосередковані ушкодження, ділянки первинного контакту можна визначити за місцем найбільшій деформації.

У низці випадків, особливо при бічних зіткненнях, сліди первинного контакту можуть бути слабо помітні на тлі великих наступних пошкоджень, і їх виявлення вимагає від фахівця великого досвіду.

Знаходження слідів первинного контакту полегшує той факт, що за своєю природою це парні сліди, тобто пошкодження на одному транспортному засобі відповідають пошкодженням на іншому. При дослідженні таких слідів трасологічними методами, в більшості випадків вдається вирішити це завдання. Крім того, при вивченні слідів слід звертати увагу не тільки на об'ємні відбитки відповідних деталей, а й на нашарування частинок фарби, пластмаса або гуми іншого транспортного засобу.

13. Слід не тільки вивчити пошкодження з метою встановлення слідів первинного контактування, а й спробувати визначити належність виявлених слідів і ушкоджень розслідуваній події – за їх положенням, формою, розмірами, характером, визначити причини виникнення пошкоджень і на основі такого прочитання слідів визначити механізм ДТП.

14. Необхідно виділити на транспортних засобах трасологічні сліди, що мають значення для розслідування ДТП, описати їх у протоколі огляду, вилучити сліди з об'єктами або частинами деталей, виготовити зліпки.

15. Огляд кабіни. Для встановлення осіб, які керували транспортними засобами, необхідно провести пошук і вилучення слідів рук, крові та інших слідів (наприклад, слідів взуття, запаху, мікрОВОЛОКОН на чохлах сидінь).

16. У процесі перевірки технічного стану транспортних засобів потрібно вилучити деталі, які зламалися або роз'єдналися, несправні вузли й агрегати, порушення в роботі яких могли спричинити виникнення події або вплинути на хід слідства. При цьому потрібно пам'ятати, що під час вилучення не допускається розбирання вузлів і агрегатів. Зламани або роз'єдані деталі вилучаються разом з прилеглими до нього деталями, по можливості без розбирання. При вилученні необхідно стежити за тим, щоб не пошкодити поверхню зламу, не збільшити розмір пошкоджень, не порушити зазори і т.п. Види поверхні зламу та їх стан докладно описуються і фотографуються. Якщо приймається рішення про вилучення вузлів і агрегатів в умовах ремонтних майстерень, слід вжити заходів, що виключають можливість їх підміни. Для цього проводиться якісна фотозйомка, позначення вузлів, їх опечатування або опломбування.

17. Під час огляду транспортних засобів, що зіткнулися в темний час доби, слід звертати увагу на справність передніх фар, габаритних ліхтарів. Пошкоджені лампочки слід вилучити, щоб визначити, чи перебували вони під час зіткнень у включеному стані.

18. Здійснити фіксацію – шляхом вимірювань – місцезнаходження транспортних засобів. Для цього необхідно визначити їх координати як по ширині, так і по довжині проїжджої частини, причому для “прив’язки” вибирається не менше двох базових точок автомобіля, що визначаються двома розмірами. В якості базової, доцільно приймати точку зовнішнього краю бігової доріжки протектора під віссю колеса.

19. Зафіксувати видимість і оглядовість з робочого місця водія. Провести відповідного виду фотозйомку. Сфотографувати об’єкти, що характеризують дорожню обстановку і знаходяться в зв’язку з розслідуваною подією: нерухомі перешкоди, дорожні знаки, світлофори, бордюрні камені, дорожні розмітки та інші.

20. Якщо огляд ДТП здійснювався вночі або в несприятливих кліматичних умовах, його слід повторити вранці або коли зникнуть несприятливі умови.

21. За необхідності слід продовжити огляд транспортного засобу на оглядовій ямі, естакаді, в гаражі з хорошим освітленням. Простежити, щоб при транспортуванні транспортним засобам не були нанесені додаткові пошкодження, перевозити автомобіль найкраще на евакуаторі.

22. У протоколі огляду місця ДТП поряд з іншими даними вказати тип використаного фотоапарата, об’єктива, його фокусна відстань та ін.

23. Якщо у події брало участь двоє чи більше транспортних засобів, то опис слідів їх руху варто проводити окремо в кожному випадку тільки в напрямку їх руху.

Крім цього слід зафіксувати:

- вид, тип транспортного засобу, його марку, модель, державний номер;
- положення механізмів керування, зовнішніх світлових приладів та показники контрольних приладів транспортного засобу;
- положення дверей кузова чи кабіни та запірних пристроїв бортів вантажної платформи;
- вид вантажу, його габарити, характер кріплення та його кількість;
- моделі, розміри та номери шин (якщо є пошкодження, та їх характер, локалізація і розміри).

На схемі до протоколу огляду місця ДТП вказується зона розсіювання осколків, а на окремому листку міліметрового паперу накреслюються квадрати, в яких цифрами вказується кількість зібраних осколків за їх приналежністю:

- інші сліди та предмети, їх характер, форма, розмірні дані та положення відносно краю проїзної частини та транспортного засобу;
- труп, його розпізнавальні ознаки, поза і місце розташування відносно краю проїзної частини та транспортного засобу;
- сліди на трупі і його одязі, взутті, їх характер, форма, розмірні дані і розташування відносно підшов (тобто вказується відстань від підшов до кожного сліду).

3. Особливості допиту

Допит водія.

Залежно від наявних у розпорядженні слідчого матеріалів водій транспортного засобу, який брав участь у дорожньо-транспортній пригоді, допитується як свідок або підозрюваний.

Перед допитом треба перевірити всі документи водія (паспорт, посвідчення водія, маршрутний лист, технічний паспорт), що допоможе встановити дані про його особу, кваліфікацію і дисциплінованість, куди і з яким вантажем направлявся, власника транспортного засобу та ін.

Після вільної розповіді про обставини події, що трапилася, слідчий з'ясовує:

- самопочуття водія напередодні і в день події;
- скільки часу він перебував за кермом до моменту аварії;
- стаж роботи водія;
- чи був справним транспортний засіб, у чому полягала несправність, коли він її виявив, яких вжив заходів для її усунення;
- хто здійснював випуск машини з парку;
- хто ще перебував в транспортному засобі (прізвища, імена, де проживають тощо) і на яких місцях;
- куди їхав водій, якою вулицею (дорогою), з якою швидкістю, в якому ряду і на якій відстані від краю тротуару (узбіччя);
- наявність інших транспортних засобів на проїжджій частині, їх взаємне розташування, з якою швидкістю вони рухалися;
- які дорожні знаки бачив водій на даній ділянці, який сигнал був на світлофорі;
- чи не перешкоджало щось спостереженню за дорожньою обстановкою;
- яка була погода, видимість, стан дорожнього покриття;

- коли і на якій відстані водій виявив перешкоду, де перебував пішохід, якою була його поведінка, якою частиною транспортного засобу він був збитий;
- яким був перебіг дорожньо-транспортної пригоди, які заходи вживалися водієм для її запобігання (гальмування, маневр тощо);
- які дії він вчиняв на місці після події, чи надавав допомогу потерпілим.

Водію, який зник з місця події, поряд з вищевказаними, додатково ставляться запитання:

- чому він поїхав з місця події і не надав допомоги потерпілим, які заходи вживалися для приховання слідів злочину (на місці аварії, на транспортному засобі тощо).

Допит потерпілого.

Потерпілого бажано допитувати невідкладно, оскільки розрив у часі між подією і допитом сприяє забуванню окремих деталей події. Крім того, водій чи його родичі можуть впливати на потерпілого, намагаючись схилити його до дачі неправдивих свідчень. Якщо потерпілий зразу був доставлений до лікувального закладу, то допит його проводиться тільки з дозволу лікаря.

При допиті потерпілого з'ясовують:

- чи не страждає він на захворювання органів зору, слуху;
- в якому місці перебував до події, куди і в якому темпі рухався;
- коли побачив транспорт, з якою швидкістю він їхав, чи рухалися в цей час інші транспортні засоби, як вони розташовувались на проїжджій частині;
- яких заходів вживав водій для запобігання пригоді (подав звуковий сигнал, зменшив швидкість та ін.);
- який сигнал був на світлофорі;
- якою частиною транспорту був збитий потерпілий;
- ознаки машини (тип, модель, колір, номерний знак та ін.);
- хто сидів за кермом тощо.

При допиті потерпілого необхідно враховувати, що внаслідок одержаної фізичної чи психічної травми або через динамічність події він може добросовісно помилятися і давати показання, які не за всіма обставинами відповідають дійсності. У деяких випадках потерпілий може навмисно викривляти факти, звинувачуючи у всьому водія, хоча сам порушив правила дорожнього руху. Для одержання достовірної інформації треба максимально деталізувати показання потерпілого.

Допит свідків.

При розслідуванні злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху, як свідки допитуються пішоходи, пасажери, водії транспортних засобів, які не брали участі в події, працівники поліції, медичних закладів, транспортних організацій та ін. Особливо докладно повинні бути допитані свідки, які спостерігали за подією.

При допиті свідків необхідно враховувати швидкоплинність події ДТП, несподіваність і нетривалість сприймання цієї події, що приводить до часткового запам'ятовування подробиць.

При допиті свідків, які перебували поза транспортним засобом, крім питань про обставини події, ставляться питання, спрямовані на встановлення умов сприйняття того, що трапалося, зокрема:

- де перебував свідок у момент аварії (біля якого об'єкта, на якій відстані від місця аварії);
- що робив (йшов, стояв);
- які були умови освітлення і видимості;
- стан його зору, слуху;
- в якому напрямку і звідки рухався постраждалий (пішохід, транспорт, велосипед);
- швидкість його руху і транспорту, який зробив наїзд (зіткнення);
- наявність інших транспортних засобів, інтенсивність їх руху;
- в якому місці стався наїзд (зіткнення);
- де впав постраждалий після удару;
- чи мало місце волочіння його тіла і на яку відстань;
- хто знаходився в машині крім водія;
- що робив водій після події (втік, надав допомогу, подавав назад, посував вперед);
- прикмети транспортного засобу, що зник, і водія;
- в якому напрямку зник транспорт тощо.

Особливу увагу необхідно звертати на допит свідків, які мають фахові навички водіння автомобіля. Такі особи можуть найбільш точно визначити вид і модель транспорту, його швидкість, відстань, інші елементи механізму дорожньо-транспортної пригоди та дорожньої обстановки.

При допиті очевидців із числа пасажирів з'ясовують:

- чи відволікався водій від керування розмовами;
- чи не скаржився на втому, хворобливий стан;
- чи не висловлював сумнівів щодо справності транспортного засобу;

- яка була швидкість безпосередньо перед подією;
- які були дії водія;
- які заходи він вживав для запобігання аварії;
- чи не вживав він алкоголь та ін.

4. Особливості слідчого експерименту

Ця слідча (розшукова) дія є досить поширеною при розслідуванні злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху і найчастіше проводиться з метою встановлення:

- 1) можливості сприйняття будь-якого факту або явища (наприклад, чи міг водій у конкретних умовах місця і часу бачити перешкоду; чи могли учасники ДТП чути звукові сигнали, шум транспорту; яка видимість і оглядовість з місця водія; чи міг свідок з певної відстані впізнати особу, яка перебувала за кермом);
- 2) можливості здійснення певної дії в даних обставинах (розвороту, повороту транспорту на конкретній ділянці дороги; гальмування автомобіля; наявності чи відсутності у водія професійних навиків, необхідних для керування і обслуговування транспорту);
- 3) можливості існування якого-небудь явища (наприклад, раптового виникнення несправності певної системи чи деталі транспортного засобу в даних умовах; заносу транспорту; самовільного скочування транспортного засобу зі схилу; осліплення водія світлом фар);
- 4) окремих елементів механізму злочинного порушення правил безпеки дорожнього руху (наприклад, можливості утворення слідів на дорожньому полотні при певному розташуванні учасників події);
- 5) швидкості руху транспорту на місці події.

Для визначення швидкості виїжджають на місце події і пропонують водію проїхати 100–150 м з тією швидкістю, що була перед здійсненням події. Спідометр автомобіля попередньо закривають, а швидкість руху фіксують приладом “Фара” або “Бар’єр”.

При визначенні швидкості руху людей потерпілому пропонують подолати певну відстань, наприклад, шлях від тротуару до місця наїзду. Час точно фіксують швидкостеміром.

Загальні тактичні положення проведення слідчого експерименту:

1. Слідчий експеримент (коли це має істотне значення для результату) слід проводити в умовах і обстановці, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія.

2. У випадку, коли обставини події кримінального правопорушення тісно пов'язані або мають важливе значення для встановлення об'єктивної істини, слідчий експеримент бажано проводити на тому самому місці, де відбулася подія, яку перевіряють.

3. Слідчий експеримент має проводитися в той же період року, час, коли відбулася подія, яку перевіряють. Це пов'язано з необхідністю створення аналогічних умов сприйняття навколишнього середовища для учасників експерименту.

4. Для проведення слідчого експерименту бажано використовувати ті знаряддя, прилади, засоби, що застосовувалися під час події. У випадках коли вони є речовими доказами, що можуть змінити свої індивідуальні ознаки під час використання, або є суспільно небезпечними (холодна зброя, предмети, якими можна нанести тілесні ушкодження тощо) їх потрібно замінити однорідними предметами, або макетом.

5. Експериментальні дослідження при деяких видах дослідження повинні проводитися в такому ж темпі, в якому відбувалася подія.

6. Дослідницькі дії необхідно повторювати неодноразово. При повторенні дослідів важливо змінювати умови експерименту, що надає змогу виключити випадкові результати. Дослідження не доцільно повторювати у випадках, коли результати першого експерименту не викликають жодних сумнівів.

До участі у слідчому експерименті завжди доцільно залучати експерта-автотехніка, а в деяких випадках – й інших спеціалістів (судового медика, криміналіста).

Особливу увагу при проведенні слідчого експерименту з рухомих транспортних засобів слід звертати на забезпечення безпеки його учасників і оточуючих осіб. Тому до проведення слідчого експерименту слідчий визначає:

- мету;
- допустимість експерименту в конкретних дорожніх умовах;
- відсутність у транспортного засобу несправностей, що загрожують безпеці руху;
- зміст дослідів;
- порядок їх проведення;
- заходи щодо забезпечення безпеки;
- необхідні науково-технічні засоби.

Тема 2. Призначення автотехнічних, транспортно-трасологічних, медико-криміналістичних, судово-медичних експертиз, підстави призначення комплексних експертиз

Призначення судової автотехнічної експертизи

Автотехнічна експертиза призначається для визначення стану транспортного засобу й справності окремих його частин, механізмів і вузлів, установлення механізму ДТП, дослідження технічної можливості запобігання події.

На розгляд автотехнічної експертизи ставляться питання, спрямовані на встановлення:

- а) технічного стану транспортних засобів:
 - які несправності, що загрожують безпеці руху, має система, механізм, вузол даного транспортного засобу;
 - коли – до ДТП або в процесі її розвитку – виникли дані несправності;
 - яка причина відмови даного механізму, системи транспортного засобу;
 - чи є причинний зв'язок між даною несправністю і наїздом, перекиданням, зіткненням;
 - чи мав водій технічну можливість запобігти події при наявності даної несправності тощо;
- б) дії учасників події:
 - як повинен був діяти водій у дорожніх обставинах, що склалися, з метою забезпечення безпеки руху;
 - чи мав водій технічну можливість запобігти наїзду, зіткненню, перекиданню з моменту виникнення небезпеки для руху;
 - чи відповідали дії водія технічним вимогам Правил дорожнього руху;
- в) параметрів механізму дорожньо-транспортної пригоди:
 - швидкість транспортного засобу при даній довжині слідів гальмування;
 - допустима швидкість транспортного засобу при умовах видимості дороги;
 - допустима швидкість транспортного засобу на заокругленні дороги даного радіуса;
 - яке було взаємне розташування транспортного засобу і пішохода в різні моменти ДТП;

- взаємне розташування транспортних засобів у момент зіткнення;
- який з транспортних засобів у момент зіткнення стояв, а який рухався тощо.

Крім того, перед автотехнічною експертизою можуть ставитися питання, пов'язані з дослідженням на основі спеціальних автотехнічних знань дорожньої обстановки (визначення значень параметрів і коефіцієнтів, що характеризують рух транспортних засобів та інших об'єктів на місці події; умови видимості та оглядовості з місця водія в момент події за даними про дорожню обстановку і результатами огляду; які обставини, що стосуються дорожньої обстановки, сприяли або могли сприяти виникненню ДТП тощо).

Можливості автотехнічної експертизи багато в чому залежать від наданих на дослідження матеріалів.

Її особливістю є те, що поряд з речовими доказами як об'єкти можуть використовуватися фактичні дані, одержані слідчим при проведенні слідчих (розшукових) дій. **Тому разом з постановою про призначення автотехнічної експертизи направляються (залежно від поставлених питань):**

- протокол огляду місця події зі схемою і фототаблицями,
- протокол огляду транспорту,
- протокол слідчого експерименту,
- протоколи допитів водіїв і очевидців,
- висновки інших експертиз (зокрема судово-медичної) та ін.

Для проведення автотехнічної експертизи частіше за все попередньо проводиться така слідча (розшукова) дія як слідчий експеримент з учасниками ДТП (за участю відомих учасників події, що розслідується), свідками-очевидцями та за участю спеціаліста-автотехніка, який у подальшому може проводити автотехнічну експертизу.

Під час розслідування ДТП досить часто виникає необхідність проводити криміналістичні експертизи, серед яких слід виділити **трасологічну (в тому числі цілого за частинами), дактилоскопічну та технічну експертизу документів.**

По слідах протекторів шин, слідах на транспортному засобі і одязі потерпілого **трасологічна експертиза** встановлює:

- конкретний транспортний засіб, що брав участь у події;
- його тип, модель (групову належність);
- напрям руху;
- механізм слідоутворення;
- послідовність виникнення слідів та ін.

Трасологічна експертиза цілого за частинами призначається у разі виявлення на місці події скалок розсіювачів фар, уламків деталей, а також транспорту зі схожими пошкодженнями (розтрощене скло фари, відсутня частина деталі). Досліджуючи лінії розлому, їх рельєф, структуру і склад частин, експерт може встановити, чи не були раніше одним цілим частини транспортного засобу та уламки (скалки), виявлені на місці події.

Якщо виникають сумніви щодо особи, яка керувала транспортом у момент події, призначається **дактилоскопічна експертиза**, яка за слідами рук, виявлених на держачах керування, ідентифікує конкретну людину.

Під час проведення **технічної експертизи документів**, що можуть бути вилучені у водія, потерпілого, на транспортному підприємстві, вирішуються питання стосовно їх змінення, початкового змісту (наприклад, якщо вони були пошкоджені, залиті фарбуючою речовиною).

Призначення транспортно-трасологічної експертизи

На розгляд транспортно-трасологічної експертизи шин ставляться питання, спрямовані на встановлення:

- моделі шини, якою був залишений слід, зліпок якого представлений на транспортно-трасологічну експертизу;
- до якого типу (моделі або марки) належить транспортний засіб, що залишив сліди;
- у якому напрямку від місця ДТП рухалося транспортний засіб, що залишив сліди коліс на тій або іншій ділянці дороги;
- чи не могли дані сліди бути залишені такими-то колесами (передніми, задніми, правими, лівими) певного транспортного засобу;
- чи є дані сліди результатом впливу шин транспортного засобу;
- які дефекти мають шини, що залишили сліди на місці ДТП;
- відмітних ознак шин, що відобразилися в слідах (наприклад, дефекти, ступінь зношування протектора, нерівномірне зношування протектора внаслідок неправильного регулювання кутів встановлення або дисбалансу коліс, пробої й порізи, здуття протектора тощо);
- вантажним або легковим автомобілем були залишені сліди.

Призначення судово-медичної експертизи.

Судово-медична експертиза призначається у всіх випадках, коли в результаті ДТП гинуть люди або їм заподіюються тілесні ушкодження. Ця експертиза, крім загальних питань про причину смерті, часу, характер, локалізацію і ступень тяжкості тілесних ушкоджень, стан здоров'я потерпілого

перед нанесенням йому ушкоджень, має своїм завданням дослідження питань про наявність чи відсутність на тілі та одязі потерпілого слідів транспортної (автомобільної) травми – слідів удару частин тіла об частину автомашины чи об дорожнє покриття, струси мозку в результаті удару, здавлювання тіла, слідів волочіння по дорожньому покриттю.

На вирішення судово-медичної експертизи можуть бути поставлені наступні питання:

- а) час і причини настання смерті;
- б) характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, їх локалізація;
- в) давність нанесення тілесних ушкоджень;
- г) чи є на тілі потерпілого ушкодження, характерні для транспортного травматизму;
- г) яким видом транспорту і якими його частинами завдані ці ушкодження;
- д) в якому положенні перебував потерпілий у момент наїзду;
- е) мав місце наїзд чи повний переїзд тіла колесами;
- є) чи є на трупі або одязі сліди волочіння тіла;
- ж) яка послідовність заподіяння ушкоджень;
- з) чи не перебував потерпілий у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння; наявність у нього фізичних вад, що вплинули на виникнення події.

При формуванні конкретного переліку питань слід враховувати вид злочинного порушення правил безпеки дорожнього руху і об'єкт дослідження (труп, потерпілий, водій). Для успішного вирішення поставлених питань експертові також надають протокол огляду місця події, протоколи допиту водія, потерпілого, свідків.

Судово-медичний огляд водія і потерпілого сприяє встановленню фактів вживання спиртного чи наркотиків, їхньої кількості, ступеня сп'яніння, давності вживання, наявності чи відсутності залишкових явищ, що свідчать про колишнє сп'яніння. При цьому проводиться біохімічне дослідження з одержанням аналізів крові і сечі особи, яка оглядається.

Призначення судово-біологічної експертизи.

Судово-біологічна експертиза досліджує об'єкти біологічного походження (кров, волосся, частки мозкової речовини, кістки і різні тканини й органи людського тіла, виявлені під час огляду місця ДТП, на тілі й одязі потерпілого). ***Перед експертом ставляться такі питання:***

- а) чи не є виявлена речовина кров'ю людини;

- б) чи збігається вона за групою і типом із групою і типом крові потерпілого;
- в) чи належать виявлені при огляді транспортного засобу волосся людини;
- г) якщо так, то чи подібні вони з волоссям потерпілого.

Призначення судово-хімічної експертизи.

Судово-хімічна експертиза дає можливість визначити якісний і кількісний склад хімічних елементів, що містяться в досліджуваній речовині; однорідність паливно-мастильних матеріалів, нафтопродуктів, рідкого і сипкого вантажів, лакофарбувального покриття, волокон тканин, виявлених на місці події, постраждалому та транспортному засобі.

Підстави призначення комплексних експертиз.

Для вирішення найбільш складних, загальних для експертів різних спеціальностей питань призначаються комплексні експертизи. У разі наїзду (переїзду) комплексна судово-медична і трасологічна експертиза допомагає вирішити питання щодо механізму виникнення ушкоджень на тілі потерпілого. При зіткненні транспортних засобів для вирішення питання про їх взаємне розташування в момент події призначається комплексна судово-автотехнічна і трасологічна експертиза. Питання про знаходження в транспорті кожної із осіб може бути вирішене у процесі проведення комплексної судово-медичної, трасологічної та судово-автотехнічної експертизи.

Підготовка матеріалів, потрібних для проведення у подальшому судових експертиз, проводиться вже під час огляду місця події. Речові докази – фрагменти транспортних засобів (скло, деталі автомашини), предмети одягу постраждалих та ін. – направляються до експертних установ відразу після закінчення огляду.

Загальні засади міжнародного співробітництва

Мета: Слухачі повинні отримати знання про правові основи, суб'єкти, загальні умови та форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, а також набути практичних навичок організовувати та здійснювати визначені КПК України види міжнародного співробітництва під час кримінального провадження

Тема 1. Загальні засади міжнародного співробітництва

Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження – це врегульована міжнародними договорами та (або) внутрішньодержавним кримінальним процесуальним законодавством чи заснована на принципі взаємності різноманітна за напрямками і формами взаємодія правоохоронних і судових органів України з відповідними компетентними органами держав або міжнародних організацій, здійснювана на всіх стадіях кримінального процесу, спрямована на вирішення загальних завдань кримінального провадження, пов'язана з розслідуванням, розглядом і вирішенням кримінальних проваджень, а також виконанням прийнятих процесуальних рішень, захистом прав та законних інтересів осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві.

Правова основа. Правову основу міжнародної співпраці під час кримінального провадження складають Конституція України, загальновизнані засади та норми міжнародного права та міжнародні договори України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про прокуратуру», «Про міжнародні договори України», щодо ратифікації міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних провадженнях, що встановлюють загальні та спеціальні правила, з урахуванням яких повинна реалізовуватися міжнародна взаємодія по кримінальних провадженнях.

Базовими міжнародними правовими актами є: Статут ООН, Загальна декларація прав людини, що була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН (1948 року), Європейська конвенція про захист прав і основних свобод 1950 року, Віденська конвенція 1969 року про право міжнародних договорів, що вступила в дію в 1980 році, типові договори про взаємодопомогу в галузі кримінального правосуддя, про перейняття кримінального провадження та видачу, що були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН (1990 року), Конвенція ООН 2000 року проти транснаціональної злочинності, а також інші міжнародні акти ООН та інших міжнародних організацій.

Міжнародне співробітництво реалізується шляхом надання міжнародної правової допомоги, що є офіційною діяльністю державних органів, яка здійснюється, як правило, на підставі міжнародних договорів.

Договори про правову допомогу забезпечують найбільш повне здійснення національної юрисдикції й уникнення конфлікту юрисдикцій – саме з цією метою держави їх укладають.

З появою міжнародних судових органів міжнародні договори можуть передбачати можливість надання правової допомоги для здійснення міжнародної кримінальної юрисдикції.

Міжнародні договори із правової допомоги в переважній більшості є двосторонніми. В окремих випадках, за умови наявності певних інтеграційних відносин, питання правової допомоги вирішують на підставі багатосторонніх угод.

Україна, наприклад, бере участь у двох таких системах міжнародної правової допомоги – СНД і Раді Європи.

У рамках СНД це один багатосторонній договір – Конвенція про правову допомогу у правових відносинах із цивільних, сімейних та кримінальних справ 1993 року.

У рамках Ради Європи укладено низку договорів:

- Конвенцію про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 року,
- Конвенцію про видачу правопорушників 1957 року,
- Конвенцію про репатріацію неповнолітніх 1970 року,
- Конвенцію про передачу заяв про правову допомогу 1977 року,
- Конвенцію про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року,
- Конвенцію про передачу засуджених 1983 року тощо.

Договори про правову допомогу в основному регулюють такі питання, як екстрадиція, виконання іноземного судового рішення, виконання окремого процесуального доручення, а також питання колізійного права. Інколи це можуть бути інші питання, наприклад обмін інформацією відповідно до Європейської Конвенції про інформацію відносно іноземного законодавства 1968 року.

Перелік напрямів правової допомоги, які включено до конкретного договору, залежить від домовленості між державами: це може бути екстрадиція, причому окремої групи осіб, правова допомога у кримінальних провадженнях. Питання правової допомоги можуть бути включені до міжнародних договорів про уніфікацію кримінального законодавства.

Прохання про надання правової допомоги може бути відхилено, якщо надання такої допомоги може зашкодити суверенітету чи безпеці або суперечить законодавству держави, що робить запит.

За відсутності міжнародного договору України міжнародна правова допомога чи інше співробітництво може бути надано на підставі запиту іншої держави чи запитано на засадах взаємності.

Згідно з цими умовами уповноважений (центральний) орган України (це орган, уповноважений від імені держави розглянути запит компетентного органу іншої держави або міжнародної судової установи і вжити заходів з

метою його виконання чи направити до іншої держави запит компетентного органу про надання міжнародної правової допомоги) *розглядає запит іноземної держави лише за наявності письмової гарантії запитуючої сторони прийняти і розглянути в майбутньому запит України на засадах взаємності.*

Уповноважений (центральний) орган України, направляючи до такої держави запит, *письмово гарантує запитуваній стороні розглянути в майбутньому її запит* про надання такого самого виду міжнародної правової допомоги.

За відсутності міжнародного договору з відповідною державою уповноважений (центральний) орган України надсилає запит про надання міжнародної правової допомоги до Міністерства закордонних справ України для подальшого передання його компетентному органу запитуваної сторони дипломатичним шляхом.

Суб'єкти міжнародного співробітництва під час кримінального провадження:

- 1) **запитуюча сторона** – держава, компетентний орган якої звертається із запитом, або міжнародна судова установа;
- 2) **запитувана сторона** – держава, до компетентного органу якої направляється запит.

Відповідними компетентними органами України у сфері міжнародного співробітництва під час кримінального провадження є Центральні органи:

1. *Генеральна прокуратура України* – звертається із запитом про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні під час досудового розслідування та розглядає відповідні запити іноземних компетентних органів, крім досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

2. *Національне антикорупційне бюро України* – звертається із запитом про міжнародну правову допомогу під час досудового розслідування та розглядає відповідні запити іноземних компетентних органів у підслідних йому кримінальних провадженнях.

3. *Міністерство юстиції України* – звертається із запитом судів про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні під час судового провадження та розглядає відповідні запити судів іноземних держав.

У діяльності цих уповноважених суб'єктів може використовуватися допомога національних центральних бюро (НЦБ) Інтерполу. Зазначені бюро Інтерполу є такими, що пов'язують Інтерпол з поліціями держав-членів

Інтерполу. Вони є базовими пунктами для підтримки міжнародної поліцейської співпраці.

Тож, законодавчо встановленими *формами міжнародного співробітництва* відповідно до статті 542 КПК України є надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків.

Зокрема, більш детально ці форми міжнародного співробітництва полягають у наступному:

1) надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій – це проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою.

2) видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція) – це видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. Екстрадиція включає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави;

3) тимчасова передача осіб – це видача на певний строк особи, яка відбуває покарання на території однієї держави, іншій державі для проведення процесуальних дій з її участю та притягнення до кримінальної відповідальності з метою запобігання закінченню строків давності або втраті доказів у кримінальному провадженні;

4) перейняття кримінального переслідування – це здійснення компетентними органами однієї держави розслідування з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені на території іншої держави, за її запитом;

5) передача засуджених осіб для відбування покарання на підставі запиту уповноваженого (центрального) органу іноземної держави, звернення засудженого, його законного представника або близьких родичів чи членів сім'ї, а також інших обставин, передбачених законом України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

6) визнання та виконання вироків в Україні міжнародних судових установ.

Міжнародним договором України можуть бути передбачені інші, ніж у КПК, форми співробітництва під час кримінального провадження.

Загальні умови міжнародного співробітництва

Незалежно від форми міжнародне співробітництво здійснюється через відповідний запит (доручення, клопотання) – це засноване на міжнародно-правових нормах втілене у належну процесуальну форму звернення слідчого, прокурора чи суду, який здійснює кримінальне провадження, до компетентної установи юстиції іноземної держави або міжнародної організації з проханням про проведення окремих процесуальних дій, вручення документів, передачі предметів, отримання інформації чи здійснення інших процесуальних видів взаємодії, яке виконується відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства обох держав.

Запит і долучені до нього документи складаються у письмовій формі, засвідчуються підписом уповноваженої особи та печаткою відповідного органу.

Зазначені документи супроводжуються засвідченням у встановленому порядку перекладом мовою, визначеною відповідним міжнародним договором України, а за відсутності такого договору – офіційною мовою запитуваної сторони або іншою прийнятною для цієї сторони мовою.

Запит надсилається за кордон поштою, а в невідкладних випадках електронним, факсимільним або іншим засобом зв'язку. У такому разі оригінал запиту надсилається поштою не пізніше трьох днів з моменту його передання електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку.

Уповноважений (центральний) орган України може прийняти до розгляду запит, який надійшов від запитуючої сторони електронним, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Виконання такого запиту здійснюється виключно за умови підтвердження надіслання або передачі його оригіналу. Направлення компетентному органу іноземної держави матеріалів виконання запиту можливе тільки після отримання українською стороною оригіналу запиту.

Документи, які направляються у зв'язку із запитом про міжнародне співробітництво, якщо їх складено, засвідчено у відповідній формі офіційною особою компетентного органу запитуючої сторони або запитуваної сторони і скріплено гербовою печаткою компетентного органу, приймаються на території України без додаткового засвідчення (легалізації) у разі, якщо це передбачено міжнародним договором України.

Відомості, які містяться в матеріалах, отриманих у результаті виконання дій, передбачених у запиті про міжнародне співробітництво, органами

іноземної держави та за процедурою, передбаченою законодавством запитуваної держави, **не потребують легалізації і визнаються судом допустимими**, якщо під час їх отримання не було порушено засади справедливого судочинства, права людини і основоположні свободи. Правовий статус учасників кримінального провадження в іноземній державі не потребує додаткового встановлення за правилами КПК України.

Речові докази і документи, передані запитуваною стороною на виконання запиту (доручення, клопотання) компетентного органу України у порядку міжнародного співробітництва, зберігаються в порядку, встановленому КПК України для зберігання речових доказів та документів, та відповідно до Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 року № 1104 **«Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України»**.

Тема 2. Міжнародно-правова допомога при проведенні процесуальних дій. Порядок підготовки та передачі матеріалів міжнародних запитів (доручень) до компетентних органів іноземних держав, у яких запитується про необхідність проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій

Процесуальні дії, які можуть бути проведені в порядку надання міжнародної правової допомоги – це будь-які процесуальні дії, передбачені КПК України або міжнародним договором.

Зокрема, це:

- вручення документів (стаття 564 КПК України);
- виклик особи, яка перебуває за межами України (стаття 566 КПК України);
- допит за запитом компетентного органу іноземної держави та за запитами компетентного органу України проводиться у присутності слідчого судді за місцезнаходженням особи за допомогою відео- або телефонної конференції (стаття 567 КПК України);
- розшук, арешт і конфіскація майна (стаття 568 КПК України); контрольована поставка (стаття 569 КПК України).

Процесуальний порядок направлення запиту до іноземного компетентного органу про міжнародну правову допомогу.

При виникненні необхідності у ході кримінального провадження в правовій допомозі іноземної держави суд, прокурор або слідчий за погодженням з прокурором надсилає до уповноваженого (центрального) органу України запит про міжнародну правову допомогу.

Запит може бути складений у формі доручення та повинен містити:

- 1) назву органу, який звертається за допомогою, та компетентного органу запитуваної сторони;
- 2) посилання на відповідний міжнародний договір або на дотримання засади взаємності;
- 3) найменування кримінального провадження, щодо якого запитується міжнародна правова допомога;

- 4) стислий опис кримінального правопорушення, що є предметом кримінального провадження, та його правову кваліфікацію (крім запиту про вручення особі документів або викликів до суду);
- 5) відомості про повідомлену підозру, обвинувачення з викладенням повного тексту відповідних статей Кримінального кодексу України (крім запиту про вручення особі документів або викликів до суду);
- 6) відомості про відповідну особу, зокрема її ім'я та прізвище, процесуальний статус, місце проживання або перебування, громадянство, інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту, а також зв'язок цієї особи із предметом кримінального провадження;
- 7) чіткий перелік запитуваних процесуальних дій та обґрунтування їхнього зв'язку із предметом кримінального провадження;
- 8) відомості про осіб, присутність яких вважається необхідною під час виконання процесуальних дій, і обґрунтування цієї необхідності (крім запиту про вручення особі документів або викликів до суду);
- 9) інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту або передбачені міжнародним договором чи вимогою компетентного органу запитуваної сторони.

Додатки до запиту:

1. До запиту про допит особи як свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого додається належним чином засвідчений витяг відповідних статей КПК з метою роз'яснення особі її процесуальних прав і обов'язків.
2. Перелік питань, які слід поставити свідку, потерпілому, експерту, підозрюваному або обвинуваченому, або відомості, які необхідно отримати від особи.
3. До запиту про проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації майна або інших процесуальних дій, дозвіл на проведення яких надається судом згідно з КПК України, додається інформація про докази, які обґрунтовують потребу у відповідних заходах. Тож у разі, якщо при зверненні за допомогою в іноземній державі необхідно виконати процесуальну дію, для проведення якої в Україні потрібен дозвіл прокурора або суду, така процесуальна дія може запитуватися лише після надання відповідного дозволу прокурором або судом у порядку, встановленому КПК України. Належно засвідчена копія такого дозволу долучається до матеріалів запиту.

Відповідний центральний орган України (Генеральна прокуратура України, Національне антикорупційне бюро України чи Міністерство юстиції

України) розглядає запит на предмет обґрунтованості і відповідності вимогам законів та міжнародних договорів України.

У разі прийняття рішення про направлення запиту уповноважений (центральний) орган України **протягом десяти днів** надсилає запит уповноваженому (центральному) органу запитуваної сторони безпосередньо або дипломатичним шляхом.

У разі відмови у направленні запиту всі матеріали протягом десяти днів повертаються відповідному органу України з викладом недоліків, які потрібно усунути, або з поясненням причин неможливості направлення запиту.

Процесуальний порядок розгляду запиту іноземного компетентного органу про міжнародну правову допомогу.

Отримавши запит про міжнародну правову допомогу від запитуючої сторони, уповноважений (центральний) орган України розглядає його на предмет обґрунтованості і відповідності вимогам законів або міжнародних договорів України та **приймає рішення щодо:**

- 1) доручення його виконання органу досудового розслідування, прокуратури або суду з одночасним вжиттям заходів щодо забезпечення умов конфіденційності;
- 2) можливості виконання запиту із застосуванням законодавства іноземної держави;
- 3) відкладення виконання, якщо це може перешкоджати кримінальному провадженню на території України, або погоджує з компетентним органом іноземної держави можливість виконання запиту на певних умовах;
- 4) відмови у виконанні запиту з підстав, передбачених КПК України;
- 5) можливості виконання запиту, якщо витрати на таке виконання явно перевищуватимуть завдану кримінальним правопорушенням шкоду або явно не відповідатимуть тяжкості кримінального правопорушення (якщо це не суперечить міжнародному договору України);
- 6) вчинення інших дій, передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Виключно центральним органом України – Генеральною прокуратурою України чи Міністерством юстиції України – приймається рішення за запитом (дорученням) про міжнародну правову допомогу щодо:

- 1) присутності представника компетентного органу іноземної держави під час надання міжнародної правової допомоги. Якщо запит (доручення) про міжнародну правову допомогу, що передбачає присутність

- представника, його копію невідкладно надсилають до уповноваженого (центрального) органу для вирішення в цій частині;
- 2) надання компетентним органам іноземної держави гарантій щодо умов виконання запиту (доручення) та отримання таких гарантій від інших держав;
 - 3) тимчасової передачі особи, яка відбуває покарання, для участі у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях.

Запитуючій стороні може бути відмовлено у задоволенні запиту про правову допомогу у випадках, передбачених міжнародним договором України.

За відсутності міжнародного договору України у виконанні запиту повинно бути відмовлено, якщо:

- 1) виконання запиту суперечитиме конституційним засадам чи може завдати шкоди суверенітету, безпеці, громадському порядку або іншим інтересам України;
- 2) запит стосується правопорушення, за яке в Україні стосовно тієї самої особи судом прийнято рішення, яке набрало законної сили;
- 3) запитуюча сторона не забезпечує взаємності у цій сфері;
- 4) запит стосується діяння, яке не є кримінальним правопорушенням за законом України про кримінальну відповідальність;
- 5) є достатні підстави вважати, що запит спрямований на переслідування, засудження або покарання особи за ознаками її раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;
- 6) запит стосується кримінального правопорушення, яке є предметом досудового розслідування або судового розгляду в Україні.

У разі відмови у задоволенні запиту уповноважений (центральный) орган України повідомляє запитуючій стороні причини відмови, а також умови, за яких запит може бути розглянутий повторно, і повертає запит.

Якщо є підстави для відмови у задоволенні запиту або для його відкладення, уповноважений (центральный) орган України може узгодити із запитуючою стороною порядок виконання запиту за певних обмежень. Якщо запитуюча сторона погоджується з визначеними умовами, запит задовольняється після виконання запитуючою стороною цих умов.

Надання правової допомоги може бути повністю або частково відкладене, якщо виконання доручення перешкоджатиме досудовому розслідуванню або судовому розгляду, що триває в Україні.

У разі прийняття рішення про задоволення запиту уповноважений (центральний) орган України надсилає запит компетентному органу України для виконання.

У межах повноважень Генеральна прокуратура України має право надавати вказівки щодо забезпечення належного, повного та своєчасного виконання такого запиту. Наведені вказівки є обов'язковими до виконання відповідним компетентним органом України.

Запит компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу виконується упродовж одного місяця з дати його надходження до безпосереднього виконавця. За необхідності виконання складних та великих за обсягами процесуальних дій, у тому числі таких, що потребують погодження прокурора або можуть бути проведені лише на підставі ухвали слідчого судді, строк виконання може бути продовжений центральним органом України або органом, уповноваженим здійснювати зносини з компетентними органами іноземної держави.

У цьому випадку, відповідно до вимог пункту 7.17 наказу Генерального прокурора України від 18 вересня 2015 року № 223, за п'ять днів до закінчення строку виконання запиту прокурору необхідно вживати заходів для забезпечення надходження до уповноваженого (центрального) органу обґрунтованого клопотання про необхідність продовження строку виконання запиту. При проведенні великої кількості запитуваних процесуальних дій та отриманні значних за обсягами матеріалів невідкладно надсилати їх відповідними частинами до уповноваженого (центрального) органу або іноземного компетентного органу (за наявності вказівки уповноваженого (центрального) органу України).

Якщо для виконання запиту компетентного органу іноземної держави необхідно провести процесуальну дію, виконання якої в Україні можливе лише з дозволу прокурора або суду, така дія здійснюється лише за умови отримання відповідного дозволу в порядку, передбаченому КПК України, навіть якщо законодавство запитуючої сторони цього не передбачає. Підставою для вирішення питання щодо надання такого дозволу є матеріали звернення компетентного органу іноземної держави.

Представник компетентного органу іноземної держави, дозвіл на присутність якого надано Генеральною прокуратурою України чи Міністерством юстиції України, не має права самостійно проводити на території України

будь-які процесуальні дії. У разі присутності під час проведення процесуальних дій такі представники повинні дотримуватися вимог законів України. Ці особи мають право спостерігати за проведенням процесуальних дій та вносити зауваження та пропозиції щодо їх проведення, з дозволу слідчого, прокурора або суду ставити запитання, а також робити записи, у тому числі із застосуванням технічних засобів.

Складені органом досудового розслідування, слідчим, прокурором або суддею документи для забезпечення виконання запиту про міжнародну правову допомогу *підписуються зазначеними посадовими особами та скріплюються печаткою відповідного органу.*

Отримані за результатами виконання запиту від інших відомств, установ чи підприємств (незалежно від форми власності) документи повинні бути підписані їхніми керівниками та скріплені печаткою відповідного відомства, установи чи підприємства. Орган досудового розслідування або слідчий передає матеріали виконання запиту прокурору, який здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування, для перевірки повноти і законності проведених слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Документи, отримані внаслідок виконання запиту, *засвідчуються гербовою печаткою компетентного органу, який проводив процесуальні дії,* та передаються уповноваженому (центральному) органу України для передання запитуючій стороні без перекладу, якщо інше не передбачено міжнародним договором. У разі неправильного або неповного виконання запиту уповноважений (центральный) орган має право вимагати додаткових заходів для виконання запиту.

У разі задоволення запиту уповноважений (центральный) орган України зобов'язаний забезпечити передання уповноваженому (центральному) органу запитуючої сторони матеріалів, одержаних у результаті виконання запиту.

Отримані під час виконання запиту про міжнародну правову допомогу документи направляються компетентному органу іноземної держави у порядку, встановленому відповідним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а у разі відсутності такого договору – дипломатичним шляхом. Уповноважений (центральный) орган України надсилає матеріали, отримані під час виконання запиту, уповноваженому (центральному) органу запитуючої сторони протягом десяти календарних днів після їх отримання від компетентного органу України.

При передачі матеріалів компетентному органу іноземної держави центральный орган України щодо міжнародної правової допомоги або орган, уповноважений здійснювати зносини з компетентними органами іноземної

держави, може встановити відповідно до законодавства та міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, обмеження щодо використання таких матеріалів.

Особливі порядки кримінальних проваджень на підставі угод у формі приватного обвинувачення

Мета: Поглиблення знань та навичок у питаннях кримінального провадження на підставі угоди. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення

Тема 1. **Особливі порядки кримінальних проваджень на підставі угод та у формі приватного обвинувачення**

Кримінальне провадження на підставі угод

В кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод:

- угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим;
- угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості.

Угода про примирення

Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним може бути укладена у провадженні щодо злочинів невеликої і середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Угода про примирення укладається за *ініціативою* потерпілого чи підозрюваного (ч. 1 ст. 469 КПК України).

Важливо! Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами (*за винятком слідчого, прокурора*).

Необхідно пам'ятати, що слідчий, прокурор зобов'язані поінформувати підозрюваного, потерпілого про їх право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення (ч. 7 ст. 469 КПК України).

У випадку, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними, угода може бути укладена з одним (кількома) з підозрюваних.

Важливо. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

У випадку, якщо в кримінальному провадженні *беруть участь кілька потерпілих* від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими.

Якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди

досягнута не з усіма потерпілими, угода може бути укладена з одним (кількома) з потерпілих. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), яка досягла згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

В угоді про примирення зазначаються (ст. 471 КПК України):

- її сторони;
- формулювання підозри;
- правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- істотні для відповідного кримінального провадження обставини;
- розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення;
- узгоджене покарання та згода сторін на його призначення;
- наслідки укладення та затвердження угоди;
- наслідки невиконання угоди.

В угоді зазначається дата її укладення, та вона скріплюється підписами сторін.

Наслідком укладення та затвердження угоди про примирення є:

- а) для підозрюваного – обмеження права оскарження вироку;
- б) для потерпілого – обмеження права оскарження вироку та позбавлення права вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення, змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди.

Угода про визнання винуватості

Угода між прокурором та підозрюваним про визнання винуватості може бути укладена у провадженні щодо злочинів невеликої тяжкості, злочинів середньої тяжкості, тяжких злочинів, та внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам.

Важливо. Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, не допускається.

На відміну від угоди про примирення, угода про визнання винуватості може бути укладена за *ініціативою* прокурора або підозрюваного (ч. 2 ст. 469 КПК України).

Укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру і до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Важливо. У разі недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання і затвердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як визнання своєї винуватості.

Прокурор при вирішенні питання про укладення угоди про визнання винуватості зобов'язаний враховувати такі обставини (ст. 470 КПК України):

- ступінь та характер сприяння підозрюваного у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб;
- характер і тяжкість підозри;
- наявність суспільного інтересу в забезпеченні більш швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень;
- наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких кримінальних правопорушень.

В угоді про визнання винуватості зазначаються (ст. 472 КПК України):

- її сторони;
- формулювання підозри;
- його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- істотні для відповідного кримінального провадження обставини;
- беззастережне визнання підозрюваним своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення;
- обов'язки підозрюваного щодо співробітництва у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце);
- умови часткового звільнення підозрюваного від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення;
- узгоджене покарання та згода підозрюваного на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням;
- наслідки укладення та затвердження угоди;
- наслідки невиконання угоди.

В угоді зазначається дата її укладення та вона скріплюється підписами сторін.

Важливо! Наслідком укладення та затвердження угоди про визнання винуватості для прокурора, підозрюваного є обмеження їх права оскарження вироку. Для підозрюваного також у його відмові від здійснення наступних таких прав як право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний

довести кожну обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права: допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, також право подавати клопотання про виклик свідків і подавати докази, що свідчать на його користь.

Якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, то обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду.

Важливо! Прокурор має право відкласти направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою до отримання висновку експерта або завершення проведення інших слідчих (розшукових) дій, які необхідні для збирання та фіксації доказів, що можуть бути втрачені зі спливом часу, або які не можливо буде провести пізніше без суттєвої шкоди для їх результату у разі відмови суду в затвердженні угоди.

Повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається.

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення

Приватне обвинувачення (в матеріальному аспекті) – це надання потерпілим відповідному органу звернення (із проханням про притягнення до відповідальності) та відомостей про факти щодо наявності суспільно небезпечного і протиправного посягання, яке підпадає під конкретний склад злочину, з можливістю його вирішення на власний розсуд.

У процесуальному аспекті приватне обвинувачення – це регламентований законом особливий вид кримінально-процесуальної діяльності приватного обвинувача, який включає звернення до державних органів із твердженням щодо винуватості конкретної особи, подальше підтримання нею обвинувачення у суді, збирання доказів винуватості цієї особи та право відмовитися від пред'явленого обвинувачення.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає, що у випадках, коли злочин не становить значної суспільної небезпеки кримінальне провадження починається лише за заявою потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених законом, – його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором *лише на підставі заяви потерпілого* щодо кримінальних правопорушень, передбачених:

1) частиною першою статті 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження без обтяжуючих обставин), статтею 125 (умисне легке тілесне ушкодження), частиною першою статті 126 (умисне завдання удару, побоїв

або вчинення інших насильницьких дій, без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 129 (погроза вбивством без обтяжуючих обставин), статтею 132 (розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби), частиною першою статті 133 (зараження венеричною хворобою без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 135 (залишення в небезпеці без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 136 (ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 139 (ненадання допомоги хворому медичним працівником без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 142 (незаконне проведення дослідів над людиною без обтяжуючих обставин), статтею 145 (незаконне розголошення лікарської таємниці), частиною першою статті 152 (зґвалтування без обтяжуючих обставин), статтею 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок), частиною першою статті 161 (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 162 (порушення недоторканності житла без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 163 (порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 164 (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 165 (ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 168 (розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 176 (порушення авторського права і суміжних прав без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 177 (порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію), статтею 180 (перешкоджання здійсненню релігійного обряду), статтею 182 (порушення недоторканності приватного життя), частиною першою статті 194 (умисне знищення або пошкодження майна без обтяжуючих обставин), статтею 195 (погроза знищення майна), статтею 197 (порушення обов'язків щодо охорони майна), статтею 203⁻¹ (незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва), частиною першою статті 206 (протидія законній господарській діяльності без обтяжуючих обставин), статтею 219 (доведення до банкрутства – щодо дій, якими завдано шкоду кредиторам), статтею 229 (незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення

походження товару), статтею 231 (незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю), статтею 232 (розголошення комерційної або банківської таємниці), статтею 232⁻¹ (незаконне використання інсайдерської інформації – щодо дій, якими заподіяно шкоду правам, свободам та інтересам окремих громадян або інтересам юридичних осіб), статтею 232⁻² (приховування інформації про діяльність емітента), частиною першою статті 355 (примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань без обтяжуючих обставин), статтею 356 (самоправство – щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян або інтересам власника), частиною першою статті 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, без обтяжуючих обставин), статтею 364⁻¹ (зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), статтею 365⁻¹ (перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), статтею 365⁻² (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги) Кримінального кодексу України;

2) ч. 2 ст. 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин), ч. 2 ст. 126 (побої і мордування за обтяжуючих обставин, за виключенням випадків, якщо такі дії вчинені групою осіб), ст. 128 (необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження), ч. 1 ст. 130 (свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини), ч. 1 ст. 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини без обтяжуючих обставин), частина друга ст. 152 (згвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ст.ст. 153–155 Кримінального кодексу України), ч. 1 ст. 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом), ч. 1 ст. 286 (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 296 (хуліганство без обтяжуючих обставин), ч. 2 ст. 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, за обтяжуючих

обставин), ч. 2 ст. 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї) Кримінального кодексу України – якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого;

3) ст. 185 (крадіжка, крім крадіжки, вчиненої організованою групою), ст. 186 (грабіж, крім грабежу, вчиненого організованою групою), ст. 189 (вимагання, крім вимагання, вчиненого організованою групою, а також поєднаного з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи), ст. 190 (шахрайство, крім шахрайства, вчиненого організованою групою), ст. 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, крім вчиненого організованою групою, або шкода від якого завдана державним інтересам), ст. 192 (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою), ч.ч. 1, 2 ст. 289 (незаконне заволодіння транспортним засобом без особливо обтяжуючих обставин), ст. 357 (викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження) Кримінального кодексу України – якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого.

Загальні особливості провадженням у формі приватного обвинувачення:

- провадження у формі приватного обвинувачення стосується певної категорії кримінальних правопорушень – передбачених ст. 477 КПК України;
- провадження розпочинається лише на підставі заяви про вчинення кримінального правопорушення, що подається до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення (ст. 478 КПК України);
- якщо потерпілий, а у випадках, передбачених КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні – кримінальне провадження закривається (п. 7 ч.1 ст. 284 КПК України);
- відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї (ст. 479 КПК України).

Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після

самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування.

Важливо. Якщо в процесі досудового розслідування буде встановлено, що воно розпочато за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 477 КПК України, при цьому відсутня заява потерпілого, то відповідно до ст. 26 КПК України кримінальне провадження закривається.

Також, потерпілий може відмовитися від обвинувачення, що також є підставою для закриття кримінального провадження (ч. 7 ст. 284 КПК).

Якщо потерпілих кілька, то дане питання вирішується в індивідуальному порядку, тобто кожний з них може подати заяву про вчинення відносно нього кримінального правопорушення, яким завдано йому шкоду. Якщо потерпілий є неповнолітнім або особою, яка не здатна самостійно захищати свої інтереси, заяву про вчинене кримінальне правопорушення може подати його законний представник. Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний (ч. 2 ст. 44 КПК України).

Важливо! Потерпілий має право подати до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення.

В процесі досудового розслідування потерпілий може прийняти рішення про укладення угоди про примирення. Відповідно до 469 КПК України угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного. Потерпілий може ініціюватися укладення угоди про примирення з підозрюваним в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Важливо! У разі якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими. На відміну від відмови потерпілого від обвинувачення, укладення угоди про примирення не може бути підставою для закриття кримінального провадження. Якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається прокурором до суду для вирішення питання про її затвердження вироком суду.

Важливо! Законодавець передбачає можливість зміни приватного обвинувачення на державне, і навпаки. Якщо під час кримінального провадження у формі приватного обвинувачення слідчим буде перекваліфіковано дії підозрюваного, які передбачені статтею КК України, що не входить до переліку ст. 477 КПК України, тоді досудове розслідування здійснюється в загальному порядку, незалежно від згоди на те потерпілого.

Основи кримінального аналізу

Мета: Напрацювання слідчими навичок, необхідних для аналізу великих обсягів інформації з різних джерел

Тема 1. Кримінальний аналіз: складові процесу (збір, оцінка, упорядкування даних, логічне обґрунтування)

Аналіз зв'язків: побудова асоціативних матриць та побудова схем зв'язків

Інформація – це матеріали з різних джерел, у тому числі і наглядів, звітів, чуток та інших джерел. Сама інформація може бути правдивою або помилковою, достовірною або недостовірною, підтвердженою або непідтвердженою, актуальною або неактуальною. Хоча в процесі «кримінальної розвідки» (збір, обробка і аналіз оперативно-розшукових даних) потрібне зберігання, організація і отримання інформації, виробництво оперативно-розшукових даних вимагає набагато більшого.

Кримінальна розвідка (оперативно-аналітична інформація) – це продукт збору, оцінки і інтерпретації інформації. Тому, кримінальну розвідку можна розглядати як інформацію з доданою складовою. Додана складова є результатом аналізу – роз'ясненням значення самої інформації.

По своєму характеру, кримінальна розвідка може бути загального характеру або спеціалізованою. Кримінальна розвідка загального характеру націлена на широкий спектр злочинних діянь, звичайно у сфері невеликих відомств або юрисдикцій. Спеціалізована кримінальна розвідка призначена для певного типу злочинної діяльності або об'єкту, як наркотики, промислове шпигунство або організована злочинність.

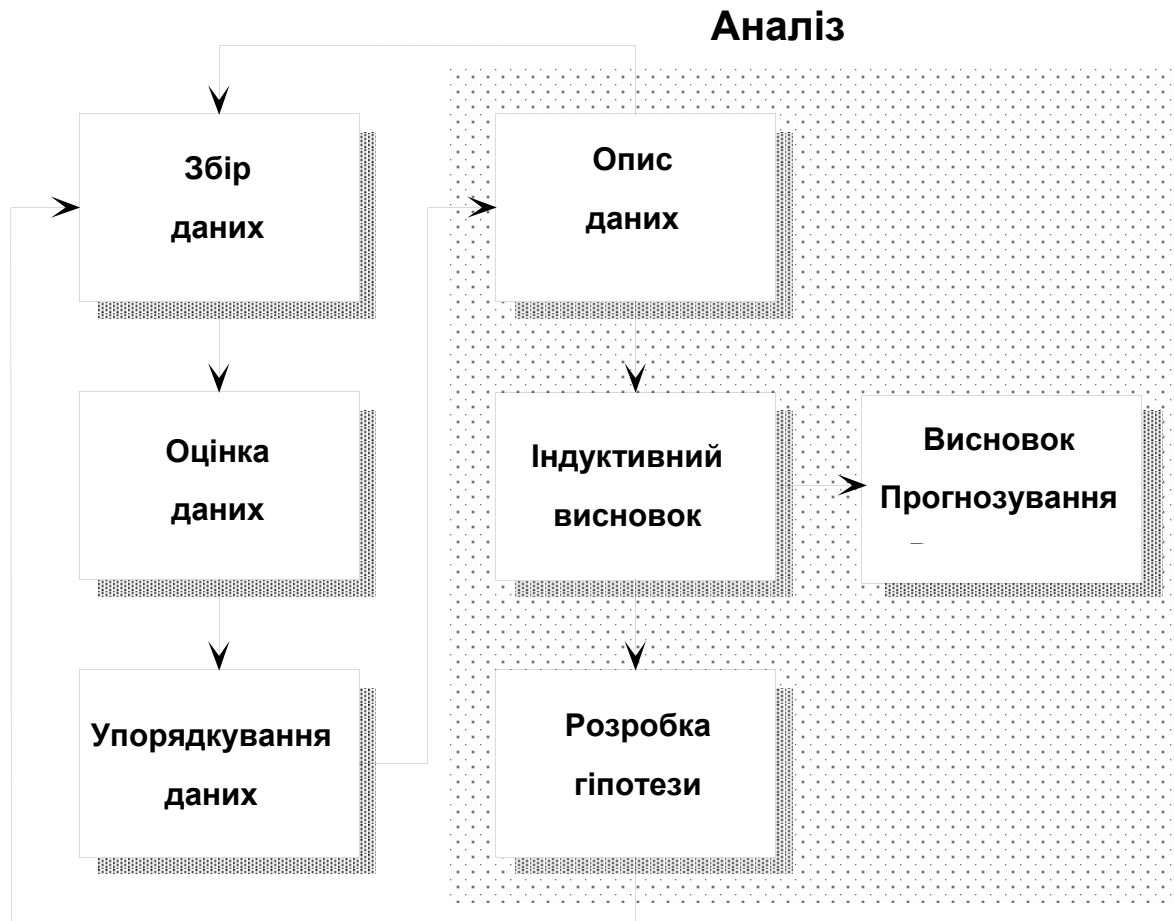
Кримінальна розвідка має тактичне і стратегічне вживання. Тактична кримінальна розвідка націлений на короткострокові задачі правоохоронних органів або поточну справу, маючи у вигляді негайні дії – затримання, накладення арешту, вилучення. Стратегічна кримінальна розвідка застосовується для більш масштабних довгострокових проблем і цілей, зокрема, для виявлення крупних фігур злочинного світу або синдикатів, прогнозування зростання видів злочинної діяльності і встановлення пріоритетів діяльності правоохоронних органів.

Складові процесу «кримінальної розвідки»

Для розуміння процесу «кримінальної розвідки», доцільно охарактеризувати його основні складові як окремі і специфічні етапи або функції. Але

слід пам'ятати, що ці складові взаємозв'язані і зрештою їх необхідно розглядати як систему.

На малюнку 1.1 ілюструються взаємостосунки компонентів.

Малюнок 1.1. Складові процесу «кримінальної розвідки»

Процес кримінальної розвідки, є ланцюгом оперативних дій або процедур, що ведуть до найточнішого і обґрунтованого висновку з даної інформації. Інформація збирається, оцінюється, і упорядковується. Аналітичний етап процесу починається з отримання відповідних даних і їх організації у формі, що дозволяє розумінню їх значення. Даний етап, опис даних, сприяє виявленню відсутньої інформації і допомагає направляти подальші заходи по збору даних на отримання відсутніх даних (згідно напрямку стрілки від опису даних до збору даних). Їм також утворюється основа для вживання індуктивного висновку з метою розробки однієї або більш гіпотез про ключові аспекти злочинної діяльності.

Гіпотези апробовуються повторенням збору, оцінки, впорядкування, опису даних і індуктивного циклу обґрунтування. Кожного разу при повторенні циклу, він все сильніше націлюється на конкретні види інформації,

необхідної для підтвердження або спростування гіпотези, що веде до формування висновку з високим рівнем надійності. Кінцева мета справжнього процесу полягає в забезпеченні даного висновку – висновку, прогнозування або розрахунків, на основі яких можна діяти з упевненістю.

Кожний з компонентів процесу «кримінальної розвідки» більш детально розглядається в решті частини даного розділу.

Збір даних

Збір даних є цілеспрямованим збором інформації відкритими і прихованими методами, зі всіляких джерел, у тому числі і правоохоронних і інших відомств і осіб. Нижче перераховані деякі джерела збору даних:

Конфіденційні інформатори: обличчя з безпосереднім доступом до інформації, що має відношення до незаконних форм діяльності і систем, які надають цю інформацію правоохоронним органам.

Операції під прикриттям: навмисне і заплановане розміщення співробітників (необов'язково, щоб були штатні співробітники правоохоронних органів) в незаконній системі з метою отримання певних елементів інформації про систему.

Попередні розслідування: висновки, зроблені на основі попереднього збору і аналізу інформації про відповідну діяльність по боротьбі з кримінальною діяльністю, організаціями і особами.

Правові інструменти: вживання інструментів як арешт і повістки в суд для отримання інформації із захищених джерел або осіб, що відмовляються від співпраці.

Системи по зберіганню і отримання інформації: вживання даних, які вже зібрані і зберігаються в сховищі даних, таких як картотека або комп'ютерна база даних.

Речові докази: інформація про фізичне положення, одержана з місця злочину, про жертву, про підозрювану особу і його оточення.

Аудіо-, відеоконтроль особи: таємний нагляд за їх діяльністю.

Технічний нагляд: прихований нагляд за діяльністю і запис із застосуванням технічних засобів.

Взаємний обмін: інформація, яка одержана або обмінена з іншим правоохоронним органом.

Регіональні мережі «кримінальної розвідки»: агентства по обміну інформацією, які надають деякі послуги з підтримки в конкретному регіоні;

Відкриті джерела: залучення інформації, вже зібраної державними відомствами і іншими установами, у тому числі і даних держустанов;

Відкриті посилання: Наукові роботи і інші джерела як газети, журнали, ЗМІ.

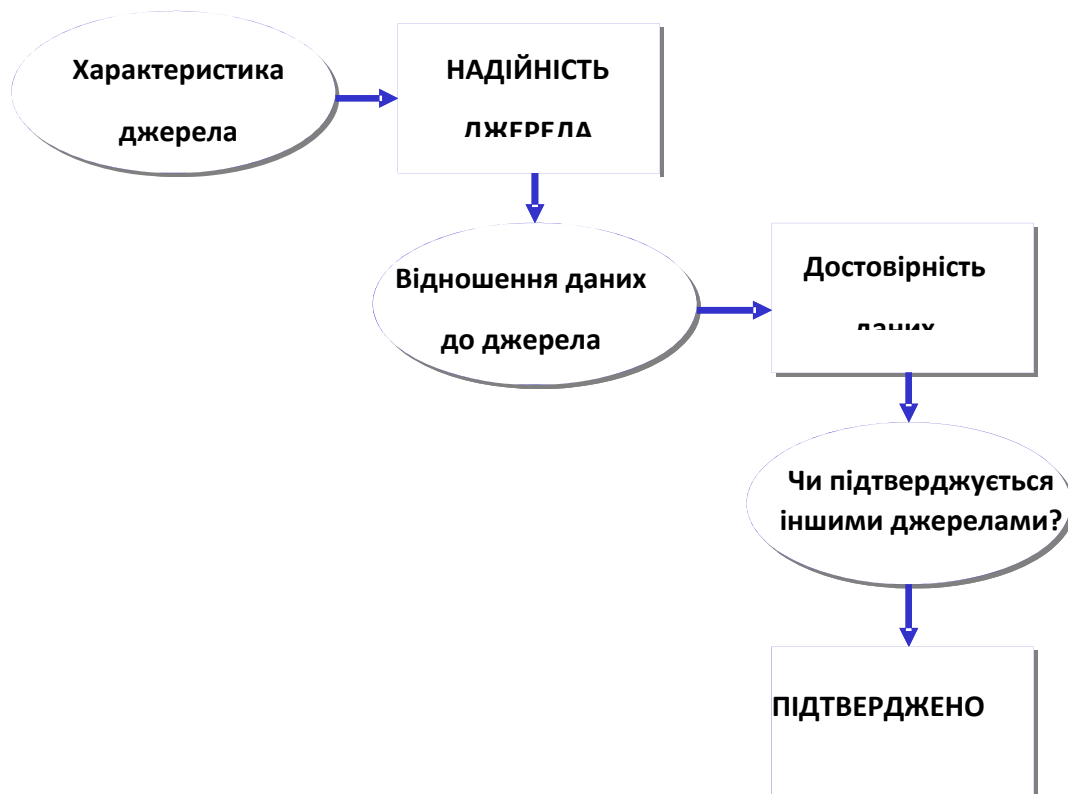
Інтерв'ю: інформація, одержана шляхом використання запланованого, але неформального діалогу, при цьому учасники не відносяться один до одного вороже.

Допит: аналогічно інтерв'ю, але з виключенням, що між сторонами може бути атмосфера ворожості.

Дебріфінг: офіційна сесія питань і відповідей між членами того ж підрозділу, агентства або професії.

Оцінка даних

Після збору інформації, її необхідно оцінити. Належна оцінка вимагає оцінки надійності джерела інформації, а також достовірності або правдивості її змісту. Оцінка має критично важливе значення для аналітичного процесу і формуванню висновку. Упевненість, з якою можна зробити висновки залежить від якості даних, які ведуть до висновку. На малюнку 1.2 демонструється підхід до оцінки даних

Малюнок 1.2. Модель оцінки даних

Ефективна оцінка вимагає встановлення деяких знаків надійності джерела і обґрунтованості інформації для подальшого використання. В цих цілях використовуються засоби за оцінкою даних. В таблицях 1.1 і 1.2 ілюструються загальноприйняті шкали надійності джерела і обґрунтованості інформації.

Таблиця 1.1

Шкала надійності джерела

A = Надійний	• Немає сумнівів в достовірності, або компетентності • Цілком надійне минуле
B = Як правило, надійний	• незначні сумніви про автентичність, надійність або компетентність • У минулому, в більшості випадків інформація була достовірною
C = Досить надійний	• Сумнів в автентичності, достовірності • У минулому, частина інформації була надійною
D = Як правило, ненадійний	• Серйозні сумніви про автентичність, достовірність або обґрунтованість • Іноді виявлявся надійним
E = Ненадійний	• Відсутність автентичності, надійності і компетентності • У минулому, інформація була ненадійною
F = Неможливо оцінити	• Підстави для оцінки надійності джерела відсутні

Таблиця 1.2

Шкала надійності інформації

1 = Підтверджена	• Підтверджена іншими незалежними джерелами • Логічна за своєю суттю • Відповідають іншій інформації з цього питання
2 = Представляється достовірною	• Не підтверджена • Логічна за своєю суттю • Відповідають іншій інформації з цього питання
3 = Можливо, що достовірна	• Не підтверджена • Достатньо логічна за своєю суттю • Відповідають деякій іншій інформації з цього питання

4 = Достовірність береться під сумнів	• Не підтверджена • Можлива, але нелогічна • Не представляється достовірним на момент отримання, але вірогідність не виключається
5 = Маловірогідний	• Не підтверджена • Нелогічна за своєю суттю • Суперечить іншій інформації з цього питання
6 = Неможливо оцінити	• Підстави для оцінки достовірності інформації відсутні

Впорядкування

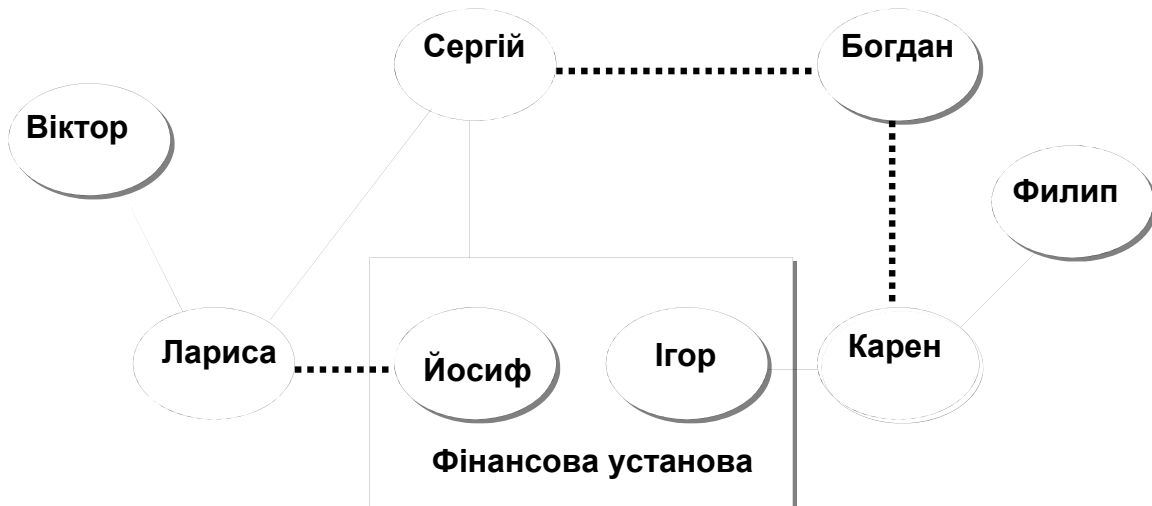
Впорядкування включає зберігання інформації і систему індексованих перехресних посилань для її витягання. Незалежно від засобів, що використовуються для впорядкування, мета полягає в забезпеченні оперативного і точного доступу до інформації, необхідної для аналізу.

Опис даних

Мета опису даних полягає в зборі і узагальненні наявної інформації, щоб його значення стало більш зрозумілим аналітику. Шматки інформації організовуються в таких формах, які сприяють розумінню і можуть допомогти аналітику або оперативній групі в зборі додаткової інформації, яка може бути потрібно. Приклади деяких методів по інтеграції і опису даних представлені і обговорюються нижче.

Аналіз взаємовідносин

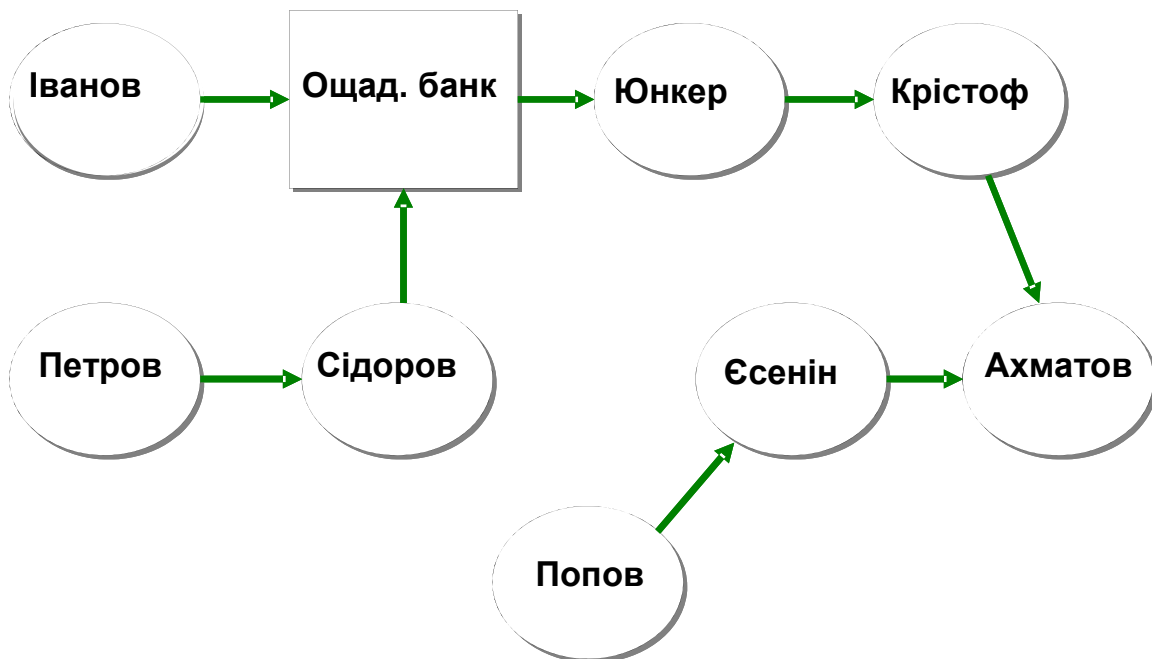
Аналіз взаємостосунків демонструє відносини між суб'єктами (фізичні особи, організації і т.д.). Нижче наведений приклад.

Малюнок 1.3. Приклад діаграми взаємостосунків.

Схема потоку

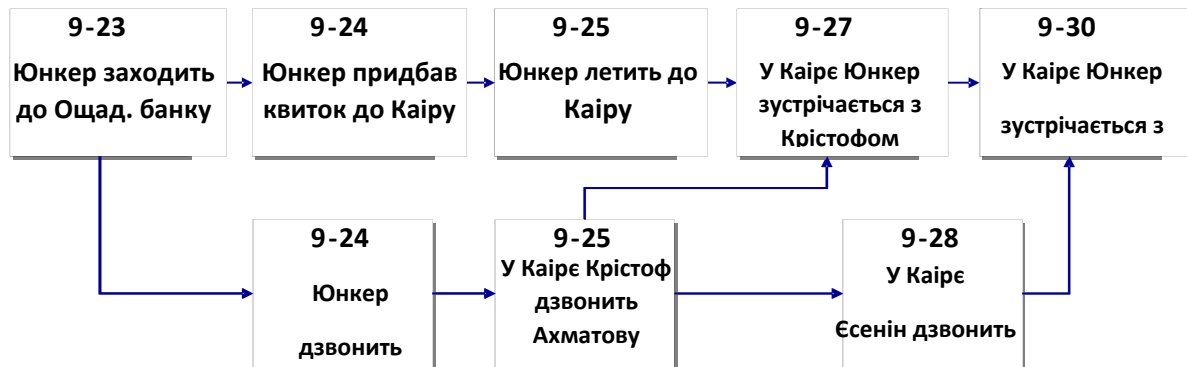
Схема потоку дій застосовується для ілюстрації потоку певних цінностей (гроші, наркотики, крадені товари і т.д.) серед груп суб'єктів – людей, місць, організацій, і т.д.

Малюнок 1.4. Приклад схеми послідовності дій

Складання схеми подій

Складання схеми заходів ілюструє хронологічний зв'язок між взаємозв'язаними подіями. Приклад наводиться в малюнку 1.5.

Малюнок 1.5. Приклад схеми подій

Складання схеми діяльності

Складання схеми діяльності ілюструє взаємодію декількох напрямів діяльності. Його можна використовувати для встановлення і опису системи або послідовності злочинного діяння – тобто *modus operandi* (з *lat.* «образ дії» тобто описи способу здійснення злочину).

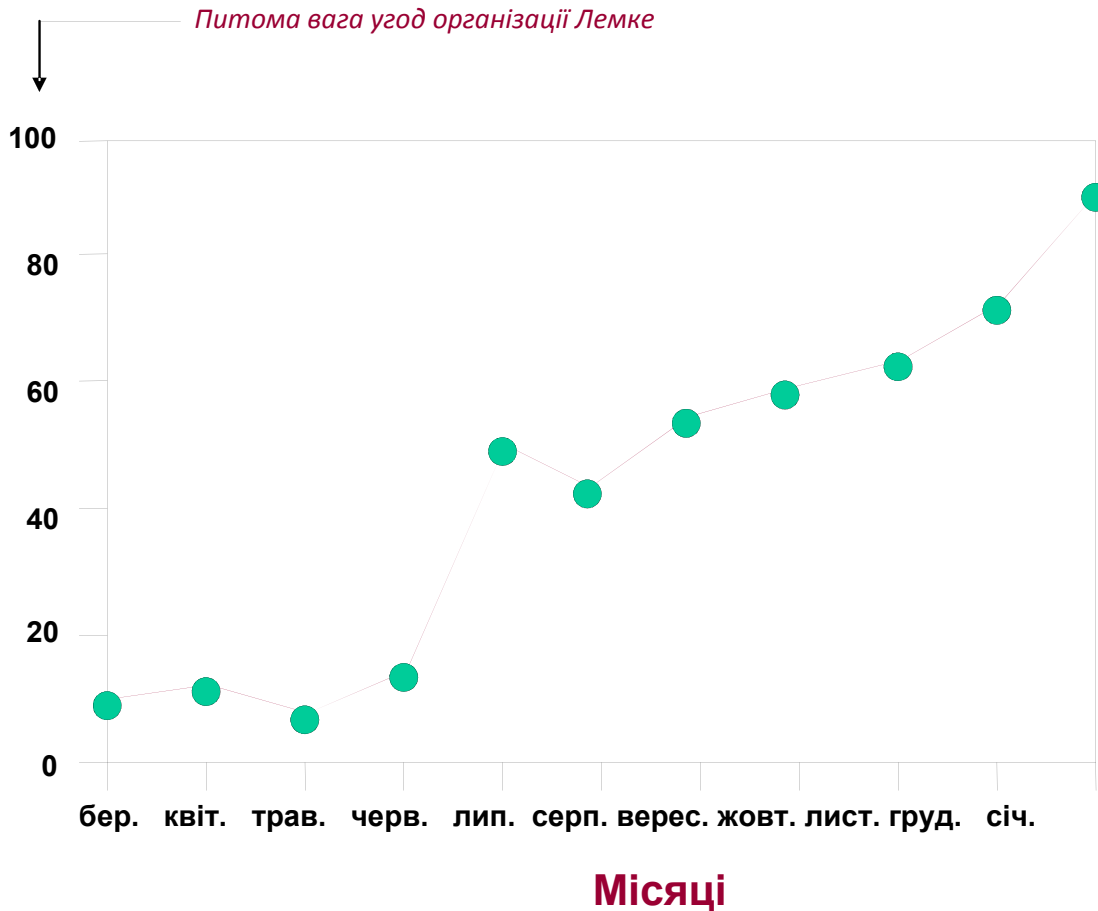
На малюнку 1.6 приводиться зразок схеми діяльності.

Малюнок 1.6. Приклад схеми діяльності.

Складання схеми частоти

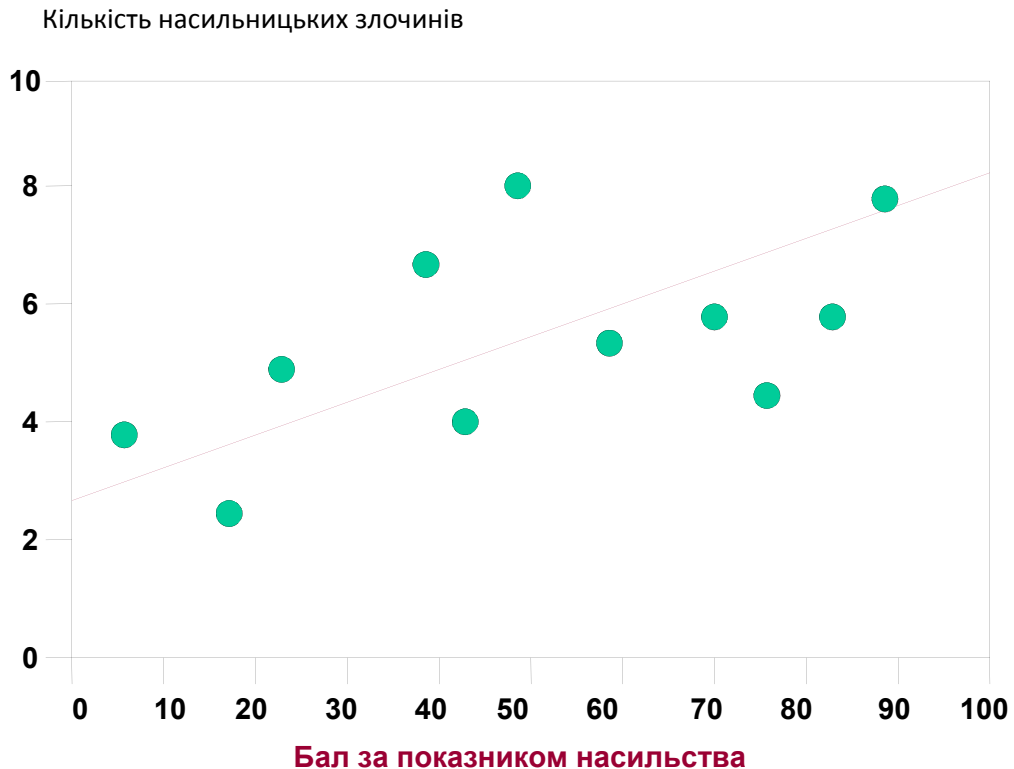
Складання схеми частоти є засобом для організації, узагальнення і інтерпретації кількісної інформації, особливо інформації про частоту подій і заходів. На малюнку 1.7 наводиться приклад схеми частоти.

Малюнок 1.7. Приклад схеми частоти.

Кореляція даних

Кореляція даних – підхід до виявлення та ілюстрації взаємостосунків між парою змінних – між рівнем злочинності і деяким чинником, який може зробити вплив на злочинність. На малюнку 1.8 наводиться приклад точкової діаграми (один метод рішення кореляції даних).

Малюнок 1.8. Приклад кореляції даних з точковою діаграмою.

Аналіз зв'язків: побудова асоціативних матриць та побудова схем зв'язків

У процесі розслідування кримінальних проваджень, а також здійснення оперативно-розшукової діяльності більша частина «сірих даних» перетворюється в комплексні і докладні письмові звіти. Інші дані, що відносяться до аналізу кримінально-карного діяння або можливої злочинної діяльності, найчастіше доволі об'ємні і містяться в різних формах.

Основна проблема для аналітиків полягає в організації інформації таким чином, щоб полегшити завдання по вилученню сенсу із зібраної інформації.

Аналітичний метод, що вивчається на описуваній сесії, називається аналізом взаємозв'язків. Інформація про взаємозв'язки між суб'єктами – фізичними особами, організаціями, місцями та ін. в означеному тренінгу викладається в графічному зображенні, для уточнення взаємозв'язків між ними і полегшення подальших висновків. Аналіз взаємозв'язків можна застосовувати щодо осіб, встановлених в ході аналізу.

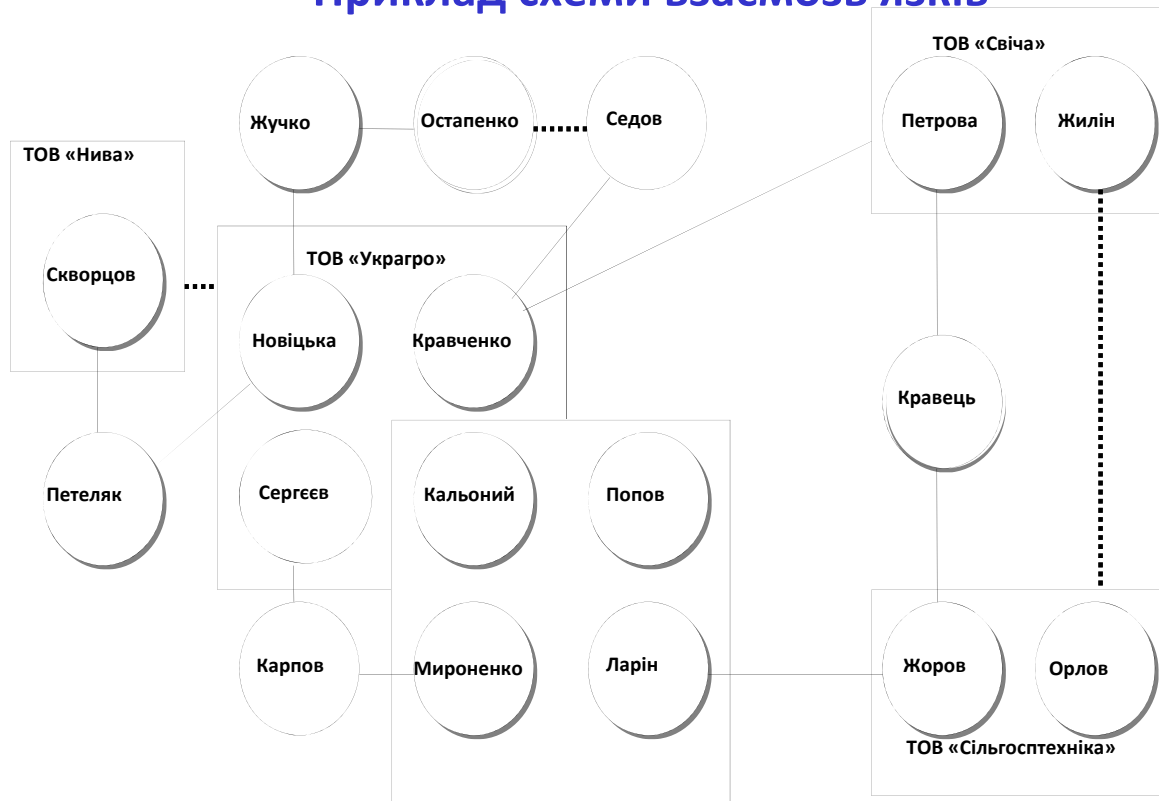
Як процес, аналіз взаємозв'язків складається з семи ступенів. Результатом вказаного процесу є схема взаємозв'язків на прикладі Малюнка 3–1.

Сім етапів аналізу взаємозв'язків викладені нижче:

1. Збір усіх «сірих» даних.
2. Визначення об'єктів схеми.

3. Складання матриці взаємозв'язків.
4. Кодування взаємозв'язків у матриці.
5. Визначення кількості взаємозв'язків для кожного об'єкта.
6. Складання попередньої схеми.
7. Уточнення і складання нового графіка.

Приклад схеми взаємозв'язків

1. Збір «сірих даних»

Збір усіх необхідних інформацій, відомостей, повідомлень джерел оперативної інформації, автоматизованих баз даних тощо.

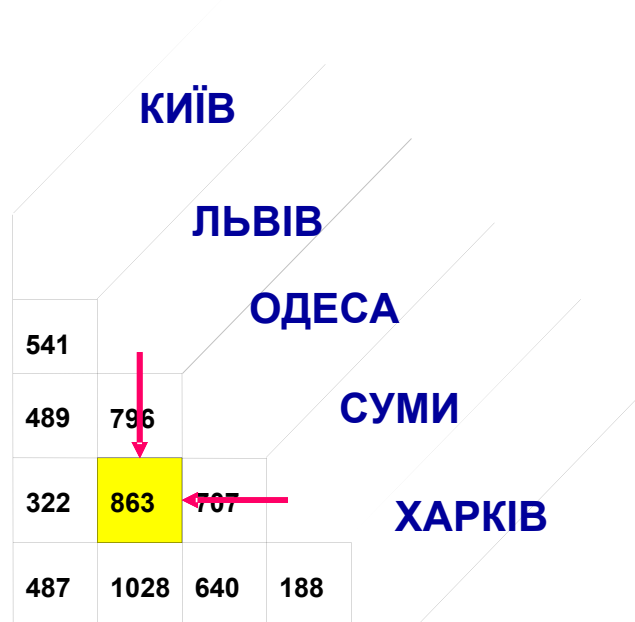
2. Визначення об'єктів схеми

Визначте об'єкти своєї схеми. Прочитайте свою інформацію і підкресліть або виділіть іншим кольором ті відомості, які можуть бути іменами людей та / або організацій, автомобільними номерами, адресами тощо.

3. Складання асоціативної матриці

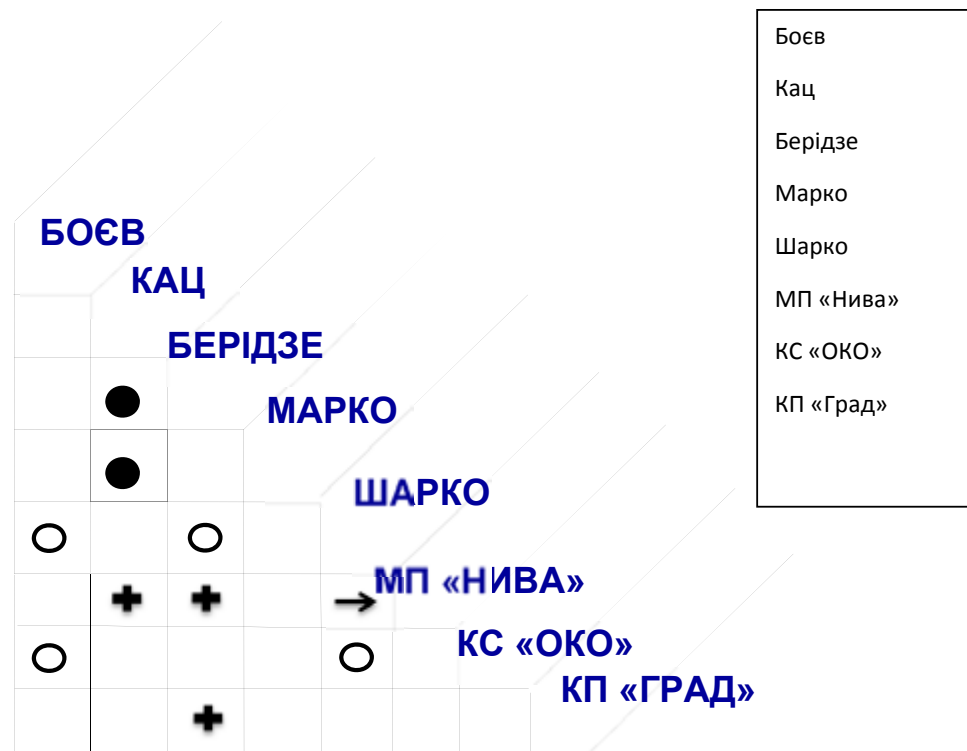
Матриця є проміжним кроком у складанні схеми взаємозв'язків. В діагональній осі матриці введіть імена осіб, що вказані в схемі. Введіть імена приватних осіб в алфавітному порядку. Після приватних осіб, в алфавітному порядку введіть назви організацій. Такі дані як автомобільні номери або адреси слід викласти у буквено-цифровому порядку після організацій.

Малюнок 3–2 являє собою приклад асоціативної матриці. Відстань між містами є основою для асоціації.

Малюнок 3–2. Асоціативна матриця відображає відстань між містами

Малюнок 3–5 являє собою зразок заповненої матриці із вказівкою взаємозв’язків осіб, означених раніше в малюнку 3–3.

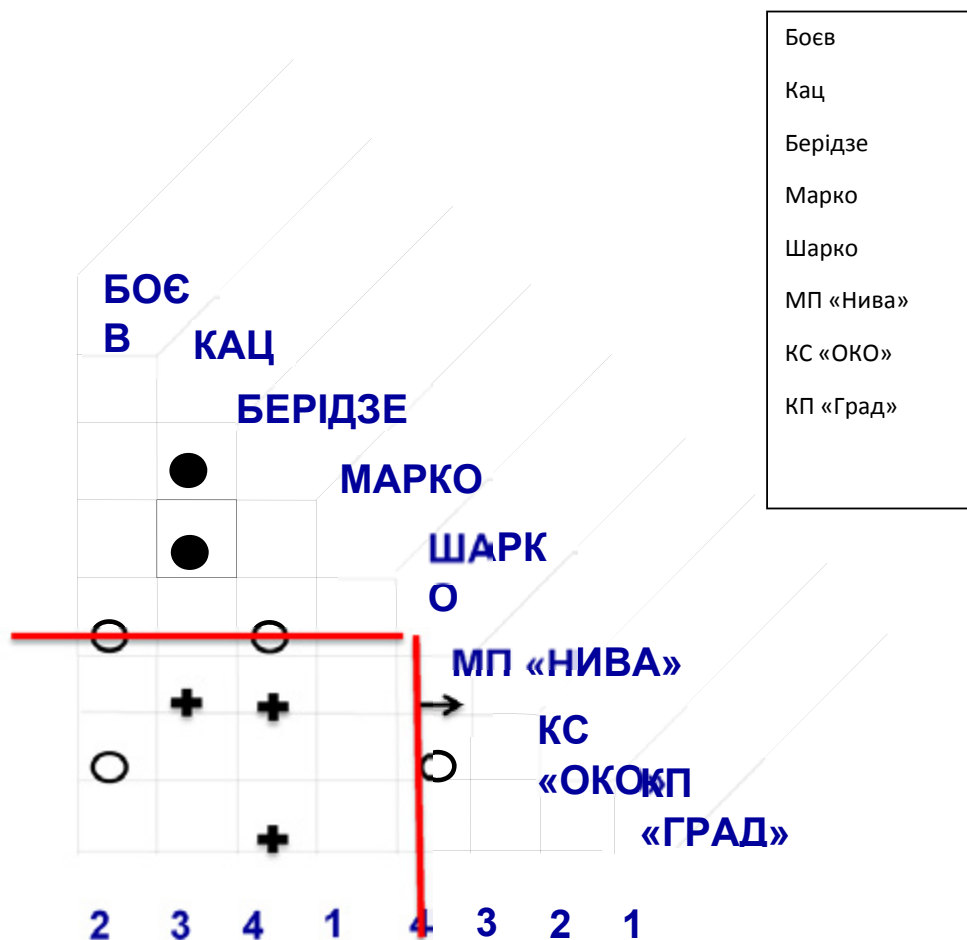
Малюнок 3–5. Приклад заповненої асоціативної матриці.

Наведені відомості тлумачаться наступним чином:

- Кац і Берідзе, зв'язок між ними підтверджений;
- Кац і Марко, зв'язок між ними підтверджений;
- Боев та Шарко, зв'язок між ними не підтверджений;
- Берідзе і Шарко, зв'язок між ними підтверджений;
- Боев, його зв'язок з КС «ОКО» не підтверджений;
- Кац – підтверджено, що він співробітник МП «Нива»;
- Берідзе – підтверджено, що він співробітник МП «Нива»;
- Шарко – його зв'язок з КС «ОКО»;
- Берідзе – підтверджено, що він співробітник КП «Град»;
- Шарко, підтверджено, що він інвестор, а не співробітник МП «Нива».

5. Встановлення кількості контактів кожного суб'єкта

Доцільно розпочати складання схеми з підрахунку кількості контактів кожного суб'єкта в матриці. Обов'язково порахуйте горизонтально і вертикально по кожному суб'єкту. В малюнку 3–6 ілюструється цей порядок.

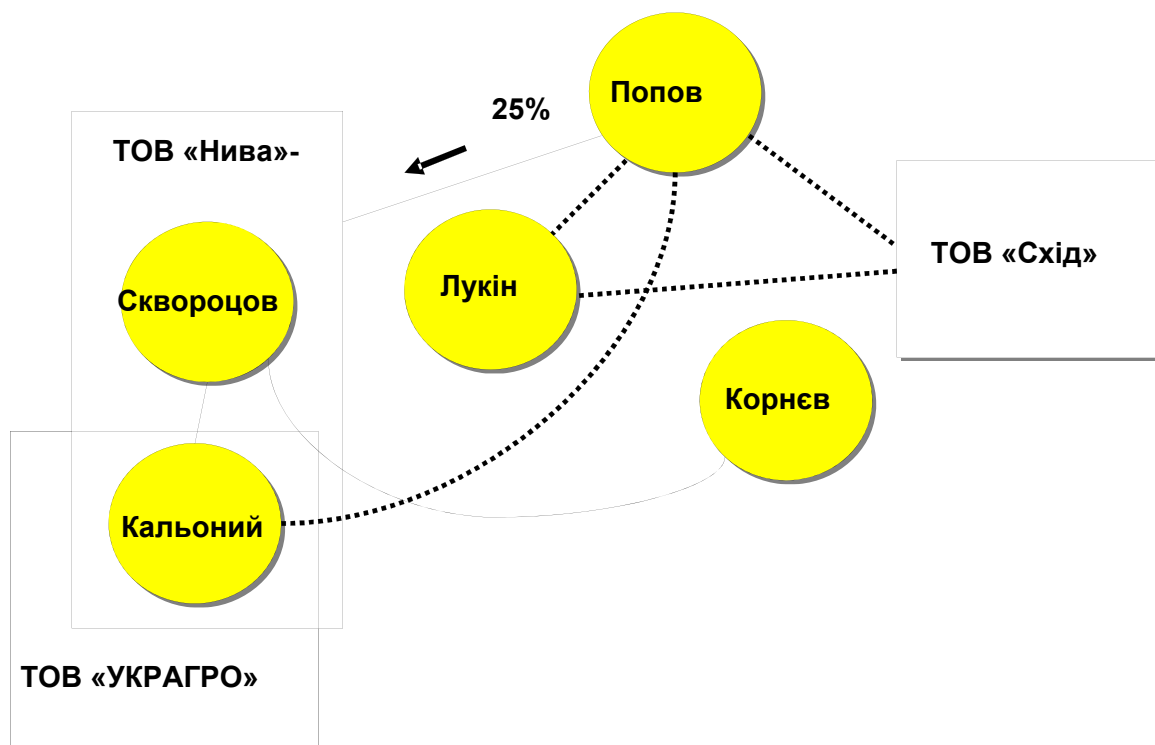

Малюнок 3–6. Узагальнення контактів кожного суб'єкта.

Можливо, доцільно почати з того суб'єкта, у кого більш за всіх контактів. Ще однією корисною точкою відліку є всі організації, у яких є пов'язані з ними директора.

6. Складання попередньої схеми

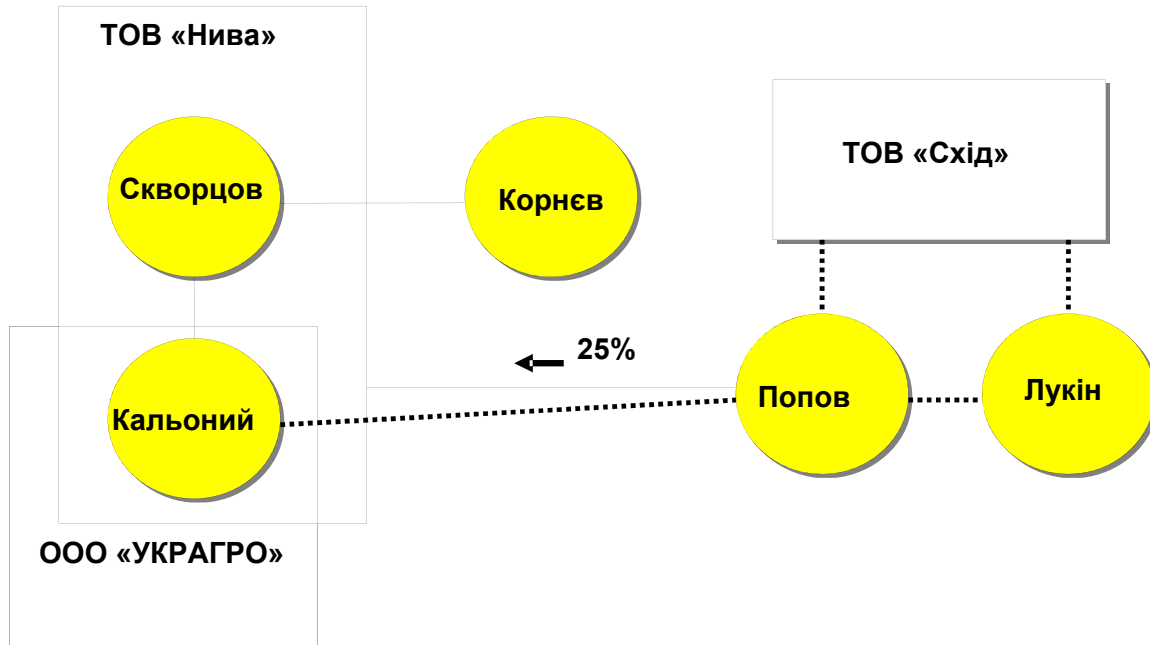
Складіть схему з графічним зображенням всієї інформації, яка міститься в асоціативній матриці. Це можна зробити шляхом вибору і використання відповідних символів. У попередній схемі в малюнку 3–7 використовуються кола для ілюстрації приватних осіб і прямокутники для ілюстрації організацій. Підтверджені контакти зображені суцільними лініями, а ймовірні контакти пунктиром. Частка в майні може бути позначена процентним ярликом на суцільній лінії.

Малюнок 3–7. Попередня схема взаємозв'язків.

7. Уточнення та перекреслення схеми

Використання довгих кругових і перехресних ліній під час позначення суб'єктів ускладнює схему взаємозв'язків. Розташовуйте «квадрати» для позначення організацій уздовж полів паперу. Перекреслення схеми допоможе з'ясуванню взаємозв'язків між особами. Завершення цього етапу призвело до схеми, відображеної в малюнку 3–8.

Малюнок 3–8. Перекреслена схема

В малюнку 3–3 викладена асоціативна матриця з іменами приватних осіб і організацій.

Малюнок 3–3. Асоціативна матриця для приватних осіб та організацій.

Докази про підтверджений або можливий зв'язок між приватними особами, приватною особою та організацією чи організаціями є основою для матриці в малюнку 3–3.

4. Кодування взаємозв'язків у матриці

Коди взаємозв'язку застосовуються для визначення підстави або характеристики всіх викладених в матриці взаємозв'язків. Нижче викладені пропонувані коди взаємозв'язків та їх можливі назви.

КОДИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ	
Код	Значення
●	Підтверджені взаємозв'язки між двома особами
○	Ймовірні взаємозв'язки між двома особами
+	Підтверджений член організації – офіцер, менеджер, співробітник, член клубу
—	Ймовірна участь в організації
▶	Підтверджені інвестиції без інших учасників – акціонерів, визначених партнерів (напрямок від власника до об'єкту)
▶	Ймовірні інвестиції без участі інших осіб (напрямок від власника до майна)

Малюнок 3–4. Пропоновані асоціативні коди.

Тема 2. **Формування й оцінка висновків: логічна, дедуктивна й індуктивна матриці; практичний підхід до формування висновків**

Метою процесу аналізу різновекторної інформації є формування висновків про характер і масштаб злочинної діяльності, а також встановлення конкретних залучених в неї осіб і організацій. Висновок є поясненням зібраної інформації. Наша мета полягає у формуванні висновків, на які ми достатньою мірою можемо покластися при прийнятті рішень і вчиненні дій.

Кожний з методів опису і узагальнення даних, охоплених в цьому курсі, є засобом сприяння формуванню корисних висновків. Зосередимо увагу на формуванні висновків, і особливостях **індуктивної логіки**, яка знаходиться в серцевині всього процесу.

Без розрахунків вірогідної відповідності істині висновки мають мало значення. Дії, що робляться на підставі висновків, різняться залежно від того, наскільки ми упевнені в їх правильності. Наприклад, висновок, який нам вселяє відносно менше довіри, може послужити тільки для збору додаткової інформації. З другого боку, високий рівень упевненості може привести до конкретних дій, направлених проти основних елементів злочинної діяльності.

Типи висновків

Розрізняються чотири типи висновків:

Гіпотеза: припущення; попереднє пояснення; теорія, що вимагає додаткової інформації для підтвердження або спростування.

Висновок: добре обґрунтоване роз'яснення; підтверджена гіпотеза, по якій можна вчиняти дії.

Прогноз: висновок про те, що відбудеться в майбутньому.

Оцінка: висновок про ціле на підставі прикладу, що має кількісний характер – сума грошей, необхідний час, масштаб дій і т.д. Висновок, що встановлює абсолютну або порівняльну цінність якого-небудь об'єкту.

Логічна матриця

Висновки формуються в логічній матриці. Елементами даної матриці є:

Аргумент: Список тверджень, кожний з яких виражає важливе питання або думку, формуючи висновок. Подібні твердження називаються засновками.

Логіка: Зв'язок між засновками і висновками в аргументі.

Існують два типи логіки, **дедуктивна та індуктивна**.

Дедуктивна логіка: Процес отримання (вилучення) чого-небудь з засновків – висновок витікає з засновків. Тому, якщо достовірні засновки, то висновок також повинен бути правильним. Аргумент виходить із загальних умов до конкретних.

Приклад дедуктивної логіки:

АРГУМЕНТ	За зберігання героїну з метою збуту передбачене покарання не менш одного року позбавлення волі	засновок
	Гр. Котов був визнаний винним у зберіганні героїну з метою збуту	засновок
	Гр. Котов буде осуджений як мінімум на один рік позбавлення волі	висновок

Індуктивна логіка:

Процес обґрунтування від приватного до загального або від деталей до цілого. Тому, немає гарантії правильності висновків, навіть якщо засновки достовірні. Але, нас цікавлять ті випадки, коли висновок, **ймовірно**, вірний, якщо засновки достовірні.

Приклад індуктивної логіки:

АРГУМЕНТ	Гр. Шаров и гр. Болотов відбували покарання в одній камері і тепер близькі партнери	засновок
	Гр. Шаров був під арештом, а пізніше засуджений за крадіжку із ювелірного салону	засновок
	Гр. Болотов є співучасником вчинення крадіжок з ювелірних салонів.	висновок

Дедуктивна в порівнянні індуктивною логікою

ДЕДУКТИВНА ЛОГІКА

Висновок не виходить за рамки фактів – нічого нового

Відсутність ризику – якщо засновки правильні, то правильним є і висновок

Відсутня необхідність оцінки імовірності висновку

ІНДУКТИВНА ЛОГІКА

Висновок виходить за межі фактів – допомагає виявляти нові фактори, робити прогнози

Ризик – засновки правильні, продукт висновків **може бути** правильним

Необхідність оцінки імовірності висновку

Логічне обґрунтування

Критичний елемент аналізу полягає у вживанні індуктивної логіки для формування висновку про злочинну діяльність, залучених ключових осіб, методи дії, і ступінь кримінальної діяльності або впливу. Індуктивна логіка є процесом розумового обґрунтування для витягання значення з деталей і специфічних даних. Вона особливо корисна в аналізі «кримінальній розвідці», де основна мета полягає у формулюванні думки з уривчастої інформації з різних джерел.

Аналіз вимагає не обмежуватися фактами

Аналітичний компонент скорочує дані до керованої форми шляхом перетворення в графічний формат, звичайно у формі графіка. Графік допомагає аналітику інтерпретувати дані, які часто виявляються неповними, і сприяє встановленню значення або значення даних.

Розробка гіпотези

Гіпотеза є попереднім роз'ясненням або теорією, яка потребує більшої інформації для підтвердження або спростування. Допускається розробка декількох гіпотез для пояснення одного набору даних.

**Гіпотеза забезпечує теорію,
на основі якої можна далі направляти зусилля по збору даних**

**Гіпотеза існує тільки для підтвердження
або спростування шляхом випробування**

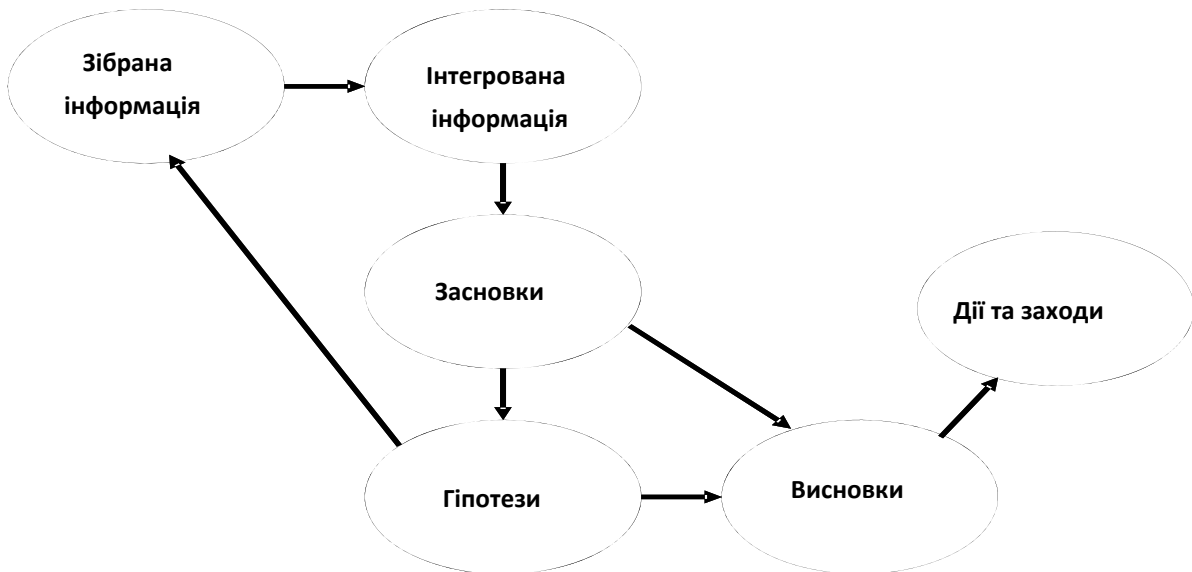
Гіпотеза або будь-який висновок складається з двох частин – самої теорії і ступеня достовірності теорії. Звичайно теорія описує не менше чотирьох аспектів ситуації.

Хто?	Ключові фігуранти організації
Що?	Характер злочинних дій
Як?	Методи роботи
Де?	Місце вчинення
Коли?	Час вчинення

Оцінка аргументів

В обох типах логіки ми вирішуємо, чи правильні засновки, перш ніж, щонебудь заявити про правильність висновку. Тому, в реальному світі у кримінальному розвідувальному аналізі аргумент оцінюється в два етапи:

1. На першому етапі необхідно відповісти на питання: Наскільки обґрунтовані наші засновки? Задача **оцінки даних** в основному полягає в цьому.
2. На наступному етапі необхідно відповісти на питання: Наскільки **сильний** взаємозв'язок між нашими засновками і висновком? У цьому полягає основна задача **індуктивної логіки**. **Практичний підхід до формування висновків:**
 - використання всієї відповідної й актуальної інформації;
 - опис і узагальнення фрагментарної інформації;
 - формулювання засновків;
 - недопущення логічних помилок;
 - розробка гіпотез (однієї або більше);
 - вживання оцінки вірогідності;
 - випробування гіпотез;
 - формування висновку, прогнозу або розрахунку

Малюнок 3.1. Схема послідовності формування висновків

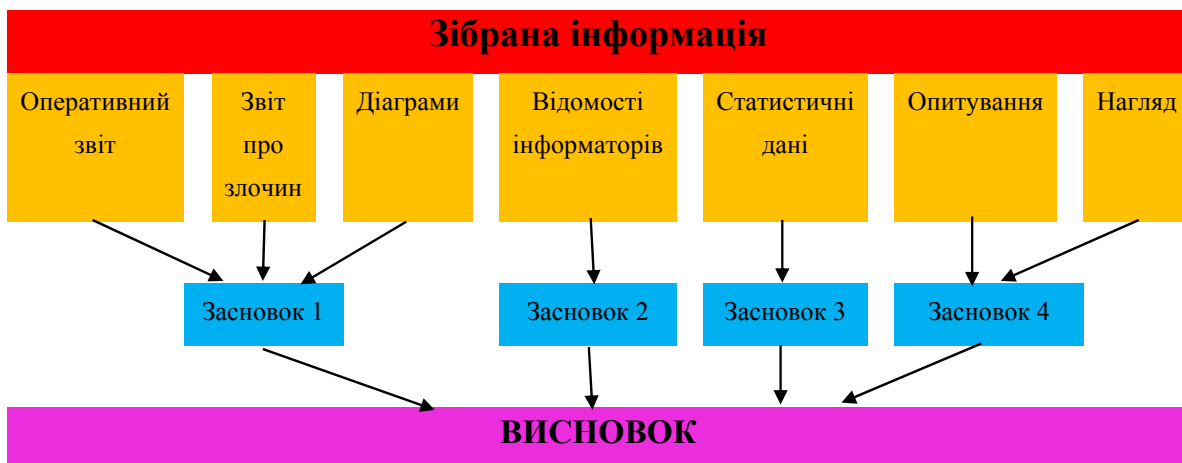
Модель формування висновків

На Малюнку ілюструється індуктивний підхід до формування висновків. У даній моделі збір, скорочення і аналіз даних охоплено як ввідний елемент процесу.

На Малюнку показано, що висновок витягується з засновків. Суть в тому, що висновок виникає із засновків, а не навпаки. Тобто, не слід робити висновки і потім шукати інформацію для його підтримки.

Після формування висновку, представлення результатів йде в іншому напрямі. При представленні своїх результатів, слід почати з висновку (крупної ідеї) і потім озвучити засновки, з яких він виник.

Модель підготовки висновку

Малюнок 3.2. Модель формування висновку.

Приклад індуктивного аргументу

Гіпотеза

Працівники мережі магазинів «Предмети мистецтва і колекціонування» займаються розповсюдженням фальшивих 50-гривневих і 20-гривневих банкнот НБУ в Одесі. Фальшиві гроші друкуються в поліграфічному підприємстві «Бліц-друк». Їх виробництво контролює Барінов Олег Миколайович.

1. ДАНІ ОДЕСЬКИХ ДЕРЖАВНИХ РЕЄСТРАТОРІВ: «Предмети мистецтва і колекціонування» є мережею з п'яти магазинів, що працюють в області колекційних монет і валюти, розташованої по території міста Одеса. Барінову Олегу Миколайовичу належать 3/5 статутного фонду магазинів. Іншими 2/5 статутного фонду володіють в різних частках адміністративні співробітники мережі магазинів. *Оцінка А 1.*

2. ЗВІТ ПІДРОЗДІЛУ ЗОВНІШНЬОГО НАГЛЯДУ: Крініцин Пилип Ігнатович, який підозрюється в збуті фальшивих грошей в Одесі, відвідав магазин «Предмети мистецтва і колекціонування», за адресою: м. Одеса, вул. Суворовська 8, три рази за тиждень наглядів. *Оцінка: А1.*

3. СТАТИСТИЧНІ ДАНІ З ЄДИНОГО РЕЄСТРУ ДОСУДОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ: за останні три місяці в м. Одесі спостерігається збільшення кількості фактів збуту фальшивих 50-гривневих і 20-гривневих банкнот НБУ. *Оцінка: А1*

4. ЗВІТ АНАЛІТИЧНОГО ВІДДІЛУ: оперативні працівники мають свій в розпорядженні інформацію, що Рост Андрій Сергійович, торговий агент мережі магазинів «Предмети мистецтва і колекціонування», який займається закупівлями, має доступ до крупного джерела фальшивих грошей. *Оцінка: В2*

5. ЗВІТ ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ: за наслідками тижневого нагляду за магазином «Предмети мистецтва і колекціонування», за адресою: м. Одеса, вул. Суворовська 8, а також даними інформаторів, встановлена вірогідність розповсюдження фальшивих грошей з даного об'єкту. У ході обшуку на даному об'єкті слідчими знайдені фальшиві 50-гривневі і 20-гривневі банкноти НБУ на загальну суму в 200 тис. гривень, які були знайдені потайному відділенні вітрин магазину. *Оцінка: А1*

6. ЗВІТ ОПЕРАТИВНИХ СПІВРОБІТНИКІВ: старшим торговим агентом мережі магазинів «Предмети мистецтва і колекціонування» є Рост Андрій Сергійович. Організація купує і продає рідкісні та колекційні монети і валюту. *Оцінка: С2.*

7. ЗВІТ АНАЛІТИЧНОГО ВІДДІЛУ: аналіз даних про обіг фальшивих 50-гривневих і 20-гривневих банкнот НБУ показав, що їх кількість в обігу виросла після відкриття нових магазинів «Предмети мистецтва і колекціонування». Встановлений значний взаємозв'язок між двома подіями. *Оцінка: В2*

8. ЗВІТ СЛІДЧИХ: Рост Андрій Сергійович – старший торговий агент мережі магазинів «Предмети мистецтва і колекціонування». Він близький друг і діловий партнер Барінова Олега Миколайовича, головного засновника мережі магазинів «Предмети мистецтва і колекціонування». *Оцінка: В2*

9. ЗВІТ АНАЛІТИЧНОГО ВІДДІЛУ: оперативними працівниками здійснено три окремі закупівлі (на суму 5 000, 10 000 і 20 000 гривень) фальшивих 50-гривневих і 20-гривневих банкнот НБУ у Крініцина Пилипа Ігнатовича. Кожна закупівля здійснювалася після візиту Крініцина Пилипа Ігнатовича в магазин «Предмети мистецтва і колекціонування», за адресою: м. Одеса, вул. Суворовська 8. *Оцінка: А1*

10. ДАНІ ОДЕСЬКИХ ДЕРЖАВНИХ РЕЄСТРАТОРІВ: 80% статутного фонду поліграфічного підприємства «Бліц-друк» належить Барінову Олегу Миколайовичу, 20% статутного фонду цього підприємства належить Росту Андрію Сергійовичу. *Оцінка: А1*

Рівень достовірності висловлюється за ступенем вірогідності (шанси вірного висновку) аналогічно тому, як Гідрометцентр оголошує прогноз погоди – «існує 70% вірогідність опадів».

Олександр Усатов очолює злочинну організацію по примусовому банкрутству і придбанню приватних лікарень. В цій організації, Усатов і його співники, застосовують підбурювання працівників, саботаж і відтік засобів. З минулого року вони працюють в Одесі, Миколаєві і Херсоні.
Вірогідність = 0.65

ОЦІНКА ВИСНОВКІВ

Заключним етапом в процесі розробки висновків є використання значень вірогідності для оцінки ступеня достовірності істинності висновку. **Висновок без оцінки його істинності (обґрунтованості) є неповним.** Ступінь достовірності може бути виражена в словах декількома способами, наприклад, «дуже вірогідно», «майже напевно», «мабуть», «неможливо», «взагалі неможливо».

Проте, кожний з цих виразів може означати різне для різних людей. Вірогідність є більш певним засобом виразу ступеня достовірності. В цілому,

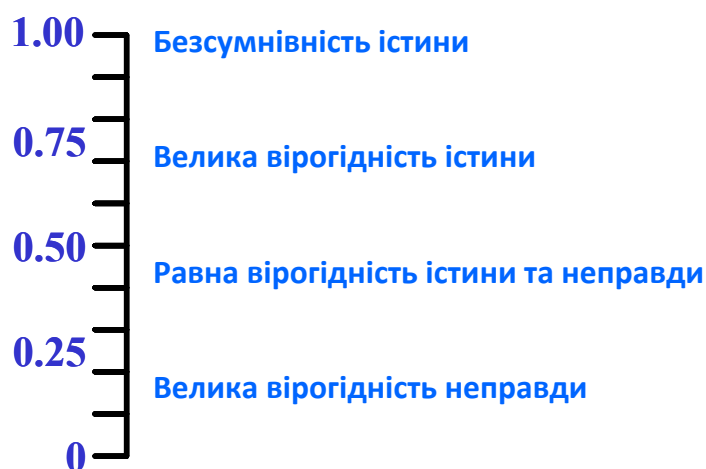
вірогідність є десятковим дробом, який позначає вірогідність того, що подія відбудеться або існує певна умова. Ми використовуємо вірогідність для виразу можливості того, що висновок відповідає дійсності.

Вірогідність визначається по наступній формулі:

$$\text{ВІРОГІДНІСТЬ (В)} = \frac{\text{Кількість раз, коли відбулася подія}}{\text{Кількість можливостей, що були для події}}$$

Цінність вірогідності полягає в тому, що вона надає засоби одночасно для оцінки і представлення ступеня достовірності висновку. Як інструмент оцінки, вона указує на те, коли висновок може бути використаний з довір'ям або коли додаткова інформація повинна бути одержана. Як інструмент уявлення, вона забезпечує точний засіб виразу ступеня достовірності для споживачів аналітичних результатів. Ступінь довір'я на рівні 80% є точною оцінкою, яка визначається за допомогою вищенаведеного виразу, тоді як фраза «Я цілком упевнений» не може точно передати суть.

Малюнок відображає шкалу значень вірогідності і їх значення.

Малюнок 3.3. Шкала вірогідності.

Джерела оцінок вірогідності

Існує три джерела оцінок вірогідності:

- Відносна частота останніх подій
- Теоретичні оцінки
- Суб'єктивні оцінки

Типи значень вірогідності

Існує три типи значень вірогідності. Ми обговоримо всі три типи і зосередимося на третьому з них, оскільки він має фундаментальне значення для оцінки вірогідності, яку ми застосовуватимемо для оцінки висновків.

Проста вірогідність: вірогідність виникнення однієї події.

Сумісна вірогідність: вірогідність двох подій, що відбуваються в у свій час.

Умовна вірогідність: вірогідність другої події, враховуючи, що перша подія мала місце.

Вживання умовної вірогідності

Концепція умовної вірогідності використовується для оцінки висновків, розроблених за допомогою процесу індуктивної логіки. Передумови були складовими блоками, що привели нас до висновку. Вони також є тими складовими блоками, на основі яких ми повинні будувати наш ступінь упевненості в обґрунтованості висновку. При вживанні умовної вірогідності, передумови є тими умовами, на основі яких проводиться оцінка.

Визначення умовної вірогідності полягає у вірогідності другої події за умови, що перша подія мала місце. «Перша подія» – це ряд передумов; «друга подія» – цей висновок. Ми хочемо оцінити вірогідність того, що висновок є істинним, за умови, що ряд передумов є істинним.

Один із способів оцінки обґрунтованості висновку полягає просто в розгляді всіх передумов відразу і відповіді на наступне питання: У випадку якщо повний ряд передумов відповідає дійсності (є істинним), скільки разів з 100 я можу чекати, що висновок відповідатиме дійсності? Якщо відповіддю на це питання є 90 разів з 100, то ми надаємо висновку вірогідність рівну 0,90. Після чого, ми зможемо заявити, що ми на 90% упевнені в тому, що висновок відповідає дійсності.

Проте, ми зможемо зробити більш точну оцінку, якщо ми проводитимемо оцінку систематично шляхом додавання передумов, по одній за один раз, і визначаючи значення вірогідності на кожному етапі цього процесу додавання. Для сприяння даному підходу нижче приведені відповідна процедура і робоча таблиця.

Оцінна таблиця

Таблиця оцінки умовної вірогідності, приведена нижче на малюнку, була розроблена для оцінки обґрунтованості висновку, одержаного в результаті ряду передумов. Максимальна кількість передумов, як правило, не повинна перевищувати семи, тому що більшість людей не може працювати

комфортно з більшим, ніж це число, кількістю різних концепцій одночасно – будь то аналітик або ж користувач аналізу.

Знак «+» означає підсумовування або підкріплення інформації, привнесеної кожної з нових передумов до загальної вірогідності.

ТАБЛИЦЯ ОЦІНКИ ВІРОГІДНОСТІ

ПЕРЕДУМОВИ	1		1	V=
	2		2+1	V=
	3		3+2+1	V=
	4		4+3+2+1	V=
	5		5+4+3+2+1	V=
	6		6+5+4+3+2+1	V=
	7		7+6+5+4+3+2+1	V=
ВИСНОВОК				
				V=

Малюнок 3.4. Таблиця оцінки вірогідності.

Як використовувати оцінну таблицю

Використовуйте таблицю шляхом виконання наступних кроків:

1. Введіть до семи передумов у відведене для цього місце.
2. Введіть висновок в нижній частині таблиці у відведене для цього місце.
3. Починаючи з першою передумовою, вкажіть вірогідність того, що висновок відповідає дійсності, якщо передумова відповідала дійсності, і це була єдина передумова, що була у вас. Швидше за все, вірогідність матиме дуже низьке значення, якщо вона одержана в результаті тільки однієї передумови.
4. Далі, вкажіть вірогідність того, що висновок відповідає дійсності, якщо як перша, так і друга передумови відповідали дійсності. Це повинне підвищити вірогідність.
5. Повторюйте процес, додаючи по одній передумові на кожному кроці і указуючи вірогідність того, що висновок відповідає дійсності, з урахуванням всіх доданих передумов. Порахуйте, на яку величину кожна передумова, у свою чергу, підвищує ваш ступінь упевненості у висновку і збільшує значення вірогідності на цю величину.

6. Значення вірогідності, яке ви у результаті одержите після додавання всіх передумов, є значенням, яке ви привласните висновку в нижній частині таблиці.

Припустимо, що ви набули значення вірогідності рівне 0,80, яке ви надасте висновку. Це значення вірогідності має наступний зміст:

З урахуванням того, що передумови, включені в таблицю, відповідають дійсності, вірогідність того, що висновок відповідає дійсності, рівна 0,80. Тобто, застосовуючи неодноразово один і той же ряд передумов, ми можемо чекати, що висновок буде правильним.

Розповсюдження

Розповсюдження завершеної інформації від аналітиків до користувачів є невід'ємною частиною аналітичного процесу. Навіть самий просунутий аналіз не є якою-небудь цінністю, якщо не зуміти ефективним чином представити користувачу зміст і значення кримінальної розвідки. Начальник і його підлеглі, керівники відділів, слідчі/оперативники, інші співробітники поліції, цивільні або адміністративні співробітники можуть бути серед користувачів.

Процес розповсюдження може бути письмовим або усним. Але, в швидко змінній або тактичній ситуації усне розповсюдження інформації представляється оптимальним, оскільки ним трапляється нагода для взаємодії між аналітиком і користувачем.

Тема 3. Алгоритм складання схем подій, дій, телефонних дзвінків

Алгоритм складання схем подій

Схема подій – це відповідний інструмент для вилучення змісту з взаємозв’язаної лінії подій. Схема подій показує послідовність розвитку подій, щоб уточнити час подій, що відбуваються, і їх взаємозв’язок. Схему подій слід розробити на ранньому етапі аналізу багатоепізодної події. Схема подій складається з наступних компонентів:

- **короткий опис подій**, що містяться в символах як круги або чотирикутники. Переконайтеся, щоб один символ представляв одне і теж саме у всіх графіках. Описуйте події коротко – не більше 3–4 слів.
- **з’єднуючі лінії** використовуються для вказівки взаємозв’язку між подіями – послідовність подій, коли одна подія веде до іншого.
- **стрілка на кожній лінії** вказує на послідовність подій – потік подій протягом певного часу.
- **дата або час кожної події** яким-небудь чином пов’язаний з описом події – в рамках або поблизу символу події або пов’язаний з символом.

Оскільки часто події не вказуються в хронологічній послідовності, ретельно стежте за датами та часом.

Ці компоненти можна різними способами об’єднати в схему подій, за винятком задач по аналізу та творчості аналітика. Провідними чинниками в складанні схеми подій є:

1. Ясне і правильне представлення інформації;
2. Збереження максимальної простоти та конкретики в схемі.

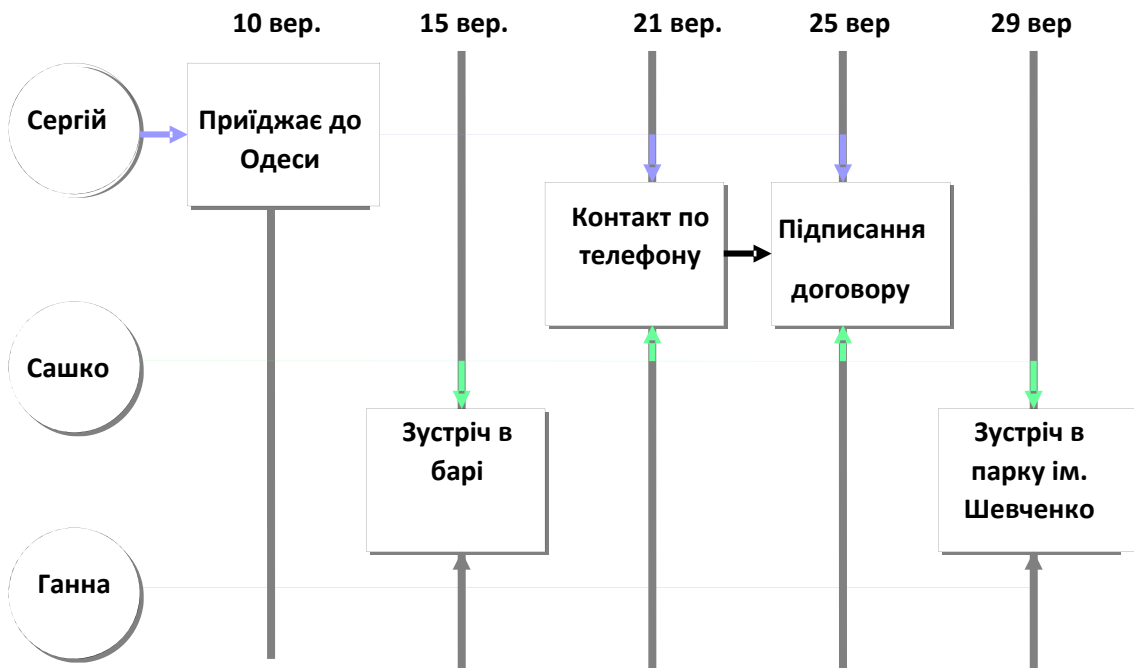
Кінцева схема є могутнім засобом для аналітика у візуальному представленні значення подій в злочинному світі. Все, що може перешкодити цьому, слід видалити зі схеми.

На малюнку 5.1.1. зображений тип схеми подій, який часто використовується. В цій схемі вся інформація, окрім з’єднуючих ліній та стрілок містяться в рамках символу події – дата та опис події.

Схема подій може відображати як перевірену, так і ймовірну інформацію. Наприклад, в інших умовах, можна було підозрювати, що доставка товарів за укладеними договорами була здійснена 10 квітня. Але ще не підтверджено, що саме так і відбулося. В таких випадках передбачувана подія відображається пунктирною лінією.

Якщо важливо виділити послідовність подій навколо декількох суб'єктів – людей або організацій, матриця подій буде більш доцільною. Приклад матриці подій представлений на малюнку 5.1.2.

Малюнок 5.1.2. Приклад матриці подій.

Застосовується термін матриця, оскільки в схемі перераховані люди з одного боку матриці (з лівою), а час вказаний з другого боку (зверху). В цьому форматі значущі події виводяться на перехрестя часу та імен людей. Стрілки виходять від людини тільки до тих подій, в яких він брав участь. Якщо більше однієї людини брали участь в події, слід показати символ між лініями цих осей.

Аналіз телефонних дзвінків

Підхід аналізу зв'язків можна застосувати в складанні схеми телефонних дзвінків або використати автоматичний реєстратор телефонних дзвінків. Потрібні незначні модифікації, щоб схема не обмежувалася тільки діаграмою мережі взаємозв'язаних телефонних контактів. В більшості випадків необхідно з'ясувати:

- Номер абонента, що телефонує;
- Номер, що приймає дзвінок;
- Частота дзвінків в кожному напрямі.

Застосовується квадратна матриця для ілюстрації напряму. Телефонні номери ініційованих дзвінків можна перерахувати в вертикальній осі (**ВІД КОГО**) на лівій стороні квадрата. Номери прийнятих дзвінків будуть перераховані по горизонтальній (**КОМУ**) осі на верхній стороні квадрата.

Аналіз буде завершений після виконання наступних кроків:

1. Визначити всі телефонні номери;
2. Організувати список в нумераційному порядку;
3. Ввести дані у вертикальні списки в клітках квадратної матриці;
4. Ввести дані в горизонтальні списки в клітках матриці;
5. Ввести частоту дзвінків в клітки матриці;
6. Підрахувати кількість вхідних та вихідних дзвінків за кожним номером;
7. Скласти схему контактів.

1. ВИЗНАЧЕННЯ ВСІХ НОМЕРІВ.

Визначте всі телефонні номери – вхідні та вихідні номери ,.

2. ОРГАНІЗАЦІЯ НОМЕРІВ.

Організуйте всі номери в низхідному порядку (тобто почніть з мінімального числа зверху і так до кінця матриці) з тризначною приставкою. Якщо більше одного номера з тією ж приставкою, організуйте їх чотиризначним суфіксом всередині даного префікса. Якщо є коди міжміського зв'язку, то спочатку відсортуйте їх за кодом.

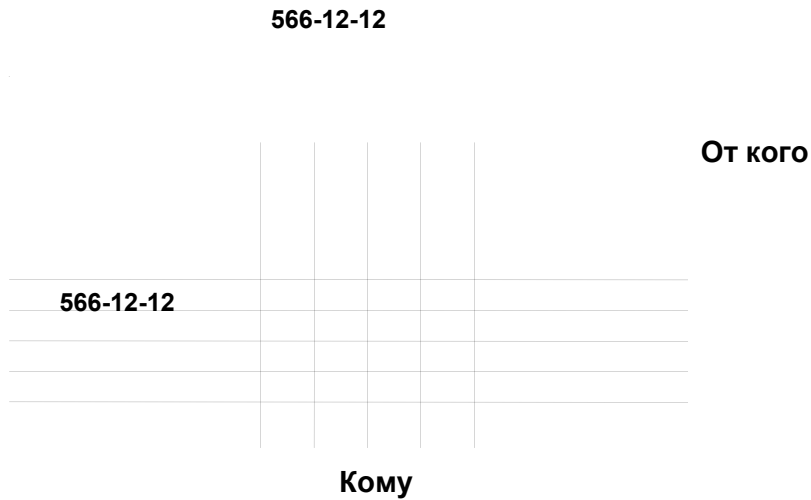
3. ВЕРТИКАЛЬНЕ ВВЕДЕННЯ НОМЕРІВ.

Введіть всі номери по вертикальній осі з лівого боку квадрата, починаючи з кодом регіону з мінімальним значенням, як це вказано вище. Привласніть групі номерів ярлик «Від кого» на дальньому правому краю матриці.

4. ГОРИЗОНТАЛЬНЕ ВВЕДЕННЯ НОМЕРІВ.

Введіть всі номери в тому ж порядку по горизонтальній осі на верхній стороні квадрата. Привласніть ярлик «Кому» групі в нижньому краю матриці.

Увага: переконайтеся, що список починається уздовж горизонтальної осі з лівого боку квадрата, щоб перший номер був також першим номером по вертикальній осі, як це зображено в Малюнку 5.3.1.

Малюнок 5.3.1. Вертикальні номери співпадають з горизонтальними.

Малюнок 5.3.2 ілюструє формат матриці міжміських телефонних дзвінків.

		TO																	
		(202) 567-1234	627-5161	712-4136	933-6130	(213) 567-3836	688-6163	766-8421	852-5383	967-6060	(602) 627-2400	734-3126	852-1830	896-7272	(915) 583-6566	696-8311	965-2111		
FROM	(202) 567-1234																	Total Calls	
	627-5161																		
	712-4136																		
	933-6130																		
	(213) 567-3836																		
	688-6163																		
	766-8421																		
	852-5383																		
	967-6060																		
	(602) 627-2400																		
	734-3126																		
	852-1830																		
	896-7272																		
	(915) 583-6566																		
	696-8311																		
	965-2111																		
		Total Calls To																	

Малюнок 5.3.2. Приклад форми матриці взаємозв'язків для аналізу міжміських телефонних дзвінків.

5. ВВЕДЕННЯ ЧАСТОТИ ДЗВІНКІВ

Позначайте частоту дзвінків з одного на інший номер, використовуючи знак «/». Знак частоти ставиться в клітці матриці, який можна знайти в обох списках. Даний крок ілюструється в приведеному нижче прикладі.

Інформація про телефонні дзвінки

Викликаючий абонент	Набраний номер	Викликаючий абонент	Набраний номер
684-29-11	965-29-41	965-29-41	684-29-11
	843-92-99		687-14-37
	687-14-37		684-29-11
			843-92-99

Викликаючий абонент	Набраний номер	Викликаючий абонент	Набраний номер
687-14-37	684-29-11		
	843-92-99		
	843-92-99		

Крок 1: Введіть відмітку «/» в клітку першого номера (965-29-41), куди подзвонив перший абонент (684-29-11). Результат відображений в матриці взаємозв'язків на малюнку 5.3.3.

	684-2911	687-1437	843-9299	965-2941	
684-2911				/	Разом «від кого»
687-1437					
843-9299					
965-2941					
					Разом «кому»

Малюнок 5.3.3. Перша відмітка в матриці взаємозв'язків.

Крок 2: Введіть відмітку в клітку наступного номера (843-92-99), куди подзвонив зухвалий абонент (684-29-11). Результати перших двох кроків показані в Малюнку 5.3.4.

	684-2911	687-1437	843-9299	965-2941	
684-2911			/	/	Total From
687-1437					
843-9299					
965-2941					
					Total To

Малюнок 5.3.4. Перші дві відмітки в матриці взаємозв'язків.

Повторивши ці дії по інших зухвалих абонентах і набраних номерах, утворюється заповнена матриця взаємозв'язків в Малюнку 5.3.5.

	684-2911	687-1437	843-9299	965-2941	
684-2911		/	/	/	3
687-1437	/		//		3
843-9299					0
965-2941	//	/	/		4
	3	2	4	1	
	Total To				

Total From

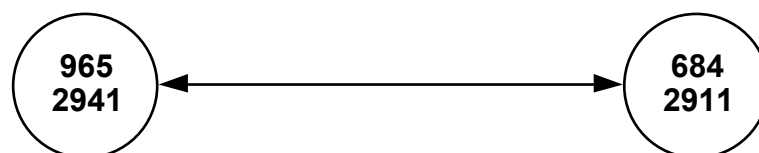
Малюнок 5.3.5. Заповнена матриця взаємозв'язків за списком дзвінків.

6. ОРГАНІЗУЙТЕ ВІДМІТКИ ПО РЯДКАХ ТА СТОВПЦЯХ

Введіть всі дзвінки з кожного номера (рядки) і одержаного кожним номером (стовпці) в матриці. Утворюється певна послідовність телефонних дзвінків, яка служить основою для формування і організації схеми зв'язків.

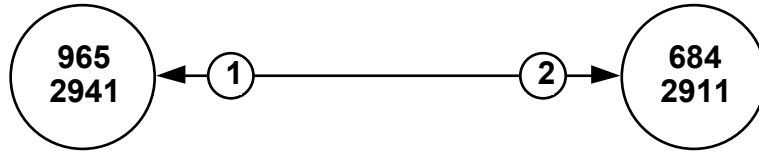
7. РОЗРОБКА СХЕМИ ЗВ'ЯЗКІВ

Розробіть схему зв'язків з інформації, що міститься в матриці. Як у разі зв'язків між людьми і організаціями, використовуйте лінії для з'єднання символів, що представляють різні телефонні номери. В телефонній схемі додайте стрілку, щоб указувати напрям дзвінка. Наприклад, оскільки дзвінки виходили від 965-29-41 до 684-29-11 і від 684-29-11 до 965-29-41, лінії і стрілки будуть показані як в Малюнку 14-6.

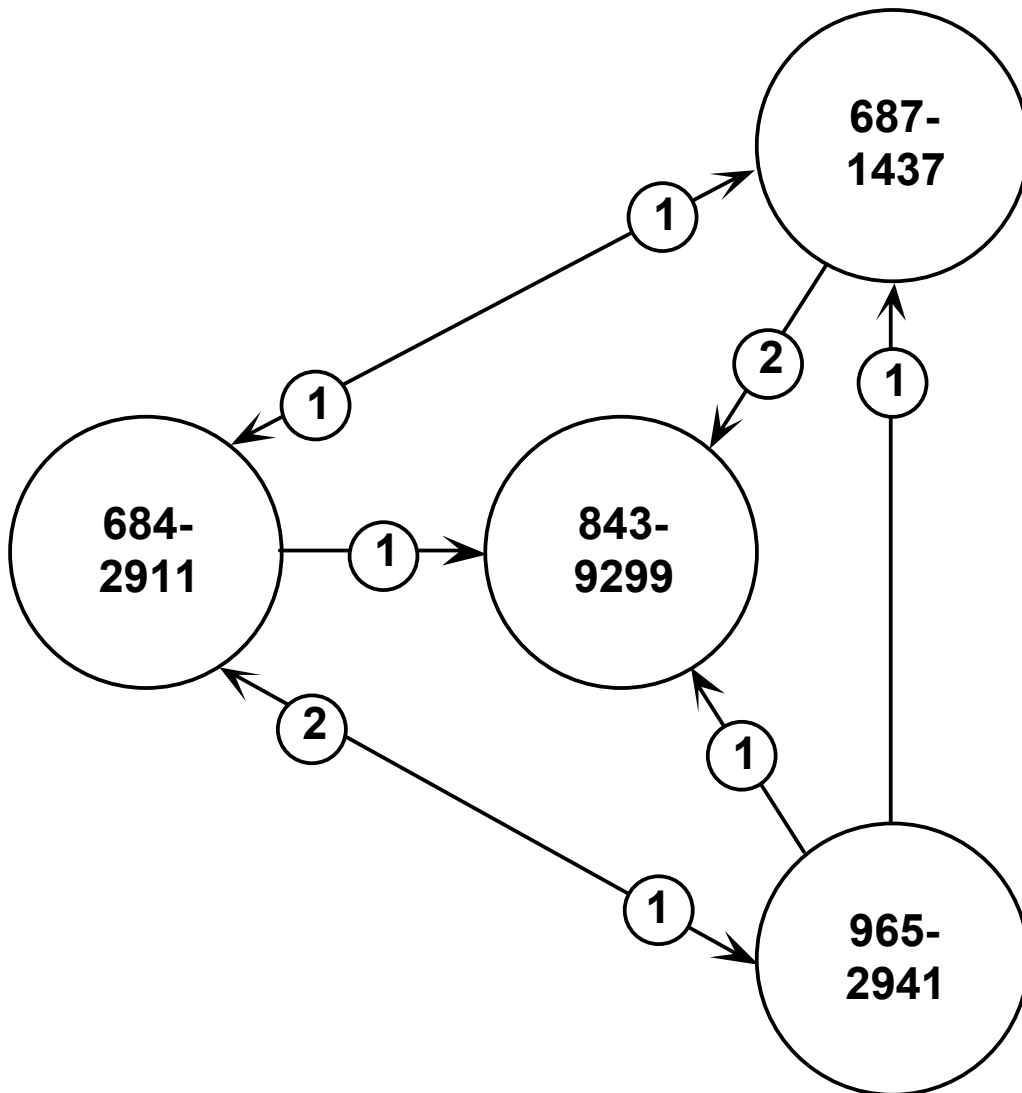
Малюнок 5.3.6. Стрілки указують на напрям дзвінків.

Щоб відобразити частоту дзвінків, розмістіть невеликий круг на лінії перед стрілкою і впишіть в нього кількість дзвінків у напрямі стрілки, як це зроблено в Малюнку 5.3.7. Тепер видно, що абонент 965-29-41 двічі подзвонив 684-29-11 і одержав один дзвінок від 684-29-11.

Малюнок 5.3.7. Відображає як напрям, так і частоту на схемі зв'язків.

Перетворивши інформацію в матриці взаємозв'язків в схему зв'язків в Малюнку 5.3.5, виходить схема в Малюнку 5.3.8.

Малюнок 5.3.8. Діаграма зв'язків на основі матриці взаємозв'язків, раніше показаної в Малюнку 5.3.5.